

අභිධම්මපිටක

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසංඝරාමය-අට්ඨකථා

පටුන

ගන්ථාරම්භකථා	1
නිදානකථා	2
සුමෙධකථා	30
1. චිත්තූප්පාදකණ්ඩො.....	77
තිකමාතිකාපදවණ්ණනා.....	77
දුකමාතිකාපදවණ්ණනා.....	85
සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා	88
කාමාවචරකුසලපදභාජනීයං	91
කාමාවචරකුසලං ද්වාරකථා	113
කායකම්මද්වාරකථා	113
වචිකම්මද්වාරකථා.....	117
මනොකම්මද්වාරකථා	118
කම්මකථා	119
අකුසලකම්මපථකථා.....	127
කුසලකම්මපථකථා.....	132
කම්මපථසංසන්දනකථා.....	134
ධම්මුද්දෙසවාරො.....	136
එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා	136
ධම්මුද්දෙසවාරො.....	142
කුසලාසිවණ්ණනා	142
ඉන්ද්‍රියරාසිවණ්ණනා.....	146
මග්ගඤ්චරාසිවණ්ණනා	150
බලරාසිවණ්ණනා.....	150

මූලරාසිවණ්ණනා.....	153
කම්මපථරාසිවණ්ණනා.....	155
ලොකපාලදූතවණ්ණනා	155
පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා.....	155
යෙවාපනකවණ්ණනා.....	157
කාමාවචරකුසලං නිද්දෙසවාරකථා	161
කොට්ඨාසවාචරා.....	174
සුඤ්ඤතවාචරා	176
දුතියචිත්තං	177
තතියචිත්තං	177
චතුත්ථචිත්තං	177
පඤ්චමචිත්තං	178
ඡට්ඨචිත්තාදි.....	178
පුඤ්ඤකිරියවත්ථාදිකථා.....	178
රූපාවචරකුසලවණ්ණනා	183
චතුක්කනග්‍යො පට්මජ්ඣානං.....	183
දුතියජ්ඣානං	188
තතියජ්ඣානං	190
සබ්බසො අත්ථවණ්ණනා.	193
චතුත්ථජ්ඣානං	194
පඤ්චකනග්‍යො	197
පටිපදාවතුක්කං.....	200
ආරම්මණචතුක්කං	202
ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං.....	202
පථවිකසිණං.	203
අභිභායතනකථා	205

විමොක්ඛකථා	206
බ්‍රහ්මච්ඡාරකථා.....	208
අසුභකථා	212
අරූපාවචරකුසලවණ්ණනා	215
ආකාසානඤ්චායතනං.....	215
විඤ්ඤාණඤ්චායතනං	219
ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං	220
නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං.....	220
තෙභුමකකුසලවණ්ණනා	225
ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා	226
ලොකුත්තරකුසලං පකිණ්ණකකථා.....	236
පයමමග්ගවීසතිමහානයො.....	245
දුතියමග්ගො	246
තතියචතුත්ථමග්ගො.....	246
චතුමග්ගනායසහස්සං	247
අකුසලපදං	252
ධම්මුද්දෙසචාරකථා	252
පයමචිත්තං.....	252
නිද්දෙසචාරකථා.....	256
දුතියචිත්තං	258
තතියචිත්තං	259
චතුත්ථචිත්තං	259
පඤ්චමචිත්තං	259
ඡට්ඨචිත්තාදි	259
නවමචිත්තං	259
දසමචිත්තං	261

එකාදසමච්ඡිත්තං	261
ද්වාදසමච්ඡිත්තං	262
අඛ්‍යාකතපදං.....	263
අභෙතුකකුසලවිපාකො	263
අට්ඨමහාවිපාකච්ඡිත්තවණ්ණනා	266
විපාකුද්ධාරකථා	267
රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා	284
ලොකුත්තරවිපාකකථා	285
අකුසලවිපාකකථා.....	287
කිරියාඛ්‍යාකතවණ්ණනා	288
මනොධාතුච්ඡිත්තං	288
කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුච්ඡිත්තානි	288
රූපාවචරාරූපාවචරකිරියං.....	290

2. රූපකණ්ඩො.....291

උද්දෙසවණ්ණනා.....	291
එකවිධරූපසංඝ්‍රහණො	295
ද්විධරූපසංඝ්‍රහණො	295
තිවිධරූපසංඝ්‍රහණො.....	296
චතුර්විධාදිරූපසංඝ්‍රහණො	296
රූපවිභක්තිඑකකතිද්දෙසවණ්ණනා	297
ද්‍රුකතිද්දෙසවණ්ණනා.....	299
උපාදාහාජනීයකථා	299
චතුක්කතිද්දෙසවණ්ණනා.....	323
පඤ්චකතිද්දෙසවණ්ණනා.....	324
ජක්කාදිතිද්දෙසවණ්ණනා.....	324

නවකාදිනිද්දෙසවණ්ණනා.....324

පකිණ්ණකකථා.....325

3. නික්ඛේපකණ්ඩො.....329

තිකනික්ඛේපකථා.....329

දූකනික්ඛේපකථා.....342

සුත්තන්තිකදූකනික්ඛේපකථා.....362

4. අට්ඨකථාකණ්ඩො.....378

තිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා.....378

දූකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා.....390

නිගමනකථා.....392

“ධම්මා සුතා ධාතා වචසා පරිචිතා මනසානුපෙක්ඛිතා දිට්ඨියා සුප්පට්ඨිදා.”

(මහා සුඤ්ඤාන සූත්තං; මජ්ඣිම නිකායො, උපරිපණ්ණාසකො, සුඤ්ඤාන වග්ගො.)

පටුන සංස්කරණය - හික්බු ධම්මවිහාරි

(ජවය සංගායනා ත්‍රිපිටක වැඩසටහනින් උපුටා සකසන ලදී)

නමො තස්ස භගවතො අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස

අභිධම්මපිටකෙ

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසංඝගී-අට්ඨකථා

ගන්ථාරම්භකථා

කරුණා විය සත්තෙසු, පඤ්ඤා යස්ස මහෙසිනො;
ඤ්ඤාධම්මෙසු සබ්බෙසු, පවත්තිත්ථ යථාරුචි.

දයාය තාය සත්තෙසු, සමුස්සාහිතමානසො;
පාටිභීරාවසානම්භි, වසන්තො තිදසාලයෙ.

පාරිච්ඡත්තකමුලම්භි, පණ්ඩුකම්බලනාමකෙ;
සිලාසනෙ සන්නිසින්නො, ආදිච්චොව යුගන්ධරෙ.

චක්කවාලසහස්සෙහි, දසභාගම්ම සබ්බසො;
සන්නිසින්නෙන දෙව්‍යං, ගණෙන පරිවාරිතො.

මාතරං පමුඛං කත්වා, තස්සා පඤ්ඤාය තෙජසා;
අභිධම්මකථාමග්ගං, දෙව්‍යං සම්පවත්තයි.

තස්ස පාදෙ නමස්සිත්වා, සම්බුද්ධස්ස සිරිමතො;
සද්ධම්මඤ්චස්ස පුප්පත්වා, කත්වා සඨසස්ස වඤ්ජලිං.

නිපච්චකාරස්සෙතස්ස, කතස්ස රතනත්තයෙ;
ආනුභාවෙන සොසෙත්වා, අන්තරායෙ අසෙසතො.

විසුද්ධාවාරසීලෙන, නිපුණාමලබුද්ධිනා;
භික්ඛුනා බුද්ධසොසෙන, සක්කච්චං අභියාචිතො.

යං දෙවදෙවො දෙව්‍යං, දෙසෙත්වා නයතො පුන;
ථෙරස්ස සාරිපුත්තස්ස, සමාවික්ඛි විනායකො.

අනොතත්තදහෙ කත්වා, උපට්ඨානං මහෙසිනො;
යඤ්ච සුත්වාන සො ථෙරො, ආහරිත්වා මහිතලං.

භික්ඛුනං පයිරුදාහාසි, ඉති භික්ඛුහි ධාරිතො;
සංඛිගිතිකාලෙ සංඛිගිතො, වෙදෙහමුනිනා පුත.

තස්ස ගම්භිරඤ්ඤාණෙනි, ඔගාළ්භස්ස අභිණ්භසො;
නානානයවිචිත්තස්ස, අභිධම්මස්ස ආදිතො.

යා මහාකස්සපාදීහි, වසිනිට්ඨකථා පුරා;
සංඛිගිතා අනුසංඛිගිතා, පච්ඡාපි ව ඉසිහි යා.

ආහතා පන ථෙරෙන, මහින්දෙනෙතමුත්තමං;
යා දීපං දීපවාසිනං, භාසාය අභිසංඛිතො.

අපනෙත්වා තතො භාසං, තම්බපණ්ණිනිවාසිනං;
ආරොපයිත්වා නිද්දොසං, භාසං තන්තිනියානුගං.

නිකායන්තරලද්ධීහි, අසම්මිස්සං අනාකුලං;
මහාවිහාරවාසිනං, දීපයන්තො විනිච්ඡයං.

අත්ථං පකාසයිස්සාමි, ආගමට්ඨකථාසුපි;
ගහෙනබ්බං ගහෙත්වාන, තොසයන්තො විචක්ඛණො.

කම්මට්ඨානානි සබ්බානි, වරියාහිඤ්ඤා විපස්සනා;
විසුද්ධිමග්ගෙ පනිදං, යස්මා සබ්බං පකාසිතං.

තස්මා තං අග්ගහෙත්වාන, සකලායපි තන්තියා;
පදානුක්කමතො ඵව, කරිස්සාමත්ථවණ්ණනං.

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙට්, දුල්ලහා හි අයං කථාති.

නිදානකථා

තත්ථ කෙනට්ඨෙයන අභිධම්මො? ධම්මානිරොකධම්මවිසෙසට්ඨෙයන.
අනිරොකවිසෙසත්ථදීපකො හෙත්ථ ‘අභි’-සද්දො. “බාළ්භා මෙ දුක්ඛා වෙදනා
අභික්කමන්ති නො පටික්කමන්ති” (ම. නි. 3.384; සං. නි. 5.195)
‘අභික්කන්තවණ්ණා’ තිආදීසු (සං. නි. 1.1-2) විය. තස්මා යථා සමුස්සිතෙසු
බහුසු ඡත්තෙසු වෙච ධජෙසු ව යං අනිරොකප්පමාණං
විසෙසවණ්ණසණ්ඨානඤ්ච ඡත්තං, තං ‘අතිවිඡත්ත’න්ති වුවිචති, යො
අනිරොකප්පමාණො නානාවිරාගවණ්ණවිසෙසසම්පන්නො ව ධජො සො

‘අතිධජො’ති වුච්චති, යථා ච ඵකතො සන්නිපතිතෙසු බහුසු රාජකුමාරෙසු වෙච දෙවෙසු ච යො ජාතිභොගයසංස්සරියාදිසම්පත්තීහි අතිරෙකතරො වෙච විසෙසවන්තතරො ච රාජකුමාරො සො ‘අතිරාජකුමාරො’ති වුච්චති, යො ආයුචණ්ණසංස්සරියයසම්පත්තිආදීහි අතිරෙකතරො වෙච විසෙසවන්තතරො ච දෙවො සො ‘අතිදෙවො’ති වුච්චති, තථාරූපො බ්‍රහ්මාපි ‘අතිබ්‍රහ්මා’ති වුච්චති, එවමෙව අයම්පි ධම්මො ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙන ‘අභිධම්මො’ති වුච්චති.

සුත්තන්තඤ්ඤි පත්වා පඤ්චක්ඛන්ධා ඵකදෙසෙනෙව විහත්තා, න නිජ්ජදෙසෙන; අභිධම්මං පත්වා පන සුත්තන්තභාජනීයඅභිධම්මභාජනීයපඤ්ඤපුච්ඡකනායානං වසෙන නිජ්ජදෙසතො විහත්තා. තථා ද්වාදසායනනානි, අට්ඨාරස ධාතුයො, චත්තාරි සච්චානි, බාවිසතින්ද්‍රියානි, ද්වාදසපදිකො පච්චයාකාරො. කෙවලඤ්ඤි ඉන්ද්‍රියවිභවිගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි, පච්චයාකාරෙ ච පඤ්ඤපුච්ඡකං නත්ථි. සුත්තන්තඤ්ඤව පත්වා චත්තාරො සතිපට්ඨානා ඵකදෙසෙනෙව විහත්තා, න නිජ්ජදෙසෙන; අභිධම්මං පත්වා පන තිණ්ණම්පි නායානං වසෙන නිජ්ජදෙසතොව විහත්තා. තථා චත්තාරි සම්මප්පධානානි, චත්තාරො ඉද්ධිපාදා, සත්ත බොජ්ඣංගා, අරියො අට්ඨංගිකො මග්ගො, චත්තාරි ඤානානි, චතස්සො අප්පමඤ්ඤායො, පඤ්ච සික්ඛාපදානි, චතස්සො පටිසම්භිදා. කෙවලඤ්ඤෙත්ථ සික්ඛාපදවිභවිගෙ සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි. සුත්තන්තං පත්වා ච ඤාණං ඵකදෙසෙනෙව විහත්තං න නිජ්ජදෙසෙන; තථා කිලෙසා. අභිධම්මං පත්වා පන “එකවිධෙන ඤාණචත්ථු”තිආදිනා (විභ. 751) නයෙන මාතිකං යපෙත්වා නිජ්ජදෙසතොව විහත්තං. තථා ඵකකතො පට්ඨාය අනෙකෙහි නයෙහි කිලෙසා. සුත්තන්තං පත්වා ච භූමන්තරපරිච්ඡේදො ඵකදෙසෙනෙව විහත්තො, න නිජ්ජදෙසෙන; අභිධම්මං පන පත්වා තිණ්ණම්පි නායානං වසෙන භූමන්තරපරිච්ඡේදො නිජ්ජදෙසතොව විහත්තො. එවං ධම්මාතිරෙකධම්මවිසෙසට්ඨෙන අභිධම්මොති වෙදිතබ්බො.

පකරණපරිච්ඡේදනො

පනෙස

ධම්මසංඝයාණීවිභවිගධාතුකථාපුග්ගලපඤ්ඤත්තිකථාවත්ථුයමකපට්ඨානානං සත්තන්තං පකරණානං වසෙන ධීතො. අයමෙත්ථ ආචරියානං සමානකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ – ‘කථාවත්ථු කස්මා ගහිතං? නනු සම්මාසම්බුද්ධස්ස පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානි ද්වෙ වස්සසතානි අතික්කමිත්වා මොග්ගලීපුත්තතිස්සත්ථෙරෙනෙතං යජිතං? තස්මා සාවකභාසිතත්තා ඡඩ්ඨෙට්ඨ න’න්ති. ‘කිං පන ඡප්පකරණානි අභිධම්මො’ති? ‘එවං න වදාමි’ති. ‘අථ කිං වදෙසි’ති. ‘සත්තප්පකරණානි’ති. ‘කතරං ගහෙත්වා සත්ත කරොසි’ති? ‘මහාධම්මහදයං නාම අත්ථි, එතෙන සහ සත්තා’ති. ‘මහාධම්මහදයෙ අපුබ්බං

නත්ථි, කතිපයාව පඤ්ඤාචාරා අවසෙසා, කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්තා'ති. 'නො කථාවත්ථුනා, මහාධාතුකථා නාම අත්ථි, තාය සද්ධිං සත්තා'ති. 'මහාධාතුකථායං අපුබ්බං නත්ථි, අප්පමත්තිකාව තත්ති අවසෙසා. කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්තා'ති.

සම්මාසම්බුද්ධො හි සත්තප්පකරණානි දෙසෙන්නො කථාවත්ථුං පත්වා යා එසා පුග්ගලචාරෙ තාව චතුසු පඤ්ඤෙසු ද්විත්තං පඤ්චකානං වසෙන අට්ඨමුඛා වාදයුත්ති තං ආදිං කත්වා සබ්බකථාමග්ගෙසු අසම්පුණ්ණභාණවාරමත්තාය පාළියා මාතිකං යපෙසි. සා පනෙසා “පුග්ගලො උපලබ්හති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙන්නාති. ආමන්තා. යො සච්චිකට්ඨො පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො උපලබ්හති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙන්නාති. නහෙවං වත්තබ්බෙ. ආජානාහි නිග්ගහං...පෙ.... පුග්ගලො නුපලබ්හති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙන්නාති. ආමන්තා. යො සච්චිකට්ඨො පරමත්ථො තතො සො පුග්ගලො නුපලබ්හති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙන්නාති. නහෙවං වත්තබ්බෙ. ආජානාහි නිග්ගහං...පෙ..... සබ්බත්ථ පුග්ගලො උපලබ්හති සබ්බත්ථ පුග්ගලො නුපලබ්හති, සබ්බදා පුග්ගලො උපලබ්හති සබ්බදා පුග්ගලො නුපලබ්හති, සබ්බෙසු පුග්ගලො උපලබ්හති සබ්බෙසු පුග්ගලො නුපලබ්හති සච්චිකට්ඨපරමත්ථෙන්නා'ති (කථා. 15-16) එවං පයමං වාදං නිස්සාය පයමං නිග්ගහං, දුතියං නිස්සාය දුතියං ...පෙ.... අට්ඨමං නිස්සාය අට්ඨමං නිග්ගහං දස්සෙන්නෙන සත්ථාරා යපිතා. ඉමිනා නයෙන සබ්බත්ථ මාතිකායපනං වෙදිතබ්බං. තං පනෙතං මාතිකං යපෙන්නො ඉමං දිස්වා යපෙසි - මම පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්විත්තං වස්සසතානං මත්ථකෙ මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරො නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ නිසින්නො සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා දීඝනිකායප්පමාණං කථාවත්ථුප්පකරණං භාෂෙස්සතිති.

මොග්ගලිපුත්තනිස්සත්ථෙරොපි ඉදං පකරණං දෙසෙන්නො න අත්තතො ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දින්නනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසෙසි. ඉති සත්ථාරා දින්නනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසිතත්තා සකලම්පෙතං පකරණං බුද්ධභාසිතමෙව නාම ජාතං. යථා කිං? යථා මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තාදීනි. මධුපිණ්ඩිකසුත්තන්තස්මිඤ්ඤි හගවා “යතොනිදානං භික්ඛු පුරිසං පපඤ්චසඤ්ඤාසඛිඛා සමුදාවරන්ති, එත්ථ වෙ නත්ථි අභිනන්දිතබ්බං අභිවදිතබ්බං අප්පකොසිතබ්බං, එසෙවන්නො රාගානුසයාන”න්ති (ම. නි. 1.202) මාතිකං යපෙත්වා උට්ඨායාසනා විහාරං පාටිසි.

ධම්මප්පට්ඨිගාහකා භික්ඛු මහාකච්චානත්ථෙරං උපසංඝිකමිත්වා දසබ්බලෙන යපිතමාතිකාය අත්ථං පුච්ඡිංසු. ථෙරො පුච්ඡිතමත්තකෙනෙව අකථෙත්වා

දසබලස්ස අපචිතිදස්සනත්ථං “සෙය්‍යාථාපි ආවුසො පුරිසො සාරත්ථිකො සාරගවෙසී”ති (ම. නි. 1.203) සාරොපමං ආහරිත්වා සාරරුක්ඛො විය හගවා සාධාපලාසසදිසා සාවකා, “සො භාවුසො හගවා ජානං ජානාති, පස්සං පස්සති චක්ඛුභුතො ඤාණභුතො ධම්මභුතො බ්‍රහ්මභුතො චත්තා පචත්තා අත්ථස්ස නින්තොතො අමතස්ස දාතා ධම්මස්සාමී තථාගතො”ති සත්ථාරං ථොමෙත්වා පුනස්පුනං ථෙරෙහි යාවිතො සත්ථාරා යපිතමාතිකාය අත්ථං විහජිත්වා “ආකඬ්ඛමානා ච පන තුම්භෙ ආයස්මන්තො හගවන්තංයෙව උපසඬ්ඛමිත්වා එතමත්ථං පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ සථෙ සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාණෙන සද්ධිං සංසන්දියමානං සමෙති ගණ්භෙය්‍යාථ, නො වෙ මා ගණ්භිත්ථා”ති ඉමිනා අධිජ්ජායෙන “යථා වො හගවා බ්‍යාකරොති තථා නං ධාරෙය්‍යාථා”ති චත්වා උයෙයාපෙසි.

තෙ සත්ථාරං උපසඬ්ඛමිත්වා පුච්ඡංසු. සත්ථා දුක්ඛජීතං කච්චානෙනාති අචත්වා සුවණ්ණාලිඬ්ඨං උස්සාපෙත්තො විය ගීවං උන්තාමෙත්වා සුපුජ්ජිතසතපත්තසස්සිරිකං මහාමුඛං පුරෙත්තො බ්‍රහ්මස්සරං නිච්ඡාරෙත්වා සාධු සාධුති ථෙරස්ස සාධුකාරං දත්වා “පණ්ඩිතො, භික්ඛවෙ, මහාකච්චානො, මහාපඤ්ඤො භික්ඛවෙ මහාකච්චානො, මං වෙපි තුම්භෙ, භික්ඛවෙ, එතමත්ථං පටිපුච්ඡෙය්‍යාථ, අහමිපි තං එවමෙවං බ්‍යාකරෙය්‍යං යථා තං මහාකච්චානෙන බ්‍යාකත”න්ති (ම. නි. 1.205) ආහ.

එවං සත්ථාරා අනුමොදිතකාලතො පට්ඨාය ච පන සකලං සුත්තං බුද්ධභාසිතං නාම ජාතං. ආනන්දත්ථෙරාදීහි විත්ථාරිතසුත්තෙසුපි එසෙව නයො. එවමෙව සම්මාසම්බුද්ධො සත්තජ්ජකරණානි දෙසෙත්තො කථාවත්ථුං පත්වා චුත්තනායෙන මාතිකං යපෙසි. යපෙත්තො ච පන ඉමං අද්දස -

මම පරිනිබ්බානතො අට්ඨාරසවස්සාධිකානං ද්විත්තං වස්සසතානං මත්ථකෙ මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරො නාම භික්ඛු භික්ඛුසහස්සමජ්ඣෙ නිසිත්තො සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙත්වා දීඝනිකායජ්ජමාණං කථාවත්ථුජ්ජකරණං භාපෙස්සතිති.

මොග්ගලිපුත්තතිස්සත්ථෙරොපි ඉමං පකරණං දෙසෙත්තො න අත්තතො ඤාණෙන දෙසෙසි, සත්ථාරා පන දිත්තනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසෙසි. ඉති සත්ථාරා දිත්තනායෙන යපිතමාතිකාය දෙසිතත්තා සකලම්පෙතං පකරණං බුද්ධභාසිතමෙව ජාතං. එවං කථාවත්ථුනාව සද්ධිං සත්ත පකරණානි අභිධම්මො නාම.

තත්ථ ධම්මසංඝගීතපකරණෙ වතස්සො විහත්තියො — විත්තවිහත්ති රූපවිහත්ති නික්ඛෙපරාසි අත්ථුද්ධාරොති. තත්ථ කාමාවචරකුසලතො අට්ඨ, අකුසලතො ද්වාදස, කුසලවිපාකතො සොළස, අකුසලවිපාකතො සත්ත, කිරියතො එකාදස; රූපාවචරකුසලතො පඤ්ච, විපාකතො පඤ්ච, කිරියතො පඤ්ච; අරූපාවචරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරි, කිරියතො චත්තාරි; ලොකුත්තරකුසලතො චත්තාරි, විපාකතො චත්තාරීති එකුනනවුති විත්තානි විත්තවිහත්ති නාම. විත්තුප්පාදකණ්ඩන්තිපි එතස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකජභාණුවාරං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං එකවිධෙන දුට්ඨෙනාතිආදිනා නයෙන මාතිකං යිපෙත්වා විත්ථාරෙන විහජිත්වා දස්සිතා රූපවිහත්ති නාම. රූපකණ්ඩන්තිපි එතස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකද්විභාණුවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං මූලතො ඛන්ධතො ද්වාරතො භූමිතො අත්ථතො ධම්මතො නාමතො ලිඬගතොති එවං මූලාදීහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතො නික්ඛෙපරාසි නාම. සො —

මූලතො ඛන්ධතො වාපි, ද්වාරතො වාපි භූමිතො;
අත්ථතො ධම්මතො වාපි, නාමතො වාපි ලිඬගතො;
නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්ඛෙපොති පවුච්චති.

නික්ඛෙපකණ්ඩන්තිපි තස්සෙව නාමං. තං වාචනාමග්ගතො තිමත්තභාණුවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං පන තෙපිටකස්ස බුද්ධචචනස්ස අත්ථුද්ධාරභූතං යාව සරණදුකා නික්ඛිත්තං අට්ඨකථාකණ්ඩං නාම. යතො මහාපකරණියා භික්ඛු මහාපකරණෙ ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තා ගණනවාරං සමානෙන්ති. තං වාචනාමග්ගතො ද්විමත්තභාණුවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

ඉති සකලමිපි ධම්මසංඝගීතපකරණං වාචනාමග්ගතො අතිරෙකතෙරසමත්තභාණුවාරං. විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති. එවමෙතං —

විත්තවිහත්ති රූපඤ්ච, නික්ඛෙපො අත්ථජොතනා;
ගම්භිරං නිපුණං යානං, තම්පි බුද්ධෙන දෙසිතං.

තදනන්තරං විභවිගජ්ජකරණං නාම. තං බන්ධවිභවිගො ආයතනවිභවිගො
 ධාතු විභවිගො සච්ච විභවිගො ඉද්‍රිය විභවිගො පච්චයාකාර විභවිගො
 සතිපට්ඨාන විභවිගො සම්මප්පධාන විභවිගො ඉද්ධිපාද විභවිගො
 බොජ්ඣංග විභවිගො මග්ග භවිගො ඝාන විභවිගො
 අප්පමඤ්ඤා විභවිගො සික්ඛාපද විභවිගො පටිසම්භිදා විභවිගො ඤාණ විභවිගො
 බුද්දකචන්ද්‍ර විභවිගො ධම්මහදය විභවිගොති අට්ඨාරසවිධෙන විභත්තං.

තත්ථ බන්ධවිභවිගො සුත්තන්තභාජනීය අභිධම්මභාජනීය පඤ්ඤාප්‍රවිජ්ජානං
 වසෙන තිඛා විභත්තො. සො වාචනාමග්ගතො පඤ්චමත්තභාණුවාරො,
 විත්ථාරියමානො පන අනන්තො අපරිමාණො භොති. තතො පරං
 ආයතනවිභවිගාදයොපි එතෙහෙව තිහි නයෙහි විභත්තා. තෙසු
 ආයතනවිභවිගො වාචනාමග්ගතො අතිරෙකභාණුවාරො, ධාතු විභවිගො
 ද්විමත්තභාණුවාරො. තථා සච්ච විභවිගො. ඉන්ද්‍රිය විභවිගො සුත්තන්තභාජනීයං
 නත්ථි; වාචනාමග්ගතො පනෙස අතිරෙකභාණුවාරමත්තො.
 පච්චයාකාර විභවිගො ඡමත්තභාණුවාරො, පඤ්ඤාප්‍රවිජ්ජං පනෙත්ථ නත්ථි.
 සතිපට්ඨාන විභවිගො අතිරෙකභාණුවාරමත්තො; තථා සම්මප්පධාන
 ඉද්ධිපාද බොජ්ඣංග මග්ග භවිගො. ඝාන විභවිගො ද්විභාණුවාරමත්තො,
 අප්පමඤ්ඤා විභවිගො අතිරෙකභාණුවාරමත්තො. සික්ඛාපද විභවිගොපි
 සුත්තන්තභාජනීයං නත්ථි; වාචනාමග්ගතො පනෙස
 අතිරෙකභාණුවාරමත්තො; තථා පටිසම්භිදා විභවිගො. ඤාණ විභවිගො
 දසවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස තිමත්තභාණුවාරො.
 බුද්දකචන්ද්‍ර විභවිගොපි දසවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො පනෙස
 තිමත්තභාණුවාරො. ධම්මහදය විභවිගො තිවිධෙන විභත්තො; වාචනාමග්ගතො
 පනෙස අතිරෙකද්විභාණුවාරමත්තො. සබ්බෙපි විත්ථාරියමානා අනන්තා
 අපරිමාණා භොත්ති. එවමෙතං විභවිගජ්ජකරණං වාචනාමග්ගතො
 පඤ්චතිංසමත්තභාණුවාරං; විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං භොති.

තදනන්තරං ධාතුකථාපකරණං නාම. තං සභගහො අසභගහො,
 සභගහිතෙන අසභගහිතං, අසභගහිතෙන සභගහිතං, සභගහිතෙන සභගහිතං,
 අසභගහිතෙන අසභගහිතං; සම්පයොගො විජ්ජයොගො, සම්පයුත්තෙන
 විජ්ජයුත්තං, විජ්ජයුත්තෙන සම්පයුත්තං, සම්පයුත්තෙන සම්පයුත්තං,
 විජ්ජයුත්තෙන විජ්ජයුත්තං; සභගහිතෙන සම්පයුත්තං විජ්ජයුත්තං;
 සම්පයුත්තෙන සභගහිතං අසභගහිතං, අසභගහිතෙන සම්පයුත්තං විජ්ජයුත්තං,
 විජ්ජයුත්තෙන සභගහිතං අසභගහිතත්ති වුද්දසවිධෙන විභත්තං. තං
 වාචනාමග්ගතො අතිරෙකභාණුවාරමත්තං, විත්ථාරියමානං පන
 අනන්තමපරිමාණං භොති.

තදනන්තරං පුග්ගලපඤ්ඤත්ති නාම. සා “ඛන්ධපඤ්ඤත්ති ආයතනපඤ්ඤත්ති ධාතුපඤ්ඤත්ති සච්චපඤ්ඤත්ති ඉන්ද්‍රියපඤ්ඤත්ති පුග්ගලපඤ්ඤත්ති”ති ඡබ්බිධෙන විභත්තා. සා වාචනාමග්ගතො අතිරෙකපඤ්චභාණුවාරා; විත්ථාරියමානා පන අනන්තා අපරිමාණාව හොති.

තදනන්තරං කථාවත්ථුප්පකරණං නාම. තං සකවාදෙ පඤ්ච සුත්තසතානි පරවාදෙ පඤ්චාති සුත්තසහස්සං සමොධානෙන්වා විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො ඉදානි පොත්ථකෙ ලිඛිතං අග්ගහෙන්වා සඬිගීතිආරොපිතතයෙන දීඝනිකායප්පමාණං, විත්ථාරියමානං පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං යමකං නාම. තං මූලයමකං ඛන්ධයමකං ආයතනයමකං ධාතූයමකං සච්චයමකං සඬ්ඛාරයමකං අනුසයයමකං චිත්තයමකං ධම්මයමකං ඉන්ද්‍රියයමකන්ති දසවිධෙන විභත්තං. තං වාචනාමග්ගතො වීසභාණුවාරසතං, විත්ථාරතො පන අනන්තමපරිමාණං හොති.

තදනන්තරං මහාපකරණං නාම. පට්ඨානන්තිපි තස්සෙව නාමං. තං හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො අධිපතිපච්චයො අනන්තරපච්චයො සමනන්තරපච්චයො සහජාතපච්චයො අඤ්ඤමඤ්ඤපච්චයො නිස්සයපච්චයො උපනිස්සයපච්චයො පුරෙජාතපච්චයො පච්ජාජාතපච්චයො ආසෙවනපච්චයො කම්මපච්චයො විපාකපච්චයො ආහාරපච්චයො ඉන්ද්‍රියපච්චයො ඤානපච්චයො මග්ගපච්චයො සම්පයුත්තපච්චයො විජ්ජයුත්තපච්චයො අත්ථිපච්චයො නත්ථිපච්චයො විගතපච්චයො අවිගතපච්චයොති. පච්චයවසෙන තාව චතුර්විසතිවිධෙන විභත්තං.

ඉමස්මිං පන යානෙ පට්ඨානං සමානෙතඛිඛං. කුසලත්තිකාදයො හි ද්වාවිසති තිකා, නාම හෙතු ධම්මා නහෙතු ධම්මා...පෙ.... සරණා ධම්මා අරණා ධම්මාති ඉමෙ සතං දුකා. අපරෙපි විජ්ජාභාගිතො ධම්මා අවිජ්ජාභාගිතො ධම්මා...පෙ.... ඛයෙ ඤාණං, අනුප්පාදෙ ඤාණන්ති ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා නාම. තෙසු ද්වාවිසති තිකා සතං දුකාති අයං ආභව්චභාසිතා ජිනවචනභූතා සබ්බඤ්ඤබුද්ධෙන දෙසිතා සත්තන්තං පකරණානං මාතිකා නාම.

අථාපරෙ ද්වාචත්තාලීස සුත්තන්තිකදුකා කුතොපභවා කෙන යපිතා කෙන දෙසිතාති? ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරප්පභවා, තෙන යපිතා, තෙන දෙසිතාති. ඉමෙ යපෙන්තො පන ථෙරො න සාමුක්කංසිකෙන අත්තතො ඤාණෙන යපෙසි. එකුත්තරියං පන එකනිපාතදුකනිපාතසඬිගීති දසුත්තරසුත්තන්තෙහි සමොධානෙන්වා ආභිධම්මිකත්ථෙරානං සුත්තන්තං

පත්වා අකිලමත්ථං යපිතා. තෙ පනෙතෙ එකස්මිං නික්ඛෙපකණ්ඩෙයෙව මත්ථකං පාපෙත්වා විහත්තා. සෙසට්ඨානෙසු යාව සරණදුකා අභිධම්මො විහත්තො.

සම්මාසම්බුද්ධො නි අනුලොමපට්ඨානෙ ද්වාවිසති තිකෙ නිස්සාය තිකපට්ඨානං නාම නිද්දිට්ඨං. සතං දුකෙ නිස්සාය දුකපට්ඨානං නාම නිද්දිට්ඨං. තතො පරං ද්වාවිසති තිකෙ ගහෙත්වා දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා දුකතිකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. තතො පරං දුකසතං ගහෙත්වා ද්වාවිසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා තිකදුකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. තිකෙ පන තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා තිකතිකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. දුකෙ ච දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා දුකදුකපට්ඨානං නාම දස්සිතං. එවං -

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ අනුලොමමිති නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.39);

පච්චතීයපට්ඨානෙපි ද්වාවිසතිතිකෙ නිස්සාය තිකපට්ඨානං නාම. දුකසතං නිස්සාය දුකපට්ඨානං නාම. ද්වාවිසතිතිකෙ දුකසතෙ පක්ඛිපිත්වා දුකතිකපට්ඨානං නාම. දුකසතං ද්වාවිසතියා තිකෙසු පක්ඛිපිත්වා තිකදුකපට්ඨානං නාම. තිකෙ තිකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා තිකතිකපට්ඨානං නාම. දුකෙ දුකෙසුයෙව පක්ඛිපිත්වා දුකදුකපට්ඨානං නාමාති පච්චතීයෙපි ඡහි නයෙහි පට්ඨානං නිද්දිට්ඨං. තෙන චුත්තං -

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ පච්චතීයමිති නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.44);

තතො පරං අනුලොමපච්චතීයෙපි එතෙනෙව උපායෙන ඡ නයා දස්සිතා. තෙනාහ -

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ අනුලොමපච්චතීයමිති නයා සුගම්භීරාති. (පට්ඨා. 1.1.48);

තදනන්තරං පච්චතියානුලොමෙපි එතෙහෙව ඡහි නයෙහි නිද්දිට්ඨං.
තෙනාහ -

තිකඤ්ච පට්ඨානවරං දුකුත්තමං,
දුකතිකඤ්චෙව තිකදුකඤ්ච;
තිකතිකඤ්චෙව දුකදුකඤ්ච,
ඡ පච්චතියානුලොමමිති නයා සුගම්භිරාති. (පට්ඨා. 1.1.52) ;

එවං අනුලොමෙ ඡ පට්ඨානානි, පටිලොමෙ ඡ, අනුලොමපච්චතියෙ ඡ,
පච්චතියානුලොමෙ ඡ පට්ඨානානිති ඉදං චතුච්ඡිද්ධිසමන්තපට්ඨානසමොධානං
පට්ඨානං මහාපකරණං නාම.

ඉදානි ඉමස්ස අභිධම්මස්ස ගම්භිරභාවච්ඡානනත්ථං චත්තාරො සාගරා
වෙදිතඛිබ්බා - සංසාරසාගරො, ජලසාගරො, නයසාගරො, ඤාණසාගරොති.
තත්ථ සංසාරසාගරො නාම -

බන්ධනඤ්ච පටිපාටි, ධාතුආයතනාන ව;
අබ්බොච්ඡින්නං චත්තමානා, සංසාරොති පවුච්චති.

එවං චුත්තං සංසාරවට්ටං. ස්වායං යස්මා ඉමෙසං සත්තානං උප්පත්තියා
පුරිමා කොටි න පඤ්ඤායති එත්තකානඤ්චි වස්සසත්තානං වා වස්සසහස්සානං
වා වස්සසතසහස්සානං වා, කප්පසත්තානං වා කප්පසහස්සානං වා
කප්පසතසහස්සානං වා මත්ථකෙ සත්තා උප්පන්නා, තතො පුබ්බෙ
නාහෙසුන්ති වා, අසුකස්ස නාම රඤ්ඤො කාලෙ උප්පන්නා, අසුකස්ස බුද්ධස්ස
කාලෙ උප්පන්නා තතො පුබ්බෙ නාහෙසුන්ති වා, අයං පරිච්ඡේදො නත්ථි;
“පුරිමා, භික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති අවිජ්ජාය, ඉතො පුබ්බෙ අවිජ්ජා
නාහොසි අථ පච්ඡා සමහවී”ති (අ. නි. 10.61) ඉමිනා පන නයෙන
සංසාරසාගරො අනමතග්ගොව.

මහාසමුද්දො පන ජලසාගරො නාමාති වෙදිතඛිබ්බො. සො
චතුරාසීතියොජනසහස්සගම්භිරො. තත්ථ උදකස්ස ආල්භකසතෙහි වා
ආල්භකසහස්සෙහි වා ආල්භකසතසහස්සෙහි වා පමාණං නාම නත්ථි. අථ බො
අසඬ්ඛ්‍යෙය්‍යා අප්පමෙය්‍යා මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛ්‍යං ගච්ඡති. අයං
ජලසාගරො නාම.

කතමො නයසාගරො? තෙපිටකං බුද්ධච්චනං. ද්වෙපි හි තත්තියො
පච්චවෙක්ඛන්තානං සද්ධාසම්පන්නානං පසාදබ්‍රලානං ඤාණුත්තරානං
කුලපුත්තානං අනන්තං පිතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති. කතමා ද්වෙ? විනයඤ්ච

අභිධම්මඤ්ච. විනයධරණික්ඛුනඤ්චි විනයතන්ති. පච්චචෙක්ඛන්තානං දොසානුරූපං සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං නාම – ඉමස්මිං දොසෙ ඉමස්මිං චිතික්කමෙ ඉදං නාම භොතීති සික්ඛාපදපඤ්ඤාපනං – අඤ්ඤෙසං අවිසයො, බුද්ධානාමෙව විසයොති. උත්තරිමනුස්සධම්මපෙය්‍යාලං පච්චචෙක්ඛන්තානං නීලපෙය්‍යාලං පච්චචෙක්ඛන්තානං සඤ්චරිත්තපෙය්‍යාලං පච්චචෙක්ඛන්තානං අනන්තං ජිතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති. ආභිධම්මිකභික්ඛුනම්පි ඛන්ධන්තරං ආයතනන්තරං ධාත්වන්තරං ඉන්ද්‍රියන්තරං බලබොජ්ඣංඝකම්මවිපාකන්තරං රූපාරූපපරිච්ඡේදං සංඝභස්සුබ්බධම්මං ගගනතලෙ තාරකරූපානි ගණ්හන්තො විය රූපාරූපධම්මෙ පබ්බං පබ්බං කොට්ඨාසං කොට්ඨාසං කත්වා විහජන්තො දස්සෙසි වත නො සත්ථාති අභිධම්මතන්ති. පච්චචෙක්ඛන්තානං අනන්තං ජිතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති.

එවං උප්පත්තියා පනස්ස ඉදං වත්ථුපි වෙදිතබ්බං – මහාගතිගමීයනිස්සදත්තත්ථෙරො කිර නාම මහාබොධිං වන්දිස්සාමීති පරතීරං ගච්ඡන්තො නාවාය උපරිතලෙ නිසින්තො මහාසමුද්දං ඔලොකෙසි. අට්ඨස්ස තස්මිං සමයෙ නෙව පරතීරං පඤ්ඤායිත්ථ, න ඔරිමතීරං, ඌථිවෙගප්පහෙදසමුග්ගතජලවුණ්ණපරිකිණ්ණො පන පසාරිතරජතපට්ඨසුමනපුප්ඵසන්ථරසදිසො මහාසමුද්දොව පඤ්ඤායිත්ථ. සො කිං නු බො මහාසමුද්දස්ස ඌථිවෙගො බලවා උදාහු වතුච්ඡතිප්පහෙදෙ සමන්තපට්ඨානෙ නයමුබං බලවන්ති චිත්තෙසි. අට්ඨස්ස මහාසමුද්දෙ පරිච්ඡේදො පඤ්ඤායති – අයඤ්චි හෙට්ඨා මහාපට්ඨියා පරිච්ඡින්නො, උපරි ආකාසෙන, එකතො චක්කවාලපබ්බතෙන, එකතො වෙලන්තෙන පරිච්ඡින්නො; සමන්තපට්ඨානස්ස පන පරිච්ඡේදො න පඤ්ඤායතීති සංඝභස්සුබ්බධම්මං පච්චචෙක්ඛන්තස්ස බලවතීති උප්පන්නා. සො ජිතිං වික්ඛම්භෙත්වා විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා යථානිසින්තොව සබ්බකිලෙසෙ ඛෙපෙත්වා අග්ගඵලෙ අරහත්තෙ පතිට්ඨාය උදානං උදානෙසි –

අත්ථෙව ගම්භීරගතං සුදුබ්බුධං,
සයං අභිඤ්ඤාය සහෙතුසම්භවං;
යථානුපුබ්බං නිබ්බලෙන දෙසිතං,
මහෙසිනා රූපගතංව පස්සතීති.

අයං නයසාගරො නාම.

කතමො ඤාණසාගරො? සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං ඤාණසාගරො නාම. අයං සංසාරසාගරො නාම, අයං ජලසාගරො නාම, අයං නයසාගරො නාමාති හි අඤ්ඤාන න සක්කා ජානිතුං, සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණෙනෙව සක්කා ජානිතුන්ති

සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං ඤාණසාගරො නාම. ඉමෙසු චතුසු සාගරෙසු ඉමස්මිං යානෙ නයසාගරො අධිජ්ජෙතො. ඉමඤ්ඤි සබ්බඤ්ඤාඤ්ඤාධාය පටිච්ඡික්ඛන්ති.

අයම්පි භගවා බොධිමූලෙ නිසින්තො ‘ඉමං පටිච්ඡික්ඛන්වා ඉමං චත මෙ ධම්මං. එසන්තස්ස ගවෙසන්තස්ස කප්පසතසහස්සාධිකානි චත්තාරි අසඬ්ඛොය්‍යානි විනිවත්තානි, අථ මෙ ඉමස්මිං පල්ලඬකෙ නිසින්තෙන දියඬ්ඬකිලෙසසහස්සං බෙපෙත්වා අයං ධම්මො පටිච්ඡිද්ධො’ති පටිච්ඡිද්ධධම්මං පච්චවෙක්ඛන්තො සත්තාහං එකපල්ලඬකෙන නිසිදි. තතො තම්භා පල්ලඬකා වුට්ඨාය ‘ඉමස්මිං චත මෙ පල්ලඬකෙ සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං පටිච්ඡිද්ධ’න්ති අනිම්සෙහි චක්ඛුහි සත්තාහං පල්ලඬකං ඔලොකෙන්තො අට්ඨාසි. තතො දෙවතානං ‘අජ්ජාපි නුන සිද්ධත්ථස්ස කත්තබ්බකිච්චං අත්ථි, පල්ලඬකස්මිඤ්ඤි ආලයං න විජහති’ති පරිචිතක්කො උදපාදි.

සත්ථා දෙවතානං විතක්කං ඤත්වා තාවදෙව තාසං විතක්කවූපසමනත්ථං වෙහාසං අබ්භුග්ගන්ත්වා යමකපාටිභාරියං දස්සෙසි. මහාබොධිපල්ලඬකස්මිඤ්ඤි කතපාටිභාරියඤ්ඤි, ඤාතිසමාගමෙ කතපාටිභාරියඤ්ඤි, පාටියපුත්තසමාගමෙ කතපාටිභාරියඤ්ඤි, සබ්බං කණ්ඩම්බරුක්ඛමූලෙ කතයමකපාටිභාරියසදිසමෙව අහොසි. එවං යමකපාටිභාරියං කත්වා පල්ලඬකස්ස ඨීතට්ඨානස්ස ච අන්තරෙ ආකාසතො ඔරුය්හ සත්තාහං චඬ්ඬකම්. ඉමෙසු ච එකවිසතියා දිවසෙසු එකදිවසෙපි සත්ථු සරිරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා.

චතුත්ථෙ පන සත්තාහෙ පච්ඡිමුත්තරාය දිසාය රතනසරෙ නිසිදි – රතනසරං නාම නෙව සත්තරතනමයං ගෙහං. සත්තන්තං පන පකරණානං සම්මසිතට්ඨානං රතනසරන්ති වෙදිතබ්බං – තත්ථ ධම්මසංඝයාණිං සම්මසන්තස්සාපි සරිරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. විහඬිගජ්ජකරණං ධාතුකථං පුග්ගලපඤ්ඤන්ති. කථාවත්ථුජ්ජකරණං යමකජ්ජකරණං සම්මසන්තස්සාපි සරිරතො රස්මියො න නික්ඛන්තා. යදා පන මහාපකරණං ඔරුය්හ “හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො...පෙ.... අවිගතපච්චයො”ති සම්මසනං ආරභි, අථස්ස චතුර්විසතිසමන්තපට්ඨානං සම්මසන්තස්ස එකන්තතො සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි. යථා හි තිමිරපිඬිගලමහාමච්ඡො චතුරාසිතියොජනසහස්සගම්භීරෙ මහාසමුද්දෙයෙව ඔකාසං ලභති, එවමෙව සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං එකන්තතො මහාපකරණෙයෙව ඔකාසං ලභි.

සත්ථු එවං ලද්ධොකාසෙන සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණෙන යථාසුඛං සංභවසුඛමධම්මං සම්මසන්තස්ස සරිරතො නිලපිතලොහිතොදාතමඤ්ජිට්ඨපහස්සරවසෙන ඡබ්බණ්ණරස්මියො

නික්බමිංසු. කෙසමස්සුහි වෙව අක්ඛිනඤ්ච නිලට්ඨානෙනි නිලරස්මියො නික්බමිංසු, යාසං වසෙන ගගනතලං අඤ්ජනවුණ්ණසමොකිණ්ණං විය උමාපුප්ඵනිලුප්පලදලසඤ්ජන්තං විය විනිපතන්තමණිතාලවණ්ටං විය සම්පසාරිතමෙවකපටං විය ච අහොසි.

ජවිතො වෙව අක්ඛිනඤ්ච පිතට්ඨානෙනි පිතරස්මියො නික්බමිංසු; යාසං වසෙන දිසාභාගා සුවණ්ණරසධාරාහිසිඤ්චමානා විය සුවණ්ණපටපසාරිතා විය කුඬිකුමවුණ්ණකණිකාරපුප්ඵසම්පරිකිණ්ණා විය ච විරොචිංසු.

මංසලොහිතෙනි වෙව අක්ඛිනඤ්ච රත්තට්ඨානෙනි ලොහිතරස්මියො නික්බමිංසු යාසං වසෙන දිසාභාගා චිතපිට්ඨවුණ්ණරඤ්ජිතා විය සුපක්කලාබාරසසිඤ්චමානා විය රත්තකම්බලපරික්ඛිත්තා විය ජයසුමනපාරිභද්දකඛන්ධුජීවකකුසුමසම්පරිකිණ්ණා විය ච විරොචිංසු.

අට්ඨිහි වෙව දන්තෙනි ච අක්ඛිනඤ්ච සෙනට්ඨානෙනි ඔදාතරස්මියො නික්බමිංසු; යාසං වසෙන දිසාභාගා රජතසට්ඨි ආසිඤ්චමානබීරධාරාසම්පරිකිණ්ණා විය සම්පසාරිතරජතපට්ටිතානා විය, විනිපතන්තරජතතාලවණ්ටා විය, කුන්දකුමුදසින්දුවාරසුමනමල්ලිකාදිකුසුමසඤ්ජන්තා විය ච විරොචිංසු.

මඤ්ජිට්ඨපහස්සරා පන තම්භා තම්භා සරීරජ්ජදෙසා නික්බමිංසු. ඉති තා ජබ්බණ්ණරස්මියො නික්බමිත්වා සනමහාපථවිං ගණ්හිංසු.

චතුනහුතාධිකද්වියොජනසතසහස්සබහලා මහාපථවී නිද්ධන්තසුවණ්ණපිණ්ඩි විය අහොසි. අථ මහාපථවිං හින්දිත්වා හෙට්ඨා උදකං ගණ්හිංසු. පථවිසන්ධාරකං අට්ඨනහුතාධිකචතුර්යොජනසතසහස්සබහලං උදකං සුවණ්ණකලසෙහි ආසිඤ්චමානවිලීනසුවණ්ණං විය අහොසි. උදකං විනිවිජ්ඣිත්වා වාතං අග්ගහෙසුං. ඡනහුතාධිකනවයොජනසතසහස්සබහලො වාතො සමුස්සිතසුවණ්ණක්ඛන්ධො විය අහොසි. වාතං විනිවිජ්ඣිත්වා හෙට්ඨා අප්ථාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

උපරිභාගෙන උග්ගන්ත්වාපි වාතුමහාරාජිකෙ ගණ්හිංසු. තෙ විනිවිජ්ඣිත්වා තාවතිංසෙ තතො යාමෙ තතො තුසිතෙ තතො නිම්මානරතී තතො පරනිම්මිතවසවත්තී තතො නව බ්‍රහ්මලොකෙ තතො වෙහස්ථලෙ තතො පඤ්ච සුද්ධාවාසෙ විනිවිජ්ඣිත්වා චත්තාරො ආරුජ්ජෙ ගණ්හිංසු. චත්තාරො ච ආරුජ්ජෙ විනිවිජ්ඣිත්වා අප්ථාකාසං පක්ඛන්දිංසු.

තිරියභාගෙහි අනන්තා ලොකධාතුයො පක්ඛන්දිංසු. එත්තකෙසු යානෙසු චන්දම්භි චන්දප්පභා නත්ථි, සුරියෙ සුරියප්පභා නත්ථි, තාරකරුපෙසු තාරකරුප්පභා නත්ථි, දෙවතානං උය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛෙසු වෙව සරිරෙසු ච ආහරණෙසු වාති සබ්බත්ථ පභා නත්ථි. තිසහස්සිමභාසහස්සිලොකධාතුයා ආලොකඵරණසමත්ථො මහාබ්‍රහ්මාපි සුරියුග්ගමනෙ ඛජ්ජොපනකො විය අහොසි.

චන්දසුරියතාරකරුපදෙවතුය්‍යානවිමානකප්පරුක්ඛානං පරිච්ඡෙදමත්තකමෙව පඤ්ඤායිත්ථ. එත්තකං යානං බුද්ධරස්මිහියෙව අජ්ඣෙදාත්ථං අහොසි. අයඤ්ච නෙව බුද්ධානං අධිට්ඨානිද්ධි, න භාවනාමයිද්ධි. සණ්ඨසුබ්බධම්මං පන සම්මසතො ලොකනාථස්ස ලොහිතං පසිදි, චන්ද්‍රරූපං පසිදි, ඡව්වණ්ණො පසිදි. චිත්තසමුට්ඨානා චණ්ණධාතු සමන්තා අසිතිහත්ථමත්තෙ පදෙසෙ නිව්වලාව අට්ඨාසි. ඉමිනා නිභාරෙන සත්තාහං සම්මසි.

සත්ත රත්තින්දිවානි සම්මසිතධම්මො කිත්තකො අහොසිති? අනන්තො අපරිමාණො අහොසි. අයං තාව මනසාදෙසනා නාම. සත්ථා පන එවං සත්තාහං මනසා චිත්තිතධම්මං වච්ඡෙදං කත්වා දෙසෙන්නො වස්සසතෙනපි වස්සසහස්සෙනපි වස්සසතසහස්සෙනපි මත්ථකං පාපෙත්වා දෙසෙතුං න සක්කොතිති න චත්තබ්බං. අපරභාගෙපි හි තථාගතො තාවතිංසහවනෙ පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං දසසහස්සවක්කවාළදෙවතානං මජ්ඣෙ නිසින්තො මාතරං කායසක්ඛිං කත්වා කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අඛ්‍යාකතා ධම්මාති ධම්මං දෙසෙන්නො සතභාගෙන සහස්සභාගෙන සතසහස්සභාගෙන ධම්මන්තරා ධම්මන්තරං සඬකමිත්වා සඬකමිත්වාච දෙසෙසි. තයො මාසෙ නිරන්තරං පචත්තිතදෙසනා වෙගෙන පචත්තා ආකාසගඬගා විය අධොමුඛධිපිතඋදකසථා නික්ඛන්තඋදකධාරා විය ච හුත්වා අනන්තා අපරිමාණො අහොසි.

බුද්ධානඤ්චි හත්තානුමොදනකාලෙපි ථොකං වඬ්චෙත්වා අනුමොදෙන්නානං දෙසනා දීඝමජ්ඣිමනිකායප්පමාණා හොති. පච්ඡාහත්තං පන සම්පත්තපරිසාය ධම්මං දෙසෙන්නානං දෙසනා සංයුත්තඅඬගුත්තරිකද්වෙමහානිකායප්පමාණාව හොති. කස්මා? බුද්ධානඤ්චි භවඬගපරිවාසො ලහුකො දන්තාවරණං සුච්ඡිතං මුඛදානං සිලිට්ඨං ඡ්විහා මුදුකා සරො මධුරො වචනං ලහුපරිවත්තං. තස්මා තං මුහුත්තං දෙසිතධම්මොපි එත්තකො හොති. තෙමාසං දෙසිතධම්මො පන අනන්තො අපරිමාණොයෙව.

ආනන්දත්ථෙරො හි බහුස්සුතො තිපිටකධරො පඤ්චදස ගාථාසහස්සානි සට්ඨි පදසහස්සානි ලතාපුප්ථානි ආකඬ්ඪන්තො විය ඨිතපදෙනෙව යත්වා ගණ්භාති වා වාචෙති වා දෙසෙති වා. එත්තකො ථෙරස්ස එකො උද්දෙසමග්ගො

නාම හොති. ථෙරස්ස හි අනුපදං උද්දෙසං දදමානො අඤ්ඤො දාතුං න සක්කොති, න සම්පාපුණාති. සම්මාසම්බුද්ධොව සම්පාපුණෙය්‍ය. එවං අධිමත්තසතිමා අධිමත්තගතිමා අධිමත්තධිතිමා සාවකො සත්ථාරා තෙමාසං ඉමිනා නිහාරෙන දෙසිතදෙසනං වස්සසනං වස්සසහස්සං උග්ගණ්හන්තොපි මත්ථකං පාපෙතුං න සක්කොති.

එවං තෙමාසං නිරන්තරං දෙසෙන්තස්ස පන තථාගතස්ස කබලිකාරාහාරජපට්ඨද්ධං උපාදින්නකසරීරං කථං යාපෙසිති? පටිජග්ගනෙනෙව. බුද්ධානඤ්ඤි සො සො කාලො සුවචත්ථිතො සුපරිච්ඡින්නො සුපච්චක්ඛො. තස්මා භගවා ධම්මං දෙසෙන්තොව මනුස්සලොකෙ කාලං ඔලොකෙති. සො භික්ඛාවාරවෙලං සල්ලක්ඛෙන්වා නිමිතිබුද්ධං මාපෙත්වා ‘ඉමස්ස චීවරග්ගහණං පත්තග්ගහණං සරකුත්ති ආකප්පො ව ඵ්චරුපො නාම හොතු, එත්තකං නාම ධම්මං දෙසෙතු’ති අධිට්ඨාය පත්තචීවරමාදාය අනොතත්තදහං ගච්ඡති. දෙවතා නාගලතාදන්නකට්ඨං දෙන්ති. තං බාදිත්වා අනොතත්තදහෙ සරීරං පටිජග්ගිත්වා මනොසිලාතලෙ ධීතො සුරත්තදුපට්ඨං නිවාසෙත්වා චීවරං පාරුපිත්වා වාතුමහාරාජදත්තියං සෙලමයං පත්තං ආදාය උත්තරකුරුං ගච්ඡති. තතො පිණ්ඩපාතං ආහරිත්වා අනොතත්තදහතිරෙ නිසින්තො තං පරිභුඤ්ජිත්වා දිවාචිහාරාය වන්දනවනං ගච්ඡති.

ධම්මසෙනාපතිසාරිපුත්තත්ථෙරොපි තත්ථ ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස වත්තං කත්වා එකමන්තං නිසීදති. අට්ඨස්ස සත්ථා නයං දෙති. ‘සාරිපුත්ත, එත්තකො ධම්මො මයා දෙසිතො’ති ආචික්ඛති. එවං සම්මාසම්බුද්ධෙ නයං දෙන්තෙ පටිසම්භිදාජපත්තස්ස අග්ගසාවකස්ස වෙලන්තෙ යත්වා හත්ථං පසාරෙත්වා දස්සිතසමුද්දසදිසං නයදානං හොති. ථෙරස්සාපි නයසතෙන නයසහස්සෙන නයසතසහස්සෙන භගවතා දෙසිතධම්මො උපට්ඨාතියෙව.

සත්ථා දිවාචිහාරං නිසීදිත්වා ධම්මං දෙසෙතුං කාය වෙලාය ගච්ඡති? සාවත්ථිවාසිතං කුලපුත්තානං සම්පත්තානං ධම්මදෙසනවෙලා නාම අත්ථි, තාය වෙලාය ගච්ඡති. ධම්මං දෙසෙන්වා ගච්ඡන්තං වා ආගච්ඡන්තං වා කෙ ජානන්ති කෙ න ජානන්ති? මහෙසක්ඛා දෙවතා ජානන්ති, අජපෙසක්ඛා දෙවතා න ජානන්ති. කස්මා න ජානන්ති? සම්මාසම්බුද්ධස්ස වා නිමිතිබුද්ධස්ස වා රස්මිආදීසු නානත්තාභාවා. උභින්නම්පි හි තෙසං රස්මිසු වා සරෙසු වා වචනෙසු වා නානත්තං නත්ථි.

සාරිපුත්තත්ථෙරොපි සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා අත්තනො සද්ධිචාරිකානං පඤ්චන්තං භික්ඛුසනානං දෙසෙසි. තෙසං අයං පුබ්බයොගො — තෙ කිර කස්සපදසබලස්ස කාලෙ බුද්දකවග්ගුලියොනියං නිබ්බත්තා පබ්භාරෙ ඔලම්බන්තා ද්වින්නං ආභිධම්මිකභික්ඛුනං අභිධම්මං

සජ්ඣායන්තානං සරෙ නිමිත්තං ගහෙන්වා කණ්භපක්ඛසුක්කපක්ඛෙ
 අජානිත්වාපි සරෙ නිමිත්තග්ගාහමත්තකෙනෙව කාලං කත්වා දෙවලොකෙ
 නිබ්බන්තිංසු. එකං බුද්ධන්තරං දෙවලොකෙ වසිත්වා තස්මිං කාලෙ
 මනුස්සලොකෙ නිබ්බන්තා යමකපාටිභාරියෙ පසිදිත්වා ථෙරස්ස සන්තිකෙ
 පබ්බජිංසු. ථෙරො සත්ථාරා දෙසිතං දෙසිතං ධම්මං ආහරිත්වා තෙසං දෙසෙසි.
 සම්මාසම්බුද්ධස්ස අභිධම්මදෙසනාපරියොසානඤ්ච තෙසං භික්ඛූනං
 සත්තප්පකරණඋග්ගහණඤ්ච එකප්පභාරෙතෙව අහොසි.

අභිධම්මෙ වාචනාමග්ගො නාම සාරිපුත්තත්ථෙරප්පභවො. මහාපකරණෙ
 ගණනවාරොපි ථෙරෙතෙව යපිතො. ථෙරො හි ඉමිනා නිභාරෙන ධම්මන්තරං
 අමක්ඛෙන්වාච සුඛං ගහෙතුං ධාරෙතුං පරියාපුණ්තුං වාවෙතුඤ්ච පහොතිති
 ගණනවාරං යපෙසි. එවං සත්තෙ ථෙරොච පයමතරං අභිධම්මිකො හොතිති?
 න හොති. සම්මාසම්බුද්ධොච පයමතරං අභිධම්මිකො. සො හි නං
 මහාබොධිපල්ලඪකෙ නිසිදිත්වා පටිච්ඡ්ඤ්ඤි. බුද්ධො හුත්වා ච පන සත්තාහං
 එකපල්ලඪකෙන නිසින්තො උදානං උදානෙසි -

“යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
 ආතාපිතො ඤායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
 අථස්ස කඨිබ්බා වපයන්ති සබ්බා,
 යතො පජානාති සහෙතුධම්මං.

“යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
 ආතාපිතො ඤායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
 අථස්ස කඨිබ්බා වපයන්ති සබ්බා,
 යතො බයං පච්චයානං අවෙදි.

“යදා හවෙ පාතුභවන්ති ධම්මා,
 ආතාපිතො ඤායතො බ්‍රාහ්මණස්ස;
 විදුපයං තිට්ඨති මාරසෙනං,
 සූරියොච ඔහාසයමන්තලික්ඛ”න්ති. (මහාව. 1-3; උදා. 1-3);

ඉදං පයමබුද්ධවචනං නාම. ධම්මපදභාණකා පන -

“අනෙකජාතිසංසාරං, සන්ධාවිස්සං අනිබ්බිසං;
 ගහකාරං ගවෙසන්තො, දුක්ඛා ජාති පුනප්පුනං.

“ගහකාරක දිට්ඨොසි, පුන ගෙහං න කාහසි;
 සබ්බා තෙ ඵාසුකා හග්ගා, ගහකුටං විසඬිතං;

විසඬ්ඛාරගතං චිත්තං, තණ්හානං බ්‍යමජ්ඣගා''ති. (ධ. ප. 153-154) ;

ඉදං පට්ඨමබ්බද්ධවචනං නාමාති වදන්ති.

යමකසාලානමන්තරෙ නිපන්තෙන පරිනිබ්බානසමයෙ ‘‘හන්ද දානි, හික්ඛවෙ, ආමන්තයාමි වො, වයධම්මා සඬ්ඛාරා, අප්පමාදෙන සම්පාදෙථා’’ති (දී. නි. 2.218) චුත්තවචනං පච්ඡිමබ්බද්ධවචනං නාම.

උභින්නමන්තරෙ පඤ්චවත්තාලීස වස්සානි පුජ්ඵදාමං ගන්ථෙත්තෙන විය, රතනාවලිං ආචුනත්තෙන විය, ච කලීතො අමතප්පකාසනො සද්ධම්මො මජ්ඣිමබ්බද්ධවචනං නාම.

තං සබ්බම්පි සඬ්ඛග්ගමානං පිටකතො තිණි පිටකානි භොන්ති, නිකායතො පඤ්ච නිකායා, අඬ්ඛගතො නවඬ්ඛානි, ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීතිධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි. කථං? සබ්බම්පි භෙතං පිටකතො විනයපිටකං සුත්තන්තපිටකං අභිධම්මපිටකන්ති තිප්පහෙදමෙව භොති. තත්ථ උභයානි පාතිමොක්ඛානි ද්වෙ විභඬ්ඛා ද්වාච්චිසති ඛන්ධකා සොළස පරිවාරාති ඉදං විනයපිටකං නාම. චුත්තමජාලාදිවතුත්තිංසසුත්තසඬ්ඛගහො දීඝනිකායො. මූලපරියායසුත්තාදිදියඬ්චසතද්වෙසුත්තසඬ්ඛගහො මජ්ඣිමනිකායො. ඔසතරණසුත්තාදිසත්තසුත්තසහස්සසත්තසතද්වාසට්ඨිසුත්තසඬ්ඛගහො සංයුත්තනිකායො.

චිත්තපරියාදානසුත්තාදිනවසුත්තසහස්සපඤ්චසතසත්තපඤ්ඤාසසුත්තසඬ්ඛගහො අඬ්ඛගුත්තරනිකායො.

බුද්දකපායධම්මපදඋදානඉතිචුත්තකසුත්තනිපාතවිමානවත්ථුපෙතවත්ථුපෙරගා ථාපෙරිගාථාජාතකතිද්දෙසපටිසම්භිදාඅපදානබුද්ධවංසවරියාපිටකවසෙන පන්තරසප්පහෙදො බුද්දකනිකායොති ඉදං සුත්තන්තපිටකං නාම. ධම්මසංඛිත-ආදීනි සත්ත පකරණානි අභිධම්මපිටකං නාම. තත්ථ -

විවිධවිසෙසනයත්තා, විනයනතො වෙව කායවාචානං;

විනයත්ථවිදුහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො.

විවිධා

හි

ඵත්ථ

පඤ්චවිධපාතිමොක්ඛබුද්දෙසපාරාජිකාදිසත්තආපත්තික්ඛන්ධමාතිකාවිභඬ්ඛාදිප්පහෙදා නයා විසෙසභූතා ච දළ්භිකම්මසිලීලකරණප්පයොජනා අනුපඤ්ඤත්තිනයා. කායිකවාචසිකඅප්ඤ්ඤාචාරනිසෙධනතො වෙස කායං වාවඤ්ච විනෙති. තස්මා විවිධනයත්තා විසෙසනයත්තා කායවාචානඤ්ච

විනයනතො අයං විනයො විනයොති අක්ඛාතො. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං -

“විවිධවිසෙසනයත්තා, විනයනතො චෙව කායවාචානං;
විනයත්ථවිදුහි අයං, විනයො විනයොති අක්ඛාතො”ති.

ඉතරං පන -

අත්ථානං සුවනතො, සුවුත්තතො සවනතොථ සුදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච ‘සුත්ත’න්ති අක්ඛාතං.

තඤ්ඤි අත්තත්ථපරත්ථාදිහෙදෙ අත්ථෙ සුවෙති. සුවුත්තා චෙත්ථ අත්ථා වෙනෙයාජ්ඣාසයානුලොමෙන වුත්තත්තා. සචති චෙනං අත්ථෙ, සස්සමිච ඵලං, පසචතීති වුත්තං හොති. සුදති චෙනං, ධෙනු විය බිරං, පග්ගරතීති වුත්තං හොති. සුට්ඨු ච නෙ තායති රක්ඛතීති වුත්තං හොති. සුත්තසභාගඤ්ඤෙනං. යථා හි තච්ඡකානං සුත්තං පමාණං හොති ඵචමෙතම්පි විඤ්ඤානං. යථා ච සුත්තෙන සංඛගහිතානි පුජ්ථානි න විකිරියන්ති න විද්ධංසියන්ති ඵචමෙතෙන සංඛගහිතා අත්ථා. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං -

“අත්ථානං සුවනතො, සුවුත්තතො සවනතොථ සුදනතො;
සුත්තාණා සුත්තසභාගතො ච සුත්ත’න්ති අක්ඛාත’න්ති.

අභිධම්මස්ස වචනත්ථො වුත්තොයෙව. අපරො නයො -

යං ඵත්ථ වුඬ්ඨිමන්තො, සලක්ඛණා පුජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ච ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො.

අයඤ්ඤි අභිසද්දො වුඬ්ඨිලක්ඛණපුජිතපරිච්ඡින්නාධිකෙසු දිස්සති. තථා හෙස “බාල්හා මෙ දුක්ඛා වෙදනා අභික්කමන්ති, නො පටික්කමන්ති”තිආදීසු (ම. නි. 3.384; සං. නි. 5.195) වුඬ්ඨියං ආගතො. “යා තා රත්තියො අභිඤ්ඤාතා අභිලක්ඛිතා”තිආදීසු (ම. නි. 1.49) ලක්ඛණෙ. “රාජාහිරාජා මනුජින්නදො”තිආදීසු (ම. නි. 2.399; සු. නි. 558) පුජිතෙ. “පටිබලො විනෙතුං අභිධම්මෙ අභිවිනයෙ”තිආදීසු (මහාව. 85) පරිච්ඡින්නෙ; අඤ්ඤමඤ්ඤසංඛකරවිරහිතෙ ධම්මෙ ච විනයෙ චාති වුත්තං හොති. “අභික්කන්තෙන වණ්ණෙනා”තිආදීසු (වි. ව. 75) අධිකෙ.

ඵත්ථ ච “රුපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙති මෙත්තාසභගතෙන චෙතසා ඵකං දිසං ඵරිත්ථා විහරතී”තිආදීනා (ධ. ස. 163 ආදයො) නයෙන වුඬ්ඨිමන්තොපි ධම්මා වුත්තා. “රුපාරම්මණං චා සද්දාරම්මණං චා”තිආදීනා (ධ. ස. 1)

නයෙන ආරම්මණාදීහි ලක්ඛණීයත්තා සලක්ඛණාපි. “සෙක්ඛා ධම්මා, අසෙක්ඛා ධම්මා, ලොකුත්තරා ධම්මා”තිආදීනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 11; දුකමාතිකා 12) නයෙන පූජිතාපි; පූජාරහාති අධිප්පායො. “ඵස්සො හොති, වෙදනා හොති”තිආදීනා (ධ. ස. 1) නයෙන සභාවපරිච්ඡින්නත්තා පරිච්ඡින්නාපි. “මහග්ගතා ධම්මා, අප්පමාණා ධම්මා, අනුත්තරා ධම්මා”තිආදීනා (ධ. ස. තිකමාතිකා 12; දුකමාතිකා 99) නයෙන අධිකාපි ධම්මා වුත්තා. තෙනෙතමෙතස්ස වචනත්ථකොසල්ලත්ථං වුත්තං -

“යං ඵත්ථ වුඬ්ඪිමන්තො, සලක්ඛණා පූජිතා පරිච්ඡින්නා;
වුත්තාධිකා ච ධම්මා, අභිධම්මො තෙන අක්ඛාතො”ති.

යං පනෙත්ථ අවිසිට්ඨං, තං -

පිටකං පිටකත්ථවිදු, පරියත්තිඛාජනත්ථතො ආහු;
තෙන සමොධානෙත්වා, තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

පරියත්තිපි හි “මා පිටකසම්පදානෙනා”තිආදීසු (අ. නි. 3.66) පිටකන්ති වුවවති. “අථ පුරිසො ආගච්ඡෙය්‍යා කුදාලපිටකංආදායා”තිආදීසු (ම. නි. 1.228; අ. නි. 3.70) යංකිඤ්චි භාජනම්පි. තස්මා පිටකං පිටකත්ථවිදු පරියත්තිභාජනත්ථතො ආහු.

ඉදානි තෙන සමොධානෙත්වා තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යාති. තෙන ඵලං දුට්ඨත්ථෙත පිටකසද්දෙන සහ සමාසං කත්වා විනයො ච සො පිටකඤ්ච පරියත්තිභාවතො, තස්ස තස්ස අත්ථස්ස භාජනතො වාති විනයපිටකං. යථාවුත්තෙනෙව නයෙන සුත්තන්තඤ්ච තං පිටකඤ්චාති සුත්තන්තපිටකං. අභිධම්මො ච සො පිටකඤ්චාති අභිධම්මපිටකන්ති ඵලමෙනෙ තයොපි විනයාදයො ඤෙය්‍යා.

ඵලං ඤත්වා ච පුනපි තෙස්ථෙව පිටකෙසු නානප්පකාරකොසල්ලත්ථං -

දෙසනාසාසනකථාහෙදං තෙසු යථාරහං;
සික්ඛාපහානගම්භීරහාවඤ්ච පරිදීපයෙ.
පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා හික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙ.

තත්‍රායං පරිදීපනා විභාවනා ච - ඵතානි හි තීණි පිටකානි යථාක්කමං ආණාචොභාරපරමත්ථදෙසනා, යථාපරාධයථානුලොමයථාධම්මසාසනානි, සංවරාසංවරදිට්ඨිවිනිවෙදනනාමරූපපරිච්ඡෙදකථානි ච වුවුවන්ති.

එත්ථ හි විනයපිටකං ආණාරහෙන භගවතා ආණාබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා ආණාදෙසනා; සුත්තන්තපිටකං වොහාරකුසලෙන භගවතා වොහාරබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා වොහාරදෙසනා; අභිධම්මපිටකං පරමත්ථකුසලෙන භගවතා පරමත්ථබාහුල්ලතො දෙසිතත්තා පරමත්ථදෙසනාති වුච්චති.

තථා පඨමං යෙ තෙ පචුරාපරාධා සත්තා තෙ යථාපරාධං එත්ථ සාසිතාති යථාපරාධසාසනං; දුතියං අනෙකජ්ඣාසයානුසයවරියාධිමුත්තිකා සත්තා යථානුලොමං එත්ථ සාසිතාති යථානුලොමසාසනං; තතියං ධම්මපුඤ්ජමත්තෙ ‘අභං මමා’ති සඤ්ඤිතො සත්තා යථාධම්මං එත්ථ සාසිතාති යථාධම්මසාසනාති වුච්චති.

තථා පඨමං අජ්ඣාචාරපටිපක්ඛභූතො සංවරාසංවරො එත්ථ කථිතොති සංවරාසංවරකථා; සංවරාසංවරොති බුද්දකො වෙච මහන්තො ච සංවරාසංවරො, කම්මාකම්මං විය ච ඵලාඵලං විය ච; දුතියං ද්වාසට්ඨිදිට්ඨිපටිපක්ඛභූතා දිට්ඨිවිනිවෙයනා එත්ථ කථිතාති දිට්ඨිවිනිවෙයනකථා; තතියං රාගාදිපටිපක්ඛභූතො නාමරූපපරිච්ඡේදො එත්ථ කථිතොති නාමරූපපරිච්ඡේදකථාති වුච්චති.

තිසුපි චෙනෙසු තිස්සො සික්ඛා තිණි පභානාති චතුබ්බිධො ච ගම්භීරහාවො චෙදිතබ්බො. තථා හි විනයපිටකෙ විසෙසෙන අධිසීලසික්ඛා වුත්තා, සුත්තන්තපිටකෙ අධිවිත්තසික්ඛා, අභිධම්මපිටකෙ අධිපඤ්ඤාසික්ඛා.

විනයපිටකෙ ච චිතික්කමජ්ජභානං, කිලෙසානං චිතික්කමපටිපක්ඛත්තා සීලස්ස; සුත්තන්තපිටකෙ පරියුට්ඨානජ්ජභානං, පරියුට්ඨානපටිපක්ඛත්තා සමාධිස්ස; අභිධම්මපිටකෙ අනුසයජ්ජභානං, අනුසයපටිපක්ඛත්තා පඤ්ඤාය.

පඨමෙ ච තද්ඛගජ්ජභානං කිලෙසානං, ඉතරෙසු වික්ඛම්භනසමුච්ඡේදජ්ජභානාති. පඨමෙ ච දුච්චරිතසංකිලෙසස්ස පභානං, ඉතරෙසු තණ්හාදිට්ඨිසංකිලෙසානං පභානං.

එකමෙකස්මිඤ්ඤේත්ථ චතුබ්බිධොපි ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධගම්භීරහාවො චෙදිතබ්බො – තත්ථ ධම්මොති තත්ති. අත්ථොති තස්සායෙවත්ථො. දෙසනාති තස්සා මනසා චචත්ථාපිතාය තත්තියා දෙසනා. පටිවෙධොති තත්තියා තත්තිඅත්ථස්ස ච යථාභූතාවබ්බොධො. තිසුපි චෙනෙසු එතෙ ධම්මත්ථදෙසනාපටිවෙධා. යස්මා සසාදිහි විය මහාසමුද්දො

මන්දබුද්ධිහී දුක්ඛොගාහා අලබ්භනෙය්‍යපතිට්ඨා ව තස්මා ගම්භීරා. එවං එකමෙකස්මිං එත්ථ චතුබ්බිධොපි ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො.

අපරො නයො – ධම්මොති හෙතු. චුත්තඤ්ඤානං – “හෙතුම්භි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”ති (විභ. 720). අත්ථොති හෙතුවලං. චුත්තඤ්ඤානං – “හෙතුවලෙ ඤාණං අත්ථපටිසම්භිදා”ති (විභ. 720). දෙසනාති පඤ්ඤත්ති, යථාධම්මං. ධම්මාහිලාපොති අධිප්පායො;

අනුලොමපටිලොමසංඛිතවිත්ථාරාදිවසෙන වා කථනං. පටිච්චෙධොති අභිසම්මයො. සො ච ලොකියලොකුත්තරො. විසයතො ච අසම්මොහතො ච; අත්ථානුරූපං ධම්මෙසු, ධම්මානුරූපං අත්ථෙසු, පඤ්ඤත්තිපථානුරූපං පඤ්ඤත්තිසු අවබොධො. තෙසං තෙසං වා තත්ථ තත්ථ චුත්තධම්මානං පටිච්චිකම්බනබ්බො සලක්ඛණසංඛිතො අවිපරිතසභාවො.

ඉදානි යස්මා එතෙසු පිටකෙසු යං යං ධම්මජානං වා අත්ථජානං වා යා වායං යථා යථා ඤාපෙතබ්බො අත්ථො සොතුනං ඤාණස්ස අභිමුඛො හොති තථා තථා තදත්ථජොතිකා දෙසනා, යො චෙත්ථ අවිපරිතාවබොධසංඛිතො පටිච්චෙධො තෙසං තෙසං වා ධම්මානං පටිච්චිකම්බනබ්බො සලක්ඛණසංඛිතො අවිපරිතසභාවො – සබ්බම්පෙතං අනුපවිතකුසලසම්භාරෙහි දුප්පඤ්ඤෙහි, සසාදිහි විස මහාසමුද්දො, දුක්ඛොගාහං අලබ්භනෙය්‍යපතිට්ඨඤ්ච, තස්මා ගම්භීරං. එවම්පි එකමෙකස්මිං එත්ථ චතුබ්බිධොපි ගම්භීරභාවො වෙදිතබ්බො. එත්තාවතා ච –

දෙසනාසාසනකථාහෙදං තෙසු යථාරහං;
සික්ඛාපභානගම්භීරභාවඤ්ච පරිදීපයෙති –

අයං ගාථා චුත්තත්ථා හොති.

පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්චාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙති.

එත්ථ පන තිසු පිටකෙසු තිවිධො පරියත්තිහෙදො දට්ඨබ්බො. තිස්සො හි පරියත්තියො – අලගද්දුපමා නිස්සරණත්ථා භණ්ඩාගාරිකපරියත්තිති.

තත්ථ යා දුග්ගහිතා උපාරම්භාදිහෙතු පරියාප්තා අයං අලගද්දුපමා. යං සන්ධාය චුත්තං – “සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, පුරිසො අලගද්දත්ථිකො අලගද්දගවෙසී අලගද්දපරියෙසනං වරමානො, සො පස්සෙය්‍ය මහන්තං අලගද්දං, තමෙතං හොගෙ වා නඬිගුට්ඨෙ වා ගණ්ඨෙය්‍ය, තස්ස සො අලගද්දො පටිපරිවත්තිත්ථා භත්ථෙ වා බාහාය වා අඤ්ඤතරස්මිං වා අඬිගපච්චඩිගෙ

ඩංසෙය්, සො තතො නිදානං මරණං වා නිගච්ඡෙය් මරණමත්තං වා දුක්ඛං. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, අලගද්දස්ස. එවමෙව ඛො, භික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චෙ මොසපුරිසා ධම්මං පරියාපුණන්ති සුත්තං...පෙ.... වෙදල්ලං, තෙ තං ධම්මං පරියාපුණන්තිවා තෙසං ධම්මානං පඤ්ඤාය අත්ථං න උපපරික්ඛන්ති, තෙසං තෙ ධම්මා පඤ්ඤාය අත්ථං අනුපපරික්ඛතං න නිජ්ඣානං ඛමන්ති, තෙ උපාරම්භානිසංසා වෙව ධම්මං පරියාපුණන්ති ඉතිවාදප්පමොක්ඛානිසංසා ව. යස්ස චත්ථාය ධම්මං පරියාපුණන්ති තඤ්චස්ස අත්ථං නානුභොන්ති. තෙසං තෙ ධම්මා දුග්ගහිතා දීඝරත්තං අහිතාය දුක්ඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? දුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, ධම්මාන”න්ති (ම. නි. 1.238).

යා පන සුග්ගහිතා සීලක්ඛන්ධාදිපාරිපූරිංයෙව ආකඬ්ඛමානෙන පරියාපුටා න උපාරම්භාදිහෙතු, අයං නිස්සරණත්ථා. යං සන්ධාය චුත්තං – “තෙසං තෙ ධම්මා සුග්ගහිතා දීඝරත්තං හිතාය සුඛාය සංවත්තන්ති. තං කිස්ස හෙතු? සුග්ගහිතත්තා, භික්ඛවෙ, ධම්මාන”න්ති (ම. නි. 1.239).

යං පන පරිඤ්ඤාතක්ඛන්ධො පභීනකිලෙසො භාවිතමග්ගො පටිවිද්ධාකුප්පො සච්ඡිකතනිරොධො ඛිණාසවො කෙවලං පචෙණිපාලනත්ථාය වංසානුරක්ඛණත්ථාය පරියාපුණාති, අයං භණ්ඩාගාරිකපරියත්තීති.

විනයෙ පන සුප්පටිපන්නො භික්ඛු සීලසම්පදං නිස්සාය තිස්සො විජ්ජා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පහෙදවචනතො. සුත්තෙ සුප්පටිපන්නො සමාධිසම්පදං නිස්සාය ඡළහිඤ්ඤා පාපුණාති, තාසංයෙව ච තත්ථ පහෙදවචනතො. අභිධම්මෙ සුප්පටිපන්නො පඤ්ඤාසම්පදං නිස්සාය චතස්සො පටිසම්භිදා පාපුණාති තාසඤ්ච තත්ථෙව පහෙදවචනතො. එවමෙනෙසු සුප්පටිපන්නො යථාක්කමෙන ඉමං විජ්ජාත්තයඡළහිඤ්ඤාවතුපටිසම්භිදාප්පහෙදං සම්පත්තිං පාපුණාති.

විනයෙ පන දුප්පටිපන්නො අනුඤ්ඤාතසුඛසම්ඵස්සඅත්ථරණපාවුරුණාදිඵස්සසාමඤ්ඤතො පටික්ඛිත්තෙසු උපාදින්නකඵස්සාදීසු අනවජ්ජසඤ්ඤී හොති. චුත්තඤ්ඤෙනං – “තථාහං භගවතා ධම්මං දෙසිතං ආජානාමි, යථා යෙමෙ අන්තරායිකා ධම්මා චුත්තා භගවතා තෙ පටිසෙවතො නාලං අන්තරායායා”ති (පාවි. 417; ම. නි. 1.234). තතො දුස්සීලභාවං පාපුණාති. සුත්තෙ දුප්පටිපන්නො “චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, පුග්ගලා සන්තො සංවිජ්ජමානා ලොකස්මි”න්තිආදීසු (අ. නි. 4.5) අධිජ්ජායං අජානන්තො දුග්ගහිතං ගණ්හාති. යං සන්ධාය චුත්තං – “අත්තනා දුග්ගහිතෙන අමහෙ වෙව අඛිභාවික්ඛති අත්තානඤ්ච ඛනති ඛහුඤ්ච අපුඤ්ඤං පසවතී”ති (පාවි. 417; ම. නි. 1.236). තතො මිච්ඡාදිට්ඨිතං පාපුණාති.

අභිධම්මෙ දුෂ්පට්ඨන්තො ධම්මචිත්තං අතිධාවන්තො අවිත්තෙය්‍යානිපි විත්තෙති, තතො විත්තක්කපං පාපුණාති. චුත්තඤ්ඤෙතං - “චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, අවිත්තෙය්‍යානි, න විත්තෙතඛිබ්බානි, යානි විත්තෙන්තො උම්මාදස්ස විසාතස්ස භාගී අස්සා”ති (අ. නි. 4.77). එවමෙනෙසු දුෂ්පට්ඨන්තො යථාක්කමෙන ඉමං දුස්සීලභාවම්චිජාදිට්ඨිතාවිත්තක්කපප්පහෙදං විපත්තිං පාපුණාතිති. එත්තාවතා ව -

පරියත්තිහෙදං සම්පත්තිං, විපත්තිඤ්ඤාපි යං යහිං;
පාපුණාති යථා භික්ඛු, තම්පි සබ්බං විභාවයෙති.

අයම්පි ගාථා චුත්තත්ථා හොති. එවං නානප්පකාරතො පිටකානි ඤාත්වා තෙසං වසෙන සබ්බම්පෙතං සංඛගස්සමානං තිණි පිටකානි හොත්ති.

කථං නිකායතො පඤ්ච නිකායාති? සබ්බමෙව හෙතං දීඝනිකායො මජ්ඣිමනිකායො සංයුත්තනිකායො අඛගුත්තරනිකායො බුද්දකනිකායොති පඤ්චප්පහෙදං හොති. තත්ථ කතමො දීඝනිකායො? තිවග්ගසංඛගහානි බ්‍රහ්මජාලාදීනි චතුත්තිංස සුත්තානි.

චතුත්තිංසෙව සුත්තන්තා, තිවග්ගො යස්ස සංඛගහො;
එස දීඝනිකායොති, පඨමො අනුලොමිකො.

කස්මා පනෙස දීඝනිකායොති වුව්චති? දීඝප්පමාණානං සුත්තානං සමුහතො නිවාසතො ව. සමුහනිවාසා හි නිකායොති වුව්චන්ති. “නාහං, භික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායම්පි සමනුපස්සාමි එවං චිත්තං යට්ඨිදං, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා (සං. නි. 3.100), පොණ්කනිකායො, වික්ඛල්ලිකනිකායො”ති. එවමාදීනි චෙත්ථ සාධකානි සාසනතො ලොකතො ව. එවං සෙසානම්පි නිකායභාවෙ වචනත්ථො වෙදිතඛිබ්බො.

කතමො මජ්ඣිමනිකායො? මජ්ඣිමප්පමාණානි පඤ්චදසවග්ගසංඛගහානි මූලපරියායසුත්තාදීනි දියඨිසතං ද්වෙ ව සුත්තානි.

දියඨිසතසුත්තන්තා, ද්වෙ ව සුත්තානි යත්ථ සො;
නිකායො මජ්ඣිමො පඤ්ච, දසවග්ගපරිග්ගහො.

කතමො සංයුත්තනිකායො? දෙවතාසංයුත්තාදිවසෙන ධීතානි ඔසතරණාදීනි සත්ත සුත්තසහස්සානි සත්ත සුත්තසතානි ව ද්වාසට්ඨි ව සුත්තානි.

සත්ත සුත්තසහස්සානි, සත්ත සුත්තසතානි ව;

ද්වාසට්ඨි වෙව සුත්තන්තා, එසො සංයුත්තසංඝගහො.

කතමො අභිගුත්තරනිකායො? එකෙකඅභිගාතිරෙකවසෙන ධීතානි විත්තපරියාදානාදීනි නව සුත්තසහස්සානි පඤ්ච සුත්තසතානි සත්තපඤ්ඤාසඤ්ච සුත්තානි.

නව සුත්තසහස්සානි, පඤ්ච සුත්තසතානි ව;
සත්තපඤ්ඤාසසුත්තානි, සංඛ්ඛායා අභිගුත්තරෙ අයං.

කතමො බුද්දකනිකායො? සකලං විනයපිටකං, අභිධම්මපිටකං, බුද්දකපාඨ, ධම්මපදාදයො ව පුබ්බෙ දස්සිතා පඤ්චදසප්පහෙදා; යපෙත්වා චත්තාරො නිකායෙ අවසෙසං බුද්ධච්චනන්ති.

යපෙත්වා චතුරොපෙනෙ, නිකායෙ දීසආදිකෙ;
තදඤ්ඤං බුද්ධච්චනං, නිකායො බුද්දකො මනොති.

එවං නිකායතො පඤ්ච නිකායා හොන්ති.

කථං අභිගවසෙන නවධිගානීති? සබ්බමෙව හිදං ‘සුත්තං ගෙය්‍යං වෙය්‍යාකරණං ගාථා උදානං ඉතිවුත්තකං ජාතකං අබ්භුතධම්මං වෙදල්ල’න්ති නවප්පහෙදං හොති. තත්ථ උභතොවිභවිගානිද්දෙසබන්ධකපරිවාරා සුත්තනිපාතෙ මඛිගලසුත්තරතනසුත්තනාලකසුත්තතුවට්ටකසුත්තානි අඤ්ඤම්පි ව සුත්තනාමකං තථාගතච්චනං සුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. සබ්බම්පි සගාථකං සුත්තං ගෙය්‍යන්ති වෙදිතබ්බං. විසෙසෙන සංයුත්තනිකායෙ සකලොපි සගාථාවග්ගො. සකලම්පි අභිධම්මපිටකං, නිග්ගාථකං සුත්තං, යඤ්ච අඤ්ඤම්පි අට්ඨහි අභිගෙහි අසංඛිගහිතං බුද්ධච්චනං, තං වෙය්‍යාකරණන්ති වෙදිතබ්බං. ධම්මපදං ථෙරගාථා ථෙරිගාථා සුත්තනිපාතෙ නොසුත්තනාමිකා සුද්ධිකගාථා ව ගාථානි වෙදිතබ්බා. සොමනස්සඤ්ඤාණමයිකගාථාප්පට්ඨසංයුත්තා ද්වාසිති සුත්තන්තා උදානන්ති වෙදිතබ්බං. ‘වුත්තඤ්ඤෙතං භගවතා’තිආදිනයප්පවත්තා (ඉතිවු. 1) දසුත්තරසතසුත්තන්තා ඉතිවුත්තකන්ති වෙදිතබ්බං. අපණ්ණකජාතකාදීනි පඤ්ඤාසාධිකානි පඤ්ච ජාතකසතානි ජාතකන්ති වෙදිතබ්බං. “චත්තාරොමෙ, හික්ඛවෙ, අච්ඡරියා අබ්භුතා ධම්මා ආනන්දෙ”තිආදිනයප්පවත්තා (දී. නි. 2.209; අ. නි. 4.129) සබ්බෙපි අච්ඡරියඅබ්භුතධම්මප්පට්ඨසංයුත්තා සුත්තන්තා අබ්භුතධම්මන්ති වෙදිතබ්බං.

චූළවෙදල්ලමහාවෙදල්ලසම්මාදිට්ඨිසක්කපඤ්ඤාසංඛාරභාජනීයමහාපුණ්ණමසුත්තාදයො සබ්බෙපි වෙදඤ්ච තුට්ඨිඤ්ච ලද්ධා ලද්ධා පුච්ඡිතසුත්තන්තා වෙදල්ලන්ති වෙදිතබ්බං. එවමෙනං අභිගතො නවච්ඡිගානි.

කථං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති? සබ්බමෙව හිදං බුද්ධවචනං.

“ද්වාසීති බුද්ධතො ගණ්හිං, ද්වෙ සහස්සානි හික්ඛුතො;
චතුරාසීති සහස්සානි, යෙ මෙ ධම්මා පවත්තිනො”ති. (ථෙරගා.
1027);

එවං පරිදිපිතධම්මක්ඛන්ධවසෙන චතුරාසීතිසහස්සප්පහෙදං හොති. තත්ථ එකානුසන්ධිකං සුත්තං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. යං අනෙකානුසන්ධිකං තත්ථ අනුසන්ධිවසෙන ධම්මක්ඛන්ධගණනා. ගාථාබන්ධෙසු පඤ්ඤාපුච්ඡනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො, විස්සජ්ජනං එකො. අභිධම්මෙ එකමෙකං තිකදුකභාජනං එකමෙකඤ්ච විත්තවාරභාජනං එකො ධම්මක්ඛන්ධො. විනයෙ අත්ථි වත්ථු, අත්ථි මානිකා, අත්ථි පදභාජනීයං, අත්ථි ආපත්ති, අත්ථි අනාපත්ති, අත්ථි අන්තරාපත්ති, අත්ථි තිකච්ඡෙදො. තත්ථ එකමෙකො කොට්ඨාසො එකමෙකො ධම්මක්ඛන්ධොති වෙදිතබ්බො. එවං ධම්මක්ඛන්ධතො චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි.

එවමෙනං සබ්බම්පි බුද්ධවචනං පඤ්චසතිකසංඛිතීතිකාලෙ සංඛිගායන්තෙන මහාකස්සපප්පමුඛෙන වසීගණෙන අයං ධම්මො අයං විනයො, ඉදං පඨමබුද්ධවචනං, ඉදං මජ්ඣිමබුද්ධවචනං, ඉදං පච්ඡිමබුද්ධවචනං, ඉදං විනයපිටකං, ඉදං සුත්තන්තපිටකං, ඉදං අභිධම්මපිටකං, අයං දීඝනිකායො...පෙ.... අයං බුද්දකනිකායො, ඉමානි සුත්තාදීනි නවච්ඡිගානි, ඉමානි චතුරාසීති ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානීති ඉමං පහෙදං වචන්ථපෙත්වාච සංඛිතං. න කෙවලඤ්ච ඉමමෙව අඤ්ඤම්පි උද්දානසංඛිගභවග්ගසංඛිගභවපයාලසංඛිගභවඑකනිපාතදුකනිපාතාදීනිපාතසංඛිගභසංයුත්තසංඛිගභ පණ්ණාසසංඛිගභාදිඅනෙකවිධං, තීසු පිටකෙසු සන්දිස්සමානං සංඛිගභප්පහෙදං වචන්ථපෙත්වාච සත්තහි මාසෙහි සංඛිතං.

සංඛිතීපරියොසානෙ වස්ස ඉදං මහාකස්සපත්ථෙරෙන දසබ්බසංසාසනං පඤ්චවස්සසහස්සපරිමාණකාලං පවත්තනසමත්ථං කතන්ති සඤ්ජානප්පමොදා සාධුකාරං විස දදමානා අයං මහාපථවී උදකපරියන්තං කත්වා අනෙකප්පකාරං කම්පි සංඛිකම්පි සම්පකම්පි සම්පවෙධි. අනෙකානි ච අච්ඡරියානි පාතුරහෙසු.

එවං සංඛිතො පනෙත්ථ අයං අභිධම්මො පිටකතො අභිධම්මපිටකං, නිකායතො බුද්දකනිකායො, අභිගතො වෙය්‍යාකරණං, ධම්මක්ඛන්ධතො කතිපයානි ධම්මක්ඛන්ධසහස්සානි භොන්ති.

තං ධාරයන්තෙසු භික්ඛුසු පුබ්බෙ එකො භික්ඛු සබ්බසාමයිකපරිසාය නිසිදිත්වා අභිධම්මතො සුත්තං ආහරිත්වා ධම්මං කථෙන්නො “රූපක්ඛන්ධො අබ්‍යාකතො, වත්තාරො ඛන්ධා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; දසායතනා අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ආයතනා සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; සොළස ධාතුයො අබ්‍යාකතා, ද්වෙ ධාතුයො සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා; සමුදයසච්චං අකුසලං, මග්ගසච්චං කුසලං, නිරොධසච්චං අබ්‍යාකතං, දුක්ඛසච්චං සියා කුසලං සියා අකුසලං සියා අබ්‍යාකතං; දසින්ද්‍රියා අබ්‍යාකතා, දොමනස්සින්ද්‍රියං අකුසලං, අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං කුසලං, වත්තාරි ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා සියා අබ්‍යාකතා, ඡ ඉන්ද්‍රියානි සියා කුසලා සියා අකුසලා සියා අබ්‍යාකතා”ති ධම්මකථං කථෙසි.

තස්මිං යානෙ එකො භික්ඛු නිසින්නො ‘ධම්මකථික ත්වං සිනෙරුං පරික්ඛිපන්නො විය දීඝසුත්තං ආහරසි, කිං සුත්තං නාමෙත’න්ති ආහ. ‘අභිධම්මසුත්තං නාම, ආචුසො’ති. ‘අභිධම්මසුත්තං කස්මා ආහරසි? කිං අඤ්ඤං බුද්ධභාසිතං සුත්තං ආහරිතුං න වට්ටති’ති? ‘අභිධම්මො කෙන භාසිතො’ති? ‘න එසො බුද්ධභාසිතො’ති. ‘කිං පන තෙ, ආචුසො, විනයපිටකං උග්ගහිත’න්ති? ‘න උග්ගහිතං, ආචුසො’ති. ‘අවිනයධාරිතාය මඤ්ඤෙ ත්වං අජානන්නො එවං වදෙසි’ති. ‘විනයමත්තමෙව, ආචුසො, උග්ගහිත’න්ති. ‘තම්පි තෙ දුග්ගහිතං, පරිසපරියන්තෙ නිසිදිත්වා නිද්දායන්තෙන උග්ගහිතං භවිස්සති; තුම්භාදියෙ හි පබ්බාපෙන්නො වා උපසම්පාදෙන්නො වා සාතිසාරො භොති’. ‘කිං කාරණා? විනයමත්තස්සපි දුග්ගහිතත්තා; චුත්තඤ්ඤෙනං – “තත්ථ අනාපත්ති, න විචණ්ණෙතුකාමො ඉඨස තාව, ආචුසො, සුත්තන්තං වා ගාථායො වා අභිධම්මං වා පරියාපුණස්සු, පච්ඡාපි විනයං පරියාපුණස්සසි”ති (පාච්. 442) භණති. “සුත්තන්තෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා අභිධම්මං වා විනයං වා පුච්ඡති, අභිධම්මෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා විනයං වා පුච්ඡති, විනයෙ ඔකාසං කාරාපෙත්වා සුත්තන්තං වා අභිධම්මං වා පුච්ඡති”ති (පාච්. 1221). ‘ත්වං පන එත්තකම්පි න ජානාසි’ති එත්තකෙනපි පරවාදී නිග්ගහිතො භොති.

මහාගොසිඨගසුත්තං පන ඉතොපි බලවතරං. තත්‍ර හි ධම්මසෙනාපති සාරිපුත්තත්ථෙරො අඤ්ඤමඤ්ඤං පුච්ඡිතපඤ්ඤාච විස්සජ්ජනඤ්ච ආරොවෙතුං සත්ථු සත්තිකං ගන්ත්වා මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස

විස්සජ්ජනං ආරොචෙන්නො “ඉධාචුසො සාරිපුත්ත, ද්වෙ භික්ඛු අභිධම්මකථං කථෙන්නි, තෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං පඤ්භං පුච්ඡන්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස පඤ්භං පුට්ඨා විස්සජ්ජෙන්නි, නො ච සංසාදෙන්නි, ධම්මී ච නෙසං කථාපවත්තිතී හොති, එවරුපෙන ඛො, ආචුසො, සාරිපුත්ත, භික්ඛුනා ගොසිඨගසාලවනං සොහෙය්‍යා”ති (ම. නි. 1.343) ආහ. සත්ථා ආභිධම්මිකා නාම මම සාසනෙ පරිබාහිරාති අවත්වා සුවණ්ණාලිඨගසදිසං ගීවං උන්නාමෙත්වා පුණ්ණවන්දසස්සිරිකං මහාමුඛං පුරෙත්වා බ්‍රහ්මසොසං නිච්ඡාරෙන්නො “සාධු සාධු සාරිපුත්තා”ති මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස සාධුකාරං දත්වා “යථා තං මොග්ගල්ලානො ච සම්මා ඛ්‍යාකරමානො ඛ්‍යාකරෙය්‍ය, මොග්ගල්ලානො හි සාරිපුත්ත ධම්මකථිකො”ති (ම. නි. 1.343) ආහ. ආභිධම්මිකභික්ඛුයෙව කීර ධම්මකථිකා නාම, අවසෙසා ධම්මකථං කථෙන්නාපි න ධම්මකථිකා. කස්මා? තෙ හි ධම්මකථං කථෙන්නා කම්මන්තරං විපාකන්තරං රූපාරූපපරිවිජේදං ධම්මන්තරං ආලොළෙත්වා කථෙන්නි. ආභිධම්මිකා පන ධම්මන්තරං න ආලොළෙන්නි. තස්මා ආභිධම්මිකො භික්ඛු ධම්මං කථෙතු වා මා වා, පුච්ඡිතකාලෙ පන පඤ්භං කථෙස්සතිති. අයමෙව එකන්තධම්මකථිකො නාම හොති. ඉදං සන්ධාය සත්ථා සාධුකාරං දත්වා ‘සුකථිතං මොග්ගල්ලානෙනා’ති ආහ.

අභිධම්මං පටිබාහෙන්නො ඉමස්මිං ජීනවක්කෙ පහාරං දෙනි, සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං පටිබාහති, සත්ථු වෙසාරජ්ජඤ්ඤාණං පටිනිවත්තෙති, සොතුකාමං පරිසං විසංවාදෙනි, අරියමග්ගෙ ආවරණං බන්ධති, අට්ඨාරසසු හෙදකරවත්ථුසු එකස්මිං සන්දිස්සති උක්ඛෙපනීයකම්මතජ්ජනීයකම්මාරහො හොති. තං තං කම්මං කත්වා උය්‍යාපෙතබ්බො ‘ගච්ඡ විසාසාදො හුත්වා ජීවිස්සසී’ති.

අථාපි එවං වදෙය්‍ය – “සචෙ අභිධම්මො බුද්ධභාසිතො, යථා අනෙකෙසු සුත්තසහස්සෙසු ‘එකං සමයං භගවා රාජගහෙ විහරති’ති ආදිනා නයෙන නිදානං සජ්ජිතං, එවමස්සාපි නිදානං සජ්ජිතං හවෙය්‍යා”ති. සො ‘ජාතකසුත්තනිපාතධම්මපදාදීනං එවරූපං නිදානං නත්ථී, න චෙතානි න බුද්ධභාසිතානී’ති පටික්ඛිපිත්වා උත්තරිපි එවං වත්තබ්බො – ‘පණ්ඩිත, අභිධම්මො නාමෙස සබ්බඤ්ඤබුද්ධානංයෙව විසයො, න අඤ්ඤෙසං විසයො. බුද්ධානඤ්ඤි ඔක්කන්ති පාකටා, අභිජාති පාකටා, අභිසම්බොධි පාකටා, ධම්මවක්කජ්ජවත්තනං පාකටං. යමකපාටිභාරියං පාකටං, තිදිවක්කමො පාකටො, දෙවලොකෙ දෙසිතභාවො පාකටො, දෙවොරොහනං පාකටං. යථා නාම චක්කවත්තිරඤ්ඤො හත්ථීරතනං වා අස්සරතනං වා ථෙතෙත්වා යානකෙ යොජෙත්වා විවරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං; චක්කරතනං වා පන ථෙතෙත්වා පලාලසකටෙ ඔලම්බිත්වා විවරණං නාම අට්ඨානං අකාරණං;

යොජනප්පමාණං ඔභාසනසමත්ථං මණිරතනං වා පන කප්පාසපච්ඡියං පක්ඛිපිත්වා වළඤ්ජනං නාම අට්ඨානං අකාරණං. කස්මා? රාජාරහණේඛිකාය; එවමෙව අභිධම්මො නාම න අඤ්ඤෙසං විසයො, සබ්බඤ්ඤාබුද්ධානංයෙව විසයො. තෙසං වසෙන දෙසෙනබ්බදෙසනා. බුද්ධානඤ්ඤි ඔක්කන්ති පාකටා...පෙ.... දෙවොරොහනං පාකටං. අභිධම්මස්ස නිදානකිව්වං නාම නත්ථි පණ්ඩිතා'ති. න හි සක්කා එවං චුත්තෙ පරවාදිනා සහධම්මිකං උදාහරණං උදාහරිතුං.

මණ්ඩලාරාමවාසී තිස්සභූතිත්ථෙරො පන මහාබොධිනිදානො එස අභිධම්මො නාමාති දස්සෙතුං “යෙන ස්වාහං, හික්ඛවෙ, විහාරෙන පට්ඨානිසම්බුද්ධො විහරාමි තස්ස පදෙසෙන විහාසි”න්ති (සං. නි. 5.11) ඉමං පදෙසවිහාරසුත්තන්තං ආහරිත්වා කථෙසි. දසවිධො හි පදෙසො නාම — බන්ධපදෙසො, ආයතනපදෙසො, ධාතුපදෙසො, සච්චපදෙසො, ඉන්ද්‍රියපදෙසො, පච්චයාකාරපදෙසො, සතිපට්ඨානපදෙසො, ක්‍රියාපදෙසො, නාමපදෙසො, ධම්මපදෙසොති. තෙසු සත්ථා මහාබොධිමණ්ඩෙ පඤ්චක්ඛන්ධෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං වෙදනාක්ඛන්ධවසෙනෙව විහාසි. ද්වාදසායතනානි අට්ඨාරස ධාතූයො නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා. ඉමං තෙමාසං ධම්මායතනෙ වෙදනාවසෙන ධම්මධාතූයඤ්ච වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි සච්චානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං දුක්ඛසච්චෙ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. බාවිසතින්ද්‍රියානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං වෙදනාපඤ්චකඉන්ද්‍රියවසෙන විහාසි. ද්වාදසපදිකං පච්චයාකාරවට්ටං නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං එස්සපච්චයා වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං වෙදනාසතිපට්ඨානවසෙනෙව විහාසි. චත්තාරි ක්‍රියානි නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං ක්‍රියාසම්ප්පාදනෙව විහාසි. නාමං නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං තත්ථ වෙදනාවසෙනෙව විහාසි. ධම්මෙ නිප්පදෙසෙන පටිවිජ්ඣා, ඉමං තෙමාසං වෙදනාත්තිකවසෙනෙව විහාසිති. එවං ථෙරො පදෙසවිහාරසුත්තන්තවසෙන අභිධම්මස්ස නිදානං කථෙසි.

ගාමවාසී සුමනදෙවත්ථෙරො පන හෙට්ඨාලොහපාසාදෙ ධම්මං පටිවත්තෙන්තො ‘අයං පරවාදී බාහා පග්ගස්ස අරඤ්ඤෙ කන්දන්තො විය, අසක්ඛිකං අභිධං කරොන්තො විය ව, අභිධම්මෙ නිදානස්ස අත්ථිභාවම්පි න ජානාති’ති වත්වා නිදානං කථෙන්තො එවමාහ — එකං සමයං භගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසීලායං. තත්‍ර බො භගවා දෙවානං තාවතිංසානං අභිධම්මිකථං කථෙසි — “කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අබ්‍යාකතා ධම්මා”ති.

අඤ්ඤෙසු පන සුත්තෙසු එකමෙව නිදානං. අභිධම්මෙ ද්වෙ නිදානානි – අධිගමනිදානඤ්ච දෙසනානිදානඤ්ච. තත්ථ අධිගමනිදානං දීපඤ්ඤාදසංකල්පනො පටිඨාය යාච මහාබොධිපල්ලඤ්ඤා වෙදිතබ්බං. දෙසනානිදානං යාච ධම්මචක්කජ්ජවත්තනා. එවං උභයනිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස නිදානකොසල්ලත්ථං ඉදං තාච පඤ්ඤාකම්මං වෙදිතබ්බං – අයං අභිධම්මො නාම කෙන පභාවිතො? කත්ථ පරිපාවිතො? කත්ථ අධිගතො? කදා අධිගතො? කෙන අධිගතො? කත්ථ විචිතො? කදා විචිතො? කෙන විචිතො? කත්ථ දෙසිතො? කස්සත්ථාය දෙසිතො? කිමත්ථං දෙසිතො? කෙහි පටිග්ගහිතො? කෙ සික්ඛන්තී? කෙ සික්ඛිතසික්ඛා? කෙ ධාරෙන්තී? කස්ස වචනං? කෙනාභතොති?

තත්ථිදං විස්සජ්ජනං – කෙන පභාවිතොති බොධිඅභිනිභාරසද්ධාය පභාවිතො. කත්ථ පරිපාවිතොති අභිච්ඡේදකෙසු ජාතකසතෙසු. කත්ථ අධිගතොති බොධිමුලෙ. කදා අධිගතොති විසාඛාපුණ්ණමාසියං. කෙනාධිගතොති සබ්බඤ්ඤාච්ඡේදොධන. කත්ථ විචිතොති බොධිමණ්ඩෙ. කදා විචිතොති රතනසරසත්තාහෙ. කෙන විචිතොති සබ්බඤ්ඤාච්ඡේදොධන. කත්ථ දෙසිතොති දෙවෙසු තාවතිංසෙසු. කස්සත්ථාය දෙසිතොති දෙවතානං. කිමත්ථං දෙසිතොති චතුරොසනිද්ධරණත්ථං. කෙහි පටිග්ගහිතොති දෙවෙහි. කෙ සික්ඛන්තීති සෙක්ඛා ච පුපුජ්ජනකල්යාණා ච. කෙ සික්ඛිතසික්ඛාති අරහන්තො බිණ්ණසවා. කෙ ධාරෙන්තීති යෙසං චත්තති තෙ ධාරෙන්තී. කස්ස වචනන්ති භගවතො වචනං, අරහතො සම්මාසම්බුද්ධස්ස. කෙනාභතොති ආචරියපරම්පරාය.

අයඤ්ඤි සාරිපුත්තත්ථෙරො හද්දජි සොහිතො පියජාලී පියපාලො පියදස්සි කොසියපුත්තො සිග්ගවො සන්දෙහො මොග්ගලිපුත්තො සුදත්තො ධම්මියො දාසකො සොණකො රෙවතොති එවමාදීහි යාච තතියසංඛිතීකාලා ආභතො. තතො උද්ධං තෙසංයෙව සිස්සානුසිස්සෙහිති එවං තාච ජම්බුදීපතලෙ ආචරියපරම්පරාය ආභතො. ඉමං පන දීපං –

තතො මහින්දො ඉට්ටියො, උත්තියො සම්බලො තථා;
පණ්ඩිතො හද්දනාමො ච, එතෙ නාගා මහාපඤ්ඤා.

ජම්බුදීපා ඉධාගතාති (පරි. 3, 8) .

ඉමෙහි මහානාගෙහි ආභතො. තතො උද්ධං තෙසංයෙව සිස්සානුසිස්සසංඛිතාය ආචරියපරම්පරාය යාචජ්ජනකාලා ආභතො.

සුමේධකථා

එවං ආහතස්ස පනස්ස යං තං දීපඛිකරදසබ්ලතො පටියාය යාව මහාබොධිපල්ලඬකා අධිගමනිදානං, යාව ධම්මවක්කජ්ජවත්තනා දෙසනානිදානඤ්ච චුත්තං, තස්ස ආවිභාවත්ථං අයං අනුපුබ්බිකථා වෙදිතබ්බා –

ඉතො කිර කජ්ජසතසහස්සාධිකානං චතුත්තං අසඬ්ඛොයානං මත්ථකෙ අමරවතී නාම නගරං අහොසි. තත්ථ සුමේධො නාම බ්‍රාහ්මණො පටිවසති උභතො සුජාතො, මාතිතො ච පිතිතො ච, සංසුද්ධිගහණිකො, යාව සත්තමා කුලපරිවට්ඨා අක්ඛිත්තො අනුපකුට්ඨො ජාතිවාදෙන, අභිරූපො දස්සනීයො පාසාදිකො පරමාය චණ්ණපොක්ඛරතාය සමන්තාගතො. සො අඤ්ඤං කම්මං අකත්වා බ්‍රාහ්මණසිජ්ජමෙව උග්ගණ්හි. තස්ස දහරකාලෙයෙව මාතෘපිතරො කාලමකංසු. අට්ඨස්ස රාසිවඩ්ඪකො අමච්චො ආයපොත්ථකං ආහරිත්වා සුවණ්ණරජතමණිමුත්තාදිපුරිතෙ ගබ්භෙ විවරිත්වා ‘එත්තකං තෙ කුමාර මාතු සත්තකං, එත්තකං පිතු සත්තකං, එත්තකා අයාකපයාකානං සත්තකාති යාව සත්තමා කුලපරිවට්ඨා ධනං ආවික්ඛිත්වා එතං පටිපජ්ජාහී’ති ආහ. සුමේධපණ්ඩිතො චිත්තෙසි – ‘ඉමං ධනං සංහරිත්වා මය්හං පිතුපිතාමහාදයො පරලොකං ගච්ඡන්තා එකකභාපණම්පි ගහෙත්වා න ගතා, මයා පන ගහෙත්වා ගමනකාරණං කාතුං වට්ටතී’ති සො රඤ්ඤො ආරොචෙත්වා නගරෙ හෙරිං වරාපෙත්වා මහාජනස්ස දානං දත්වා තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජී. ඉමස්මිං පන යානෙ සුමේධකථා කථෙතබ්බා. චුත්තඤ්ඤෙනං බුද්ධවංසෙ (බු. වං. 2.1-33)

කජ්ජෙ ච සතසහස්සෙ, චතුරො ච අසඬ්ඛියෙ;
අමරං නාම නගරං, දස්සනෙයාං මනොරමං.

දසහි සද්දෙහි අවිචිත්තං, අන්තපානසමායුතං;
හත්ථිසද්දං අස්සසද්දං, හෙරිසඬ්ඛරථානි ච;
බාදථ පිචථ වෙච, අන්තපානෙන ඝොසිතං.

නගරං සබ්බඬ්ඛසම්පන්නං, සබ්බකම්මප්‍රපාගතං;
සත්තරතනසම්පන්නං, නානාජනසමාකුලං;
සමීද්ධං දෙවනගරංච, ආවාසං පුඤ්ඤකම්මිතං.

නගරෙ අමරවතියා, සුමේධො නාම බ්‍රාහ්මණො;
අනෙකකොට්ඨන්තිවයො, පහුතධනධඤ්ඤවා.

අජ්ඣායකො මත්තධරො, තිණ්ණං වෙදාන පාරගු;

ලක්ඛණෙ ඉතිහාසෙ ව, සධම්මෙ පාරමිං ගතො.

රහොගතො නිසීදිත්වා, එවං වින්තෙසහං තදා;
දුක්ඛො පුනඛිභවො නාම, සරිරස්ස ව හෙදනං.

ජාතිධම්මො ජරාධම්මො, ඛ්‍යාධිධම්මො සහං තදා;
අජරං අමතං බෙමං, පරියෙසිස්සාමි නිබ්බුතිං.

යංනුනිමං පුතිකායං, නානාකුණපපුරිතං;
ජඬ්ඛිතිත්වාන ගච්ඡෙය්‍යං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

අත්ථි හෙහිති සො මග්ගො, න සො සක්කා න හෙතුයෙ;
පරියෙසිස්සාමි තං මග්ගං, භවතො පරිමුත්තියා.

යථාපි දුක්ඛෙ විජ්ජන්තෙ, සුඛං නාමපි විජ්ජති;
එවං භවෙ විජ්ජමානෙ, විභවොපි ඉච්ඡිතබ්බකො.

යථාපි උණ්හෙ විජ්ජන්තෙ, අපරං විජ්ජති සීතලං;
එවං තිව්ධග්ගි විජ්ජන්තෙ, නිබ්බානං ඉච්ඡිතබ්බකං.

යථාපි පාපෙ විජ්ජන්තෙ, කල්‍යාණමපි විජ්ජති;
එවමෙව ජාති විජ්ජන්තෙ, අජාතිපිච්ඡිතබ්බකං.

යථා ගුරුගතො පුරිසො, තළාකං දිස්වාන පුරිතං;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො තළාකස්ස සො.

එවං කිලෙසමලධොවෙ, විජ්ජන්තෙ අමතන්තලෙ;
න ගවෙසති තං තළාකං, න දොසො අමතන්තලෙ.

යථා අරීහි පරිරුද්ධො, විජ්ජන්තෙ ගමනම්පථෙ;
න පලායති සො පුරිසො, න දොසො අඤ්ජස්ස සො.

එවං කිලෙසපරිරුද්ධො, විජ්ජමානෙ සිවෙ පථෙ;
න ගවෙසති තං මග්ගං, න දොසො සිවමඤ්ජසෙ.

යථාපි ඛ්‍යාධිතො පුරිසො, විජ්ජමානෙ තිකිච්ඡකෙ;
න තිකිච්ඡාපෙති තං ඛ්‍යාධිං, න දොසො සො තිකිච්ඡකෙ.

එවං කිලෙසඛ්‍යාධිහි, දුක්ඛිතො පරිපිළිතො;

න ගවෙසති තං ආචරියං, න දොසො සො විනායකෙ.

යථාපි කුණපං පුරිසො, කණ්ඨෙ ඛද්ධං ජිගුච්ඡිය;
මොචයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍ය, සුඛි සෙරි සයංචසී.

තථෙවිමං පුත්තිකායං, නානාකුණපසඤ්චයං;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡෙය්‍යං, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

යථා උච්චාරට්ඨානම්භි, කරිසං නරනාරියො;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

එවමෙවාහං ඉමං කායං, නානාකුණපපුරිතං;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡිස්සං, වච්චං කත්වා යථා කුට්ටිං.

යථාපි ඡජ්ජරං නාවං, පලුග්ගං උදගාහිනිං;
සාමී ඡඩ්ඛෙත්වා ගච්ඡන්ති, අනපෙක්ඛො අනත්ථිකො.

එවමෙවාහං ඉමං කායං, නවච්ඡිද්දං ධුවස්සවං;
ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡිස්සං, ජිණ්ණනාවංච සාමිකො.

යථාපි පුරිසො වොරෙහි, ගච්ඡන්තො භණ්ඩමාදිය;
භණ්ඩච්ඡෙදහයං දිස්වා, ඡඩ්ඛයිත්වාන ගච්ඡති.

එවමෙව අයං කායො, මහාවොරසමො විය;
පහායිමං ගමිස්සාමි, කුසලච්ඡෙදනාහයා.

එවාහං චිත්තයිත්වාන, නෙකකොට්ඨකං ධනං;
නාථානාථානං දත්වාන, හිමවන්තමුපාගමිං.

හිමවන්තස්සාවිදුරෙ, ධම්මිකො නාම පබ්බතො;
අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා.

වඩ්ඛමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිච්ඡිනං;
අට්ඨගුණසමුපෙතං, අභිඤ්ඤාබලමාහරිං.

සාටකං පජ්භිං තත්ථ, නවදොසමුපාගතං;
වාකථීරං නිවාසෙසිං, ද්වාදසගුණමුපාගතං.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජ්භිං පණ්ණසාලකං;

උපාගමී රුක්ඛමූලං, ගුණෙ දසනුපාගතං.

වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජ්භිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පවත්තඵලමාදිසිං.

තත්ථ ප්‍රපාදානං පද්ධතං, නිසජ්ජට්ඨානවච්ඡිකමෙ;
අබ්භන්තරම්භි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණින්නි. (බු. වං. 2.1-33);

තත්ථ අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතාති ඉමිස්සා පාළියා සුමෙධපණ්ඩිතෙන අස්සමපණ්ණසාලාවච්ඡිකමා සහත්ථා මාපිතා විය වුත්තා. අයං පනෙත්ථ අත්ථො – මහාසත්තඤ්ඤි “භිමවත්තං අජ්ඣොගාහෙත්වා අජ්ජ ධම්මිකපබ්බතං පවිසිස්සාමි”ති නික්ඛන්තං දිස්වා සක්කො දෙවානම්න්දො විස්සකම්මදෙවපුත්තං ආමන්තෙසි – “ගච්ඡ, තාත, අයං සුමෙධපණ්ඩිතො ‘පබ්බජ්ජාමි’ති නික්ඛන්තො එතස්ස වසනට්ඨානං මාපෙහි”ති. යො තස්ස වචනං සම්පට්ඨිත්වා රමණීයං අස්සමං සුගුත්තං පණ්ණසාලං, මනොරමං වච්ඡිකමඤ්ච මාපෙසි. භගවා පන තදා අත්තනො පුඤ්ඤානුභාවෙන නිජ්ජන්තං තං අස්සමපදං සන්ධාය ‘සාරිපුත්ත තස්මිං ධම්මිකපබ්බතෙ –

අස්සමො සුකතො මය්හං, පණ්ණසාලා සුමාපිතා;
වච්ඡිකමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිවජ්ජිත”න්ති. –

ආහ. තත්ථ අස්සමො සුකතො මය්හන්ති සුකතො මයා. පණ්ණසාලා සුමාපිතාති පණ්ණවිජන්තා සාලාපි මෙ සුමාපිතා අහොසි.

පඤ්චදොසවිවජ්ජිතන්ති පඤ්චිමෙ වච්ඡිකමදොසා නාම ථද්ධවිසමතා, අන්තොරුක්ඛතා, ගහනච්ඡන්තතා, අතිසම්බාධතා, අතිවිසාලතාති. ථද්ධවිසමභූමිභාගස්මිඤ්ඤි වච්ඡිකමෙ වච්ඡිකමන්තස්ස පාදා රුජ්ජන්ති, ථොටා උට්ඨහන්ති, විත්තං එකග්ගතං න ලහති, කම්මට්ඨානං විපජ්ජති. මුදුසමතලෙ පන ආසුචිභාරං ආගම්ම කම්මට්ඨානං සම්පජ්ජති. තස්මා ථද්ධවිසමභූමිභාගතා එකො දොසොති වෙදිතබ්බො. වච්ඡිකමනස්ස අන්තො වා මජ්ඣෙකො වා කොට්ඨං වා රුක්ඛෙ සති පමාදමාගම්ම වච්ඡිකමන්තස්ස නලාටං වා සිසං වා පටිහඤ්ඤතීති අන්තොරුක්ඛතා දුතියො දොසො. තිණුලතාදිගහනච්ඡන්තෙ වච්ඡිකමෙ වච්ඡිකමන්තො අන්ධකාරවෙලායං උරගාදිකෙ පාණෙ අක්කමිත්වා වා මාරෙති, තෙහි වා දට්ඨො දුක්ඛං ආපජ්ජතීති ගහනච්ඡන්තතා තතියො දොසො. අතිසම්බාධෙ වච්ඡිකමෙ විත්ථාරතො රතනිකෙ වා අභිසරතනිකෙ වා වච්ඡිකමන්තස්ස පටිච්ඡෙදෙ පක්ඛලිත්වා නබාපි අභිගුලියොපි හිජ්ජන්තීති අතිසම්බාධතා චතුත්ථො දොසො. අතිවිසාලෙ වච්ඡිකමෙ වච්ඡිකමන්තස්ස විත්තං

විධාවති, එකග්ගතං න ලහනීති අනිවිසාලතා පඤ්චමො දොසො. පුටුලතො පන දියඨිඨරතනං ද්විසු පස්සෙසු රතනමත්තඅනුවඨිකමං දීසතො සට්ඨිහත්ථං මුදුතලං සමච්ඡපකිණ්ණවාලුකං වඨිකමං වට්ටති, චෙතියගිරිමිහි දීපජ්ජසාදකමහාමහින්දත්ථෙරස්ස වඨිකමනං විය, තාදිසං තං අහොසි. තෙනාහ “වඨිකමං තත්ථ මාපෙසිං, පඤ්චදොසවිච්ඡින” න්ති.

අට්ඨගුණසමුපෙතන්ති අට්ඨහි සමණසුබ්බෙහි උපෙනං. අට්ඨිමානි සමණසුබ්බානි නාම ධනධඤ්ඤපරිග්ගහානාවො අනවජ්ජපිණ්ඩපරියෙසනහාවො, නිබ්බුතපිණ්ඩභුඤ්ජනහාවො, රට්ඨං පිළෙත්වා ධනසාරං වා සීසකහාපණාදීනි වා ගණ්හන්තෙසු රාජකුලෙසු රට්ඨපිළනකිලෙසානාවො, උපකරණෙසු නිව්ඡන්දරාගහාවො, වොරවිලොපෙ නිබ්භයහාවො, රාජරාජමහාමච්චෙහි අසංසට්ඨහාවො චතුසු දිසාසු අප්පට්ඨනහාවොති. ඉදං චුත්තං හොති “යථා තස්මිං අස්සමෙ වසන්තෙන සක්කා හොන්ති ඉමානි අට්ඨ සමණසුබ්බානි වින්දිතුං, එවං අට්ඨගුණසමුපෙනං තං අස්සමං මාපෙසි” න්ති.

අභිඤ්ඤාබලමාහරිත්ති පච්ඡා තස්මිං අස්සමෙ වසන්තො කසිණපරිකමමං කත්වා අභිඤ්ඤානඤ්ච සමාපත්තීනඤ්ච උප්පාදනත්ථාය අනිව්චතො දුක්ඛතො විපස්සනං ආරහිත්වා ථාමජ්ජත්තං විපස්සනාබලං ආහරිං. යථා තස්මිං වසන්තො තං බලං ආහරිතුං සක්කොමි, එවං තං අස්සමං තස්ස අභිඤ්ඤත්ථාය විපස්සනාබලස්ස අනුව්ඡවිකං කත්වා මාපෙසින්ති අත්ථො.

සාටකං පජ්ඣිං තත්ථ, නවදොසමුපාගතන්ති එත්ථායං අනුපුබ්බිකථා, තදා කිර කුටිලෙණවඨිකමාදිපටිමණ්ඩිතං පුජ්චුපගඵ්ලපගරුක්ඛසඤ්ජන්තං රමණීයං මධුරසලිලාසයං අපගතවාලුමිගහිංසනකසකුණං පවිචෙකක්ඛමං අස්සමං මාපෙත්වා අලඨිකතවඨිකමස්ස උහොසු අන්තෙසු ආලම්බනඵලකං සංවිධාය නිසිදනත්ථාය වඨිකමචෙමජ්ඣෙකං සමතලං මුග්ගවණ්ණසිලං මාපෙත්වා අන්තොපණ්ණසාලායං

ජටාමණ්ඩලවාකචීරතිදණ්ඩකුණ්ඩිකාදිකෙ තාපසපරික්ඛාරෙ මණ්ඩපෙ පානීයසට්ඨානීයසඨිබ්බපානීයසරාවානි අග්ගිසාලායං අභිගාරකපල්ලදාරුආදීනිති එවං යං යං පබ්බජිතානං උපකාරාය සංවත්තති, තං තං සබ්බං මාපෙත්වා පණ්ණසාලාය හිත්තියං “යෙ කෙවි පබ්බජිතුකාමා ඉමෙ පරික්ඛාරෙ ගහෙත්වා පබ්බජන්තු”ති අක්ඛරානි ඡින්දිත්වා දෙවලොකමෙව ගතෙ විස්සකම්මදෙවපුත්තෙ සුමෙධපණ්ඩිතො හිමවන්තපාදෙ ගිරිකන්දරානුසාරෙන අත්තනො නිවාසනානුරූපං ඵාසුකට්ඨානං ඔලොකෙන්තො නදීනිවත්තනෙ විස්සකම්මනිමිතං සක්කදත්තියං රමණීයං අස්සමං දිස්වා වඨිකමකොටිං ගන්ත්වා පදවලඤ්ජං අපස්සන්තො “ධුවං පබ්බජිතා ධුරගාමෙ හික්ඛං පරියෙසින්වා කිලන්තරූපා ආගන්ත්වා පණ්ණසාලං පවිසින්වා නිසින්වා හවිස්සන්ති”ති වින්තෙන්වා ථොකං ආගමෙන්වා “අනිවිය

විරායන්ති, ජානිස්සාමී”ති පණ්ණසාලකුට්ඨිකාරං විවරිත්වා අන්තො පවිසිත්වා ඉතො චිතො ව ඔලොකෙන්තො මහාහිත්තියං අක්ඛරානි වාවෙන්වා “මය්හං කප්පියපරික්ඛාරා එතෙ, ඉමෙ ගහෙන්වා පබ්බජිස්සාමී”ති අත්තනා නිවත්ථපාරුතං සාටකයුගං පජ්භි. තෙනාහ “සාටකං පජ්භිං තත්ථා”ති. එවං පට්ටියො අහං සාරිපුත්ත තස්සං පණ්ණසාලායං සාටකං පජ්භිං.

නවදොසමුපාගතන්ති සාටකං පජ්භන්තො නව දොසෙ දිස්වා පජ්භින්ති දීපෙති. තාපසපබ්බජ්ජං පබ්බජිතානඤ්ඤි සාටකස්මිං නව දොසා උපට්ඨහන්ති. තෙසු තස්ස මහග්ගහාවො එකො දොසො, පරපට්ඨිකාය උප්පජ්ජනහාවො එකො, පරිභොගෙන ලහුං කිලිස්සනහාවො එකො, කිලිට්ඨො හි ධොවිතබ්බො ව රජිතබ්බො ව හොති, පරිභොගෙන ලහුකං ජීරණහාවො එකො ජිණ්ණස්ස හි තුන්තං වා අග්ගළදානං වා කාතබ්බං හොති. පුනපරියෙසනාය දුර්ග්ගසම්භවහාවො එකො, තාපසපබ්බජ්ජාය අසාරුප්පහාවො එකො, පව්චත්ථිකානං සාධාරණහාවො එකො, යථා හි නං පව්චත්ථිකා න ගණ්හන්ති, එවං ගොපෙතබ්බො හොති. පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභූසනට්ඨානහාවො එකො, ගහෙන්වා වරන්තස්ස බන්ධහාරමභිච්ඡහාවො එකොති.

වාකචීරං නිවාසෙසින්ති තදා අහං සාරිපුත්ත ඉමෙ නව දොසෙ දිස්වා සාටකං පහාය වාකචීරං නිවාසෙසිං මුඤ්ජතිණං භීරං භීරං කත්වා ගන්ථෙත්වා කතං වාකචීරං නිවාසනපාරුපනත්ථාය ආදිශින්ති අත්ථො.

ද්වාදසගුණමුපාගතන්ති ද්වාදසහි ආනිසංසෙහි සමන්තාගතං, වාකචීරස්මිඤ්ඤි ද්වාදසානිසංසා – අප්පග්ගං සුන්දරං කප්පියන්ති අයං තාව එකො ආනිසංසො, සහත්ථා කාතුං සක්කාති අයං දුතියො, පරිභොගෙන සණ්කං කිලිස්සති ධොවියමානෙපි පපඤ්චො නත්ථිති අයං තතියො, පරිභොගෙන ජිණ්ණෙපි සිබ්බිතබ්බාහාවො චතුත්ථො, පුන පරියෙසන්තස්ස සුබ්බෙන කරණහාවො පඤ්චමො, තාපසපබ්බජ්ජාය සාරුප්පහාවො ඡට්ඨො, පව්චත්ථිකානං නිරුපහොගහාවො සත්තමො, පරිභුඤ්ජන්තස්ස විභූසනට්ඨානහාවො අට්ඨමො, ධාරණෙ සල්ලහුකහාවො නවමො, විවරපව්චයෙ අප්පිච්ඡහාවො දසමො, වාකුප්පත්තියා ධම්මිකඅනවජ්ජහාවො එකාදසමො වාකචීරෙ නට්ඨෙපි අනපෙක්ඛහාවො ද්වාදසමොති.

අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජ්භිං පණ්ණසාලකන්ති කථං පජ්භිං? සො කීර වරසාටකයුගං ඔමුඤ්චන්තො විවරවංසෙ ලග්ගිතං අනොපපුප්ඵදාමසදිසං රත්තවාකචීරං ගහෙන්වා නිවාසෙත්වා තස්සුපරි අපරං සුවණ්ණවණ්ණං වාකචීරං පරිදහිත්වා පුන්තාගපුප්ඵසන්ථරසදිසං සබ්බරං අජිනවම්මං එකංසං කත්වා ජට්ඨාමණ්ඩලං පට්මඤ්චිත්වා වුළාය සද්ධිං නිව්චලභාවකරණත්ථං

සාරසූචිං පවෙසෙත්වා මුත්තාජාලසදිසාය සික්කාය පවාලවණ්ණං කුණ්ඩිකං
 ඔදහිත්වා තීසු යානෙසු වඩ්ඤ්ඤාජං ආදාය එකිස්සා කාජකොට්ඨා කුණ්ඩිකං,
 එකිස්සා අභිකුසකපච්ඡිනිදණ්ඩකාදීනි ඔලග්ගෙත්වා ඛාරිකාජං අංසෙ කත්වා
 දක්ඛිණෙන හත්ථෙන කත්තරදණ්ඩං ගහෙත්වා පණ්ණසාලතො නික්ඛමිත්වා
 සට්ඨිහත්ථෙ මහාවඩ්ඤ්ඤා අපරාපරං වඩ්ඤ්ඤාමත්තො අත්තතො වෙසං
 ඔලොකෙත්වා “මය්හං මනොරථො මත්ථකං පත්තො, සොහති වත මෙ
 පබ්බජ්ජා, බුද්ධපච්චෙකබුද්ධාදීහි සබ්බෙහිපි ධරපුරිසෙහි වණ්ණිකා ථොමිතා
 අයං පබ්බජ්ජා නාම, පහීනං මෙ ගිහිඛන්ධනං, නික්ඛන්තොස්මි නෙක්ඛම්මං,
 ලද්ධා මෙ උත්තමපබ්බජ්ජා, කර්ස්සාමි සමණධම්මං, ලහිස්සාමි
 අග්ගඵලසුඛං”න්ති උස්සාහජාතො ඛාරිකාජං ඔතාරෙත්වා වඩ්ඤ්ඤාමචෙමජ්ඣෙක
 මුග්ගවණ්ණසිලාපට්ඨෙ සුවණ්ණපට්ඨා විය නිසින්නො දිවසභාගං
 විතිනාමෙත්වා සායන්හසමයං පණ්ණසාලං පවිසිත්වා බිදලමඤ්චකපස්සෙ
 කට්ඨත්ථරිකාය නිපන්නො සරිරං උතුං ගාහාපෙත්වා බලවපච්චුසෙ
 පබුජ්ඣිත්වා අත්තතො ආගමනං ආවජ්ජෙසි “අහං සරාචාසෙ ආදීනවං දිස්වා
 අමිතභාගං අනන්තයසං පහාය අරඤ්ඤං පවිසිත්වා නෙක්ඛමගවෙසකො
 හුත්වා පබ්බජිතො, ඉතො දානි පට්ඨාය පමාදවාරං වරිතුං න වට්ටති,
 පච්චෙකඤ්ඤි පහාය විවරන්තං මිච්ඡාචිතක්කමක්ඛිකා බාදන්ති, ඉදානි මයා
 පච්චෙකමනුබුහෙතුං වට්ටති, අහඤ්ඤි සරාචාසං පලිබොධතො දිස්වා
 නික්ඛන්තො, අයඤ්ච මනාපා පණ්ණසාලා, බෙලුවපක්කවණ්ණා
 පරිහණ්ඩකතා භූමි, රජතවණ්ණා සෙතහින්තියො, කපොතපාදවණ්ණං
 පණ්ණවිජදනං, විචිත්තත්ථරණවණ්ණො බිදලමඤ්චකො, නිවාසථාසුකං
 වසනට්ඨානං, න එත්තො අතිරෙකතරා විය මෙ ගෙහසම්පදා පඤ්ඤායතී”ති
 පණ්ණසාලාය දොසෙ විචින්නො අට්ඨ දොසෙ පස්සි.

පණ්ණසාලාපරිභොගස්මිඤ්ඤි අට්ඨ ආදීනවා — මහාසමාරම්භෙන?
 දබ්බසම්භාරෙ සමොධානෙත්වා කරණපරියෙසනභාවො එකො ආදීනවො.
 තිණපණ්ණමත්තිකාසු පතිතාසු තාසං පුනථපුනං යපෙතබ්බතාය
 නිබද්ධජග්ගනභාවො දුතියො, සෙනාසනං නාම මහල්ලකස්ස පාපුණාති,
 අවෙලාය වුට්ඨාපියමානස්ස චිත්තෙකග්ගතා න භොතීති උට්ඨාපනීයභාවො
 තතියො, සීතුණ්හපටිසාතෙන කායස්ස සුබ්බමාලකරණභාවො චතුත්ථො, ගෙහං
 පට්ටියෙන යංකිඤ්චි පාපං සක්කා කාතුන්ති ගරහපට්චිජාදනභාවො පඤ්චමො,
 “මය්හ”න්ති පරිග්ගහකරණභාවො ඡට්ඨො, ගෙහස්ස අත්ථිභාවො නාමෙස
 දුතියකවාසො වියාති සත්තමො උකාමඬ්ඛුලසරගොළිකාදීනං සාධාරණතාය
 බහුසාධාරණභාවො අට්ඨමොති ඉමෙ අට්ඨ ආදීනවෙ දිස්වා මහාසත්තො
 පණ්ණසාලං පජහි. තෙනාහ “අට්ඨදොසසමාකිණ්ණං, පජහිං
 පණ්ණසාලක”න්ති.

උපාගමීං රුක්ඛමූලං ගුණෙ දසනුපාගතන්ති ඡන්තං පටික්ඛිපිත්වා දසහි ගුණෙහි උපෙනං රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මිති වදති.

තත්‍රිමෙ දස ගුණා – අප්පසමාරම්භතා එකො ගුණො උපගමනමත්තමෙව හි තත්ථ භොතිති. අප්පට්ඨග්ගනතා දුතියො තඤ්ඤි සම්මට්ඨමිපි අසම්මට්ඨමිපි පරිභොගඵාසුකං භොතියෙව. අනුට්ඨාපනියභාවො තතියො, ගරහං නප්පට්ඨිජාදෙති, තත්ථ හි පාපං කරොන්තො ලජ්ජතිති ගරහාය අප්පට්ඨිජාදනභාවො චතුත්ථො, අබ්භොකාසාවාසො විය කායං න සන්ථම්භෙතිති කායස්ස අසන්ථම්භනභාවො පඤ්චමො. පරිග්ගහකරණාභාවො ඡට්ඨො, ගෙහාලයපටික්ඛෙපො සත්තමො, බහුසාධාරණගෙහෙ විය “පට්ඨග්ගිස්සාමි නං, නික්ඛමං”ති නිහරණාභාවො අට්ඨමො, වසන්තස්ස සප්පිතිකභාවො නවමො, රුක්ඛමූලසෙනාසනස්ස ගතගතට්ඨානෙ සුලභතාය අනපෙක්ඛනාවො දසමොති, ඉමෙ දස ගුණෙ දිස්වා රුක්ඛමූලං උපාගතොස්මිති වදති.

ඉමානි එත්තකානි කාරණානි සල්ලක්ඛෙත්වා මහාසත්තො පුනදිවසෙ හික්ඛාය ගාමං පාවිසි. අට්ඨස්ස සම්පත්තගාමෙ මනුස්සා මහන්තෙන උස්සාහෙන හික්ඛං අදංසු. සො භත්තකිච්චං නිට්ඨාපෙත්වා අස්සමං ආගම්ම නිසීදිත්වා වින්තෙසි “නාහං ‘ආහාරං න ලභාමි’ති පබ්බජිතො සිනිද්ධාභාරො නාමෙස මානමදපුරිසමදෙ වඩ්ඪෙති. ආහාරමූලකස්ස දුක්ඛස්ස අන්තො නත්ථි යංනුනාහං වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤනිබ්බත්තකං ආහාරං පජහිත්වා පචත්තඵලභොජනො භවෙය්‍ය”න්ති. සො තතො පට්ඨාය තථා කත්වා සට්ඨන්තො වායමන්තො සත්තාභබ්භන්තරෙයෙව අට්ඨ සමාපත්තියො පඤ්ච ව අභිඤ්ඤායො නිබ්බත්තෙසි. තෙන වුත්තං –

“වාපිතං රොපිතං ධඤ්ඤං, පජහිං නිරවසෙසතො;
අනෙකගුණසම්පන්නං, පචත්තඵලමාදිසිං.

“තත්ථප්පධානං පදහිං, නිසජ්ජට්ඨානවඩ්ඪකමෙ;
අබ්භන්තරම්භි සත්තාහෙ, අභිඤ්ඤාබල පාපුණි”න්ති.

ඵවං මෙ සිද්ධිප්පත්තස්ස, වසිභූතස්ස සාසනෙ;
දීපඬ්ඨකරො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො.

උප්පජ්ජන්තෙ ව ජායන්තෙ, බුජ්ඣන්තෙ ධම්මදෙසනෙ;
චතුරො නිමිත්තෙ නාද්දසං, ඤානරතිසමජ්ජිනො.

පච්චන්තදෙසවිසයෙ, නිමන්තෙත්වා තථාගතං;

තස්ස ආගමනං මග්ගං, සොධෙත්ති තුට්ඨමානසා.

අහං තෙන සමයෙන, නික්ඛමිත්වා සකස්සමා;
ධුනන්තො වාකවීරානි, ගච්ඡාමි අම්බරෙ තදා.

වෙදජාතං ජනං දිස්වා, තුට්ඨහට්ඨං පමොදිතං;
ඔරොහිත්වාන ගගනා, මනුස්සෙ පුච්ඡි තාවදෙ.

“තුට්ඨහට්ඨො පමුදිතො, වෙදජාතො මහාජනො;
කස්ස සොධියති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං”.

තෙ මෙ පුට්ඨා වියාකංසු “බුද්ධො ලොකෙ අනුත්තරො;
දීපඤ්ඤො නාම ජිනො, උප්පජ්ජි ලොකනායකො;
තස්ස සොධියති මග්ගො, අඤ්ජසං වටුමායනං”.

“බුද්ධො”ති වචනං සුත්වාන, පීති උප්පජ්ජි තාවදෙ;
“බුද්ධො බුද්ධො”ති කථයන්තො, සොමනස්සං පවෙදයිං.

තත්ථ යත්වා විචිත්තෙසිං, තුට්ඨො සංවිග්ගමානසො;
“ඉධ ඛිජානි රොපිස්සං, ඛණො වෙ මා උපච්චගා”.

යදි බුද්ධස්ස සොධෙට්ඨ, එකොකාසං දදාට්ඨ මෙ;
අහමිපි සොධයිස්සාමි, අඤ්ජසං වටුමායනං.

අදංසු තෙ මමොකාසං, සොධෙතුං අඤ්ජසං තදා;
“බුද්ධො බුද්ධො”ති චිත්තෙන්තො, මග්ගං සොධෙමහං තදා.

අනිට්ඨිතෙ පමොකාසෙ, දීපඤ්ඤො මහාමුනි;
චතුහි සතසහස්සෙහි, ඡළහිඤ්ඤෙහි තාදිහි;
ඛිණාසවෙහි විමලෙහි, පටිපජ්ජි අඤ්ජසං ජිනො.

පච්චුග්ගමනා වත්තන්ති, වජ්ජන්ති හෙරියො ඛහු;
ආමොදිතා නරමරු, සාධුකාරං පවත්තයුං.

දෙවා මනුස්සෙ පස්සන්ති, මනුස්සාපි ච දෙවතා;
උහොපි තෙ පඤ්ජලිකා, අනුයන්ති තථාගතං.

දෙවා දිබ්බෙහි තුරියෙහි, මනුස්සා මානුසෙහි ච;
උහොපි තෙ වජ්ජයන්තා, අනුයන්ති තථාගතං.

දිබ්බං මන්දාරවං පුප්ඵං, පදුමං පාරිෂත්තකං;
දිසොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරු.

දිබ්බං චන්දනවුණ්ණඤ්ච, වරගන්ධඤ්ච කෙවලං;
දිසොදිසං ඔකිරන්ති, ආකාසනභගතා මරු.

වම්පකං සලලං නීපං, නාගපුන්නාගකෙතකං;
දිසොදිසං උක්ඛිපන්ති, භූමිතලගතා නරා.

කෙසෙ මුඤ්චිත්වාහං තත්ථ, වාකචීරඤ්ච වම්මකං;
කලලෙ පත්ථරිත්වාන, අවකුජ්ජො නිපජ්ජහං.

අක්කමිත්වාන මං බුද්ධො, සහ සිස්සෙහි ගච්ඡතු;
මා නං කලලෙ අක්කමිත්ථ, හිතාය මෙ භවිස්සති.

පථවියං නිපන්තස්ස, එවං මෙ ආසි චෙතසො;
“ඉච්ඡමානො අහං අජ්ජ, කිලෙසෙ ඤාපයෙ මම.

“කිං මෙ අඤ්ඤාතචෙසෙන, ධම්මං සච්ඡිකතෙනිධ;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, බුද්ධො හෙස්සං සදෙවකෙ.

“කිං මෙ එකෙන තිණ්ණෙන, පුරිසෙන ථාමදස්සිනා;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං.

“ඉමිනා මෙ අධිකාරෙන, කතෙන පුරිසුත්තමෙ;
සබ්බඤ්ඤාතං පාපුණිත්වා, තාරෙමි ජනතං බහුං.

“සංසාරසොතං ඡිත්තිත්වා, විද්ධංසෙත්වා තයො භවෙ;
ධම්මනාවං සමාරුය්හ, සන්තාරෙස්සං සදෙවකං”.

දීපඬිකරො ලොකවිදු, ආහුතීනං පටිග්ගහො;
උස්සිසකෙ මං යත්වාන, ඉදං වචනමබ්ථි.

“පස්සථ ඉමං තාපසං, ඡට්ඨං උග්ගතාපනං;
අපරිමෙය්‍ය ඉතො කජ්ජෙ, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති.

“අහු කපිලවහයා රම්මා, නික්ඛමිත්වා තථාගතො;
පධානං පදහිත්වාන, කත්වා දුක්කරකාරිකං.

“අප්පාලරුක්ඛමුලෙ, නිසීදිත්වා තථාගතො;
තත්ථ පායාසං පග්ගස්ස, නෙරඤ්ජරමුපෙහිති.

“නෙරඤ්ජරාය තීරමිහි, පායාසං අද සො ජිනො;
පටියත්තවරමග්ගෙන, බොධිමුලමුපෙහිති.

“තතො පදක්ඛිණං කත්වා, බොධිමණ්ඩං අනුත්තරො;
අස්සත්ථරුක්ඛමුලමිහි, බුද්ධිස්සති මහායසො.

“ඉමස්ස ජනිකා මාතා, මායා නාම භවිස්සති;
පිතා සුද්ධොදනො නාම, අයං භෙස්සති ගොතමො.

“අනාසවා චිත්තරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා;
කොලිතො උපතිස්සො ච, අග්ගා භෙස්සන්ති සාවකා;
ආනන්දො නාමුපට්ඨාකො, උපට්ඨිස්සතිමං ජිනං.

“බෙමා උජ්ජලවණ්ණා ච, අග්ගා භෙස්සන්ති සාවකා;
අනාසවා චිත්තරාගා, සන්තචිත්තා සමාහිතා.

“බොධි තස්ස භගවතො, අස්සත්ථොති පච්චවති;
චිත්තො ච භත්ථාලවකො, අග්ගා භෙස්සන්තුපට්ඨකා;
උත්තරා නන්දමාතා ච, අග්ගා භෙස්සන්තුපට්ඨිකා”.

ඉදං සුත්ථාන වචනං, අසමස්ස මහෙසීනො;
ආමොදිතා නරමරු, බුද්ධබ්බං කිර අයං.

උක්කුට්ඨිසද්දා වත්තන්ති, අප්ථොටෙන්ති භසන්ති ච;
කතඤ්ජලී නමස්සන්ති, දසසහස්සි සදෙවකා.

යදිමස්ස ලොකනාථස්ස, විරජ්ඣිස්සාම සාසනං;
අනාගතමිහි අද්ධානෙ, භෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

යථා මනුස්සා නදිං තරන්තා, පටිතිත්ථං විරජ්ඣිය;
හෙට්ඨා තිත්ථෙ ගහෙත්වාන, උත්තරන්ති මහානදිං.

ඵවමෙව මයං සබ්බෙ, යදි මුඤ්චාමිමං ජිනං;
අනාගතමිහි අද්ධානෙ, භෙස්සාම සම්මුඛා ඉමං.

දීපඬකරො ලොකවිදු, ආහුතීනං පටිග්ගහො;

මම කම්මං පකිත්තෙන්වා, දක්ඛිණං පාදමුද්ධරි.

යෙ තත්ථාසුං ජිනපුත්තා, සබ්බෙ පදක්ඛිණමකංසු මං;
නරා නාගා ච ගන්ධබ්බා, අභිවාදෙන්වාන පක්කමුං.

දස්සනං මෙ අතික්කන්තෙ, සසංඝෙ ලොකනායකෙ;
භට්ඨතුට්ඨෙන චිත්තෙන, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

සුබ්බෙහි සුබ්බිතො භොමි, පාමොජ්ජෙන පමොදිතො;
පිතියා ච අභිස්සන්තො, පල්ලඤ්ඤා ආභුජිං තදා.

පල්ලඤ්ඤා නිසිදිත්වා, එවං චිත්තෙසහං තදා;
“වසිභූතො අහං ඤානො, අභිඤ්ඤාපාරමිං ගතො.

“දසසහස්සිලොකමිහි, ඉසයො නත්ථි මෙ සමා;
අසමො ඉද්ධිධම්මෙසු, අලහිං ඊදිසං සුඛං”.

පල්ලඤ්ඤාභූජනෙ මය්හං, දසසහස්සාධිවාසිතො;
මහානාදං පවත්තෙසුං, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යා පුබ්බෙ බොධිසත්තානං, පල්ලඤ්ඤාවරමාභුජෙ;
නිමිත්තානි පදිස්සන්ති, තානි අජ්ජ පදිස්සරෙ.

සීතං ඛාපගතං භොති, උණ්හඤ්ච උපසම්මති;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දසසහස්සි ලොකධාතු, නිස්සද්දා භොන්ති නිරාකුලා;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාවාතා න වායන්ති, න සන්දන්ති සවන්තියො;
තානි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ඵලජා දකජා පුජ්ථා, සබ්බෙ පුජ්ථන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ පුජ්ථිතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ලතා වා යදි වා රුක්ඛා, ඵලභාරා භොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ ඵලිතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

ආකාසට්ඨා ච භූමට්ඨා, රතනා ජොතන්ති තාවදෙ;

තෙපජ්ජ රතනා ජොතන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මානුස්සකා ච දිබ්බා ච, තුරියා චජ්ජන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජුහො අභිරචන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විචිත්තපුප්ඵා ගගනා, අභිචස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපි අජ්ජ පචස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

මහාසමුද්දො ආභුජති, දසසහස්සි පකම්පති;
තෙපජ්ජුහො අභිරචන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

නිරයෙපි දසසහස්සෙ, අග්ගි නිබ්බන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ නිබ්බුතා අග්ගි, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

විමලො හොති සුරියො, සබ්බා දිස්සන්ති තාරකා;
තෙපි අජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනොච්චයෙන උදකං, මහියා උබ්භිජ්ජි තාවදෙ;
තම්පජ්ජුබ්භිජ්ජතෙ මහියා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

තාරාගණා විරොචන්ති, නක්ඛත්තා ගගනමණ්ඩලෙ;
විසාඛා චන්දිමායුත්තා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බ්ලාසයා දරිසයා, නික්ඛමන්ති සකාසයා;
තෙපජ්ජ ආසයා සුද්ධා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

න හොති අරති සත්තානං, සන්තුට්ඨා හොන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ සන්තුට්ඨා, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රොගා තදුපසම්මන්ති, ජීසව්ඡා ච විනස්සති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රොගො තදා තනු හොති, දොසො මොහො විනස්සති;
තෙපජ්ජ විගතා සබ්බෙ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

භයං තදා න භවති, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;
තෙන ලිඬිගෙන ජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

රජො නුද්ධංසති උද්ධං, අජ්ජපෙතං පදිස්සති;

තෙන ලිඛිගෙන ජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

අනිට්ඨගන්ධො පක්කමති, දිබ්බගන්ධො පවායති;
සොපජ්ජ වායති ගන්ධො, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

සබ්බෙ දෙවා පදිස්සන්ති, යපයිත්වා අරුපිනො;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

යාවතා නිරයා නාම, සබ්බෙ දිස්සන්ති තාවදෙ;
තෙපජ්ජ සබ්බෙ දිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

කුට්ඨා කවාටා සෙලා ව, න භොන්තාවරණා තදා;
අකාසභූතා තෙපජ්ජ, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

චුතී ව උපපත්ති ව, බණ්ණ තස්මිං න විජ්ජති;
තානිපජ්ජ පදිස්සන්ති, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

දළ්භං පග්ගණ්හ විරියං, මා නිවත්ත අභික්කම;
මයම්පෙනං විජානාම, ධූවං බුද්ධො භවිස්සසි.

බුද්ධස්ස චචනං සුත්වා, දසසහස්සීනචුහයං;
තුට්ඨහට්ඨො පමොදිතො, එවං චිත්තෙසහං තදා.

අද්වෙජ්ඣවචනා බුද්ධා, අමොඝවචනා ජිනා;
විතථං නත්ථි බුද්ධානං, ධූවං බුද්ධො භවාමහං.

යථා බිත්තං නහෙ ලෙඬ්ඬු, ධූවං පතති භූමියං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සනං.

යථාපි සබ්බසත්තානං, මරණං ධූවසස්සනං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සනං.

යථා රත්තික්ඛයෙ පත්තෙ, සුරියුග්ගමනං ධූවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සනං.

යථා නික්ඛන්තසයනස්ස, සීහස්ස නදනං ධූවං;
තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, චචනං ධූවසස්සනං.

යථා ආපන්නසත්තානං, භාරමොරොපනං ධූවං;

තථෙව බුද්ධසෙට්ඨානං, වචනං ධූවසස්සනං.

භන්ද බුද්ධකරෙ ධම්මෙ, විචිනාමි ඉතො චිතො;
උද්ධං අධො දස දිසා, යාවතා ධම්මධාතුයා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පයමං දානපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, අනුචිණ්ණං මහාපථං.

ඉමං ත්වං පයමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
දානපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථාපි කුම්භො සම්පුණ්ණො, යස්ස කස්සචි අධොකතො;
වමතෙ වුද්ධං නිස්සෙසං, න තත්ථ පරිරක්ඛති.

තථෙව යාවකෙ දිස්වා, භීනමුක්කට්ඨමජ්ඣමෙ;
දදාහි දානං නිස්සෙසං, කුම්භො විය අධොකතො.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, දුතියං සීලපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං දුතියං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
සීලපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථාපි වමරි වාලං, කිස්මිඤ්චි පටිලග්ගිතං;
උපෙති මරණං තත්ථ, න චිකොපෙති වාලධිං.

තථෙව චතුසු භූමිසු, සීලානි පරිපූරය;
පරිරක්ඛ සදා සීලං, වමරි විය වාලධිං.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, තතියං නෙක්ඛම්මපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං තතියං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;

නෙක්ඛම්මපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථා අන්ද්‍රසරෙ පුරිසො, චිරචුත්ථො දුබ්ච්චිතො;
න තත්ථ රාගං ඡනෙති, මුත්තිමෙව ගවෙසති.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පස්ස අන්ද්‍රසරං විය;
නෙක්ඛම්මාහිමුබ්බො හොති, භවතො පරිමුත්තියා.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, චතුත්ථං පඤ්ඤාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං චතුත්ථං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථාපි හික්ඛු හික්ඛන්තො, හීනමුක්කට්ඨමජ්ඣිමෙ;
කුලානි න විවජ්ජෙන්තො, එවං ලහති යාපනං.

තථෙව ත්වං සබ්බකාලං, පරිපුච්ඡං බුධං ඡනං;
පඤ්ඤාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පඤ්චමං වීරියපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං පඤ්චමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
වීරියපාරමිතං ගච්ඡ, යදි බොධිං පත්තුම්ච්ඡසි.

යථාපි සිහො මිගරාජා, නිසජ්ජට්ඨානවඤ්ඤමෙ;
අලීනවීරියො හොති, පග්ගහිතමනො සදා.

තථෙව ත්වං සබ්බභවෙ, පග්ගණ්ඨ වීරියං දළ්භං;
වීරියපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ එත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;

අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, ඡට්ඨමං ඛන්තිපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං ඡට්ඨමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්වෙජ්ඣකම්මානසො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවි නාම, සුචිම්පි අසුචිම්පි ච;
සබ්බං සහති නික්ඛෙපං, න කරොති පටිසං තයා.

තථෙව ත්වම්පි සබ්බෙසං, සම්මානාවමානක්ඛමො;
ඛන්තිපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, සත්තමං සච්චපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං සත්තමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ අද්වෙජ්ඣකච්චනො, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි ඔසම් නාම, තුලාභූතා සදෙවකෙ;
සමයෙ උතුචස්සෙ වා, න වොක්කමති, වීරීතො.

තථෙව ත්වම්පි සච්චෙසු, මා වොක්කමසි වීරීතො;
සච්චපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, අට්ඨමං අධිට්ඨානපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං අට්ඨමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තත්ථ ත්වං අවලො හුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පබ්බතො සෙලො, අවලො සුජ්ජතිට්ඨිතො;

න කම්පති භුසවානෙහි, සකට්ඨානෙව තිට්ඨති.

තථෙව ත්වම්පි අට්ඨිධානෙ, සබ්බදා අවලො භව;
අට්ඨිධානපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, නවමං මෙත්තාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං නවමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
මෙත්තාය අසමො හොති, යදි බොධිං පත්තුම්චිඡසි.

යථාපි උදකං නාම, කල්‍යාණෙ පාපකෙ ජනෙ;
සමං ඵරති සීතෙන, පවාහෙති රජොමලං.

තථෙව ත්වම්පි හිතාහිතෙ, සමං මෙත්තාය භාවය;
මෙත්තාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

න හෙතෙ ඵත්තකායෙව, බුද්ධධම්මා භවිස්සරෙ;
අඤ්ඤෙපි විචිනිස්සාමි, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා.

විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, දසමං උපෙක්ඛාපාරමිං;
පුබ්බකෙහි මහෙසීහි, ආසෙවිතනිසෙවිතං.

ඉමං ත්වං දසමං තාව, දළ්භං කත්වා සමාදිය;
තුලාභුතො දළ්භො භුත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

යථාපි පථවී නාම, නික්ඛිත්තං අසුචිං සුචිං;
උපෙක්ඛති උහොපෙනෙ, කොපානුනයචජ්ජිතා.

තථෙව ත්වම්පි සුබද්ධක්ඛෙ, තුලාභුතො සදා භව;
උපෙක්ඛාපාරමිතං ගන්ත්වා, සම්බොධිං පාපුණිස්සසි.

ඵත්තකායෙව තෙ ලොකෙ, යෙ ධම්මා බොධිපාවනා;
තතුද්ධං නත්ථි අඤ්ඤත්‍ර, දළ්භං තත්ථ පතිට්ඨහ.

ඉමෙ ධම්මෙ සම්මසතො, සභාවරසලක්ඛණෙ;

ධම්මතෙජෙන වසුධා, දසසහස්සි පකම්පථ.

චලතා රවති පථවී, උච්ඡ්‍රයන්තංව පිළිතං;
තෙලයන්තෙ යථා චක්කං, එවං කම්පති මෙදිනී.

යාවතා පරිසා ආසි, බුද්ධස්ස පරිවෙසනෙ;
පවෙධමානා සා තත්ථ, මුච්ඡිතා සෙසි භූමියා.

සටානෙකසහස්සානි, කුම්භිනඤ්ච සතා බහු;
සඤ්චුණ්ණමථිතා තත්ථ, අඤ්ඤමඤ්ඤං පසට්ටිතා.

උබ්බිග්ගා තසිතා හීතා, හන්තා බ්‍යාථිතමානසා;
මහාජනා සමාගම්ම, දීපඬුකරමුපාගමුං.

කිං භවිස්සති ලොකස්ස, කල්‍යාණමථ පාපකං;
සබ්බො උපද්දුතො ලොකො, තං විනොදෙහි චක්ඛුම.

තෙසං තදා සඤ්ඤාපෙසි, දීපඬුකරො මහාමුනි;
විස්සන්ථා හොථ මා භාථ, ඉමස්මිං පථවිකම්පනෙ.

යමහං අජ්ජ බ්‍යාකාසිං, බුද්ධො ලොකෙ භවිස්සති;
එසො සම්මසති ධම්මං, පුබ්බකං ජිනසෙවිතං.

තස්ස සම්මසතො ධම්මං, බුද්ධභූමිං අසෙසතො;
තෙනායං කම්පිතා පථවී, දසසහස්සි සදෙවකෙ.

බුද්ධස්ස වචනං සුත්වා, මනො නිබ්බාසි තාවදෙ;
සබ්බෙ මං උපසඬුකම්ම, පුනාපි අභිවන්දිසුං.

සමාදයිත්වා බුද්ධගුණං, දළ්භං කත්වාන මානසං;
දීපඬුකරං නමස්සිත්වා, ආසනා වුට්ඨහිං තදා.

දිබ්බං මානුසකං පුජ්ථං, දෙවා මානුසකා උහො;
සමොකිරන්ති පුජ්ථෙහි, වුට්ඨහන්තස්ස ආසනා.

වෙදයන්ති ච තෙ සොත්ථිං, දෙවා මානුසකා උහො;
මහන්තං පත්ථිතං තුය්හං, තං ලහස්සු යථිව්ඡිතං.

සබ්බිතියො විවජ්ජන්තු, සොකො රොගො විනස්සතු;

මා තෙ භවන්ත්වන්තරායා, ථූස ඛිජ්ජං බොධිමුත්තමං.

යථාපි සමයෙ පත්තෙ, පුජ්චන්ති පුජ්ථිනො දුමා;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුද්ධඤ්ඤාණෙන පුජ්චස්ස.

යථා යෙ කෙච්ඡි සම්බුද්ධා, පුරයුං දසපාරමී;
තථෙව ත්වං මහාවීර, පුරෙහි දසපාරමී.

යථා යෙ කෙච්ඡි සම්බුද්ධා, බොධිමණ්ඩමිහි බුජ්ඣරෙ;
තථෙව ත්වං මහාවීර, බුජ්ඣස්ස ජිනබොධියං.

යථා යෙ කෙච්ඡි සම්බුද්ධා, ධම්මවක්කං පවත්තයුං;
තථෙව ත්වං මහාවීර, ධම්මවක්කං පවත්තය.

පුණ්ණමායෙ යථා චන්දො, පරිසුද්ධො විරොචති;
තථෙව ත්වං පුණ්ණමනො, විරොච දසසහස්සියං.

රාහුමුත්තො යථා සුරියො, තාපෙන අතිරොචති;
තථෙව ලොකා මුඤ්චිත්වා, විරොච සිරියා තුවං.

යථා යා කාචි නදියො, ඔසරන්ති මහොදධිං;
එවං සදෙවකා ලොකා, ඔසරන්තු තවන්තිකෙ.

තෙහි ථුතජ්ජසත්ථො සො, දස ධම්මෙ සමාදිය;
තෙ ධම්මෙ පරිපුරෙන්නො, පවනං පාවිසී තදා.

සුමෙධකථා නිට්ඨිතා.

තදා තෙ භොජයිත්වාන, සසඬ්ඝං ලොකනායකං;
උපගච්ඡුං සරණං තස්ස, දීපඬ්ඝරස්ස සත්ථුනො.

සරණාගමනෙ කඤ්චි, නිවෙසෙසි තථාගතො;
කඤ්චි පඤ්චස්ස සීලෙස්ස, සීලෙ දසවිධෙ පරං.

කස්සචි දෙනි සාමඤ්ඤං, චතුරො ඵලමුත්තමෙ;
කස්සචි අසමෙ ධම්මෙ, දෙනි සො පටිසම්භිදා.

කස්සචි වරසමාපත්තියො, අට්ඨ දෙනි නරාසහො;
තිස්සො කස්සචි විජ්ජායො, ඡළහිඤ්ඤා පචෙච්ඡති.

තෙන යොගෙන ජනකායං, ඔවදති මහාමුනි;
තෙන විත්ථාරිකං ආසි, ලොකනාථස්ස සාසනං.

මහාහනුසහක්ඛන්ධො, දීපඬිකරසනාමකො;
බහු ජනෙ තාරයති, පරිමොචෙති දුග්ගතිං.

බොධනෙය්‍යං ජනං දිස්වා, සතසහස්සෙපි යොජනෙ;
බණ්ණන උපගන්ත්වාන, බොධෙති තං මහාමුනි.

පයමාහිසමයෙ බුද්ධො, කොට්ඨසතමබොධයි;
දුතියාහිසමයෙ නාථො, නචුතිකොට්ඨමබොධයි.

යදා ච දෙවහවනම්හි, බුද්ධො ධම්මදෙසයි;
නචුතිකොට්ඨසහස්සානං, තතියාහිසමයො අහු.

සන්තිපාතා තයො ආසුං, දීපඬිකරස්ස සත්ථුනො;
කොට්ඨසතසහස්සානං, පයමො ආසි සමාගමො.

පුත නාරදකුට්ඨිහි, පව්චෙකගතෙ ජිනෙ;
බිණ්ණසවා විතමලා, සමිංසු සතකොට්ඨයො.

යම්හි කාලෙ මහාවීරො, සුදස්සනසිලුවචයෙ;
නචුතිකොට්ඨසහස්සෙහි, පවාරෙසි මහාමුනි.

අහං තෙන සමයෙන, ජට්ඨො උග්ගතාපනො;
අන්තලික්ඛම්හි වරණො, පඤ්චාහිඤ්ඤාසු පාරගු.

දසවිසසහස්සානං, ධම්මාහිසමයො අහු;
එකද්විත්තං අහිසමයා, ගණනාතො අසඬිබියා.

විත්ථාරිකං බාහුජඤ්ඤං, ඉද්ධං ජිතං අහු තදා;
දීපඬිකරස්ස හගවතො, සාසනං සුවිසොධිතං.

චත්තාරි සතසහස්සානි, ජලෙහිඤ්ඤා මහිද්ධිකා;
දීපඬිකරං ලොකවිදුං, පරිවාරෙත්ති සබ්බදා.

යෙ කෙවි තෙන සමයෙන, ජහන්ති මානුසං හවං;
අප්පත්තමානසා සෙබ්බා, ගරහිතා හවන්ති තෙ.

සුපුප්ඵතං පාවචනං, අරහන්තෙහි තාදිහි;
බිණ්ණාසවෙහි විමලෙහි, උපසොහති සදෙවකෙ.

නගරං රම්මවතී නාම, සුදෙවො නාම ඛත්තියො;
සුමෙධා නාම ජනිකා, දීපඛිකරස්ස සත්ථුනො.

සුමඛගලො ව තිස්සො ව, අහෙසුං අග්ගසාවකා;
සාගතො නාමුපට්ඨාකො, දීපඛිකරස්ස සත්ථුනො.

නන්දා වෙව සුනන්දා ව, අහෙසුං අග්ගසාවකා;
බොධි තස්ස භගවතො, පිප්ඵලිති පවුච්චති.

අසීතිහන්ථමුඛබ්බෙධො, දීපඛිකරො මහාමුනි;
සොහති දීපරුක්ඛොව, සාලරාජාව පුප්ඵතො;
පහා විධාවති තස්ස, සමන්තා ද්වාදසයොජනෙ.

සතසහස්සවස්සානි, ආයු තස්ස මහෙසිනො;
තාවතා තිට්ඨමානො සො, තාරෙසි ජනතං බහුං.

ජොතයිත්වාන සද්ධම්මං, සන්තාරෙත්වා මහාජනං;
ජලිත්වා අග්ගික්ඛන්ධොව, නිබ්බුතො සො සසාවකො.

සා ව ඉද්ධි සො ව යසො, තානි ව පාදෙසු චක්කරතනානි;
සබ්බං තමන්තරහිතං, නනු රිත්තා සබ්බසංඛාරානි.

දීපඛිකරස්ස භගවතො අපරභාගෙ එකං අසංඛ්‍යායං අතික්කමිත්වා
කොණ්ඩඤ්ඤො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා
අහෙසුං. පට්ඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සං. දුතියෙ කොට්ඨසහස්සං, තතියෙ
නවුතිකොට්ඨයො.

තදා බොධිසත්තො විජිතාවී නාම චක්කවත්තී හුත්වා
කොට්ඨසතසහස්සසංඛ්‍යායං බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසංඝස්ස මහාදානං අදායි.
සත්ථා බොධිසත්තං “බුද්ධො භවිස්සති”ති ඛ්‍යාකරිත්වා ධම්මං දෙසෙසි. සො
සත්ථු ධම්මකථං සුත්වා රජ්ජං නිය්‍යාතෙත්වා පබ්බජි. සො තිණි පිටකානි
උග්ගහෙත්වා අට්ඨ සමාපත්තියො, පඤ්ච ව අභිඤ්ඤායො උප්පාදෙත්වා
අපරිහිනජ්ඣානො බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බත්ති. කොණ්ඩඤ්ඤබුද්ධස්ස පන
රම්මවතී නාම නගරං, සුනන්දො නාම ඛත්තියො පිතා, සුජාතා නාම මාතා,
හද්දො ව සුහද්දො ව ද්වෙව අග්ගසාවකා, අනුරුද්ධො නාම උපට්ඨාකො, තිස්සා

ව උපනිස්සා ව ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සාලකලායාණී බොධි, අට්ඨාසිතිහත්ථුබ්බබොධං සරීරං, වස්සසතසහස්සං ආයුජ්ජමාණං අහොසි.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛොයායං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කජ්ජෙ චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු මඬගලො සුමනො රෙවතො සොභිතොති. මඬගලස්ස පන භගවතො තීසු සාවකසන්නිපාතෙසු පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං. දුතියෙ කොට්ඨසහස්සං. තතියෙ නවුතිකොට්ඨො. වෙමාතිකභාතා පනස්ස ආනන්දකුමාරො නාම නවුතිකොට්ඨසඬ්ඛොයාය පරිසාය සද්ධිං ධම්මසවනත්ථාය සත්ථු සන්තිකං අගමාසි, සත්ථා තස්ස අනුපුබ්බිකථං කට්ඨෙසි. සො සද්ධිං පරිසාය සහ පට්ඨසම්භිදාහි අරහත්තං පාපුණි. සත්ථා තෙසං කුලපුත්තානං පුබ්බවරියකං ඔලොකෙන්තො ඉද්ධිමයපත්තචීවරස්ස උපනිස්සයං දිස්වා දක්ඛිණහත්ථං පසාරෙන්වා ‘එථ භික්ඛවො’ති ආහ. සබ්බෙ තඬ්ඬණඤ්ඤෙව ඉද්ධිමයපත්තචීවරධරා සට්ඨිවස්සිකත්ථෙරා විය ආකජ්ජසම්පන්නා හුත්වා සත්ථාරං වන්දිත්වා පරිවාරයිංසු අයමස්ස තතියො සාවකසන්නිපාතො අහොසි.

යථා පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං සමන්තා අසිතිහත්ථජ්ජමාණායෙව සරීරජ්ජහා හොති, න, එවං තස්ස. තස්ස පන භගවතො සරීරජ්ජහා නිව්චකාලං දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි. රුක්ඛපථවීපබ්බතසමුද්දාදයො අත්තමසො උක්ඛලියාදීනි උපාදාය සුවණ්ණපට පරියොනද්ධා විය අහෙසුං. ආයුජ්ජමාණං පනස්ස නවුතිවස්සසහස්සානි අහොසි. එත්තකං කාලං චන්දිමසුරියාදයො අත්තතො පහාය විරොචිතුං නාසක්ඛිංසු, රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදො න පඤ්ඤායිත්ථ. දිවා සුරියාලොකෙන විය සත්තා නිව්චං බුද්ධාලොකෙනෙව විවරිංසු. සායං පුජ්ඪිතානං කුසුමානං, පාතො රචනකසකුණානඤ්ඤෙව වසෙන ලොකො රත්තින්දිවපරිච්ඡෙදං සල්ලක්ඛෙසි. කිං පන අඤ්ඤෙසං බුද්ධානං අයමානුභාවො නත්ථීති? නො නත්ථී, තෙපි හි ආකඬ්ඬමානා දසසහස්සිං වා ලොකධාතුං, තතො වා හියොයා ආභාය ඵරෙය්‍යුං. මඬගලස්ස පන භගවතො පුබ්බපත්ථනාවසෙන අඤ්ඤෙසං බ්‍යාමජ්ජහා විය සරීරජ්ජහා නිව්චමෙව දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

සො කිර බොධිසත්තචරියකාලෙ වෙස්සන්තරසදිසෙ අත්තභාවෙ ධීතො සපුත්තදාරො වඬ්ඬපබ්බතසදිසෙ පබ්බතෙ වසි. අට්ඨෙකො බරදාඨිකො නාම යක්ඛො මහාපුරිසස්ස දානජ්ඣාසයතං සුත්වා බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන උපසඬ්ඬමිත්වා මහාසත්තං ද්වෙ දාරකෙ යාචි. මහාසත්තො ‘දදාමි බ්‍රාහ්මණස්ස පුත්තකෙ’ති හට්ඨපහට්ඨො උදකපරියන්තං පථවිං කම්පෙන්තො ද්වෙපි දාරකෙ අදාසි. යක්ඛො වඬ්ඬමනකොටියං ආලම්බනඵලකං නිස්සාය යත්වා පස්සන්තස්සෙව මහාසත්තස්ස මුළාලකලාපං විය ද්වෙ දාරකෙ බාදි.

මහාපුරිසස්ස යක්ඛං ඔලොකෙන්වා විවටමත්තෙ අග්ගිජාලං විය ලොහිතධාරං
 උග්ගිරමානං තස්ස මුඛං දිස්වාපි කෙසග්ගමත්තම්පි දොමනස්සං නුප්පජ්ජී,
 “සුදින්නං වත මෙ දාන”න්ති වින්තයතො පනස්ස සරීරෙ මහන්නං
 ජිතිසොමනස්සං උදපාදි. සො “ඉමස්ස මෙ නිස්සන්දෙන අනාගතෙ ඉමිනාව
 නීභාරෙන සරීරතො රස්මියො නික්ඛමන්තු”ති පත්ථනං අකාසි. තස්ස තං
 පත්ථනං නිස්සාය බුද්ධභූතස්ස සරීරතො රස්මියො නික්ඛමිත්වා එත්තකං යානං
 ඵරිංසු.

අපරම්පිස්ස පුබ්බවරිතං අත්ථී. සො කිර බොධිසත්තකාලෙ එකස්ස බුද්ධස්ස
 චෙතියං දිස්වා “ඉමස්ස බුද්ධස්ස මයා ජීවිතං පරිච්චජිතුං වට්ටති”ති
 දණ්ඩකදීපිකාවෙයනනියාමෙන සකලසරීරං වෙයාපෙත්වා රතනමත්තමකුලං
 සතසහස්සග්ගනිකං සුවණ්ණපාතිං සජ්ජිස්ස පුරාපෙත්වා තත්ථ සහස්සවට්ටියො
 ජාලාපෙත්වා තං සීසෙනාදාය සකලසරීරං ජාලාපෙත්වා චෙතියං පදක්ඛිණං
 කරොන්තො සකලරත්තිං විතිනාමෙසි. එවං යාව අරුණුග්ගමනා
 වායමත්තස්සාපිස්ස ලොමකූපමත්තම්පි උසුමං න ගණ්හි, පදුමගබ්භං
 පට්ටියකාලො විය අහොසි. ධම්මො හි නාමෙස අත්තානං රක්ඛන්තං රක්ඛති.
 තෙනාහ භගවා -

“ධම්මො භවෙ රක්ඛති ධම්මවාරිං,
 ධම්මො සුචිණ්ණො සුබ්බාවහාති;
 එසානිසංසො ධම්මෙ සුචිණ්ණො,
 න දුග්ගතිං ගච්ඡති ධම්මවාරී”ති. (ථෙරගා. 303; ඡා. 1.10.102;
 1.15.385);

ඉමස්සාපි කම්මස්ස නිස්සන්දෙන තස්ස භගවතො සරීරොභාසො
 දසසහස්සිලොකධාතුං ඵරිත්වා අට්ඨාසි.

තදා අම්භාකං බොධිසත්තො සුරුචි නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා “සත්ථාරං
 නිමන්තෙස්සාමී”ති උපසඬ්ඛමිත්වා මධුරධම්මකථං සුත්වා “ස්වෙ මය්හං
 භික්ඛං ගණ්හථ භන්තෙ”ති ආහ. බ්‍රාහ්මණ කිත්තකෙහි තෙ භික්ඛුහි අත්ථොති,
 කිත්තකා පන වො භන්තෙ පරිවාරා භික්ඛුති. තදා සත්ථු පයමසන්තිපාතොයෙව
 හොති. තස්මා “කොට්ඨසතසහස්ස”න්ති ආහ. “භන්තෙ, සබ්බෙහිපි සද්ධිං
 මය්හං භික්ඛං ගණ්හථා”ති ආහ. සත්ථා අධිවාසෙසි. බ්‍රාහ්මණො ස්වාතනාය
 නිමන්තෙත්වා ගෙහං ගච්ඡන්තො වින්තෙසි “අහං එත්තකානං භික්ඛුනං
 යාගුහත්තවත්ථාදීති දාතුං නො න සක්කොමි, නිසීදනට්ඨානං පන කථං
 භවිස්සති”ති. තස්ස සා වින්තා චතුරාසිතියොජනසහස්සමත්ථකෙ ධීතස්ස
 දෙවරඤ්ඤො පණ්ඩුකම්බලසිලාසනස්ස උණ්හභාවං ජනෙසි. සක්කො “කො
 නු බො මං ඉමස්මා යානා වාචෙතුකාමො”ති දිබ්බවක්ඛුනා ඔලොකෙන්තො

මහාපුරිසං දිස්වා “අයං සුරුචි බ්‍රාහ්මණො බුද්ධජපමුඛං භික්ඛුසංඝං නිමන්තෙත්වා නිසීදනට්ඨානත්ථාය චිත්තෙසි, මයාපි තත්ථ ගන්ත්වා පුඤ්ඤකොට්ඨාසං ගහෙතුං වට්ටති”ති වඩ්ඪකිවණ්ණං නිමිතීනිත්වා වාසිඵරසුභත්ථො මහාපුරිසස්ස පුරතො පාතුරහොසි. “අත්ථි නු ඛො කස්සචි භතියා කත්තඛිඛිච්ච”න්ති ආහ. මහාපුරිසො තං දිස්වා “කිං කම්මං කරස්සසී”ති ආහ. මම අජානනස්සිජ්ජං නාම නත්ථි, ගෙහං වා මණ්ඩපං වා යො යං කාරෙති, තස්ස තං කාතුං ජානාමිති. තෙන හි මය්හං කම්මං අත්ථිති. කිං, අය්‍යාති? ස්වාතන්‍යාය මෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු නිමන්තිතා, තෙසං නිසීදනමණ්ඩපං කරස්සසීති. අහං නාම කරෙය්‍යං, සචෙ මෙ භතිං දාතුං සක්ඛිස්සථාති. සක්ඛිස්සාමි, තාතාති. “සාධු කරස්සාමි”ති ගන්ත්වා එකං පදෙසං ඔලොකෙසි.

ද්වාදසතෙරසයොජනජ්ජමාණො පදෙසො කසිණමණ්ඩලං විය සමතලො අහොසි. සො “එත්තකෙ යානෙ සත්තරතනමයො මණ්ඩපො උට්ඨහතු”ති චිත්තෙත්වා ඔලොකෙසි. තාවදෙව පථවිං භිත්දිත්වා මණ්ඩපො උට්ඨහි. තස්ස සුවණ්ණමයෙසු ථම්මෙසු රජතමයා සටකා අහෙසුං, රජතමයෙසු ථම්මෙසු සුවණ්ණමයා, මණිත්ථම්මෙසු පවාළමයා, පවාළත්ථම්මෙසු මණිමයා, සත්තරතනමයෙසු ථම්මෙසු සත්තරතනමයාව සටකා අහෙසුං. තතො “මණ්ඩපස්ස අත්තරත්තෙන කිඬිකිණිකජාලං ඔලම්බතු”ති ඔලොකෙසි. සහ ඔලොකනෙනෙව කිඬිකිණිකජාලං ඔලම්බි, යස්ස මන්දවාතෙරිතස්ස පඤ්චඩ්ගිකස්සෙව තුරියස්ස මධුරසද්දො නිග්ගච්ඡති. දිබ්බසංඛිතිවත්තනකාලො විය අහොසි. “අත්තරත්තරා ගන්ධදාමමාලාදාමානි ඔලම්බන්තු”ති චිත්තෙසි. තාවදෙව දාමානි ඔලම්බිංසු. “කොට්ඨසතසහස්සච්ඛානං භික්ඛුනං ආසනානි ච ආධාරකානි ච පථවිං භිත්දිත්වා උට්ඨහන්තු”ති චිත්තෙසි. තාවදෙව උට්ඨහිංසු. “කොණෙ කොණෙ එකෙකා උදකවාටියො උට්ඨහන්තු”ති චිත්තෙසි, තාවදෙව උදකවාටියො උට්ඨහිංසු එත්තකං මාපෙත්වා බ්‍රාහ්මණස්ස සන්තිකං ගන්ත්වා “එහි අය්‍ය තච මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා මය්හං භතිං දෙහී”ති ආහ. මහාපුරිසො ගන්ත්වා මණ්ඩපං ඔලොකෙසි. ඔලොකෙන්තස්සෙවස්ස සකලසරීරං පඤ්චවණ්ණාය පිතියා නිරන්තරං පුටං අහොසි. අථස්ස මණ්ඩපං ඔලොකෙත්වා එතදහොසි “නායං මණ්ඩපො මනුස්සභූතෙන කතො, මය්හං පන අජ්ඣාසයං මය්හං ගුණං ආගම්ම අද්ධා සක්කස්ස භවනං උණ්හං අහොසි. තතො සක්කෙන දෙවරඤ්ඤා අයං මණ්ඩපො කාරිතො භවිස්සති”ති. “න ඛො පන මෙ යුත්තං එවරුපෙ මණ්ඩපෙ එකදිවසංයෙව දානං දාතුං, සත්තාහං දස්සාමි”ති චිත්තෙසි.

බාහිරකදානඤ්ඤි තත්තකම්පි සමානං බොධිසත්තානං තුට්ඨිං කාතුං න සක්කොති. අලඬිකතසිසං පන ඡිත්දිත්වා අඤ්ජිතඅක්ඛිති උජ්ජාටෙත්වා,

හදයමංසං වා උප්පාටෙත්වා දින්නකාලෙ බොධිසත්තානං වාගං නිස්සාය තුට්ඨි නාම හොති. අම්භාකම්පි හි බොධිසත්තස්ස සිව්ජාතකෙ දෙවසිකං පඤ්චසතසහස්සකභාපණානි විස්සජ්ජෙත්වා චතුසු නගරද්වාරෙසු, මජ්ඣෙ නගරෙ ච දානං දදන්තස්ස තං දානං තුට්ඨිං උප්පාදෙතුං නාසක්ඛි. යදා පනස්ස බ්‍රාහ්මණවණ්ණෙන ආගන්ත්වා සක්කො දෙවරාජා අක්ඛිති යාචි, තදා තානි උප්පාටෙත්වා දදමානස්සෙව භාසො උප්පජ්ජි, කෙසග්ගමත්තම්පි චිත්තස්ස අඤ්ඤාථත්තං නාහොසි. එවං දානං නිස්සාය බොධිසත්තානං තිත්ති නාම නත්ථි. තස්මා සොපි මහාපුරිසො “සත්තාහං මයා කොට්ඨසතසහස්සසංඛ්‍යානං භික්ඛූනං දානං දාතුං වට්ටති”ති චිත්තෙන්වා තස්මිං මණ්ඩපෙ බුද්ධජ්ජමුඛං භික්ඛුසංඝං නිසීදාපෙත්වා සත්තාහං ගවපානං නාම අදාසි. ගවපානන්ති මහත්තෙ මහත්තෙ කොලම්බෙ බීරස්ස පූරෙත්වා උද්ධනෙසු ආරොපෙත්වා සනපාකපක්කෙ බීරෙ ථොකෙ තණ්ඩුලෙ පක්ඛිපිත්වා පක්කමධුසක්කරචුණ්ණසජ්ජිහි අභිසංඛිතං භොජනං වූච්චති. මනුස්සායෙව පන පරිවිසිතුං නාසක්ඛිංසු, දෙවාපි එකන්තරිකා හුත්වා පරිවිසිංසු. ද්වාදසතෙරසයොජනජ්ජමාණං ධානම්පි භික්ඛු ගණ්හිතුං නජ්ජහොතියෙව. තෙ පන භික්ඛු අත්තනො ආනුභාවෙන නිසීදිංසු. පරියොසානදිවසෙ සබ්බභික්ඛූනං පත්තානි ධොවාපෙත්වා හෙසජ්ජත්ථාය සජ්ජිනවතීතතෙලමධුථාණිතානං පූරෙත්වා තිච්චරෙහි සද්ධිං අදාසි. සංඝනවකභික්ඛූනා උද්ධතිච්චරසාටකා සතසහස්සග්ගසනිකා අහෙසු. සත්ථා අනුමොදනං කරොන්තො “අයං පුරිසො එවරූපං මහාදානං අදාසි, කො නු බො හවිස්සති”ති උපධාරෙන්තො “අනාගතෙ කජ්ජසතසහස්සාධිකානං ද්වින්නං අසංඛ්‍යොයානං මත්ථකෙ ගොතමො නාම බුද්ධො හවිස්සති”ති දිස්වා මහාපුරිසං ආමන්තෙත්වා “ත්වං එත්තකං නාම කාලං අතික්කම්ත්වා ගොතමො නාම බුද්ධො හවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

මහාපුරිසො බ්‍යාකරණං සුත්වා “අහං කිර බුද්ධො හවිස්සාමි, කො මෙ සරාවාසෙන අත්ථො, පබ්බජිස්සාමි”ති චිත්තෙන්වා තථාරූපං සම්පත්තිං බෙළුපිණ්ඩං විය පභාය සත්ථු සන්තිකෙ පබ්බජි. පබ්බජිත්වා ච බුද්ධවචනං උග්ගණ්හිත්වා අභිඤ්ඤා, සමාපත්තියො ච නිබ්බත්තෙන්වා ආයුපරියොසනෙ බ්‍රහ්මලොකෙ නිබ්බත්ති.

මඬගලස්ස පන හගවතො උත්තරං නාම නගරං අහොසි. පිතාපි උත්තරො නාම බත්තියො, මාතාපි උත්තරා නාම, සුදෙවො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, පාලිතො නාම උපට්ඨාකො, සීවලී ච අසොකා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාගරුක්ඛො බොධි, අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි. නවුතිවස්සසහස්සානි යත්වා පරිනිබ්බුතෙ පන තස්මිං එකජ්ජහාරෙතෙව

දසවක්කවාළසහස්සානි එකන්ධකාරානි අහෙසුං. සබ්බවක්කවාළෙසු මනුස්සානං මහන්තං ආරොදනපරිදෙවනං අහොසි.

එවං දසසහස්සිලොකධාතුං අන්ධකාරං කත්වා පරිනිබ්බුතස්ස තස්ස භගවතො අපරභාගෙ සුමනො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං. දුතියෙ කඤ්චනපබ්බතමිහි නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසිතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා මහාසත්තො අතුලො නාම නාගරාජා අහොසි මහිද්ධිකො මහානුභාවො, සො “බුද්ධො උප්පන්නො”ති සුත්වා ඤාතිසංඝපරිවුතො නාගභවනා නික්ඛමිත්වා කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛුපරිවාරස්ස තස්ස භගවතො දිබ්බතුරියෙහි උපහාරං කාරාපෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පච්චෙකං දුස්සයුගානි දත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං මෙබ්ලං නාම අහොසි, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, සිරිමා නාම මාතා, සරණො ච භාවිතත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, උදෙනො නාම උපට්ඨාකො, සොණා ච උපසොණා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, නවුතිහත්ථුබ්බෙධං සරීරං, නවුතියෙව වස්සසහස්සානි ආයුජ්ජමාණං අහොසිති.

තස්ස අපරභාගෙ රෙවතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා අහෙසුං, පඨමසන්නිපාතෙ ගණනා නාම නත්ථි, දුතියෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො අතිදෙවො නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය සිරස්මිං අඤ්ජලිං යපෙත්වා තස්ස සත්ථුතො කිලෙසජ්ජහානෙ වණ්ණං වත්වා උත්තරාසඨගෙන පූජමකාසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පත භගවතො නගරං සුධඤ්ඤවතී නාම අහොසි, පිතා විපුලො නාම ඛත්තියො, මාතාපි විපුලා නාම, වරුණො ච බ්‍රහ්මදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සම්භවො නාම උපට්ඨාකො, හද්දා ච සුහද්දා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, සරීරං අසිතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, ආයු සට්ඨිවස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ සොහිතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසිතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො අජිතො නාම බ්‍රාහ්මණො හුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය බුද්ධජ්ජමුඛස්ස භික්ඛුසංඝස්ස මහාදානං අදාසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො නගරං සුධම්මං නාම අහොසි, පිතා සුධම්මො නාම රාජා, මාතාපි සුධම්මා නාම, අසමො ච සුනෙන්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අනොමො නාම උපට්ඨාකො, නකුලා ච සුජාතා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නාගරුක්ඛොව බොධි, අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුජ්ජමාණන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛොයාං අතික්කමිත්වා එකස්මිංයෙව කජ්ජෙ තයො බුද්ධා නිබ්බන්තිංසු අනොමදස්සි, පදුමො, නාරදොති. අනොමදස්සිස්ස භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨමෙ අට්ඨ භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ සත්ත, තතියෙ ඡ තදා බොධිසත්තො එකො යක්ඛසෙනාපති අහොසි මහිද්ධිකො මහානුභාවො අනෙකකොට්ඨසතසහස්සානං යක්ඛානං අධිපති. සො “බුද්ධො උජ්ජන්තො”ති සුත්වා ආගන්ත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස භික්ඛුසඬ්ඛස්ස මහාදානං අදාසි. සත්ථාපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

අනොමදස්සිස්ස පන භගවතො චන්දවතී නාම නගරං අහොසි, යසවා නාම රාජා පිතා, යසොධරා නාම මාතා, නිසභො ච අනොමො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො නාම උපට්ඨාකො, සුන්දරී ච සුමනා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, අජ්ජුනරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ පදුමො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ තීණිසතසහස්සානි, තතියෙ අගාමකෙ අරඤ්ඤෙ මහාවනසණ්ඩවාසීනං භික්ඛුනං ද්වෙ සතසහස්සානි. තදා තථාගතෙ තස්මිංයෙව වනසණ්ඩෙ වසන්තෙ බොධිසත්තො සීහො හුත්වා සත්ථාරං නිරොධසමාපත්තිසමාපන්නං දිස්වා පසන්නචිත්තො චන්දිත්වා පදක්ඛිණං කත්වා පිතිසොමනස්සජාතො තික්ඛන්තුං සීහනාදං නදිත්වා සත්තාහං බුද්ධාරම්මණං පිතිං අවිජ්ජිත්වා පිතිසුබ්බෙනෙව ගොවරාය අපක්කමිත්වා ජීවිතපරිච්චාගං කත්වා පයිරුපාසමානො අට්ඨාසි. සත්ථා සත්තාහච්චයෙන නිරොධා වුට්ඨිතො සීහං ඔලොකෙන්වා “භික්ඛුසඬ්ඛෙපි චිත්තං පසාදෙන්වා සඬ්ඛං චන්දිස්සති”ති “භික්ඛුසඬ්ඛෙසා ආගච්ඡතු”ති චිත්තෙසි. භික්ඛු තාවදෙව ආගමිංසු. සීහො සඬ්ඛෙපි චිත්තං පසාදෙති. සත්ථා තස්ස මානසං ඔලොකෙන්වා “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසි.

පදුමස්ස පන භගවතො වම්පකං නගරං අහොසි අසමො නාම රාජා පිතා, මාතා අසමා නාම, සාලො ච උපසාලො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වරුණො නාම

උපට්ඨාකො, රාමා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සොණරුක්ඛො නාම බොධි අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං සරීරං අහොසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ නාරදො නාම සන්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො ඉසිපබ්බජ්ජං පබ්බජිත්වා පඤ්චසු අභිඤ්ඤාසු, අට්ඨසු ච සමාපත්තිසු විණ්ණවසි හුත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස හික්ඛුසඛ්ඪස්ස මහාදානං දත්වා ලොභිතවන්දනෙන පූජමකාසි, සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි.

තස්ස පන භගවතො ධඤ්ඤවතී නාම නගරං අහොසි, සුදෙවො නාම ඛත්තියො පිතා, අනොමා නාම මාතා, හද්දසාලො ච ජිතමිත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, වාසිට්ඨො නාම උපට්ඨාකො, උත්තරා ච එග්ගනී ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, මහාසොණරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුති.

නාරදබුද්ධස්ස පන අපරභාගෙ එකං අසඬ්ඛොය්‍යං අතික්කමිත්වා ඉතො සතසහස්සකජ්ජමත්ථකෙ එකස්මිං කජ්ජෙ එකොච පදුමුත්තරො නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ කොට්ඨසතසහස්සහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ වෙහාරපබ්බතෙ නවුතිකොට්ඨසහස්සානි, තතියෙ අසීතිකොට්ඨසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො ජට්ඨො නාම මහාරට්ඨියො හුත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස හික්ඛුසඛ්ඪස්ස සච්චරං දානං අදාසි. සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති ඛ්‍යාකාසි. පදුමුත්තරස්ස පන භගවතො කාලෙ තිත්ථියා නාම නාහෙසුං සබ්බෙ දෙවමනුස්සා බුද්ධමෙව සරණමකංසු.

තස්ස නගරං භංසවතී නාම අහොසි, පිතා ආනන්දො නාම ඛත්තියො, මාතා සුජාතා නාම, දෙවලො ච සුජාතො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා සුමනො නාම උපට්ඨාකො, අමිතා ච අසමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සලලරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරජ්ජහා සමන්තතො ද්වාදස යොජනානි ගණ්ඨි වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ සත්තතිකජ්ජසහස්සානි අතික්කමිත්වා ඉතො තිංසකජ්ජසහස්සමත්ථකෙ සුමෙධො ච සුජාතො වාති එකස්මිං කජ්ජෙ ද්වෙ බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. සුමෙධස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ සුදස්සනනගරෙ කොට්ඨසතථිණාසවා අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨයො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨයො. තදා බොධිසත්තො උත්තරො නාම බ්‍රාහ්මණමාණවො හුත්වා නිදහිත්වා යපිතංයෙව අසීතිකොට්ඨනං විස්සජ්ජෙත්වා බුද්ධජ්ජමුඛස්ස

භික්ඛුසංඝස්ස මහාදානං දත්වා ධම්මං සුත්වා සරණෙසු පතිට්ඨාය නික්ඛමිත්වා පබ්බජි. සොපි නං “අනාගතෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසී.

සුමේධස්ස භගවතො සුදස්සනං නාම නගරං අහොසී, සුදත්තො නාම රාජා පිතා, මාතාපි සුදත්තා නාම, සරණො ච සබ්බකාමො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සාගරො නාම උපට්ඨාකො, රාමා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, මහානිපරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨාසිතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, ආයු නවුති වස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ සුජාතො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පඨමසන්නිපාතෙ සට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ පඤ්ඤාසං, තතියෙ චත්තාලිසං. තදා බොධිසත්තො චක්ඛවත්තිරාජා භුත්වා “බුද්ධො උප්පත්තො”ති සුත්වා උපසංඝිකමිත්වා ධම්මං සුත්වා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසංඝස්ස සද්ධිං සත්තහි රතනෙහි චතුර්මහාදීපරජ්ජං දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජි. සකලරට්ඨවාසිනො රට්ඨුප්පාදං ගහෙත්වා ආරාමිකකිච්චං සාධෙත්තා බුද්ධප්පමුඛස්ස භික්ඛුසංඝස්ස නිච්චං මහාදානං අදංසු. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසී.

තස්ස භගවතො නගරං සුමඤ්ඤං නාම අහොසී, උග්ගතො නාම රාජා පිතා, පභාවතී නාම මාතා, සුදස්සනො ච සුදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, නාරදො නාම උපට්ඨාකො, නාගා ච නාගසමාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, මහාවෙළුරුක්ඛො බොධි, සො කිර මන්දවිජ්ජදො සනක්ඛන්ධො උපරිනිග්ගතාහි මහාසාධාහි මොරපිඤ්ජකලාපො විය විරොචිත්ථ. තස්ස භගවතො සරීරං පණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, ආයු නවුතිවස්සසහස්සානීති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො අට්ඨාරසකප්පසතමත්ථකෙ එකස්මිං කප්පෙ පියදස්සී, අත්ථදස්සී, ධම්මදස්සීති තයො බුද්ධා නිබ්බත්තිංසු. පියදස්සීස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පඨමෙ කොට්ඨසතසහස්සභික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨො. තදා බොධිසත්තො කස්සපො නාම මාණවො තිණ්ණං වෙදානං පාරඨගතො භුත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා කොට්ඨසතසහස්සධනපරිච්චාගෙන සංඝාරාමං කාරෙත්වා සරණෙසු ච සීලෙසු ච පතිට්ඨාසී. අථ නං සත්ථා “අට්ඨාරසකප්පසතච්චයෙන බුද්ධො භවිස්සසී”ති බ්‍යාකාසී.

තස්ස භගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසී, පිතා සුදිත්තො නාම රාජා, මාතා චන්දා නාම, පාලිතො ච සබ්බදස්සී ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොහිතො නාම උපට්ඨාකො, සුජාතා ච ධම්මදිත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, පියඨගුරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසී, නවුතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ අත්ථදස්සී නාම භගවා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පට්ඨමෙ අට්ඨනවුත්තික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ අට්ඨාසීතිසහස්සානි, තථා තතියෙ. තදා බොධිසත්තො සුසීමො නාම මහිද්ධිකො තාපසො හුත්වා දෙවලොකතො මන්දාරවපුප්ඵච්ඡත්තං ආහරිත්වා සත්ථාරං පූජෙසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොහණං නාම නගරං අහොසි, සාගරො නාම රාජා පිතා, සුදස්සනා නාම මාතා, සත්තො ච උපසන්නො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අභයො නාම උපට්ඨාකො, ධම්මා ච සුධම්මා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, චම්පකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, සරීරජපහා සමන්තතො සබ්බකාලං යොජනමත්තං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, ආයු වස්සසතසහස්සන්ති.

තස්ස අපරභාගෙ ධම්මදස්සී නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පට්ඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨතහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුත්තිකොට්ඨො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨො. තදා බොධිසත්තො සක්කො දෙවරාජා හුත්වා දිබ්බගන්ධපුප්ඵෙහි ච දිබ්බතුරියෙහි ච පූජමකාසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සරණං නාම නගරං අහොසි, පිතා සරණො නාම රාජා, මාතා සුනන්දා නාම, පදුමො ච ඵස්සදෙවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සුනෙන්තො නාම උපට්ඨාකො, බෙමා ච සබ්බනාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, රත්තඬුරුක්ඛො බොධි, “කකුධරුක්ඛො”තිපි “බිම්බිජාලො”තිපි වුවචති සරීරං පනස්ස අසීතිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො චතුනවුත්තිකජපමත්ථකෙ එකස්මිං කජ්ජෙ එකොච සිද්ධත්ථො නාම බුද්ධො උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා. පට්ඨමසන්නිපාතෙ කොට්ඨතසහස්සහික්ඛු අහෙසුං, දුතියෙ නවුත්තිකොට්ඨො තතියෙ අසීතිකොට්ඨො. තදා බොධිසත්තො උග්ගතෙජො අභිඤ්ඤාබලසම්පන්නො මඬ්ගලො නාම තාපසො හුත්වා මහාජම්බුඵලං ආහරිත්වා තථාගතස්ස අදාසි. සත්ථා තං ඵලං පරිභුඤ්ජිත්වා “චතුනවුත්තිකජපමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසී”ති බොධිසත්තං බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො නගරං වෙහාරං නාම අහොසි, පිතා ජයසෙනො නාම රාජා, මාතා සුඵස්සා නාම, සම්බලො ච සුමිත්තො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, රෙවතො නාම උපට්ඨාකො, සිවලා ච සුරාමා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, කණ්ණිකාරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අහොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො ද්වෙනවුතිකජපමත්ථකෙ තිස්සො චුස්සොති එකස්මිං කජපෙ ද්වෙ බුද්ධා නිබ්බන්තිංසු. තිස්සස්ස පන භගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා. පට්මසන්නිපාතෙ භික්ඛූනං කොට්ඨතං අභොසි, දුතියෙ නවුතිකොට්ඨො, තතියෙ අසීතිකොට්ඨො. තදා බොධිසත්තො මහාභාගො මහායසො සුජාතො නාම බත්තියො හුත්වා ඉසිපබ්බජ්ජං පබ්බජිත්වා මහිද්ධිකභාවං පත්වා “බුද්ධො උජ්ජන්තො”ති සුත්වා දිබ්බමන්දාරවපදුමපාරිච්ඡත්තකපුජ්ථානි ආදාය චතුපරිසමජ්ඣෙ ගච්ඡන්තං තථාගතං පුජෙසි, ආකාසෙ පුජ්ථවිතානං හුත්වා අට්ඨාසි. සොපි නං සත්ථා “ඉතො ද්වෙනවුතිකජපමත්ථකෙ බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො බෙමං නාම නගරං අභොසි, පිතා ජනසන්ධො නාම බත්තියො, මාතා පදුමා නාම, බ්‍රහ්මදෙවො ච උදයො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා සමඬිගො නාම උපට්ඨාකො, චුස්සා ච සුදත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා අසනරුක්ඛො බොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුබ්බෙධං අභොසි, වස්සසතසහස්සං ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ චුස්සො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්මසන්නිපාතෙ සට්ඨි භික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ පණ්ණාස, තතියෙ ද්වන්තිංස. තදා බොධිසත්තො විජිතාචී නාම බත්තියො හුත්වා මහාරජ්ජං පහාය සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජිත්වා තීණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා මහාජනස්ස ධම්මකථං කථෙසි. සීලපාරමිඤ්ච පුරෙසි. සොපි නං “බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො කාසි නාම නගරං අභොසි, ජයසෙනො නාම රාජා පිතා, සිරිමා නාම මාතා, සුරක්ඛිතො ච ධම්මසෙනො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සහියො නාම උපට්ඨාකො, වාලා ච උපවාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, ආමලකරුක්ඛො බොධි, සරීරං අට්ඨපණ්ණාසහත්ථුබ්බෙධං අභොසි, නවුති වස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකනවුතිකජපෙ විපස්සී නාම භගවා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්මසන්නිපාතෙ අට්ඨසට්ඨිභික්ඛුසතසහස්සානි අහෙසුං, දුතියෙ එකසතසහස්සං, තතියෙ අසීතිසහස්සානි. තදා බොධිසත්තො මහිද්ධිකො මහානුභාවො අතුලො නාම නාගරාජා හුත්වා සත්තරතනබ්බිතං සොවණ්ණමයං මහාපීඨං භගවතො අදාසි. සොපි නං සත්ථා “ඉතො එකනවුතිකජපෙ බුද්ධො භවිස්සසි”ති බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො බන්ධුමතී නාම නගරං අභොසි, බන්ධුමා නාම රාජා පිතා. බන්ධුමතී නාම මාතා, බණ්ඩො ච තිස්සො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, අසොකො නාම

උපට්ඨාකො, චන්දා ච චන්දමිත්තා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා පාටලිරුක්ඛො ඛොධි, සරීරං අසිතිහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, සරීරජපහා සදා සත්ත යොජනානි ඵරිත්වා අට්ඨාසි, අසිතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉතො එකතිංසකජපෙ සිඛී, වෙස්සභු වානි ද්වෙ බුද්ධා අහෙසුං. සිඛිස්සාපි හගවතො තයො සාවකසන්නිපාතා, පට්ඨසන්නිපාතෙ භික්ඛුසතසහස්සං අහොසි, දුතියෙ අසිතිසහස්සානි, තතියෙ සත්තති. තදා ඛොධිසත්තො අරින්දමො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා සච්චරං මහාදානං පවත්තෙත්වා සත්තරතනපටිමණ්ඩිතං හත්ථීරතනං දත්වා හත්ථීජපමාණං කත්වා කජ්ජියහණ්ඩං අදාසි. සොපි නං “ඉතො එකතිංසකජපෙ බුද්ධො භවිස්සසි”ති ඛායාකාසි.

තස්ස පන හගවතො අරුණවතී නාම නගරං අහොසි, අරුණවා නාම ඛත්තියො පිතා, පභාවතී නාම මාතා, අභිභු ච සම්භවො ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා ඛෙමඤ්ඤා නාම උපට්ඨාකො, සබ්බො ච පදුමා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, පුණ්ඩරිකරුක්ඛො ඛොධි, සරීරං සත්තතිහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, සරීරජපහා යොජනත්තයං ඵරිත්වා අට්ඨාසි, සත්තභිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ වෙස්සභු නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි තයො සාවකසන්නිපාතා පට්ඨසන්නිපාතෙ අසිතිභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං දුතියෙ සත්තති, තතියෙ සට්ඨි. තදා ඛොධිසත්තො සුදස්සනො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා සච්චරං මහාදානං දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජිත්වා ආචාරගුණසම්පන්නො බුද්ධරතනෙ චිත්තිකාරපිතිබ්බුලො අහොසි. සොපි නං “ඉතො එකතිංසකජපෙ බුද්ධො භවිස්සසි”ති ඛායාකාසි.

තස්ස පන හගවතො අනොමං නාම නගරං අහොසි, සුජ්ජතීතො නාම රාජා පිතා, යසවතී නාම මාතා, සොණො ච උත්තරො ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා උපසන්නො නාම උපට්ඨාකො දාමා ච සමාලා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, සාලරුක්ඛො ඛොධි, සරීරං සට්ඨිහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, සට්ඨිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ ඉමස්මිං කජ්ජපෙ චත්තාරො බුද්ධා නිබ්බත්තා කකුසන්ධො, කොණාගමනො, කස්සපො, අම්භාකං හගවානි. කකුසන්ධස්ස හගවතො එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ චත්තාරිසභික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා ඛොධිසත්තො ඛෙමො නාම රාජා හුත්වා බුද්ධජපමුඛස්ස භික්ඛුසඤ්ඤා සපත්තච්චරං මහාදානඤ්ඤා අඤ්ජනාදිහෙසජ්ජානි ච දත්වා සත්ථු ධම්මදෙසනං සුත්වා පබ්බජී. සොපි නං සත්ථා ඛායාකාසි.

කකුසන්ධස්ස පන භගවතො ඛෙමං නාම නගරං අහොසි, අග්ගිදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, විසාඛා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, විඬුරො ච සඤ්ඡීවො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, බුද්ධිජො නාම උපට්ඨාකො සාමා ච වම්පා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා මහාසිරිසරුක්ඛො ඛොධි සරීරං චත්තාලීසහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, චත්තාලීසවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ කොණාගමනො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකො සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ තිංසහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා ඛොධිසත්තො පබ්බතො නාම රාජා හුත්වා අමච්චගණපරිවුතො සත්ථු සන්නිකං ගන්ත්වා ධම්මදෙසනං සුත්වා බුද්ධජපමුඛං හික්ඛුසඬ්ඨං නිමන්තෙත්වා මහාදානං පවත්තෙත්වා පත්තුණ්ණචීතපටකොසෙයාකම්බලදුකුලානි වෙච සුවණ්ණපාදුකඤ්ච දත්වා සත්ථු සන්නිකෙ පබ්බජි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො සොභවතී නාම නගරං අහොසි, යඤ්ඤදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, උත්තරා නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, හියොයාසො ච උත්තරො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සොත්ථිජො නාම උපට්ඨාකො, සමුද්දා ච උත්තරා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, උදුම්බරරුක්ඛො ඛොධි, සරීරං තිංසහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, තිංසවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස අපරභාගෙ කස්සපො නාම සත්ථා උදපාදි. තස්සාපි එකොව සාවකසන්නිපාතො, තත්ථ වීසතිහික්ඛුසහස්සානි අහෙසුං. තදා ඛොධිසත්තො ජොතිපාලො නාම මාණවො තිණ්ණං වෙදානං පාරගු භූමියඤ්චෙච අත්තලික්ඛෙ ච පාකටො සට්ඨකාරස්ස කුම්භකාරස්ස මිත්තො අහොසි, සො තෙන සද්ධිං සත්ථාරං උපසඬ්ඨමිත්වා ධම්මකථං සුත්වා පබ්බජිත්වා ආරද්ධවීරියො තීණි පිටකානි උග්ගහෙත්වා චත්තසම්පත්තියා බුද්ධසාසනං සොහෙසි. සොපි නං සත්ථා බ්‍යාකාසි.

තස්ස භගවතො ජාතනගරං බාරාණසී නාම අහොසි. බ්‍රහ්මදත්තො නාම බ්‍රාහ්මණො පිතා, ධනවතී නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා, තිස්සො ච භාරද්වාජො ච ද්වෙ අග්ගසාවකා, සබ්බමිත්තො නාම උපට්ඨාකො අනුළා ච උරුවෙළා ච ද්වෙ අග්ගසාවිකා, නිග්‍රොධරුක්ඛො ඛොධි සරීරං වීසතිහත්ථුඛිඛෙධං අහොසි, වීසතිවස්සසහස්සානි ආයුති.

තස්ස පන භගවතො ඔරභාගෙ යපෙත්වා ඉමං සම්මාසම්බුද්ධං අඤ්ඤො බුද්ධො නාම නත්ථි. ඉති දීපඬ්ඨකරාදීනං චතුර්විසතියා බුද්ධානං සන්නිකෙ ලද්ධබ්‍යාකරණො පන ඛොධිසත්තො යෙනෙන -

“මනුස්සත්තං ලිඬ්ගසම්පත්ති, හෙතු සත්ථාරදස්සනං;

පබ්බජ්ජා ගුණසම්පත්ති, අධිකාරො ව ඡන්දනා;
අට්ඨධම්මසමොධානා, අභිනිභාරො සමිජ්ඣකී”ති. (බු. වං. 2.59) ;

ඉමෙ අට්ඨ ධම්මෙ සමොධානෙන්වා දීපඤ්ඤාදමුලෙ කතාභිනිභාරෙන
“භන්ද බුද්ධකරෙ ධම්මෙ විචිනාමි ඉතො විතො”ති උස්සාහං කත්වා
“විචිනන්තො තදාදක්ඛිං, පයමං දානපාරමි”න්ති දානපාරමිතාදයො බුද්ධකරා
ධම්මා දිට්ඨා, තෙ පුරෙන්නො යාව වෙස්සන්තරත්තභාවා ආගමි. ආගච්ඡන්තො
ව යෙ තෙ කතාභිනිභාරානං බොධිසත්තානං ආනිසංසා සංවණ්ණිකා -

“එවං පබ්බඤ්ඤාසම්පන්නා, බොධියා නියතා නරා;
සංසරං දීපමද්ධානං, කප්පකොට්ඨකෙහිපි.

“අවිච්ඡිනි නුප්පජ්ජන්ති, තථා ලොකන්තරෙසු ව;
නිජ්ඣාමතණ්හා බුජ්ජිපාසා, න භොන්ති කාලකඤ්ජිකා.

“න භොන්ති බුද්දකා පාණා, උප්පජ්ජන්තාපි දුග්ගතිං;
ජායමානා මනුස්සෙසු, ජච්චන්ධා න භවන්ති තෙ.

“සොතවෙකල්ලතා නත්ථි, න භවන්ති මුග්ගසක්ඛිකා;
ඉත්ථිභාවං න ගච්ඡන්ති, උභතොඛ්‍යඤ්ජනපණ්ඩකා.

“න භවන්ති පරියාපන්නා, බොධියා නියතා නරා;
මුත්තා ආනන්තරිකෙහි, සබ්බත්ථ සුද්ධගොචරා.

“මිච්ඡාදිට්ඨිං න සෙවන්ති, කම්මකිරියදස්සනා;
වසමානාපි සග්ගෙසු, අසඤ්ඤං නුප්පජ්ජරෙ.

“සුද්ධාවාසෙසු දෙවෙසු, හෙතු නාම න විජ්ජති;
නෙක්ඛම්මනින්තා සප්පුරිසා, විසංයුත්තා භවාහවෙ;
වරන්ති ලොකත්ථවරියායො, පුරෙන්නි සබ්බපාරමි”ති.

තෙ ආනිසංසෙ අධිගන්ත්වාච ආගතො. පාරමියො පුරෙන්නස්ස ව තස්ස
අකිත්තිබ්‍රාහ්මණකාලෙ සඤ්ඤාබ්‍රාහ්මණකාලෙ ධනඤ්චයරාජකාලෙ
මහාසුදස්සනරාජකාලෙ මහාගොවින්දකාලෙ නිම්මහාරාජකාලෙ
චන්දකුමාරකාලෙ විසය්‍යසංවිධිකාලෙ සිවිරාජකාලෙ වෙස්සන්තරරාජකාලෙති
දානපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස
සසපණ්ඩිතජාතකාලෙ -

“භික්ඛාය උපගතං දිස්වා, සකත්තානං පරිච්චජිං;

දානෙන මෙ සමො නත්ථි, එසා මෙ දානපාරමි''ති. (චරියා. 1.143)
තස්සුද්දාන -

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස දානපාරමිතා පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා.

තථා සීලවනාගරාජකාලෙ වම්පෙය්‍යනාගරාජකාලෙ
භූරිදත්තනාගරාජකාලෙ ඡද්දත්තනාගරාජකාලෙ ජයද්දිසරාජපුත්තකාලෙ
අලිනසත්තුකුමාරකාලෙති සීලපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම
නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස සංඛිතපාලජාතකාලෙ -

‘‘සුලෙහිපි විජ්ඣියන්තො, කොට්ටියන්තොපි සත්තිහි;
භොජපුත්තෙ න කුප්පාමි, එසා මෙ සීලපාරමි''ති. (චරියා. 2.91) -

එවං අත්තපරිච්චාගං කරොන්තස්ස සීලපාරමිතා පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා.

තථා සොමනස්සකුමාරකාලෙ හත්ථිපාලකුමාරකාලෙ
අයොසරපණ්ඩිතකාලෙති මහාරජ්ජං පභාය නෙක්ඛම්මපාරමිතාය
පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස
වුළුසුතසොමජාතකාලෙ -

‘‘මහාරජ්ජං හත්ථගතං, බෙළුපිණ්ඩංව ඡඩ්ඩයිං;
වජතො න භොති ලගතං, එසා මෙ නෙක්ඛම්මපාරමි''ති. -

එවං නිස්සංඛිතතාය රජ්ජං ඡඩ්ඩෙන්වා නික්ඛමන්තස්ස නෙක්ඛම්මපාරමිතා
පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා.

තථා විධුරපණ්ඩිතකාලෙ මහාගොවින්දපණ්ඩිතකාලෙ කුදාලපණ්ඩිතකාලෙ
අරකපණ්ඩිතකාලෙ බොධිපරිබ්බාජකකාලෙ මහොසධපණ්ඩිතකාලෙති
පඤ්ඤාපාරමිතාය පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි. එකන්තෙන පනස්ස
සත්තුහස්තජාතකෙ සෙනකපණ්ඩිතකාලෙ -

‘‘පඤ්ඤාය විචින්නොහං, බ්‍රාහ්මණං මොවයිං දුබ්‍රා;
පඤ්ඤාය මෙ සමො නත්ථි, එසා මෙ පඤ්ඤාපාරමි''ති. -

අන්තොහස්තගතං සප්පං දස්සෙන්තස්ස පඤ්ඤාපාරමිතා පරමත්ථපාරමි
නාම ජාතා.

තථා වීරියපාරමිතාදීනම්පි පූරිතත්තභාවානං පරිමාණං නාම නත්ථි.
එකන්තෙන පනස්ස මහාජනකජාතකෙ -

“අතීරදස්සි ජලමජ්ඣෙ, හතා සබ්බෙව මානුසා;
විත්තස්ස අඤ්ඤාථා නත්ථි, එසා මෙ වීරියපාරමී”ති. —

එවං මහාසමුද්දං තරන්තස්ස වීරියපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

බන්තිවාදීජාතකෙ —

“අවෙනනංව කොට්ටෙන්තෙ, තිණ්හෙන ඵරසුනා මමං;
කාසිරාජෙ න කුප්පාමි, එසා මෙ බන්තිපාරමී”ති. —

එවං අවෙනනභාවෙන විය මහාදුක්ඛං අධිවාසෙන්තස්ස බන්තිපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මහාසුතසොමජාතකෙ —

“සච්චවාචං අනුරක්ඛන්තො, වජීත්වා මම ජීවිතං;
මොවෙසිං එකසතං බන්තියෙ, එසා මෙ සච්චපාරමී”ති. —

එවං ජීවිතං වජීත්වා සච්චමනුරක්ඛන්තස්ස සච්චපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

මුග්ගපක්ඛජාතකෙ —

“මාතා පිතා න මෙ දෙස්සා, නපි දෙස්සං මහායසං;
සබ්බඤ්ඤාතං පියං මය්හං, තස්මා වතමධිට්ඨහි”න්ති. —

එවං ජීවිතං වජීත්වා වතං අධිට්ඨහන්තස්ස අධිට්ඨානපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

එකරාජජාතකෙ —

“න මං කොට්ඨි උත්තසති, නපිහං භායාමි කස්සචි;
මෙත්තාබලෙනුපත්ථද්ධො, රමාමි පවනෙ තදා”ති. (වරියා. 3.113) —

එවං ජීවිතං අනපලොකෙන්වා මෙත්තායන්තස්ස මෙත්තාපාරමිතා පරමත්ථපාරමී නාම ජාතා.

ලොමහංසජාතකෙ —

“සුසානෙ සෙය්‍යං කප්පෙමි, ඡවට්ඨිකං උපනිධායහං;

ගාමණ්ඩලා උපාගන්ත්වා, රූපං දස්සෙන්ති නප්පක”න්ති. —

එවං ගාමදාරකෙසු නිට්ඨුහනාදීහි චෙව මාලාගන්ධුපහාරාදීහි ච සුබදුක්ඛං උප්පාදෙන්තෙසුපි උපෙක්ඛනං අනතිවත්තෙන්තස්ස උපෙක්ඛාපාරමිතා පරමත්ථපාරමි නාම ජාතා. අයමෙත්ථ සංඛිතෙපො, විත්ථාරතො පනෙස අත්ථො වරියාපිටකතො ගහෙනබ්බො.

එවං පාරමියො පුරෙත්වා චෙස්සන්තරත්තභාවෙ යීතො —

“අවෙනනායං පථවී, අවිඤ්ඤාය සුඛං දුඛං;
සාපි දානබලා මය්හං, සත්තක්ඛත්තුං පකම්පමා”න්ති. (වරියා. 1.124);

එවං මහාපට්ඨකම්පනානි මහාපුඤ්ඤානි කත්වා ආයුපරියොසානෙ තතො චුතො තුසිතභවනෙ නිබ්බන්ති, තත්ථ අඤ්ඤෙ දෙවෙ දසහි යානෙහි අධිගණ්හිත්වා “යාවතායුකං දිබ්බසම්පත්තිං අනුභවන්තො මනුස්සගණනාය ඉදානි සත්තහි දිවසෙහි ආයුක්ඛයං පාපුණ්සස්සති”ති වත්ථානි කිලිස්සන්ති, මාලා මිලායන්ති, කච්ඡෙහි සෙදා මුච්චන්ති, කායෙ චෙවණ්ණියං ඔක්කමති, දෙවො දෙවාසනෙ න සණ්ඨහතීති ඉමෙසු පඤ්චසු පුබ්බනිමිත්තෙසු උප්පන්නෙසු තානි දිස්වා “පුඤ්ඤා වත හො සග්ගා භවිස්සන්ති”ති සංවෙගජාතාහි දෙවතාහි මහාසත්තස්ස පූර්තපාරමිභාවං ඤත්වා “ඉමස්මිං ඉදානි අඤ්ඤං දෙවලොකං අනුපගන්ත්වා මනුස්සලොකෙ උප්පජ්ජිත්වා බුද්ධභාවං පත්තෙ පුඤ්ඤානි කත්වා චුතා චුතා මනුස්සා දෙවලොකං පරිපුරෙස්සන්ති”ති වින්තෙත්වා —

“යතොහං තුසිතෙ කායෙ, සන්තුසිතො නාමහං තදා;
දසසහස්සි සමාගන්ත්වා, යාවන්ති පඤ්ජලි මමං.

“කාලො දෙව මහාවීර, උප්පජ්ජ මාතුකුච්ඡියං;
සදෙවකං තාරයන්තො, බුජ්ඣස්සු අමතං පද”න්ති. (බු. වං. 1.66-67);

එවං බුද්ධභාවත්ථාය ආයාචිතො කාලං, දීපං, දෙසං, කුලං, ජනෙත්තියා ආයුජ්ජමාණන්ති ඉමානි පඤ්ච මහාවිලොකනානි විලොකෙත්වා කතසන්තිට්ඨානො තතො චුතො සකාරාජකුලෙ පටිසන්ධිං ගහෙත්වා තත්ථ මහාසම්පත්තියා පරිහරියමානො අනුක්කමෙන භද්‍රයොබ්බනං අනුපාපුණ්. ඉමස්මිං අන්තරෙ “සතො සම්පජානො ආනන්ද බොධිසත්තො තුසිතා කායා චට්ඨත්වා මාතුකුච්ඡං ඔක්කමී”තිආදීනං (ම. නි. 3.200) සුත්තපදානඤ්චෙව තෙසං අට්ඨකථාය ච වසෙන විත්ථාරො චෙදිතබ්බො.

සො තිණ්ණං උතුනං අනුච්ඡවිකෙසු තීසු පාසාදෙසු දෙවලොකසිරිං විය රජ්ජසිරිං අනුභවමානො උයානකීළාය ගමනසමයෙ අනුක්කමෙන ඡිණ්ණඛ්‍යාධිමතසංඛ්‍යාතෙ තයො දෙවදුතෙ දිස්වා සඤ්ජාතසංවෙගො නිවත්තිත්වා චතුත්ථවායෙ පබ්බජිතං දිස්වා ‘සාධු පබ්බජ්ජා’ති පබ්බජ්ජාය රුචිං උප්පාදෙත්වා උයානං ගන්ත්වා තත්ථ දිවසභාගං බෙපෙත්වා මඬගලපොක්කරණීතිරෙ නිසින්තො කප්පකවෙසං ගහෙත්වා ආගතෙන විස්සකම්මෙන දෙවපුත්තෙන අලඬකතපටියත්තො රාහුලහද්දස්ස ජාතසාසනං සුත්වා පුත්තසිනෙහස්ස බලවහාවං ඤාත්වා ‘යාව ඉදං බන්ධනං න වඩ්ඪති තාවදෙව නං ඡන්දිස්සාමි’ති විත්තෙත්වා සායං නගරං පවිසන්තො -

“නිබ්බූතා නූන සා මාතා, නිබ්බූතො නූන සො පිතා;
නිබ්බූතා නූන සා නාරී, යස්සායං ඊදිසො පතී”ති. (බු. වං. අට්ඨ. 27
අවිදුරෙතිදානකථා; ධ. ප. අට්ඨ. 1.10 සාරිපුත්තත්ථෙරවත්ථු; අප.
අට්ඨ. 1.අවිදුරෙතිදානකථා; ඡා. අට්ඨ. 1.අවිදුරෙතිදානකථා);

කිසාගොතමියා නාම පිතුච්ඡාධිතාය භාසිතං ඉමං ගාථං සුත්වා, ‘අහං ඉමාය නිබ්බූතපදං සාවිතො’ති ගීවතො සතසහස්සග්ගසනිකං මුත්තාභාරං මුඤ්චිත්වා, තස්සා පෙසෙත්වා, අත්තනො භවනං පවිසිත්වා, සිරිසයනෙ නිසින්තො නිද්දාවසෙන නාටකානං විජ්ජකාරං දිස්වා, නිබ්බින්නහදයො ඡන්තං උට්ඨාපෙත්වා, කණ්ඩකං ආභරාපෙත්වා, කණ්ඩකං ආරුය්හ, ඡන්තසභායොව දසසහස්සිලොකධාතුදෙවතාහි කතපරිවාරො මහාහිනික්ඛමනං නික්ඛමිත්වා, තෙනෙව රත්තාවසෙසෙන තීණි මහාරජ්ජානි අතික්කම්ම අනොමානදීතීරෙ පබ්බජිත්වා, අනුක්කමෙන රාජගහං ගන්ත්වා, තත්ථ පිණ්ඩාය වරිත්වා, පණ්ඩවපබ්බතපබ්භාරෙ නිසින්තො මගධරාජෙන රජ්ජෙන නිමන්තියමානො තං පටික්ඛිපිත්වා, සබ්බඤ්ඤාතං පත්වා තස්ස විජිතං ආගමනත්ථාය තෙන ගහිතපටිඤ්ඤො, ආලාරඤ්ච උදකඤ්ච උපසංඝාතමිත්වා, තෙසං සන්තිකෙ අධිගතවිසෙසෙන අපරිතුට්ඨො ඡබ්බස්සානි මහාපධානං පදහිත්වා, විසාඛාපුණ්ණමදිවසෙ පාතොව සෙනානිගමෙ සුජාතාය දින්නං පායාසං පරිභුඤ්ජිත්වා, තෙරඤ්ජරාය නදියා සුවණ්ණපානිං පවාහෙත්වා, තෙරඤ්ජරාය තීරෙ මහාවනසණ්ඨෙ නානාසමාපත්තිහි දිවසභාගං විනිනාමෙත්වා, සායන්හසමයෙ සොත්ථීයෙන දින්නං අට්ඨතිණමුට්ඨිං ගහෙත්වා, කාලෙන නාගරාජෙන අහිත්ථුතගුණො ඛොධිමණ්ඩං ආරුය්හ තිණානි සන්ථරිත්වා, ‘න තාවිමං පල්ලඬකං හින්දිස්සාමි යාව මෙ න අනුපාදාය ආසවෙහි විත්තං විමුච්චිස්සති’ති පටිඤ්ඤං කත්වා, පාචිනදිසාහිමුඛො නිසීදිත්වා, සූරියෙ අනත්ථඬගමිතෙයෙව මාරබලං විධමිත්වා, පඨමයාමෙ පුබ්බෙතිවාසඤාණං, මජ්ඣිමයාමෙ චුතුපපාතඤාණං පත්වා, පච්ඡිමයාමාවසානෙ දසබලවතුචෙසාරජ්ජාදිසබ්බවුද්ධගුණපටිමණ්ඩිතං සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණං

පටිච්ඡේදානුසංයෙව ඉමං අභිධම්මනයසමුද්දං අධිගඤ්ඡි. එවමස්ස අධිගමනිදානං වෙදිතබ්බං.

එවං අධිගතාභිධම්මො එකපල්ලඤ්ඤා නිසින්නසත්තාහං අනිමිසසත්තාහං චඤ්ඤාසත්තාහංඤ්ඤා අතික්කමිත්වා, චතුත්ථෙ සත්තාහෙ සයම්භුඤ්ඤාණාධිගමෙන අධිගතං අභිධම්මං විචිනිත්වා අපරානිපි අප්පාලමුච්චිත්ථරාජායතනෙනසු තිණි සත්තාහානි චිනිනාමෙත්වා, අට්ඨමෙ සත්තාහෙ අප්පාලනිග්‍රොධරුක්ඛමුලෙ නිසින්නො ධම්මගම්භීරතාපච්චවෙක්ඛණෙන අප්පොස්සක්කතං ආපජ්ජමානො දසසහස්සිමහාබ්‍රහ්මපරිවාරෙන සහම්පතිබ්‍රහ්මනා ආයාචිතධම්මදෙසනො බුද්ධවක්ඛුනා ලොකං ඔලොකෙත්වා, බ්‍රහ්මනො අප්පකෙසනං ආදාය ‘කස්ස නු බො අහං පඨමං ධම්මං දෙසෙය්‍ය’න්ති ඔලොකෙත්තො ආලාරුදකානං කාලඤ්ඤානිසංඝාතං ඤාත්වා, පඤ්චවග්ගියානං භික්ඛූනං බහුපකාරතං අනුස්සරිත්වා, උට්ඨායාසනා කාසිපුරං ගච්ඡන්තො අන්තරාමග්ගෙ උපකෙත සද්ධිං මන්තෙත්වා, ආසාළ්භීපුණ්ණමදිවසෙ ඉසිපතනෙ මීගදායෙ පඤ්චවග්ගියානං භික්ඛූනං වසනට්ඨානං පත්වා, තෙ අනනුච්ඡවිකෙන සමුදාවාරෙන සමුදාවරන්තෙ සඤ්ඤාපෙත්වා, ධම්මවක්කං පවත්තෙත්තො අඤ්ඤාසිකොණ්ඩඤ්ඤත්ථෙරජ්ජමුඛා අට්ඨාරස බ්‍රහ්මකොට්ඨො අමතපානං පායෙසී. එවං යාව ධම්මවක්කජ්ජවත්තනා දෙසනානිදානං වෙදිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඤ්ඤාපො. චිත්ථාරො පන සාට්ඨකථානං අරියපරියෙසන (ම. නි. 1.274) පබ්බජ්ජස්සන්තාදීනං (සු. නි. 407 ආදයො) වසෙන වෙදිතබ්බො.

එවං අධිගමනිදානදෙසනානිදානසම්පන්නස්ස පනස්ස අභිධම්මස්ස අපරානිපි දුරෙතිදානං, අවිදුරෙතිදානං, සන්තිකෙතිදානන්ති තිණි නිදානානි. තත්ථ දීපඤ්ඤාපාදමුලතො පට්ඨාය යාව තුසිතපුරා දුරෙතිදානං වෙදිතබ්බං. තුසිතපුරතො පට්ඨාය යාව බොධිමණ්ඩා අවිදුරෙතිදානං. ‘එකං සමයං භගවා දෙවෙසු විහරති තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකමුලෙ පණ්ඩුකම්බලසිලායං, තත්ථ බො භගවා දෙවනං තාවතිංසානං අභිධම්මකථං කථෙසී’ති ඉදමස්ස සන්තිකෙතිදානං. අයං තාව නිදානකථා.

නිදානකථා නිට්ඨිතා.

1. චිත්තූප්පාදකණ්ඩො

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා

ඉදානි

ඉති මෙ භාසමානස්ස, අභිධම්මකථං ඉමං;
අවික්ඛිත්තා නිසාමෙථ, දුල්ලභා හි අයං කථාති.

එවං පටිඤ්ඤාතාය අභිධම්මකථාය කථනොකාසො සම්පත්තො. තත්ථ යස්මා අභිධම්මො නාම ධම්මසංඛගණිආදීනි සත්තප්පකරණානි; ධම්මසංඛගණිපි චිත්තූප්පාදකණ්ඩාදීනං වසෙන චත්තාරි කණ්ඩානි; චිත්තූප්පාදකණ්ඩම්පි මාතිකාපදභාජනීයවසෙන දුට්ඨං; තත්ථ මාතිකා ආදි; සාපි තිකමාතිකා දුකමාතිකාති දුට්ඨා; තත්ථ තිකමාතිකා ආදි; තිකමාතිකායපි කුසලත්තිකං කුසලත්තිකෙපි කුසලා ධම්මාති ඉදං පදං; තස්මා —

ඉතො පට්ඨාය ගම්භීරං, අභිධම්මකථං ඉමං;
චුච්චමානං නිසාමෙථ, එකග්ගා සාධු සාධවොති.

1. “කුසලා ධම්මා, අකුසලා ධම්මා, අඛ්‍යාකතා ධම්මා”ති අයං තාව ආදිපදෙන ලද්ධනාමො කුසලත්තිකො නාම. “සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා, අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා ධම්මා”ති අයං සබ්බපදෙහි ලද්ධනාමො වෙදනාත්තිකො නාම. එවං ආදිපදවසෙන වා සබ්බපදවසෙන වා සබ්බෙසම්පි තිකදුකානං නාමං වෙදිතබ්බං. සබ්බෙව වෙනෙ පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වචන්ථිතා. තිකානඤ්ඤි එකො පරිච්ඡෙදො, දුකානං චතුද්දස. “හෙතු ධම්මා, නහෙතු ධම්මා”තිආදයො හි ඡ දුකා ගන්ථතො ච අත්ථතො ච අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධෙන කණ්ණිකා විය සථා විය භුත්වා ධීතත්තා ‘හෙතූගොච්ඡකො’ති චුච්චති. තතො අපරෙ “සප්පච්චයා ධම්මා අප්පච්චයා ධම්මා”තිආදයො සත්ත දුකා, අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්බන්ධා, කෙවලං දුකසාමඤ්ඤතො උච්චිතිත්වා උච්චිතිත්වා විසුං විසුං ගොච්ඡකන්තරෙ යපිතත්තා අඤ්ඤෙහි ච මහන්තරදුකෙහි චූළකත්තා ‘චූළන්තරදුකා’ති වෙදිතබ්බා. තතො පරං ආසවදුකාදීනං ඡන්තං වසෙන ‘ආසවගොච්ඡකො’; තථා සංයොජනදුකාදීනං වසෙන ‘සංයොජනගොච්ඡකො’; තථා ගන්ථමසයොගනීවරණදුකාදීනං වසෙන ‘ගන්ථමසයොගනීවරණගොච්ඡකා’; පරාමාසදුකාදීනං පඤ්චන්තං වසෙන ‘පරාමාසගොච්ඡකො’ති. සබ්බෙපි සත්ත ගොච්ඡකා වෙදිතබ්බා. තතො පරං “සාරම්මණා ධම්මා”තිආදයො චතුද්දස දුකා ‘මහන්තරදුකා’ නාම. තතො උපාදානදුකාදයො ඡ දුකා ‘උපාදානගොච්ඡකො’ නාම. තතො කිලෙසදුකාදයො අට්ඨ දුකා ‘කිලෙසගොච්ඡකො’ නාම. තතො පරං

දස්සනෙනාපහාතබ්බදුකාදයො අට්ඨාරස් දුකා අභිධම්මමාතිකාය පරියොසානෙ යපිතත්තා ‘පිට්ඨිදුකා’ නාම. “චිජ්ජාභාගිනො ධම්මා අචිජ්ජාභාගිනො ධම්මා”තිආදයො පන ද්වාචත්තාලීස දුකා ‘සුත්තන්තිකදුකා’ නාම. එවං සබ්බෙපෙනෙ පඤ්චදසහි පරිච්ඡෙදෙහි වචන්ථිතාති වෙදිතබ්බා.

එවං වචන්ථිතා පනෙනෙ සප්පදෙසනිජ්ජපදෙසවසෙන ද්වෙ කොට්ඨාසා හොන්ති. තෙසු හි නව තිකා එකසත්තති ව දුකා සප්පදෙසානං රූපාරූපධම්මානං පරිග්ගහිතත්තා සප්පදෙසා නාම. අවසෙසා තෙරස තිකා එකසත්තති ව දුකා නිජ්ජපදෙසා නාම. තත්ථ තිකෙසු තාව වෙදනාත්තිකො විතක්කත්තිකො පිතිත්තිකො උජ්ජන්තත්තිකො අතීතත්තිකො චත්තාරො ආරම්මණත්තිකාති ඉමෙ නව තිකා සප්පදෙසා නාම. දුකෙසු හෙතුගොච්ඡකාදීනං උපාදානගොච්ඡකපරියොසානානං නවන්තං ගොච්ඡකානං පරියොසානෙ තයො තයො දුකා, කිලෙසගොච්ඡකපරියොසානෙ චත්තාරො දුකා, “චිත්තසම්පයුත්තා ධම්මා, චිත්තවිජ්ජයුත්තා ධම්මා” “චිත්තසංසට්ඨා ධම්මා, චිත්තවිසංසට්ඨා ධම්මා”ති ද්වෙ මහන්තරදුකා, සුත්තන්තිකදුකෙසු අධිවචනදුකං නිරුත්තිදුකං පඤ්ඤත්තිදුකං නාමරූපදුකන්ති ඉමෙ චත්තාරො දුකෙ යපෙත්වා අවසෙසා අට්ඨන්තිංස දුකා චාති එනෙ සප්පදෙසා නාම. වුත්තාවසෙසා තිකදුකා සබ්බෙපි නිජ්ජපදෙසාති වෙදිතබ්බා.

ඉදාති කුසලා ධම්මාතිආදීනං මාතිකාපදානං අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා – ‘කුසල’-සද්දො තාව ආරොග්‍යඅනවජ්ජ්ජෙකසුබ්බිපාකෙසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “කච්චි නු හොතො කුසලං, කච්චි හොතො අනාමය”න්තිආදීසු (ජා. 1.15.146; 2.20.129) ආරොග්‍ය දිස්සති. “කතමො පන, භන්තෙ, කායසමාවාරො කුසලො? යො ඛො, මහාරාජ, කායසමාවාරො අනවජ්ජො”ති (ම. නි. 2.361) ව, “අපරං පන, භන්තෙ, එතදානුත්තරියං යථා භගවා ධම්මං දෙසෙති කුසලෙසු ධම්මෙසු”ති (දී. නි. 3.145) ව එවමාදීසු අනවජ්ජෙ. “කුසලො ත්වං රථස්ස අභිගපච්චඛිගානං” (ම. නි. 2.87), “කුසලා නච්චගීතස්ස සික්ඛිතා චාතුරිත්ථියො”තිආදීසු (ජා. 2.22.94) ඡෙකෙ. “කුසලානං, භික්ඛවෙ, ධම්මානං සමාදානහෙතු” (දී. නි. 3.80), “කුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තා උපචිතත්තා”තිආදීසු (ධ. ස. 431) සුබ්බිපාකෙ. ස්වායම්ධ ආරොග්‍යෙපි අනවජ්ජෙපි සුබ්බිපාකෙපි වත්තති.

ධම්මසද්දො පනායං පරියත්තිහෙතුගුණනිස්සත්තනිජ්ජීවනාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “ධම්මං පරියාපුණාති සුත්තං ගෙය්‍ය”න්තිආදීසු (අ. නි. 4.102) පරියත්තියං දිස්සති. “හෙතුමහි ඤාණං ධම්මපටිසම්භිදා”තිආදීසු (විහ. 720) හෙතුමහි.

“න හි ධම්මො අධම්මො ව, උහො සම්චිපාකිනො;

අධම්මො නිරයං නෙති, ධම්මො පාපෙති සුග්ගති”න්ති. (ථෙරගා. 304; ඡා. 1.15.386) –

ආදීප්ත ගුණ. “තස්මිං ඛො පන සමයෙ ධම්මා භොන්ති” (ධ. ස. 121), “ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති”තිආදීප්ත (දී. නි. 2.373) නිස්සත්තනිජ්ජීවකායං. ස්වායම්බාපි නිස්සත්තනිජ්ජීවකායමෙව වට්ටති.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – කුච්ඡිතෙ පාපකෙ ධම්මෙ සලයන්ති වලයන්ති කම්පෙන්ති විද්ධංසෙන්ති කුසලා. කුච්ඡිතෙන වා ආකාරෙන සයන්ති කුසා. තෙ අකුසලසංඛාරානෙ කුසෙ ලුනන්ති ඡිත්තන්ති කුසලා. කුච්ඡිතානං වා සානතො තනුකරණතො ඔසානකරණතො ඤාණං කුසං නාම. තෙන කුසෙන ලාභබ්බාති කුසලා; ගහෙතබ්බා පවත්තෙතබ්බාති අත්ථො. යථා වා කුසා උභයභාගගතං භත්ථජ්ජදෙසං ලුනන්ති, එවම්මෙපි උප්පන්නානුප්පන්නභාවෙන උභයභාගගතං කිලෙසපක්ඛං ලුනන්ති. තස්මා කුසා විය ලුනන්තිති කුසලා. අත්තතො පන සභාවං ධාරෙන්ති ධම්මා. ධාරියන්ති වා පච්චයෙහි, ධාරියන්ති වා යථාසභාවතොති ධම්මා. න කුසලා අකුසලා. මිත්තපට්ඨකං අමිත්තා විය, ලොභාදිපට්ඨකං අලොභාදයො විය ව, කුසලපට්ඨකං අත්ථො. න ඛ්‍යාකතාති අඛ්‍යාකතා, කුසලාකුසලභාවෙන අකට්ඨතාති අත්ථො. තෙසු පන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා කුසලා, සාවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණා අකුසලා, අවිපාකලක්ඛණා අඛ්‍යාකතා.

කිං පනෙතාති ‘කුසලා’ති වා ‘ධම්මා’ති වාතිආදීති එකත්ථාති උදාහු නානත්ථාති? කිඤ්චෙත්ථ? යදි තාව එකත්ථාති ‘කුසලා ධම්මා’ති ඉදං ‘කුසලාකුසලා’තිවුත්තසදිසං භොති. අථ නානත්ථාති තිකදුකානං ඡක්කවතුක්කභාවො ආපජ්ජති පදානඤ්ච අසම්බන්ධො.

යථා හි ‘කුසලා’ ‘රූපං’ ‘වක්ඛුමා’ති වුත්තෙ අත්ථවසෙන අඤ්ඤාමඤ්ඤං අනොලොකෙන්තානං පදානං න කොචි සම්බන්ධො, එවම්බාපි පදානං අසම්බන්ධො ආපජ්ජති. පුබ්බාපරසම්බන්ධරහිතාති ව පදාති නිජ්ජයොජනාති නාම භොන්ති. යාපි වෙසා පරතො ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති පුච්ඡා, තායපි සද්ධිං විරොධො ආපජ්ජති. නෙව හි ධම්මා කුසලා; අථ ව පනිදං වුවිච්ඡි – කතමෙ ධම්මා ‘කුසලා’ති. අපරො නයො – යදි එතාති එකත්ථාති, තිණ්ණං ‘ධම්මානං’ එකත්තා කුසලාදීනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. කුසලාදිපරානඤ්චි තිණ්ණම්පි ‘ධම්මානං’ ධම්මභාවෙන එකත්තං. තස්මා ධම්මත්තයෙන සද්ධිං අත්ථතො නින්නානත්ථානං කුසලාදීනම්පි එකත්තං ආපජ්ජති. ‘යදෙව කුසලං, තං අකුසලං, තං අඛ්‍යාකතං’න්ති. ‘අථාපි තිණ්ණං ධම්මානං එකත්තං න සම්පට්ඨිඡථ, අඤ්ඤොව කුසලපරො ධම්මො, අඤ්ඤො අකුසලපරො ධම්මො, අඤ්ඤො අඛ්‍යාකතපරො ධම්මොති වදථ, එවං සන්තෙ ධම්මො නාම භාවො, භාවතො ව අඤ්ඤො අභාවොති කුසලපරා භාවසංඛාරා ධම්මා අඤ්ඤො

අකුසලපරො ධම්මො අභාවො සියා, තථා අඛ්‍යාකතපරො. තෙනි ච අඤ්ඤො කුසලපරොපි. එවං අභාවත්තං ආපන්නෙනි ධම්මෙනි අනඤ්ඤො කුසලාදයොපි අභාවායෙව සිඤ්ඤාත්ති.

සබ්බමෙතං අකාරණං. කස්මා? යථානුමතිවොහාරසිද්ධිනොති. වොහාරො හි යථා යථා අත්ථෙසු අනුමනො සම්පට්ඨිතො තථා තථෙව සිද්ධො. න වායං “කුසලා ධම්මා”තිආදීසු කුසලප්‍රබ්ධො ධම්මාහිලාපො ධම්මපරො ච කුසලාහිලාපො, යථා ‘කුසලා කුසලා’ති එවං, අත්තනො අත්ථවිසෙසාභාවෙන පණ්ඩිතෙනි සම්පට්ඨිතො; න ච ‘කුසලා’ ‘රූපං’වක්ඛුමාසද්දා විය අඤ්ඤාමඤ්ඤං අනොලොකිතත්ථභාවෙන. ‘කුසල’-සද්දො පනෙත්ථ අනවජ්ජසුඛවිපාකසංඛාතස්ස අත්ථස්ස ජොතකභාවෙන සම්පට්ඨිතො, ‘අකුසල’-සද්දො සාවජ්ජදුක්ඛවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, ‘අඛ්‍යාකත’-සද්දො අවිපාකත්ථජොතකත්තෙන, ‘ධම්ම’-සද්දො සභාවධාරණාදිඅත්ථජොතකත්තෙන. සො එතෙසං අඤ්ඤාතරානන්තරෙ වුවිච්ඡානො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං දීපෙති. සබ්බෙව හි එතෙ සභාවධාරණාදීනා ලක්ඛණෙන ධම්මා. කුසලාදිසද්දා වාපි ධම්මසද්දස්ස පුරතො වුවිච්ඡානා අත්තනො අත්තනො අත්ථවිසෙසං තස්ස දීපෙන්නි. ධම්මො හි කුසලො වා හොති අකුසලො වා අඛ්‍යාකතො වා. එවමෙනෙ විසුං විසුං වුවිච්ඡානා අත්තනො අත්තනො අත්ථමත්තදීපකත්තෙන සම්පට්ඨිතා. ධම්මසද්දෙන සහ වුවිච්ඡානා අත්තනො අත්තනො අත්ථසාමඤ්ඤං අත්ථවිසෙසං වා දීපකත්තෙන ලොකෙ පණ්ඩිතෙනි සම්පට්ඨිතා. තස්මා යදෙනමෙත්ථ එකත්ථනානාත්ථං විකප්පෙත්වා දොසාරොපනකාරණං චුත්තං සබ්බමෙතං අකාරණං. අයං තාව කුසලත්තිකස්ස අනුප්‍රබ්ධපදවණ්ණනා. ඉමිනාව නයෙන සෙසතිකදුකානම්පි නයො වෙදිතබ්බො. ඉතො පරං පන විසෙසමත්තමෙව වක්ඛාම.

2. සුඛාය වෙදනායාතිආදීසු ‘සුඛ’-සද්දො තාව සුඛවෙදනාසුඛමූලසුඛාරම්මණසුඛභෙතුසුඛපච්චයට්ඨානඅඛ්‍යාකතස්සානිබ්බානාදී සු දිස්සති. අයඤ්ඤි “සුඛස්ස ච පභානා”තිආදීසු (දී. නි. 1.232) සුඛවෙදනායං දිස්සති. “සුඛො බුද්ධානං උප්පාදො” (ධ. ප. 194), “සුඛා විරාගතා ලොකෙ”තිආදීසු (උදා. 11; මහාව. 5) සුඛමූලෙ “යස්මා ච ඛො, මහාලී, රූපං සුඛං සුඛානුපතිතං සුඛාවක්කන්ත”න්තිආදීසු (සං. නි. 3.60) සුඛාරම්මණෙ. “සුඛස්සෙතං, භික්ඛවෙ, අධිවචනං යදිදං පුඤ්ඤානී”තිආදීසු (අ. නි. 7.62) සුඛභෙතුම්හි. “යාවඤ්චිදං, භික්ඛවෙ, න සුකරං අක්ඛානෙන පාපුණ්තුං යාව සුඛා සග්ගා” (ම. නි. 3.255), “න තෙ සුඛං පජානන්ති යෙ න පස්සන්ති නන්දන”න්තිආදීසු (සං. නි. 1.11) සුඛපච්චයට්ඨානෙ. “දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරා එතෙ ධම්මා”තිආදීසු (ම. නි. 1.82) අඛ්‍යාකතස්ස. “නිබ්බානං පරමං සුඛං”න්තිආදීසු (ධ. ප. 203-204) නිබ්බානෙ. ඉධ පනායං සුඛවෙදනායමෙව

දට්ඨබ්බො. ‘වෙදනා’-සද්දො “විදිතා වෙදනා උප්පජ්ජන්ති” තිආදීසු (ම. නි. 3.208) වෙදයිතස්මිංයෙව චත්තති.

‘දුක්ඛ’-සද්දො

දුක්ඛවෙදනාදුක්ඛචත්ථුදුක්ඛාරම්මණදුක්ඛපච්චයදුක්ඛපච්චයට්ඨානාදීසු දිස්සති. අයඤ්ඤි “දුක්ඛස්ස ච පහානා” තිආදීසු දුක්ඛවෙදනායං දිස්සති. “ජාතිපි දුක්ඛා” තිආදීසු (දී. නි. 2.387; විහ. 190) දුක්ඛචත්ථුස්මිං. “යස්මා ච ඛො, මහාලී, රූපං දුක්ඛං දුක්ඛානුපතිතං දුක්ඛාවක්කන්ත” තිආදීසු දුක්ඛාරම්මණො. “දුක්ඛො පාපස්ස උච්චයො” තිආදීසු (ධ. ප. 117) දුක්ඛපච්චයො. “යාවඤ්ඤිදං, හික්ඛවෙ, න සුකරං අක්ඛානෙන පාපුණ්ණං යාව දුක්ඛා නිරයා” තිආදීසු (ම. නි. 3.250) දුක්ඛපච්චයට්ඨානො. ඉධ පනායං දුක්ඛවෙදනායමෙව දට්ඨබ්බො.

වචනත්ථො පනෙත්ථ - සුඛයතීති සුඛා. දුක්ඛයතීති දුක්ඛා. න දුක්ඛා න සුඛාති අදුක්ඛමසුඛා. ‘ම-කාරො පදසන්ධිවසෙන වුත්තො. සබ්බාපි ආරම්මණරසං වෙදයන්ති අනුභවන්තීති වෙදනා. තාසු ඉට්ඨානුභවනලක්ඛණා සුඛා, අනිට්ඨානුභවනලක්ඛණා දුක්ඛා, උභයවිපරිතානුභවනලක්ඛණා අදුක්ඛමසුඛා. යොපනායං තීසුපි පදෙසු ‘සම්පයුත්ත’-සද්දො, තස්සත්ථො - සමං පකාරෙහි යුත්තාති සම්පයුත්තා. කතරෙහි පකාරෙහිති? එකුප්පාදනාදීහි. “නත්ථි කෙචි ධම්මා කෙහිචි ධම්මෙහි සම්පයුත්තාති? ආමන්තා” ති හි ඉමස්ස පඤ්ඤස්ස පටික්ඛෙපෙ “නනු අත්ථි කෙචි ධම්මා කෙහිචි ධම්මෙහි සහගතා සහජාතා සංසට්ඨා එකුප්පාදා එකනිරොධා එකචත්ථුකා එකාරම්මණා” ති (කථා. 473) එවං එකුප්පාදනාදීනං වසෙන සම්පයොගත්ථො වුත්තො. ඉති ඉමෙහි එකුප්පාදනාදීහි සමං පකාරෙහි යුත්තාති සම්පයුත්තා.

3. විපාකත්තකෙ අඤ්ඤමඤ්ඤවිසිට්ඨානං කුසලාකුසලානං පාකාති විපාකා. විපක්කභාවමාපන්නානං අරූපධම්මානමෙතං අධිවචනං. විපාකධම්මධම්මාති විපාකසභාවධම්මා. යථා ජාතිජරාසභාවා ජාතිජරාපකතිකා සත්තා ජාතිධම්මා ජරාධම්මාති වූච්චන්ති එවං විපාකජනකට්ඨෙත විපාකසභාවා විපාකපකතිකා ධම්මාති අත්ථො. තතියපදං උභයසභාවපටික්ඛෙපවසෙන වුත්තං.

4. උපාදිත්තපාදානියත්තකෙ ආරම්මණකරණවසෙන තණ්හාදිට්ඨිහි උපෙතෙන කම්මුතා ආදින්නා, එලභාවෙන ගහිතාති උපාදින්නා. ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා උපාදානසම්බන්ධෙන උපාදානානං හිතාති උපාදානියා. උපාදානස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙතං අධිවචනං. උපාදිණ්ණො ච තෙ උපාදානියා වාති උපාදිණ්ණපාදානියා; සාසවකම්මනිබ්බත්තානං රූපාරූපධම්මානමෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමිනා නයෙන සෙසපද්ද්වයෙපි පටිසෙධසහිතො අත්ථො වෙදිතබ්බො.

5. සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකත්තිකෙ සංකිලෙසෙතීති සංකිලෙසො, විබාධති, උපතාපෙති වාති අත්ථො. සංකිලෙසෙන සමන්තාගතාති සංකිලිට්ඨා. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පචත්තෙනෙත සංකිලෙසං අරහන්ති, සංකිලෙසෙ වා නියුත්තා, තස්ස ආරම්මණභාවානතික්කමනතොති සංකිලෙසිකා. සංකිලෙසස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානමෙනං අධිවචනං. සංකිලිට්ඨා ච තෙ සංකිලෙසිකා වාති සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා. සෙසපද්දවයමිපි පුරිමත්තිකෙ චුත්තනයෙනෙව චෙදිතබ්බං.

6. විතක්කත්තිකෙ සම්පයොගවසෙන චත්තමානෙන සහ විතක්කෙන සචිතක්කා. සහ විචාරෙන සචිචාරා. සචිතක්කා ච තෙ සචිචාරා වාති සචිතක්කසචිචාරා. උභයරහිතා අචිතක්කසචිචාරා. විතක්කචිචාරෙසු විචාරොව මත්තා, පමාණං, එතෙසන්ති විචාරමත්තා. විචාරතො උත්තරි විතක්කෙන සද්ධිං සම්පයොගං න ගච්ඡන්තිති අත්ථො. අචිතක්කා ච තෙ විචාරමත්තා වාති අචිතක්කචිචාරමත්තා.

7. පිතිත්තිකෙ පිතියා සහ එකුප්පාදාදිභාවං ගතාති පිතිසහගතා, පිතිසම්පයුත්තාති අත්ථො. සෙසපද්දවයෙපි එසෙව නයො. උපෙක්ඛාති චෙත්ථ අදුක්ඛමසුඛා චෙදනා චුත්තා. සා හි සුඛදුක්ඛාකාරස්ථවත්තිං උපෙක්ඛති, මජ්ඣන්තාකාරසංස්ඨිතත්තා තෙනාකාරෙන පචත්තතීති උපෙක්ඛා. ඉති චෙදනාත්තිකතො පද්දවයමෙව ගහෙත්වා නිප්පිතිකස්ස සුඛස්ස සප්පිතිකසුඛතො විසෙසදස්සනවසෙන අයං තිකො චුත්තො.

8. දස්සනත්තිකෙ දස්සනෙනාති සොතාපත්තිමග්ගෙන. සො හි පයමං නිබ්බානං දස්සනතො දස්සනන්ති චුත්තො. ගොත්‍රභූ පන කිඤ්චාපි පයමතරං පස්සති, යථා පන රඤ්ඤො සන්තිකං කෙනවිදෙව කරණියෙන ආගතො පුරිසො දුරතොව රජිකාය වරන්තං හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං දිස්වාපි ‘දිට්ඨො තෙ රාජා’ති පුට්ඨො දිස්වාපි කත්තබ්බකිච්චස්ස අකතත්තා ‘න පස්සාමි’ති ආහ. එවමෙව නිබ්බානං දිස්වාපි කත්තබ්බස්ස කිලෙසස්පහානස්සාභාවා න දස්සනන්ති චුච්චති. තඤ්ඤි ඤාණං මග්ගස්ස ආවජ්ජනට්ඨානෙ තිට්ඨති. භාවනායාති සෙසමග්ගත්තයෙන. සෙසමග්ගත්තයඤ්ඤි පයමමග්ගෙන දිට්ඨස්මිංයෙව ධම්මෙ භාවනාවසෙන උප්පජ්ජති, අදිට්ඨපුබ්බං කිඤ්චි න පස්සති, තස්මා භාවනාති චුච්චති. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපවසෙන චුත්තං.

9. තදනන්තරත්තිකෙ දස්සනෙන පහාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති දස්සනෙන පහාතබ්බහෙතුකා. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. තතියපදෙ තෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසන්ති එවමත්ථං අග්ගහෙත්වා තෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථිති එවමත්ථො ගහෙතබ්බො. ඉතරථා හි අහෙතුකානං අග්ගභණ්ණං භවෙය්‍ය; හෙතුයෙව හි තෙසං නත්ථි යො දස්සනභාවනාහි පහාතබ්බො සියා. සහෙතුකෙසුපි හෙතුවජ්ජානං

පහානං ආපජ්ජති, න හෙතුනං; හෙතුයෙව හි එතෙසං ‘නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො’ති වුත්තො, න තෙ ධම්මා. උභයම්පි චෙතං අනධිජ්ජෙනං. තස්මා නෙව දස්සනෙන න භාවනාය පහාතබ්බො හෙතු එතෙසං අත්ථිති නෙවදස්සනෙන නභාවනාය පහාතබ්බොහෙතුකාති අයමත්ථො ගහෙතබ්බො.

10. ආවයගාමීත්තිකෙ කම්මකිලෙසෙහි ආවියතීති ආවයො. පටිසන්ධිවුත්තිගතිජ්ජවත්තානං එතං නාමං. තස්ස කාරණං හුත්වා නිජ්ජාදනකභාවෙන තං ආවයං ගච්ඡන්ති, යස්ස වා පවත්තන්ති තං පුග්ගලං යථාචුත්තමෙව ආවයං ගමෙත්තීතිපි ආවයගාමීනො; සාසවකුසලාකුසලානං එතං අධිවචනං. තතො එව ආවයසංඛාරා වයා අපෙතත්තා, නිබ්බානං අපෙතං වයාති අපවයො. තං ආරම්මණං කත්වා පවත්තනතො අපවයං ගච්ඡන්තිති අපවයගාමීනො; අරියමග්ගානමෙතං අධිවචනං. අපිච පාකාරං ඉට්ඨකවච්ඡිකී විය පවත්තං ආචින්නා ගච්ඡන්තිති ආවයගාමීනො. තෙන චිතං චිතං ඉට්ඨකං විද්ධංසයමානො පුරිසො විය තදෙව පවත්තං අපචින්නා ගච්ඡන්තිති අපවයගාමීනො. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

11. සෙක්ඛත්තිකෙ තීඝ්ඤාසික්ඛාසු ජාතාති සෙක්ඛා. සත්තන්තං සෙක්ඛානං එතෙතිපි සෙක්ඛා. අපරියොසිතසික්ඛත්තා සයමෙව සික්ඛන්තිතිපි සෙක්ඛා. උපරි සික්ඛිතබ්බාභාවතො න සෙක්ඛාති අසෙක්ඛා. වුච්ඡිජ්ජත්තා වා සෙක්ඛාතිපි අසෙක්ඛා. අරහත්තඵලධම්මානං එතං අධිවචනං. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං.

12. පරිත්තත්තිකෙ සමන්තතො ඛණ්ඩිතත්තා අජ්ජමත්තකං පරිත්තන්ති වුච්චති; ‘පරිත්තං ගොමයපිණ්ඩ’න්තිආදීසු (සං. නි. 3.96) විය. ඉමෙපි අජ්ජානුභාවනාය පරිත්තා වයාති පරිත්තා; කාමාවචරධම්මානමෙතං අධිවචනං. කිලෙසවික්ඛම්භනසමත්ථතාය විපුලඵලතාය දීඝසන්තානතාය ව මහන්තභාවං ගතා, මහන්තෙහි වා උළාරච්ඡන්දවීරියවිත්තපඤ්ඤෙහි ගතා පටිපන්නාතිපි මහග්ගතා. පමාණකරා ධම්මා රාගාදයො පමාණං නාම. ආරම්මණතො වා සම්පයොගතො වා නත්ථි එතෙසං පමාණං, පමාණස්ස ව පටිපක්ඛාති අජ්ජමාණා.

13. පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ පරිත්තං ආරම්මණං එතෙසන්ති පරිත්තාරම්මණා. සෙසපද්ද්වයෙපි එසෙව නයො.

14. භීතත්තිකෙ භීතාති ලාමකා අකුසලා ධම්මා. භීතජ්ජණිතානං මජ්ඣෙ භවාති මජ්ඣිමා. අවසෙසා තෙභූමකා ධම්මා උත්තමට්ඨයෙන අතජ්ජකට්ඨයෙන ව ජණිතා; ලොකුත්තරා ධම්මා.

15. මිච්ඡත්තත්තිකෙ ‘හිතසුඛාවහා මෙ භවිස්සන්ති’ති එවං ආසිසිතාපි තථා අභාවතො, ‘අසුභාදීසුයෙව සුභ’න්තිආදි විපරිතජ්ජවත්තිතො ච මිච්ඡාසභාවාති මිච්ඡත්තා; විපාකදාතො සති ඛන්ධභෙදානන්තරමෙව විපාකදානතො නියතා; මිච්ඡත්තා ච තෙ නියතා වාති මිච්ඡත්තනියතා. චුත්තවිපරිතෙන අත්ථෙත සම්මාසභාවාති සම්මත්තා; සම්මත්තා ච තෙ නියතා ච අනන්තරමෙව ඵලදානෙනාති සම්මත්තනියතා. උභයථාපි න නියතාති අනියතා.

16. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ නිබ්බානං මග්ගති, ගවෙසති, කිලෙසෙ වා මාරෙන්නො ගච්ඡති මග්ගො. මග්ගො ආරම්මණං එතෙසන්ති මග්ගාරම්මණා. අට්ඨකිගිකොපි මග්ගො පච්චයට්ඨෙන එතෙසං හෙතුති මග්ගහෙතුකා. මග්ගසම්පයුත්තා වා හෙතු මග්ගෙ වා හෙතුති මග්ගහෙතු. තෙ එතෙසං හෙතූතිපි මග්ගහෙතුකා. සම්මාදිට්ඨි සයං මග්ගො වෙච හෙතු ච. ඉති මග්ගො හෙතු එතෙසන්තිපි මග්ගහෙතුකා. අභිභවිත්වා පවත්තනට්ඨෙන මග්ගො අධිපති එතෙසන්ති මග්ගාධිපතිතො.

17. උජ්ජන්තත්තිකෙ උජ්ජාදනො පට්ඨාය යාව භඩ්ගා උද්ධං පන්තා ගතා පවත්තාති උජ්ජන්තා. න උජ්ජන්තාති අනුජ්ජන්තා. පරිනිට්ඨිතකාරණෙකදෙසන්තා අවස්සං උජ්ජජ්ජස්සන්තිති උජ්ජාදිතො.

18. අතීතත්තිකෙ අත්තතො සභාවං උජ්ජාදාදික්ඛණං වා පත්වා අතික්කන්තාති අතීතා. තදුභයම්පි න ආගතාති අනාගතා. තං තං කාරණං පටිච්ච උජ්ජන්තාති පච්චුජ්ජන්තා.

19. අනන්තරත්තිකෙ අතීතං ආරම්මණං එතෙසන්ති අතීතාරම්මණා. සෙසපද්ද්වයෙපි එසෙව නයො.

20. අජ්ඣත්තත්තිකෙ ‘එවං පවත්තමානා මයං අත්තා’ති ගහණං, ‘ගමිස්සාමා’ති ඉමිනා විය අධිජ්ජායෙන අත්තානං අධිකාරං කත්වා පවත්තාති අජ්ඣත්තා. ‘අජ්ඣත්ත’-සද්දො පනායං ගොචරජ්ඣත්තෙ නියකජ්ඣත්තෙ අජ්ඣත්තජ්ඣත්තෙ විසයජ්ඣත්තෙති චතුසු අත්ථෙසු දිස්සති. “තෙනානන්ද, හික්ඛුනා තස්මිංයෙව පුරිමස්මිං සමාධිනිමිත්තෙ අජ්ඣත්තමෙව චිත්තං සංශ්ඨපෙතබ්බං” (ම. නි. 3.188), “අජ්ඣත්තරතො සමාහිතො”තිආදීසු (ධ. ප. 362) හි අයං ගොචරජ්ඣත්තෙ දිස්සති. “අජ්ඣත්තං සම්පසාදනං” (දී. නි. 1.228; ධ. ස. 161), “අජ්ඣත්තං වා ධම්මෙසු ධම්මානුපස්සි විහරති”තිආදීසු (දී. නි. 2.373) නියකජ්ඣත්තෙ. “ඡ අජ්ඣත්තිකාති ආයතනානි”තිආදීසු (ම. නි. 3.304) අජ්ඣත්තජ්ඣත්තෙ. “අයං බො පනානන්ද, විහාරො තථාගතෙන අභිසම්බුද්ධො යදිදං සබ්බනිමිත්තානං අමනසිකාරා අජ්ඣත්තං සුඤ්ඤතං උපසම්පජ්ජ විහරති”තිආදීසු (ම. නි. 3.187) විසයජ්ඣත්තෙ; ඉස්සරියට්ඨානෙන අත්ථො. ඵලසමාපත්ති හි බුද්ධානං ඉස්සරියට්ඨානං නාම.

ඉධ පන නියකජ්ඣත්තෙ අධිප්පෙතො. තස්මා අත්තනො සන්තානො පචත්තා පාටිපුග්ගලිකා ධම්මා අජ්ඣත්තාති වෙදිතබ්බා. තතො බාහිරභූතා පන ඉන්ද්‍රියබද්ධා වා අනින්ද්‍රියබද්ධා වා බහිද්ධා නාම. තතියපදං තද්වහයවසෙන වුත්තං.

21. අනන්තරත්තිකො තෙයෙව තිස්සකාරෙපි ධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා පචත්තනවසෙන වුත්තො.

22. සනිදස්සනත්තිකෙ දට්ඨබ්බභාවසංඛාරාතෙන සහ නිදස්සනෙනාති සනිදස්සනා. පටිහනනභාවසංඛාරාතෙන සහ පටිසෙනාති සප්පටිසා. සනිදස්සනා ව තෙ සප්පටිසා වාති සනිදස්සනසප්පටිසා. නත්ථි එතෙසං දට්ඨබ්බභාවසංඛාරාතං නිදස්සනත්ති අනිදස්සනා. අනිදස්සනා ව තෙ වුත්තනෙයෙනෙව සප්පටිසා වාති අනිදස්සනසප්පටිසා. තතියපදං උභයපටික්ඛෙපෙන වුත්තං. අයං තාව තිකමාතිකාය අනුපුබ්බපදවණ්ණනා.

තිකමාතිකාපදවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

දුකමාතිකාපදවණ්ණනා

1-6. දුකමාතිකායං පන තිකෙසු අනාගතපදවණ්ණනංයෙව කරිස්සාම. හෙතුගොච්ඡකෙ තාව හෙතුධම්මාති මූලට්ඨෙන හෙතුසංඛාරා ධම්මා. හෙතු ධම්මාතිපි පාඨො. න හෙතුති තෙසංයෙව පටික්ඛෙපවචනං. සම්පයොගතො පචත්තෙන සහ හෙතුනාති සහෙතුකා. තථෙව පචත්තො නත්ථි එතෙසං හෙතුති අහෙතුකා. එකුප්පාදාදිතාය හෙතුනා සම්පයුත්තාති හෙතුසම්පයුත්තා. හෙතුනා විප්පයුත්තාති හෙතුවිප්පයුත්තා. ඉමෙසං ද්වින්තම්පි දුකානං කිඤ්චාපි අත්ථතො නානත්තං නත්ථි, දෙසනාවිලාසෙන පන තථා බුජ්ඣත්තානං වා පුග්ගලානං අජ්ඣාසයවසෙන වුත්තා. තතො පරං පඨමදුකං දුතියතතියෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා තෙසං ‘හෙතු න හෙතු’තිආදීනං පදානං වසෙන යථාසම්භවතො අපරෙපි තයො දුකා වුත්තා. තත්ථ යථෙව ‘හෙතු වෙව ධම්මා සහෙතුකා වා’ති එතං සම්භවති, තථා ‘හෙතු වෙව ධම්මා අහෙතුකා වා’ති ඉදම්පි. යථා ව ‘සහෙතුකා වෙව ධම්මා න ව හෙතු’ති එතං සම්භවති, තථා ‘අහෙතුකා වෙව ධම්මා න ව හෙතු’ති ඉදම්පි. හෙතුසම්පයුත්තදුකෙන සද්ධිං යොජනායපි එසෙව නයො.

තත්‍ර යදෙතං ‘න හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’ති සිද්ධං, ‘න හෙතු ඛො පන ධම්මා’ති අතිරික්තං. ‘ඛො පනා’ති පදං වුත්තං, තස්ස වසෙන අයං අතිරෙකත්ථො සංඛිග්ගිතොති වෙදිතබ්බො. කථං? න කෙවලං ‘න හෙතු ධම්මා අථ ඛො අඤ්ඤෙපි න ව සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි ඉච්චෙව, අථ ඛො අඤ්ඤථාපිති. ඉදං වුත්තං හොති — යථෙව හි ‘න හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’, එවං ‘හෙතු ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි’. යථා ව ‘න හෙතු

ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපි, එවං ‘න හෙතු ධම්මා හෙතුසම්පයුත්තාපි හෙතුවිජ්ජයුත්තාපි’ති.

7-13. චූළන්තරදුකෙසු අත්තනො නිජ්ජාදකෙන සහ පච්චයෙනාති සජ්ජවිචයා. නත්ථි එතෙසං උජ්ජාදෙ වා ධීනියං වා පච්චයොති අජ්ජවිචයා. පච්චයෙහි සමාගන්ත්වා කතාති සඬබ්බතා. න සඬබ්බතාති අසඬබ්බතා. අවිනිබ්භොගවසෙන රූපං එතෙසං අත්ථිති රූපිනො. තථාපිධං නත්ථි එතෙසං රූපන්ති අරූපිනො. රූප්පනලක්ඛණං වා රූපං; තං එතෙසං අත්ථිති රූපිනො. න රූපිනො අරූපිනො. ලොකියා ධම්මාති ලොකො චූච්චති ලුප්පනපලුප්පනට්ඨෙත වට්ඨං; තස්මිං පරියාපන්නභාවෙන ලොකෙ නියුත්තාති ලොකියා. තතො උත්තිණ්ණාති උත්තරා; ලොකෙ අපරියාපන්නභාවෙන ලොකතො උත්තරාති ලොකුත්තරා. කෙනචි විඤ්ඤෙය්‍යාති චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදියු කෙනචි එකෙන චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා විජානිතබ්බා. කෙනචි න විඤ්ඤෙය්‍යාති තෙනෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන වා සොතවිඤ්ඤාණෙන වා න විජානිතබ්බා. එවං සන්තෙ ද්විත්තම්පි පදානං අත්ථනානත්තතො දුකො හොති.

14-19. ආසවගොච්ඡකෙ ආසවන්තීති ආසවා. චක්ඛුතොපි...පෙ.... මනතොපි සන්දන්ති පචත්තන්තීති චුත්තං හොති. ධම්මතො යාව ගොත්‍රභුං, ඕකාසතො යාව භවග්ගං සචන්තීති වා ආසවා. එතෙ ධම්මෙ එතඤ්ච ඕකාසං අන්තොකරිත්වා පචත්තන්තීති අත්ථො. අන්තොකරණත්ථො හි අයං ‘ආ’කාරො. චිරපාරිවාසියට්ඨෙත මදිරාදයො ආසවා. ආසවා වියාතිපි ආසවා. ලොකස්මිඤ්චි චිරපාරිවාසිකා මදිරාදයො ආසවාති චූච්චන්ති. යදි ච චිරපාරිවාසියට්ඨෙත ආසවා, එතෙයෙව භවිතුමරහන්ති. චුත්තඤ්ඤෙනං – “පුරිමා, හික්ඛවෙ, කොටි න පඤ්ඤායති අවිජ්ජාය, ඉතො පුබ්බෙ අවිජ්ජා නාහොසි”තිආදි (අ. නි. 10.61) . ආයතං වා සංසාරදුක්ඛං සචන්ති පසචන්තිතිපි ආසවා. තතො අඤ්ඤෙ නො ආසවා නාම. අත්තානං ආරම්මණං කත්වා පචත්තෙහි සහ ආසවෙහිති සාසවා. එවං පචත්තමානා නත්ථි එතෙසං ආසවාති අනාසවා. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ චුත්තනයෙන වෙදිතබ්බං. අයං පන විසෙසො – යථා තත්ථ ‘න හෙතු ඛො පන ධම්මා සහෙතුකාපි අහෙතුකාපිති අයං ඕසානදුකො පඨමදුකස්ස දුතියපදං ආදිමිති යපෙත්වා චුත්තො, එවං ඉධ ‘නො ආසවා ඛො පන ධම්මා සාසවාපි අනාසවාපි’ති න චුත්තො. කිඤ්චාපි න චුත්තො, අථ ඛො අයඤ්ච අඤ්ඤො ච හෙදො තත්ථ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

20-25. සංයොජනගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති, තං පුග්ගලං වට්ඨස්මිං සංයොජෙන්ති ඛන්ධන්තීති සංයොජනා. තතො අඤ්ඤෙ නො සංයොජනා නාම. ආරම්මණභාවං උපගන්ත්වා සංයොජනසම්බන්ධතො සංයොජනානං හිතාති සංයොජනියා. සංයොජනස්ස ආරම්මණපච්චයභූතානං එතං අධිවචනං.

න සංයොජනියා අසංයොජනියා. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ චුත්තනායෙනෙව යොජෙතබ්බං.

26-31. ගන්ථගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං චුතිපටිසන්ධිවසෙන වට්ටස්මිං ගන්ථෙත්ති සට්ඨන්ති ගන්ථා. තතො අඤ්ඤා නො ගන්ථා. ආරම්මණකරණවසෙන ගන්ථෙහි ගන්ථිතබ්බාති ගන්ථනියා. සෙසං හෙතුගොච්ඡකෙ චුත්තනායෙනෙව යොජෙතබ්බං. යථා ච ඉධ, එවං ඉතො පරෙසුපි චුත්තාවසෙසං තත්ථ තත්ථ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

32-37. ඔසගොච්ඡකෙ යස්ස සංවිජ්ජන්ති තං වට්ටස්මිංයෙව ඔහනන්ති ඔසිදාපෙන්ති ඔසා. ආරම්මණං කත්වා අතික්කමනියතො ඔසෙහි අතික්කමිතබ්බාති ඔසනියා. ඔසානං ආරම්මණධම්මා එව වෙදිතබ්බා.

38-43. යොගගොච්ඡකෙ වට්ටස්මිං යොජෙන්ති යොගා. යොගනියා ඔසනියා පිය වෙදිතබ්බා.

44-49. නිවරණගොච්ඡකෙ චිත්තං නිවරන්ති පරියොනන්ධන්ති නිවරණා. නිවරණියා සංයොජනියා පිය වෙදිතබ්බා.

50-54. පරාමාසගොච්ඡකෙ ධම්මානං යථාභූතං අනිච්චාදිආකාරං අතික්කමිත්වා 'නිච්ච'න්ති ආදිවසෙන පවත්තමානා පරතො ආමසන්ති පරාමාසා. පරාමාසෙහි ආරම්මණකරණවසෙන පරාමට්ඨන්තා පරාමට්ඨා.

55-68. මහත්තරුකෙසු ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා අප්පවත්තිතො සහ ආරම්මණෙනාති සාරම්මණා. නත්ථි එතෙසං ආරම්මණන්ති අනාරම්මණා. චිත්තනට්ඨෙන චිත්තා, විචිත්තට්ඨෙන වා චිත්තා. අවිජ්ජයොගවසෙන චෙතසි නියුත්තාති චෙතසිකා. නිරන්තරභාවුපගමනතාය, උප්පාදතො යාව භඩ්ගා, චිත්තෙන සංසට්ඨාති චිත්තසංසට්ඨා. එකතො වත්තමානාපි නිරන්තරභාවං අනුපගමනතාය චිත්තෙන විසංසට්ඨාති චිත්තවිසංසට්ඨා. සමුට්ඨහන්ති එතෙනාති සමුට්ඨානං. චිත්තං සමුට්ඨානං එතෙසන්ති චිත්තසමුට්ඨානා. සහ භවන්ති සහභූතො. චිත්තෙන සහභූතො චිත්තසහභූතො. අනුපරිවත්තන්ති අනුපරිවත්තිතො. කිං අනුපරිවත්තන්ති? චිත්තං. චිත්තස්ස අනුපරිවත්තිතො චිත්තානුපරිවත්තිතො. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා වාති චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානා. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා ච චිත්තසහභූතො එව වාති චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානසහභූතො. චිත්තසංසට්ඨා ච තෙ චිත්තසමුට්ඨානා ච චිත්තානුපරිවත්තිතො එව වාති චිත්තසංසට්ඨසමුට්ඨානානුපරිවත්තිතො. සෙසානි සබ්බපදානි චුත්තපදානං පටික්ඛෙපවසෙන වෙදිතබ්බානි. අප්ඤ්ඤානි අප්ඤ්ඤානි සන්ධාය අප්ඤ්ඤානිකෙ චුත්තවසෙන අප්ඤ්ඤානාව අප්ඤ්ඤානිකා. තතො බහිභූතාති

බාහිරා. උපාදියන්තෙව භූතානි, න භූතානි විය උපාදියන්තිති උපාදා. න උපාදියන්තෙවාති නොඋපාදා.

69-74. උපාදානගොච්ඡකෙ භූසං ආදියන්තිති උපාදානා; දළ්භග්ගාහං ගණ්හන්තිති අත්ථො. තතො අඤ්ඤෙ නොඋපාදානා.

75-82. කිලෙසගොච්ඡකෙ සංකිලිට්ඨන්තිකෙ චූත්තනයෙනෙව අත්ථො වෙදිතඛිබ්බො.

83-100. පිටිඨිදුකෙසු කාමෙ අවචරන්තිති කාමාවචරා රූපෙ අවචරන්තිති රූපාවචරා. අරූපෙ අවචරන්තිති අරූපාවචරා. අයමෙත්ථ සඬ්ඛෙපො. විත්ථාරො පන පරතො ආවි භවිස්සති. තෙභූමකවට්ටෙ පරියාපන්නා අන්තොගධාති පරියාපන්නා. තස්මිං න පරියාපන්නාති අපරියාපන්නා. වට්ටමුලං ඡින්නන්තා නිබ්බානං ආරම්මණං කත්වා වට්ටතො නියයන්තිති නියයානිකා. ඉමිනා ලක්ඛණෙන න නියයන්තිති අනියයානිකා. චූතියා වා අත්තතො වා පවත්තියා අනන්තරං ඵලදානෙ නියතත්තා නියතා. තථා අනියතත්තා අනියතා. අඤ්ඤෙ ධම්මෙ උත්තරන්ති පජ්භන්තිති උත්තරා. අත්තානං උත්තරිතුං සමත්ථෙහි සහ උත්තරෙහිති සඋත්තරා. නත්ථි එතෙසං උත්තරාති අනුත්තරා. රණන්ති එතෙහිති රණා; යෙහි අභිභූතා සත්තා නානප්පකාරෙන කන්දන්ති පරිදෙවන්ති, තෙසං රාගාදීනං එතං අධිවචනං. සම්පයොගවසෙන පහානෙකට්ඨතාවසෙන ව සහ රණෙහිති සරණා. තෙනාකාරෙන නත්ථි එතෙසං රණාති අරණා.

සුත්තන්තිකදුකමාතිකාපදවණ්ණනා

101-108. සුත්තන්තිකදුකෙසු සම්පයොගවසෙන විජ්ජං භජන්තිති විජ්ජාභාගිනො; විජ්ජාභාගෙ විජ්ජාකොට්ඨාසෙ චත්තන්තිතිපි විජ්ජාභාගිනො. තත්ථ විපස්සනාඤ්ඤාණං, මනොමයිද්ධි, ඡ අභිඤ්ඤාති අට්ඨ විජ්ජා. පුරිමෙන අත්ථෙත තාහි සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනො. පච්ඡිමෙන අත්ථෙත තාසු යා කාවි එකා විජ්ජා විජ්ජා. සෙසා විජ්ජාභාගිනොති. එවං විජ්ජාපි විජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි විජ්ජාභාගිනොත්ථෙව වෙදිතඛිබ්බො. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිප්පෙතා. සම්පයොගවසෙනෙව අවිජ්ජං භජන්තිති අවිජ්ජාභාගිනො. අවිජ්ජාභාගෙ අවිජ්ජාකොට්ඨාසෙ චත්තන්තිතිපි අවිජ්ජාභාගිනො. තත්ථ දුක්ඛපට්ඨිජාදකං තමො සමුදයාදිපට්ඨිජාදකන්ති චතස්සො අවිජ්ජා. පුරිමනයෙනෙව තාහි සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනො. තාසු යා කාවි එකා අවිජ්ජා අවිජ්ජා. සෙසා අවිජ්ජාභාගිනොති. එවං අවිජ්ජාපි අවිජ්ජාය සම්පයුත්තධම්මාපි අවිජ්ජාභාගිනොත්ථෙව වෙදිතඛිබ්බො. ඉධ පන සම්පයුත්තධම්මාව අධිප්පෙතා.

සුභ අනුභවයෙන් පරිණාමය වන කිලෙසන්ධකාරං විද්ධංසෙත්තුං අසමත්ථතාය විජ්ජු උපමා එතෙසන්ති විජ්ජුපමා. නිස්සෙසං විද්ධංසනසමත්ථතාය වජිරං උපමා එතෙසන්ති වජිරුපමා. බාලෙසු යිතත්තා යත්ථ යිතා තදුපවාරෙන බාලා. පණ්ඩිතෙසු යිතත්තා පණ්ඩිතා. බාලකරත්තා වා බාලා, පණ්ඩිතකරත්තා පණ්ඩිතා. කණ්භාති කාලකා, චිත්තස්ස අපහස්සරභාවකරණා. සුක්කාති ඔදානා, චිත්තස්ස පහස්සරභාවකරණා. කණ්භාතිජාතිහෙතුතො වා කණ්භා; සුක්කාතිජාතිහෙතුතො සුක්කා. ඉධ වෙච සම්පරායෙ ච තපෙන්නීති තපනීයා. න තපනීයා අතපනීයා.

අධිවචනදුකාදයො තයො අත්ථතො නින්නානාකරණා; බාස්සනමෙවෙත්ථ නානං. සිරිවඩ්ඪකො ධනවඩ්ඪකොති ආදයො හි වචනමත්තමෙව අධිකාරං කත්වා පවත්තා අධිවචනා නාම. අධිවචනානං පථා අධිවචනපථා. “අභිසංඛාරොන්තීති ඛො, හික්ඛවෙ, තස්මා සංඛාරා”ති (සං. නි. 3.79) එවං නිද්ධාරෙත්වා සහෙතුකං කත්වා වුච්චමානා අභිලාපා නිරුත්ති නාම. නිරුත්තිනං පථා නිරුත්තිපථා. තක්කො විතක්කො සංකප්පොති (ධ. ස. 7) එවං තෙන තෙන පකාරෙන ඤාපනතො පඤ්ඤත්ති නාම. පඤ්ඤත්තිනං පථා පඤ්ඤත්තිපථා. එත්ථ ච එකං දුකං වත්වාපි ඉතරෙසං වචනෙ පයොජනං හෙතුගොච්ඡකෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

109-118. නාමරූපදුකෙ නාමකරණට්ඨෙත නමනට්ඨෙත නාමනට්ඨෙත ව නාමං. රූප්පනට්ඨෙත රූපං. අයමෙත්ථ සංඛිංසො. විත්ථාරො පන නික්ඛෙපකණ්ඩෙ ආචි හවිස්සති. අවිජ්ජාති දුක්ඛාදීසු අඤ්ඤාණං. භවකණ්භාති භවපත්ථතා. භවදිට්ඨිති භවො වුච්චති සස්සතං; සස්සතවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. විභවදිට්ඨිති විභවො වුච්චති උච්ඡෙදං; උච්ඡෙදවසෙන උප්පජ්ජනදිට්ඨි. සස්සතො අත්තා ච ලොකො වාති පවත්තා දිට්ඨි සස්සතදිට්ඨි. උච්ඡිජ්ජිස්සතිති පවත්තා දිට්ඨි උච්ඡෙදදිට්ඨි. අත්තවාති පවත්තා දිට්ඨි අත්තවාදිට්ඨි. අනන්තවාති පවත්තා දිට්ඨි අනන්තවාදිට්ඨි. පුබ්බත්තං අනුගතා දිට්ඨි පුබ්බත්තානුදිට්ඨි. අපරත්තං අනුගතා දිට්ඨි අපරත්තානුදිට්ඨි. අභිරිකන්ති යං න හිරියති හිරියිතබ්බෙනාති (ධ. ස. 387) එවං විත්ථාරිතා නිල්ලජ්ජතා. අනොත්තජ්ජන්ති යං න ඔත්තජ්ජති ඔත්තජ්ජිතබ්බෙනාති එවං විත්ථාරිතො අභායනකආකාරො. හිරියනා හිරී, ඔත්තජ්ජනා ඔත්තජ්ජං. දොච්චස්සතාදීසු දුක්ඛං වචො එතස්මිං විජ්ජට්ඨකුලගාහිමිහි විපච්චනීකසාතෙ අනාදරෙ පුග්ගලෙති දුබ්බවො. තස්ස කම්මං දොච්චස්සං. තස්ස භාවො දොච්චස්සතා. පාපා අස්සද්ධාදයො පුග්ගලා එතස්ස මිත්තාති පාපමිත්තො; තස්ස භාවො පාපමිත්තතා. සොච්චස්සතා ච කල්‍යාණමිත්තතා ච වුත්තපට්ඨකරණයෙන වෙදිතබ්බං.

119-123. ‘පඤ්චස්ථාන ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො, සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධා ආපත්තියො’ති (ධ. ස. 1336) එවං චුත්තාසු ආපත්තිසු කුසලභාවො ආපත්තිකුසලතා. තාහි ආපත්තීහි චුට්ඨානෙ කුසලභාවො ආපත්තිචුට්ඨානකුසලතා. සමාපත්තිසු කුසලභාවො සමාපත්තිකුසලතා. සමාපත්තීනං අප්පනාපරිච්ඡේදපඤ්ඤායෙනං අධිවචනං. සමාපත්තීහි චුට්ඨානෙ කුසලභාවො සමාපත්තිචුට්ඨානකුසලතා. අට්ඨාරසසු ධාතුසු කුසලභාවො ධාතුකුසලතා. තාසංයෙව ධාතූනං මනසිකාරෙ කුසලභාවො මනසිකාරකුසලතා. චක්ඛායතනාදීසු කුසලභාවො ආයතනකුසලතා. ද්වාදසසංඝාතෙ පටිච්චසමුප්පාදෙ කුසලභාවො පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා. තස්මිං තස්මිං යානෙ කුසලභාවො යානකුසලතා. යානන්ති කාරණං චුච්චති. තස්මිඤ්ඤි තදායත්තචුත්තිතාය එලං තිට්ඨති නාම, තස්මා යානන්ති චුත්තං. අට්ඨානෙ කුසලභාවො අට්ඨානකුසලතා.

124-134. උජ්ජහාවො අප්පච්ඡාවො. මුද්දහාවො මද්දවො. අධිවාසනසංඝාතො ඛම්මනභාවො ඛන්ති. සුරතස්ස භාවො සොරච්චං. සම්මොදකමුද්දහාවසංඝාතො සබ්බලභාවො සාබ්බලං. යථා පරෙහි සද්ධිං අත්තනො ඡද්දං න හොති එවං ධම්මාමිසෙහි පටිසන්ථරණං පටිසන්ථාරො. ඉන්ද්‍රියසංවරහෙදසංඝාතො මනවිජ්ජිමයෙසු ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරභාවො ඉන්ද්‍රියෙසු අගුත්තද්වාරතා. පටිග්ගහණපරිභොගවසෙන හොජනෙ මත්තං අජානනභාවො හොජනෙ අමත්තඤ්ඤතා. අනන්තරදුකො චුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො. සතිවිප්පවාසසංඝාතො මුට්ඨස්සතිභාවො මුට්ඨස්සච්චං. අසම්පජානනභාවො අසම්පජඤ්ඤං. සරතීති සති. සම්පජානාතීති සම්පජඤ්ඤං. අප්පටිසංඝාතො අකම්පනට්ඨෙයන පටිසංඝාතසංඝාතං බලං පටිසංඝාතබලං. විරියසිසෙන සත්ත ඛොජ්ඣකභාවො භාවෙන්තස්ස උප්පන්නං බලං භාවනාබලං. පච්චනිකධම්මෙ සමෙතීති සමථො. අනිච්චාදිවසෙන විච්චෙන ආකාරෙන පස්සතීති විපස්සනා. සමථොව තං ආකාරං ගහෙත්වා පුන පචත්තෙතබ්බස්ස සමථස්ස නිමිත්තවසෙන සමථනිමිත්තං. පග්ගාහනිමිත්තෙපි එසෙව නයො. සම්පයුත්තධම්මෙ පග්ගාහනිමිත්තෙපි පග්ගාහො. න වික්ඛිපතීති අවික්ඛෙපො.

135-142. සීලවිනාසිකා අසංවරසංඝාතා සීලස්ස විපත්ති සීලවිපත්ති. සම්මාදිට්ඨිවිනාසිකා මිච්ඡාදිට්ඨිසංඝාතා දිට්ඨියා විපත්ති දිට්ඨිවිපත්ති. සොරච්චමෙව සීලස්ස සම්පාදනතො සීලපරිපූරණතො සීලස්ස සම්පදාති සීලසම්පදා. දිට්ඨිපාරිපූරිභූතං ඤාණං දිට්ඨියා සම්පදාති දිට්ඨිසම්පදා. විසුද්ධිභාවං සම්පත්තා සීලසංඝාතා සීලස්ස විසුද්ධි, සීලවිසුද්ධි. නිබ්බානසංඝාතං විසුද්ධිං පාපෙතුං සමත්ථා, දස්සනසංඝාතා, දිට්ඨියා විසුද්ධි දිට්ඨිවිසුද්ධි. දිට්ඨිවිසුද්ධි ඛො පන යථාදිට්ඨිස්ස ව පධානන්ති කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදිසංඝාතා දිට්ඨිවිසුද්ධි වෙව යථාදිට්ඨිස්ස ව අනුරූපදිට්ඨිස්ස කල්‍යාණදිට්ඨිස්ස තංසම්පයුත්තමෙව පධානං. සංවෙගොති ජාතිආදීනි පටිච්ච උප්පන්නහයසංඝාතං සංවිජ්ජනං. සංවෙජ්ජනියට්ඨානන්ති

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

දුකමාරිකාපදවණ්ණනා නිව්ඨිතා.

1. ඉදානි යථානික්ඛිත්තාය මාතිකාය සඬගහිතෙ ධම්මෙ පහෙදතො දස්සෙත්තුං කතමෙ ධම්මා කුසලාති ඉදං පදභාජනීයං ආරද්ධං. තත්ථ යදෙනං යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං භොතිති පටිමං කාමාවචරකුසලං දස්සිතං, තස්ස තාව නිද්දෙසෙ ධම්මචචත්ථානවාතො සඬගහවාතො සුඤ්ඤතවාතොති තයො මහාවාරා භොන්ති. තෙසු ධම්මචචත්ථානවාතො උද්දෙසනිද්දෙසවසෙන ද්විධා යීතො. තෙසු උද්දෙසචාරස්ස පුච්ඡා, සමයනිද්දෙසො, ධම්මුද්දෙසො, අප්පනාති චත්තාතො පරිච්ඡෙදා. තෙසු ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං පුච්ඡා නාම. ‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං...පෙ.... තස්මිං සමයෙ’ති අයං සමයනිද්දෙසො නාම. ‘එස්සො භොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො භොති’ති අයං ධම්මුද්දෙසො නාම. ‘යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙසි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිනො ධම්මා ඉමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං අප්පනා නාම.

එවිට එකතු වූ පරිච්ඡේදයේ දී තිස්ස උද්දෙසවාරස්ස ය්වායං පයමො පුච්ඡාපරිච්ඡේදො, තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති අයං කථෙතුකම්යතාපුච්ඡා. පඤ්චවිධානි පුච්ඡා — අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා, දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා, විමතිච්ඡේදනාපුච්ඡා, අනුමතිපුච්ඡා, කථෙතුකම්යතාපුච්ඡාති. තාසං ඉදං නානත්තං —

කතමා අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං අඤ්ඤාතං භොති, අදිට්ඨං අතුලිතං අතිරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං. තස්ස ඤාණාය දස්සනාය තුලනාය තීරණාය විභූතත්ථාය විභාවනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා (මහානි. 150; චුළුති. පුණ්ණකමාණුවපුච්ඡානිද්දෙස 12) .

කතමා දිව්‍යසංසන්දනාපුච්ඡා? පකතියා ලක්ඛණං ඤාතං භොති, දිව්‍යං
තුලිතං තීරිතං විභූතං විභාවිතං, සො අඤ්ඤාති පණ්ඩිතෙති සද්ධිං

සංසන්දනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා (මහානි. 150; වුළුනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12) .

කතමා විමතිවිෂේදනාපුච්ඡා? පකතියා සංසයපක්ඛන්දො හොති, විමතිපක්ඛන්දො ද්වෙළ්භකජාතො – ‘එවං නු ඛො, නනු ඛො, කිං නු ඛො, කථං නු ඛො’ති. සො විමතිවිෂේදනත්ථාය පඤ්භං පුච්ඡති. අයං විමතිවිෂේදනාපුච්ඡා (මහානි. 150; වුළුනි. පුණ්ණකමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 12) .

කතමා අනුමතිපුච්ඡා? භගවා භික්ඛූනං අනුමතියා පඤ්භං පුච්ඡති – ‘තං කිං මඤ්ඤං, භික්ඛවෙ, රූපං නිව්චං වා අනිව්චං වා’ති? ‘අනිව්චං, භන්තෙ’. ‘යං පනානිව්චං දුක්ඛං වා තං සුඛං වා’ති? ‘දුක්ඛං, භන්තෙ’. ‘යං පනානිව්චං දුක්ඛං විපරිණාමධම්මං, කල්ලං නු තං සමනුපස්සිතුං එතං මම, එසොභමස්මි, එසො මෙ අත්තා’ති? ‘නොභෙතං, භන්තෙ’ති (සං. නි. 3.79; මහාව. 21) . අයං අනුමතිපුච්ඡා.

කතමා කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡා? භගවා භික්ඛූනං කථෙතුකම්‍යතාය පඤ්භං පුච්ඡති. ‘‘චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, සතිපට්ඨානා. කතමෙ චත්තාරො’’ති (දී. නි. 2.373) ? අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති.

තත්ථ ඛුද්ධානං පුරිමා තිස්සො පුච්ඡා නත්ථි. කස්මා? ඛුද්ධානඤ්ඤි තිස්ස අද්ධාසු කිඤ්චි සඬ්ඛනං, අද්ධාවිමුත්තං වා අසඬ්ඛනං, අදිට්ඨං අනඤ්ඤාතං අජොතිතං අතුලිතං අකිරිතං අවිභූතං අවිභාවිතං නාම නත්ථි. තෙන තෙසං අදිට්ඨජොතනාපුච්ඡා නත්ථි. යං පන භගවතා අත්තනො ඤාණෙන පටිවිද්ධං, තස්ස අඤ්ඤෙන සමණෙන වා බ්‍රාහ්මණෙන වා දෙවෙන වා මාරෙන වා බ්‍රහ්මුතා වා සද්ධිං සංසන්දනකිව්චං නත්ථි. තෙනස්ස දිට්ඨසංසන්දනාපුච්ඡා නත්ථි. යස්මා පනෙස අකථංකථී තිණ්ණවිචිකිචිජො සබ්බධම්මෙසු විහතසංසයො, තෙනස්ස විමතිවිෂේදනාපුච්ඡා නත්ථි. ඉතරා ද්වෙ පන පුච්ඡා භගවතො අත්ථි. තාසු අයං කථෙතුකම්‍යතාපුච්ඡාති වෙදිතබ්බා.

තත්ථ ‘කතමෙ’තිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡති. ‘ධම්මා කුසලා’ති භි වචනමත්තෙන ‘කිං කතා කිං වා කරොන්ති’ති න සක්කා ඤාතුං. ‘කතමෙ’ති චුත්තෙ පන තෙසං පුට්ඨභාවො පඤ්ඤායති. තෙන චුත්තං ‘කතමෙතිපදෙන නිද්දිසිතබ්බධම්මෙ පුච්ඡති’ති. ‘ධම්මා කුසලා’තිපද්ද්වයෙන පුච්ඡාය පුට්ඨධම්මෙ දස්සෙති. තෙසං අත්ථො භෙට්ඨා පකාසිතොව.

කස්මා පනෙත්ථ මාතිකායං විය ‘කුසලා ධම්මා’ති අවත්වා ‘ධම්මා කුසලා’ති පදානුක්කමො කතොති? පහෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා පහෙදවන්තදස්සන්තං. ඉමස්මිඤ්ඤි අභිධම්මෙ ධම්මාව දෙසෙතබ්බා. තෙ ව කුසලාදිහි පහෙදෙහි අනෙකප්පහෙදා. තස්මා ධම්මායෙව ඉධ දෙසෙතබ්බා. නායං වොහාරදෙසනා. තෙ ව අනෙකප්පහෙදතො දෙසෙතබ්බා, න

ධම්මමත්තතො. පහෙදතො හි දෙසනා සනවිනිබ්බොගපටිසම්භිදාඤ්ඤාණාවහා හොතිති ‘කුසලා ධම්මා’ති එවං පහෙදතො ධම්මානං දෙසනං දීපෙත්වා, ඉදානි යෙ තෙන පහෙදෙන දෙසෙතබ්බා ධම්මා තෙ දස්සෙතුං, අයං ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති පදානුක්කමො කතොති වෙදිතබ්බො. පහෙදවන්තෙසු හි දස්සිතෙසු පහෙදො දස්සියමානො යුජ්ජති සුවිඤ්ඤායො යා ව හොතිති.

ඉදානි යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තන්ති. එත්ථ –

සමයෙ නිද්දිසි චිත්තං, චිත්තෙන සමයං මුනි;
නියමෙත්වාන දීපෙතුං, ධම්මෙ තත්ථ පහෙදතො.

‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්ත’න්ති හි නිද්දිසන්තො භගවා සමයෙ චිත්තං නිද්දිසි. කිංකාරණා? තෙන සමයනියමිතෙන චිත්තෙන පරියොසානෙ ‘තස්මිං සමයෙ’ති එවං සමයං නියමෙත්වාන, අථ විජ්ජමානෙපි සමයනානත්තෙ යස්මිං සමයෙ චිත්තං තස්මිංයෙව සමයෙ එස්සො හොති, වෙදනා හොතිති එවං තස්මිං චිත්තනියමිතෙ සමයෙ එතෙ සන්තතිසමුහකිච්චාරම්මණසනවසෙන දුරනුබොධජ්ජපහෙදෙ එස්සවෙදනාදයො ධම්මෙ බොධෙත්ති අත්ථො.

ඉදානි ‘යස්මිං සමයෙ’තිආදීසු අයමනුපුබ්බපදවණ්ණනා. යස්මිත්ති අනියමතො භූමිමනිද්දෙසො. සමයෙති අනියමනිද්දිට්ඨපරිදීපනං. එත්තාවතා අනියමතො සමයො නිද්දිට්ඨො හොති. තත්ථ සමයසද්දො –

සමවායෙ බණ්ණ කාලෙ, සමුහෙ හෙතු දිට්ඨිසු;
පටිලාහෙ පහානෙ ව, පටිච්චෙධෙ ව දිස්සති.

තථා හිස්ස “අජ්ජෙව නාම ස්වෙපි උපසංඝකමෙය්‍යාම කාලඤ්ච සමයඤ්ච උපාදායා”ති (දී. නි. 1.447) එවමාදීසු සමවායො අත්ථො. “එකොව බො, හික්ඛවෙ, බණ්ණො ව සමයො ව බ්‍රහ්මවරියවාසායා”තිආදීසු (අ. නි. 8.29) බණ්ණො. “උණ්හසමයො පරිලාහසමයො”තිආදීසු (පාචි. 358) කාලො. “මහාසමයො පවනස්මි”න්තිආදීසු සමුහො. “සමයොපි බො තෙ, හද්දාලි, අජ්ජට්ඨිද්ධො අහොසි – භගවා බො සාවත්ථියං විහරති, භගවාපි මං ජානිස්සති ‘හද්දාලි නාම හික්ඛු සත්ථුසාසනෙ සික්ඛාය අපරිපූරකාරි’ති. අයමිපි බො තෙ, හද්දාලි, සමයො අජ්ජට්ඨිද්ධො අහොසි”තිආදීසු (ම. නි. 2.135) හෙතු. “තෙන බො පන සමයෙන උග්ගාහමානො පරිබ්බාජකො සමණමුණ්ඩිකාපුත්තො සමයජ්ජවාදකෙ තින්ද්‍රකාවීරෙ එකසාලකෙ මල්ලිකාය ආරාමෙ පටිවසති”තිආදීසු (ම. නි. 2.260) දිට්ඨි.

“දිට්ඨෙ ධම්මෙ ව යො අත්ථො, යො චත්ථො සම්පරායිකො;
අත්ථාහිසමයා ධිරො, පණ්ඩිතොති පවුච්චති”ති. (සං. නි. 1.129) –

ආදීසු පටිලාභො. “සම්මා මානාභිසමයා අන්තමකාසි දුක්ඛස්සා”තිආදීසු (ම. නි. 1.28) පහානං. “දුක්ඛස්ස පිළිනට්ඨො සඬ්ඛිතට්ඨො සන්තාපට්ඨො විපරිණාමට්ඨො අභිසමයට්ඨො”තිආදීසු (පටි. ම. 2.8) පටිවෙධො. එවමනෙකෙසු සමයෙසු –

සමවායො ඛණො කාලො, සමුහො හෙතුයෙව ච;

එතෙ පඤ්චපි විඤ්ඤයා, සමයා ඉධ විඤ්ඤනා.

‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසල’න්ති ඉමස්මිඤ්ඤි කුසලාධිකාරෙ තෙසු නවසු සමයෙසු එතෙ සමවායාදයො පඤ්ච සමයා පණ්ඩිතෙන වෙදිතඛ්ඛා.

තෙසු පච්චයසාමග්ගී, සමවායො ඛණො පන;

එකොව නවමො ඤෙයො, චක්කානි චතුරොපි වා.

යා හි එසා සාධාරණඵලනිජ්ඣාදකත්තෙන සණ්ඨිතා පච්චයානං සාමග්ගී, සා ඉධ සමවායොති ඤාතඛ්ඛා. “එකොව ඛො, භික්ඛවෙ, ඛණො ච සමයො ච බ්‍රහ්මචරියවාසායා”ති (අ. නි. 8.29) එවං චුත්තො පන නවමොව ඛණො එකො ඛණොති වෙදිතඛ්ඛො. යානි වා පනෙතානි “චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, චක්කානි යෙහි සමන්තාගතානං දෙවමනුස්සානං චතුචක්කං චත්තති”ති – එත්ථ ‘පතිරූපදෙසවාසො, සප්පුරිසුපනිස්සයො, අත්තසම්මාපණ්ඩි, පුබ්බෙ ච කතපුඤ්ඤා’ති (අ. නි. 4.31) චත්තාරි චක්කානි චුත්තානි, එතානි වා එකජ්ඣං කත්වා ඔකාසට්ඨොන ඛණොති වෙදිතඛ්ඛානි. තානි හි කුසලප්පත්තියා ඔකාසභූතානි.

එවං සමවායඤ්ච ඛණඤ්ච ඤත්වා ඉතරෙසු –

තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො, කාලො වොහාරමත්තකො;

පුඤ්ජො එස්සාදිධම්මානං, සමුහොති විභාවිතො.

‘චිත්තකාලො රූපකාලො’තිආදිනා හි නයෙන ධම්මෙ වා, ‘අතීතො අනාගතො’තිආදිනා නයෙන ධම්මචුත්තිං වා, ‘ඛිජ්ජකාලො අඬ්ඤාකාලො’ති ආදිනා නයෙන ධම්මපටිපාටිං වා, ‘උප්පාදකාලො ජරාකාලො’තිආදිනා නයෙන ධම්මලක්ඛණං වා, ‘වෙදියනකාලො සඤ්ජානනකාලො’තිආදිනා නයෙන ධම්මකිච්චං වා, ‘න්භානකාලො පානකාලො’තිආදිනා නයෙන සත්තකිච්චං වා, ‘ගමනකාලො යානකාලො’තිආදිනා නයෙන ඉරියාපථං වා, ‘පුබ්බණ්ණො සායන්තො දිවා රත්ති’තිආදිනා නයෙන චන්දිමසුරියාදිපරිචත්තනං වා, ‘අඬ්ඬමාසො මාසො’තිආදිනා නයෙන අහොරත්තාදිසඬ්ඛාතං කාලසඤ්චයං වාති – එවං තං තං උපාදාය පඤ්ඤත්තො කාලො නාම. සො පනෙස සභාවතො අවිජ්ජමානත්තා පඤ්ඤත්තිමත්තකො එවාති වෙදිතඛ්ඛො. යො පනෙස

එස්සවෙදනාදීනං ධම්මානං පුඤ්ජො, සො ඉධ සමුහොති විභාවිතො. එවං කාලසමුහෙපි ඤත්වා ඉතරො පන -

හෙතුති පච්චයොවෙත්ථ, තස්ස ද්වාරවසෙන වා;
අනෙකභාවො විඤ්ඤෙය්‍යො, පච්චයානං වසෙන වා.

එත්ථ හි පච්චයොව හෙතු නාම, තස්ස ද්වාරානං වා පච්චයානං වා වසෙන අනෙකභාවො වෙදිතඛිබ්බො. කථං? චක්ඛුද්වාරාදීසු හි උප්පජ්ජමානානං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං චක්ඛුරූපආලෝකමනසිකාරාදයො පච්චයා, මහාපකරණෙ ව “හෙතුපච්චයො ආරම්මණපච්චයො” තිආදීනා නයෙන චතුර්විසති පච්චයා වුත්තා. තෙසු යපෙත්වා විපාකපච්චයඤ්ච පච්ඡාජාතපච්චයඤ්ච, සෙසා කුසලධම්මානං පච්චයා භොන්ති යෙව. තෙ සඛිබ්බෙපි ඉධ හෙතුති අධිප්පෙතා. එවමස්ස ඉමිනා ද්වාරවසෙන වා පච්චයවසෙන වා අනෙකභාවො වෙදිතඛිබ්බො. එවමෙන සමවායාදයො පඤ්ච අත්ථා ඉධ සමයසද්දෙන පරිග්ගහිතාති වෙදිතඛිබ්බො.

‘කස්මා පන එතෙසු යංකිඤ්චි එකං අපරිග්ගහෙත්වා සඛිබ්බෙසං පරිග්ගහො කතො’ති? ‘තෙන තෙන තස්ස තස්ස අත්ථවිසෙසස්ස දීපනතො. එතෙසු හි සමවායසඛිබ්බාතො සමයො අනෙකහෙතුතො වුත්ති. දීපෙති. තෙන එකකාරණවාදො පටිසෙධිතො භොති. සමවායො ව නාම සාධාරණඵලනිජ්ඣාදනෙ අඤ්ඤමඤ්ඤාපෙක්ඛො භොති. තස්මා ‘එකො කත්තා නාම නත්ථි’ති ඉමම්පි අත්ථං දීපෙති. සභාවෙන හි කාරණෙ සති කාරණන්තරාපෙක්ඛා අයුත්තාති. එවං එකස්ස කස්සචි කාරණස්ස අභාවදීපනෙන “සයංකතං සුඛදුක්ඛ”න්තිආදි පටිසෙධිතං භොති.

තත්ථ සියා - ‘යං වුත්තං අනෙකහෙතුතො වුත්ති. දීපෙති’ති, තං න යුත්තං. ‘කිංකාරණා’? ‘අසාමග්ගියං අහෙතුනං සාමග්ගියම්පි අහෙතුභාවාපත්තිතො’. ‘න හි එකස්මිං අන්ධෙ දට්ඨුං අසක්කොන්තෙ අන්ධසතං පස්සති’ති. ‘නො න යුත්තං; සාධාරණඵලනිජ්ඣාදකත්තෙන හි ධීතභාවො සාමග්ගී; න අනෙකෙසං සමොධානමත්තං. න ව අන්ධානං දස්සනං නාම සාධාරණඵලං’. ‘කස්මා’? ‘අන්ධසතෙ සතිපි තස්ස අභාවතො. චක්ඛාදීනං පන තං සාධාරණඵලං, තෙසං භාවෙ භාවතො. අසාමග්ගියං අහෙතුනම්පි ව සාමග්ගියං හෙතුභාවො සිද්ධො. ස්වායං අසාමග්ගියං ඵලාභාවෙන, සාමග්ගියඤ්චස්ස භාවෙන, වෙදිතඛිබ්බො. චක්ඛාදීනඤ්චි වෙකල්ලෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං අභාවො, අවෙකල්ලෙ ව භාවො, පච්චක්ඛසිද්ධො ලෝකස්සා’ති. අයං තාව සමවායසඛිබ්බාතෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙස අට්ඨහි අක්ඛණෙහි පරිවජ්ජිතො නවමො ඛණො, පතිරූපදෙසවාසාදිකො ව චතුර්වක්කසඛිබ්බාතො ඔකාසට්ඨෙන ඛණො වුත්තො,

සො මනුස්සත්තඛුද්ධුප්පාදසද්ධම්මට්ඨිතිආදිකං බණ්ණාමග්ගිං විනා නත්ථි. මනුස්සත්තාදීනඤ්ච කාණකච්ඡපොපමාදීහි (ම. නි. 3.252) දුල්ලභභාවො. ඉති බණ්ණස්ස දුල්ලභත්තා සුට්ඨුතරං බණ්ණායත්තං ලොකුත්තරධම්මානං උපකාරභූතං කුසලං දුල්ලභමෙව. එවමෙනෙසු බණ්ණසංඛාරානො සමයො කුසලුප්පත්තියා දුල්ලභභාවං දීපෙති. එවං දීපෙන්තෙන අනෙත අධිගතබණ්ණානං බණ්ණායත්තස්සෙව තස්ස කුසලස්ස අනනුට්ඨානෙන මොසබණ්ණං කුරුමානානං පමාදවිභාරො පටිසෙධිතො භොති. අයං බණ්ණසංඛාරානෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

යො පනෙතස්ස කුසලචිත්තස්ස පවත්තිකාලො නාම භොති, සො අතිපරිත්තො. සා වස්ස අතිපරිත්තතා “යථා ව, භික්ඛවෙ, තස්ස පුරිසස්ස ජවො, යථා ව චන්දිමසුරියානං ජවො, යථා ව යා දෙවතා චන්දිමසුරියානං පුරතො ධාවත්ති තාසං දෙවතානං ජවො, තතො සීසතරං ආයුසංඛාරා බීයන්ති”ති (සං. නි. 2.228) – ඉමස්ස සුත්තස්ස අට්ඨකථාවසෙන වෙදිතබ්බා. තත්ත්ව භි සො රූපජීවිතින්ද්‍රියස්ස තාව පරිත්තකො කාලො චුත්තො. යාව පටුප්පන්නං රූපං තිට්ඨති තාව සොළස විත්තාති උප්පජ්ජන්වා භිජ්ජන්ති. ඉති තෙසං කාලපරිත්තතාය උපමාපි නත්ථි. තෙනෙවාහ – “යාවඤ්චිදං, භික්ඛවෙ, උපමාපි න සුකරා යාව ලභුපරිවත්තං විත්ත”න්ති (අ. නි. 1.48). එවමෙනෙසු කාලසංඛාරානො සමයො කුසලචිත්තස්සෙව විත්තිකාලස්ස අතිපරිත්තතං දීපෙති. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන අතිපරිත්තකාලතාය, විජ්ජුලතොභාසෙන මුත්තාවුණනං විය, දුප්පට්ඨිජ්ඣමිදං විත්තං, තස්මා එතස්ස පටිවෙධෙ මහාඋස්සාහො ව ආදරො ව කත්තබ්බොති ඔවාදො දින්නො භොති. අයං කාලසංඛාරානෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

සමුහසංඛාරානො පන සමයො අනෙකෙසං සහුප්පත්තිං දීපෙති. එස්සාදීනඤ්චි ධම්මානං පුඤ්ජො සමුහොති චුත්තො. තස්මිඤ්ච උප්පජ්ජමානං විත්තං සහ තෙහි ධම්මෙහි උප්පජ්ජන්ති අනෙකෙසං සහුප්පත්ති දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන එකස්සෙව ධම්මස්ස උප්පත්ති පටිසෙධිතා භොති. අයං සමුහසංඛාරානෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

හෙතුසංඛාරානො පන සමයො පරායත්තචුත්තිතං දීපෙති. ‘යස්මිං සමයෙ’ති භි පදස්ස යස්මා ‘යස්මිං හෙතුමිහි සති’ උප්පන්නං භොතීති අයමත්ථො, තස්මා ‘හෙතුමිහි සති’ පවත්තිතො පරායත්තචුත්තිතා දීපිතා. එවං දීපෙන්තෙන වානෙන ධම්මානං සවසවත්තිතාහිමානො පටිසෙධිතො භොති. අයං හෙතුසංඛාරානෙන සමයෙන අත්ථො දීපිතො.

තත්ථ ‘යස්මිං සමයෙ’ති කාලසංඛාරාතස්ස සමයස්ස වසෙන ‘යස්මිං කාලෙ’ති අත්ථො; සමුහසංඛාරාතස්ස ‘යස්මිං සමුහෙ’ති. බණ්ණසමවායහෙතුසංඛාරානානං ‘යස්මිං බණ්ණ සති, යාය සාමග්ගියා සති, යම්හි

හෙතෙම 'සති' කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සති 'එස්සාදයොපි'ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො. අධිකරණඤ්ඤි කාලසංඛිතො සමුහසංඛිතො ච සමයො. තත්ථ චුත්තධම්මානන්ති අධිකරණවසෙනත්ථ භූමිමං. ඛණසමවායහෙතුසංඛිතාත්ස්ස ච සමයස්ස භාවෙන තෙසං භාවො ලක්ඛියතිති භාවෙනභාවලක්ඛණවසෙනත්ථ භූමිමං.

කාමාවචරන්ති “කතමෙ ධම්මා කාමාවචරා? හෙට්ඨනො අවිචිතිරයං උපරිතො පරනිම්මිතවසවන්තිං පරියන්තං කත්වා”තිආදිනා (ධ. ස. 1287) නයෙන චුත්තෙසු කාමාවචරධම්මෙසු පරියාපන්නං. තත්ත්වං වචනත්ථො – උද්දානතො ද්වෙ කාමා, වත්ථුකාමො ච කිලෙසකාමො ච. තත්ථ කිලෙසකාමො අත්ථතො ඡන්දරාගොව වත්ථුකාමො තෙභූමකවට්ටං. කිලෙසකාමො වෙත්ථ කාමෙතිති කාමො; ඉතරො පන කාමියතිති කාමො. යස්මිං පන පදෙසෙ දුට්ඨොපෙසො කාමො පවත්තිවසෙන අවචරති, සො චතුත්තං අපායානං, මනුස්සානං, ඡන්තඤ්ඤි දෙවලොකානං වසෙන එකාදසවිධො පදෙසො. කාමො එත්ථ අවචරතිති කාමාවචරො, සසත්ථාවචරො විය. යථා හි යස්මිං පදෙසෙ සසත්ථා පුරිසා අවචරන්ති, සො විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු ද්විපදවතුප්පදෙසු අවචරන්තෙසු, තෙසං අභිලක්ඛිතත්තා ‘සසත්ථාවචරො’ත්වෙව වුච්චති, එවං විජ්ජමානෙසුපි අඤ්ඤෙසු රූපාවචරාදියු තත්ථ අවචරන්තෙසු, තෙසං අභිලක්ඛිතත්තා අයං පදෙසො ‘කාමාවචරො’ත්වෙව වුච්චති. ස්වායං යථා රූපහවො රූපං, එවං උත්තරපදලොපං කත්වා ‘කාමො’ත්වෙව වුච්චති. එවමිදං චිත්තං ඉමස්මිං එකාදසපදෙසසංඛිතානෙ කාමෙ අවචරතිති කාමාවචරං.

කිඤ්ඤාපි හි එතං රූපාරූපහවෙසුපි අවචරති, යථා පන සංඛිතමෙ අවචරණතො සංඛිතමාවචරොති ලද්ධනාමකො නාගො නගරෙ වරන්තොපි ‘සංඛිතමාවචරො’ත්වෙව වුච්චති, ඵලජලවරා ච පාණා අථලෙ අජලෙ ච ධීනාපි ‘ඵලවරා ජලවරා’ත්වෙව වුච්චන්ති, එවමිදං අඤ්ඤත්ථ අවචරන්තමිති කාමාවචරමෙවාති වෙදිතබ්බං. ආරම්මණකරණවසෙන වා එත්ථ කාමො අවචරතිතිපි කාමාවචරං. කාමඤ්ඤෙස රූපාරූපාවචරෙසුපි අවචරති, යථා පන වදන්ති ‘වච්ඡො’, මහියං සෙතිති ‘මහිංසො’ති චුත්තෙ, න සත්තා යත්තකා වදන්ති, මහියං වා සෙත්ති සබ්බෙසං තං නාමං හොති, එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. අපිච කාමහවසංඛිතානෙ කාමෙ පටිසන්ධිං අවචාරෙතිතිපි කාමාවචරං.

කුසලන්ති කුච්ඡිතානං සලනාදීහි අත්ථෙහි කුසලං. අපිච ආරොග්‍යට්ඨෙන අනවජ්ජට්ඨෙන කොසල්ලසම්භූතට්ඨෙන ච කුසලං. යථෙව හි ‘කච්චි නු හොතො කුසල’න්ති (ජා. 1.15.146; 2.20.129) රූපකායෙ අනාතුරතාය අගෙලඤ්ඤෙන නිබ්‍යාධිතාය ආරොග්‍යට්ඨෙන කුසලං චුත්තං, එවං අරූපධම්මෙපි කිලෙසාතුරතාය කිලෙසගෙලඤ්ඤස්ස ච කිලෙසනිබ්‍යාධිතො

අභාවෙන ආරොග්‍යටියෙන කුසලං වෙදිතබ්බං. කිලෙසවජ්ජස්ස පන කිලෙසදොසස්ස කිලෙසදරථස්ස ච අභාවා අනවජ්ජටියෙන කුසලං. කොසල්ලං වුවචති පඤ්ඤා; කොසල්ලතො සම්භූතත්තා කොසල්ලසම්භූතටියෙන කුසලං.

‘ඤාණසම්පයුත්තං’ තාව එවං හොතු; ඤාණවිජ්ජයුත්තං කථන්ති. තම්පි රුල්හිසද්දෙන කුසලමෙව. යථා හි තාලපණ්ණෙහි අකත්වා කිලඤ්ජාදිහි කතම්පි තංසරික්ඛත්තා රුල්හිසද්දෙන තාලවණ්ටන්ත්වෙව වුවචති, එවං ‘ඤාණවිජ්ජයුත්තං’ම්පි කුසලන්ත්වෙව වෙදිතබ්බං. නිජ්ජපරියායෙන පන ‘ඤාණසම්පයුත්තං’ ආරොග්‍යටියෙන අනවජ්ජටියෙන කොසල්ලසම්භූතටියෙනාති තිව්ධෙනපි කුසලන්ති නාම. ලහති, ඤාණවිජ්ජයුත්තං දුට්ඨෙනෙව. ඉති යඤ්ච ජාතකපරියායෙන යඤ්ච බාහිතිකසුත්තපරියායෙන යඤ්ච අභිධම්මපරියායෙන කුසලං කථිතං සබ්බං තං තිහිපි අත්ථෙහි ඉමස්මිං චිත්තෙ ලබ්භති.

තදෙනං ලක්ඛණාදිවසෙන අනවජ්ජසුඛවිපාකලක්ඛණං, අකුසලවිද්ධංසනරසං, වොදානපච්චුපට්ඨානං, යොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානං. අවජ්ජපටිපක්ඛත්තා චා අනවජ්ජලක්ඛණමෙව කුසලං, වොදානභාවරසං, ඉට්ඨවිපාකපච්චුපට්ඨානං, යථාචුත්තපදට්ඨානමෙව. ලක්ඛණාදීසු හි තෙසං තෙසං ධම්මානං සභාවො චා සාමඤ්ඤං චා ලක්ඛණං නාම. කිච්චං චා සම්පත්ති චා රසො නාම. උපට්ඨානාකාරො චා එලං චා පච්චුපට්ඨානං නාම. ආසන්නකාරණං පදට්ඨානං නාම. ඉති යත්ථ යත්ථ ලක්ඛණාදීනි වක්ඛාම තත්ථ තත්ථ ඉමිනාව නයෙන තෙසං නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චිත්තන්ති ආරම්මණං චිත්තෙතීති චිත්තං; විජානාතීති අත්ථො. යස්මා චා ‘චිත්ත’න්ති සබ්බචිත්තසාධාරණො එස සද්දො, තස්මා යදෙන්ථ ලොකියකුසලාකුසලකිරියචිත්තං, තං ජවනවීථිවසෙන අත්තනො සන්නානං විනොතීති චිත්තං. විපාකං කම්මකිලෙසෙහි චිත්තන්ති චිත්තං. අපිච සබ්බම්පි යථානුරූපතො චිත්තතාය චිත්තං. චිත්තකරණතාය චිත්තන්ති එවම්පෙන්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යස්මා අඤ්ඤදෙව සරාගං චිත්තං, අඤ්ඤං සදොසං, අඤ්ඤං සමොහං; අඤ්ඤං කාමාවචරං, අඤ්ඤං රූපාවචරාදිභෙදං; අඤ්ඤං රූපාරම්මණං, අඤ්ඤං සද්දාදිආරම්මණං; රූපාරම්මණෙසු චාපි අඤ්ඤං නීලාරම්මණං, අඤ්ඤං පිතාදිආරම්මණං; සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො; සබ්බෙසුපි වෙනෙසු අඤ්ඤං හීනං අඤ්ඤං මජ්ඣිමං අඤ්ඤං පණීතං; හීනාදීසුපි අඤ්ඤං ඡන්දාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං වීරියාධිපතෙය්‍යං අඤ්ඤං චිත්තාධිපතෙය්‍යං, අඤ්ඤං විමංසාධිපතෙය්‍යං, තස්මා අස්ස ඉමෙසං සම්පයුත්තභූමිආරම්මණහීනමජ්ඣිමපණීතාධිපතීනං වසෙන චිත්තතා වෙදිතබ්බො. කාමඤ්ඤෙන්ථ එකමෙව එවං චිත්තං න හොති, චිත්තානං පන අත්තොගධත්තා එතෙසු යංකිඤ්චි එකම්පි චිත්තතාය චිත්තන්ති වත්තුං වට්ටති. එවං තාව චිත්තතාය චිත්තං.

කථං චිත්තකරණතායාති? ලොකස්මිඤ්ඤි චිත්තකම්මතො උත්තරි අඤ්ඤං චිත්තං නාම නත්ථි. තස්මිම්පි වරණං නාම චිත්තං අතිචිත්තමෙව භොති. තං කරොන්තානං චිත්තකාරානං ‘එවංවිධානි එත්ථ රූපානි කාතබ්බානී’ති චිත්තසඤ්ඤා උප්පජ්ජති. තාය චිත්තසඤ්ඤාය ලොකගහනරඤ්ජනඋප්පොතනචිත්තනාදිනිප්පාදිකා චිත්තකිරියා උප්පජ්ජන්ති, තතො වරණසංඛාතෙ චිත්තෙ අඤ්ඤතරං විචිත්තරූපං නිප්පජ්ජති. තතො ‘ඉමස්ස රූපස්ස උපරි ඉදං භොතු, භෙට්ඨා ඉදං, උභයපස්සෙ ඉද’න්ති චිත්තෙන්වා යථාචිත්තිතෙන කමෙන සෙසචිත්තරූපනිප්පාදනං භොති, එවං යංකිඤ්චි ලොකෙ විචිත්තං සිප්පජාතං සබ්බං තං චිත්තෙනෙව කරියති, එවං ඉමාය කරණවිචිත්තතාය තස්ස තස්ස චිත්තස්ස නිප්පාදකං චිත්තම්පි තට්ඨ චිත්තං භොති. යථාචිත්තිතස්ස වා අනවසෙසස්ස අනිප්පජ්ජනතො තතොපි චිත්තමෙව චිත්තතරං. තෙනාහ භගවා –

“දිට්ඨං වො, භික්ඛවෙ, වරණං නාම චිත්තන්ති? ‘එවං, භන්තෙ’. තම්පි ඛො, භික්ඛවෙ, වරණං නාම චිත්තං චිත්තෙනෙව චිත්තිතං. තෙනපි ඛො, භික්ඛවෙ, වරණෙන චිත්තෙන චිත්තංයෙව චිත්තතරං”න්ති (සං. නි. 3.100).

තථා යදෙනං දෙවමනුස්සනිරයනිරවිජානහෙදාසු ගතීසු කම්මලිඬිගසඤ්ඤාවොහාරාදිහෙදං අජ්ඣාත්තිකං චිත්තං තම්පි චිත්තකතමෙව. කායකම්මාදිහෙදඤ්ඤි දානසිලවිහිංසාසායෙයාදිනායප්පවත්තං කුසලාකුසලකම්මං චිත්තනිප්පාදිතං කම්මනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ව තාසු තාසු ගතීසු හත්ථපාදකණ්ණඋදරගීවාමුඛාදිසණ්ඨානභින්නං ලිඬිගනානත්තං. ලිඬිගනානත්තතො යථාගහිතසණ්ඨානවසෙන ‘අයං ඉත්ථි අයං පුරිසො’ති උප්පජ්ජමානාය සඤ්ඤාය සඤ්ඤානානත්තං. සඤ්ඤානානත්තතො සඤ්ඤානුරූපෙන ‘ඉත්ථි’ති වා ‘පුරිසො’ති වා වොහරන්තානං වොහාරනානත්තං. වොහාරනානත්තවසෙන පන යස්මා ‘ඉත්ථි හවිස්සාමි පුරිසො හවිස්සාමි, ඛත්තියො හවිස්සාමි බ්‍රාහ්මණො හවිස්සාමි’ති එවං තස්ස තස්ස අත්තභාවස්ස ජනකං කම්මං කරියති, තස්මා වොහාරනානත්තතො කම්මනානත්තං. තං පනෙනං කම්මනානත්තං යථාපත්ථිතං භවං නිබ්බත්තෙන්තං යස්මා ගතිවසෙන නිබ්බත්තෙති තස්මා කම්මනානත්තතො ගතිනානත්තං. කම්මනානත්තෙනෙව ව තෙසං තෙසං සත්තානං තස්සා තස්සා ගතියා අපාදකද්විපාදකාදිතා, තස්සා තස්සා උපපත්තියා උච්චනීවාදිතා, තස්මිං තස්මිං අත්තභාවෙ සුවණ්ණදුඛණ්ණාදිතා, ලොකධම්මෙසු ලාභාලාභාදිතා ව පඤ්ඤායති. තස්මා සබ්බමෙතං දෙවමනුස්සනිරයනිරවිජානහෙදාසු ගතීසු කම්මලිඬිගසඤ්ඤාවොහාරාදිහෙදං අජ්ඣාත්තිකං චිත්තං චිත්තෙනෙව කතන්ති වෙදිතබ්බං. ස්වායමත්ථො ඉමස්ස සංඛිතිඅනාරුළුභස්ස සුත්තස්ස වසෙන වෙදිතබ්බො. චුත්තඤ්ඤෙනං –

“කම්මනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානවසෙන

ලිඬගනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානං

භවති,

ලිඬගනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානවසෙන

සඤ්ඤානානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානං

භවති,

සඤ්ඤානානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානවසෙන

වොහාරනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානං

භවති,

වොහාරනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානවසෙන

කම්මනානත්තපුටුත්තප්පහෙදවච්චත්ථානං භවති. කම්මනානාකරණං පටිච්ච

සත්තානං ගතියා නානාකරණං පඤ්ඤායති – අපදා ද්විපදා චතුප්පදා ඛහුප්පදා,

රූපිනො අරූපිනො, සඤ්ඤිනො අසඤ්ඤිනො නෙවසඤ්ඤිනාසඤ්ඤිනො.

කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං උපපත්තියා නානාකරණං පඤ්ඤායති –

උච්චනීවතා භීතපණීතතා සුගතදුග්ගතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං

අත්තභාවෙ නානාකරණං පඤ්ඤායති – සුවණ්ණදුඛ්ඛණ්ණතා සුජාතදුප්ජාතතා

සුසණ්ඨිතදුස්සණ්ඨිතතා. කම්මනානාකරණං පටිච්ච සත්තානං ලොකධම්මෙ

නානාකරණං පඤ්ඤායති – ලාභාලාභෙ යසායසෙ නින්දාපසංසායං

සුඛදුක්ඛෙ”ති.

අපරම්පි චුත්තං –

කම්මනො ලිඬගනො වෙව, ලිඬගසඤ්ඤා පචත්තරෙ;

සඤ්ඤානො හෙදං ගච්ඡන්ති, ඉත්ථායං පුරිසොති වා.

“කම්මුනා චත්තතෙ ලොකො, කම්මුනා චත්තතෙ පජා;

කම්මනිබන්ධනා සත්තා, රථස්සාණීව යායතො”. (ම. නි. 2.460; සු.

නි. 659);

කම්මෙන කිත්තිං ලහතෙ පසංසං,

කම්මෙන ජානිඤ්ච වධඤ්ච බන්ධං;

තං කම්මනානාකරණං විදිත්වා,

කස්මා වදෙ නත්ථි කම්මන්ති ලොකෙ. (කථා. 785);

“කම්මස්සකා මාණව සත්තා කම්මදායාදා කම්මයොති කම්මබන්ධු

කම්මපටිසරණා; කම්මං සත්තෙ විහජති යදිදං භීතප්පණීතතායා”ති (ම.

නි. 3.289).

එවං ඉමාය කරණචිත්තතායපි චිත්තස්ස චිත්තතා වෙදිතබ්බා. සබ්බානිපි භි

එතානි විචිත්‍රානි චිත්තෙනෙව කතානි. අලද්ධොකාසස්ස පන චිත්තස්ස යං වා

පන අවසෙසපච්චයවිකල්පං තස්ස එකච්චචිත්තකරණාභාවතො යදෙතං චිත්තෙන

කතං අප්ඤ්ඤානිකං චිත්තං චුත්තං, තතොපි චිත්තමෙව චිත්තතරං. තෙනාහ

භගවා –

“නාහං, භික්ඛවෙ, අඤ්ඤං එකනිකායම්පි සමනුපස්සාමි එවං චිත්තං යථාසිද්ධං, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතා පාණා... තෙහිපි ඛො, භික්ඛවෙ, තිරච්ඡානගතෙහි පාණෙහි චිත්තංයෙව චිත්තතර”න්ති (සං. නි. 3.100) .

උප්පන්නං හොතිති එත්ථ චත්තමානභූතාපගතොකාසකතභූමිලද්ධවසෙන උප්පන්නං නාම අනෙකප්පහෙදං. තත්ථ සබ්බම්පි උප්පාදජරාහඬගසමඬගිසඬබ්බාතං චත්තමානුප්පන්නං නාම. ආරම්මණරසං අනුභවිත්වා නිරුද්ධං, අනුභූතාපගතසඬබ්බාතං කුසලාකුසලං, උප්පාදාදිත්තයං අනුප්පත්වා නිරුද්ධං, භූතාපගතසඬබ්බාතං, සෙසසඬබ්බතඤ්ච භූතාපගතූප්පන්නං නාම. “යානිස්ස තානි පුබ්බෙ කතානි කම්මානී”ති (ම. නි. 3.248) එවමාදිනා නයෙන චුත්තං කම්මං අතීතම්පි සමානං, අඤ්ඤං විපාකං පටිබාහිත්වා අත්තනො විපාකස්සොකාසං කත්වා ධීතත්තා, තථා කතොකාසඤ්ච විපාකං අනුප්පන්නම්පි සමානං එවං කතෙ ඕකාසෙ එකත්තෙන උප්පජ්ජනනො ඕකාසකතූප්පන්නං නාම. තාසු තාසු භූමිසු අසමුහතං අකුසලං භූමිලද්ධූප්පන්නං නාම. එත්ථ ච භූමියා භූමිලද්ධස්ස ච නානත්තං වෙදිතබ්බං. භූමිති විපස්සනාය ආරම්මණභූතා තෙභූමිකා පඤ්චක්ඛන්ධා. භූමිලද්ධං නාම තෙසු බන්ධෙසු උප්පත්තාරහං කිලෙසජාතං. තෙන හෙසා භූමි ලද්ධා නාම හොති, තස්මා භූමිලද්ධන්ති චුච්චති. එවමෙතෙසු චතුසු උප්පන්නෙසු ඉධ ‘චත්තමානුප්පන්නං’ අධිජ්ජෙතං.

තත්‍රායං වචනත්ථො – පුබ්බත්තනො උද්ධං උප්පාදාදිඅභිමුඛං පන්නන්ති උප්පන්නං. ‘උප්පන්න’-සද්දො පනෙස අතීතෙ පටිලද්ධෙ සමුට්ඨිතෙ අවික්ඛම්භිතෙ අසමුච්ඡින්නෙ ඛණත්තයගතෙහි අනෙකෙසු අත්ථෙසු දිස්සති. අයඤ්චි “තෙන ඛො පන, භික්ඛවෙ, සමයෙන කකුසන්ධො භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධො ලොකෙ උප්පන්නො”ති (සං. නි. 2.143) එත්ථ අතීතෙ ආගතො. “ආයස්මතො ආනන්දස්ස අතිරෙකච්චරං උප්පන්නං හොති”ති (පාරා. 461) එත්ථ පටිලද්ධෙ. “සෙය්‍යාපි, භික්ඛවෙ, උප්පන්නං මහාමෙසං තමෙන මහාවාතො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙති”ති (සං. නි. 5.157) එත්ථ සමුට්ඨිතෙ. “උප්පන්නං ගමියචිත්තං දූප්පට්ඨිනොදනීයං (අ. නි. 5.160; පරි. 325); උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ යානසො අන්තරධාපෙති”ති (පාරා. 165) එත්ථ අවික්ඛම්භිතෙ. “අරියං අට්ඨඬගිකං මග්ගං භාවෙන්තො බහුලිකරොන්තො උප්පන්නුප්පන්නෙ පාපකෙ අකුසලෙ ධම්මෙ යානසො අන්තරායෙව අන්තරධාපෙති”ති (සං. නි. 5.156-157) එත්ථ අසමුච්ඡින්නෙ. “උප්පජ්ජමානං උප්පන්නන්ති? ආමන්තා”ති (යම. 2.චිත්තයමක.81) එත්ථ ඛණත්තයගතෙ. ස්වායම්ධාපි ඛණත්තයගතෙව දට්ඨබ්බො. තස්මා ‘උප්පන්නං හොති’ති එත්ථ ඛණත්තයගතං හොති, චත්තමානං හොති, පච්චුප්පන්නං හොතිති. අයං සඬබ්බෙපත්ථො.

චිත්තං උප්පන්නං භොතිති චෙතං දෙසනාසීසමෙව. න පන චිත්තං එකකමෙව උප්පජ්ජති. තස්මා යථා රාජා ආගතොති චුත්තෙ න පරිසං පභාය එකකොව ආගතො, රාජපරිසාය පන සද්ධිංයෙව ආගතොති පඤ්ඤායති, එවමිදම්පි පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පන්නන්ති වෙදිතබ්බං. පුබ්බඛගමට්ඨෙත පන “චිත්තං උප්පන්නං භොති” චිචෙව චුත්තං.

ලොකියධම්මඤ්ඤි පත්වා චිත්තං ජෙට්ඨකං චිත්තං ධුරං චිත්තං පුබ්බඛගමං භොති. ලොකුත්තරධම්මං පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා පඤ්ඤා ධුරා පඤ්ඤා පුබ්බඛගමා. තෙනෙව භගවා විනයපරියායං පත්වා පඤ්ඤං පුච්ඡන්තො ‘කිංචස්සොසි, කිංවෙදනොසි, කිංසඤ්ඤොසි, කිංචෙතනොසි’ති අපුච්ඡන්වා “කිංචිත්තො ත්වං භික්ඛු”ති චිත්තමෙව ධුරං කත්වා පුච්ඡති. “අට්ඨෙය්‍යචිත්තො අහං භගවා”ති ච චුත්තෙ ‘අනාපත්ති අට්ඨෙය්‍යචස්සස්සා’ති ආදීනි අවත්වා “අනාපත්ති භික්ඛු අට්ඨෙය්‍යචිත්තස්සා”ති වදති.

න කෙවලඤ්ඤි විනයපරියායං, අඤ්ඤම්පි ලොකියදෙසනං දෙසෙන්නො චිත්තමෙව ධුරං කත්වා දෙසෙති. යථාහ – “යෙ කෙචි, භික්ඛවෙ, ධම්මා අකුසලා අකුසලභාගියා අකුසලපක්ඛිකා සබ්බෙතෙ මනොපුබ්බඛගමා. මනො තෙසං ධම්මානං පට්ඨං උප්පජ්ජති” (අ. නි. 1.56) .

“මනොපුබ්බඛගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා වෙ පදුට්ඨෙත, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං දුක්ඛමන්වෙති, චක්ඛංව වහතො පදං.

“මනොපුබ්බඛගමා ධම්මා, මනොසෙට්ඨා මනොමයා;
මනසා වෙ පසන්නෙන, භාසති වා කරොති වා;
තතො නං සුඛමන්වෙති, ඡායාව අනපායිනී”. (ධ. ප. 1,2) ;

“චිත්තෙන නීයති ලොකො, චිත්තෙන පරිකස්සති;
චිත්තස්ස එකධම්මස්ස, සබ්බෙව වසමන්වගු”. (සං. නි. 1.62) ;

“චිත්තසංකිලෙසා, භික්ඛවෙ, සත්තා සංකිලිස්සන්ති චිත්තවොදානා විසුජ්ඣන්ති” (සං. නි. 3.100) ;

“පහස්සරම්ඳං, භික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං” (අ. නි. 1.49) ;

“චිත්තෙ, ගහපති, අරක්ඛිතෙ කායකම්මම්පි අරක්ඛිතං භොති, වචිකම්මම්පි අරක්ඛිතං භොති, මනොකම්මම්පි අරක්ඛිතං භොති; චිත්තෙ, ගහපති, රක්ඛිතෙ...පෙ.... චිත්තෙ, ගහපති, ඛ්‍යාපන්නෙ...පෙ.... චිත්තෙ, ගහපති, අඛ්‍යාපන්නෙ...පෙ.... චිත්තෙ, ගහපති, අවස්සුතෙ...පෙ.... චිත්තෙ, ගහපති,

අනවස්ඪුතෙ කායකම්මම්පි අනවස්ඪුතං හොති, වචිකම්මම්පි අනවස්ඪුතං හොති, මනොකම්මම්පි අනවස්ඪුතං හොති”ති (අ. නි. 3.110) .

එවං ලොකියධම්මං පත්වා චිත්තං ජෙට්ඨකං හොති, චිත්තං ධුරං හොති, චිත්තං පුබ්බභිගමං හොතීති වෙදිතබ්බං. ඉමෙසු පන සුත්තෙසු එකං වා ද්වෙ වා අග්ගහෙත්වා සුත්තානුරක්ඛණත්ථාය සබ්බානිපි ගහිතානීති වෙදිතබ්බානි.

ලොකුත්තරධම්මං පුච්ඡන්තො පන ‘කතරඵස්සං අධිගතොසි, කතරවෙදනං කතරසඤ්ඤං කතරවෙනනං කතරචිත්ත’න්ති අප්පච්ඡිත්වා, ‘කතරපඤ්ඤං ත්වං භික්ඛු අධිගතොසි, ‘කිං පට්ඨං මග්ගපඤ්ඤං, උදාහු දුතියං...පෙ.... තතියං...පෙ.... වතුත්ථං මග්ගපඤ්ඤං අධිගතො’ති පඤ්ඤං ජෙට්ඨිකං පඤ්ඤං ධුරං කත්වා පුච්ඡති. පඤ්ඤුත්තරා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න පරිභායන්ති. පඤ්ඤා පන කිමත්ථියා (ම. නි. 1.451) ? ‘පඤ්ඤවතො, භික්ඛවෙ, අරියසාවකස්ස තදන්වයා සද්ධා සණ්ඨාති, තදන්වයං වීරියං සණ්ඨාති, තදන්වයා සති සණ්ඨාති, තදන්වයො සමාධි සණ්ඨාති”ති (සං. නි. 5.515) එවමාදීනි පනෙත්ථ සුත්තානි දට්ඨබ්බානි. ඉති ලොකුත්තරධම්මං පත්වා පඤ්ඤා ජෙට්ඨිකා හොති පඤ්ඤා ධුරා පඤ්ඤා පුබ්බභිගමාති වෙදිතබ්බා. අයං පන ලොකියදෙසනා. තස්මා චිත්තං ධුරං කත්වා දෙසෙන්නො ‘චිත්තං උප්පන්නං හොති”ති ආහ.

සොමනස්සසහගතන්ති සාතමධුරවෙදයිතසඛිබාතෙන සොමනස්සෙන සහ එකුප්පාදාදිභාවං ගතං. අයං පන ‘සහගත’-සද්දො තබ්භාවෙ වොකිණ්ණෙ නිස්සයෙ ආරම්මණෙ සංසට්ඨෙති ඉමෙසු අත්ථෙප්පු දිස්සති. තත්ථ “යායං තණ්හා පොනොබ්භවිකා නන්දිරාගසහගතා”ති (විහ. 203) තබ්භාවෙ වෙදිතබ්බො; නන්දිරාගභූතාති අත්ථො. “යා, භික්ඛවෙ, වීමංසා කොසජ්ජසහගතා කොසජ්ජසම්පයුත්තා”ති (සං. නි. 5.832) වොකිණ්ණෙ වෙදිතබ්බො; අන්තරන්තරා උප්පජ්ජමානෙන කොසජ්ජෙන වොකිණ්ණාති අයමෙත්ථ අත්ථො. “අට්ඨිකසඤ්ඤාසහගතං සතිසම්බොජ්ඣධිගං භාවෙති”ති (සං. නි. 5.238) නිස්සයෙ වෙදිතබ්බො; අට්ඨිකසඤ්ඤං නිස්සාය අට්ඨිකසඤ්ඤං භාවෙත්වා පටිලද්ධන්ති අත්ථො. “ලාභී හොති රූපසහගතානං වා සමාපත්තීනං අරූපසහගතානං වා”ති (පු. ප. 3-5) ආරම්මණෙ; වෙදිතබ්බො රූපාරූපාරම්මණානන්ති අත්ථො. “ඉදං සුඛං ඉමාය පිනියා සහගතං හොති සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්ත”න්ති (විහ. 578) සංසට්ඨෙ. ඉමස්මිම්පි පදෙ අයමෙවත්ථො අධිජ්ජෙතො. සොමනස්සසංසට්ඨිකඤ්ඤි ඉධ සොමනස්සසහගතන්ති වුත්තං.

‘සංසට්ඨ’-සද්දොපි වෙස සදිසෙ අවස්ඪුතෙ මිත්තසන්ථවෙ සහජාතෙති බහුසු අත්ථෙප්පු දිස්සති. අයඤ්ඤි “කිසෙ ථුලෙ විචජ්ජෙත්වා සංසට්ඨා යොජිතා භයා”ති (ජා. 2.22.70) එත්ථ සදිසෙ ආගතො. “සංසට්ඨාව තුම්භෙ අයො විහරා”ති (පාවි. 727) අවස්ඪුතෙ. “ගිහි සංසට්ඨො විහරතී”ති (සං. නි. 3.3)

මිත්තසන්ථවෙ. “ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගතං හොති සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්ත” න්ති සහජාතෙ. ඉධාපි සහජාතෙ අධිජ්ජෙතො. තත්ථ ‘සහගතං’ අසහජාතං අසංසට්ඨං අසම්පයුත්තං නාම නත්ථි. සහජාතං පන සංසට්ඨං සම්පයුත්තං හොතිපි, න හොතිපි. රූපාරූපධම්මෙසු හි එකතො ජාතෙසු රූපං අරූපෙන සහජාතං හොති, න සංසට්ඨං, න සම්පයුත්තං; තථා අරූපං රූපෙන; රූපඤ්ච රූපෙන; අරූපං පන අරූපෙන සද්ධිං නියමතොව සහගතං සහජාතං සංසට්ඨං සම්පයුත්තමෙව හොතිති. තං සන්ධාය චුත්තං ‘සොමනස්සසහගත’ න්ති.

ඤාණසම්පයුත්තන්ති ඤාණෙන සම්පයුත්තං, සමං ඵකුජ්ජපාදාදිජ්ජකාරෙහි යුත්තන්ති අත්ථො. යං පනෙත්ථ වත්තබ්බං සියා තං මාතිකාවණ්ණනාය වෙදනාත්තිකෙ චුත්තනයමෙව. තස්මා ඵකුජ්ජපාදා ඵකනිරොධා ඵකවත්ථුකා ඵකාරම්මණාති ඉමිනා ලක්ඛණෙනෙතං සම්පයුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. උක්කට්ඨනිද්දෙසො වෙස. අරූපෙ පන විනාපි ඵකවත්ථුකභාවං සම්පයොගො ලබ්භති.

ඵත්තාවතා කිං කථිතං? කාමාවචරකුසලෙසු සොමනස්සසහගතං තිහෙතුකං ඤාණසම්පයුත්තං අසංඛාරිකං මහාවිත්තං කථිතං. “කතමෙ ධම්මා කුසලා” ති හි අනියම්තප්පච්ඡාය වතුභූමකකුසලං ගහිතං. ‘කාමාවචරං කුසලං විත්තං උජ්ජන්තං හොති’ ති වචනෙන පන තෙභූමකං කුසලං පරිච්චජිත්වා, අට්ඨවිධං කාමාවචරකුසලමෙව ගහිතං. ‘සොමනස්සසහගත’ න්ති වචනෙන තතො වතුබ්බිධං උපෙක්ඛාසහගතං පරිච්චජිත්වා වතුබ්බිධං සොමනස්සසහගතමෙව ගහිතං. ‘ඤාණසම්පයුත්ත’ න්ති වචනෙන තතො දූවිධං ඤාණවිජ්ජයුත්තං පරිච්චජිත්වා ද්වෙ ඤාණසම්පයුත්තානෙව ගහිතාති. අසංඛාරිකභාවො පන අනාහට්ඨතායෙව න ගහිතො. කිඤ්චාපි න ගහිතො, පරතො පන ‘සසංඛාරෙතා’ ති වචනතො ඉධ ‘අසංඛාරෙතා’ ති අචුත්තෙපි අසංඛාරිකභාවො වෙදිතබ්බො. සම්මාසම්බුද්ධො හි ආදිතොව ඉදං මහාවිත්තං භාජෙත්වා දස්සෙතුං නියමෙත්වාව ඉමං දෙසනං ආරභිති ඵවමෙත්ථ සන්තිට්ඨානං කතන්ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි තමෙව විත්තං ආරම්මණතො දස්සෙතුං රූපාරම්මණං වාතිආදිමාහ. භගවා හි අරූපධම්මං දස්සෙත්තො වත්ථුනා වා දස්සෙති, ආරම්මණෙන වා, වත්ථාරම්මණෙන වා, සරසභාවෙන වා. “චක්ඛුසම්ඵස්සො...පෙ.... මනොසම්ඵස්සො; චක්ඛුසම්ඵස්සජා වෙදනා...පෙ.... මනොසම්ඵස්සජා වෙදනා; චක්ඛුවිඤ්ඤාණං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණං” න්තිආදියු හි වත්ථුනා අරූපධම්මා දස්සිතා. “රූපසඤ්ඤා...පෙ.... ධම්මසඤ්ඤා, රූපසඤ්ඤාවෙනනා...පෙ.... ධම්මසඤ්ඤාවෙනනා” තිආදියු ආරම්මණෙන. “චක්ඛුඤ්ච පටිච්ච රූපෙ ව උජ්ජජිජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, තිණ්ණං සංඛගති ඵස්සො...පෙ.... මනඤ්ච පටිච්ච ධම්මෙ ව උජ්ජජිජති මනොවිඤ්ඤාණං,

උප්පන්නානං ආවජ්ජනාදීනං චොට්ඨබ්බනපරියොසානානං අනන්තරා තෙසං ආරම්මණානං අඤ්ඤතරස්මිං ඉදං මහාවිත්තං උප්පජ්ජති.

සුද්ධමනොද්වාරෙ පන පසාදසට්ටනකිව්වං නත්ථි. පකතියා දිට්ඨසුතසායිකසායිකචුට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාට්මාගච්ඡන්ති. කථං? ඉධෙකච්චො කතසුධාකම්මං හරිතාලමනොසිලාදිවණ්ණවිචිත්තං පග්ගහිතනානප්පකාරධජපටාකං මාලාදාමචිනද්ධං දීපමාලාපරික්ඛිත්තං අනිමනොරමාය සිරියා විරොවමානං අලඬකතපටියත්තං මහාවෙනියං පදක්ඛිණං කත්වා සොළසසු පාදපිට්ඨිකාසු පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දිත්වා අඤ්ජලිං පග්ගය්හ උල්ලොකෙන්තො බුද්ධාරම්මණං පීතිං ගහෙන්වා තිට්ඨති. තස්ස එවං වෙනියං පස්සිත්වා බුද්ධාරම්මණං පීතිං නිබ්බන්තෙන්වා අපරහාගෙ යත්ථ කත්ථවි ගතස්ස රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානෙසු නිසින්තස්ස ආවජ්ජමානස්ස අලඬකතපටියත්තං මහාවෙනියං වක්ඛුද්වාරෙ ආපාට්මාගතසදිසමෙව හොති, පදක්ඛිණං කත්වා වෙනියවන්දනකාලො විය හොති. එවං තාව දිට්ඨවසෙන රූපාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

මධුරෙන පන සරෙන ධම්මකථිකස්ස වා ධම්මං කථෙන්නස්ස, සරහාණකස්ස වා සරෙන භණන්තස්ස සද්දං සුත්වා අපරහාගෙ යත්ථ කත්ථවි නිසිදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස ධම්මකථා වා සරහඤ්ඤං වා සොතද්වාරෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, සාධුකාරං දත්වා සුණනකාලො විය හොති. එවං සුතවසෙන සද්දාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

සුගන්ධං පන ගන්ධං වා මාලං වා ලහිත්වා ආසනෙ වා වෙනියෙ වා ගන්ධාරම්මණෙන විත්තෙන පූජං කත්වා අපරහාගෙ යත්ථ කත්ථවි නිසිදිත්වා ආවජ්ජමානස්ස තං ගන්ධාරම්මණං ඝාතද්වාරෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, පූජාකරණකාලො විය හොති. එවං සායිතවසෙන ගන්ධාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

පණිතං පන බාදනියං වා භොජනියං වා සබ්බමවාරීහි සද්ධිං සංවිහජිත්වා පරිභුඤ්ජිත්වා අපරහාගෙ යත්ථ කත්ථවි කුදුසකාදිභොජනං ලහිත්වා ‘අසුකකාලෙ පණිතං භොජනං සබ්බමවාරීහි සද්ධිං සංවිහජිත්වා පරිභුත්ත’න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං රසාරම්මණං ජිව්හාද්වාරෙ ආපාට්මාගතං විය හොති, පරිභුඤ්ජනකාලො විය හොති. එවං සායිතවසෙන රසාරම්මණං ආපාට්මාගච්ඡති.

මුදුකං පන සුඛසම්ඵස්සං මඤ්චං වා පීඨං වා අත්ථරණපාපුරණං වා පරිභුඤ්ජිත්වා අපරහාගෙ යත්ථ කත්ථවි දුක්ඛසෙය්‍යාං කප්පෙන්වා ‘අසුකකාලෙ මෙ මුදුකං මඤ්චපීඨං අත්ථරණපාපුරණං පරිභුත්ත’න්ති ආවජ්ජමානස්ස තං චොට්ඨබ්බාරම්මණං කායද්වාරෙ ආපාට්මාගතං විය හොති. සුඛසම්ඵස්සං වෙදයිතකාලො විය හොති. එවං චුට්ඨවසෙන චොට්ඨබ්බාරම්මණං

ආපාඨමාගච්ඡන්ති. එවං සුද්ධමනොද්වාලෙ පසාදසට්ටනකිව්වං නත්ථි. පකතියා දිට්ඨසුතසාධිතසාධිතප්ථිට්ඨවසෙනෙව එතානි ආරම්මණානි ආපාඨමාගච්ඡන්තිති වෙදිතබ්බානි.

ඉදානි පකතියා දිට්ඨාදීනං වසෙන ආපාඨමාගමනෙ අයමපරොපි අට්ඨකථාමුත්තකො නයො හොති. දිට්ඨං සුතං උභයසම්බන්ධන්ති ඉමෙ තාව දිට්ඨාදයො වෙදිතබ්බා. තත්ථ ‘දිට්ඨං’ නාම පඤ්චද්වාරවසෙන ගහිතපුබ්බං. ‘සුත’න්ති පච්චක්ඛතො අදිස්වා අනුස්සවවසෙන ගහිතා රූපාදයොව. තෙහි ද්විතීයි සම්බන්ධං ‘උභයසම්බන්ධං’ නාම. ඉති ඉමෙසමිති දිට්ඨාදීනං වසෙන එතානි මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගච්ඡන්තිති වෙදිතබ්බානි. තත්ථ දිට්ඨවසෙන තාව ආපාඨමාගමනං හෙට්ඨා පඤ්චගි නයෙහි වුත්තමෙව.

එකච්චො පන සුභානි – ‘භගවතො පුඤ්ඤාතිසයනිබ්බන්තං එවරූපං නාම රූපං, අතිමධුරො සද්දො, කිස්මිඤ්චි පදෙසෙ කෙසඤ්චි පුස්ථානං අතිමනුඤ්ඤො ගන්ධො, කෙසඤ්චි ඵලානං අතිමධුරො රසො, කෙසඤ්චි පාචුරණාදීනං අතිසුඛො සම්පස්සො’ති. තස්ස, චක්ඛුපසාදාදිසට්ටනං විනා, සුතමත්තානෙව තානි මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගච්ඡන්ති. අට්ඨස්ස තං චිත්තං තස්මිං රූපෙ වා සද්දෙ වා පසාදවසෙන ගන්ධාදීසු අරියානං දාතුකාමතාවසෙන අඤ්ඤෙහි දිත්තෙසු අනුමොදනාවසෙන වා පවත්ති. එවං සුතවසෙන එතානි මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගච්ඡන්ති.

අපරෙන පන යථාචුත්තානි රූපාදීනි දිට්ඨානි වා සුතානි වා හොන්ති. තස්ස ‘ථිදිසං රූපං ආයතිං උප්පජ්ජනකඛුද්ධස්සාපි හවිස්සතී’තිආදීනා නයෙන චක්ඛුපසාදාදිසට්ටනං විනා දිට්ඨසුතසම්බන්ධෙනෙව තානි මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගච්ඡන්ති. අට්ඨස්ස හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තෙසු අඤ්ඤතරාමිමණං ඉදං මහාවිත්තං පවත්ති. එවං උභයසම්බන්ධවසෙන එතානි මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගච්ඡන්ති.

ඉදමිති ව මුඛමත්තමෙව. සද්ධාරුචිආකාරපරිචිතක්කදිට්ඨිනිජ්ඣානක්ඛන්තිආදීනං පන වසෙන විත්ථාරතො එතෙසං මනොද්වාලෙ ආපාඨමාගමනං වෙදිතබ්බමෙව. යස්මා පන එවං ආපාඨං ආගච්ඡන්තානි භූතානිපි හොන්ති අභූතානිපි, තස්මා අයං නයො අට්ඨකථායං න ගහිතො. එවං එකෙකාරම්මණං ජවනං ද්විසු ද්විසු ද්වාලෙසු උප්පජ්ජන්ති වෙදිතබ්බං. රූපාරම්මණඤ්චි ජවනං චක්ඛුද්වාලෙපි උප්පජ්ජති මනොද්වාලෙපි. සද්දාදිආරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ මනොද්වාලෙ උප්පජ්ජමානං රූපාරම්මණං ජවනං දානමයං සීලමයං භාවනාමයන්ති තිවිධං හොති. තෙසු එකෙකං කායකම්මං චරිකම්මං

මනොකම්මන්ති තිවිධමෙව හොති. සද්දගන්ධරසභාවිධබ්බධම්මාරම්මණෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ රූපං තාව ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජමානං එතං මහාකුසලචිත්තං නිලපිතලොහිතොදාතවණ්ණෙසු පුප්ඵවත්ථධාතුසු අඤ්ඤතරං සුභනිමිත්තසංඛ්ඛාතං ඉට්ඨං කත්තං මනාපං රජනීයං වණ්ණං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජති. නනු වෙතං ඉට්ඨාරම්මණං ලොභස්ස වත්ථු? කථං එතං චිත්තං කුසලං නාම ජාතන්ති? නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභූජිතවසෙනාති. යස්ස හි ‘කුසලමෙව මයා කත්තබ්බ’න්ති කුසලකරණෙ චිත්තං නියමිතං හොති, අකුසලජ්ජවත්තිතො නිවත්තෙත්වා කුසලකරණෙයෙව පරිණාමිතං, අභිණ්භකරණෙන කුසලසමුදාචාරෙතෙව සමුදාවරිතං, පතිරූපදෙසවාසසප්පුරිසුපනිස්සයසද්ධම්මසවනපුබ්බෙකතපුඤ්ඤතාදීහි ව උපනිස්සයෙහි යොනියො ව ආහොගො පවත්ති, තස්ස ඉමිනා නියමිතවසෙන පරිණාමිතවසෙන සමුදාචාරවසෙන ආභූජිතවසෙන ව කුසලං නාම ජාතං හොති.

ආරම්මණවසෙන පනෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. ඉට්ඨාරම්මණස්මිඤ්ඤි උප්පන්නත්තා එතං සොමනස්සසහගතං ජාතං. සද්ධාබහුලතාදීනිපෙත්ථ කාරණානියෙව. අස්සද්ධානඤ්ඤි මිච්ඡාදිට්ඨිනඤ්ච එකන්තඉට්ඨාරම්මණභූතං තථාගතරූපමිපි දිස්වා සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. යෙ ව කුසලජ්ජවත්තියං ආනිසංසං න පස්සන්ති තෙසං පරෙහි උස්සාහිතානං කුසලං කරොන්තානම්පි සොමනස්සං නුප්පජ්ජති. තස්මා සද්ධාබහුලතා විසුද්ධදිට්ඨිතා ආනිසංසදස්සාවිතාති. එවම්පෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. අපිව එකාදසධම්මා පිතිසම්බොජ්ඣකඛිගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති – බුද්ධානුස්සති ධම්මානුස්සති සංඛ්ඛානුස්සති සීලානුස්සති වාගානුස්සති දෙවතානුස්සති උපසමානුස්සති ලුඛපුග්ගලපරිවජ්ජනතා සිනිද්ධපුග්ගලසෙවනතා පසාදනීයසුත්තන්තපච්චවෙක්ඛණතා තදධිමුත්තතාති. ඉමෙහිපි කාරණෙහෙත්ථ සොමනස්සසහගතභාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසං පන විත්ථාරො බොජ්ඣකඛිගච්ඡගෙ (විහ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣකඛිගපබ්බවණ්ණනා, 468-469) ආවි භවිස්සති.

කම්මතො, උපපත්තිතො, ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො, කිලෙසදුර්භාවතොති ඉමෙහි පනෙත්ථ කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බො. යො හි පරෙසං ධම්මං දෙසෙති අනවජ්ජානි සිප්පායතනකම්මායතනවිජ්ජාට්ඨානානි සික්ඛාපෙති ධම්මකථිකං සක්කාරං කත්වා ධම්මං කථාපෙති, ‘ආයතිං පඤ්ඤවා භවිස්සාමි’ති පත්ථනං පට්ඨපෙත්වා නානප්පකාරං දානං දෙති, තස්ස එවරූපං කම්මං උපනිස්සාය කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. අඛ්‍යාපජ්ජෙ ලොකෙ උප්පන්නස්ස වාපි “තස්ස තත්ථ සුබ්බතො ධම්මපදා පිලවන්ති... දන්ධො, හික්ඛවෙ, සතුප්පාදො, අථ සො සත්තො බිප්පංයෙව විසෙසගාමි හොති”ති (අ. නි. 4.191) ඉමිනා නයෙන උපපත්තිං නිස්සායපි

උප්පජ්ජමානං කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. තථා ඉන්ද්‍රියපරිපාකං උපගතානං පඤ්ඤාදසකප්පත්තානං ඉන්ද්‍රියපරිපාකං නිස්සායපි කුසලං උප්පජ්ජමානං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. යෙනි පන කිලෙසා වික්ඛම්භිතා තෙසං කිලෙසදුර්භාවං නිස්සායපි උප්පජ්ජමානං කුසලං ඤාණසම්පයුත්තං උප්පජ්ජති. චුත්තම්පි චෙතං -

‘යොගා චෙ ජායතී භූරි, අයොගා භූරිසංඛයො’ති (ධ. ප. 282) .

එවං කම්මතො උපපත්තිතො ඉන්ද්‍රියපරිපාකතො කිලෙසදුර්භාවතොති ඉමෙහි කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බා.

අපිව සත්ත ධම්මා ධම්මවිචයසම්බොජ්ඣකඛිගස්ස උප්පාදාය සංවත්තන්ති - පරිපුච්ඡකතා, වත්ථුච්ඡිද්ධිකිරියා, ඉන්ද්‍රියසමත්තපටිපාදනා, දුප්පඤ්ඤපුග්ගලපරිවජ්ජනා, පඤ්ඤවත්තපුග්ගලසෙවනා, ගම්භීරඤාණවරියපච්චවෙක්ඛණා, තදධිමුත්තතාති. ඉමෙහිපි කාරණෙහි ඤාණසම්පයුත්තතා වෙදිතබ්බා. ඉමෙසං පන විත්ථාරො බොජ්ඣකඛිගවිභවිගෙ (විභ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣකඛිගපබ්බවණ්ණනා) ආවි හවිස්සති.

එවං ඤාණසම්පයුත්තං භුත්වා උප්පන්නඤ්ඤවෙතං අසංඛාරොන අප්පයොගෙන අනුපායවිත්තනාය උප්පන්නත්තා අසංඛාරං නාම ජාතං. තයිදං රජනීයවණ්ණාරම්මණං භුත්වා උප්පජ්ජමානමෙව තිව්ධෙන නියමෙන උප්පජ්ජති - දානමයං වා හොති, සීලමයං වා, භාවනාමයං වා.

කථං? යදා හි නිලජිතලොභිතොදාතෙසු පුප්ඵාදීසු අඤ්ඤතරං ලභිත්වා වණ්ණවසෙන ආභූජිත්වා ‘වණ්ණදානං මය්හ’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පුප්පෙති, තදා දානමයං හොති. තත්‍රිදං වත්ථු - හණ්ඩාගාරිකසංඝස්මිත්තො කිර එකං සුවණ්ණබවිතං වත්ථං ලභිත්වා ඉදම්පි වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණං, සම්මාසම්බුද්ධොපි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණවණ්ණං වත්ථං සුවණ්ණවණ්ණස්සෙව අනුච්ඡිකං, අම්භාකඤ්ඤව වණ්ණදානං හවිස්සතීති මහාවෙතියෙ ආරොපෙසි. එවරූපෙ කාලෙ දානමයං හොතීති වෙදිතබ්බං. යදා පන තථාරූපමෙව දෙයාධම්මං ලභිත්වා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලප්පවෙණි එසා, කුලවත්තං එත’න්ති බුද්ධරතනාදීනි පුප්පෙති තදා සීලමයං හොති. යදා පන තාදිසෙනෙව වත්ථුනා රතනත්තයස්ස පූජං කත්වා ‘අයං වණ්ණො ඛයං ගච්ඡිස්සති, වයං ගච්ඡිස්සති’ති ඛයවයං පට්ඨපෙති, තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන භුත්වා වත්තමානම්පි යදා තිණි රතනානි සහත්ථෙන පුප්පෙත්තස්ස පවත්තන්ති, තදා කායකම්මං හොති. යදා තිණි රතනානි පුප්පෙත්තො පුත්තදාරදාසකම්මකරපොරිසාදයොපි ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වච්ඡිකම්මං හොති. යදා තදෙව චුත්තප්පකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ

වණ්ණදානං දස්සාමිති චිත්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. විනයපරියායං පත්වා හි ‘දස්සාමි කර්ස්සාමි’ති වාචා භින්නා හොතිති (පාරා. 659) ඉමිනා ලක්ඛණෙන දානං නාම හොති. අභිධම්මපරියායං පත්වා පන විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘දස්සාමි’ති මනසා චිත්තිතකාලතො පට්ඨාය කුසලං හොති. අපරභාගෙ කායෙන වා වාචාය වා කත්තබ්බං කර්ස්සතිති වුත්තං. එවං දානමයං කායචචිමනොකම්මවසෙනෙව තිවිධං හොති.

යදා පන තං වුත්තප්පකාරං වත්ථුං ලභිත්වා කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා රතනත්තයං පූජෙති තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා පූජාපෙති තදා වචිකම්මං හොති. යදා ‘මය්හං කුලවංසො, කුලතන්ති කුලප්පවෙණි එසා, කුලවත්තමෙත’න්ති විජ්ජමානකවත්ථුං ආරබ්භ ‘වණ්ණදානං දස්සාමි’ති චිත්තෙති තදා මනොකම්මං හොති. එවං සීලමයං කායචචිමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති.

යදා පන තං වුත්තප්පකාරං වත්ථුං ලභිත්වා තිණි රතනානි පූජෙත්වා වඩිකමන්තො ඛයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං කායකම්මං හොති. වාචාය සම්මසනං පට්ඨපෙත්තස්ස වචිකම්මං හොති, කායඛිගවාචඛිගානි අවොපෙත්වා මනසාව සම්මසනං පට්ඨපෙත්තස්ස මනොකම්මං හොති. එවං භාවනාමයං කායචචිමනොකම්මවසෙන තිවිධං හොති. එවමෙතං රූපාරම්මණං කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්ථාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො.

හෙරිසද්දාදීසු හි රජනියසද්දං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව තිහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ සද්දං කන්දමුලං විය උප්පාටෙත්වා නීලුප්පලහත්ථකං විය ව හත්ථෙ යපෙත්වා දාතුං නාම න සක්කා, සවත්ථුකං පන කත්වා දෙන්තො සද්දදානං දෙති නාම. තස්මා යදා ‘සද්දදානං දස්සාමි’ති හෙරිමුදිඛිගාදීසු අඤ්ඤතරතූරියෙන තිණ්ණං රතනානං උපහාරං කරොති, ‘සද්දදානං මෙ’ති හෙරිආදීනි යපාපෙති, ධම්මකථිකහික්ඛුනං සරහෙසජ්ජතෙලථාණිකාදීනි දෙති, ධම්මසවනං සොසෙති, සරහඤ්ඤං භණති, ධම්මකථං කථෙති, උපනිසින්නකකථං අනුමොදනකථං කරොති, තදා දානමයංයෙව හොති. යදා එතදෙව විධානං කුලවංසාදිවසෙන වත්තවසෙන කරොති තදා සීලමයං හොති. යදා සබ්බම්පෙතං කත්වා අයං එත්තකො සද්දො ඛුභ්මලොකප්පමාණොපි හුත්වා ‘ඛයං ගමිස්සති, වයං ගමිස්සති’ති සම්මසනං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං හොති.

තත්ථ දානමයං තාව යදා හෙරිආදීනි ගහෙත්වා සහත්ථා උපහාරං කරොති, නිව්චුපහාරත්ථාය යපෙත්තොපි සහත්ථා යපෙති, ‘සද්දදානං මෙ’ති ධම්මසවනං සොසෙතුං ගච්ඡති, ධම්මකථං සරහඤ්ඤං කාතුං වා ගච්ඡති, තදා කායකම්මං හොති. යදා ‘ගච්ඡථ, තාතා, අම්භාකං සද්දදානං තිණ්ණං රතනානං උපහාරං

කරොමා'ති ආණාපෙනි, 'සද්දදානං මෙ'ති චෙතියඤ්ඤාසු 'ඉමං හෙරිං, ඉමං මුද්ධිගං යපෙමා'ති ආණාපෙනි, සයමෙව ධම්මසවනං සොසෙති, ධම්මකථං කථෙති, සරහඤ්ඤං භණ්ති, තදා වචිකම්මං භොති. යදා කායඤ්ඤාවාචිගාති අවොපෙත්වා 'සද්දදානං දස්සාමි'ති විජ්ජමානකවත්ථුං මනසා පරිච්චජති, තදා මනොකම්මං භොති.

සිලමයමිති 'සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො කුලතන්ති කුලජපවෙණි'ති හෙරිආදීහි සහත්ථා උපහාරං කරොන්තස්ස, හෙරිආදීහි සහත්ථා චෙතියඤ්ඤාසු යපෙන්තස්ස, ධම්මකථිකානං සරහෙසජ්ජං සහත්ථා දදන්තස්ස, වත්තසිසෙන ධම්මසවනසොසනධම්මකථාකථනසරහඤ්ඤාභණ්ණන්ථාය ව ගච්ඡන්තස්ස කායකම්මං භොති. 'සද්දදානං නාම අම්භාකං කුලවංසො කුලතන්ති කුලජපවෙණි, ගච්ඡං, තාතා, බුද්ධරතනාදීනං උපහාරං කරොමා'ති ආණාපෙන්තස්ස කුලවංසවසෙනෙව අත්තනා ධම්මකථං වා සරහඤ්ඤං වා කරොන්තස්ස ව වචිකම්මං භොති. 'සද්දදානං නාම මය්හං කුලවංසො සද්දදානං දස්සාමි'ති කායඤ්ඤාවාචිගාති අවොපෙත්වා මනසාව විජ්ජමානකවත්ථුං පරිච්චජන්තස්ස මනොකම්මං භොති.

භාවනාමයමිති යදා වචිකමන්තො සද්දෙඤ්ඤායං පට්ඨපෙති තදා කායකම්මං භොති. කායඤ්ඤා පන අවොපෙත්වා වාචාය සම්මසන්තස්ස වචිකම්මං භොති. කායඤ්ඤාවාචිගං අවොපෙත්වා මනසාව සද්දායතනං සම්මසන්තස්ස මනොකම්මං භොති. එවං සද්දාරම්මණමිති කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුපසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලගන්ධාදීසුපි රජනියගන්ධං ආරම්මණං කර්වා හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලගන්ධාදීසු යංකිඤ්චි ගන්ධං ලහිත්වා ගන්ධවසෙන ආභුජිත්වා 'ගන්ධදානං මය්හ'න්ති බුද්ධරතනාදීහි පූජෙති, තදා දානමයං භොතිති සබ්බං චණ්ණදානෙ චුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ගන්ධාරම්මණමිති කුසලං තිව්ධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුපසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

මූලරසාදීසු පන රජනියරසං ආරම්මණං කර්වා හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තීහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති. තත්ථ යදා මූලරසාදීසු යංකිඤ්චි රජනියං රසවත්ථුං ලහිත්වා රසවසෙන ආභුජිත්වා 'රසදානං මය්හ'න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං භොතිති සබ්බං චණ්ණදානෙ චුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. සිලමයෙ පනෙත්ථ 'සංඝස්ස අදන්වා පරිභුඤ්ජනං නාම අම්භාකං න ආවිණ්ණ'න්ති ද්වාදසන්තං හික්ඛුසභස්සානං දාපෙත්වා සාදුරසං

පරිභ්‍රාන්තස්ස දුට්ඨගාමණි අභයරඤ්ඤො වත්ථුං ආදිං කත්වා මහාඅට්ඨකථායං වත්ථුනි ආගතානි. අයමෙව විසෙසො. එවං රසාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ථොට්ඨබ්බාරම්මණෙපි පට්ඨිධාතු තෙජොධාතු වායොධාතූනි තිණි මහාභූතානි ථොට්ඨබ්බාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං යානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා මඤ්චපීයාදිවසෙන කාතබ්බා. යදා හි මඤ්චපීයාදීසු යංකිඤ්චි රජනීයං ථොට්ඨබ්බවත්ථුං ලභිත්වා ථොට්ඨබ්බවසෙන ආභූජිත්වා ‘ථොට්ඨබ්බදානං මය්හ’න්ති දෙති පරිච්චජති, තදා දානමයං හොතිති සබ්බං වණ්ණදානෙ චුත්තනයෙනෙව විත්ථාරතො වෙදිතබ්බං. එවං ථොට්ඨබ්බාරම්මණම්පි කුසලං තිවිධපුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවහි කම්මද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

ධම්මාරම්මණෙ ඡ අජ්ඣන්තිකානි ආයතනානි, තිණි ලක්ඛණානි, තයො අරුපිනො බන්ධා, පන්තරස සුමුමරුපානි, නිබ්බානපඤ්ඤත්තිති ඉමෙ ධම්මායතනෙ පරියාපන්නා ව, අපරියාපන්නා ව, ධම්මා ධම්මාරම්මණං නාම. ඉමස්මිං පන යානෙ එතෙසං වසෙන යොජනං අකත්වා ඔපදානපානදානජීවිතදානවසෙන කාතබ්බා. ඔජාදීසු හි රජනීයං ධම්මාරම්මණං ආරම්මණං කත්වා හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව තිහි නියමෙහෙතං කුසලං උප්පජ්ජති.

තත්ථ යදා ‘ඔපදානං මය්හ’න්ති සප්පිනවතීතාදීනි දෙති, පානදානන්ති අට්ඨ පානානි දෙති, ජීවිතදානන්ති සලාකහත්තසංඝසහත්තාදීනි දෙති, අභාසුකානං හික්ඛුනං හෙසජ්ජං දෙති, වෙජ්ජං පච්චුපට්ඨාපෙති, ජාලං ඵාලාපෙති, කුමීනං විද්ධංසාපෙති, සකුණපඤ්ජරං විද්ධංසාපෙති, බන්ධනමොක්ඛං කාරාපෙති, මාසාතහෙරිං වරාපෙති, අඤ්ඤානිපි ජීවිතපරිත්තාණත්ථං එවරුපානි කම්මානි කරොති තදා දානමයං හොති. යදා පන ‘ඔපදානපානදානජීවිතදානානි මය්හං කුලවංසො කුලතන්ති කුලජ්ජවෙණි’ති වත්තසීසෙන ඔපදානාදීනි පවත්තෙති තදා සීලමයං හොති. යදා ධම්මාරම්මණස්මිං බයවයං පට්ඨපෙති තදා භාවනාමයං හොති.

දානමයං පන හුත්වා පවත්තමානම්පි යදා ඔපදානපානදානජීවිතදානානි සහත්ථා දෙති, තදා කායකම්මං හොති. යදා පුත්තදාරාදයො ආණාපෙත්වා දාපෙති, තදා වචිකම්මං හොති. යදා කායසිගවාචසිගානි අවොපෙත්වා ඔපදානපානදානජීවිතදානවසෙන විජ්ජමානකවත්ථුං ‘දස්සාමි’ති මනසා විත්තෙති, තදා මනොකම්මං හොති.

යදා පන චුත්තජ්ජකාරං විජ්ජමානකවත්ථුං කුලවංසාදිවසෙන සහත්ථා දෙති, තදා සීලමයං කායකම්මං හොති. යදා කුලවංසාදිවසෙනෙව පුත්තදාරාදයො

ආණ්ඩාපතිවරයා දායක, තදා වර්තමාන. හෙය්. යදා කුලවංශදිව්‍යයෙන් වූත්තප්පකාරං විජ්ජමානකවත්ථං ‘දස්සාමි’ති මනසාව චිත්තෙති, තදා මනෝකමමං හෙය්.

වර්තමානවරා ධම්මාරම්මණෙ ඛයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස පන භාවනාමයං කායකමමං හෙය්. කායඛගං අවොපෙත්තවා වාචාය ඛයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස වර්තමමං හෙය්. කායඛගවාචගානි අවොපෙත්තවා මනසාව ධම්මාරම්මණෙ ඛයවයං පට්ඨපෙත්තස්ස මනෝකමමං හෙය්. එවං භාවනාමයං කායවර්තමනෝකමමවසෙන තිවිධං හෙය්. එවමෙන ධම්මාරම්මණමිති කුසලං තිවිධසුඤ්ඤකිරියවත්ථුවසෙන නවති කමමද්වාරෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

එවමිදං චිත්තං නානාවත්ථුසු නානාරම්මණවසෙන දීපිතං. ඉදං පන එකවත්ථුස්මිති නානාරම්මණවසෙන ලබ්භතියෙව. කථං? වතුසු හි පච්චයෙසු වීචරෙ ඡ ආරම්මණානි ලබ්භන්ති – නවරත්තස්ස හි වීචරස්ස වණ්ණො මනාපො හෙය් දස්සන්තියො, ඉදං වණ්ණාරම්මණං. පරිභොගකාලෙ පට්ඨපද්දං කරොති, ඉදං සද්දාරම්මණං. යො තත්ථ කාලකච්ඡකාදිගන්ධො, ඉදං ගන්ධාරම්මණං. රසාරම්මණං පන පරිභොගරසවසෙන කමිතං. යා තත්ථ සුඛසම්ප්ප්පතා, ඉදං ඵොට්ඨබ්බාරම්මණං. වීචරං පට්ඨව උප්පන්නා සුඛා වෙදනා, ධම්මාරම්මණං. පිණ්ඩපාතෙ රසාරම්මණං නිප්පරියායෙනෙව ලබ්භති. එවං වතුසු පච්චයෙසු නානාරම්මණවසෙන යොජනං කත්වා දානමයාදිහෙදො වෙදිතබ්බො.

ඉමස්ස පන චිත්තස්ස ආරම්මණමෙව නිබද්ධං, විනා ආරම්මණෙන අනුප්පජ්ජනතො. ද්වාරං පන අනිබද්ධං. කස්මා? කමිසස්ස අනිබද්ධත්තා. කමිසමිඤ්ඤි අනිබද්ධෙ ද්වාරමිති අනිබද්ධමෙව හෙය්.

කාමාවචරකුසලං ද්වාරකථා

කායකමමද්වාරකථා

ඉමස්ස පනත්ථස්ස පකාසනත්ථං. ඉමස්මිං යානෙ මහාඅට්ඨකථායං ද්වාරකථා කමිතා. තත්ථ තිණි කමමානි, තිණි කමමද්වාරානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණානි, පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි, ඡ එස්සා, ඡ එස්සද්වාරානි, අට්ඨ අසංවරා, අට්ඨ අසංවරද්වාරානි, අට්ඨ සංවරා, අට්ඨ සංවරද්වාරානි, දස කුසලකමිපථා, දස අකුසලකමිපථානි, ඉදං එත්තකං ද්වාරකථාය මාතිකායපනං නාම.

තත්ථ කිඤ්ඤාපි තිණි කමමානි පට්ඨං වුත්තානි, තානි පන යපෙත්වා ආදිතො තාව තිණි කමමද්වාරානි භාජෙත්වා දස්සිතානි. කතමානි තිණි? කායකමමද්වාරං, වර්තමමද්වාරං, මනෝකමමද්වාරන්ති.

තත්ථ චතුබ්බිධො කායො - උපාදින්නකො, ආහාරසමුට්ඨානො, උතුසමුට්ඨානො, චිත්තසමුට්ඨානොති. තත්ථ චක්ඛායතනාදීනි ජීවිතින්ද්‍රියපරියන්තානි අට්ඨ කම්මසමුට්ඨානරූපානිපි, කම්මසමුට්ඨානානෙව චතස්සො ධාතුයො චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ උපාදින්නකකායො නාම. තානෙව අට්ඨ ආහාරජාති ආහාරසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ උතුජාති උතුසමුට්ඨානිකකායො නාම. අට්ඨ චිත්තජාති චිත්තසමුට්ඨානිකකායො නාම.

තෙසු කායකම්මද්වාරන්ති නෙව උපාදින්නකකායස්ස නාමං න ඉතරෙසං. චිත්තසමුට්ඨානෙසු පන අට්ඨසු රූපෙසු එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථී, ඉදං කායකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය චුත්තං - “කතමං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති? යා කුසලචිත්තස්ස වා, අකුසලචිත්තස්ස වා, අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා, අභික්කමන්තස්ස වා පටික්කමන්තස්ස වා, ආලොකෙන්තස්ස වා විලොකෙන්තස්ස වා, සම්ඤ්ජෙන්තස්ස වා පසාරෙන්තස්ස වා, කායස්ස ථම්භනා සන්ථම්භනා සන්ථම්භිතත්තං, විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං කායවිඤ්ඤත්ති”ති (ධ. ස. 720). ‘අභික්කමිස්සාමි පටික්කමිස්සාමි’ති හි චිත්තං උප්පජ්ජමානං රූපං සමුට්ඨාපෙති. තත්ථ යා පථවිධාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු තන්තිස්සිතො චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති ඉමෙසං අට්ඨන්තං රූපකලාපානං අබ්භන්තරෙ චිත්තසමුට්ඨානා වායොධාතු, සා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙති සන්ධාරෙති වාලෙති අභික්කමාපෙති පටික්කමාපෙති.

තත්ථ එකාවජ්ජනවිථියං සත්තසු ජවනෙසු පයමචිත්තසමුට්ඨිතා වායොධාතු අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොති, අපරාපරං පන වාලෙතුං න සක්කොති. දුතියාදීසුපි එසෙව නයො. සත්තමචිත්තෙන පන සමුට්ඨිතා වායොධාතු හෙට්ඨා ඡහි චිත්තෙහි සමුට්ඨිතං වායොධාතුං උපන්ථම්භනපච්චයං ලභිත්වා අත්තනා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං වාලෙතුං අභික්කමාපෙතුං පටික්කමාපෙතුං ආලොකාපෙතුං විලොකාපෙතුං සම්මිඤ්ජාපෙතුං පසාරාපෙතුං සක්කොති. තෙන ගමනං නාම ජායති, ආගමනං නාම ජායති, ගමනාගමනං නාම ජායති. ‘යොජනං ගතො දසයොජනං ගතො’ති චත්තබ්බතං ආපජ්ජාපෙති.

යථා හි සත්තහි යුගෙහි ආකඨ්ඨිතබ්බෙ සකටෙ පයමයුගෙ යුත්තගොණො යුගං තාව සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං සක්කොන්ති, චක්කං පන නපවට්ඨෙත්ති; දුතියාදීසුපි එසෙව නයො; සත්තමයුගෙ පන ගොණෙ යොජෙත්වා යදා ඡෙකො සාරථී ධුරෙ නිසිදිත්වා යොත්තානි ආදාය සබ්බපුරිමතො පට්ඨාය පතොදලට්ඨියා ගොණෙ ආකොටෙති, තදා සබ්බෙව එකබලා හුත්වා ධුරඤ්ච සන්ධාරෙත්ති චක්කානි ව පවට්ඨෙත්ති. ‘සකටං ගහෙත්වා දසයොජනං වීසතියොජනං ගතා’ති චත්තබ්බතං ආපාදෙත්ති - එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යො චිත්තසමුට්ඨානිකකායො න සො විඤ්ඤත්ති, චිත්තසමුට්ඨානාය පන වායොධාතුයා සහජාතං රූපකායං සන්ථම්භෙතුං සන්ධාරෙතුං වාලෙතුං පච්චයො භවිතුං සමත්ථො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථී, අයං විඤ්ඤත්ති නාම. සා අට්ඨ රූපානි විය න චිත්තසමුට්ඨානා. යථා පන අනිච්චාදිභෙදානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා, ‘‘ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සංඛිඛත’’න්තිආදි (සං. නි. 2.20) වුත්තං, එවං චිත්තසමුට්ඨානානං රූපානං විඤ්ඤත්තිතාය සාපි චිත්තසමුට්ඨානා නාම භොති.

විඤ්ඤාපනත්තා පනෙසා විඤ්ඤත්තිති වුවවති. කිං විඤ්ඤාපෙතීති? එකං කායිකකරණං. වක්ඛුපථස්මිඤ්භි ධීතො භත්ථං වා පාදං වා උක්ඛිපති, සීසං වා හමුකං වා වාලෙති, අයං භත්ථාදීනං ආකාරො වක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යො භොති. විඤ්ඤත්ති පන න වක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යා එව. වක්ඛුනා හි භත්ථවිකාරාදිවසෙන විජ්ජන්දමානං වණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකචිත්තෙන චිත්තෙන්වා ‘ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ’ති ජානාති.

යථා හි අරඤ්ඤෙ නිදාසසමයෙ උදකට්ඨානෙ මනුස්සා ‘ඉමාය සඤ්ඤාය ඉධ උදකස්ස අත්ථිභාවං ජානිස්සන්ති’ති රුක්ඛග්ගෙ තාලපණ්ණාදීනි ඛන්ධාපෙන්ති, සුරාපානද්වාරෙ ධජං උස්සාපෙන්ති, උච්චං වා පන රුක්ඛං වාතො පහරිත්වා වාලෙති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡෙ වලන්තෙ උපරි බුබ්බුළකානි උට්ඨහන්ති, මහොසස්ස ගතමග්ගපරියන්තෙ තිණපණ්ණකසටං උස්සාරිතං භොති. තත්ථ තාලපණ්ණකධජසාධාවලනබුබ්බුළකතිණපණ්ණකසටෙ දිස්වා යථා වක්ඛුනා අදිට්ඨමපි ‘එත්ථ උදකං භවිස්සති, සුරා භවිස්සති, අයං රුක්ඛො වාතෙන පහතො භවිස්සති, අන්තොඋදකෙ මච්ඡො භවිස්සති, එත්තකං යානං අජ්ඣොත්ථරිත්වා ඔසො ගතො භවිස්සති’ති මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානාති, එවමෙව විඤ්ඤත්තිපි න වක්ඛුවිඤ්ඤෙය්‍යා මනොවිඤ්ඤෙය්‍යාව. වක්ඛුනා හි භත්ථවිකාරාදිවසෙන විජ්ජන්දමානං වණ්ණාරම්මණමෙව පස්සති. විඤ්ඤත්තිං පන මනොද්වාරිකචිත්තෙන චිත්තෙන්වා ‘ඉදඤ්චිදඤ්ච එස කාරෙති මඤ්ඤෙ’ති ජානාති.

න කෙවලඤ්චෙසා විඤ්ඤාපනතොව විඤ්ඤත්ති නාම. විඤ්ඤෙය්‍යාතොපි පන විඤ්ඤත්තියෙව නාම. අයඤ්භි පරෙසං අන්තමසො තිරච්ඡානගතානමපි පාකටා භොති. තත්ථ තත්ථ සන්තිපතිතා හි සොණසිඨිගාලකාකගොණාදයො දණ්ඩං වා ලෙඩ්ඬුං වා ගහෙන්වා පහරණාකාරෙ දස්සිතෙ ‘අයං නො පහරිතුකාමො’ති ඤ්ඤත්වා යෙන වා තෙන වා පලායන්ති. පාකාරකුට්ටාදිඅන්තරිකස්ස පන පරස්ස අපාකටකාලොපි අත්ථී. කිඤ්චාපි තස්මිං බණ්ණ අපාකටා සම්මුඛිභූතානං පන පාකටත්තා විඤ්ඤත්තියෙව නාම භොති.

චිත්තසමුට්ඨානිකෙ පන කායෙ චලන්තෙ තිසමුට්ඨානිකො චලති න චලතීති? යොපි තථෙව චලති. තංගතිකො තදනුවත්තකොව හොති. යථා හි උදකෙ ගච්ඡන්තෙ උදකෙ පතිතානි සුක්ඛදණ්ඩකතිණපණ්ණාදීනිපි උදකගතිකානෙව භවන්ති, තස්මිං ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්ති, තිට්ඨන්තෙ තිට්ඨන්ති – එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. එවමෙසා චිත්තසමුට්ඨානෙසු රූපෙසු විඤ්ඤත්ති කායකම්මද්වාරං නාමාති වෙදිතබ්බා.

යා පන තස්මිං ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා යාය පාණං භනති, අදින්තං ආදියති, මිච්ඡාචාරං වරති, පාණාතිපාතාදීහි විරමති, ඉදං කායකම්මං නාම. එවං පරවාදිමිහි සති කායො ද්වාරං, තමිහි ද්වාරෙ සිද්ධා චෙතනා කායකම්මං ‘කුසලං වා අකුසලං වා’ති යපෙතබ්බං. පරවාදිමිහි පන අසති ‘අබ්‍යාකතං වා’ති තිකං පුරෙත්වා යපෙතබ්බං. තත්ථ යථා නගරද්වාරං කතට්ඨානෙයෙව තිට්ඨති, අභිගුලමත්තමිපි අපරාපරං න සඬකමති, තෙන තෙන පන ද්වාරෙන මහාජනො සඤ්චරති, එවමෙව ද්වාරෙ ද්වාරං න සඤ්චරති, කම්මං පන තස්මිං තස්මිං ද්වාරෙ උප්පජ්ජනතො වරති. තෙනාහු පොරාණා –

ද්වාරෙ වරන්ති කම්මානි, න ද්වාරා ද්වාරවාරිනො;
තස්මා ද්වාරෙහි කම්මානි, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතානි.

තත්ථ කම්මෙනාපි ද්වාරං නාමං ලභති, ද්වාරෙනාපි කම්මං. යථා හි විඤ්ඤාණාදීනං උප්පජ්ජනට්ඨානානි විඤ්ඤාණද්වාරං එස්සද්වාරං අසංවරද්වාරං සංවරද්වාරන්ති නාමං ලභන්ති, එවං කායකම්මස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානං කායකම්මද්වාරන්ති නාමං ලභති. වට්ඨිමනොකම්මද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යථා පන තස්මිං තස්මිං රුක්ඛෙ අධිවත්ථා දෙවතා සිම්බලිදෙවතා පලාසදෙවතා පුට්ඨන්දදෙවතා එන්දනදෙවතානි තෙන තෙන රුක්ඛෙන නාමං ලභති, එවමෙව කායද්වාරෙන කතං කම්මමිපි කායකම්මන්ති ද්වාරෙන නාමං ලභති. වට්ඨිකම්මමනොකම්මෙසුපි එසෙව නයො. තත්ථ අඤ්ඤො කායො, අඤ්ඤං කම්මං, කායෙන පන කතත්තා තං කායකම්මන්ති වුච්චති. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා –

කායෙන වෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුච්චති;
කායො ච කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

සුවියා වෙ කතං කම්මං, සුවිකම්මන්ති වුච්චති;
සුවි ච සුවිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

වාසියා වෙ කතං කම්මං, වාසිකම්මන්ති වුච්චති;
වාසි ච වාසිකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං වචන්ථිතා.

පුරිසෙන වෙ කතං කම්මං, පුරිසකම්මන්ති වුච්චති;

පුරිසො ච පුරිසකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං චචත්ථිතා.

එවමෙවං.

කායෙන චෙ කතං කම්මං, කායකම්මන්ති වුච්චති;

කායො ච කායකම්මඤ්ච, අඤ්ඤමඤ්ඤං චචත්ථිතාති.

එවං සන්නෙ නෙව ද්වාරචචත්ථානං යුජ්ජති, න කම්මචචත්ථානං. කථං? කායවිඤ්ඤත්තියඤ්ඤි “ද්වාරෙ චරන්ති කම්මාති”ති චචනතො චචිකම්මමපි පචත්තති, තෙනස්සා කායකම්මද්වාරන්ති චචත්ථානං න යුත්තං. කායකම්මඤ්ච චචිචිඤ්ඤත්තියමපි පචත්තති, තෙනස්සා කායකම්මන්ති චචත්ථානං න යුජ්ජති’ති. ‘නො න යුජ්ජති. කස්මා? යෙභුයාචුත්තන්තියාය චෙව තබ්බහුලචුත්තන්තියාය ච. කායකම්මමෙව හි යෙභුයොන කායවිඤ්ඤත්තියං පචත්තති න ඉතරාති, තස්මා කායකම්මස්ස යෙභුයොන පචත්තන්තො තස්සා කායකම්මද්වාරභාවො සිද්ධො. බ්‍රාහ්මණගාමඅම්බවනනාගචනාදීනං බ්‍රාහ්මණගාමාදිභාවො වියාති ද්වාරචචත්ථානං යුජ්ජති. කායකම්මං පන කායද්වාරම්භියෙව බහුලං පචත්තති අජ්ජං චචිද්වාරෙ. තස්මා කායද්වාරෙ බහුලං පචත්තන්තො එතස්ස කායකම්මභාවො සිද්ධො, චනචරකපුල්ලකුමාරිකාදිගොචරානං චනචරකාදිභාවො වියාති. එවං කම්මචචත්ථානමපි යුජ්ජති’ති.

කායකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

චචිකම්මද්වාරකථා

චචිකම්මද්වාරකථායං පන චෙතනාචිරතිසද්දවසෙන තිවිධා වාචා නාම. තත්ථ “චතුහි, හික්ඛවෙ, අඬගෙහි සමන්තාගතා වාචා සුභාසිතා හොති නො දුබ්භාසිතා, අනචජ්ජා ච අනනුචජ්ජා ච විඤ්ඤන”න්ති (සං. නි. 1.213); අයං චෙතනාවාචා නාම. යා “චතුහි චචිදුච්චරිතෙහි ආරති චිරති...පෙ.... අයං වුච්චති සම්මාවාචා”ති (විභ. 206), අයං චිරතිවාචා නාම. “වාචා ගිරා බ්‍යජ්ජපො උදිරණං සොසො සොසකම්මං වාචා චචිභෙදො”ති (ධ. ස. 850), අයං සද්දවාචා නාම. තාසු චචිකම්මද්වාරන්ති නෙව චෙතනාය නාමං න චිරතියා. සහසද්දා පන එකා විඤ්ඤත්ති අත්ථි, ඉදං චචිකම්මද්වාරං නාම. යං සන්ධාය චුත්තං — “කතමං තං රූපං චචිචිඤ්ඤත්ති? යා කුසලචිත්තස්ස වා අකුසලචිත්තස්ස වා අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා වාචා ගිරා බ්‍යජ්ජපො උදිරණං සොසො සොසකම්මං වාචා චචිභෙදො, අයං වුච්චති වාචා. යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්ති විඤ්ඤාපනා විඤ්ඤාපිතත්තං, ඉදං තං රූපං චචිචිඤ්ඤත්ති”ති (ධ. ස. 636).

‘ඉදං චක්ඛාමි එතං චක්ඛාමි’ති හි විතක්කයතො විතක්කවිජ්ජාරසද්දො නාම උප්පජ්ජති. අයං න සොතවිඤ්ඤායො මනොවිඤ්ඤායොති මහාඅට්ඨකථායං ආගතො. ආගමට්ඨකථාසු පන ‘විතක්කවිජ්ජාරසද්ද’න්ති විතක්කවිජ්ජාරවසෙන උප්පන්නං විජ්ජලපන්නානං සුත්තජ්ජමත්තාදීනං සද්දං; ‘සුත්ත’ති තං සුත්තං, යං විතක්කයතො තස්ස සො සද්දො උප්පන්නො; තස්ස වසෙන ‘එවම්පි තෙ මනො, ඉත්ථම්පි තෙ මනො’ති ආදිසතීති වත්තං වත්ථුනිපි කථිතාති. පට්ඨානෙපි ‘චිත්තසමුට්ඨානං සද්දායතනං සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණපච්චයෙන පච්චයො’ති ආගතං. තස්මා විනා විඤ්ඤත්තිසට්ඨතාය උප්පජ්ජමානො අසොතවිඤ්ඤායො විතක්කවිජ්ජාරසද්දො නාම නත්ථි. ‘ඉදං චක්ඛාමි එතං චක්ඛාමි’ති උප්පජ්ජමානං පන චිත්තං පට්ඨිමාතු ආපොධාතු තෙජොධාතු වායොධාතු වණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජාති අට්ඨ රූපාති සමුට්ඨාපෙති. තෙසං අඛණ්ණතරෙ චිත්තසමුට්ඨානා පට්ඨිමාතු උපාදින්නකං සට්ඨසමානාව උප්පජ්ජති. තෙන ධාතුසංඝට්ඨනෙන සහෙව සද්දො උප්පජ්ජතීති. අයං චිත්තසමුට්ඨානසද්දො නාම. අයං න විඤ්ඤත්ති. තස්සා පන චිත්තසමුට්ඨානාය පට්ඨිමාතුයා උපාදින්නකසට්ඨනස්ස පච්චයභූතො එකො ආකාරවිකාරො අත්ථි, අයං චචිච්ඤ්ඤත්ති නාම. ඉතො පරං සා අට්ඨ රූපාති විය න චිත්තසමුට්ඨානාතිආදි සබ්බං හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉධාපි හි ‘තිස්ස, දත්ත, මිත්ත’ති පක්කොසන්තස්ස සද්දං සුත්තං විඤ්ඤත්ති. මනොද්වාරිකවිත්තෙන විත්තෙත්වා ‘ඉද්ධං විද්ධං ඵස කාරෙති මඤ්ඤ’ති ජානාති. කායවිඤ්ඤත්ති විය ව අයම්පි තිරච්ඡානගතානම්පි පාකටා හොති. ‘එහි, යාහි’ති හි සද්දං සුත්තං තිරච්ඡානගතාපි ‘ඉදං නාමෙස කාරෙති මඤ්ඤ’ති ඤ්ඤත්වා ආගච්ඡන්ති වෙව ගච්ඡන්ති ව. තිසමුට්ඨානිකකායං වාලෙති න වාලෙතීති, අයං පන වාරො ඉධ න ලබ්භති. පුරිමචිත්තසමුට්ඨානාය උපත්ථම්භනකිවම්පි නත්ථි. යා පන තස්මිං චචිද්වාරෙ සිද්ධා වෙනනා, යාය මුසා කථෙති, පෙසුඤ්ඤං කථෙති, ඵරුසං කථෙති, සම්ඵං පලපති, මුසාවාදාදිහි විරමති, ඉදං චචිකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මවත්තානඤ්ච ද්වාරවත්තානඤ්ච හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

චචිකම්මද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

මනොකම්මද්වාරකථා

මනොකම්මද්වාරකථායං පන කාමාවචරාදිවසෙන චතුබ්බිධො මනො මනො නාම. තත්ථ කාමාවචරො චතුපඤ්ඤාසව්ධො හොති, රූපාවචරො පන්තරසව්ධො, අරූපාවචරො ද්වාදසව්ධො, ලොකුත්තරො අට්ඨවිධොති සබ්බොපි එකුනනචුතිවිධො හොති. තත්ථ අයං නාම මනො මනොද්වාරං න හොතීති න වත්තබ්බො. යථා හි අයං නාම වෙනනා කම්මං න හොතීති න වත්තබ්බො, අන්තමසො පඤ්චවිඤ්ඤාණසම්පයුත්තාපි හි වෙනනා

මහාපකරණෙ කම්මන්ත්වෙව නිද්දිට්ඨා, එවමෙව අයං නාම මනො මනොද්චාරං න භොතීති න චත්තබ්බො.

එත්ථාහ — කම්මං නාමෙතං කිං කරොතීති? ආයුහති, අභිසංඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, වෙනෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති. එවං සන්නෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණවෙනනා කිං ආයුහති, අභිසංඛරොති, පිණ්ඩං කරොති, වෙනෙති, කප්පෙති, පකප්පෙතීති? සහජාතධම්මෙ. සාපි හි සහජාතෙ සම්පයුත්තක්ඛන්ධෙ ආයුහති අභිසංඛරොති පිණ්ඩං කරොති වෙනෙති කප්පෙති පකප්පෙතීති. කිං චා ඉමිනා චාදෙන? සබ්බසංඛාරානිකවසෙන හෙතං චුත්තං. ඉදං පනෙත්ථ සන්නිට්ඨානං — තෙභුමකකුසලාකුසලො එකුනතිංසවිධො මනො මනොකම්මද්චාරං නාම. යා පන තස්මිං මනොද්චාරෙ සිද්ධා වෙනනා යාය අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදම්චිජාදස්සනාති වෙව අනභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදසම්මාදස්සනාති ච ගණ්භාති, ඉදං මනොකම්මං නාම. ඉතො පරං සබ්බං කම්මවචත්ථානඤ්ච ද්චාරවචත්ථානඤ්ච හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති. ඉමානි තිණි කම්මද්චාරානි නාම.

මනොකම්මද්චාරකථා නිට්ඨිතා.

කම්මකථා

ඉදානි යානි තිණි කම්මානි යපෙත්ථා ඉමානි කම්මද්චාරානි දස්සිතානි, තානි ආදිං කත්ථා අවසෙසස්ස ද්චාරකථාය මාතිකායපනස්ස චිත්ථාරකථා භොති. තිණි හි කම්මානි — කායකම්මං චජිකම්මං මනොකම්මන්ති. කිං පනෙතං කම්මං නාමාති? වෙනනා වෙව, එකච්චෙ ච වෙනනාසම්පයුත්තකා ධම්මා. තත්ථ වෙනනාය කම්මභාවෙ ඉමානි සුත්තානි —

“වෙනනාහං, භික්ඛවෙ, කම්මං වදාමි, වෙනයිත්ථා කම්මං කරොති කායෙන චාචාය මනසා” (අ. නි. 6.63; කථා. 539). “කායෙ චා හි, ආනන්ද, සති කායසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං, චාචාය චා, ආනන්ද, සති චජිසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං; මනෙ චා, ආනන්ද, සති මනොසඤ්චෙනනාහෙතු උප්පජ්ජති අජ්ඣත්තං සුඛදුක්ඛං” (සං. නි. 2.25; අ. නි. 4.171). “තිවිධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා අකුසලං කායකම්මං දුක්ඛුද්‍රයං, දුක්ඛවිපාකං; චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, චජිසඤ්චෙනනා...පෙ.... තිවිධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙනනා අකුසලං මනොකම්මං දුක්ඛුද්‍රයං දුක්ඛවිපාකං තිවිධා, භික්ඛවෙ, කායසඤ්චෙනනා කුසලං කායකම්මං සුඛුද්‍රයං සුඛවිපාකං චතුබ්බිධා, භික්ඛවෙ, චජිසඤ්චෙනනා...පෙ.... තිවිධා, භික්ඛවෙ, මනොසඤ්චෙනනා, කුසලං මනොකම්මං සුඛුද්‍රයං සුඛවිපාකං” (කථා. 539; අ. නි. 10.217 ටොකං විසදිසං). “සවායං, ආනන්ද, සම්ඤ්ඤි මොසපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස පරිබ්බාජකස්ස එවං පුට්ඨො එවං

බ්‍යාකරෙය්‍යා - සඤ්චෙතනියං, ආවුසො පාටලිපුත්ත, කම්මං කත්වා කායෙන වාචාය මනසා, සුඛවෙදනියං සුඛං සො වෙදයති...පෙ.... අදුක්ඛමසුඛවෙදනියං අදුක්ඛමසුඛං සො වෙදයතිති; එවං බ්‍යාකරමානො ඛො, ආනන්ද, සමිද්ධි මොසපුරිසො පාටලිපුත්තස්ස පරිබ්බාජකස්ස සම්මා බ්‍යාකරමානො බ්‍යාකරෙය්‍යා”ති (ම. නි. 3.300; කථා. 539) .

ඉමානි තාව චෙතනාය කම්මභාවෙ සුත්තානි. චෙතනාසම්පයුත්තධම්මානං පන කම්මභාවො කම්මචතුක්කෙන දීපිතො. වුත්තඤ්ඤෙනං -

“චත්තාරිමානි, භික්ඛවෙ, කම්මානි මයා සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පවෙදිතානි. කතමානි චත්තාරි? අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්භං කණ්භවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං සුක්කං සුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං කණ්භසුක්කං කණ්භසුක්කවිපාකං, අත්ථි, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්භං අසුක්කං අකණ්භඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති (අ. නි. 4.232-233) කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්භං අසුක්කං අකණ්භඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති? යදිදං සත්ත ඛොජ්ඣාසිගා - සතිසම්ඛොජ්ඣාසිගො...පෙ.... උපෙක්ඛාසම්ඛොජ්ඣාසිගො, ඉදං වුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්භං අසුක්කං අකණ්භඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති (අ. නි. 4.238) කතමඤ්ච, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්භං අසුක්කං අකණ්භඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති? අයමෙව අරියො අට්ඨඨගිකො මග්ගො - සෙය්‍යථිදං, සම්මාදිට්ඨි ...පෙ.... සම්මාසමාධි. ඉදං වුච්චති, භික්ඛවෙ, කම්මං අකණ්භං අසුක්කං අකණ්භඅසුක්කවිපාකං කම්මක්ඛයාය සංවත්තති”ති (අ. නි. 4.237) .

එවං ඉමෙ ඛොජ්ඣාසිගමග්ගභිගජ්ජපහෙදතො පන්තරස ධම්මා කම්මචතුක්කෙන දීපිතා. අභිජ්ඣා, බ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨි, අනභිජ්ඣා, අබ්‍යාපාදො, සම්මාදිට්ඨිති ඉමෙහි පන ඡහි සද්ධිං එකච්ඡති චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මා වෙදිතබ්බා.

තත්ථ ලොකුත්තරමග්ගො භජාපියමානො කායකම්මාදීනි තීණි කම්මානි භජති. යඤ්චි කායෙන දුස්සිලාං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංවරො කායිකොති වෙදිතබ්බො. යං වාචාය දුස්සිලාං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංවරො වාචිකොති වෙදිතබ්බො. ඉති සම්මාකම්මන්තො කායකම්මං, සම්මාවාචා වචිකම්මං. එතස්මිං ද්වයෙ ගහිතෙ සම්මාආජීවො තජ්ජක්ඛිකත්තා ගහිතොව හොති. යං පන මනෙන දුස්සිලාං අජ්ඣාචරති, තම්භා සංවරො මානසිකොති වෙදිතබ්බො. සො දිට්ඨිසංකප්පවායාමසතිසමාධිවසෙන පඤ්චවිධො හොති. අයං පඤ්චවිධොපි මනොකම්මං නාම. එවං ලොකුත්තරමග්ගො භජාපියමානො තීණි කම්මානි භජති.

ඉමස්මිං යානෙ ද්වාරසංසන්දනං නාම භොති. කායච්චිද්වාරෙසු හි වොපනං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථී, මනොද්වාරෙ ච සමුදාචාරං පත්වා කම්මපථං අප්පත්තම්පි අත්ථී; තං ගහෙත්වා තං තං ද්වාරපක්ඛිකමෙව අකංසු.

තත්ත්වයං නයො – යො ‘මිගවං ගමිස්සාමි’ති ධනුං සජ්ජෙති, ජියං වට්ටෙති, සත්තිං නිසෙති, හත්තං භුඤ්ජති, වත්ථං පරිදහති, එත්තාවතා කායද්වාරෙ වොපනං පත්තං භොති. සො අරඤ්ඤෙ දිවසං වරින්වා අන්තමසො සසබ්බාරමත්තම්පි න ලහති, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම භොති න භොතීති? න භොති. කස්මා? කම්මපථං අප්පත්තත්තාය. කෙවලං පන කායද්වාරිකං නාම භොතීති වෙදිතබ්බං. මච්ඡග්ගහණාදී සුපයොගෙසුපි එසෙව නයො.

ච්චිද්වාරෙපි ‘මිගවං ගමිස්සාමි’ ‘වෙගෙන ධනුආදීති සජ්ජෙථා’ති ආණාපෙත්වා පුරිමනායෙනෙව අරඤ්ඤෙ කිඤ්චි අලහන්තස්ස කිඤ්චාපි ච්චිද්වාරෙ වොපනං පත්තං, කම්මපථං අප්පත්තත්තාය පන කායකම්මං න භොති. කෙවලං ච්චිද්වාරිකං නාම භොතීති වෙදිතබ්බං.

මනොද්වාරෙ පන වධකචේතනාය උප්පන්නමත්තාය එව කම්මපථං හෙදොව භොති. සො ච බො ඛ්‍යාපාදවසෙන න පාණාතිපාතවසෙන. අකුසලඤ්ඤි කායකම්මං කායච්චිද්වාරෙසු සමුට්ඨාති, න මනොද්වාරෙ; තථා අකුසලං චචිකම්මං. අකුසලං මනොකම්මං පන තීසුපි ද්වාරෙසු සමුට්ඨාති; තථා කුසලාති කායච්චිමනොකම්මාති.

කථං? සහත්ථා හි පාණං හනන්තස්ස අදින්නං ආදියන්තස්ස මිච්ඡාචාරං වරන්තස්ස කම්මං කායකම්මමෙව භොති. ද්වාරම්පි කායද්වාරමෙව භොති. එවං තාව අකුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චේතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති, අබ්බොහාරිකා වා. ‘ගච්ඡ ඉත්ථන්තාමං ජීවිතා වොරොපෙහි, ඉත්ථන්තාමං හණ්ඨං අවහරා’ති ආණාපෙත්තස්ස පන කම්මං කායකම්මං භොති, ද්වාරං පන ච්චිද්වාරං. එවං අකුසලං කායකම්මං ච්චිද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො චේතනාපක්ඛිකා වා භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා. එත්තකා ආවරියානං සමානත්ථකථා නාම.

චිත්තණ්ඩවාදී පනාහ – ‘අකුසලං කායකම්මං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාති’ති. සො ‘තයො සංඝගහෙ ආරුළුහං සුත්තං ආහරාහී’ති චුත්තො ඉදං කුලුම්බසුත්තං නාම ආහරි –

“පුන චපරං, හික්ඛවෙ, ඉධෙකච්චො සමණො වා බ්‍රාහ්මණො වා ඉද්ධිමා වෙතොවසිප්පත්තො අඤ්ඤිස්සා කුච්ඡිගතං ගබ්භං පාපකෙන මනසා අනුපෙක්ඛකො භොති – ‘අහො වතායං කුච්ඡිගතො ගබ්භො න

සොත්ථිතා අභිනික්ඛමෙය්‍යා'ති. එවං, භික්ඛවෙ, කුලුම්බස්ස උපසානො
හොති''ති.

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ - 'එවං චිත්තිතමත්තෙයෙව මනසා කුච්ඡිගතො
ගබ්භො ඵෙණපිණ්ඩො විය විලියති. එත්ථ කුතො කායඤ්චගවොපනං වා
වාචඤ්චගවොපනං වා? මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං කායකම්මං
සමුට්ඨාති'ති.

තමෙන 'තව සුත්තස්ස අත්ථං තුලයිස්සාමා'ති වත්වා එවං තුලයිංසු - 'ත්වං
ඉද්ධියා පරුපසාතං වදෙසි. ඉද්ධි නාම වෙසා - අධිට්ඨානිද්ධි, විකුඛ්ඛනිද්ධි,
මනොමයිද්ධි, ඤාණවිජ්ජාරිද්ධි, සමාධිවිජ්ජාරිද්ධි, අරියද්ධි, කම්මවිපාකජ්ජද්ධි,
පුඤ්ඤවතො ඉද්ධි, විජ්ජාමයිද්ධි, තත්ථ තත්ථ සම්මාපයොගපච්චයා
ඉජ්ඣනාට්ඨෙත ඉද්ධිති දසවිධා (පටි. ම. 3.10) . තත්ථ කතරං ඉද්ධිං වදෙසි'ති?
'භාවනාමයිද්ධිය'ත්ති. 'කිං පන භාවනාමයිද්ධියා පරුපසාතකම්මං හොති'ති? 'ආම,
එකච්චෙ ආචරියා එකචාරං හොති'ති; වදන්ති යථා හි පරං පහරිතුකාමෙන
උදකහරිතෙ සටෙ ඛිත්තෙ සටොපි භිජ්ජති, උදකම්පි නස්සති, එවමෙව
භාවනාමයිද්ධියා එකචාරං පරුපසාතකම්මං හොති. තතො පට්ඨාය පන සා
නස්සතිති. අථ නං 'භාවනාමයිද්ධියා නෙව එකචාරං න ද්වෙ වාරෙ
පරුපසාතකම්මං හොති'ති වත්වා තං සඤ්ඤත්ති. ආගච්ඡන්තං පුච්ඡිංසු -
'භාවනාමයිද්ධි කිං කුසලා, අකුසලා, අබ්‍යාකතා? සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා,
දුක්ඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා, අදුක්ඛමසුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා?
සවිතක්කසවිචාරා, අවිතක්කසවිචාරමත්තා, අවිතක්කසවිචාරා? කාමාවචරා,
රූපාවචරා, අරූපාවචරා'ති?

ඉමං පන පඤ්ඤං යො ජානාති සො එවං වක්ඛති - 'භාවනාමයිද්ධි කුසලා වා
හොති, අබ්‍යාකතා වා; අදුක්ඛමසුඛවෙදනියා එව, අවිතක්කසවිචාරා එව,
රූපාවචරා එවා'ති. සො වත්තඛිබ්බො - 'පාණාතිපාතවේතනා කුසලාදීසු කතරං
කොට්ඨාසං භජති'ති? ජානන්තො වක්ඛති - 'පාණාතිපාතවේතනා අකුසලා එව,
දුක්ඛවෙදනියා එව, සවිතක්කසවිචාරා එව කාමාවචරා එවා'ති. 'එවං සන්තෙ තව
පඤ්ඤො නෙව කුසලත්තිකෙන සමෙති, න වෙදනාත්තිකෙන, න
විතක්කත්තිකෙන, න භූමන්තරෙතා'ති.

'කිං පන එවං මහන්තං සුත්තං නිරත්ථක'ත්ති? 'නො නිරත්ථකං; ත්වං
පනස්ස අත්ථං න ජානාසි. "ඉද්ධිමා වෙතොවසිජ්ජන්තො"ති එත්ථ හි නෙව
භාවනාමයිද්ධි අධිජ්ජෙතා, ආථබ්බණිද්ධි පන අධිජ්ජෙතා. සා හි එත්ථ
ලබ්භමානා ලබ්භති. සා පන කායවච්ඡිද්වාරානි මුඤ්චිත්වා කාතුං න සක්කා.
ආථබ්බණිද්ධිකා හි සත්තාහං අලොණකං භුඤ්ජිත්වා දබ්බෙ අත්ථරිත්වා පට්ඨියං
සයමානා තපං වරිත්වා සත්තමෙ දිවසෙ සුසානභූමිං සජ්ජෙත්වා සත්තමෙ පදෙ
යත්වා භත්ථං වට්ටෙත්වා වට්ටෙත්වා මුඛෙන විජ්ජං පරිජ්ජෙත්ති. අථ නෙසං

කම්මං සම්ප්ප්ඤ්ඤාති. එවං අයම්පි ඉද්ධි කායච්ඡේදාදිවාරාදි මුක්ඛචිත්තවා කාතුං න සක්කාති. ‘න කායකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති’ති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං.

හත්ථමුද්දාය පන මුසාවාදාදීනි කථෙත්තස්ස කම්මං චචිකම්මං, ද්වාරං පන කායද්වාරං හොති. එවං අකුසලං චචිකම්මමපි කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣානාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො වෙනනාපක්ඛිකා වා භවන්ති, අබ්බොහාරිකා වා. චචිකෙදං පන කත්වා මුසාවාදාදීනි කථෙත්තස්ස කම්මමපි චචිකම්මං ද්වාරමපි චච්ඡේදාරමෙව. එවං අකුසලං චචිකම්මං චච්ඡේදාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි පන චිත්තෙහි සහජාතා අභිජ්ඣානාපාදමිච්ඡාදිට්ඨියො වෙනනාපක්ඛිකා වා භවන්ති අබ්බොහාරිකා වා. එත්තකා ආවරියානං සමානත්ථකථා නාම.

චිත්තශ්චවාදී පනාහ — ‘අකුසලං චචිකම්මං මනොද්වාරෙපි සමුට්ඨාති’ති. සො ‘තයො සංඛගහෙ ආරුළ්භං සුත්තං ආහරාහී’ති චුත්තො ඉදං උපොසථක්ඛන්ධකතො සුත්තං ආහරි —

‘යො පන භික්ඛු යාවතතියං අනුස්සාවියමානෙ සරමානො සන්තිං ආපත්තිං නාවිකරෙය්‍ය සම්පජානමුසාවාදස්ස හොති’ති (මහාව. 134) .

ඉදං සුත්තං ආහරිත්වා ආහ — ‘එවං ආපත්තිං අනාවිකරොත්තො තුණ්හිභූතොව අඤ්ඤං ආපත්තිං ආපජ්ජති, එත්ථ කුතො කායච්ඡාවොපනං වා වාචච්ඡාවොපනං වා? මනොද්වාරස්මිංයෙව පන ඉදං අකුසලං චචිකම්මං සමුට්ඨාති’ති.

සො චත්තබ්බො — ‘කිං පනෙතං සුත්තං තෙය්‍යත්ථං උදාහු නීතත්ථ’න්ති? ‘නීතත්ථමෙව මය්‍හං සුත්ත’න්ති. සො ‘මා එවං අවච, තුලයිස්සාමස්ස අත්ථ’න්ති චත්වා එවං ප්‍රච්ඡින්නබ්බො — ‘සම්පජානමුසාවාදෙ කිං හොති’ති? ජානන්තො ‘සම්පජානමුසාවාදෙ දුක්කටං හොති’ති චක්ඛති. තතො චත්තබ්බො ‘චිත්තස්ස ද්වෙ මූලානි — කායො ච වාචා ච; සම්මාසම්බුද්ධො හි සබ්බාපත්තියො ඉමෙසුයෙව ද්විසු ද්වාරෙසු පඤ්ඤත්තා, මනොද්වාරෙ ආපත්තිපඤ්ඤපනං නාම නත්ථි. ත්වං අතිවිය චිත්තෙ පකතඤ්ඤා, යො සත්ථාරා අපඤ්ඤත්තෙ යානෙ ආපත්තිං පඤ්ඤපෙසි, සම්මාසම්බුද්ධං අබ්භාවික්ඛසි, ජීනචක්කං පහරසී’තිආදිවචනෙහි නිග්ගණ්හිත්වා උත්තරි පඤ්ඤං ප්‍රච්ඡින්නබ්බො — ‘සම්පජානමුසාවාදො කිරියතො සමුට්ඨාති උදාහු අකිරියතො’ති? ජානන්තො ‘කිරියතො’ති චක්ඛති. තතො චත්තබ්බො — ‘අනාවිකරොත්තො කතරං කිරියං කරොති’ති? අද්ධා හි කිරියං අපස්සන්තො විසාතං ආපජ්ජස්සති. තතො ඉමස්ස සුත්තස්ස අත්ථෙත සඤ්ඤාපෙතබ්බො. අයඤ්ඤත්ථ අත්ථො — ය්වායං ‘සම්පජානමුසාවාදො හොති’ති චුත්තො, සො ආපත්තිතො කිං හොති? ‘කතරාපත්ති හොති’ති අත්ථො. ‘දුක්කටාපත්ති හොති’. සා ච බො න

මුසාවාදලක්ඛණෙන, භගවතො පන වචනෙන වච්ඡේවාලං අකිරියසමුට්ඨානා ආපත්ති භොතිති වෙදිතබ්බං. චුත්තම්පි චෙතං -

‘අනාලපන්තො මනුෂෙන කෙනවි,
වාචාගිරං නො ව පරෙ භණ්ණයා;
ආපජ්ජෙය්‍ය වාචසිකං න කාසිකං,
පඤ්ඤා මෙසා කුසලෙහි විත්තිතා’ති. (පටි. 479);

එවං අකුසලං වච්ඡම්මං න මනොද්චාලෙ සමුට්ඨානීති නිට්ඨමෙත්ථ ගන්තබ්බං.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා කායඤ්ඤාං වොපෙන්නො භත්ථග්ගාභාදීනි කරොති, ඛ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා දණ්ඩපරාමාසාදීනි, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන චෙතසා ‘ඛන්දසිච්ඡාදයො සෙට්ඨා’ති තෙසං අභිවාදනාද්‍යාදිකම්මභූතපිටකපරිභණ්ඩාදීනි කරොති, තදා කම්මං මනොකම්මං භොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං අකුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨානී. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන අභිජ්ඣාසහගතෙන චෙතසා වාචඤ්ඤාං වොපෙන්නො ‘අභො වත යං පරස්ස, තං මමස්සා’ති පරචිත්තපකරණං අභිජ්ඣායති, ඛ්‍යාපාදසහගතෙන චෙතසා ‘ඉමෙ සත්තා භඤ්ඤන්තු වා, ඛජ්ඣන්තු වා, උච්ඡිජ්ජන්තු වා, මා වා අහෙසු’න්ති වදති, මිච්ඡාදිට්ඨිසහගතෙන චෙතසා ‘නත්ථි දින්නං, නත්ථි සිට්ඨ’න්තිආදීනි වදති, තදා කම්මං මනොකම්මං භොති, ද්වාරං පන වච්ඡේවාලං. එවං අකුසලං මනොකම්මං වච්ඡේවාලෙ සමුට්ඨානී. චෙතනා පනෙත්ථ අබ්බොහාරිකා.

යදා පන කායඤ්ඤාවාචඤ්ඤානි අවොපෙත්වා රහො නිසින්නො අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදමිච්ඡාදිට්ඨිසහගතානි විත්තානි උප්පාදෙති, තදා කම්මං මනොකම්මං, ද්වාරම්පි මනොද්වාරමෙව. එවං අකුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨානී. ඉමස්මිං පන යානෙ චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති. එවං අකුසලං මනොකම්මං තීඝ්‍යපි ද්වාරෙසු සමුට්ඨානීති වෙදිතබ්බං.

යං පන චුත්තං ‘තථා කුසලානි කායවච්ඡිමනොකම්මානී’ති, තත්‍රායං නයො - යදා හි කෙනවි කාරණෙන චත්තුං අසක්කොන්තො ‘පාණාතිපාතා අදින්නාදානා කාමෙසු මිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමි’ති ඉමානි සික්ඛාපදානි භත්ථමුද්දාය ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං ද්වාරම්පි කායද්වාරමෙව. එවං කුසලං කායකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨානී. තෙහි විත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා භොන්ති, අබ්බොහාරිකා වා.

යදා පන තානෙව සික්ඛාපදානි වච්ඡෙදං කත්වා ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං, ද්වාරං පන වච්ඡෙදාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං වච්ඡෙදාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අඛිබ්බාහාරිකා වා.

යදා පන තෙසු සික්ඛාපදෙසු දියාමානෙසු කායසංඛ්‍යාවාවච්ඡානාදි අවොපෙත්වා මනසාව ‘පාණාතිපාතා අදින්නාදානා කාමෙසුමිච්ඡාචාරා පටිවිරමාමි’ති ගණ්හාති, තදා කම්මං කායකම්මං, ද්වාරං පන මනොද්වාරං හොති. එවං කුසලං කායකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. තෙහි චිත්තෙහි සහගතා අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අඛිබ්බාහාරිකා වා.

‘මුසාවාදා චෙරමණි’ආදීනි පන චත්තාරි සික්ඛාපදානි චුත්තනයෙනෙව කායාදීහි ගණ්හන්තස්ස කුසලං වච්ඡිකම්මං තිසු ද්වාරෙසු සමුට්ඨාතීති වෙදිතඛිබ්බං. ඉධාපි අනභිජ්ඣාදයො චෙතනාපක්ඛිකා වා හොන්ති, අඛිබ්බාහාරිකා වා.

අනභිජ්ඣාදිසහගතෙහි පන චිත්තෙහි කායසංඛ්‍යාවොපෙත්වා චෙතියසංඛ්‍යාසම්මප්පනගන්ධමාලාදිපුප්පනචෙතියවන්දනාදීනි කරොන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන කායද්වාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං කායද්වාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අඛිබ්බාහාරිකා. අනභිජ්ඣාසහගතෙන චිත්තෙන වාවච්ඡං වොපෙත්වා ‘අහො වත යං පරස්ස චිත්තූපකරණං න තං මමස්සා’ති අනභිජ්ඣායතො අඛ්‍යාපාදසහගතෙන චිත්තෙන ‘සඛිබ්බෙ සත්තා අවෙරා අඛ්‍යාබ්බජ්ඣා අනීසා සුඛි අත්තානං පරිහරන්තු’ති වදන්තස්ස සම්මාදිට්ඨිසහගතෙන චිත්තෙන ‘අත්ථි දින්න’න්තිආදීනි උදාහරන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං හොති, ද්වාරං පන වච්ඡෙදාරං. එවං කුසලං මනොකම්මං වච්ඡෙදාරෙ සමුට්ඨාති. චෙතනා පනෙත්ථ අඛිබ්බාහාරිකා. කායසංඛ්‍යාවාවච්ඡානාදි පන අවොපෙත්වා රහො නිසින්නස්ස මනසාව අනභිජ්ඣාදිසහගතානි චිත්තානි උප්පාදෙන්තස්ස කම්මං මනොකම්මං, ද්වාරමිති මනොද්වාරමෙව. එවං කුසලං මනොකම්මං මනොද්වාරෙ සමුට්ඨාති. ඉමස්මිං පන යානෙ චෙතනාපි චෙතනාසම්පයුත්තකා ධම්මාපි මනොද්වාරෙයෙව සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ ආණන්තිසමුට්ඨිතෙසු පාණාතිපාතඅදින්නාදානෙසු කම්මමිති කායකම්මං ද්වාරමිති කම්මවසෙනෙව කායද්වාරන්ති වදන්තො කම්මං රක්ඛති, ද්වාරං භින්දති නාම. හත්ථමුද්දාය සමුට්ඨිතෙසු මුසාවාදාදිසු ද්වාරමිති කායද්වාරං, කම්මමිති ද්වාරවසෙනෙව කායකම්මන්ති වදන්තො ද්වාරං රක්ඛති කම්මං භින්දති නාම. තස්මා ‘කම්මං රක්ඛාමි’ති ද්වාරං න භින්දිතඛිබ්බං, ‘ද්වාරං රක්ඛාමි’ති කම්මං න භින්දිතඛිබ්බං. යථාචුත්තෙනෙව පන නයෙන කම්මඤ්ච ද්වාරඤ්ච වෙදිතඛිබ්බං. එවං කට්ඨන්තො හි නෙව කම්මං න ද්වාරං භින්දතීති.

කම්මකථා නිට්ඨිතා.

ඉදානි ‘පඤ්ච විඤ්ඤාණානි පඤ්චවිඤ්ඤාණද්වාරානි’ තිආදීසු වක්ඛුවිඤ්ඤාණං සොතවිඤ්ඤාණං සානවිඤ්ඤාණං ජීවිහාවිඤ්ඤාණං කායවිඤ්ඤාණන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණානි නාම. වක්ඛුවිඤ්ඤාණද්වාරං සොත... සාන... ජීවිහා... කායවිඤ්ඤාණද්වාරන්ති ඉමානි පඤ්ච විඤ්ඤාණද්වාරානි නාම. ඉමෙසං පඤ්චන්තං ද්වාරානං වසෙන උප්පන්නා චෙතනා නෙව කායකම්මං හොති, න වච්ඡිකම්මං, මනොකම්මමෙව හොතීති වෙදිතඛිබ්බා. වක්ඛුසම්ඵස්සො සොත... සාන... ජීවිහා... කාය... මනොසම්ඵස්සොති ඉමෙ පන ඡ සම්ඵස්සා නාම. වක්ඛුසම්ඵස්සද්වාරං සොත... සාන... ජීවිහා... කාය... මනොසම්ඵස්සද්වාරන්ති ඉමානි ඡ සම්ඵස්සද්වාරානි නාම.

වක්ඛුඅසංවරො සොත... සාන... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකායඅසංවරො වාචාඅසංවරො මනොඅසංවරොති – ඉමෙ අට්ඨ අසංවරා නාම. තෙ අත්ථතො ‘දුස්සිලාං මුට්ඨස්සව්චං අඤ්ඤාණං අක්ඛන්ති කොසජ්ජ’න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසු එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨඛිබ්බනපරියොසානෙසු විත්තෙසු නුප්පජ්ජති, ජවනක්ඛණ්ණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ අසංවරොති වුව්වති.

වක්ඛුවිඤ්ඤාණසහජාතො හි ඵස්සො වක්ඛුසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං විත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ පඤ්චවිධො අසංවරො නත්ථී. සම්පට්ච්ඡනසහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං විත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථාපි අසංවරො නත්ථී. සන්තීරණවොට්ඨඛිබ්බනෙසුපි එසෙව නයො. ජවනසහජාතො පන ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං විත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො වක්ඛුඅසංවරො නාම හොති. සොතසානජීවිහාපසාදකායද්වාරෙසුපි එසෙව නයො. යදා පන රූපාදීසු අඤ්ඤතරාරම්මණං මනොද්වාරිකජවනං විනා වච්ඡිද්වාරෙන සුද්ධං කායද්වාරසංඛිබ්බානං වොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන විත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා කායකම්මං නාම, තං පන විත්තං අඛිබ්බොහාරිකං, වොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සංඛිබ්බානං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො වොපනකායඅසංවරො නාම. යදා තාදිසංයෙව ජවනං විනා කායද්වාරෙන සුද්ධං වච්ඡිද්වාරසංඛිබ්බානං වොපනං පාපයමානං උප්පජ්ජති, තදා තෙන විත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා වච්ඡිකම්මං නාම, තං පන විත්තං අඛිබ්බොහාරිකං, වොපනස්ස උප්පන්නත්තා මනොද්වාරන්ති සංඛිබ්බානං න ගච්ඡති. එත්ථ අසංවරො වාචාඅසංවරො නාම. යදා පන තාදිසං ජවනවිත්තං විනා කායවච්ඡිද්වාරෙහි සුද්ධං මනොද්වාරමෙව හුත්වා උප්පජ්ජති, තදා තෙන විත්තෙන සහජාතො ඵස්සො මනොසම්ඵස්සො නාම, චෙතනා මනොකම්මං නාම, තං පන විත්තං මනොකම්මද්වාරං නාම. එත්ථ අසංවරො මනොඅසංවරො නාම. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්තං අසංවරානං වසෙන

චක්ඛුඅසංවරද්වාරං, සොත... ඝාත... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකාය... වාචා... මනොඅසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ අසංවරද්වාරානි වෙදිතඛ්ඛානි.

චක්ඛුසංවරො සොත... ඝාත... ජීවිහා... පසාදකාය... වොපනකාය... වාචා... මනොසංවරොති ඉමෙ පන අට්ඨ සංවරා නාම. තෙ අත්ථතො ‘සීලං සති ඤාණං ඛන්ති වීරිය’න්ති ඉමෙ පඤ්ච ධම්මා හොන්ති. තෙසුපි එකධම්මොපි පඤ්චද්වාරෙ වොට්ඨඛ්ඛනපරියොසානෙසු චිත්තෙසු නුප්පජ්ජති. ජවනක්ඛණෙයෙව උප්පජ්ජති. ජවනෙ උප්පන්නොපි පඤ්චද්වාරෙ සංවරොති වුවචති. තස්ස සබ්බස්සාපි චක්ඛුවිඤ්ඤාණසහජාතො හි එස්සො චක්ඛුසම්ඵස්සොතිආදිනා අසංවරෙ වුත්තනයෙනෙව උප්පත්ති වෙදිතඛ්ඛා. ඉති ඉමෙසං අට්ඨන්තං සංවරානං වසෙන චක්ඛුසංවරද්වාරං...පෙ.... මනොසංවරද්වාරන්ති ඉමානි අට්ඨ සංවරද්වාරානි වෙදිතඛ්ඛානි.

අකුසලකම්මපථකථා

පාණාතිපාතො, අදින්නාදානං, කාමෙසුමිච්ඡාවාරො, මුසාවාදො, පිසුණුවාචා, ඵරුසවාචා, සම්ඵජ්ජලාපො, අභිජ්ඣා, ඛ්‍යාපාදො, මිච්ඡාදිට්ඨිති ඉමෙ පන දස අකුසලකම්මපථා නාම.

තත්ථ පාණස්ස අතිපාතො පාණාතිපාතො නාම; පාණවධො, පාණසාතොති වුත්තං හොති. පාණොති චෙත්ථ වොහාරතො සත්තො, පරමත්ථතො ජීවිතින්ද්‍රියං. තස්මිං පන පාණෙ පාණසඤ්ඤිතො ජීවිතින්ද්‍රියුපච්ඡෙදකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා කායච්චිද්වාරානං අඤ්ඤතරද්වාරජ්ජවත්තා වධකචෙතනා පාණාතිපාතො. සො ගුණවිරහිතෙසු තිරච්ඡානගතාදීසු පාණෙසු බුද්ධකෙ පාණෙ අප්පසාවජ්ජො, මහාසරීරෙ මහාසාවජ්ජො. කස්මා? පයොගමහන්තතාය. පයොගසමත්තෙපි වත්ථුමහන්තතාය. ගුණවත්තෙසු මනුස්සාදීසු අප්පගුණෙ අප්පසාවජ්ජො, මහාගුණෙ මහාසාවජ්ජො. සරීරගුණානං පන සමහාවෙ සති කිලෙසානං උපක්කමානඤ්ච මුදුතාය අප්පසාවජ්ජො, තිබ්බතාය මහාසාවජ්ජොති වෙදිතඛ්ඛො.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති – පාණො, පාණසඤ්ඤිතා, වධකචිත්තං, උපක්කමො, තෙන මරණන්ති. ඡ පයොගා – සාහත්ථිකො, ආණත්තිකො, නිස්සග්ගියො, ථාවරො, විජ්ජාමයො, ඉද්ධිමයොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ චිත්ථාරියමානෙ අතිපපඤ්චො හොති. තස්මා තං න චිත්ථාරයාම. අඤ්ඤඤ්ච එවරුපං අත්ථිකෙහි පන සමන්තපාසාදිකං විනයට්ඨකථං (පාරා. අට්ඨ. 2.172) ඔලොකෙත්වා ගහෙතඛ්ඛං.

අදින්නස්ස ආදානං ‘අදින්නාදානං’; පරස්සහරණං, ථෙය්‍යං, වොරිකාති වුත්තං හොති. තත්ථ අදින්නන්ති පරපරිග්ගහිතං, යත්ථ පරො යථාකාමකාරිතං

ආපජ්ජන්තො අදණ්ඩාරහො අනුපවජ්ජො ච හොති. තස්මිං පරපරිග්ගහිතෙ පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිතො තදාදායකඋපක්කමසමුට්ඨාපිකා ථෙය්‍යාවෙනනා අදින්නාදානං. තං භීතෙ පරසන්නකෙ අප්පසාවජ්ජං, පණිතෙ මහාසාවජ්ජං. කස්මා? චත්ථපණිතතාය. චත්ථසමත්තෙ සති ගුණාධිකානං සන්නකෙ චත්ථස්මිං මහාසාවජ්ජං. තංතංගුණාධිකං උපාදාය තතො තතො භීතගුණස්ස සන්නකෙ චත්ථස්මිං අප්පසාවජ්ජං.

තස්ස පඤ්ච සම්භාරා හොන්ති - පරපරිග්ගහිතං, පරපරිග්ගහිතසඤ්ඤිතා, ථෙය්‍යචිත්තං, උපක්කමො, තෙන හරණන්ති. ඡ පයොගා - සාහත්ථිකාදයොච. තෙ ච ඛො යථානුරූපං ථෙය්‍යාවහාරො, පසය්භාවහාරො, පටිච්ඡන්තාවහාරො, පරිකප්පාවහාරො, කුසාවහාරොති ඉමෙසං පඤ්චන්තං අවහාරානං වසෙන පවත්තන්ති. අයමෙත්ථ සඬබ්බෙපො. චිත්ථාරො පන සමන්තපාසාදිකායං (පාරා. අට්ඨ. 1.138) චුත්තො.

‘කාමෙසු මිච්ඡාවාරො’ති එත්ථ පන ‘කාමෙසු’ති මෙථුනසමාවාරෙසු; ‘මිච්ඡාවාරො’ති එකන්තනින්දිතො ලාමකාවාරො. ලක්ඛණතො පන අසද්ධම්මාධිජ්ජායෙන කායද්වාරජ්ජවත්තා අගමනීයට්ඨානචිතික්කමවෙනනා කාමෙසුමිච්ඡාවාරො.

තත්ථ අගමනීයට්ඨානං නාම - පුරිසානං තාව මාතූරක්ඛිතා, පිතූරක්ඛිතා, මාතෘපිතූරක්ඛිතා, භාතූරක්ඛිතා, හගිනිරක්ඛිතා, ඤාතිරක්ඛිතා, ගොත්තරක්ඛිතා, ධම්මරක්ඛිතා, සාරක්ඛා, සපරිදණ්ඩාති මාතූරක්ඛිතාදයො දස; ධනක්කිතා, ඡන්දවාසිනී, භොගවාසිනී, පටවාසිනී, ඔදපත්තකිනී, ඔහට්ඨමිඛටා, දාසී ච හරියා, කම්මකාරී ච හරියා, ධජාහටා, මුහුත්තිකාති එතා ධනක්කිතාදයො දසාති විසති ඉත්ථියො. ඉත්ථිසු පන ද්වින්නං සාරක්ඛසපරිදණ්ඩානං, දසන්නඤ්ච ධනක්කිතාදින්නති ද්වාදසන්නං ඉත්ථිනං අඤ්ඤෙ පුරිසා ඉදං අගමනීයට්ඨානං නාම.

සො පනෙස මිච්ඡාවාරො සීලාදිගුණරහිතෙ අගමනීයට්ඨානෙ අප්පසාවජ්ජො, සීලාදිගුණසම්පන්නෙ මහාසාවජ්ජො. තස්ස චත්තාරො සම්භාරා - අගමනීයචත්ථු, තස්මිං සෙවනචිත්තං, සෙවනජ්ජයොගො, මග්ගෙනමග්ගජ්ජපටිපත්තිඅධිවාසනන්ති. එකො පයොගො සාහත්ථිකො එව.

‘මුසා’ති විසංවාදනපුරෙක්ඛාරස්ස අත්ථහඤ්ජකො වච්ඡයොගො, කායපයොගො වා. විසංවාදනාධිජ්ජායෙන පනස්ස පරවිසංවාදකකායච්ඡයොගසමුට්ඨාපිකා වෙනනා මුසාවාදො. අපරො නයො - ‘මුසා’ති අභූතං අතච්ඡං චත්ථු. ‘වාදො’ති තස්ස භූතතො තච්ඡතො විඤ්ඤාපනං. ලක්ඛණතො පන අතථං චත්ථුං තථතො පරං විඤ්ඤාපෙතුකාමස්ස තථාවිඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපිකා වෙනනා මුසාවාදො. සො යමත්ථං හඤ්ජති තස්ස

අප්පතාය අප්පසාවජ්ජො, මහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. අපිව ගහට්ඨානං අත්තනො සත්තකං අදාතුකාමතාය ‘නත්ථි’ තිආදිනයප්පවත්තො අප්පසාවජ්ජො. සක්ඛිතා හුත්වා අත්ථහඤ්ජනත්ථං වුත්තො මහාසාවජ්ජො. පබ්බජිතානං අප්පකම්පි තෙලං වා සප්පිං වා ලභිත්වා හසාධිප්පායෙන ‘අප්ප ගාමෙ තෙලං නදී මඤ්ඤෙ සන්දතී’ති පුරණකථානයෙන පවත්තො අප්පසාවජ්ජො. අදිට්ඨංයෙව පන දිට්ඨන්තිආදිනා නයෙන වදන්තානං මහාසාවජ්ජො.

තස්ස චත්තාරො සම්භාරා භොන්ති – අතථං චත්ථු, විසංවාදනචිත්තං, තජ්ජො වායාමො, පරස්ස තදත්ථචිජානනන්ති. එකො පයොගො – සාහත්ථිකොව. සො ච කායෙන වා කායප්පට්ඨද්ධෙන වා වාචාය වා පරවිසංවාදකකිරියාකරණෙ දට්ඨබ්බො. තාය වෙ කිරියාය පරො තමත්ථං ජානාති, අයං කිරියසමුට්ඨාපිකවෙතනාක්ඛණෙයෙව මුසාවාදකම්මිනා බජ්ඣති. යස්මා පන යථා කායකායප්පට්ඨද්ධවාචාහි පරං විසංවාදෙති, තථා ඉමස්ස ‘ඉමං භණාහී’ති ආණාපෙන්නොපි, පණ්ණං ලිඛිත්වා පුරතො නිස්සජ්ජන්තොපි, ‘අයමත්ථො එවං දට්ඨබ්බො’ති කුට්ටාදීසු ලිඛිත්වා ධ්වපෙන්නොපි; තස්මා එත්ථ ආණත්තිකනිස්සග්ගියථාවරාපි පයොගා යුජ්ජන්ති. අට්ඨකථාසු පන අනාගතත්තා වීමංසිත්වා ගහෙතබ්බො.

‘පිසුණවාචා’තිආදීසු යාය වාචාය යස්ස තං වාචං භාසති තස්ස හදයෙ අත්තනො පියභාවං පරස්ස ච සුඤ්ඤභාවං කරොති, සා පිසුණවාචා. යාය පන අත්තනාමපි පරම්පි ඵරුසං කරොති, යා වාචා සයම්පි ඵරුසා නෙව කණ්ණසුඛා, න හදයභිගමා, අයං ‘ඵරුසවාචා’. යෙන සම්ථං පලපති, නිරත්ථකං, සො ‘සම්ථජ්ජලාපො’. තෙසං මූලභූතා වෙතනාපි පිසුණවාචාදිනාමමෙව ලභති. සා එව ච ඉධ අධිජ්ජෙතාති.

තත්ථ සංකිලිට්ඨචිත්තස්ස පරෙසං වා හෙදාය අත්තනො පියකම්මානයා වා කායචීපයොගසමුට්ඨාපිකා වෙතනා පිසුණවාචා නාම. සා යස්ස හෙදං කරොති තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා.

තස්සා චත්තාරො සම්භාරා – ‘භින්දිතබ්බො පරො’ ඉති ‘ඉමෙ නානා භවිස්ස’න්ති විනා භවිස්සන්තිහි හෙදපුරෙක්ඛාරතා වා, ‘ඉති අහං පියො භවිස්සාමි විස්සාසිකො’ති පියකම්මානා වා, තජ්ජො වායාමො, තස්ස තදත්ථචිජානනන්ති. පරෙ පන අභින්තෙ කම්මපථහෙදො නත්ථි, භින්තෙ එව භොති.

පරස්ස මම්මච්ඡෙදකකායචීපයොගසමුට්ඨාපිකා එකන්තඵරුසවෙතනා ‘ඵරුසවාචා’. තස්සා ආවිභාවත්ථමිදං චත්ථු – එකො කිර දාරකො මාතු වචනං අනාදිගිත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡති. තං මාතා නිවත්තෙතුං අසක්කොන්ති ‘වණ්ඨා තං

මහින්සී අනුබන්ධතු'ති අක්කොසි. අට්ඨස්ස තථෙව අරඤ්ඤෙ මහින්සී උට්ඨාසි. දාරකො 'යං මම මාතා මුඛෙන කථෙසි තං මා භොතු, යං චිත්තෙන චිත්තෙසි තං භොතු'ති සච්චකිරියං අකාසි. මහින්සී තත්තථෙව බද්ධා විය අට්ඨාසි. එවං මම්මච්ඡෙදකොපි පයොගො චිත්තසංඝතාය ඵරුසවාචා න භොති. මාතාපිතරො හි කදාවි පුත්තකෙ එවම්පි වදන්ති - 'වොරා වො ඛණ්ඩාඛණ්ඩිකං කරොන්තු'ති, උප්පලපත්තම්පි ච නෙසං උපරි පතන්නං න ඉච්ඡන්ති. ආචරියුපජ්ඣායා ච කදාවි නිස්සිතකෙ එවං වදන්ති - 'කිං ඉමෙ අභිරිකා අනොත්තජ්ජිනො වරන්ති, නිද්ධමථ නෙ'ති; අථ ච නෙසං ආගමාධිගමසම්පත්තිං ඉච්ඡන්ති. යථා ච චිත්තසංඝතාය ඵරුසවාචා න භොති, එවං වචනසංඝතාය අඵරුසවාචාපි න භොති. න හි මාරාපෙත්තුකාමස්ස 'ඉමං සුඛං සයාපෙථා'ති වචනං අඵරුසවාචා භොති. චිත්තඵරුසතාය පනෙසා ඵරුසවාචා ව. සා යං සන්ධාය පවත්තිතා තස්ස අප්පගුණතාය අප්පසාවජ්ජා, මහාගුණතාය මහාසාවජ්ජා. තස්සා තයො සම්භාරා - අක්කොසිතබ්බො පරො, කුපිතචිත්තං, අක්කොසනන්ති.

අනත්ථවිඤ්ඤාපිකා කායච්චිපයොගසමුට්ඨාපිකා අකුසලචෙතනා 'සම්ඵජ්ජලාපො'. සො ආසෙවනමන්දතාය අප්පසාවජ්ජො. ආසෙවනමහන්තතාය මහාසාවජ්ජො. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා - භාරතයුද්ධසීතාහරණාදිනිරත්ථකකථාපුරෙක්ඛාරතා, තථාරුජිකථාකථනඤ්චාති. පරෙ පන තං කථං අගණ්හන්තෙ කම්මපථභෙදො නත්ථි, පරෙන සම්ඵජ්ජලාපෙ ගහිතෙයෙව භොති.

අභිජ්ඣායතීති 'අභිජ්ඣා'. පරහණ්ඩාහිමුඛි හුත්වා තන්තින්නතාය පවත්තතීති අත්ථො. සා 'අභො තච ඉදං මමස්සා'ති එවං පරහණ්ඩාහිජ්ඣායනලක්ඛණා. අදින්තාදානං විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ව. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා - පරහණ්ඩං, අත්තනො පරිණාමනඤ්චාති. පරහණ්ඩවත්ථුකෙ හි ලොභෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථභෙදො භොති යාව න 'අභො වත ඉදං මමස්සා'ති අත්තනො පරිණාමෙති.

හිතසුඛං ඛ්‍යාපාදයතීති 'ඛ්‍යාපාදො'. සො පරචිනාසාය මනොපදොසලක්ඛණො. ඵරුසවාචා විය අප්පසාවජ්ජො මහාසාවජ්ජො ව. තස්ස ද්වෙ සම්භාරා - පරසත්තො ව, තස්ස ච චිනාසචිත්තාති. පරසත්තවත්ථුකෙ හි කොධෙ උප්පන්නෙපි න තාව කම්මපථභෙදො භොති යාව 'අභො චතායං උච්ඡිජ්ජෙය්‍යා විනස්සෙය්‍යා'ති තස්ස චිනාසනං න චිත්තෙසි.

යථාභූච්චගහණාභාවෙන මිච්ඡා පස්සතීති 'මිච්ඡාදිට්ඨි'. සා 'නත්ථි දින්ත'න්තිආදිනා නයෙන විපරිතදස්සනලක්ඛණා. සම්ඵජ්ජලාපො විය අප්පසාවජ්ජා මහාසාවජ්ජා ව. අපිච අනියතා අප්පසාවජ්ජා, නියතා මහාසාවජ්ජා. තස්සා ද්වෙ සම්භාරා - වත්ථුනො ච ගහිතාකාරවිපරිතතා, යථා ච තං ගණ්හාති

තථාභාවෙන තස්සුපට්ඨානන්ති. තත්ථ නත්ථිකාභෙතුකඅකිරියදිට්ඨිති එව කම්මපට්ඨෙදො භොති, න අඤ්ඤදිට්ඨිති.

ඉමෙසං පන දසන්තං අකුසලකම්මපථානං ධම්මතො කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතො වාති පඤ්චභාකාරෙහි විනිවිජයො වෙදිතබ්බො -

තත්ථ ‘ධම්මතො’ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත වෙනනාධම්මාව භොන්ති, අභිජ්ඣාදයො තයො වෙනනාසම්පයුත්තා.

‘කොට්ඨාසතො’ති පටිපාටියා සත්ත, මිච්ඡාදිට්ඨි වාති ඉමෙ අට්ඨ කම්මපථා එව භොන්ති; නො මූලානි. අභිජ්ඣාඛ්‍යාපාදා කම්මපථා වෙව මූලානි ව. අභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා ‘ලොභො අකුසලමූලං’ භොති, ඛ්‍යාපාදො ‘දොසො අකුසලමූලං’.

‘ආරම්මණතො’ති පාණාතිපාතො ජීවිතින්ද්‍රියාරම්මණතො සංඛාරාරම්මණො භොති. අදින්නාදානං සත්තාරම්මණං වා භොති සංඛාරාරම්මණං වා. මිච්ඡාවාරො ථොට්ඨබ්බවසෙන සංඛාරාරම්මණො භොති; සත්තාරම්මණොතිපි එකෙ. මුසාවාදො සත්තාරම්මණො වා, සංඛාරාරම්මණො වා. තථා පිසුණවාවා. ඵරුසවාවා සත්තාරම්මණාව. සම්ඵජ්ජලාපො දිට්ඨසුතමුතවිඤ්ඤාතවසෙන සත්තාරම්මණො වා සංඛාරාරම්මණො වා. තථා අභිජ්ඣා. ඛ්‍යාපාදො සත්තාරම්මණාව. මිච්ඡාදිට්ඨි තෙභූමකධම්මවසෙන සංඛාරාරම්මණාව.

‘වෙදනාතො’ති පාණාතිපාතො දුක්ඛවෙදනො භොති. කිඤ්චාපි හි රාජානො චොරං දිස්වා හසමානාපි ‘ගච්ඡථ නං සාතෙථා’ති වදන්ති, සන්නිට්ඨාපකචෙනා පන නෙසං දුක්ඛසම්පයුත්තාව භොති. අදින්නාදානං තිවෙදනං. තඤ්ඤි පරහණ්ඩං දිස්වා හට්ඨතුට්ඨස්ස ගණ්හතො සුඛවෙදනං භොති, භීතතස්සිතස්ස ගණ්හතො දුක්ඛවෙදනං. තථා විපාකනිස්සන්දඵලානි පච්චවෙක්ඛන්තස්ස. ගහණකාලෙ මජ්ඣන්තභාවෙ ධීතස්ස පන ගණ්හතො අදුක්ඛමසුඛවෙදනං භොති. මිච්ඡාවාරො සුඛමජ්ඣන්තවසෙන ද්විවෙදනො. සන්නිට්ඨාපකචිත්තෙ පන මජ්ඣන්තවෙදනො න භොති. මුසාවාදො අදින්නාදානෙ චුත්තනයෙනෙව තිවෙදනො; තථා පිසුණවාවා. ඵරුසවාවා දුක්ඛවෙදනා. සම්ඵජ්ජලාපො තිවෙදනො. පරෙසු හි සාධුකාරං දෙන්තෙසු වෙලුක්ඛෙපාදීනි බිපන්තෙසු හට්ඨතුට්ඨස්ස සිතාහරණභාරතයුද්ධාදීනි කථනකාලෙ සො සුඛවෙදනො භොති. පයමං දින්නවෙනනෙන එකෙන පච්ඡා ආගන්ත්වා ‘ආදිතො පට්ඨාය කථෙහි’ති චුත්තෙ ‘අනන්තසන්ධිකං පකිණ්ණකකථං කථෙස්සාමි නු ඛො නො’ති දොමනස්සිතස්ස කථනකාලෙ දුක්ඛවෙදනො භොති, මජ්ඣන්තස්ස කථයතො අදුක්ඛමසුඛවෙදනො භොති.

සො කිර අම්බරියවිහාරවාසිනො පිඨගලබ්ධිද්වාරක්ඛිතත්ථෙරස්ස සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි ගහෙත්වා ඛෙත්තං කසති. අට්ඨස්ස ගොණො නට්ඨො. සො තං ගවෙසන්තො උත්තරවඨ්ඨමානපබ්බතං ආරුහී. තත්ත නං මහාසප්පො අග්ගහෙසී. සො චිත්තෙසි - ‘ඉමායස්ස තිබ්බෙවාසියා සීසං ඡිත්තං’ ති. පුන චිත්තෙසි - ‘න මෙතං පතිරුපං ය්වාහං භාවනියස්ස ගරුතො සන්තිකෙ සික්ඛාපදානි ගහෙත්වා හින්දෙය්’ ති. එවං යාවතතියං චිත්තෙත්වා ‘ඡීවිතං පරිච්චජාමි, න සික්ඛාපද’ ති. අංසෙ යපිතං තිබ්බෙදාණ්ඩවාසිං අරඤ්ඤෙ ඡඩ්ඨෙසි. තාවදෙව නං මහාවාළො මුඤ්චිත්වා අගමාසිති.

අරියමග්ගසම්පයුත්තා පන විරති ‘සමුච්ඡෙදවිරති’ ති වෙදිතබ්බො, යස්සා උප්පත්තිතො පභුති ‘පාණං සාතෙස්සාමි’ ති අරියපුග්ගලානං චිත්තමිති නුප්පජ්ජතිති.

ඉදානි යථා අකුසලානං එවං ඉමෙසමිති කුසලකම්මපථානං ධම්මතො කොට්ඨාසතො ආරම්මණතො වෙදනාතො මූලතොති පඤ්චභාකාරෙහි විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො -

තත්ථ ‘ධම්මතො’ ති එතෙසු හි පටිපාටියා සත්ත වෙනනාපි වට්ටන්ති, විරතියොපි; අන්තෙ තයො වෙනනාසම්පයුත්තාව.

‘කොට්ඨාසතො’ ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා එව, නො මූලානි. අන්තෙ තයො කම්මපථා වෙව මූලානි ව. අනභිජ්ඣා හි මූලං පත්වා ‘අලොභො කුසලමූලං’ හොති. අබ්‍යාපාදො ‘අදොසො කුසලමූලං’, සම්මාදිට්ඨි ‘අමොහො කුසලමූලං’.

‘ආරම්මණතො’ ති පාණාතිපාතාදීනං ආරම්මණානෙව එතෙසං ආරම්මණානි. විනික්කම්මිතබ්බතොයෙව හි වෙරමණි නාම හොති. යථා පන නිබ්බානාරම්මණො අරියමග්ගො කිලෙසෙ පජහති, එවං ඡීවිතින්ද්‍රියාදිආරම්මණාපෙතෙ කම්මපථා පාණාතිපාතාදීනි දුස්සිලානි පජහන්තිති වෙදිතබ්බො.

‘වෙදනාතො’ ති සබ්බෙ සුඛවෙදනා වා හොන්ති මජ්ඣිමනිකායෙ වෙදනා වා. කුසලං පත්වා හි දුක්ඛවෙදනා නාම නත්ථි.

‘මූලතො’ ති පටිපාටියා සත්ත කම්මපථා ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස අලොභඅදොසඅමොහවසෙන තිමූලා හොන්ති; ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා. අනභිජ්ඣා ඤාණසම්පයුත්තචිත්තෙන විරමන්තස්ස ද්විමූලා හොති; ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තෙන එකමූලා. අලොභො පන අත්තනාව අත්තනො මූලං

න හොති. අබ්බාසාදෙපි එසෙව නයො. සම්මාදිට්ඨි අලොභාදොසවසෙන ද්විමුලාව හොති. ඉමෙ දස කුසලකම්මපථා නාම.

කම්මපථසංසන්දනකථා

ඉදානි ඉමස්මිං යානෙ කම්මපථසංසන්දනං නාම වෙදිතබ්බං. පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන හි උප්පන්නො අසංවරො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. මනොඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො තිණ්හිසි කම්මානි හොන්ති – සො හි කායද්වාරෙ වොපනප්පත්තො අකුසලං කායකම්මං හොති, වච්ඡද්වාරෙ අකුසලං වච්ඡකම්මං, උභයන්ථ වොපනං අප්පත්තො අකුසලං මනොකම්මං. පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං කායකම්මමෙව හොති, වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති, මනොඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං කායසුච්චරිතං අකුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුබ්බිධං වච්ඡුච්චරිතං අකුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොසුච්චරිතං අකුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො සංවරොපි කුසලං මනොකම්මමෙව හොති. මනොඵස්සද්වාරවසෙන උප්පන්නො පන අයම්පි, අසංවරො විය, තිණ්හිසි කම්මානි හොන්ති. පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නොපි කුසලං මනොකම්මමෙව හොති, වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං කායකම්මමෙව හොති, වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති, මනොඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පන්නො කුසලං මනොකම්මමෙව හොති. තිවිධං කායසුච්චරිතං කුසලං කායකම්මමෙව හොති, චතුබ්බිධං වච්ඡුච්චරිතං කුසලං වච්ඡකම්මමෙව හොති, තිවිධං මනොසුච්චරිතං කුසලං මනොකම්මමෙව හොති.

අකුසලං කායකම්මං පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති; මනොඵස්සද්වාරවසෙනෙව උප්පජ්ජති. තථා අකුසලං වච්ඡකම්මං. අකුසලං මනොකම්මං පන ඡඵස්සද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; තං කායවච්ඡද්වාරෙසු වොපනං පත්තං අකුසලං කායවච්ඡකම්මං හොති, වොපනං අප්පත්තං අකුසලං මනොකම්මමෙව. යථා ච පඤ්චඵස්සද්වාරවසෙන, එවං පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙනපි අකුසලං කායකම්මං නුප්පජ්ජති, වොපනකායඅසංවරද්වාරවසෙන පන වාචාඅසංවරද්වාරවසෙන ච උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති. අකුසලං වච්ඡකම්මමිපි පඤ්චඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති, වොපනකායවාචාඅසංවරද්වාරවසෙන උප්පජ්ජති; මනොඅසංවරද්වාරවසෙන නුප්පජ්ජති. අකුසලං මනොකම්මං අට්ඨකථාඅසංවරද්වාරවසෙනපි උප්පජ්ජතෙව. කුසලකායකම්මාදීසුපි එසෙව නයො.

අයං පන විසෙසො — යථා අකුසලකායකම්මවචිකම්මානි මනොඅසංවරද්චාරවසෙන නුප්පජ්ජන්ති, න තථා එතානි. එතානි පන කායඛිගවාඛිගං අවොපෙත්වා සික්ඛාපදානි ගණ්හන්තස්ස මනොසංවරද්චාරෙපි උප්පජ්ජන්ති එව. තත්ථ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං තිව්ධකම්මද්චාරවසෙන උප්පජ්ජති, පඤ්චවිඤ්ඤාණද්චාරවසෙන නුප්පජ්ජති; ‘යමිදං චක්ඛුසම්ඵස්සපච්චයා උප්පජ්ජති වෙදගිතං, සුඛං වා දුක්ඛං වා අදුක්ඛමසුඛං වා’ති ඉමිනා පන නයෙන ඡඵස්සද්චාරවසෙන උප්පජ්ජති; අට්ඨඅසංවරද්චාරවසෙන නුප්පජ්ජති, අට්ඨසංවරද්චාරවසෙන උප්පජ්ජති; දසඅකුසලකම්මපථවසෙන නුප්පජ්ජති, දසකුසලකම්මපථවසෙන උප්පජ්ජති; තස්මා ඉදම්පි චිත්තං තිව්ධකම්මද්චාරවසෙන වා උප්පන්නං හොතු, ඡඵස්සද්චාරවසෙන වා, අට්ඨසංවරද්චාරවසෙන වා දසකුසලකම්මපථවසෙන වා. “කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති...පෙ.... රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා”ති වුත්තෙ සබ්බං වුත්තමෙව හොතීති.

ද්වාරකථා නිට්ඨිතා.

යං යං වා පනාරබ්භාති එත්ථ අයං යොජනා — හෙට්ඨා වුත්තෙසු රූපාරම්මණාදීසු රූපාරම්මණං වා ආරබ්භ, ආරම්මණං කත්වාති අත්ථො. සද්දාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා ආරබ්භ උප්පන්නං හොති. එත්තාවතා එතස්ස චිත්තස්ස එතෙසු ආරම්මණෙසු යංකිඤ්චි එකමෙව ආරම්මණං අනුඤ්ඤාතසදිසං හොති. ඉදඤ්ච එකස්මිං සමයෙ එකස්ස වා පුග්ගලස්ස රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං පුන අඤ්ඤස්මිං සමයෙ අඤ්ඤස්ස වා පුග්ගලස්ස සද්දාදීසුපි අඤ්ඤතරං ආරම්මණං ආරබ්භ උප්පජ්ජති එව. එවං උප්පජ්ජමානස්ස වස්ස එකස්මිං භවෙ පයමං රූපාරම්මණං ආරබ්භ පවත්ති හොති, පච්ඡා සද්දාරම්මණන්ති අයම්පි කමො නත්ථි. රූපාදීසු වාපි පයමං නීලාරම්මණං පච්ඡා පිතාරම්මණන්ති අයම්පි නියමො නත්ථි. ඉති ඉමං සබ්බාරම්මණතඤ්චෙව, කමාභාවඤ්ච, කමාභාවෙපි ව නීලපීතාදීසු නියමාභාවං දස්සෙතුං ‘යං යං වා පනාරබ්භා’ති ආහ. ඉදං වුත්තං හොති — ඉමෙසු රූපාදීසු න යංකිඤ්චි එකමෙව, අථ ඛො යං යං වා පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති. එවං උප්පජ්ජමානම්පි ව ‘පයමං රූපාරම්මණං පච්ඡා සද්දාරම්මණං ආරබ්භා’ති එවම්පි අනුප්පජ්ජිත්වා යං යං වා පනාරබ්භ උප්පන්නං හොති; ‘පටිලොමතො වා අනුලොමතො වා, එකත්තරිකද්වත්තරිකාදිනයෙන වා, රූපාරම්මණාදීසු යං වා තං වා ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නං හොති’ති අත්ථො. රූපාරම්මණෙසුපි ව ‘පයමං නීලාරම්මණං පච්ඡා පිතාරම්මණ’න්ති ඉමිනාපි නියමෙන අනුප්පජ්ජිත්වා, යං යං වා පනාරබ්භ ‘නීලපීතකාදීසු රූපාරම්මණෙසු යං වා තං වා රූපාරම්මණං ආරබ්භ උප්පන්නං හොති’ති අත්ථො. සද්දාරම්මණාදීසුපි එසෙව නයො. අයං තාව එකා යොජනා.

අයං පන අපරා - රූපං ආරම්මණං එතස්සාති රූපාරම්මණං...පෙ.... ධම්මො ආරම්මණං එතස්සාති ධම්මාරම්මණං. ඉති රූපාරම්මණං වා...පෙ.... ධම්මාරම්මණං වා චිත්තං උප්පන්නං හොතීති වත්වා පුන ‘යං යං වා පනාරබ්භා’ති ආහ. තස්සත්ථො - එතෙසු රූපාදීසු හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව යං වා තං වා පන ආරබ්භ උප්පන්නං හොතීති. මහාඅට්ඨකථායං පන යෙවාපනකෙ අභිනවං නත්ථි, හෙට්ඨා ගහිතමෙව ගහිත’න්ති වත්වා ‘රූපං වා ආරබ්භ...පෙ.... ධම්මං වා ආරබ්භ, ඉදං වා ඉදං වා ආරබ්භාති කථෙතුං ඉදං වුත්ත’න්ති එත්තකමෙව ආගතං.

ධම්මුද්දෙසවාරො

එස්සපඤ්චමකරාසිවණ්ණනා

තස්මිං සමයෙති ඉදං අනියමනිද්දිට්ඨස්ස සමයස්ස නියමතො පටිනිද්දෙසවචනං. තස්මා ‘යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිංයෙව සමයෙ එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොතී’ති අයමත්ථො වෙදිතබ්බො. තත්ථ යථෙව චිත්තං එවං එස්සාදීසුපි එස්සො හොති. කිං හොති? ‘කාමාවචරො හොති, කුසලො හොති, උප්පන්නො හොති, සොමනස්සසහගතො හොති’තිආදිනා නයෙන ලබ්භමානපදවසෙන යොජනා කාතබ්බා. වෙදනායඤ්ඤි ‘සොමනස්සසහගතා’ති පඤ්ඤන්ද්‍රියෙ ව ‘ඤාණසම්පයුත්ත’න්ති න ලබ්භති, තස්මා ‘ලබ්භමානපදවසෙනා’ති වුත්තං. ඉදං අට්ඨකථාමුත්තකං ආචරියානං මතං; න පනෙතං සාරතො දට්ඨබ්බං.

කස්මා පනෙත්ථ එස්සොව පයමං වුත්තොති? චිත්තස්ස පයමාහිනිපාතත්තා. ආරම්මණස්මිඤ්ඤි චිත්තස්ස පයමාහිනිපාතො හුත්වා එස්සො ආරම්මණං ඵ්ඤාමානො උප්පජ්ජති, තස්මා පයමං වුත්තො. එස්සෙන පන ඵ්ඤිත්වා වෙදනාය වෙදයති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානාති, වෙතනාය වෙතෙති. තෙන වුත්තං - ‘ඵට්ඨො, හික්ඛවෙ, වෙදෙති, ඵ්ට්ඨො සඤ්ජානාති ඵ්ට්ඨො වෙතෙති’ති.

අපිව, අයං එස්සො නාම යථා පාසාදං පත්වා ථම්මො නාම සෙසදබ්බසම්භාරානං බලවපච්චයො, තුලාසඬ්ඝාටහිත්තිපාදකුටගොපානසිපක්ඛපාසකමුඛවට්ටියො ථම්මාබ්ද්ධා ථම්මෙහ පතිට්ඨිතා, එවමෙව සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං බලවපච්චයො හොති. ථම්මසද්දියො හි එස. අවසෙසා දබ්බසම්භාරසද්දියාති. තස්මාපි පයමං වුත්තො. ඉදං පන අකාරණං. එකචිත්තස්මිඤ්ඤි උප්පන්නධම්මානං ‘අයං පයමං උප්පන්නො අයං පච්ඡා’ති ඉදං වත්තුං න ලබ්භා. බලවපච්චයහාවෙපි එස්සස්ස කාරණං න දිස්සති. දෙසනාවාරෙනෙව පන එස්සො පයමං වුත්තො. වෙදනා හොති එස්සො හොති, සඤ්ඤා හොති එස්සො හොති, වෙතනා හොති එස්සො හොති, චිත්තං හොති එස්සො හොති, වෙදනා හොති සඤ්ඤා හොති, වෙතනා හොති චිත්තකො

හොතීති ආහරිතුම්පි හි වට්ටෙය්‍යා. දෙසනාවාරෙන පන එස්සොව පයමං චුත්තොති වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං සෙසධම්මෙසුපි පුබ්බාපරක්කමො නාම න පරියෙසිතබ්බො. වචනත්ථලක්ඛණරසාදීහි පන ධම්මා එව පරියෙසිතබ්බො.

සෙය්‍යථිදං – චුසතීති එස්සො. ස්වායං චුසනලක්ඛණො, සඤ්චිට්තරසො, සන්තිපාතපච්චුපට්ඨානො, ආපාඨගතවිසයපදට්ඨානො.

අයඤ්ඤි අරූපධම්මොපි සමානො ආරම්මණෙ චුසනාකාරෙනෙව පවත්තතීති චුසනලක්ඛණො. එකදෙසෙන ච අනල්ලියමානොපි රූපං විය වක්ඛුං, සද්දො විය ව සොතං, චිත්තං ආරම්මණඤ්ච සඤ්චිට්ටෙතීති සඤ්චිට්තරසො. වත්ථාරම්මණසඤ්චිට්තනො වා උප්පන්නත්තා සම්පත්තිඅත්ථෙතපි රසෙන සඤ්චිට්තරසොති වෙදිතබ්බො. චුත්තඤ්ඤෙනං අට්ඨකථායං – “චතුභූමකඑස්සො හි නොචුසනලක්ඛණො නාම නත්ථි. සඤ්චිට්තරසො පන පඤ්චද්චාරිකොව හොති. පඤ්චද්චාරිකස්ස හි චුසනලක්ඛණොතිපි සඤ්චිට්තරසොතිපි නාමං; මනොද්චාරිකස්ස චුසනලක්ඛණොත්ථෙව නාමං, න සඤ්චිට්තරසො”ති.

ඉදඤ්ච වත්ථා ඉදං සුත්තං ආහතං – “යථා, මහාරාජ, ද්වෙ මෙණ්ඩා යුජ්ඣෙය්‍යං, තෙසු යථා එකො මෙණ්ඩො එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බං, යථා දුතියො මෙණ්ඩො එවං රූපං දට්ඨබ්බං; යථා තෙසං සන්තිපාතො එවං එස්සො දට්ඨබ්බො”. එවං චුසනලක්ඛණො ච එස්සො, සඤ්චිට්තරසො ච. “යථා, මහාරාජ, ද්වෙ සම්මා වජ්ජෙය්‍යං...පෙ.... ද්වෙ පාණි වජ්ජෙය්‍යං, යථා එකො පාණි එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බං, යථා දුතියො පාණි එවං රූපං දට්ඨබ්බං, යථා තෙසං සන්තිපාතො එවං එස්සො දට්ඨබ්බො. එවං චුසනලක්ඛණො ච එස්සො සඤ්චිට්තරසො වා”ති (මි. ප. 2.3.8) විත්ථාරො.

යථා වා “වක්ඛුනා රූපං දිස්වා”තිආදීසු (ධ. ස. 1352, 1354) වක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි වක්ඛුආදිනාමෙන චුත්තානි, එවම්ධාපි තානි වක්ඛුආදිනාමෙන චුත්තානීති වෙදිතබ්බානි. තස්මා ‘එවං වක්ඛු දට්ඨබ්බ’න්තිආදීසු එවං වක්ඛුවිඤ්ඤාණං දට්ඨබ්බන්ති ඉමිනා නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. එවං සත්තෙ චිත්තාරම්මණසඤ්චිට්තනො ඉමස්මිම්පි සුත්තෙ කිච්චට්ඨෙතෙව රසෙන සඤ්චිට්තරසොති සිද්ධො හොති.

තිකසන්තිපාතසඤ්චිකස්ස පන අත්තනො කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතත්තා සන්තිපාතපච්චුපට්ඨානො. අයඤ්ඤි තත්ථ තත්ථ “තිණ්ණං සඤ්චික එස්සො”ති එවං කාරණස්ස වසෙන පවෙදිතොති. ඉමස්ස ච සුත්තපදස්ස තිණ්ණං සඤ්චිකා එස්සොති අයමත්ථො; න සඤ්චිකමත්තමෙව එස්සොති.

එවං පච්චේදිතත්තා පන තෙනෙනවාකාරෙන පච්චුප්පට්ඨාතීති සන්නිපාතපච්චුප්පට්ඨානොති චුත්තො. එලට්ඨෙන පන පච්චුප්පට්ඨානෙනෙස වෙදනාපච්චුප්පට්ඨානො නාම හොති. වෙදනාඤ්ඤාස පච්චුප්පට්ඨාපෙනි උප්පාදෙතීති අත්ථො. උප්පාදයමානො ච යථා ඛනිද්ධා උණ්භපච්චයාපි ලාබ්‍යසංඛ්‍යාතධාතුනිස්සිතා උස්මා අත්තනො නිස්සයෙ මුදුභාවකාරී හොති, න අත්තනො පච්චයභූතෙපි ඛනිද්ධා චිත්තචිත්තඛිගාරසංඛ්‍යාතෙ උණ්භවාපෙ, එවං චත්ථාරම්මණසංඛ්‍යාතඅඤ්ඤාපච්චයොපි සමානො, චිත්තනිස්සිතත්තා අත්තනො නිස්සයභූතෙ චිත්තෙ එව එස වෙදනූප්පාදකො හොති, න අත්තනො පච්චයභූතෙපි චත්ථුම්භි ආරම්මණෙ වාති වෙදිතබ්බො. තප්පාසමන්තාභාරෙන පන ඉන්ද්‍රියෙන ච පරික්ඛතෙ විසයෙ අනන්තරායෙන උප්පජ්ජනනො එස ආපාඨගතවිසයපදට්ඨානොති චුච්චති.

වෙදයතීති වෙදනා. සා වෙදයිතලක්ඛණා, අනුභවනරසා ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසා වා, චෙතසිකඅස්සාදපච්චුප්පට්ඨානා, පස්සද්ධිපදට්ඨානා.

‘චතුර්මුකවෙදනා හි නොවෙදයිතලක්ඛණා නාම නත්ථී. අනුභවනරසනා පන සුඛවෙදනායමෙව ලබ්භතී’ති චත්ථා පුන තං වාදං පටික්ඛිපිත්ථා ‘සුඛවෙදනා වා හොතු, දුක්ඛවෙදනා වා, අදුක්ඛමසුඛවෙදනා වා, සබ්බා අනුභවනරසා’ති චත්ථා අයමත්ථො දීපිතො – ආරම්මණරසානුභවනට්ඨානං පත්ථා සෙසසම්පයුත්තධම්මා එකදෙසමත්තකමෙව අනුභවන්ති. එස්සස්ස හි ඵ්ඤානමත්තකමෙව හොති, සඤ්ඤාය සඤ්ජානනමත්තකමෙව, චෙතනාය චෙතනාමත්තකමෙව, විඤ්ඤාණස්ස විජානනමත්තකමෙව. එකංසතො පන ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භාවෙන වෙදනාව ආරම්මණරසං අනුභවති.

රාජා විය හි වෙදනා, සුදො විය සෙසධම්මා. යථා සුදො නානාරසභොජනං සම්පාදෙත්ථා පෙළාය පක්ඛිපිත්ථා ලඤ්ජනං දත්ථා රඤ්ඤො සන්නිකෙ ඔතාරෙත්ථා ලඤ්ජනං හින්දිත්ථා පෙළං විවරිත්ථා සබ්බසුප්පාදාඤ්ජනෙහි අග්ගග්ගං ආදාය භාජනෙ පක්ඛිපිත්ථා සදොසනිද්දොසභාවවීමංසනත්ථං අජ්ඣෙකාහරති, තතො රඤ්ඤො නානග්ගරසභොජනං උපනාමෙති. රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම් හුත්ථා ඉච්ඡිතිච්ඡිතං භුඤ්ජති. තත්ථ හි සුදස්ස භත්තවීමංසනමත්තමිව අවසෙසධම්මානං ආරම්මණරසස්ස එකදෙසානුභවනං. යථා හි සුදො භත්තකදෙසමත්තකමෙව වීමංසති එවං සෙසධම්මාපි ආරම්මණරසෙකදෙසමෙව අනුභවන්ති. යථා පන රාජා ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම් හුත්ථා යදිච්ඡකං භුඤ්ජති, එවං වෙදනාපි ඉස්සරවතාය විස්සවිතාය සාම්භාවෙන ආරම්මණරසං අනුභවති. තස්මා අනුභවනරසාති චුච්චති.

දුතියෙ අත්ථවිකජ්ජෙ අයං ඉධ අධිජ්ජෙතා වෙදනා යථා වා තථා වා ආරම්මණස්ස ඉට්ඨාකාරමෙව සම්භුඤ්ජතීති ඉට්ඨාකාරසම්භොගරසාති චුත්තා. චෙතසිකඅස්සාදනො පනෙසා අත්තනො සභාවෙනෙව උපට්ඨානං සන්ධාය චෙතසිකඅස්සාදපච්චුපට්ඨානාති චුත්තා. යස්මා පන “පස්සද්ධිකායො සුඛං වෙදෙති” තස්මා පස්සද්ධිපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බා.

නීලාදිහෙදං ආරම්මණං සඤ්ජානාතීති සඤ්ඤා. සා සඤ්ජානනලක්ඛණා පච්චාහිඤ්ඤාණරසා. චතුභූමිකසඤ්ඤා හි නොසඤ්ජානනලක්ඛණා නාම නත්ථි. සබ්බා සඤ්ජානනලක්ඛණාව. යා පනෙත්ථ අභිඤ්ඤාණෙන සඤ්ජානාති සා පච්චාහිඤ්ඤාණරසා නාම හොති.

තස්සා, වඩ්ඪකිස්ස දාරුමිහි අභිඤ්ඤාණං කත්වා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන තං පච්චාහිජානනකාලෙ, පුරිසස්ස කාලතිලකාදිඅභිඤ්ඤාණං සල්ලක්ඛෙත්වා පුන තෙන අභිඤ්ඤාණෙන අසුකො නාම එසොති තස්ස පච්චාහිජානනකාලෙ, රඤ්ඤො පිළන්ධනගොපකභණ්ඩාගාරිකස්ස තස්මි. තස්මි. පිළන්ධනෙ නාමපණ්ණකං බත්ඨිත්වා ‘අසුකං පිළන්ධනං නාම ආහරා’ති චුත්තෙ දීපං ජාලෙත්වා රතනගබ්භං පවිසිත්වා පණ්ණං වාවෙත්වා තස්ස තස්සෙව පිළන්ධනස්ස ආහරණකාලෙ ව පවත්ති වෙදිතබ්බා.

අපරො නයො – සබ්බසංඛගාහිකවසෙන හි සඤ්ජානනලක්ඛණා සඤ්ඤා. පුනසඤ්ජානනපච්චයනිමිත්තකරණරසා, දාරුආදීසු තච්ඡකාදයො විය. යථාගහිතනිමිත්තවසෙන අහිනිවෙසකරණපච්චුපට්ඨානා, හත්ථිදස්සකඅත්ඨා විය. ආරම්මණෙ අනොගාල්භචුත්තිතාය අචිරට්ඨානපච්චුපට්ඨානා වා, විජ්ජු විය. යථාඋපට්ඨිතවිසයපදට්ඨානා, තිණපුරිසකෙසු මිගපොතකානං ‘පුරිසා’ති උජ්ජන්තසඤ්ඤා විය. යා පනෙත්ථ ඤාණසම්පයුත්තා හොති සා සඤ්ඤා ඤාණමෙව අනුවත්තති. සසම්භාරපථවීආදීසු සෙසධම්මා පථවීආදීනි වියාති වෙදිතබ්බා.

චෙතයතීති චෙතනා සද්ධිං අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණෙ අභිසන්දහතීති අත්ථො. සා චෙතයිතලක්ඛණා, චෙතනාභාවලක්ඛණාති අත්ථො. ආයුහනරසා. චතුභූමිකචෙතනා හි නොචෙතයිතලක්ඛණා නාම නත්ථි. සබ්බා චෙතයිතලක්ඛණාව. ආයුහනරසනා පන කුසලාකුසලෙසු එව හොති. කුසලාකුසලකම්මායුහනට්ඨානඤ්ඤි පත්වා සෙසසම්පයුත්තධම්මානං එකදෙසමත්තකමෙව කිව්වං හොති. චෙතනා පන අතිරෙකඋස්සාභා අතිරෙකවායාමා, දිගුණුස්සාභා දිගුණවායාමා. තෙනාහු පොරාණා – “ථාවරියසභාවසණ්ඨිතා ව පනෙසා චෙතනා”ති. ථාවරියොති ඛෙත්තසාමී චුච්චති. යථා ඛෙත්තසාමී පුරිසො පඤ්චපණ්ණාස බලිපුරිසෙ ගහෙත්වා ‘ලායිස්සාමී’ති එකතො ඛෙත්තං ඔතරති. තස්ස අතිරෙකො උස්සාභො අතිරෙකො වායාමො, දිගුණො උස්සාභො දිගුණො වායාමො හොති,

‘නිරන්තරං ගණ්හථා’තිආදීනි වදන්, සීමං ආචික්ඛති, තෙසං සුරාහත්තගන්ධමාලාදීනි ජානාති, මග්ගං සමකං හරති. එවංසම්පදම්ඳං වෙදිතබ්බං. ඛේත්තසාම්පූරියො විය හි වෙතනා. පඤ්චපණ්ණාස බලිපූරියා විය චිත්තභිගවසෙන උප්පන්නා පඤ්චපණ්ණාස කුසලා ධම්මා. ඛේත්තසාම්පූරියස්ස දිගුණුස්සාහදිගුණවායාමකරණකාලො විය කුසලාකුසලකම්මායුහනට්ඨානං පත්වා වෙතනාය දිගුණුස්සාහො දිගුණවායාමො හොති. එවමස්සා ආයුහනරසනා වෙදිතබ්බා.

සා පනෙසා සංවිදහනපච්චුපට්ඨානා. සංවිදහමානා හි අයං උපට්ඨාති, සකිච්චපරකිච්චසාධකා, ජෙට්ඨසිස්සමහාවඨිසිකීආදයො විය. යථා හි ජෙට්ඨසිස්සො උපජ්ඣායං දුරතොව ආගච්ඡන්තං දිස්වා සයං අධියමානො ඉතරෙපි දාරකෙ අත්තනො අත්තනො අජ්ඣායනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්ච අධියතුං ආරද්ධෙ තෙපි අධියන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ච මහාවඨිසිකී සයං තච්ඡන්තො ඉතරෙපි තච්ඡකෙ අත්තනො අත්තනො තච්ඡනකම්මෙ පවත්තයති, තස්මිඤ්ච තච්ඡිතුං ආරද්ධෙ තෙපි තච්ඡන්ති, තදනුවත්තිතාය. යථා ච යොධනායකො සයං යුජ්ඣමානො ඉතරෙපි යොධෙ සම්පහාරවුත්තියං පවත්තයති, තස්මිඤ්ච යුජ්ඣතුං ආරද්ධෙ තෙපි අනිවත්තමානා යුජ්ඣන්ති, තදනුවත්තිතාය. එවමෙසාපි අත්තනො කිච්චෙන ආරම්මණෙ පවත්තමානා අඤ්ඤෙපි සම්පයුත්තධම්මෙ අත්තනො අත්තනො කිරියාය පවත්තෙති. තස්සා හි අත්තනො කිච්චං ආරද්ධාය, තංසම්පයුත්තාපි ආරහන්ති. තෙන වුත්තං – ‘සකිච්චපරකිච්චසාධකා, ජෙට්ඨසිස්සමහාවඨිසිකීආදයො වියා’ති. අච්චායිකකම්මානුස්සරණාදීසු ච පනායං සම්පයුත්තානං උස්සාහනභාවෙන පවත්තමානා පාකටා හොතිති වෙදිතබ්බා.

‘ආරම්මණං චිත්තෙති’ති චිත්තන්ති නයෙන චිත්තස්ස වචනත්ථො වුත්තො එව. ලක්ඛණාදිතො පන විජානනලක්ඛණං චිත්තං, පුබ්බභිගමරසං, සන්දහනපච්චුපට්ඨානං, නාමරූපපදට්ඨානං. වතුභූමකචිත්තඤ්චි නොවිජානනලක්ඛණං නාම නත්ථී. සබ්බං විජානනලක්ඛණමෙව. ද්වාරං පන පත්වා ආරම්මණවිභාවනට්ඨානෙ චිත්තං පුබ්බභිගමං පුරෙවාරිකං හොති. වක්ඛුනා හි දිට්ඨං රූපාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති...පෙ.... මනෙන විඤ්ඤාතං ධම්මාරම්මණං චිත්තෙනෙව විජානාති. යථා හි නගරගුත්තිකො නාම නගරමජ්ඣෙකි සිඬ්ඝාටකෙ නිසිදිත්වා ‘අයං නෙවාසිකො අයං ආගන්තුකො’ති ආගතාගතං ඡන්තං උපධාරෙති වචන්ථපෙනි – එවංසම්පදම්ඳං දට්ඨබ්බං. වුත්තම්පි වෙතං මහාථෙරෙන – “යථා, මහාරාජ, නගරගුත්තිකො නාම මජ්ඣෙකි නගරස්ස සිඬ්ඝාටකෙ නිසින්නො පුරත්ථීමතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍ය... පච්ඡිමතො... දක්ඛිණතො... උත්තරතො දිසතො පුරිසං ආගච්ඡන්තං පස්සෙය්‍ය, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යං වක්ඛුනා රූපං පස්සති තං විඤ්ඤාණෙන විජානාති, යං සොතෙන සද්දං සුණාති, සාතෙන ගන්ධං සායති, ජීවිහාය රසං සායති, කායෙන ථොට්ඨබ්බං ඵුසති, මනසා ධම්මං විජානාති, තං විඤ්ඤාණෙන

විජානාති”ති (මි. ප. 2.3.12). එවං ද්වාරං පත්වා ආරම්භණවිභාවනට්ඨානෙ විත්තමෙව පුබ්බභිගමං පුරෙවාරිකං. තස්මා පුබ්බභිගමරසන්ති වුච්චති.

තදෙනං පච්ඡිමං පච්ඡිමං උප්පජ්ජමානං පුරිමං පුරිමං නිරන්තරං කත්වා සන්දහනමෙව උපට්ඨානීති සන්දහනපච්චුපට්ඨානං. පඤ්චවොකාරහවෙ පනස්ස නියමතො නාමරූපං, චතුරවොකාරහවෙ නාමමෙව පදට්ඨානං. තස්මා නාමරූපපදට්ඨානන්ති වුත්තං.

කිං පනෙතං විත්තං පුරිමනිද්දිට්ඨවිත්තෙන සද්ධිං එකමෙව උදාහු අඤ්ඤන්ති? එකමෙව. අථ කස්මා පුරිමනිද්දිට්ඨං පුන වුත්තන්ති? අවිචාරිතං එතං අට්ඨකථායං. අයං පනෙත්ථ යුත්ති – යථා හි රූපාදීනි උපාදාය පඤ්ඤත්තා සුරියාදයො න අත්ථතො රූපාදීනි අඤ්ඤෙ භොන්ති, තෙනෙව යස්මිං සමයෙ සුරියො උදෙනි තස්මිං සමයෙ තස්ස තෙජසංඛ්ඛාතං රූපමිජිති. එවං වුච්චමානෙපි න රූපාදීනි අඤ්ඤො සුරියො නාම අත්ථී. න තථා විත්තං; එස්සාදයො ධම්මෙ උපාදාය පඤ්ඤාපියති; අත්ථතො පනෙතං තෙහි අඤ්ඤමෙව. තෙන ‘යස්මිං සමයෙ විත්තං උප්පන්නං භොති එකංසෙනෙව තස්මිං සමයෙ එස්සාදීනි අත්ථතො අඤ්ඤමෙව තං භොති’ති ඉමස්සත්ථස්ස දීපනත්ථාය එතං පුන වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යථා ව “යස්මිං සමයෙ රූපුපපත්ති යා මග්ගං භාවෙති...පෙ.... පට්ඨිකසිණං, තස්මිං සමයෙ එස්සො භොති වෙදනා භොති”තිආදීසු (ධ. ස. 160) පන භාවෙන්තෙන වචන්ථාපිතෙ සමයෙ යො භාවෙති න සො අත්ථතො උප්පජ්ජති නාම, තෙනෙව තත්ථ යථා “එස්සො භොති වෙදනා භොති”ති වුත්තං, න එවං “යො භාවෙති සො භොති”ති වුත්තං. “යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං විත්තං උප්පන්නං භොති”තිආදීසු පන විත්තෙන වචන්ථාපිතෙ සමයෙ සමයවචන්ථාපිතං විත්තං න තථා අත්ථතො නුප්පජ්ජති. යථෙව පන තදා ‘එස්සො භොති වෙදනා භොති’, තථා ‘විත්තමිති භොති’ති ඉමස්සපි අත්ථස්ස දීපනත්ථමිදං පුන වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. ඉදං පනෙත්ථ සන්තිට්ඨානං – උද්දෙසවාරෙ සංඛ්‍යානිකත්ථං නිද්දෙසවාරෙ ව විභජනත්ථං පුරිමෙන හි ‘විත්ත’-සද්දෙන කෙවලං සමයො වචන්ථාපිතො. තස්මිං පන විත්තෙන වචන්ථාපිතසමයෙ යෙ ධම්මා භොන්ති තෙසං දස්සනත්ථං “එස්සො භොති”තිආදි ආරද්ධං. විත්තඤ්ඤාපි තස්මිං සමයෙ භොතියෙව. තස්මා තස්සාපි සංඛ්‍යානිකත්ථමෙන පුන වුත්තං. ඉමස්මිඤ්ඤ ධාතෙ එතස්මිං අවුච්චමානෙ “කතමං තස්මිං සමයෙ විත්ත”න්ති න සක්කා භවෙය්‍ය නිද්දෙසවාරෙ විභජිතුං. එවමස්ස විභජනංයෙව පරිභායෙථ. තස්මා තස්ස නිද්දෙසවාරෙ විභජනත්ථමිති එතඤ්ඤ වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

යස්මා වා “උප්පන්නං භොති”ති එත්ථ විත්තං උප්පන්නන්ති එතං දෙසනාසිසමෙව, ‘න පන විත්තං එකමෙව උප්පජ්ජති’ති අට්ඨකථායං විචාරිතං,

තස්මා චිත්තං “උප්පන්න”න්ති එත්ථාපි චිත්තමත්තමෙව අග්ගහෙත්වා පරොපණ්ණාසකුසලධම්මෙහි සද්ධිංයෙව චිත්තං ගහිතං. එවං තත්ථ සඬ්ඛෙපතො සඬ්ඛෙපි චිත්තචෙතසිකධම්මෙ ගහෙත්වා ඉධ සරුපෙන පහෙදතො දස්සෙතුං “එස්සො හොති”තිආදි ආරද්ධං. ඉති එස්සාදයො විය චිත්තම්පි චුත්තමෙවාති වෙදිතබ්බං.

ධම්මද්දෙසවාරො

කුමාරසිංහවංශානුකූලා

චිත්තකෙතීති චිත්තකො; චිත්තකනං වා චිත්තකො; උභයන්ති චුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණො. සො හි ආරම්මණෙ චිත්තං ආරොපෙති. යථා හි කොචි රාජවල්ලභං ඤාතිං වා මිත්තං වා නිස්සාය රාජගෙහං ආරොහති, එවං චිත්තකං නිස්සාය චිත්තං ආරම්මණං ආරොහති. තස්මා සො ආරම්මණෙ චිත්තස්ස අභිනිරොපනලක්ඛණොති චුත්තො. නාගසෙනත්ථෙරො පනාහ – ආකොටනලක්ඛණො චිත්තකො. “යථා, මහාරාජ, හෙරි ආකොට්ඨා අථ පච්ඡා අනුරවති අනුසද්දායති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, යථා ආකොට්ඨා එවං චිත්තකො දට්ඨබ්බො. යථා පච්ඡා අනුරවතා අනුසද්දායනා එවං විචාරො දට්ඨබ්බො”ති (මි. ප. 2.3.14 ථොකං විසදිසං). ස්වායං ආහනනපරියාහනනරසො. තථා හි තෙන යොගාවචරො ආරම්මණං චිත්තකාහනං චිත්තකපරියාහනං කරොතීති චුච්චති. ආරම්මණෙ චිත්තස්ස ආනයනපච්චුපට්ඨානො.

ආරම්මණෙ තෙන චිත්තං විචරතීති විචාරො; විචරණං වා විචාරො. අනුසඤ්චරණන්ති චුත්තං හොති. ස්වායං ආරම්මණානුමජ්ජනලක්ඛණො. තත්ථ සහජාතානුයොජනරසො. චිත්තස්ස අනුප්පබන්ධපච්චුපට්ඨානො. සන්තෙපි ච නෙසං කත්ථවි අවියොගෙ ඔළාරිකට්ඨෙන පුබ්බභිගමට්ඨෙන ච සණ්ඨාහිසානො විය අභිනිරොපනට්ඨෙන ච චෙතසො පයමාහිනිපානො චිත්තකො. සුබ්බමට්ඨෙන අනුමජ්ජනසභාවට්ඨෙන ච සණ්ඨානුරවො විය අනුප්පබන්ධො විචාරො. විජ්චාරවා චෙත්ථ චිත්තකො, පයමුප්පත්තිකාලෙ පරිජ්චන්දහුතො චිත්තස්ස. ආකාසෙ උප්පතිතුකාමස්ස පක්ඛිනො පක්ඛිවික්ඛෙපො විය. පද්මාහිමුඛපානො විය ච ගන්ධානුබද්ධචෙතසො හමරස්ස. සන්තචුත්ති විචාරො නාතිපරිජ්චන්දනභාවො චිත්තස්ස, ආකාසෙ උප්පතිතස්ස පක්ඛිනො පක්ඛිප්පසාරණං විය, පරිබ්භමනං විය ච පද්මාහිමුඛපතිතස්ස හමරස්ස පද්මස්ස උපරිභාගෙ.

අට්ඨකථායං පන “ආකාසෙ ගච්ඡතො මහාසකුණස්ස උභොහි පක්ඛෙහි වාතං ගහෙත්වා පක්ඛෙ සන්තිසිද්ධාපෙත්වා ගමනං විය ආරම්මණෙ චෙතසො අභිනිරොපනභාවෙන පචත්තො චිත්තකො. සො හි එකග්ගො හුත්වා අප්පෙති වාතග්ගහණත්ථං පක්ඛෙ එන්ද්‍රාපයමානස්ස ගමනං විය. අනුමජ්ජනාවෙන

පවත්තො විචාරො. සො හි ආරම්මණං අනුමජ්ජතීති වුත්තං, තං අනුප්පබන්ධනෙන පවත්තියං අතිවිය යුජ්ජති. සො පන නෙසං විසෙසො පටිමද්දති යජ්ඣානෙසු පාකටො හොති. අපිච මලග්ගහිතං කංසභාජනං එකෙන හත්ථෙත දළ්භං ගහෙත්වා ඉතරෙන හත්ථෙත වුණ්ණතෙලවාලණ්ඩුපකෙන පරිමජ්ජන්තස්ස දළ්භග්ගහණහත්ථො විය විතක්කො, පරිමජ්ජනහත්ථො විය විචාරො. තථා කුම්භකාරස්ස දණ්ඩප්පභාරෙන චක්කං හමයිත්වා භාජනං කරොන්තස්ස උජ්ජිලනහත්ථො විය විතක්කො, ඉතො විතො ච සඤ්චරණහත්ථො විය විචාරො. තථා මණ්ඩලං කරොන්තස්ස මජ්ඣෙ සන්නිරුමහිත්වා යිතකණ්ටකො විය අභිනිරොපනො විතක්කො, ඛනිපරිඛිමනකණ්ටකො විය අනුමජ්ජමානො විචාරො.

පිණයතීති පීති. සා සම්පියායනලක්ඛණා. කායවිත්තපිණනරසා, ඵරණරසා චා. ඔදග්ගපච්චුපට්ඨානා. සා පනෙසා බුද්දිකාපීති, ඛණිකාපීති, ඔක්කන්තිකාපීති, උඛ්ඛෙගාපීති, ඵරණාපීතීති පඤ්චවිධා හොති.

තත්ථ බුද්දිකාපීති සරිරෙ ලොමහංසමත්තමෙව කාතුං සක්කොති. ඛණිකාපීති ඛණෙ ඛණෙ විජ්ජුප්පාදසදිසා හොති. ඔක්කන්තිකාපීති, සමුද්දතීරං වීචි විය, කායං ඔක්කමිත්වා ඔක්කමිත්වා හිජ්ජති. උඛ්ඛෙගාපීති බලවතී හොති, කායං උද්ධග්ගං කත්වා ආකාසෙ ලඬ්ඝාපනප්පමාණප්පත්තා. තථා හි පුණ්ණවල්ලිකවාසී මහානිස්සත්ථෙරො පුණ්ණමදිවසෙ සායං වෙතියඬගණං ගන්ත්වා චන්දාලොකං දිස්වා මහාවෙනියාහිමුඛො හුත්වා ‘ඉමාය චත වෙලාය චතස්සො පරිසා මහාවෙනියං චන්දන්තී’ති පකතියා දිට්ඨාරම්මණවසෙන බුද්ධාරම්මණං උඛ්ඛෙගං පීති. උජ්ජාදෙන්වා සුධාතලෙ පහට්චිත්‍රගෙණ්ඩුකො විය ආකාසෙ උජ්ජතිත්වා මහාවෙනියඬගණෙයෙව අට්ඨාසී.

තථා ගිරිකණ්ඩකවිහාරස්ස උපනිස්සයෙ චත්තකාලකගාමෙ එකා කුලධීතාපි බලවබුද්ධාරම්මණාය උඛ්ඛෙගාය පීතියා ආකාසෙ ලඬ්ඝෙසී. තස්සා කිර මාතාපිතරො සායං ධම්මසවනත්ථාය විහාරං ගච්ඡන්තා ‘අම්ම, ත්ථං ගරුභාරා, අකාලෙ විචරිතුං න සක්කොසී, මයං තුය්භං පත්තිං කත්වා ධම්මං සොස්සාමා’ති අගමංසු. සා ගන්තුකාමාපි තෙසං වචනං පටිබාහිතුං අසක්කොන්තී සරෙ ඔහිසිත්වා සරද්වාරෙ යත්වා චන්දාලොකෙන ගිරිකණ්ඩකෙ ආකාසවෙනියඬගණං ඔලොකෙන්තී වෙනියස්ස දීපපූජං අද්දස. චතස්සො ච පරිසා මාලාගන්ධාදීහි වෙනියපූජං කත්වා පදක්ඛිණං කරොන්තියො හික්ඛුසඬ්ඝස්ස ච ගණසජ්ඣායසද්දං අස්සොසී. අට්ඨසා ‘ධඤ්ඤා චතිමෙ මනුස්සා යෙ විහාරං ගන්ත්වා එවරුපෙ වෙනියඬගණෙ අනුසඤ්චරිතුං එවරුපඤ්ච මධුරං ධම්මකථං සොතුං ලහන්තී’ති මුත්තරාසිසදිසං වෙනියං පස්සන්තියා එව උඛ්ඛෙගාපීති උද්දාදි. සා ආකාසෙ ලඬ්ඝිත්වා මාතාපිතූනං පුරිමතරංයෙව ආකාසතො වෙනියඬගණෙ ඔරුය්භ වෙනියං චන්දිත්වා ධම්මං සුණමානා අට්ඨාසී. අථ නං මාතාපිතරො ආගන්ත්වා ‘අම්ම, ත්ථං කතරෙන

මග්ගෙන ආගතාසී'ති පුච්ඡිංසු. සා 'ආකාසෙන ආගතාමිහි, න මග්ගෙනා'ති වත්වා 'අම්ම, ආකාසෙන නාම බිණාසවා සඤ්චරන්ති, ත්වං කථං ආගතා'ති පුට්ඨා ආහ - 'මය්හං වන්දාලොකෙන චෙතියං ඔලොකෙන්ති යා යිතාය බුද්ධාරම්මණා බලවපිති උප්පජ්ජති, අථාහං නෙව අත්තනො යිතභාවං න නිසින්තභාවං අඤ්ඤාසිං, ගහිතනිමිත්තෙනෙව පන ආකාසං ලඛිතිත්වා චෙතියංභිගණෙ පතිට්ඨිතාමිහි'ති. එවං උබ්බෙගාපිති ආකාසෙ ලඛිතාපනප්පමාණා භොති.

එරණපිති යා පන උප්පන්නාය සකලසරිරං ධම්මත්වා පුරිතවත්ථි විය, මහතා උදකොසෙන පක්ඛන්දපඛිකකුච්ඡි විය ව අනුපරිප්පුටං භොති. සා පනෙසා පඤ්චවිධා පිති ගබ්භං ගණ්හන්ති පරිපාකං ගච්ඡන්ති දුට්ඨං පස්සද්ධිං පරිපුරෙති - කායපස්සද්ධිඤ්ච චිත්තපස්සද්ධිඤ්ච. පස්සද්ධි ගබ්භං ගණ්හන්ති පරිපාකං ගච්ඡන්ති දුට්ඨං සුඛං පරිපුරෙති - කායිකං චෙතසිකඤ්ච. සුඛං ගබ්භං ගණ්හන්තං පරිපාකං ගච්ඡන්තං තිට්ඨං සමාධිං පරිපුරෙති - ඛණිකසමාධිං උපචාරසමාධිං අප්පනාසමාධිත්ති. තාසු යපෙත්වා අප්පනාසමාධිපුරිකං ඉතරා ද්වෙපි ඉධ යුජ්ජන්ති.

සුඛයතිති සුඛං; යස්ස උප්පජ්ජති තං සුඛිතං කරොතිති අත්ථො. සුට්ඨු වා බාදති, බනති ව කායචිත්තාබාධන්ති සුඛං. සොමනස්සවෙදනායෙනං නාමං. තස්ස ලක්ඛණාදීති වෙදනාපදෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති.

අපරො නයො - සාතලක්ඛණං සුඛං, සම්පයුත්තානං උපබුහනරසං, අනුග්ගහණපච්චුපට්ඨානං. සතිපි ව නෙසං පිතිසුබානං කත්ථවි අවිජ්ජයොගෙ, ඉට්ඨාරම්මණපටිලාභතුට්ඨි පිති; පටිලද්ධරසානුභවනං සුඛං. යත්ථ පිති තත්ථ සුඛං. යත්ථ සුඛං තත්ථ න නියමතො පිති. සඛ්ඛාරක්ඛන්ධසංඝිතා පිති, වෙදනාක්ඛන්ධසංඝිතං සුඛං. කන්තාරබිත්තස්ස වනන්තොදකදස්සනසවනෙසු විය පිති. වනච්ඡායාපවෙසනඋදකපරිභොගෙසු විය සුඛං.

යථා හි පුරිසො මහාකන්තාරමග්ගං පටිපන්නො සම්මපරෙතො තසිතො පිපාසිතො පටිපටෙ පුරිසං දිස්වා 'කත්ථ පානියං අත්ථි'ති පුච්ඡෙය්‍ය. සො 'අට්ඨිං උත්තරිත්වා ජාතස්සරවනසණ්ඩො අත්ථි, තත්ථ ගන්ත්වා ලභිස්සසී'ති වදෙය්‍ය. සො තස්ස කථං සුත්වා හට්ඨපහට්ඨො භවෙය්‍ය. තතො ගච්ඡන්තො භූමියං පතිතාති උප්පලදලනාලපත්තාදීති දිස්වා සුට්ඨුතරං හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ගච්ඡන්තො අල්ලවත්ථෙ අල්ලකෙසෙ පුරිසෙ පස්සෙය්‍ය, වනකුක්කුට්ඨොරාදීනං සද්දං සුණෙය්‍ය, ජාතස්සරපරියන්තෙ ජාතං මණිජාලසදිසං නීලවනසණ්ඩං පස්සෙය්‍ය, සරෙ ජාතාති උප්පලපදුමකුමුදාදීති පස්සෙය්‍ය, අවිජං විජ්ජසන්නං උදකං පස්සෙය්‍ය. සො හි යො යො හට්ඨපහට්ඨො හුත්වා ජාතස්සරං ඔත්තිත්වා යථාරූපි ත්භත්වා ව පිවිත්වා ව

පටිපස්සද්ධරුචා භික්ෂුලාලපොක්කරාදීනි බාදිත්වා නිලුප්පලාදීනි පිලුන්ධිත්වා මන්දාලකමුලානි බන්ධෙ කරිත්වා උත්තරිත්වා සාටකං නිවාසෙත්වා, උදකසාටකං ආතපෙ කත්වා, සීතවිජායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ නිපන්තො ‘අහො සුඛං, අහො සුඛ’න්ති වදෙය්‍ය. එවංසම්පදමිදං දට්ඨබ්බං.

තස්ස භි පුරිසස්ස ජාතස්සරවනසංඝධසවනතො පටියාය යාව උදකදස්සනා හට්ඨපහට්ඨකාලො විය පුබ්බහාගාරම්මණෙ හට්ඨපහට්ඨකාරා පීති. ත්භත්වා ව පිවිත්වා ව සීතවිජායාය මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ ‘අහො සුඛං, අහො සුඛ’න්ති වදතො නිපන්තකාලො විය බලවස්පත්තං ආරම්මණරසානුභවනාකාරසංඝයිතං සුඛං. තස්මිං තස්මිං සමයෙ පාකට්ඨාවතො වෙතං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. යත්ථ පන පීති සුඛමිපි තත්ථ අත්ථිති චුත්තමෙවෙතං.

චිත්තස්සෙකග්ගතානි චිත්තස්ස එකග්ගහාවො; සමාධිස්සෙතං නාමං. ලක්ඛණාදිසු පනස්ස අට්ඨකථායං තාව චුත්තං – “පාමොක්ඛලක්ඛණො ව සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො ව”. යථා භි කුටාගාරකණ්ණිකා සෙසදබ්බසම්භාරානං ආබන්ධනතො පමුබ්බා හොති එවමෙව සබ්බකුසලධම්මානං සමාධිචිත්තෙන ඉජ්ඣනතො සබ්බෙසමිපි තෙසං ධම්මානං සමාධි පාමොක්ඛො හොති. තෙන චුත්තං –

“යථා, මහාරාජ, කුටාගාරස්ස යා කාවි ගොපානසියො සබ්බා තා කුටච්ඡගමා හොන්ති, කුටනින්නා කුටසමොසරණා, කුටං තාසං අග්ගමක්ඛායති, එවමෙව බො, මහාරාජ, යෙ කෙච්ඡි කුසලා ධම්මා සබ්බෙ තෙ සමාධිනින්නා හොන්ති, සමාධිපොණා, සමාධිපබ්බාරා, සමාධි තෙසං අග්ගමක්ඛායති”ති (මි. ප. 2.1.14).

යථා ව සෙනඤ්ඤං පත්වා රාජා නාම යත්ථ යත්ථ සෙනා ඔසිදති තං තං යානං ගච්ඡති, තස්ස ගතගතට්ඨානෙ සෙනා පරිපූරති, පරසෙනා භිජ්ජිත්වා රාජානමෙව අනුචත්තති, එවමෙව සහජාතධම්මානං වික්ඛිපිතුං විජ්ජකිරිතුං අප්පදානතො සමාධි අවික්ඛෙපලක්ඛණො නාම හොතිති.

අපරො පන නයො – අයං චිත්තස්සෙකග්ගතාසම්බාතො සමාධි නාම අවිසාරලක්ඛණො වා අවික්ඛෙපලක්ඛණො වා, සහජාතධම්මානං, සම්පිණ්ඩනරසො න්භානියචුණ්ණානං උදකං විය, උපසම්පවිචුපට්ඨානො ඤාණපවිචුපට්ඨානො වා. “සමාහිතො යථාභූතං ජානාති පස්සති”ති භි චුත්තං. විසෙසතො සුඛපදට්ඨානො, නිවාතෙ දීපවිචිතං යිති විය වෙනසො යිතිති දට්ඨබ්බො.

මනුස්සානං සොත්ථිභාවං කරොන්තො පාරිමතීරං නෙති. පාරිමතීරතොපි සොත්ථිනා ඔරිමතීරං ආනෙති. එවමෙව දානං දදතො සීලං රක්ඛතො උපොසථකම්මං කරොතො භාවනං ආරහතො සද්ධා පුබ්බසිගමා පුරෙවාරිකා හොති. තෙන වුත්තං ‘සම්පක්ඛන්දනලක්ඛණා ච සද්ධා’ති.

අපරො නයො – සද්දහනලක්ඛණා සද්ධා, ඔකප්පනලක්ඛණා වා. පසාදනරසා උදකප්පසාදකමණි විය, පක්ඛන්දනරසා වා ඔසුත්තරණො විය. අකාලුසියපච්චුපට්ඨානා, අධිමුත්තිපච්චුපට්ඨානා වා. සද්ධෙය්‍යවත්ථුපදට්ඨානා සොනාපත්තියසිගපදට්ඨානා වා, සා හත්ථවිත්තබ්ජාති විය දට්ඨබ්බා.

වීරස්ස භාවො වීරියං, වීරානං වා කම්මං වීරියං. විධිනා වා නයෙන උපායෙන ඊරයිතබ්බං පවත්තයිතබ්බන්ති වීරියං. තදෙව කොසජ්ජස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. පග්ගහණලක්ඛණො වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. වීරියමෙව ඉන්ද්‍රියං වීරියන්ද්‍රියං. තං පනෙතං උපත්ථම්භනලක්ඛණංඤ්ච වීරියං පග්ගහණලක්ඛණංඤ්ච. යථා හි ජිණ්ණසරං ආගන්තුකෙන ථුණුපත්ථම්භෙන තිට්ඨති, එවමෙව යොගාවචරො වීරියුපත්ථම්භෙන උපත්ථම්භිතො හුත්වා සබ්බකුසලධම්මෙහි න භායති, න පරිභායති. එවං තාවස්ස උපත්ථම්භනලක්ඛණා වෙදිතබ්බා. තෙනාහ ඵෙරො නාගසෙතො –

“යථා, මහාරාජ, පුරිසො ගෙහෙ පතන්තෙ තමඤ්ඤෙන දාරුනා උපත්ථම්භෙය්‍ය, උපත්ථම්භිතං සන්තං එවං තං ගෙහං න පතෙය්‍ය, එවමෙව ඛො මහාරාජ උපත්ථම්භනලක්ඛණං වීරියං, වීරියුපත්ථම්භිතා සබ්බෙ කුසලා ධම්මා න භායන්ති න පරිභායන්ති”ති (මි. ප. 2.1.12) .

යථා වා පන බුද්ධිකාය ච මහතිකාය ච සෙනාය සඬ්භාමෙ පවත්තෙ බුද්ධිකා සෙනා ඔලීයෙය්‍ය, තතො රඤ්ඤො ආරොචෙය්‍ය, රාජා බලවාහනං පෙසෙය්‍ය, තෙන පග්ගහිතා සකසෙනා පරසෙනං පරාජෙය්‍ය, එවමෙව වීරියං සහජාතසම්පයුත්තධම්මානං ඔලීයිතුං ඔසක්කිතුං න දෙති, උක්ඛිපති, පග්ගණ්හාති. තෙන වුත්තං ‘පග්ගහණලක්ඛණංඤ්ච වීරිය’න්ති.

අපරො නයො – උස්සාහලක්ඛණං වීරියං, සහජාතානං උපත්ථම්භනරසං, අසංසිද්ධනභාවපච්චුපට්ඨානං, “සංවිග්ගො යොනිසො පදහතී”ති (අ. නි. 4.113) වචනතො සංවෙගපදට්ඨානං, වීරියාරම්භවත්ථුපදට්ඨානං වා. සම්මා ආරද්ධං සබ්බාසං සම්පත්තීනං මූලං හොතීති දට්ඨබ්බං.

සරන්ති එතාය, සයං වා සරති, සරණමත්තමෙව වා එසාති සති. සාව මුට්ඨස්සච්චස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං, උපට්ඨානලක්ඛණො වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සති එව ඉන්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං. සා පනෙසා අපිලාපනලක්ඛණා ච සති උපග්ගහණනලක්ඛණා ච. යථා හි රඤ්ඤො හණ්ඩාගාරිකො දසවිධං රතනං ගොපයන්තො සායංපාතං රාජානං

ඉස්සරියසම්පත්තිං සල්ලක්ඛාපෙති සාරෙති, එවමෙව සති කුසලං ධම්මං සල්ලක්ඛාපෙති සරාපෙති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස භණ්ඩාගාරිකො රාජානං චක්ඛවත්තිං සායංපානං යසං සරාපෙති – ‘එත්තකා, දෙව, හත්ථී, එත්තකා අස්සා, එත්තකා රථා, එත්තකා පත්තී, එත්තකං හිරඤ්ඤං, එත්තකං සුවණ්ණං, එත්තකං සබ්බං සාපතෙය්‍යං, තං දෙවො සරතු’ති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති කුසලෙ ධම්මෙ අපිලාපෙති – ඉමෙ චත්තාරො සතිපට්ඨානා, ඉමෙ චත්තාරො සම්මප්පධානා, ඉමෙ චත්තාරො ඉද්ධිපාදා, ඉමානි පඤ්චන්ද්‍රියානි, ඉමානි පඤ්ච බ්‍රහ්මානි, ඉමෙ සත්ත ඛොජ්ඣ්ඣිගා, අයං අරියො අට්ඨකථිකො මග්ගො, අයං සමථො, අයං විපස්සනා, අයං විජ්ජා, අයං විමුත්ති, ඉමෙ ලොකුත්තරා ධම්මාති. එවං ඛො, මහාරාජ, අපිලාපනලක්ඛණා සති”ති (මි. ප. 2.1.13) .

යථා පන රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො අහිනෙ ච හිනෙ ච ඤත්වා අහිනෙ අපයාපෙති, හිනෙ උපයාපෙති, එවමෙව සති හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසින්වා ‘ඉමෙ කායසුච්චරිතාදයො ධම්මා අහිතා’ති අහිනෙ ධම්මෙ අපනුදෙති, ‘ඉමෙ කායසුච්චරිතාදයො ධම්මා හිතා’ති හිනෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හාති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, රඤ්ඤො චක්ඛවත්තිස්ස පරිණායකරතනං රඤ්ඤො හිතාහිනෙ ජානාති ‘ඉමෙ රඤ්ඤො හිතා ඉමෙ අහිතා, ඉමෙ උපකාරා ඉමෙ අනුපකාරා’ති, තතො අහිනෙ අපනුදෙති හිනෙ උපග්ගණ්හාති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, සති උප්පජ්ජමානා හිතාහිතානං ධම්මානං ගතියො සමන්වෙසති ‘ඉමෙ ධම්මා හිතා ඉමෙ ධම්මා අහිතා, ඉමෙ ධම්මා උපකාරා ඉමෙ ධම්මා අනුපකාරා’ති, තතො අහිනෙ ධම්මෙ අපනුදෙති හිනෙ ධම්මෙ උපග්ගණ්හාති. එවං ඛො, මහාරාජ, උපග්ගණ්හනලක්ඛණා සති”ති (මි. ප. 2.1.13) .

අපරො නයො – අපිලාපනලක්ඛණා සති, අසම්මොසනරසා, ආරක්ඛපච්චුපට්ඨානා විසයාහිමුඛිභාවපච්චුපට්ඨානා වා, ථීරසඤ්ඤාපදට්ඨානා, කායාදිසතිපට්ඨානපදට්ඨානා වා, ආරම්මණෙ දළ්භං පතිට්ඨිතත්තා පන එසිකා විය, චක්ඛුද්වාරාදිරක්ඛණතො දොචාරිකො විය ව දට්ඨබ්බො.

ආරම්මණෙ චිත්තං සම්මා අධියති යපෙතීති සමාධි. සොච චික්ඛෙපස්ස අභිභවනතො අධිපතියට්ඨෙන ඉන්ද්‍රියං. අචික්ඛෙපලක්ඛණෙ වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සමාධියෙව ඉන්ද්‍රියං සමාධින්ද්‍රියං. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස හෙට්ඨා වුත්තනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බාති.

පජානාතීති පඤ්ඤා. කිං පජානාති? ‘ඉදං දුක්ඛ’න්තිආදිනා නයෙන අරියසච්චාති. අට්ඨකථායං පන ‘පඤ්ඤාපෙතීති පඤ්ඤා’ති වුත්තං. කින්ති පඤ්ඤාපෙතීති? අනිච්චං දුක්ඛං අනත්තාති පඤ්ඤාපෙති. සාව අවිජ්ජාය

අභිභවනතො අධිපතියටියෙන ඉන්ද්‍රියං. දස්සනලක්ඛණෙ වා ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාව ඉන්ද්‍රියං පඤ්ඤින්ද්‍රියං. සා පනෙසා ඕභාසනලක්ඛණා ව පඤ්ඤා පජානනලක්ඛණා ව. යථා හි චතුහින්තිකෙ ගෙහෙ රත්තිභාගෙ දීපෙ ජලිතෙ අන්ධකාරො නිරුජ්ඣති ආලොකො පාතුහවති, එවමෙව ඕභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා. පඤ්ඤොභාසසමො ඕභාසො නාම නත්ථී. පඤ්ඤවතො හි එකපල්ලඬකෙන නිසින්තස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා හොති. තෙනාහ ථෙරො –

“යථා, මහාරාජ, පුරිසො අන්ධකාරෙ ගෙහෙ පදීපං පච්චෙසෙය්‍යා, පච්චියො පදීපො අන්ධකාරං විද්ධංසෙති, ඕභාසං ජනෙති, ආලොකං විද්ධංසෙති, පාකටානි ව රූපානි කරොති, එවමෙව ඛො, මහාරාජ, පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා අවිජ්ජන්ධකාරං විද්ධංසෙති, විජ්ජොභාසං ජනෙති, ඤාණාලොකං විද්ධංසෙති, පාකටානි ව අරියසච්චානි කරොති. එවං ඛො, මහාරාජ, ඕභාසනලක්ඛණා පඤ්ඤා”ති (මි. ප. 2.1.15) .

යථා පන ඡෙකො හිසක්කො ආතුරානං සප්පායාසප්පායානි හොජනානි ජානාති, එවං පඤ්ඤා උප්පජ්ජමානා කුසලාකුසලෙ සෙවිතඛිඛාසෙවිතඛිඛෙ භීතප්පණිතකණ්භසුක්කසප්පටිභාගඅප්පටිභාගෙ ධම්මෙ පජානාති. චුත්තම්පි චෙතං ධම්මසෙනාපතිනා – “පජානාති පජානාතීති ඛො, ආවුසො, තස්මා පඤ්ඤවානි චුච්චති. කිඤ්ච පජානාති? ඉදං දුක්ඛන්ති පජානාතී”ති (ම. නි. 1.449) විත්ථාරෙතඛිඛං. එවමස්සා පජානනලක්ඛණතා චෙදිතඛිඛා.

අපරො නයො – යථාසභාවපට්ඨෙධලක්ඛණා පඤ්ඤා; අක්ඛලිතපට්ඨෙධලක්ඛණා වා කුසලිස්සාසබ්බිතඋසුපට්ඨෙධො විය. විසයොභාසරසා පදීපො විය. අසම්මොහපච්චුපට්ඨානා අරඤ්ඤගතසුදෙසකො විය.

මනතීති මනො; විජානාතීති අත්ථො. අට්ඨකථාවරියා පනාහු – නාලියා මිනමානො විය, මහාතුලාය ධාරයමානො විය ව, ආරම්මණං මිනති පජානාතීති මනොති. තදෙව මනනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. මනොව ඉන්ද්‍රියං මනින්ද්‍රියං. හෙට්ඨා චුත්තචිත්තස්සෙචෙතං චෙච්චනං.

පිතිසොමනස්සමිපයොගතො සොහනං මනො අස්සාති සුමනො. සුමනස්ස භාවො සොමනස්සං. සානලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. සොමනස්සමෙව ඉන්ද්‍රියං සොමනස්සින්ද්‍රියං. හෙට්ඨා චුත්තචෙදනායෙචෙතං චෙච්චනං.

ජීවන්ති තෙන තංසම්පයුත්තකා ධම්මානි ජීවිතං. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. ජීවිතමෙව ඉන්ද්‍රියං ජීවිතින්ද්‍රියං. තං

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

මග්ගඋපිගරාසිවණ්ණනා

බලරාසිවණ්ණනා

තත්ථ පුරිමානි පඤ්ච භෙට්ඨා ලක්ඛණාදීහි පකාසිතානෙව. පච්ඡිමද්වයෙ කායදුච්චරිතාදීහි හිරියතීති හිරී; ලජ්ජායෙනං අධිවචනං. තෙහි එව ඔත්තජ්ජතීති ඔත්තජ්ජං; පාපතො උබ්බෙගස්සෙනං අධිවචනං. තෙසං නානාකරණදීපනත්ථං ‘සමුට්ඨානං අධිපති ලජ්ජා භයලක්ඛණෙන වා’ති ඉමං මාතිකං යපෙත්වා අයං විත්ථාරකථා වුත්තා.

අජ්ඣත්තසමුට්ඨානා හිරි නාම; ඛනිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තජ්ජං නාම. අත්තාධිපති හිරි නාම; ලොකාධිපති ඔත්තජ්ජං නාම. ලජ්ජාසභාවසණ්ඨිතා හිරි නාම; භයසභාවසණ්ඨිතං ඔත්තජ්ජං නාම. සජ්ජතිස්සවලක්ඛණා හිරි නාම; වජ්ජහිරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තජ්ජං නාම.

තත්ථ අජ්ඣත්තසමුට්ඨානං හිරිං චතුහි කාරණෙහි සමුට්ඨාපෙනි – ජාතිං පච්චචෙක්ඛිත්වා, වයං පච්චචෙක්ඛිත්වා, සුරභාවං පච්චචෙක්ඛිත්වා, බාහුසච්චං පච්චචෙක්ඛිත්වා. කථං? ‘පාපකරණං නාමෙතං න ජාතිසම්පන්නානං කම්මං, භීනජච්චානං කෙට්ටිටාදීනං ඉදං කම්මං. මාදිසස්ස ජාතිසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං තාව ජාතිං පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙනි. තථා ‘පාපකරණං නාමෙතං දහරෙහි කත්තඛිං කම්මං, මාදිසස්ස වයෙ ධීතස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං වයං පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙනි. තථා ‘පාපකම්මං නාමෙතං දුබ්බලජාතිකානං කම්මං, න සුරභාවානං. මාදිසස්ස සුරභාවසම්පන්නස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං සුරභාවං පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙනි. තථා ‘පාපකම්මං නාමෙතං අන්ධබාලානං කම්මං, න පණ්ඩිතානං. මාදිසස්ස පණ්ඩිතස්ස බහුස්සුතස්ස ඉදං කම්මං කාතුං න යුත්ත’න්ති, එවං බාහුසච්චං පච්චචෙක්ඛිත්වා පාණාතිපාතාදිපාපං අකරොත්තො හිරිං සමුට්ඨාපෙනි. එවං අජ්ඣත්තසමුට්ඨානහිරිං චතුහි කාරණෙහි සමුට්ඨාපෙනි. සමුට්ඨාපෙත්වා ච පන අත්තනො චිත්තෙ හිරිං පච්චෙසෙත්වා පාපකම්මං න කරොති. එවං අජ්ඣත්තසමුට්ඨානා හිරි නාම භොති.

කථං ඛනිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තජ්ජං නාම? සචෙ ත්ථං පාපකම්මං කරිස්සසි චතුසු පරිසාසු ගරහජ්ජත්තො භවිස්සසි.

ගරහිස්සන්ති තං විඤ්ඤා, අසුචිං නාගරිකො යථා;
වජ්ජිනො සිලවත්තෙහි, කථං හික්ඛු කරිස්සසිති.

එවං පච්චචෙක්ඛිත්තො හි ඛනිද්ධාසමුට්ඨිතෙන ඔත්තජ්ජෙන පාපකම්මං න කරොති. එවං ඛනිද්ධාසමුට්ඨානං ඔත්තජ්ජං නාම භොති.

කථං අත්තාධිපති හිරි නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො අත්තානං අධිපතිං ජෙට්ඨකං කත්වා ‘මාදිසස්ස සද්ධාපබ්බජිතස්ස බහුස්සුතස්ස ධුතඨගධරස්ස න යුත්තං පාපකම්මං කාතු’න්ති පාපං න කරොති. එවං අත්තාධිපති හිරි නාම භොති. තෙනාහ භගවා – “සො අත්තානංයෙව අධිපතිං ජෙට්ඨකං කරිත්වා අකුසලං පජහති කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරති”ති (අ. නි. 3.40) .

කථං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම? ඉධෙකච්චො කුලපුත්තො ලොකං අධිපතිං ඡෙට්ඨකං කත්වා පාපකම්මං න කරොති. යථාහ - “මහා බො පනායං ලොකසන්නිවාසො. මහත්තස්මිං බො පන ලොකසන්නිවාසෙ සන්නි සමණුඛාග්ගණා ඉද්ධිමත්තො දිබ්බවක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනො, තෙ දුරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, චෙතසාපි චිත්තං පජානන්ති, තෙපිමං එවං ජානිස්සන්ති ‘පස්සං හො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති. සන්නි දෙවතා ඉද්ධිමත්තිනියො දිබ්බවක්ඛුකා පරචිත්තවිදුනියො. තා දුරතොපි පස්සන්ති, ආසන්නාපි න දිස්සන්ති, චෙතසාපි චිත්තං පජානන්ති, තාපි මං ජානිස්සන්ති ‘පස්සං හො ඉමං කුලපුත්තං, සද්ධා අගාරස්මා අනගාරියං පබ්බජිතො සමානො වොකිණ්ණො විහරති පාපකෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති... සො ලොකංයෙව අධිපතිං ඡෙට්ඨකං කත්වා අකුසලං පජහති කුසලං භාවෙති, සාවජ්ජං පජහති අනවජ්ජං භාවෙති, සුද්ධමත්තානං පරිහරති”ති (අ. නි. 3.146) . එවං ලොකාධිපති ඔත්තප්පං නාම හොති.

ලජ්ජාසභාවසංශ්ඨිතා හිරි, භයසභාවසංශ්ඨිතං ඔත්තප්පන්ති. එත්ථ පන ලජ්ජාති ලජ්ජනාකාරො; තෙන සභාවෙන සංශ්ඨිතා හිරි. භයන්ති අපායභයං; තෙන සභාවෙන සංශ්ඨිතං ඔත්තප්පං. තදුභයමිපි පාපපරිවජ්ජනෙ පාකටං හොති. එකච්චො හි, යථා නාම එකො කුලපුත්තො උච්චාරපස්සාවාදීති කරොත්තො ලජ්ජිතබ්බයුත්තකං එකං දිස්වා ලජ්ජනාකාරස්පත්තො භවෙය්‍ය හිළිතො, එවමෙව අජ්ඣක්තං ලජ්ජධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපකම්මං න කරොති. එකච්චො අපායභයහිතො හුත්වා පාපකම්මං න කරොති.

තත්ත්වං ඔපම්මං - යථා හි ද්විසු අයොගුලෙසු එකො සීතලො භවෙය්‍ය ගුප්තමක්ඛිතො, එකො උණ්හො ආදිත්තො. තත්ථ පණ්ඩිතො සීතලං ගුප්තමක්ඛිතත්තා ජිගුච්ඡන්තො න ගණ්හාති, ඉතරං ඩාහභයෙන. තත්ථ සීතලස්ස ගුප්තමක්ඛිතජිගුච්ඡාය අගණ්හනං විය අජ්ඣක්තං ලජ්ජධම්මං ඔක්කමිත්වා පාපස්ස අකරණං. උණ්හස්ස ඩාහභයෙන අගණ්හනං විය අපායභයෙන පාපස්ස අකරණං වෙදිතබ්බං.

සප්පතිස්සවලක්ඛණා හිරි, වජ්ජහිරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පන්ති. ඉදම්පි ද්වයං පාපපරිවජ්ජනෙ එව පාකටං හොති. එකච්චො හි ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සත්ථුමහත්තපච්චවෙක්ඛණා දායජ්ජමහත්තපච්චවෙක්ඛණා සබ්බමචාරිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාති වතුහි කාරණෙහි සප්පතිස්සවලක්ඛණං හිරි. සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. එකච්චො අත්තානුවාදභයං පරානුවාදභයං දණ්ඩභයං දුග්ගතිභයන්ති වතුහි කාරණෙහි වජ්ජහිරුකභයදස්සාවිලක්ඛණං ඔත්තප්පං සමුට්ඨාපෙත්වා පාපං න කරොති. තත්ථ ජාතිමහත්තපච්චවෙක්ඛණාදීනි වෙව අත්තානුවාදභයාදීනි ව විත්ථාරෙත්වා කට්ඨකම්මානි.

මූලරාසිවණ්ණනා

න ලබ්භන්ති එතෙන, සයං වා න ලබ්භති, අලුබ්භනමත්තමෙව වා තන්ති අලොභො. අදොසාමොහෙසුපි එසෙව නයො. තෙසු අලොභො ආරම්මණෙ විත්තස්ස අගෙධලක්ඛණො, අලග්ගභාවලක්ඛණො වා කමලදලෙ ජලබිත්ථු විය. අපරිග්ගභණරසො මුත්තභික්ඛු විය. අනල්ලිනභාවපච්චුපට්ඨානො අසුචිම්භි පතිතපුරිසො විය. අදොසො අවණ්ඨික්කලක්ඛණො, අවිරොධලක්ඛණො වා අනුකූලමිත්තො විය. ආසාතවිනයරසො පරිලාභවිනයරසො වා චන්දනං විය. සොම්මභාවපච්චුපට්ඨානො පුණ්ණචන්දො විය. අමොහො ලක්ඛණාදීහි හෙට්ඨා පඤ්ඤිත්ථියපදෙ විභාවිතො එව.

ඉමෙසු පන තිසු අලොභො මච්ඡෙරමලස්ස පටිපක්ඛො, අදොසො දුස්සීලාමලස්ස, අමොහො කුසලෙසු ධම්මෙසු අභාවනාය පටිපක්ඛො. අලොභො චෙත්ථ දානහෙතු, අදොසො සීලහෙතු, අමොහො භාවනාහෙතු. තෙසු ච අලොභෙන අනධිකං ගණ්භාති, ලුද්ධස්ස අධිකග්ගභණතො. අදොසෙන අනුනං, දුට්ඨස්ස ඌනග්ගභණතො. අමොහෙන අවිපරීතං, මුල්භස්ස විපරීතග්ගභණතො.

අලොභෙන චෙත්ථ විජ්ජමානං දොසං දොසතො ධාරෙන්තො දොසෙ පවත්ති; ලුද්ධො හි දොසං පටිච්ඡාදෙති. අදොසෙන විජ්ජමානං ගුණං ගුණතො ධාරෙන්තො ගුණෙ පවත්ති; දුට්ඨො හි ගුණං මක්ඛෙති. අමොහෙන යාථාචසභාවං යාථාචසභාවතො ධාරෙන්තො යාථාචසභාවෙ පවත්ති. මුල්භො හි ‘තච්ඡං අතච්ඡන්ති අතච්ඡං ච තච්ඡන්ති ගණ්භාති. අලොභෙන ච පියවිජ්ජයොගදුක්ඛං න හොති, ලුද්ධස්ස පියසභාවතො පියවිජ්ජයොගාසහනතො ච. අදොසෙන අප්පියසම්පයොගදුක්ඛං න හොති, දුට්ඨස්ස හි අප්පියසභාවතො අප්පියසම්පයොගාසහනතො ච. අමොහෙන ඉච්ඡිතාලාභදුක්ඛං න හොති, අමුල්භස්ස හි ‘තං කුතෙත්ථ ලබ්භා’තිඵලාදිපච්චවෙක්ඛණසම්භවතො (දී. නි. 3.34; අ. නි. 9.30) .

අලොභෙන චෙත්ථ ජාතිදුක්ඛං න හොති, අලොභස්ස තණ්හාපටිපක්ඛතො තණ්හාමූලකත්තා ච ජාතිදුක්ඛස්ස. අදොසෙන ජරාදුක්ඛං න හොති, තික්ඛදොසස්ස ඛිජ්ජං ජරාසම්භවතො. අමොහෙන මරණදුක්ඛං න හොති, සම්මොහමරණඤ්ඤි දුක්ඛං, න චෙතං අමුල්භස්ස හොති. අලොභෙන ච ගහට්ඨානං, අමොහෙන පබ්බජිතානං, අදොසෙන පන සබ්බෙසම්පි සුඛසංචාසතා හොති.

විසෙසතො චෙත්ථ අලොභෙන පෙත්තිවිසයෙ උපපත්ති න හොති. යෙහුයොන හි සත්තා තණ්හාය පෙත්තිවිසයං උපපජ්ජන්ති, තණ්හාය ච පටිපක්ඛො අලොභො. අදොසෙන නිරයෙ උපපත්ති න හොති. දොසෙන හි චණ්ඩජාතිතාය දොසසදිසං නිරයං උපපජ්ජන්ති. දොසස්ස ච පටිපක්ඛො

අදොසො. අමොහෙන තිරච්ඡානායොනියං නිබ්බන්ති න භොති. මොහෙන හි නිව්වසම්මුල්ලං තිරච්ඡානායොනිං උපපජ්ජන්ති. මොහස්ස පටිපක්ඛො ච අමොහො. එතෙසු ච අලොභො රාගවසෙන උපගමනස්ස අභාවකරො, අදොසො දොසවසෙන අපගමනස්ස, අමොහො මොහවසෙන අමජ්ඣක්ඛාවස්ස.

තීහිපි චෙතෙහි යථාපටිපාටියා තෙක්ධම්මසඤ්ඤා අඛ්‍යාපාදසඤ්ඤා අවිහිංසාසඤ්ඤාති ඉමා තිස්සො. අසුභසඤ්ඤා අප්පමාණසඤ්ඤා ධාතුසඤ්ඤාති ඉමා ච තිස්සො සඤ්ඤායො භොන්ති. අලොභෙන පන කාමසුඛල්ලිකානුයොගඅන්තස්ස, අදොසෙන අත්තකිලමථානුයොගඅන්තස්ස පරිවජ්ජනං භොති; අමොහෙන මජ්ඣිමාය පටිපත්තියා පටිපජ්ජනං. තථා අලොභෙන අභිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පහෙදනං භොති, අදොසෙන ඛ්‍යාපාදකායගන්ථස්ස, අමොහෙන සෙසගන්ථද්වයස්ස. පුරිමානි ච ද්වෙ සතිපට්ඨානානි පුරිමානං ද්විත්තං ආනුභාවෙන, පච්ඡිමානි පච්ඡිමස්සෙව ආනුභාවෙන ඉජ්ඣන්ති.

අලොභො චෙත්ථ ආරොග්‍යස්ස පච්චයො භොති; අලුද්ධො හි ලොභනීයමිපි අසප්පායං න සෙවති, තෙන බො අරොගො භොති. අදොසො යොබ්බනස්ස; අදුට්ඨො හි චලිපලිතාවහෙන දොසග්ගිනා අඛස්භමානො දීඝරත්තං යුවා භොති. අමොහො දීඝායුකතාය; අමුල්ලො හි හිතාහිතං ඤක්වා අහිතං පරිවජ්ජන්තො හිතඤ්ච පටිසෙවමානො දීඝායුකො භොති.

අලොභො චෙත්ථ භොගසම්පත්තියා පච්චයො භොති, අලුද්ධස්ස හි වාගෙන භොගපටිලාභො. අදොසො මිත්තසම්පත්තියා, මෙත්තාය මිත්තානං පටිලාභතො චෙව අපරිභානතො ච. අමොහො අත්තසම්පත්තියා, අමුල්ලො හි අත්තතො හිතමෙව කරොන්තො අත්තානං සම්පාදෙති. අලොභො ච දිබ්බවිහාරස්ස පච්චයො භොති, අදොසො බ්‍රහ්මවිහාරස්ස, අමොහො අරියවිහාරස්ස.

අලොභෙන චෙත්ථ සකපක්ඛෙසු සත්තසංඛාරෙසු නිබ්බුතො භොති, තෙසං විනාසෙන අභිසංඝගහෙතුකස්ස දුක්ඛස්ස අභාවා; අදොසෙන පරපක්ඛෙසු, අදුට්ඨස්ස හි චෙරිසුපි චෙරිසඤ්ඤාය අභාවතො; අමොහෙන උදාසීනපක්ඛෙසු, අමුල්ලස්ස සබ්බාහිසංඝතාය අභාවතො.

අලොභෙන ච අනිව්වදස්සනං භොති; ලුද්ධො හි උපභොගාසාය අනිව්වෙපි සංඛාරෙ අනිව්වතො න පස්සති. අදොසෙන දුක්ඛදස්සනං; අදොසජ්ඣාසයො හි පරිච්චත්තආසාතවත්ථුපරිග්ගහො සංඛාරෙයෙව දුක්ඛතො පස්සති. අමොහෙන අනත්තදස්සනං; අමුල්ලො හි යාථාචගහණකුසලො අපරිණායකං ඛන්ධපඤ්චකං අපරිණායකතො බ්‍රජ්ඣති. යථා ච එතෙහි අනිව්වදස්සනාදීනි

එවමෙතෙපි අනිච්චදස්සනාදීහි හොත්ති. අනිච්චදස්සනෙන හි අලොභො හොති,
දුක්ඛදස්සනෙන අදොසො, අනත්තදස්සනෙන අමොහො හොති. කො හි නාම
‘අනිච්චමිද්’න්ති සම්මා ඤාත්වා තස්සත්ථාය පිභං උප්පාදෙය්‍ය, සඬ්ඛාරො වා
‘දුක්ඛ’න්ති ජානන්තො අපරම්පි අච්චන්තතිඛිණං කොධදුක්ඛං උප්පාදෙය්‍ය,
අත්තසුඤ්ඤාඤ්ච බුද්ධිත්වා පුන සම්මොහමාපජ්ජෙය්‍යාති?

කම්මපට්ඨාසිවණ්ණනා

නාහිජ්ඣායතීති අනභිජ්ඣා. කායිකචෙතසිකසුඛං ඉධලොකපරලොකහිතං
ගුණානුභාවපටිලද්ධං කිත්තිසද්දඤ්ච න ඛ්‍යාපාදෙතීති අඛ්‍යාපාදො. සම්මා
පස්සති, සොහනා වා දිට්ඨිති සම්මාදිට්ඨි. අලොභාදීනංයෙව තාති නාමාති.
හෙට්ඨා පනෙනෙ ධම්මා මූලවසෙන ගහිතා, ඉධ කම්මපට්ඨවසෙනාති වෙදිතඛ්ඛා.

ලොකපාලදුකවණ්ණනා

හිරොත්තප්පානිපි හෙට්ඨා බලවසෙන ගහිතාති, ඉධ ලොකපාලවසෙන.
ලොකඤ්චි ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා පාලයන්ති. යථාහ -

“ද්වෙමෙ, හික්ඛවෙ, සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති. කතමෙ
ද්වෙ? හිරි ව ඔත්තප්පඤ්ච. ඉමෙ ඛො, හික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා
ලොකං පාලෙන්ති. සවෙ, හික්ඛවෙ, ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං න
පාලෙය්‍යං, නයිධ පඤ්ඤායෙථ මාතාති වා, මාතුච්ඡාති වා, මාතුලානීති වා,
ආචරියහරියාති වා, ගරුනං දාරාති වා. සම්හෙදං ලොකො අගමිස්ස යථා
අපෙළකා කුක්කුටසුකරා සොණසිඬ්ඛලා. යස්මා ව ඛො, හික්ඛවෙ, ඉමෙ
ද්වෙ සුක්කා ධම්මා ලොකං පාලෙන්ති, තස්මා පඤ්ඤායති මාතාති වා
මාතුච්ඡාති වා මාතුලානීති වා ආචරියහරියාති වා ගරුනං දාරාති වා”ති (අ.
නි. 2.9) .

පස්සද්ධාදියුගලවණ්ණනා

කායස්ස පස්සම්හනං කායපස්සද්ධි. චිත්තස්ස පස්සම්හනං චිත්තපස්සද්ධි.
කායොති චෙත්ථ වෙදනාදයො තයො ඛන්ධා. උභොපි පනෙනා එකතො කත්වා
කායචිත්තදරථවූපසමලක්ඛණා කායචිත්තපස්සද්ධියො,
කායචිත්තදරථනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං
අපරිජ්ඣන්දසිතිභාවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං
අවූපසමකරඋද්ධච්චාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨඛ්ඛා.

කායස්ස ලහුභාවො කායලහුතා. චිත්තස්ස ලහුභාවො චිත්තලහුතා. තා
කායචිත්තගරුභාවවූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තගරුභාවනිම්මද්දනරසා,
කායචිත්තානං අදන්ධතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං
ගරුභාවකරථිතමිද්ධාදිකිලෙසපටිපක්ඛභූතාති දට්ඨඛ්ඛා.

කායස්ස මුදුභාවො කායමුදුතා. චිත්තස්ස මුදුභාවො චිත්තමුදුතා. තා කායචිත්තථද්ධභාවචූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තථද්ධභාවනිම්මද්දනරසා, අප්පටිසාතපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං ථද්ධභාවකරදිට්ඨිමානාදිකිලෙසපටිපක්ඛන්‍යානාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස කම්මඤ්ඤභාවො කායකම්මඤ්ඤතා. චිත්තස්ස කම්මඤ්ඤභාවො චිත්තකම්මඤ්ඤතා. තා කායචිත්තඅකම්මඤ්ඤභාවචූපසමලක්ඛණා, කායචිත්තානං අකම්මඤ්ඤභාවනිම්මද්දනරසා, කායචිත්තානං ආරම්මණකරණසම්පත්තිපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං අකම්මඤ්ඤභාවකරාවසෙසනීවරණපටිපක්ඛන්‍යානාති දට්ඨබ්බා. තා පසාදනීයචත්ථුසු පසාදාවහා, හිතකිරියාසු විනියොගක්ඛෙමභාවාවහා සුචණ්ණචිසුද්ධි වියාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස පාගුඤ්ඤභාවො කායපාගුඤ්ඤතා. චිත්තස්ස පාගුඤ්ඤභාවො චිත්තපාගුඤ්ඤතා. තා කායචිත්තානං අගෙලඤ්ඤභාවලක්ඛණා, කායචිත්තගෙලඤ්ඤනිම්මද්දනරසා, නිරාදීනවපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තගෙලඤ්ඤකරඅස්සද්ධියාදිකිලෙසපටිපක්ඛන්‍යානාති දට්ඨබ්බා.

කායස්ස උජුකභාවො කායුජුකතා. චිත්තස්ස උජුකභාවො චිත්තුජුකතා. තා කායචිත්තානං අප්පවලක්ඛණා, කායචිත්තකුට්ඨභාවනිම්මද්දනරසා, අප්මහතාපච්චුපට්ඨානා, කායචිත්තපදට්ඨානා. කායචිත්තානං කුට්ඨභාවකරමායාසායොයාදිකිලෙසපටිපක්ඛන්‍යානාති දට්ඨබ්බා.

සරතීති සති. සම්පජානාතීති සම්පජ්ඤ්ඤං; සමන්තතො පකාරෙහි ජානාතීති අත්ථො. සාත්ථකසම්පජ්ඤ්ඤං සප්පායසම්පජ්ඤ්ඤං ගොචරසම්පජ්ඤ්ඤං අසම්මොහසම්පජ්ඤ්ඤන්ති ඉමෙසං චතුත්තං පනස්ස වසෙන හෙදො වෙදිතබ්බො. ලක්ඛණාදීනි ච තෙසං සතින්ද්‍රියපඤ්ඤිත්තියෙසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. ඉති හෙට්ඨා චුත්තමෙවෙනං ධම්මද්වයං පුන ඉමස්මිං යානෙ උපකාරවසෙන ගහිතං.

කාමච්ඡන්දාදයො පච්චනීකධම්මෙ සමෙතීති සමථො. අනිච්චාදිවසෙන විවිධෙහි ආකාරෙහි ධම්මෙ පස්සතීති විපස්සනා. පඤ්ඤාචෙසා අත්ථතො. ඉමෙසම්පි ද්විත්තං ලක්ඛණාදීනි හෙට්ඨා චුත්තානෙව. ඉධ පනෙන යුග්‍යනද්ධවසෙන ගහිතා.

සහජාතධම්මෙ පග්ගණ්හාතීති පග්ගාහො. උද්ධච්චසංඛ්‍යාතස්ස වික්ඛෙපස්ස පටිපක්ඛනාවතො න වික්ඛෙපොති අවික්ඛෙපො. එතෙසම්පි

යෙවාපනකවණ්ණනා

යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤාපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිනො ධම්මා, ඉමෙ ධම්මා කුසලාති ‘එස්සො හොති...පෙ.... අවික්ඛෙපො හොති’ති න කෙවලං පදපටිපාටියා උද්දිට්ඨා ඉමෙ පරොපණ්ණාසධම්මා එව, අථ බො යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං තිහෙතුකං සොමනස්සසහගතං පයමං අසඬ්ඛාරිකං මහාවිත්තං උප්පන්නං හොති, තස්මිං සමයෙ යෙ වා පන අඤ්ඤාපි තෙහියෙව එස්සාදීහි සම්පයුත්තා හුත්වා පවත්තමානා අත්ථි, අත්තනො අත්තනො අනුරූපං පච්චයං පටිච්ච සමුප්පන්නා රූපාභාවෙන අරුපිනො, සභාවතො උපලබ්භමානා ධම්මා සබ්බෙපි ඉමෙ ධම්මා කුසලා.

එත්තාවතා චිත්තඬ්ඛවසෙන පාළියං ආරුළුහෙ පරොපණ්ණාසධම්මෙ දීපෙත්වා යෙවාපනකවසෙන අපරෙපි නව ධම්මෙ ධම්මරාජා දීපෙති. තෙසු තෙසු හි සුත්තපදෙසු ‘ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්ත්වමජ්ඣත්තතා කරුණා මුදිතා කායදුච්චරිතවිරති වජ්ජුච්චරිතවිරති මිච්ඡාඡීවවිරති’ති ඉමෙ නව ධම්මා පඤ්ඤායන්ති. ඉමස්මිඤ්ඤාපි මහාවිත්තෙ කත්තුකමානාකුසලධම්මච්ඡන්දො අත්ථි, චිත්තඬ්ඛවසෙන පන පාළියං න ආරුළුහො. සො ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

අධිමොක්ඛො අත්ථි, මනසිකාරො අත්ථි, තත්ත්වමජ්ඣත්තතා අත්ථි. මෙත්තාපුබ්බභාගො අත්ථි; සො අදොසෙ ගහිතෙ ගහිතො එව හොති. කරුණාපුබ්බභාගො අත්ථි, මුදිතාපුබ්බභාගො අත්ථි. උපෙක්ඛාපුබ්බභාගො අත්ථි; සො පන තත්ත්වමජ්ඣත්තතාය ගහිතාය ගහිතොව හොති. සම්මාලාචා අත්ථි, සම්මාකම්මන්තො අත්ථි. සම්මාආඡීවො අත්ථි; චිත්තඬ්ඛවසෙන පන පාළියං න ආරුළුහො. සොපි ඉධ යෙවාපනකවසෙන ගහිතො.

ඉමෙසු පන නවසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො තත්ත්වමජ්ඣත්තතාති ඉමෙ චත්තාරොව එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති, සෙසා නානාක්ඛණෙ. යදා හි ඉමිනා චිත්තෙන මිච්ඡාලාචං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාලාචං පුරෙති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, සම්මාලාචා වාති ඉමෙ පඤ්ච එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. යදා මිච්ඡාකම්මන්තං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාආඡීවං පුරෙති...පෙ.... මිච්ඡාආඡීවං පජහති, විරතිවසෙන සම්මාආඡීවං පුරෙති...පෙ.... යදා කරුණාය පරිකම්මං කරොති...පෙ.... යදා මුදිතාය පරිකම්මං කරොති, තදා ඡන්දාදයො චත්තාරො, මුදිතාපුබ්බභාගො වාති ඉමෙ පඤ්ච එකක්ඛණෙ ලබ්භන්ති. ඉතො පන මුඤ්චිත්වා, දානං දෙන්තස්ස සීලං පුරන්තස්ස යොගෙ කම්මං කරොන්තස්ස චත්තාරි අපණ්ණකඬ්ඛානෙව ලබ්භන්ති.

එවමෙතෙසු නවසු යෙවාපනකධම්මෙසු ‘ඡන්දො’ති කත්තුකමානායෙනං අධිවචනං. තස්මා සො කත්තුකමානාලක්ඛණො ඡන්දො, ආරම්මණපරියෙසනරසො, ආරම්මණෙන අත්ථිකතාපච්චුපට්ඨානො. තදෙවස්ස පදට්ඨානං. ආරම්මණස්ස ගහණෙ වායං චෙතසො හත්ථප්පසාරණං විය දට්ඨබ්බො.

අධිමුච්චනං ‘අධිමොක්ඛො’. සො සන්තිට්ඨානලක්ඛණො, අසංසප්පනරසො, නිව්ඡයපච්චුපට්ඨානො සන්තිට්ඨානබ්බධම්මපදට්ඨානො. ආරම්මණෙන නිව්චලභාවෙන ඉන්ද්‍රියලො විය දට්ඨබ්බො.

කිරියා කාරො, මනස්මිං කාරො ‘මනසිකාරො’. පුරිමමනතො විසදිසං මනං කරොතිතිපි මනසිකාරො. ස්වායං ආරම්මණපට්ඨාදකො වීථිපට්ඨාදකො ජවනපට්ඨාදකොති තිස්සකාරො. තත්ථ ආරම්මණපට්ඨාදකො මනස්මිං කාරොති මනසිකාරො. සො සාරණලක්ඛණො, සම්පයුත්තානං ආරම්මණෙ සම්පයොජනරසො, ආරම්මණාහිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානො, සඬබ්බරක්ඛන්ධපරියාපන්තො. ආරම්මණපට්ඨාදකත්තෙන සම්පයුත්තානං සාරථී විය දට්ඨබ්බො. වීථිපට්ඨාදකොති පන පඤ්චද්ද්වාරාවජ්ජනස්සෙනං අධිවචනං. ජවනපට්ඨාදකොති මනොද්ද්වාරාවජ්ජනස්ස. න තෙ ඉධ අධිප්පෙනා.

තෙසු ධම්මෙසු මජ්ඣිමනිකා ‘තත්ථමජ්ඣිමනිකා’. සා චිත්තචෙතසිකානං සමවාහිතලක්ඛණො, උභයාධිකතිවාරණරසා, පක්ඛපාතපච්චේදනරසා වා; මජ්ඣිමනිකාහවපච්චුපට්ඨානා. චිත්තචෙතසිකානං අජ්ඣුපෙක්ඛනවසෙන සමප්පවත්තානං ආජානෙය්‍යානං අජ්ඣුපෙක්ඛනසාරථී විය දට්ඨබ්බො.

‘කරුණාමුදිතා’ බ්‍රහ්මවිහාරනිද්දෙසෙ ආවි භවිස්සන්ති. කෙවලඤ්ඤි තා අප්පනප්පත්තා රූපාවචරා, ඉධ කාමාවචරාති අයමෙව විසෙසො.

කායදුච්චරිතතො වරති ‘කායදුච්චරිතවරති’. සෙසපද්ද්වයෙපි එසෙව නයො. ලක්ඛණාදිතො පනෙතා තිස්සොපි කායදුච්චරිතාදිවත්ථුනං අවිතික්කමලක්ඛණා; අමද්දනලක්ඛණාති වුත්තං හොති. කායදුච්චරිතාදිවත්ථුනො සඬකොවනරසා, අකිරියපච්චුපට්ඨානා, සද්ධාහිරොත්තප්පඅප්පිච්ඡනාදිගුණපදට්ඨානා. පාපකිරියතො චිත්තස්ස විමුඛිභාවභූතාති දට්ඨබ්බො.

ඉති එස්සාදිති ඡප්පඤ්ඤාස යෙවාපනකවසෙන වුත්තාති නවාති සබ්බානිපි ඉමස්මිං ධම්මද්දෙසවාරෙ පඤ්චසට්ඨි ධම්මපදානි භවන්ති. තෙසු එකක්ඛණෙ කදාපි එකසට්ඨි භවන්ති, කදාපි සමසට්ඨි. තානි හි සම්මාවාචාසුරණාදිවසෙන. උප්පත්තියං පඤ්චසු යානෙසු එකසට්ඨි භවන්ති. තෙහි මුත්තෙ එකස්මිං යානෙ සමසට්ඨි භවන්ති. යපෙත්වා පන යෙවාපනකෙ පාළියං යථාරුතවසෙන

ගස්භමානානි ඡප්පඤ්ඤාසාව හොත්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ එස්සපඤ්චකං, විතක්කො විචාරො පීති චිත්තෙකග්ගතා, පඤ්චන්ද්‍රියානි, හිරිබලං ඔත්තප්පබලන්ති ද්වෙ බලානි, අලොභො අදොසොති ද්වෙ මූලානි, කායපස්සද්ධිචිත්තපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මානි සමතිංස ධම්මා හොත්ති.

තෙසු සමතිංසාය ධම්මෙසු අට්ඨාරස ධම්මා අවිහත්තිකා හොත්ති, ද්වාදස සවිහත්තිකා. කතමෙ අට්ඨාරස? එස්සො සඤ්ඤා චෙතනා විචාරො පීති ජීවිතින්ද්‍රියං, කායපස්සද්ධිආදයො ද්වාදස ධම්මානි ඉමෙ අට්ඨාරස අවිහත්තිකා. වෙදනා චිත්තං විතක්කො චිත්තෙකග්ගතා, සද්ධින්ද්‍රියං චිරිසින්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං පඤ්ඤන්ද්‍රියං, හිරිබලං ඔත්තප්පබලං, අලොභො අදොසොති ඉමෙ ද්වාදස ධම්මා සවිහත්තිකා. තෙසු සත්ත ධම්මා ද්වීසු යානෙසු විහත්තා, එකො තීසු, ද්වෙ චතුසු, එකො ඡසු, එකො සත්තසු යානෙසු විහත්තො.

කථං? චිත්තං විතක්කො සද්ධා හිරි ඔත්තප්පං අලොභො අදොසොති ඉමෙ සත්ත ද්වීසු යානෙසු විහත්තා.

එතෙසු හි චිත්තං තාව එස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං හොතීති චුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. විතක්කො ඤානභිගානි පත්වා විතක්කො හොතීති චුත්තො, මග්ගභිගානි පත්වා සම්මාසංකප්පොති. සද්ධා ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සද්ධින්ද්‍රියං හොතීති චුත්තා, බලානි පත්වා සද්ධාබලන්ති. හිරි බලානි පත්වා හිරිබලං හොතීති චුත්තා, ලොකපාලදුකං පත්වා හිරීති. ඔත්තප්පෙපි එසෙව නයො. අලොභො මූලං පත්වා අලොභො හොතීති චුත්තො, කම්මපථං පත්වා අනභිජ්ඣාති. අදොසො මූලං පත්වා අදොසො හොතීති චුත්තො, කම්මපථං පත්වා අබ්‍යාපාදොති. ඉමෙ සත්ත ද්වීසු යානෙසු විහත්තා.

වෙදනා පන එස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා හොතීති චුත්තා, ඤානභිගානි පත්වා සුබන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකො ධම්මො තීසු යානෙසු විහත්තො.

චිරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා චිරියන්ද්‍රියං හොතීති චුත්තං, මග්ගභිගානි පත්වා සම්මාචාරාමොති, බලානි පත්වා චිරියබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා පග්ගාහොති. සතිපි ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සතින්ද්‍රියං හොතීති චුත්තා, මග්ගභිගානි පත්වා සම්මාසංකප්පි, බලානි පත්වා සතිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සති හොතීති චුත්තා. එවං ඉමෙ ද්වෙ ධම්මා චතුසු යානෙසු විහත්තා.

සමාධි පන ඤානභිගානි පත්වා චිත්තස්සෙකග්ගතා හොතීති චුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගභිගානි පත්වා සම්මාසමාධීති. බලානි පත්වා සමාධිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සමථො අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡසු යානෙසු විහත්තො.

පඤ්ඤා පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා පඤ්ඤන්ද්‍රියං භොතීති චුත්තා, මග්ගඛිගානි පත්වා සම්මාදිට්ඨිති, බ්‍රාහ්මි පත්වා පඤ්ඤාබ්‍රහ්මිති, මූලානි පත්වා අමොභොති, කම්මපථං පත්වා සම්මාදිට්ඨිති, පිට්ඨිදුකං පත්වා සම්පජ්ඤං විපස්සනාති. එවං එකො ධම්මො සත්තස්ස යානෙස්ස විහත්තො.

සචෙ පන කොචි වදෙය්‍ය - ‘එත්ථ අපුබ්බං නාම නත්ථී, හෙට්ඨා ගනිතමෙව ගණ්හිත්වා තස්මිං තස්මිං යානෙ පදං පුරිතං, අනනුසන්ධිකා කථා උප්පට්ඨාපාටියා වොරෙහි ආහතභණ්ඩසදිසා, ගොයුපෙන ගතමග්ගෙ ආලුලිතතිණසදිසා අජානිත්වා කථිතා’ති, සො ‘මාභෙව’න්ති පටිසෙධෙත්වා වත්තබ්බො - ‘බුද්ධානං දෙසනා අනනුසන්ධිකා නාම නත්ථී, සානුසන්ධිකා ව භොති. අජානිත්වා කථිතාපි නත්ථී, සබ්බො ජානිත්වා කථිතායෙව. සම්මාසම්බුද්ධො හි තෙසං තෙසං ධම්මානං කිච්චං ජානාති, තං ඤත්වා කිච්චවසෙන විහත්තිං ආරොපෙත්තො අට්ඨාරස ධම්මා එකෙකකිච්චාති ඤත්වා එකෙකස්මිං යානෙ විහත්තිං ආරොපෙසි. සත්ත ධම්මා ද්වෙද්වෙකිච්චාති ඤත්වා ද්විසු ද්විසු යානෙස්ස විහත්තිං ආරොපෙසි. වෙදනා තිකිච්චාති ඤත්වා තීසු යානෙස්ස විහත්තිං ආරොපෙසි. වීරියසතීනං චත්තාරි චත්තාරි කිච්චාතීති ඤත්වා චතුසු චතුසු යානෙස්ස විහත්තිං ආරොපෙසි. සමාධි ඡකිච්චොති ඤත්වා ඡසු යානෙස්ස විහත්තිං ආරොපෙසි. පඤ්ඤා සත්තකිච්චාති ඤත්වා සත්තස්ස යානෙස්ස විහත්තිං ආරොපෙසි’.

තත්‍රිදං ඔපම්මං - එකො කිර පණ්ඩිතො රාජා රභොගතො චිත්තෙසි - ‘ඉමං රාජකුලසන්තකං න යථා වා තථා වා බාදිතබ්බං, සිප්පානුච්ඡවිකං චෙතනං වඩ්ඨෙස්සාමි’ති. සො සබ්බෙ සිප්පිකෙ සන්නිපාතාපෙත්වා ‘එකෙකසිප්පජානනකෙ පක්කොසථා’ති ආහ. එවං පක්කොසියමානා අට්ඨාරස ජනා උට්ඨහිංසු. තෙසං එකෙකං පටිච්ඡං දාපෙත්වා විස්සජ්ජෙසි. ‘ද්වෙ ද්වෙ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ පන සත්ත ජනා ආගමංසු. තෙසං ද්වෙ ද්වෙ පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘තීණි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ එකොච ආගච්ඡී. තස්ස තයො පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘චත්තාරි සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ ද්වෙ ජනා ආගමංසු. තෙසං චත්තාරි චත්තාරි පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘පඤ්ච සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ එකොපි නාගච්ඡී. ‘ඡ සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ එකොච ආගච්ඡී. තස්ස ඡ පටිච්ඡෙ දාපෙසි. ‘සත්ත සිප්පානි ජානන්තා ආගච්ඡන්තු’ති චුත්තෙ එකොච ආගච්ඡී. තස්ස සත්ත පටිච්ඡෙ දාපෙසි.

තත්ථ පණ්ඩිතො රාජා විය අනුත්තරො ධම්මරාජා. සිප්පජානනකා විය චිත්තචිත්තඛිගවසෙන උප්පන්නා ධම්මා. සිප්පානුච්ඡවිකචෙතනවඩ්ඪනං විය කිච්චවසෙන තෙසං තෙසං ධම්මානං විහත්තිආරොපනං.

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේෂ්ඨා

ධම්මද්දෙසවාරකථා නිව්ඨිතා.

2. ඉදහති තානෙව ධම්මිද්දෙසවාරෙ පාළිආරුල්හානි ඡජ්පඤ්ඤාස පදානි විහජිත්වා දස්සෙතුං ‘කතමො තස්මිං සමයෙ එස්සො හොති’තිආදිනා නයෙන නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො.

යො තස්මිං සමයෙ එස්සොති තස්මිං සමයෙ යො ඵුසනකවසෙන උප්පන්නො එස්සො, සො එස්සොති. ඉදං එස්සස්ස සභාවදීපනතො සභාවපදං නාම. ඵුසනාති ඵුසනාකාරො. සම්ඵුසනාති ඵුසනාකාරොව උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඨෙයිත්වා වුත්තො. සම්ඵුසිත්තන්ති සම්ඵුසිතභාවො. අයං පනෙත්ථ යොජනා – යො තස්මිං සමයෙ ඵුසනකවසෙන එස්සො, යා තස්මිං සමයෙ ඵුසනා, යා තස්මිං සමයෙ සම්ඵුසනා, යං තස්මිං සමයෙ සම්ඵුසිත්තන්තං; අථ වා, යො තස්මිං සමයෙ ඵුසනවසෙන එස්සො, අඤ්ඤානාපි පරියායෙන ඵුසනා සම්ඵුසනා සම්ඵුසිත්තන්ති වුච්චති, අයං තස්මිං සමයෙ එස්සො භොතීති. වෙදනාදීනම්පි නිද්දෙසෙසු ඉමිනාව නයෙන පදයොජනා වෙදිතබ්බා.

පටුන

උපවිචාරොති එවං පන උපසග්ගවසෙන විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. පණ්ඩිච්චං කොසල්ලං නෙපුඤ්ඤං වෙහඛ්‍යා චිත්තා උපපරික්ඛාති එවං අත්ථවසෙන විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං. තෙසු එස්සපදනිද්දෙසෙ තාව ඉමා තිස්සොපි විහත්තියො ලබ්භන්ති. ‘එස්සො චුසනා’ති හි බ්‍යඤ්ජනවසෙන විහත්තිගමනං හොති. ‘සම්චුසනා’ති උපසග්ගවසෙන. ‘සම්චුසිතත්ත’න්ති අත්ථවසෙන. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදනිද්දෙසෙසු විහත්තිගමනං වෙදිතබ්බං.

නානා හොත්තානිපි පන නාමනානත්තෙන ලක්ඛණනානත්තෙන කිච්චනානත්තෙන පටික්ඛෙපනානත්තෙනාති ඉමෙහි චතුහි කාරණෙහි නානා හොත්ති. තත්ථ කතමො තස්මිං සමයෙ බ්‍යාපාදො හොති? යො තස්මිං සමයෙ දොසො දුස්සනාති (ධ. ස. 419) එත්ථ බ්‍යාපාදොති වා, දොසොති වා, ද්වෙපි එතෙ කොධො එව, නාමෙන නානත්තං ගතාති. එවං ‘නාමනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

රාසට්ඨෙත ව පඤ්චපි ඛන්ධා එකොව ඛන්ධො හොති. එත්ථ පන රූපං රූප්පනලක්ඛණං, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණං, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණං, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණං, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණන්ති ඉමිනා ලක්ඛණනානත්තෙන පඤ්චක්ඛන්ධා හොත්ති. එවං ‘ලක්ඛණනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චිත්තාරො සම්මප්පධානා – “ඉධ හික්ඛු අනුප්පන්නානං පාපකානං අකුසලානං ධම්මානං අනුප්පාදාය...පෙ.... චිත්තං පග්ගණ්හාති පදහති”ති (විභ. 390; දී. නි. 2.402) එකමෙව වීරියං කිච්චනානත්තෙන චතුසු යානෙසු ආගතං. එවං ‘කිච්චනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

චිත්තාරො අසද්ධම්මා – කොධගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, මක්ඛගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, ලාභගරුතා න සද්ධම්මගරුතා, සක්කාරගරුතා න සද්ධම්මගරුතාති, එවමාදීසු (අ. නි. 4.44) පන ‘පටික්ඛෙපනානත්තෙන’ නානත්තං වෙදිතබ්බං.

ඉමානි පන චිත්තාරි නානත්තානි න එස්සෙයෙව ලබ්භන්ති, සබ්බෙසුපි එස්සපඤ්චකාදීසු ලබ්භන්ති. එස්සස්ස හි එස්සොති නාමං...පෙ.... චිත්තස්ස විත්තන්ති. එස්සො ව චුසනලක්ඛණො, වෙදනා වෙදයිතලක්ඛණං, සඤ්ඤා සඤ්ජානනලක්ඛණං, චෙතනා චෙතයිතලක්ඛණං, විඤ්ඤාණං විජානනලක්ඛණං. තථා එස්සො චුසනකිච්චො, වෙදනා අනුභවනකිච්චා, සඤ්ඤා සඤ්ජානනකිච්චා, චෙතනා චෙතයිතකිච්චා, විඤ්ඤාණං විජානනකිච්චන්ති. එවං කිච්චනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං.

පටික්ඛෙපනානත්තං එස්සපඤ්චමකෙ නත්ථි. අලොභාදිනිද්දෙසෙ පන අලොභො අලුඛ්භනා අලුඛිතත්තන්තිආදිනා නයෙන ලබ්භන්ති එවං

පටික්ඛෙපනානත්තෙන නානත්තං වෙදිතබ්බං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ලබ්භමානවසෙන චතුබ්බධම්මි නානත්තං වෙදිතබ්බං.

අපරදීපනා පන පදත්ථුති වා හොති දළ්භිකම්මං වාති එවං ද්වෙ යානානි ගච්ඡති. යට්ඨිකොට්ඨා උප්පිලෙන්තෙන විය හි සකිමෙව එස්සොති වුත්තෙ එතං පදං පුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම න හොති. පුනස්සුතං බ්‍යාඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘එස්සො චූසනා සම්චූසනා සම්චූසිතත්ත’න්ති වුත්තෙ පුල්ලිතමණ්ඩිතවිභූසිතං නාම හොති. යථා හි දහරකුමාරං න්භාපෙත්වා, මනාරමං වත්ථං පරිදහාපෙත්වා පුප්ඵානි පිළන්ධාපෙත්වා අක්ඛිති අඤ්ජෙත්වා අථස්ස නලාටෙ එකමෙව මනොසිලාබ්න්දුං කරෙය්‍යං, තස්ස න එත්තාවතා විත්තතිලකො නාම හොති. නානාවණ්ණෙනි පන පරිවාරෙත්වා බිත්දුසු කතෙසු විත්තතිලකො නාම හොති. එවංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. අයං ‘පදත්ථුති’ නාම.

බ්‍යාඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ච පුනස්සුතං භණ්ණමෙව දළ්භිකම්මං නාම. යථා හි ‘ආවුසො’ති වා ‘භන්තෙ’ති වා ‘යක්ඛො’ති වා ‘සප්පො’ති වා වුත්තෙ දළ්භිකම්මං නාම න හොති. ‘ආවුසො ආවුසො’ ‘භන්තෙ භන්තෙ’ ‘යක්ඛො යක්ඛො’ ‘සප්පො සප්පො’ති වුත්තෙ පන දළ්භිකම්මං නාම හොති. එවමෙව සකිදෙව යට්ඨිකොට්ඨා උප්පිලෙන්තෙන විය ‘එස්සො’ති වුත්තෙ පදං දළ්භිකම්මං නාම න හොති. පුනස්සුතං බ්‍යාඤ්ජනවසෙන උපසග්ගවසෙන අත්ථවසෙන ‘එස්සො චූසනා සම්චූසනා සම්චූසිතත්ත’න්ති වුත්තෙයෙව ‘දළ්භිකම්මං’ නාම හොතිති. එවං අපරදීපනා ද්වෙ යානානි ගච්ඡති. එතස්සාපි වසෙන ලබ්භමානකපදනිද්දෙසෙසු සබ්බත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො.

අයං තස්මිං සමයෙ එස්සො හොතිති යස්මිං සමයෙ පඨමං කාමාවචරං මහාකුසලවිත්තං උප්පජ්ජති, තස්මිං සමයෙ අයං එස්සො නාම හොතිති අත්ථො. අයං තාව එස්සපදනිද්දෙසස්ස වණ්ණනා. ඉතො පරෙසු පන වෙදනාදීනං පදානං නිද්දෙසෙසු විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයිස්සාම. සෙසං ඉධ වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

3. යං තස්මිං සමයෙති එත්ථ කිඤ්චාපි කතමා තස්මිං සමයෙ වෙදනා හොතිති ආරද්ධං, ‘සාතපදවසෙන පන ‘ය’න්ති වුත්තං. තජ්ජාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජන්ති එත්ථ ‘තජ්ජා’ වුච්චති තස්ස සාතසුඛස්ස අනුච්ඡවිකා සාරුප්පා. අනුච්ඡවිකත්ථොපි හි අයං ‘තජ්ජා’-සද්දො හොති. යථාහ – “තජ්ජං තස්සාරුප්පං කථං මන්තෙති”ති (ම. නි. 3.246). තෙහි වා රූපාදීහි ආරම්මණෙනි ඉමස්ස ච සුඛස්ස පච්චයෙනි ජාතානිපි තජ්ජා. මනොවිඤ්ඤාණමෙව නිස්සත්තට්ඨෙන ධාතුති මනොවිඤ්ඤාණධාතු. සම්ඵස්සතො ජාතං, සම්ඵස්සෙ වා ජාතන්ති සම්ඵස්සජං. විත්තනිස්සිතත්තා වෙතසිකං. මධුරට්ඨෙන සාතං. ඉදං වුත්තං හොති – යං තස්මිං සමයෙ යථාවුත්තෙන අත්ථොන තජ්ජාය මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා සම්ඵස්සජං වෙතසිකං.

සාතං, අයං තස්මිං සමයෙ වෙදනා භොතීති. එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජනා වෙදිතබ්බො.

ඉදානි වෙනසිකං සුඛන්තිආදීසු වෙනසිකපදෙන කායිකසුඛං පටික්ඛිපති, සුඛපදෙන වෙනසිකං දුක්ඛං. වෙනොසම්ඵස්සජන්ති චිත්තසම්ඵස්සෙ ජාතං. සාතං සුඛං වෙදයිතන්ති සාතං වෙදයිතං, න අසාතං වෙදයිතං; සුඛං වෙදයිතං, න දුක්ඛං වෙදයිතං. පරතො තිණි පදානි ඉත්ථිලිඬිගවසෙන වුත්තානි. සාතා වෙදනා, න අසාතා; සුඛා වෙදනා, න දුක්ඛාති. අයමෙව පනෙත්ථ අත්ථො.

4. සඤ්ඤානිද්දෙසෙ තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජාති තස්සාකුසලසඤ්ඤාය අනුවච්ඡවිකාය මනොවිඤ්ඤාණධාතූයා සම්ඵස්සමිහි ජාතා. සඤ්ඤාති සභාවනාමං. සඤ්ජානනාති සඤ්ජානනාකාරො. සඤ්ජානිතත්තන්ති සඤ්ජානිතභාවො.

5. වෙනනානිද්දෙසෙපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතබ්බො.

චිත්තනිද්දෙසෙ චිත්තචිත්තතාය චිත්තං. ආරම්මණං මිනමානං ජානාතීති මනො. මානසන්ති මනො එව. “අන්තලික්ඛවරො පාසො ය්වායං වරති මානසො”ති (සං. නි. 1.151; මහාව. 33) හි එත්ථ පන සම්පයුත්තකධම්මො ‘මානසො’ති වුත්තො.

“කථඤ්ඤි භගවා තුය්හං, සාවකො සාසනෙ රතො;
අප්පත්තමානසො සෙක්ඛො, කාලං කයිරා ජනෙ සුතා”ති. (සං. නි. 1.159);

එත්ථ අරහත්තං ‘මානස’න්ති වුත්තං. ඉධ පන ‘මනොව’ මානසං. ඛාඤ්ජනවසෙන භෙතං පදං වඩ්ඪිතං.

හදයන්ති චිත්තං. “චිත්තං වා තෙ බ්විස්සාමි, හදයං වා තෙ ඵාලෙස්සාමි”ති (සං. නි. 1.237; සු. නි. ආලවකසුත්ත) එත්ථ උරො හදයන්ති වුත්තං. “හදයා හදයං මඤ්ඤෙ අඤ්ඤාය තච්ඡති”ති (ම. නි. 1.63) එත්ථ චිත්තං. “වක්කං හදය”න්ති (දී. නි. 2.377; ම. නි. 1.110) එත්ථ හදයවත්ථු. ඉධ පන චිත්තමෙව අබ්භන්තරට්ඨයෙන ‘හදය’න්ති වුත්තං. තමෙව පරිසුද්ධට්ඨයෙන පණ්ඩරං. භවඬිගං සන්ධායෙන වුත්තං. යථාහ – “පහස්සරමිදං, හික්ඛවෙ, චිත්තං, තඤ්ච ඛො ආගන්තුකෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨ”න්ති (අ. නි. 1.49). තතො නික්ඛන්තත්තා පන අකුසලමිපි, ගඬිගාය නික්ඛන්තා නදී ගඬිගා විය, ගොධාවරිතො නික්ඛන්තා ගොධාවරී විය ව, පණ්ඩරන්ත්වෙව වුත්තං.

මනො මනායතනන්ති ඉධ පන මනොග්ගහණං මනස්සෙව ආයතනභාවදීපනත්ථං. තෙනෙතං දීපෙති – ‘නයිදං දෙවායතනං විය මනස්ස

ආයතනන්තා මනායතනං, අථ ඛො මනො ඵච ආයතනං මනායතන'න්ති. තත්ථ නිවාසයානට්ඨයෙන ආකරට්ඨයෙන සමොසරණයානට්ඨයෙන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨයෙන කාරණට්ඨයෙන ච ආයතනං වෙදිතබ්බං. තථා හි ලොකෙ 'ඉස්සරායතනං වාසුදෙවායතන'න්තිආදීසු නිවාසට්ඨානං ආයතනන්ති වුවිවති. 'සුවණ්ණායතනං රජතායතන'න්තිආදීසු ආකරො. සාසනෙ පන 'මනොරමෙ ආයතනෙ සෙවන්ති නං විහඬිගමා'තිආදීසු (අ. නි. 5.38) සමොසරණට්ඨානං. 'දක්ඛිණාපථො ගුන්තං ආයතන'න්තිආදීසු සඤ්ජාතිදෙසො. 'තත්ත තත්තෙව සක්ඛිහබ්බතං පාපුණාති සති සතිආයතනෙ'තිආදීසු (ම. නි. 3.158) කාරණං. ඉධ පන සඤ්ජාතිදෙසට්ඨයෙන සමොසරණයානට්ඨයෙන කාරණට්ඨයෙනාති තිධාපි වට්ටති.

ඵස්සාදයො හි ධම්මා ඵත්ථ සඤ්ජායන්තීති සඤ්ජාතිදෙසට්ඨයෙනපි ඵතං ආයතනං. බහිද්ධා රූපසද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බා ආරම්මණභාවෙනත්ථ ඔසරන්තීති සමොසරණයානට්ඨයෙනපි ආයතනං. ඵස්සාදීනං පන සහජාතාදිපච්චයට්ඨයෙන කාරණන්තා කාරණට්ඨයෙනපි ආයතනන්ති වෙදිතබ්බං. මනින්ද්‍රියං වුත්තත්ථමෙව.

විජානාතීති විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව ඛන්ධො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො. තස්ස රාසිආදිවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. මහාඋදකක්ඛන්ධොත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡතීති (අ. නි. 4.51). ඵත්ථ හි රාසට්ඨයෙන ඛන්ධො වුත්තො. 'සිලක්ඛන්ධො සමාධික්ඛන්ධො'තිආදීසු (දී. නි. 3.355) ගුණට්ඨයෙන. 'අද්දසා ඛො භගවා මහන්තං දාරුක්ඛන්ධ'න්ති (සං. නි. 4.241) ඵත්ථ පණ්ණත්තිමත්තට්ඨයෙන. ඉධ පන රුළුහිතො ඛන්ධො වුත්තො. රාසට්ඨයෙන හි විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ඵකදෙසො ඵකං විඤ්ඤාණං. තස්මා යථා රුක්ඛස්ස ඵකදෙසං ඡින්නන්තො රුක්ඛං ඡින්නතීති වුවිවති, ඵවමෙව විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ඵකදෙසභූතං ඵකමිපි විඤ්ඤාණං රුළුහිතො විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොති වුත්තං.

තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතුති තෙසං ඵස්සාදීනං ධම්මානං අනුච්ඡවිකා මනොවිඤ්ඤාණධාතු. ඉමස්මිඤ්ඤි පදෙ ඵකමෙව විත්තං මිනනට්ඨයෙන මනො, විජානනට්ඨයෙන විඤ්ඤාණං, සභාවට්ඨයෙන නිස්සත්තට්ඨයෙන වා ධාතුති තීහි නාමෙහි වුත්තං. ඉති ඉමස්මිං ඵස්සපඤ්චමකෙ ඵස්සො තාව යස්මා ඵස්සො ඵච, න තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජො, විත්තඤ්ච යස්මා තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඵච, තස්මා ඉමස්මිං පද්ද්වයෙ 'තප්පාමනොවිඤ්ඤාණධාතුසම්ඵස්සජා'ති පඤ්ඤත්ති න ආරොපිතා. විතක්කපදාදීසු පන ලබ්භමානාපි ඉධ පච්ඡින්නන්තා න උද්ධවා.

ඉමෙසඤ්ච පන ඵස්සපඤ්චමකානං ධම්මානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන භගවතා දුක්කරං කතං. නානාඋදකානඤ්ඤි නානාතෙලානං වා ඵකභාජනෙ පක්ඛිපිත්වා දිවසං

නිම්මට්ඨිතානං චණ්ණං ගන්ධරසානං නානාකාය දිස්වා වා සායින්වා වා සායින්වා වා නානාකරණං සක්කා භවෙය්‍ය ඤාතුං. එවං සන්තෙපි තං දුක්කරන්ති වුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධෙන පන ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං පාටියෙක්කං පාටියෙක්කං විනිබ්භොගං කත්වා පඤ්ඤත්තිං උද්ධරමානෙන අතිදුක්කරං කතං. තෙනාහ ආයස්මා නාගසෙනත්ථෙරො –

“දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතන්ති. ‘කිං, භන්තෙ නාගසෙන, භගවතා දුක්කරං කත’න්ති. ‘දුක්කරං, මහාරාජ, භගවතා කතං, යං ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං එකාරම්මණෙ පවත්තමානානං වචන්ථානං අක්ඛාතං – අයං එස්සො, අයං වෙදනා, අයං සඤ්ඤා, අයං චෙතනා, ඉදං චිත්ත’න්ති. ‘ඔපම්මං, භන්තෙ, කරොහි’ති. ‘යථා, මහාරාජ, කොච්ඡෙව පුරිසො නාවාය සමුද්දං අජ්ඣොගාහෙත්වා හත්ථපුටෙන උදකං ගහෙත්වා ජීවිහාය සායින්වා ජානෙය්‍ය නු ඛො, මහාරාජ, සො පුරිසො – ඉදං ගඬිගාය උදකං, ඉදං යමුනාය උදකං, ඉදං අවිරවතියා උදකං, ඉදං සරභුයා උදකං, ඉදං මහියා උදක’න්ති? ‘දුක්කරං, භන්තෙ, ජානිතු’න්ති. ‘තතො දුක්කරතරං ඛො, මහාරාජ, භගවතා කතං යං ඉමෙසං අරුපීනං චිත්තචෙතසිකානං ධම්මානං...පෙ.... ඉදං චිත්ත’”න්ති (මි. ප. 2.7.16).

7. විතක්කනිද්දෙසෙ තක්කනවසෙන තක්කො. තස්ස තිත්තකං තක්කෙසි කුම්භං තක්කෙසි සකටං තක්කෙසි යොජනං තක්කෙසි අද්ධයොජනං තක්කෙසිති එවං තක්කනවසෙන පවත්ති වෙදිතබ්බො. ඉදං තක්කස්ස සභාවපදං. විතක්කනවසෙන විතක්කො. බලවතරතක්කස්සෙනං නාමං. සුට්ඨි කප්පනවසෙන සඬිකප්පො. එකග්ගං චිත්තං ආරම්මණෙ අප්පෙතීති අප්පනා. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. බලවතරා වා අප්පනා බ්‍යප්පනා. ආරම්මණෙ චිත්තං අභිනිරොපෙති පතිට්ඨාපෙතීති චෙතසො අභිනිරොපනා. යාථාචතාය නිය්‍යානිකතාය ව කුසලභාවප්පත්තො පසත්ථො සඬිකප්පොති සම්මාසඬිකප්පො.

8. විචාරනිද්දෙසෙ ආරම්මණෙ චරණකවසෙන වාරො. ඉදමස්ස සභාවපදං. විචරණවසෙන විචාරො. අනුගන්ත්වා විචරණවසෙන අනුවිචාරො. උපගන්ත්වා විචරණවසෙන උපවිචාරොති. උපසග්ගවසෙන වා පදානි වඩ්ඪිතානි. ආරම්මණෙ චිත්තං, සරං විය ජියාය, අනුසන්දහිත්වා යපනතො චිත්තස්ස අනුසන්ධානතා. ආරම්මණං අනුපෙක්ඛමානො විය තිට්ඨතීති අනුපෙක්ඛනතා. විචරණවසෙන වා උපෙක්ඛනතා අනුපෙක්ඛනතා.

9. පිනිනිද්දෙසෙ පිනීති සභාවපදං. පමුදිතස්ස භාවො පාමොජ්ජං. ආමොදනාකාරො ආමොදනා. පමොදනාකාරො පමොදනා. යථා වා

හෙසජ්ජානං වා තෙලානං වා උණ්ණොදකසීතොදකානං වා එකතොකරණං මොදනාති වුච්චති, එවමයම්පි පිති ධම්මානං එකතොකරණෙන මොදනා. උපසග්ගවසෙන පන මණ්ඩෙත්වා ආමොදනා පමොදනාති වුත්තා. භාසෙතීති භාසො. පභාසෙතීති පභාසො. හට්ඨපහට්ඨාකාරානමෙනං අධිවචනං. චිත්තීති චිත්තං; ධනස්සෙනං නාමං. අයං පන සොමනස්සපච්චයත්තා චිත්තිසරික්ඛතාය චිත්ති. යථා හි ධනිනො ධනං පටිච්ච සොමනස්සං උජ්ජජ්ජති, එවං පිතිමතොපි පිතිං පටිච්ච සොමනස්සං උජ්ජජ්ජති, තස්මා චිත්තීති වුත්තා. තුට්ඨිසභාවසණ්ඨිතාය පිතියා එතං නාමං. පිතිමා පන පුග්ගලො කායචිත්තානං උග්ගතත්තා අබ්භුග්ගතත්තා උදග්ගොති වුච්චති. උදග්ගස්ස භාවො ඔදග්ගං. අත්තනො මනතා අත්තමනතා. අනභිරද්ධස්ස හි මනො දුක්ඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම න හොති, අභිරද්ධස්ස පන සුඛපදට්ඨානත්තා අත්තනො මනො නාම හොති. ඉති අත්තනො මනතා අත්තමනතා, සකමනතා. සකමනස්ස භාවොති අත්ථො. සා පන යස්මා න අඤ්ඤස්ස කස්සචි අත්තනො මනතා, චිත්තස්සෙව පනෙසො භාවො, චෙතසිකො ධම්මො, තස්මා අත්තමනතා චිත්තස්සාති වුත්තා.

11. එකග්ගතානිද්දෙසෙ අවලභාවෙන ආරම්මණෙ තිට්ඨතීති යිති. පරතො පදද්වයං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. අපිච සම්පයුත්තධම්මෙ ආරම්මණමිති සම්පිණ්ඩෙත්වා තිට්ඨතීති සණ්ඨිති. ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා තිට්ඨතීති අවට්ඨිති. කුසලපක්ඛස්මිඤ්ඤි චත්තාරො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති - සද්ධා සති සමාධි පඤ්ඤාති. තෙනෙව සද්ධා ඔකප්පනාති වුත්තා, සති අපිලාපනතාති, සමාධි අවට්ඨිතීති, පඤ්ඤා පරියොගාහනාති. අකුසලපක්ඛෙ පන තයො ධම්මා ආරම්මණං ඔගාහන්ති - තණ්හා දිට්ඨි අවිජ්ජාති. තෙනෙව තෙ ඔසාති වුත්තා. චිත්තෙකග්ගතා පනෙත්ථ න බලවතී හොති. යථා හි රජුට්ඨානට්ඨානෙ උදකෙන සිඤ්චිත්වා සම්මට්ඨෙ ථොකමෙව කාලං රජො සන්තිසීදති, සුක්ඛන්තෙ සුක්ඛන්තෙ පුන පකතිභාවෙන වුට්ඨාති, එවමෙව අකුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා න බලවතී හොති. යථා පන තස්මිං යානෙ සට්ඨෙ උදකං ආසිඤ්චිත්වා කුදාලෙන ඛනිත්වා ආකොටනමද්දනසට්ඨනාති කත්වා උපලිත්තෙ ආදාසෙ විය ඡායා පඤ්ඤායති, වස්සසතාතික්කමෙපි තංමුහුත්තකතං විය හොති, එවමෙව කුසලපක්ඛෙ චිත්තෙකග්ගතා බලවතී හොති.

උද්ධච්චිචිකිච්ඡාවසෙන පචත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො අවිසාහාරො. උද්ධච්චිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ගච්ඡන්තං චිත්තං වික්ඛිපති නාම. අයං පන තථාච්ඤා වික්ඛෙපො න හොතීති අවික්ඛෙපො. උද්ධච්චිචිකිච්ඡාවසෙනෙව ච චිත්තං විසාහටං නාම හොති, ඉතො චිතො ච හරීයති. අයං පන එවං අවිසාහටස්ස මානසස්ස භාවොති අවිසාහටමානසතා.

සමථොති තිවිධො සමථො — චිත්තසමථො, අධිකරණසමථො, සබ්බසංඛාරසමථොති. තත්ථ අට්ඨසු සමාපත්තීසු චිත්තෙකග්ගතා චිත්තසමථො නාම. තඤ්ඤි ආගම්ම චිත්තවලනං චිත්තවිජ්ජනං සම්මති වූපසම්මති, තස්මා සො චිත්තසමථොති වූච්චති. සම්මුඛාවිනාශාදිසත්තවිධො සමථො අධිකරණසමථො නාම. තඤ්ඤි ආගම්ම තාති තාති අධිකරණාති සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා සො අධිකරණසමථොති වූච්චති. යස්මා පන සබ්බෙ සංඛාරා නිබ්බානං ආගම්ම සම්මන්ති වූපසම්මන්ති, තස්මා තං සබ්බසංඛාරසමථොති වූච්චති. ඉමස්මිං අත්ථෙ චිත්තසමථො අධිජ්ජෙතො. සමාධිලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති සමාධිත්ථියං. උද්ධච්චෙ න කම්පතීති සමාධිබලං. සම්මාසමාධීති යාථාචසමාධි නියානිකසමාධි කුසලසමාධි.

12. සද්ධිත්ථියනිද්දෙසෙ බුද්ධාදිගුණානං සද්දහනවසෙන සද්ධා. බුද්ධාදීනි වා රතනානි සද්දහති පත්තියායතීති සද්ධා. සද්දහනාති සද්දහනාකාරො. බුද්ධාදීනං ගුණෙ ඔගාහති, භිත්තීන්වා විය අනුපවිසතීති ඔකප්පනා. බුද්ධාදීනං ගුණෙසු එතාය සත්තා අතිවිය පසිදන්ති, සයං වා අභිජ්ජෙතීති අභිජ්ජසාදො. ඉදානි යස්මා සද්ධිත්ථියාදීනං සමාසපදානං වසෙන අඤ්ඤස්මිං පරියායෙ ආරද්ධෙ ආදිපදං ගහෙත්වාච පදභාජනං කරියති — අයං අභිධම්මෙ ධම්මතා — තස්මා පුන සද්ධාති වුත්තං. යථා වා ඉත්ථියා ඉන්ද්‍රියං ඉත්ථිත්ථියං, න තථා ඉදං. ඉදං පන සද්ධාව ඉන්ද්‍රියං සද්ධිත්ථියන්ති. එවං සමානාධිකරණභාවඤ්ඤාපනත්ථමපි පුන සද්ධාති වුත්තං. එවං සබ්බපදනිද්දෙසෙසු ආදිපදස්ස පුන වචනෙ පයොජනං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති සද්ධිත්ථියං. අසද්ධියෙ න කම්පතීති සද්ධාබලං.

13. චිරිසිත්ථියනිද්දෙසෙ චෙතසිකොති ඉදං චිරියස්ස නියමතො චෙතසිකභාවදීපනත්ථං වුත්තං. ඉදඤ්ඤි චිරියං ‘යදපි, භික්ඛවෙ, කායිකං චිරියං තදපි චිරියසම්බොජ්ඣකඛිගො, යදපි චෙතසිකං චිරියං තදපි චිරියසම්බොජ්ඣකඛිගොති. ඉතිහිදං උද්දෙසං ගච්ඡති’ති (සං. නි. 5.233) එවමාදීසු සුත්තෙසු වච්ඡකමාදීනි කරොන්තස්ස උප්පන්නත්තා ‘කායික’න්ති වූච්චමානමපි කායවිඤ්ඤාණං විය කායිකං නාම නත්ථි, චෙතසිකමෙව පනෙතන්ති දස්සෙතුං ‘චෙතසිකො’ති වුත්තං. චිරියාරම්භොති චිරියසංඛාරො ආරම්භො. ඉමිනා සෙසාරම්භෙ පටික්ඛිපති. අයඤ්ඤි ‘ආරම්භ’-සද්දො කම්මෙ ආපත්තියං කිරියායං චිරියෙ හිංසාය විකොපනෙති අනෙකෙසු අත්ථෙසු ආගතො.

‘යංකිඤ්චි දුක්ඛං සම්භොති, සබ්බං ආරම්භපච්චයා;
ආරම්භානං නිරොධෙන, නත්ථි දුක්ඛස්ස සම්භවො’ති. (සු. නි. 749);

එත්ථ හි කම්මං ‘ආරම්භෝ’ති ආගතං. “ආරම්භනි ච විජ්ජට්ඨාරි ච භොති”ති (අ. නි. 5.142; පු. ප. 191) එත්ථ ආපත්ති. “මහායඤ්ඤා මහාරම්භා න තෙ භොත්ති මහජ්ඣලා”ති (අ. නි. 4.39; සං. නි. 1.120) එත්ථ යුජ්ජස්සාපනාදිකිරියා. “ආරම්භථ නික්කමථ යුඤ්ජථ බුද්ධසාසනෙ”ති (සං. නි. 1.185) එත්ථ වීරියං. “සමණං ගොතමං උද්දිස්ස පාණං ආරහන්ති”ති (ම. නි. 2.51-52) එත්ථ හිංසා. “බීජගාමභූතගාමසමාරම්භා පටිවිරතො භොති”ති (දී. නි. 1.10; ම. නි. 1.293) එත්ථ ඡෙදනභඤ්ජනාදිකං විකොපනං. ඉධ පන වීරියමෙව අධිජ්ජෙතං. තෙනාහ – ‘වීරියාරම්භොති වීරියසංඛිඛාතො ආරම්භෝ’ති. වීරියඤ්ඤි ආරම්භනකවසෙන ආරම්භොති චූච්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. කොසජ්ජතො නික්ඛමනවසෙන නික්කමො. පරං පරං යානං අක්කමනවසෙන පරක්කමො. උග්ගන්ත්වා යමනවසෙන උය්‍යාමො. බ්‍යායමනවසෙන වායාමො. උස්සාහනවසෙන උස්සාහො. අධිමත්තස්සාහනවසෙන උස්සොළ්භී. ථීරභාවට්ඨෙන ථාමො. චිත්තචෙතසිකානං ධාරණවසෙන අවිච්ඡෙදතො වා පචත්තනවසෙන කුසලසන්තානං ධාරෙතීති ධිති.

අපරො නයො – නික්කමො චෙසො කාමානං පනුදනාය, පරක්කමො චෙසො ඛන්ධනච්ඡෙදාය, උය්‍යාමො චෙසො ඔසනිත්ථරණාය, වායාමො චෙසො පාරභිගමනට්ඨෙන, උස්සාහො චෙසො පුබ්බභිගමට්ඨෙන, උස්සොළ්භී චෙසො අධිමත්තට්ඨෙන, ථාමො චෙසො පලිසුග්ගසාධනනාය, ධිති චෙසො අවට්ඨිතිකාරිකායාති.

“කාමං තචො ච න්භාරු ච අට්ඨි ච අවසිස්සතු”ති (ම. නි. 2.184; සං. නි. 2.22, 237; අ. නි. 2.5; මහානි. 196; චූළනි. බග්ගවිසාණසුත්තනිද්දෙස 154) එවං පචත්තිකාලෙ අසිට්ඨපරක්කමවසෙන අසිට්ඨපරක්කමතා; ථීරපරක්කමො, දළ්භපරක්කමොති අත්ථො. යස්මා පනෙතං වීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ඡන්දං න නික්ඛිපති, ධුරං න නික්ඛිපති, න ඔතාරෙති, න විස්සජ්ජෙති, අනොසක්කිතමානසතං ආවහති, තස්මා අනික්ඛිත්තජන්දතා අනික්ඛිත්තධුරතාති චුත්තං. යථා පන තජ්ජාතිකෙ උදකසම්භින්නට්ඨානෙ ධුරවාහගොණං ගණ්හථාති වදන්ති, සො ඡණ්ණුතා භූමිං උජ්ජිලෙත්වාපි ධුරං වහති, භූමියං පතිතුං න දෙනි, එවමෙව වීරියං කුසලකම්මකරණට්ඨානෙ ධුරං උක්ඛිපති පග්ගණ්හාති, තස්මා ධුරසම්පග්ගාහොති චුත්තං. පග්ගහලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති වීරිසින්ද්‍රියං. කොසජ්ජෙ න කම්පතීති වීරියබලං. යාථාවනියානිකකුසලවායාමනාය සම්මාවායාමො.

14. සතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ සරණකවසෙන සති. ඉදං සතියා සභාවපදං. පුනස්පුනං සරණතො අනුස්සරණවසෙන අනුස්සති. අභිමුඛං ගන්ත්වා විය සරණතො පටිසරණවසෙන පටිස්සති. උපසග්ගවසෙන වා වඩ්ඪිතමත්තමෙතං.

සරණාකාරො සරණතා. යස්මා පන සරණතාති තිණ්ණං සරණානම්පි නාමං,
තස්මා තං පටිසෙධෙතුං පුන සතිග්ගහණං කතං. සතිසංඛාරා සරණතාති
අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො. සුතපරියත්තස්ස ධාරණභාවතො ධාරණතා.
අනුපවිසනසංඛාරානෙත ඔගාහනට්ඨෙත අපිලාපනභාවො අපිලාපනතා. යථා හි
ලාබ්ඛකථාහාදීති උදකෙ ජලවත්ති, න අනුපවිසත්ති, න තථා ආරම්මණෙ සති.
ආරම්මණඤ්ඤෙසා අනුපවිසති, තස්මා අපිලාපනතාති චුත්තා.
විරකතවිරහාසිතානං අසම්මුස්සනභාවතො අසම්මුස්සනතා.
උපට්ඨානලක්ඛණෙ ජොතනලක්ඛණෙ ච ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං.
සතිසංඛාරං ඉන්ද්‍රියං සතින්ද්‍රියං. පමාදෙ න කම්පතීති සතිබලං. යාථාවසති
නියානානිකසති කුසලසතීති සම්මාසති.

16. පඤ්ඤින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ තස්ස තස්ස අත්ථස්ස පාකටකරණසංඛාරානෙත
පඤ්ඤාපනට්ඨෙත පඤ්ඤා. තෙන තෙන වා අනිච්චාදිනා පකාරෙන ධම්මෙ
ජානාතීති පඤ්ඤා. ඉදමස්සා සභාවපදං. පජානනාකාරො පජානනා.
අනිච්චාදිති විචිනාතීති විචයො. පවිචයොති උපසග්ගෙන පදං වඩ්ඪිතං.
චතුසච්චධම්මෙ විචිනාතීති ධම්මවිචයො. අනිච්චාදිනං සල්ලක්ඛණවසෙන
සල්ලක්ඛණා. සායෙව පුන උපසග්ගනානත්තෙන උපලක්ඛණා
පච්චුපලක්ඛණාති චුත්තා. පණ්ඩිතස්ස භාවො පණ්ඩිච්චං. කුසලස්ස භාවො
කොසල්ලං. නිපුණස්ස භාවො නෙපුඤ්ඤං. අනිච්චාදිනං විභාවනවසෙන
වෙහඛ්‍යා. අනිච්චාදිනං චිත්තනකවසෙන චිත්තා. යස්ස වා උප්පජ්ජති තං
අනිච්චාදිති චිත්තාපෙතීති චිත්තා. අනිච්චාදිති උපපරික්ඛතීති උපපරික්ඛා.
භූරීති පථවියා නාමං. අයම්පි සණ්ඨට්ඨෙත චිත්ථට්ඨෙත ච භූරී වියාති භූරී.
තෙන චුත්තං - “භූරී චුච්චති පථවී. තාය පථවීසමාය චිත්ථට්ඨාය විපුලාය
පඤ්ඤාය සමන්තාගතොති භූරිපඤ්ඤොති (මහානි. 27) . අපිච පඤ්ඤාය එතං
අධිච්චනං භූරී”ති. භූතෙ අත්ථෙ රමතීති භූරී. අසනි විය සිලුච්චයෙ කිලෙසෙ
මෙධති හිංසතීති මෙධා. ඛිජ්ජං ගහණධාරණට්ඨෙත වා මෙධා. යස්ස උප්පජ්ජති
තං අත්තහිතපටිපත්තියං සම්පයුත්තධම්මෙ ච යාථාවලක්ඛණපටිච්චෙධෙ
පරිනෙතීති පරිණායිකා. අනිච්චාදිවසෙන ධම්මෙ විපස්සතීති විපස්සනා. සම්මා
පකාරෙහි අනිච්චාදිති ජානාතීති සම්පජ්ඤං. උප්පථපටිපත්තෙ සිත්ඨවෙ
විථිආරොපනත්ථං පතොදො විය උප්පථෙ ධාවනකං කුට්චිත්තං
විථිආරොපනත්ථං විජ්ඣතීති පතොදො විය පතොදො. දස්සනලක්ඛණෙ
ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ඉන්ද්‍රියං. පඤ්ඤාසංඛාරං ඉන්ද්‍රියං පඤ්ඤින්ද්‍රියං.
අවිජ්ජාය න කම්පතීති පඤ්ඤාබලං. කිලෙසච්ඡෙදනට්ඨෙත පඤ්ඤාව සත්ථං
පඤ්ඤාසත්ථං. අච්චුග්ගතට්ඨෙත පඤ්ඤාව පාසාදො පඤ්ඤාපාසාදො.

ආලොකනට්ඨෙත පඤ්ඤාව ආලොකො පඤ්ඤාආලොකො.
ඔහාසනට්ඨෙත පඤ්ඤාව ඔහාසො පඤ්ඤාඔහාසො. පජ්ජොතනට්ඨෙත
පඤ්ඤාව පජ්ජොතො පඤ්ඤාපජ්ජොතො. පඤ්ඤාවතො හි එකපල්ලභිකෙන

නිසින්නස්ස දසසහස්සිලොකධාතු එකාලොකා එකොහාසා එකපජ්ජොතා හොති, තෙනෙනං චුත්තං. ඉමෙසු පන තිසු පදෙසු එකපදෙනපි එතස්මිං අත්ථො සිද්ධො, යානි පනෙතානි “චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, ආලොකා. කතමෙ චත්තාරො? චන්දාලොකො සූරියාලොකො අග්‍යාලොකො පඤ්ඤාලොකො. ඉමෙ ඛො, භික්ඛවෙ, චත්තාරො ආලොකා. එතදග්ගං, භික්ඛවෙ, ඉමෙසං චතුත්තං ආලොකානං යදිදං පඤ්ඤාලොකො”. තථා “චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, ඔහාසා...පෙ.... චත්තාරොමෙ, භික්ඛවෙ, පජ්ජොතා”ති (අ. නි. 4.144) සත්තානං අජ්ඣාසයවසෙන සුත්තානි දෙසිතානි, තදනුරූපෙනෙව ඉධාපි දෙසනා කතා. අත්ථො හි අනෙකෙහි ආකාරෙහි විහජ්ජමානො සුවිහත්තො හොති. අඤ්ඤා ච අඤ්ඤො බුජ්ඣති, අඤ්ඤා ච අඤ්ඤාති.

රතිකරණට්ඨෙන පන රතිදායකට්ඨෙන රතිජනකට්ඨෙන චිත්තිකතට්ඨෙන දුල්ලහපාතුභාවට්ඨෙන අතුලට්ඨෙන අනොමසත්තපරිභොගට්ඨෙන ච පඤ්ඤාව රතනං පඤ්ඤාරතනං. න තෙන සත්තා මුය්හන්ති, සයං වා ආරම්මණෙ න මුය්හන්ති අමොහො. ධම්මවිවයපදං චුත්තත්ථමෙව. කස්මා පනෙනං පුත චුත්තන්ති? අමොහස්ස මොහපටිපක්ඛභාවදීපනත්ථං. තෙනෙනං දීපෙති – ය්වායං අමොහො සො න කෙවලං මොහතො අඤ්ඤො ධම්මො, මොහස්ස පන පටිපක්ඛො, ධම්මවිවයසංඛිධානො අමොහො නාම ඉධ අධිජ්ජෙතොති. සම්මාදිට්ඨිති යාථාවනියානිකකුසලදිට්ඨි.

19. ජීවිතින්ද්‍රියන්ද්‍රියෙස යො තෙසං අරුජිනං ධම්මානං ආයුති තෙසං සම්පයුත්තකානං අරුපධම්මානං යො ආයාපනට්ඨෙන ආයු, තස්මිඤ්ච සති අරුපධම්මා අයන්ති ගච්ඡන්ති පචත්තන්ති, තස්මා ආයුති චුච්චති. ඉදමස්ස සභාවපදං. යස්මා පනෙනෙ ධම්මා ආයුස්මිංයෙව සති තිට්ඨන්ති යපෙන්ති යාපෙන්ති ඉරියන්ති චත්තන්ති පාලයන්ති, තස්මා ඨිතීතිආදීනි චුත්තානි. චචනත්ථො පනෙත්ථ – එතාය තිට්ඨන්තීති ඨිති. යපෙන්තීති යපනා. තථා යාපනා. එවං බුජ්ඣන්තානං පන වසෙන පුරිමපදෙ රස්සත්තං කතං. එතාය ඉරියන්තීති ඉරියනා. චත්තන්තීති චත්තනා. පාලයන්තීති පාලනා. ජීවන්ති එතෙනාති ජීවිතං. අනුපාලනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති ජීවිතින්ද්‍රියං.

30. හිරිබලන්ද්‍රියෙස යං තස්මිං සමයෙති යෙන ධම්මෙන තස්මිං සමයෙ. ලිඛිගවිපල්ලාසං වා කත්වා යො ධම්මො තස්මිං සමයෙතිපි අත්ථො වෙදිතඛිඛො. හිරිසිතඛිඛෙනාති උපයොගත්ථෙ කරණචචනං. හිරිසිතඛිඛයුත්තකං කායදුච්චරිතාදිධම්මං හිරියති ජිගුච්ඡන්ති අත්ථො. පාපකානන්ති ලාමකානං. අකුසලානං ධම්මානන්ති අකොසල්ලසම්භූතානං ධම්මානං. සමාපත්තියාති ඉදම්පි උපයොගත්ථෙ කරණචචනං. තෙසං ධම්මානං සමාපත්තිං පටිලාහං සමඛිගිභාවං හිරියති ජිගුච්ඡන්ති අත්ථො.

31. ඔත්තප්පබලනිද්දෙසෙ ඔත්තප්පිතබ්බෙනාති හෙත්ථත්ථෙ කරණවචනං. ඔත්තප්පිතබ්බයුත්තකෙන ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතෙන කායදූව්චරිතාදිනා චූත්තප්පකාරාය ච සමාපත්තියා ඔත්තප්පස්ස හෙතුභූතාය ඔත්තප්පති, භායතීති අත්ථො.

32. අලොහනිද්දෙසෙ අලුබ්භනකවසෙන අලොහො. න ලුබ්භතීතිපි අලොහො. ඉදමස්ස සභාවපදං. අලුබ්භනාති අලුබ්භනාකාරො. ලොහසමඬ්ඨි පුග්ගලො ලුබ්භිතො නාම. න ලුබ්භිතො අලුබ්භිතො. අලුබ්භිතස්ස භාවො අලුබ්භිතත්තං. සාරාගපට්ඨකත්තො න සාරාගොති අසාරාගො. අසාරජ්ජනාති අසාරජ්ජනාකාරො. අසාරජ්ජිතස්ස භාවො අසාරජ්ජිතත්තං. න අභිජ්ඣායතීති අනභිජ්ඣා. අලොහො කුසලමූලන්ති අලොහසංඛිතං කුසලමූලං. අලොහො හි කුසලානං ධම්මානං මූලං පච්චයට්ඨෙනාති කුසලමූලං. කුසලඤ්ච තං පච්චයට්ඨෙන මූලඤ්චාතිපි කුසලමූලං.

33. අදොසනිද්දෙසෙ අදුස්සනකවසෙන අදොසො. න දුස්සතීතිපි අදොසො. ඉදමස්ස සභාවපදං. අදුස්සනාති අදුස්සනාකාරො. අදුස්සිතස්ස භාවො අදුස්සිතත්තං. ඛ්‍යාපාදපට්ඨකත්තො න ඛ්‍යාපාදොති අඛ්‍යාපාදො. කොධදුක්ඛපට්ඨකත්තො න ඛ්‍යාපජ්ජොති අඛ්‍යාපජ්ජො. අදොසසංඛිතං කුසලමූලං අදොසො කුසලමූලං. තං චූත්තත්ථමෙව.

40-41. කායපස්සද්ධිනිද්දෙසාදීසු යස්මා කායොති තයො ඛන්ධා අධිජ්ජෙතා, තස්මා චෙදනාක්ඛන්ධස්සාතිආදි චූත්තං. පස්සම්භන්ති ඵතාය තෙ ධම්මා, විගතදරථා හවන්ති, සමස්සාසප්පත්තාති පස්සද්ධි. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. පස්සම්භනාති පස්සම්භනාකාරො. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. පස්සද්ධිසමඬ්ඨිතාය පටිප්පස්සම්භිතස්ස ඛන්ධත්තයස්ස භාවො පටිප්පස්සම්භිතත්තං. සබ්බපදෙහිපි තිණ්ණං ඛන්ධානං කිලෙසදරථපටිප්පස්සද්ධි ඵව කථිතා. දුතියනායෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස දරථපටිප්පස්සද්ධි කථිතා.

42-43. ලහුතාති ලහුතාකාරො. ලහුපරිණාමතාති ලහුපරිණාමො ඵතෙසං ධම්මානන්ති ලහුපරිණාමා; තෙසං භාවො ලහුපරිණාමතා; සීසං සීසං පරිවත්තනසමත්ථතාති චූත්තං හොති. අදන්ධනතාති ගරුභාවපට්ඨකත්තෙවචනමෙතං; අභාරියතාති අත්ථො. අවිත්ථනතාති මානාදිකිලෙසභාරස්ස අභාවෙන අට්ඨිතතා. ඵවං පඨමෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං ලහුතාකාරො කථිතො. දුතියෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ලහුතාකාරො කථිතො.

44-45. මුදුතාති මුදුභාවො. මද්දවතාති මද්දවං චූච්චති සිනිද්ධං, මට්ඨං; මද්දවස්ස භාවො මද්දවතා. අකක්ඛලතාති අකක්ඛලභාවො. අකථිතතාති

අකථිතභාවො. ඉධාපි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස මුදුනාකාරොව කථිතො.

46-47. කම්මඤ්ඤතාති කම්මනි සාධුතා; කුසලකිරියාය විනියොගක්ඛමතාති අත්ථො. සෙසපදද්වයං බ්‍යඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. පදද්වයෙනාපි හි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස කම්මනියාකාරොව කථිතො.

48-49. පගුණතාති පගුණභාවො, අනාතුරතා නිග්ගිලානතාති අත්ථො. සෙසපදද්වයං බ්‍යඤ්ජනවසෙන වඩ්ඪිතං. ඉධාපි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං, පච්ඡිමනයෙන විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස නිග්ගිලානාකාරොව කථිතො.

50-51. උජුකතාති උජුකභාවො, උජුකෙනාකාරෙන පචත්තනතාති අත්ථො. උජුකස්ස ඛන්ධත්තයස්ස විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්ස ව භාවො උජුකතා. අජිම්භතාති ගොමුත්තවඩ්ඪකභාවපටික්ඛෙපො. අවඩ්ඪකතාති චන්දලෙඛාවඩ්ඪකභාවපටික්ඛෙපො. අකුට්ඨතාති නඩගලකොට්ඨකභාවපටික්ඛෙපො.

යො හි පාපං කත්ථාව ‘න කරොමී’ති භාසති, සො ගත්ත්වා පච්චොසක්කනතාය ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යො පාපං කරොන්තොව ‘භායාමහං පාපස්සා’ති භාසති, සො යෙභුයොන කුට්ඨතාය ‘චන්දලෙඛාවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යො පාපං කරොන්තොව ‘කො පාපස්ස න භායෙය්‍යා’ති භාසති, සො නාතිකුට්ඨතාය ‘නඩගලකොට්ඨකො’ නාම හොති. යස්ස වා තිණ්හි කම්මද්වාරාති අසුද්ධාති, සො ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම හොති. යස්ස යාති කානිවි ද්වෙ, සො ‘චන්දලෙඛාවඩ්ඪකො’ නාම. යස්ස යංකිඤ්චි එකං, සො ‘නඩගලකොට්ඨකො නාම.

දීඝභාණකා පනාහු - එකච්චො හික්ඛු සබ්බවයෙ එකච්චිසතියා අනෙසනාසු, ඡසු ව අගොවරෙසු වරති, අයං ‘ගොමුත්තවඩ්ඪකො’ නාම. එකො පයමවයෙ චතුපාරිසුද්ධිසීලං පරිපුරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො සික්ඛාකාමො හොති, මජ්ඣිමවයපච්ඡිමවයෙසු පුරිමසදිසො, අයං ‘චන්දලෙඛාවඩ්ඪකො’ නාම. එකො පයමවයෙ මජ්ඣිමවයෙපි චතුපාරිසුද්ධිසීලං පුරෙති, ලජ්ජී කුක්කුච්චකො සික්ඛාකාමො හොති, පච්ඡිමවයෙ පුරිමසදිසො. අයං ‘නඩගලකොට්ඨකො’ නාම.

තස්ස කිලෙසවසෙන එවං වඩ්ඪකස්ස පුග්ගලස්ස භාවො ජිම්භතා වඩ්ඪකතා කුට්ඨතාති වූච්චති. තාසං පටික්ඛෙපවසෙන අජිම්භතාදිකා වූත්තා. ඛන්ධාධිට්ඨානාව දෙසනා කතා. ඛන්ධානඤ්ඤි එතා අජිම්භතාදිකා, නො පුග්ගලස්සාති. එවං සබ්බෙහිපි ඉමෙහි පදෙහි පුරිමනයෙන තිණ්ණං ඛන්ධානං,

පච්ඡිමනග්ගෙ විඤ්ඤාණක්ඛන්ධස්සාති අරුපිනං ධම්මානං නික්කිලෙසනාය උජුතාකාරොව කථිතොති වෙදිතබ්බො.

ඉදානි ය්වායං යෙවාපනාති අප්පනාවාරො චුත්තො, තෙන ධම්මුද්දෙසවාරෙ දස්සිතානං ‘යෙවාපනකානං’ යෙව සඬ්ඛෙපතො නිද්දෙසො කථිතො හොතිති.

නිද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

එත්තාවතා පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති උද්දෙසවාරෙ චතුහි පරිච්ඡෙදෙහි, පුච්ඡා සමයනිද්දෙසො ධම්මුද්දෙසො අප්පනාති නිද්දෙසවාරෙ චතුහි පරිච්ඡෙදෙහිති අට්ඨපරිච්ඡෙදපටිමණ්ඩිතො ධම්මවචන්ථානවාරො නිට්ඨිතොව හොති.

කොට්ඨාසවාරො

58-120. ඉදානි තස්මිං බො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා හොන්තිති සංඛගහවාරො ආරද්ධො. සො උද්දෙසනිද්දෙසපටිනිද්දෙසානං වසෙන තිව්ධො හොති. තත්ථ ‘තස්මිං බො පන සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා’ති එවමාදිකො උද්දෙසො. කතමෙ තස්මිං සමයෙ චත්තාරො ඛන්ධා’ති ආදිකො නිද්දෙසො. කතමො තස්මිං සමයෙ වෙදනාක්ඛන්ධොති ආදිකො පටිනිද්දෙසොති වෙදිතබ්බො.

තත්ථ උද්දෙසවාරෙ චත්තාරො ඛන්ධාති ආදයො තෙව්සති කොට්ඨාසා හොන්ති. තෙසං එවමත්ථො වෙදිතබ්බො – යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං පට්ඨං මහාකුසලචිත්තං උප්පජ්ජති, යෙ තස්මිං සමයෙ චිත්තඛිගවසෙන උප්පන්නා, ධ්වපෙත්වා යෙවාපනකෙ, පාළිආරුල්හා අතිරෙකපණ්ණාසධම්මා, තෙ සබ්බෙපි සංඛගස්භමානා රාසට්ඨෙත චත්තාරොව ඛන්ධා හොන්ති. හෙට්ඨා චුත්තෙන ආයතනට්ඨෙත ද්වෙ ආයතනාති හොන්ති. සභාවට්ඨෙත සුඤ්ඤතට්ඨෙත නිස්සත්තට්ඨෙත ද්වෙව ධාතුයො හොන්ති. පච්චයසංඛාතෙන ආහාරට්ඨෙත තයොවෙත්ථ ධම්මා ආහාරා හොන්ති. අවසෙසා නො ආහාරා.

‘කිං පනෙනෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං වා තංසමුට්ඨානරූපස්ස වා පච්චයා න හොන්ති’ති? ‘නො න හොන්ති. ඉමෙ පන තථා ව හොන්ති, අඤ්ඤථා වාති සමානෙපි පච්චයත්තෙ අතිරෙකපච්චයා හොන්ති, තස්මා ආහාරාති චුත්තා. කථං? එතෙසු හි එස්සාහාරො, යෙසං ධම්මානං අවසෙසා චිත්තචෙතසිකා පච්චයා හොන්ති, තෙසඤ්ච පච්චයො හොති, තිස්සො ව වෙදනා ආහරති. මනොසඤ්චෙතනාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො හොති තයො ව හෙව ආහරති. විඤ්ඤාණාහාරො තෙසඤ්ච පච්චයො හොති පටිසන්ධිනාමරූපඤ්ච ආහරති’ති. ‘නනු ව සො විපාකොව ඉදං පන කුසලවිඤ්ඤාණ’න්ති? ‘කිඤ්චාපි කුසලවිඤ්ඤාණං, තංසරික්ඛතාය පන විඤ්ඤාණාහාරො’ත්ථෙව චුත්තං.

උපත්ථම්භකට්ඨයෙන චා ඉමෙ තයො ආභාරාති චුත්තා. ඉමෙ හි සම්පයුත්තධම්මානං, කබ්බිකාරාභාරො විය රූපකායස්ස, උපත්ථම්භකපච්චයා භොන්ති. තෙනෙව චුත්තං - “අරුපිනො ආභාරා සම්පයුත්තකානං ධම්මානං තංසමුට්ඨානානඤ්ච රූපානං ආභාරපච්චයෙන පච්චයො”ති (පට්ඨා. 1.1.15) .

අපරො තයො - අප්ඤ්ඤාත්තිකසන්තතියා විසෙසපච්චයත්තා කබ්බිකාරාභාරො ච ඉමෙ ච තයො ධම්මා ආභාරාති චුත්තා. විසෙසපච්චයො හි කබ්බිකාරාභාරහක්ඛානං සත්තානං රූපකායස්ස කබ්බිකාරො ආභාරො; නාමකායෙ වෙදනාය එස්සො, විඤ්ඤාණස්ස මනොසඤ්ඤාචෙතනා, නාමරූපස්ස විඤ්ඤාණං. යථාහ -

“සෙය්‍යථාපි, භික්ඛවෙ, අයං කායො ආභාරට්ඨිතිකො, ආභාරං පටිච්ච තිට්ඨති, අනාභාරො නො තිට්ඨති” (සං. නි. 5.183) . තථා එස්සපච්චයා වෙදනා, සංඛාරපච්චයා විඤ්ඤාණං, විඤ්ඤාණපච්චයා නාමරූපන්ති (සං. නි. 2.1) .

අධිපතියට්ඨයෙන පන අට්ඨයෙව ධම්මා ඉන්ද්‍රියානි භොන්ති, න අවසෙසා. තෙන චුත්තං - අට්ඨිත්තියානි භොන්ති. උපනිඡ්ඤායනට්ඨයෙන පඤ්ඤාවෙව ධම්මා ඤානඤ්ඤානි භොන්ති. තෙන චුත්තං - පඤ්ඤාවෙව ධම්මා භොන්ති.

නියානට්ඨයෙන ච හෙත්ථට්ඨයෙන ච පඤ්ඤාවෙව ධම්මා මග්ගඤ්ඤානි භොන්ති. තෙන චුත්තං - පඤ්ඤාවෙව ධම්මා මග්ගො භොන්ති. කිඤ්ඤාපි හි අට්ඨඤ්ඤානි අරියමග්ගො, ලොකියචිත්තෙ පන එකක්ඛණෙ තිස්සො විරතියො න ලබ්භන්ති, තස්මා පඤ්ඤාවෙව ධම්මා භොන්ති. ‘නනු ච “යථාගතමග්ගොති ඛො, භික්ඛු, අරියස්සෙතං අට්ඨඤ්ඤාස්ස මග්ගස්ස අධිවචන”න්ති (සං. නි. 4.245) ඉමස්මිං සුත්තෙ ‘යථෙව ලොකුත්තරමග්ගො අට්ඨඤ්ඤා, පුබ්බභාගවිපස්සනාමග්ගොපි තථෙව අට්ඨඤ්ඤා’ති යථාගතවචනෙන ඉමස්සත්ථස්ස දීපිතත්තා, ලොකියමග්ගොපි අට්ඨඤ්ඤානි හවිතඛින්නි? න හවිතඛිං. අයඤ්ඤා සුත්තන්තිකදෙසනා නාම පරියායදෙසනා. තෙනාහ - “පුබ්බෙව ඛො පනස්ස කායකම්මං චිකම්මං ආච්චො සුපරිසුද්ධො භොති”ති (ම. නි. 3.431) . අයං පන නිප්පරියායදෙසනා. ලොකියචිත්තස්මිඤ්ඤා තිස්සො විරතියො එකක්ඛණෙ න ලබ්භන්ති, තස්මා ‘පඤ්ඤාවෙව ධම්මා’ච චුත්තොති.

අකම්පියට්ඨයෙන පන සත්තෙව ධම්මා බලානි භොන්ති. මූලට්ඨයෙන තයොව ධම්මා හෙතු. චූසනට්ඨයෙන එකොව ධම්මො එස්සො. වෙදයිතට්ඨයෙන එකොව ධම්මො වෙදනා. සඤ්ජානනට්ඨයෙන එකොව ධම්මො සඤ්ඤා. චෙතයනට්ඨයෙන එකොව ධම්මො චෙතනා. විත්තවිචිත්තට්ඨයෙන එකොව ධම්මො විත්තං. රාසට්ඨයෙන වෙව වෙදයිතට්ඨයෙන ච එකොව ධම්මො වෙදනාක්ඛන්ධො. රාසට්ඨයෙන ච සඤ්ජානනට්ඨයෙන ච එකොව ධම්මො සඤ්ඤාක්ඛන්ධො. රාසට්ඨයෙන ච අභිසංඛාරණට්ඨයෙන ච එකොව ධම්මො සංඛාරාක්ඛන්ධො.

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

පට්ඨානවිත්තස්ස අත්ථවණ්ණනා.

දුතියවිත්තං

146. ඉදානි දුතියවිත්තාදීනි දස්සෙතුං පුන ‘කතමෙ ධම්මා’තිආදි ආරද්ධං. තෙසු සබ්බෙසුපි පට්ඨානවිත්තෙ වුත්තනායෙනෙව නයො නයො මහාවාරා වෙදිතබ්බා. න කෙවලඤ්ච මහාවාරා ඵව, පට්ඨානවිත්තෙ වුත්තසදිසානං සබ්බපදානං අත්ථොපි වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො. ඉතො පරමිපි අපුබ්බපදවණ්ණනායෙව කර්ස්සාම. ඉමස්මිං තාව දුතියවිත්තනිද්දෙසෙ සසඬ්ඛාරොනාති ඉදමෙව අපුබ්බං. තස්සත්ථො – සහ සඬ්ඛාරොනාති සසඬ්ඛාරො. තෙන සසඬ්ඛාරෙන සප්පයොගෙන සඋපායෙන පච්චයගණෙනාති අත්ථො. යෙන හි ආරම්මණාදිනා පච්චයගණෙන පට්ඨං මහාවිත්තං උප්පජ්ජති, තෙනෙව සප්පයොගෙන සඋපායෙන ඉදං උප්පජ්ජති.

තස්සෙවං උප්පත්ති වෙදිතබ්බා – ඉධෙකච්චො හික්ඛු විහාරපච්චන්තෙ වසමානො චෙතියඬ්ගණසම්මජ්ජනවෙලාය වා ථෙරුපට්ඨානවෙලාය වා සම්පත්තාය, ධම්මසවනදිවසෙ වා සම්පත්තෙ ‘මය්හං ගන්ත්වා පච්චාගච්ඡතො අනිදුරං භවිස්සති, න ගමිස්සාමි’ති වින්තෙත්වා පුන වින්තෙති – ‘හික්ඛුස්ස නාම චෙතියඬ්ගණං වා ථෙරුපට්ඨානං වා ධම්මසවනං වා අගන්තුං අසාරුප්පං, ගමිස්සාමි’ති ගච්ඡති. තස්සෙවං අත්තනො පයොගෙන වා, පරෙන වා වත්තාදීනං අකරණෙ ව ආදීනවං කරණෙ ව ආනිසංසං දස්සෙත්වා ඔවදියමානස්ස, නිග්ගහවසෙනෙව වා ‘ඵහි, ඉදං කරොහි’ති කාරියමානස්ස උප්පන්නං කුසලවිත්තං සසඬ්ඛාරෙන පච්චයගණෙන උප්පන්නං නාම භොතීති.

දුතියවිත්තං.

තතියවිත්තං

147-148. තතියෙ ඤාණෙන විප්පයුත්තන්ති ඤාණවිප්පයුත්තං. ඉදම්පි හි ආරම්මණෙ භට්ඨපභට්ඨං භොති පරිච්ඡින්නදකඤාණං පනෙත්ථ න භොති. තස්මා ඉදං දහරකුමාරකානං හික්ඛුං දිස්වා ‘අයං ථෙරො මය්හං’න්ති වන්දනකාලෙ, තෙනෙව නයෙන චෙතියවන්දනධම්මසවනකාලාදීසු ව උප්පජ්ජතීති වෙදිතබ්බං. පාළියං පනෙත්ථ සත්තසු යානෙසු පඤ්ඤා පරිභායති. සෙසං පාකතිකමෙවාති.

තතියවිත්තං.

චතුත්ථවිත්තං

149. චතුත්ථවිත්තෙපි ඵසෙව නයො. ඉදං පන සසඬ්ඛාරොනාති වචනතො යදා මාතාපිතරො දහරකුමාරකෙ සීසෙ ගහෙත්වා චෙතියාදීනි වන්දාපෙන්නි තෙ

ව අනත්ථිකා සමානාපි හට්ඨපහට්ඨාව වන්දන්ති. එවරුපෙ කාලෙ ලබ්භතීති වෙදිතබ්බං.

වතුත්ථචිත්තං.

පඤ්චමචිත්තං

150. පඤ්චමෙ උපෙක්ඛාසහගතන්ති උපෙක්ඛාවෙදනාය සම්පයුත්තං. ඉදඤ්භි ආරම්මණෙ මජ්ඣන්තං හොති. පරිච්ඡින්නදකඤ්ඤාණං පනෙත්ථ හොතියෙව. පාළියං පනෙත්ථ ඤානවතුක්කෙ උපෙක්ඛා හොතීති ඉන්ද්‍රියට්ඨකෙ උපෙක්ඛිත්තියං හොතීති වත්වා සබ්බෙසම්පි වෙදනාදිපදානං නිද්දෙසෙ සාතාසාතසුබදුක්ඛපටික්ඛෙපවසෙන දෙසනං කත්වා අදුක්ඛමසුබවෙදනා කථිතා. තස්සා මජ්ඣන්තලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රිත්තකරණවසෙන උපෙක්ඛිත්තියභාවො වෙදිතබ්බො. පදපටිපාටියා ව එකස්මිං යානෙ පිති පරිහීනා. තස්මා චිත්තඤ්ඤාවසෙන පාළිආරුළුභා පඤ්චපණ්ණාසෙව ධම්මා හොන්ති. තෙසං වසෙන සබ්බකොට්ඨාසෙසු සබ්බවාරෙසු ව විනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො.

පඤ්චමචිත්තං.

ජට්ඨචිත්තාදි

156-9. ජට්ඨසත්තමඅට්ඨමානි දුතියතනියවතුත්ථෙසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි. කෙවලඤ්භි ඉමෙසු වෙදනාපරිවත්තනඤ්ඤෙව පිතිපරිහානඤ්ඤෙව හොති. සෙසං සද්ධිං උප්පත්තිනයෙන තාදිසමෙව. කරුණාමුදිතා පරිකම්මකාලෙපි හි ඉමෙසං උප්පත්ති මහාඅට්ඨකථායං අනුඤ්ඤාතා එව. ඉමානි අට්ඨ කාමාවචරකුසලචිත්තානි නාම.

පුඤ්ඤකිරියවත්ථාදිකථා

තානි සබ්බානිපි දසහි පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහි දීපෙතබ්බානි. කථං? දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු, සීලමයං... භාවනාමයං... අපචිතිසහගතං... වෙය්‍යාවච්චසහගතං... පත්තානුප්පදානං... අබ්භනුමොදනං... දෙසනාමයං... සවනමයං... දිට්ඨිප්පකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහි ඉමානි දස පුඤ්ඤකිරියවත්ථුහි නාම. තත්ථ දානමෙව දානමයං. පුඤ්ඤකිරියා ව සා තෙසං තෙසං ආනිසංසානං වත්ථු වානි පුඤ්ඤකිරියවත්ථු. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ චීවරාදීසු වතුසු පච්චයෙසු, රූපාදීසු වා ඡසු ආරම්මණෙසු, අන්තාදීසු වා දසසු දානවත්ථුසු, තං තං දෙන්තස්ස තෙසං තෙසං උප්පාදනතො පට්ඨාය පුබ්බභාගෙ, පරිච්චාගකාලෙ, පච්ඡා සොමනස්සචිත්තෙන අනුස්සරණකාලෙ වානි තීසු කාලෙසු පවත්තා චෙතනා ‘දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

පඤ්චසීලං අට්ඨසීලං දසසීලං සමාදියන්තස්ස, ‘පබ්බජිස්සාමී’ති විහාරං ගච්ඡන්තස්ස, පබ්බජන්තස්ස, ‘මනොරථං මත්ථකං පාපෙත්වා පබ්බජිතො චත්’මහි, ‘සාධු සාධු’ති ආචජ්ජෙන්තස්ස, පාතිමොක්ඛං සංවරන්තස්ස, විවරාදයො පච්චයෙ පච්චවෙක්ඛන්තස්ස, ආපාඨගතෙසු රූපාදීසු චක්ඛුද්චාරාදීනි සංවරන්තස්ස, ආජීවං සොධෙන්තස්ස ච පවත්තා චෙතනා ‘සීලමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

පටිසම්භිදායං වුත්තෙන විපස්සනාමග්ගෙන චක්ඛුං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස...පෙ.... මනං... රූපෙ...පෙ.... ධම්මෙ... චක්ඛුවිඤ්ඤාණං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණං,... චක්ඛුසම්ඵස්සං...පෙ.... මනොසම්ඵස්සං, චක්ඛුසම්ඵස්සජං වෙදනං...පෙ.... මනොසම්ඵස්සජං වෙදනං, ...පෙ.... රූපසඤ්ඤං...පෙ.... ජරාමරණං අනිච්චතො දුක්ඛතො අනත්තතො භාවෙන්තස්ස පවත්තා චෙතනා, අට්ඨතිංසාය වා ආරම්මණෙසු අප්පනං අප්පත්තා සබ්බාපි චෙතනා ‘භාවනාමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

මහල්ලකං

පන

දිස්වා

පච්චුග්ගමනපත්තවිවරපටිග්ගහණඅභිවාදනමග්ගසම්පදානාදිවසෙන ‘අපච්චිසහගතං’ වෙදිතබ්බං.

වුඨ්ඨිකරානං චත්තප්පටිපත්තිකරණවසෙන ගාමං පිණ්ඩාය පවිට්ඨං හික්ඛුං දිස්වා පත්තං ගහෙත්වා ගාමෙ හික්ඛං සමාදපෙත්වා උපසංහරණවසෙන, ‘ගච්ඡ හික්ඛුනං පත්තං ආහරා’ති සුත්වා වෙගෙන ගන්ත්වා පත්තාහරණාදිවසෙන ච කායවෙය්‍යාවටිකකාලෙ ‘වෙය්‍යාවච්චසහගතං’ වෙදිතබ්බං.

දානං දත්වා ගන්ධාදීහි පූජං කත්වා ‘අසුකස්ස නාම පත්ති හොතු’ති වා, ‘සබ්බසත්තානං හොතු’ති වා පත්තිං දදතො ‘පත්තානුප්පදානං’ වෙදිතබ්බං. කිං පනෙවං පත්තිං දදතො පුඤ්ඤක්ඛයො හොතිති? න හොති. යථා පන එකං දීපං ජාලෙත්වා තතො දීපසහස්සං ජාලෙන්තස්ස පඨමදීපො බිණ්ණොති න චත්තබ්බො; පුරිමාලොකෙන පන සද්ධිං පච්ඡිමාලොකො එකතො හුත්වා අතිමහා හොති. එවමෙව පත්තිං දදතො පරිහානි නාම නත්ථි. වුඨ්ඨියෙව පන හොතිති වෙදිතබ්බො.

පරෙහි දින්නාය පත්තියා වා අඤ්ඤාය වා පුඤ්ඤකිරියාය ‘සාධු සාධු’ති අනුමොදනවසෙන ‘අබ්භනුමොදනං’ වෙදිතබ්බං.

එකො ‘එවං මං ධම්මකථිකොති මං ජානිස්සන්ති’ති ඉච්ඡාය ධත්වා ලාභගරුකො හුත්වා දෙසෙති, තං න මහජ්ඵලං. එකො අත්තතො පගුණං ධම්මං අපච්චාසිසමානො විමුත්තායතනසිසෙන පරෙසං දෙසෙති, ඉදං ‘දෙසනාමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

එකො සුභාන්තො ‘ඉති මං සද්ධොති ජාතිස්සන්ති’ති සුභාති, තං න මහජ්ජලං. එකො ‘එවං මෙ මහජ්ජලං භවිස්සති’ති නිතථරණෙන මුදුවත්තෙන ධම්මං සුභාති, ඉදං ‘සවනමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම.

දිට්ඨිං උජුං කරොන්තස්ස ‘දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම. දීඝභාණකා පනාහු – ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණං, යංකිඤ්චි පුඤ්ඤං කරොන්තස්ස හි දිට්ඨියා උජුකභාවෙනෙව මහජ්ජලං හොති’ති.

එතෙසු පන පුඤ්ඤකිරියවත්ථුසු දානමයං තාව ‘දානං දස්සාමි’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, දානං දදතො උජ්ජජ්ජති, ‘දින්නං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. එවං පුබ්බචෙනනං මුඤ්චනචෙනනං අපරචෙනනන්ති තිස්සොපි චෙනනා එකතො කත්වා ‘දානමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති. සීලමයමපි ‘සීලං පුරෙස්සාමි’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, සීලපුරණකාලෙ උජ්ජජ්ජති, ‘පුරිතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘සීලමයං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති...පෙ.... දිට්ඨිජුකම්මමපි ‘දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමි’ති වින්තෙන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, දිට්ඨිං උජුං කරොන්තස්ස උජ්ජජ්ජති, ‘දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා’ති පච්චචෙක්ඛන්තස්ස උජ්ජජ්ජති. තා සබ්බාපි එකතො කත්වා ‘දිට්ඨිජුකම්මං පුඤ්ඤකිරියවත්ථු’ නාම හොති.

සුත්තෙ පන තිණියෙව පුඤ්ඤකිරියවත්ථුනි ආගතානි. තෙසු ඉතරෙසමපි සංඝගහො වෙදිතබ්බො. අපචිතිවෙය්‍යාවච්චානි හි සීලමයෙ සංඝගහං ගච්ඡන්ති. පත්තානුප්පදානඅබ්භතූමොදනානි දානමයෙ. දෙසනාසවනදිට්ඨිජුකම්මානි භාවනාමයෙ. යෙ පන ‘දිට්ඨිජුකම්මං සබ්බෙසං නියමලක්ඛණ’න්ති වදන්ති තෙසං තං තීසුපි සංඝගහං ගච්ඡති. එවමෙතානි සබ්බෙපතො තිණි හුත්වා විත්ථාරතො දස හොන්ති.

තෙසු ‘දානං දස්සාමි’ති වින්තෙන්තො අට්ඨන්තං කාමාවචරකුසලවිත්තානං අඤ්ඤතරෙතෙව වින්තෙති; දදමානොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන දෙති; ‘දානං මෙ දින්න’න්ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති. ‘සීලං පුරෙස්සාමි’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති; සීලං පුරෙන්නොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පුරෙති, ‘සීලං මෙ පුරිත’න්ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති. ‘භාවනං භාවෙස්සාමි’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති; භාවෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන භාවෙති; ‘භාවනා මෙ භාවිතා’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන පච්චචෙක්ඛති.

‘ජෙට්ඨාපචිතිකම්මං කරිස්සාමි’ති වින්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන වින්තෙති, කරොන්නොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤතරෙන කරොති,

‘කතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති. ‘කායවෙය්‍යාවට්ඨකකම්මං කරිස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි, කරොන්තොපි, ‘කතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති. ‘පත්තිං දස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි, දදන්තොපි, ‘දින්නං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි, ‘පත්තිං වා සෙසකුසලං වා අනුමොදිස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන චිත්තෙති; අනුමොදන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන අනුමොදති, ‘අනුමොදිතං මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති. ‘ධම්මං දෙසෙස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන චිත්තෙති, දෙසෙන්නොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන දෙසෙති, ‘දෙසිතො මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති. ‘ධම්මං සොස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන චිත්තෙති, සුඤ්ඤානොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන සුඤ්ඤාති, ‘සුතො මෙ’ති පච්චචෙක්ඛන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති. ‘දිට්ඨිං උජුකං කරිස්සාමි’ති චිත්තෙන්තොපි තෙසංයෙව අඤ්ඤානරොන චිත්තෙති, උජුකං කරොන්තො පන චතුන්නං ඤාණසම්ප්‍රත්තානං අඤ්ඤානරොන කරොති, ‘දිට්ඨි මෙ උජුකා කතා’ති පච්චචෙක්ඛන්තො අට්ඨන්තං අඤ්ඤානරොන පච්චචෙක්ඛති.

ඉමස්මිං යානෙ චත්තාරි අනන්තාති නාම ගතිතාති. චත්තාරි හි අනන්තාති — ආකාශො අනන්තො, චක්කවාලානි අනන්තාති, සත්තනිකායො අනන්තො, බුද්ධඤ්ඤාණං අනන්තං. ආකාසස්ස හි පුරත්ථිමාය දිසාය වා පච්ඡිත්තරදක්ඛිණාසු වා එත්තකාති වා යොජනසතාති එත්තකාති වා යොජනසහස්සානිති පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සිනෙරුමත්තම්පි අයොකුටං පථවිං ද්විධා කත්වා හෙට්ඨා බිත්තං හස්සෙට්ඨ, නො පතිට්ඨං ලහෙට්, එවං ආකාසං අනන්තං නාම.

චක්කවාලානම්පි සතෙහි වා සහස්සෙහි වා පරිච්ඡෙදො නත්ථි. සවෙපි හි අකතිට්ඨභවනෙ නිබ්බත්තා, දළ්භථාමධනුග්ගහස්ස ලහුකෙන සරොන තිරියං තාලච්ඡායං අතික්කමනමත්තෙන කාලෙන චක්කවාලසතසහස්සං අතික්කමනසමත්ථෙන ජවෙන සමන්තාගතා චත්තාරො මහාබ්‍රහ්මානො ‘චක්කවාලපරියන්තං පස්සිස්සාමා’ති තෙන ජවෙන ධාවෙය්‍යං, චක්කවාලපරියන්තං අදිස්වාප පරිනිබ්බායෙය්‍යං, එවං චක්කවාලානි අනන්තාති නාම.

එත්තකෙසු පන චක්කවාලෙසු උදකට්ඨකථලට්ඨකසත්තානං පමාණං නත්ථි. එවං සත්තනිකායො අනන්තො නාම. තතොපි බුද්ධඤ්ඤාණං අනන්තමෙව.

එවං අපරිමාණෙසු චක්කවාලෙසු අපරිමාණානං සත්තානං කාමාවචරසොමනස්සහගතඤ්ඤාණසම්ප්‍රත්තඅසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තාති

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

වචනතො චේතනාසම්පයුත්තා අධිජ්ජෙතා. යස්මා පන ඤානචේතනා පටිසන්ධිං ආකඨස්ති, තස්මා චේතනාපි චේතනාසම්පයුත්තධම්මාපි වට්ටන්ති යෙව.

භාවෙතීති ජනෙති උප්පාදෙති වච්චෙති. අයං තාව ඉධ භාවනාය අත්ථො. අඤ්ඤත්ථ පන උපසග්ගවසෙන සම්භාවනා පරිභාවනා විභාවනාති එවං අඤ්ඤාපි අත්ථො හොති. තත්ථ “ඉද්දායි මම සාවකා අධිසීලෙ සම්භාවෙත්ති – සීලවා සමණො ගොතමො, පරමෙන සීලක්ඛන්ධෙන සමන්තාගතො”ති (ම. නි. 2.243) අයං සම්භාවනා නාම; ඔකප්පනාති අත්ථො. “සීලපරිභාවිතො සමාධි මහජ්ඣලො හොති මහානිසංඝො, සමාධිපරිභාවිතා පඤ්ඤා මහජ්ඣලා හොති මහානිසංඝා, පඤ්ඤාපරිභාවිතං චිත්තං සම්මදෙව ආසවෙහි විමුච්චති”ති (දී. නි. 2.186) අයං පරිභාවනා නාම; වාසනාති අත්ථො. “ඉඨස් රූපං විභාවෙහි, වෙදනං... සඤ්ඤං... සංඛාරො... විඤ්ඤාණං විභාවෙහි”ති අයං විභාවනා නාම; අන්තර්ධාපනාති අත්ථො. “පුන චපරං, උදායි, අක්ඛාතා මයා සාවකානං පටිපදා, යථාපටිපන්නා මෙ සාවකා චත්තාරො සතිපට්ඨානෙ භාවෙත්ති”ති (ම. නි. 2.247), අයං පන උප්පාදනවච්චන්තට්ඨෙන භාවනා නාම. ඉමස්මිම්පි යානෙ අයමෙව අධිජ්ජෙතා. තෙන චුත්තං – ‘භාවෙතීති ජනෙති උප්පාදෙති වච්චෙති’ති.

කස්මා පනෙත්ථ, යථා කාමාවචරකුසලනිද්දෙසෙ ධම්මපුබ්බචගමා දෙසනා කතා තථා අකත්වා, පුග්ගලපුබ්බචගමා කතාති? පටිපදාය සාධෙනබ්බතො. ඉදඤ්ඤා චතුසු පටිපදාසු අඤ්ඤාතරාය සාධෙනබ්බං; න කාමාවචරං විය විනා පටිපදාය උප්පජ්ජති. පටිපදා ව නාමෙසා පටිපන්නකෙ සති හොතීති එතමත්ථං දස්සෙතුං පුග්ගලපුබ්බචගමං දෙසනං කරොන්තො ‘රූපුපපත්තියා මග්ගං භාවෙතී’ති ආහ.

විචිච්චෙව කාමෙහිති කාමෙහි විචිච්චිත්වා, විනා හුත්වා, අපක්කමිත්වා. යො පනායමෙත්ථ ‘එව’-කාරො සො නියමත්ථොති වෙදිතබ්බො. යස්මා ච නියමත්ථො, තස්මා තස්මිං පඨමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ අවිජ්ජමානානම්පි කාමානං තස්ස පඨමජ්ඣානස්ස පටිපක්ඛභාවං, කාමපරිච්චාගෙනෙව වස්ස අධිගමං දීපෙති. කථං? ‘විචිච්චෙව කාමෙහි’ති එවඤ්ඤා නියමෙ කරියමානෙ ඉදං පඤ්ඤායති – නුනිමස්ස කාමා පටිපක්ඛභූතා යෙසු සති ඉදං න පවත්ති, අන්ධකාරෙ සති පදීපොභාසො විය? තෙසං පරිච්චාගෙනෙව වස්ස අධිගමො හොති ඔරිමතීරපරිච්චාගෙන පාරිමතීරස්සෙව. තස්මා නියමං කරොතීති.

තත්ථ සියා – ‘කස්මා පනෙස පුබ්බපදෙයෙව චුත්තො, න උත්තරපදෙ? කිං අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිචිච්චාපි ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරෙය්‍යා’ති? න බො පනෙතං එවං දට්ඨබ්බං. තංනිස්සරණතො හි පුබ්බපදෙ එස චුත්තො. කාමධාතුසමතික්කමනතො හි කාමරාගපටිපක්ඛතො ච ඉදං ඤානං

කාමානමෙව නිස්සරණං. යථාහ - “කාමානමෙතං නිස්සරණං යදිදං නෙක්ඛම්ම”න්ති (ඉතිවු. 72; දී. නි. 3.353). උත්තරපදෙපි පන, යථා “ඉධෙව, භික්ඛවෙ, සමණො, ඉධ දුතියො සමණො”ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241) එත්ථ ‘එව’-කාරො ආනෙත්වා වුච්චති, එවං වත්තබ්බො. න භි සක්කා ඉතො අඤ්ඤෙහිපි නිවරණසංඛාතෙහි අකුසලෙහි ධම්මෙහි අවිච්චිව ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරිතං, තස්මා ‘විච්චිවෙව කාමෙහි විච්චිවෙව අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති එවං පද්ද්වයෙපි එස දට්ඨබ්බො. පද්ද්වයෙපි ච කිඤ්චාපි විච්චිවාති ඉමිනා සාධාරණවචනෙන තද්ධිගවිච්චිකාදයො කායවිච්චිකාදයො ච සබ්බෙපි විච්චිකා සංඝිගං ගච්ඡන්ති, තථාපි කායවිච්චිකො විත්තවිච්චිකො වික්ඛම්භනවිච්චිකොති තයො එව ඉධ දට්ඨබ්බො.

කාමෙහිති ඉමිනා පන පදෙන යෙ ව නිද්දෙසෙ “කතමෙ වත්ථුකාමා? මනාපියා රූපා”තිආදිනා (මහානි. 1) නයෙන වත්ථුකාමා වුත්තා, යෙ ච තත්ථෙව විහඬිගෙ ව “ඡන්දො කාමො, රාගො කාමො, ඡන්දරාගො කාමො; සඬිකප්පො කාමො, රාගො කාමො, සඬිකප්පරාගො කාමො; ඉමෙ වුච්චන්ති කාමා”ති (මහානි. 1; විහ. 564) එවං කිලෙසකාමා වුත්තා, තෙ සබ්බෙපි සංඝිගිතාඉච්චෙව දට්ඨබ්බො. එවඤ්ඤි සති විච්චිවෙව කාමෙහිති වත්ථුකාමෙහිපි විච්චිවෙවාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන කායවිච්චිකො වුත්තො හොති.

විච්චිව අකුසලෙහි ධම්මෙහිති කිලෙසකාමෙහි සබ්බාකුසලෙහි වා විච්චිවාති අත්ථො යුජ්ජති. තෙන විත්තවිච්චිකො වුත්තො හොති. පුරිමෙන චෙත්ථ වත්ථුකාමෙහි විච්චිකවචනතො එව කාමසුඛපරිච්චාගො, දුතියෙන කිලෙසකාමෙහි විච්චිකවචනතො නෙක්ඛම්මසුඛපරිග්ගහො විභාවිතො හොති. එවං වත්ථුකාමකිලෙසකාමවිච්චිකවචනතොයෙව ච එතෙසං පඨමෙන සංකිලෙසවත්ථුජ්ජහානං, දුතියෙන සංකිලෙසජ්ජහානං; පඨමෙන ලොලභාවස්ස හෙතුපරිච්චාගො, දුතියෙන බාලභාවස්ස; පඨමෙන ච පයොගසුද්ධි, දුතියෙන ආසයපොසනං විභාවිතං හොතීති ඤාතබ්බං. එස තාව නයො ‘කාමෙහි’ති එත්ථ වුත්තකාමෙසු වත්ථුකාමපක්ඛෙ.

කිලෙසකාමපක්ඛෙ පන ‘ඡන්දොති ච රාගො’ති ච එවමාදීහි අනෙකහෙදො කාමච්ඡන්දොයෙව කාමොති අධිජ්ජෙතො. සො ච අකුසලපරියාපන්තොපි සමානො “තත්ථ කතමො කාමච්ඡන්දො කාමො”තිආදිනා නයෙන විහඬිගෙ (විහ. 564) ඤානපටිපක්ඛතො විසුං වුත්තො. කිලෙසකාමත්තා වා පුරිමපදෙ වුත්තො, අකුසලපරියාපන්තත්තා දුතියපදෙ. අනෙකහෙදතො වස්ස ‘කාමතො’ති අවත්වා ‘කාමෙහි’ති වුත්තං. අඤ්ඤෙසම්පි ච ධම්මානං අකුසලභාවෙ විජ්ජමානෙ “තත්ථ කතමෙ අකුසලා ධම්මා? කාමච්ඡන්දො”තිආදිනා නයෙන විහඬිගෙ උපරිඤානඝිගපච්චනීකපටිපක්ඛභාවදස්සනතො නිවරණානෙව වුත්තාති. නිවරණාති භි ඤානඝිගපච්චනීකාති. තෙසං ඤානඝිගානෙව පටිපක්ඛාති,

විද්ධංසකානි, විසාතකානීති චුත්තං හොති. තථා හි “සමාධි කාමච්ඡන්දස්ස පටිපක්ඛො, පීති ඛ්‍යාපාදස්ස, විතක්කො ථිනමිද්ධස්ස, සුඛං උද්ධච්චකුක්කුච්චස්ස, විචාරො විචිකිච්ඡායා”ති පෙටකෙ චුත්තං.

එවමෙත්ථ ‘විචිච්චෙව කාමෙහි’ති ඉමිනා කාමච්ඡන්දස්ස වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො හොති. ‘විචිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති ඉමිනා පඤ්චන්තමිපි නිවරණානං. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන පයමෙන කාමච්ඡන්දස්ස, දුතියෙන සෙසනිවරණානං; තථා පයමෙන තීසු අකුසලමූලෙසු පඤ්චකාමගුණහෙදවිසයස්ස ලොභස්ස, දුතියෙන ආසාතවත්ථුහෙදාදිවිසයානං දොසමොහානං. ඔසාදීසු වා ධම්මෙසු පයමෙන කාමොසකාමයොගකාමාසවකාමුපාදානඅභිජ්ඣාකායගන්ථකාමරාගසංයොජනානං, දුතියෙන අවසෙසඔසයොගාසවඋපාදානගන්ථසංයොජනානං. පයමෙන ච තණ්හාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච, දුතියෙන අවිජ්ජාය තංසම්පයුත්තකානඤ්ච. අපිච පයමෙන ලොභසම්පයුත්තඅට්ඨවිත්තුප්පාදානං, දුතියෙන සෙසානං චතුත්තං අකුසලවිත්තුප්පාදානං වික්ඛම්භනවිවෙකො චුත්තො හොතිති වෙදිතඛ්ඛො. අයං තාව ‘විචිච්චෙව කාමෙහි විචිච්ච අකුසලෙහි ධම්මෙහි’ති එත්ථ අත්ථප්පකාසනා.

එත්තාවතා ච පයමස්ස ඝානස්ස පහානඛිගං දස්සෙත්වා ඉදානි සම්පයොගඛිගං දස්සෙතුං සවිතක්කං සවිචාරන්තිආදි චුත්තං. තත්ථ හෙට්ඨා චුත්තලක්ඛණාදිවිහාගෙන අප්පනාසම්පයොගතො රූපාවචරභාවප්පත්තෙන විතක්කෙන වෙව විචාරෙන ච සහ චත්තති. රුක්ඛො විය පුජ්චෙන ච ඵලෙන වානි ඉදං ඝානං සවිතක්කං සවිචාරන්ති චුච්චති. විහඬිගෙ පන “ඉමිනා ච විතක්කෙන ඉමිනා ච විචාරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො”තිආදිනා (විහ. 565) නයෙන පුග්ගලාධිට්ඨානා දෙසනා කතා. අත්ථො පන තත්‍රපි එවමෙව දට්ඨඛ්ඛො.

විවෙකජන්ති — එත්ථ විචිත්ති විවෙකො. නිවරණවිගමොති අත්ථො. විචිත්තොති වා විවෙකො, නිවරණවිචිත්තො ඝානසම්පයුත්තධම්මරාසීති අත්ථො. තස්මා විවෙකා, තස්මිං වා විවෙකෙ, ජාතන්ති විවෙකජං. පිතිසුඛන්ති — එත්ථ පිතිසුඛානි හෙට්ඨා පකාසිතානෙව. තෙසු පන චුත්තප්පකාරාය පඤ්චවිධාය පිතියා යා අප්පනාසමාධිස්ස මූලං හුත්වා වඩ්ඪමානා සමාධිසම්පයොගං ගතා ඵරණාපිති — අයං ඉමස්මිං අත්ථෙ අධිප්පෙතා පිතීති. අයඤ්ච පිති ඉදඤ්ච සුඛං අස්ස ඝානස්ස, අස්මිං වා ඝානෙ අත්ථිති ඉදං ඝානං පිතිසුඛන්ති චුච්චති. අථ වා පිති ච සුඛඤ්ච පිතිසුඛං, ධම්මවිනායාදයො විය. විවෙකජං පිතිසුඛමස්ස ඝානස්ස, අස්මිං වා ඝානෙ, අත්ථිති එවමිපි විවෙකජං පිතිසුඛං. යථෙව හි ඝානං එවං පිතිසුඛම්පෙත්ථ විවෙකජමෙව හොති. තඤ්චස්ස අත්ථි. තස්මා එකපදෙනෙව ‘විවෙකජං පිතිසුඛ’න්ති චත්තුං යුජ්ජති. විහඬිගෙ

පන “ඉදං සුඛං ඉමාය පීතියා සහගත” න්ති ආදිනා නයෙන චුත්තං. අත්ථො පන තත්ථාපි එවමෙව දට්ඨබ්බො.

පයමං ඝානන්ති – එත්ථ ගණනානුපුබ්බතා පයමං. පයමං උප්පන්නන්ති පයමං. පයමං සමාපජ්ජිතබ්බන්තිපි පයමං. ඉදං පන න එකන්තලක්ඛණං. විණ්ණවසිභාවො හි අට්ඨසමාපත්තිලාභී ආදිතො පට්ඨාය මත්ථකං පාපෙන්නොපි සමාපජ්ජතුං සක්කොති. මත්ථකතො පට්ඨාය ආදිං පාපෙන්නොපි සමාපජ්ජතුං සක්කොති. අන්තරන්තරා ඔක්කමන්තොපි සක්කොති. එවං පුබ්බුප්පත්තියට්ඨෙන පන පයමං නාම හොති.

ඝානන්ති දුට්ඨං ඝානං – ආරම්මණුපනිජ්ඣානං ලක්ඛණුපනිජ්ඣානන්ති. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො පට්ඨකසිණාදිආරම්මණං උපනිජ්ඣායන්තිති ආරම්මණුපනිජ්ඣානන්ති සංඛාරං ගතා. විපස්සනාමග්ගඵලානි පන ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං නාම. තත්ථ විපස්සනා අනිච්චාදිලක්ඛණස්ස උපනිජ්ඣානතො ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං. විපස්සනාය කතකිච්චස්ස මග්ගෙන ඉජ්ඣනතො මග්ගො ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං. එලං පන නිරොධසච්චං තථලක්ඛණං උපනිජ්ඣායන්ති ලක්ඛණුපනිජ්ඣානං නාම. තෙසු ඉමස්මිං අත්ථෙ ආරම්මණුපනිජ්ඣානං අධිජ්ජෙතං. තස්මා ආරම්මණුපනිජ්ඣානතො පච්චනිකජ්ඣාපනතො වා ඝානන්ති වෙදිතබ්බං.

උපසම්පජ්ජාති උපගන්ත්වා, පාපුණ්ත්වාති චුත්තං හොති. උපසම්පාදයිත්වා වා නිජ්ජාදෙත්වාති චුත්තං හොති. විභච්ඡෙ පන “උපසම්පජ්ජාති පයමස්ස ඝානස්ස ලාභො පටිලාභො පත්ති සම්පත්ති ඵ්ඝනා සච්ඡිකිරියා උපසම්පදා” ති (විභ. 570) චුත්තං. තස්සාපි එවමෙවත්ථො දට්ඨබ්බො. විභරතීති තදනුරූපෙන ඉරියාපට්ඨිතාරෙන ඉතිචුත්තජ්ජකාරජ්ඣානසමච්ඡි භුත්වා අත්තභාවස්ස ඉරියනං චුත්තිං පාලනං යපනං යාපනං වාරං විහාරං අභිනිජ්ජාදෙති. චුත්තඤ්ඤෙන විභච්ඡෙ – “විභරතීති ඉරියති චත්තති පාලෙති යපෙති යාපෙති චරති විභරති, තෙන චුච්චති විභරති” ති (විභ. 512, 571).

පට්ඨකසිණන්ති එත්ථ පට්ඨිමණ්ඩලමිපි සකලට්ඨෙන පට්ඨකසිණන්ති චුච්චති. තං නිස්සාය පටිලද්ධං නිමිත්තමිපි. පට්ඨකසිණනිමිත්තෙ පටිලද්ධජ්ඣානමිපි. තත්ථ ඉමස්මිං අත්ථෙ ඝානං පට්ඨකසිණන්ති වෙදිතබ්බං. පට්ඨකසිණසංඛාරං ඝානං උපසම්පජ්ජ විභරතීති අයඤ්ඤෙත්ථ සංඛිංපෙත්ථො. ඉමස්මිං පන පට්ඨකසිණෙ පරිකම්මං කත්වා චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානානි නිබ්බත්තෙත්වා ඝානපදට්ඨානං විපස්සනං වඩ්ඪෙත්වා අරහත්තං පත්තුකාමෙන කුලපුත්තෙන කිං කත්තබ්බන්ති? ආදිතො තාව

පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරආජීවපාරිසුද්ධිපච්චයසන්තිස්සිතසංඛාරානි චත්තාරි සීලානි විසොධෙත්වා සුපරිසුද්ධෙ සීලෙ පතිට්ඨිතෙන, ය්වාස්ස

ආවාසාදීසු දසසු පලිබොධෙසු පලිබොධො අත්ථි, තං උපච්ඡින්නදිත්වා කම්මට්ඨානදායකං කල්‍යාණමිත්තං උපසංකම්පිත්වා පාළියා ආගතෙසු අට්ඨතිංසාය කම්මට්ඨානෙසු අත්තනො චරියානුකූලං කම්මට්ඨානං උපපරික්ඛන්තෙන සචස්ස ඉදං පට්ඨිකසිණං අනුකූලං හොති, ඉදමෙව කම්මට්ඨානං ගහෙත්වා ඤානභාවනාය අනුරූපං විහාරං පභාය අනුරූපෙ විහාරෙ විහරන්තෙන බුද්දකපලිබොධුපච්ඡෙදං කත්වා කසිණපරිකම්මනිමිත්තානුරක්ඛණසත්තඅසප්පායපරිවජ්ජනසත්තසප්පායසෙව නදසවිධඅප්පනාකොසල්ලප්පහෙදං සබ්බං භාවනාවිධානං අපරිභාපෙන්තෙන ඤානාධිගමත්ථාය පටිපජ්ජිතබ්බං. අයමෙත්ථ සඬබ්බෙපො. චිත්ථාරො පන විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.51 ආදයො) චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. සබ්බකම්මට්ඨානානඤ්ඤි භාවනාවිධානං සබ්බං අට්ඨකථානයෙන ගහෙත්වා විසුද්ධිමග්ගෙ චිත්ථාරිතං. කිං තෙන තත්ථ තත්ථ පුන චුත්තෙනාති න නං පුන චිත්ථාරයාම. පාළියා පන හෙට්ඨා අනාගතං අත්ථං අපරිභාපෙන්තා නිරන්තරං අනුපදවණ්ණනමෙව කරිස්සාම.

තස්මිං සමයෙති තස්මිං පට්ඨමජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරණසමයෙ. එස්සො හොති...පෙ.... අචික්ඛෙපො හොතිති ඉමෙ කාමාවචරපට්ඨකසලචිත්තෙ චුත්තප්පකාරාය පදපට්ඨාටියා ඡපණ්ණාස ධම්මා හොන්ති. කෙවලඤ්ඤි තෙ කාමාවචරා, ඉමෙ භූමන්තරවසෙන මහග්ගතා රූපාවචරාති අයමෙත්ථ විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව. යෙවාපනකා පනෙත්ථ ඡන්දාදයො චත්තාරොව ලබ්භන්ති. කොට්ඨාසචාරසුඤ්ඤතචාරා පාකතිකා එවාති.

පට්ඨමං.

දුතියජ්ඣානං

161-162. දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ විතක්කවිචාරානං. චූපසමාති විතක්කස්ස ච විචාරස්ස වාති ඉමෙසං ද්විත්තං. චූපසමා, සමතික්කමා; දුතියජ්ඣානක්ඛණෙ අපාතූභාවාති චුත්තං හොති. තත්ථ කිඤ්චාපි දුතියජ්ඣානෙ සබ්බෙපි පට්ඨමජ්ඣානධම්මා න සන්ති, අඤ්ඤෙයෙව හි පට්ඨමජ්ඣානෙ එස්සාදයො අඤ්ඤෙ ඉධ, ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අඬගස්ස සමතික්කමා පට්ඨමජ්ඣානතො පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං අධිගමො හොතිති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං. චූපසමාති එවං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. අජ්ඣත්තන්ති ඉධ — නියකජ්ඣත්තං අධිජ්ජෙතං. විභඩ්ගෙ පන “අජ්ඣත්තං පච්චත්ත”න්ති (විභ. 573) එත්තකමෙව චුත්තං. යස්මා නියකජ්ඣත්තං අධිජ්ජෙතං, තස්මා අත්තති ජාතං, අත්තනො සන්තානෙ නිබ්බත්තන්ති අයමෙත්ථ අත්ථො.

සම්පසාදනන්ති සම්පසාදනං. චූච්චති සද්ධා. සම්පසාදනයොගතො ඤානම්පි සම්පසාදනං, නිලවණ්ණයොගතො නිලවත්ථං. විය. යස්මා වා තං ඤානං සම්පසාදනසමන්තාගතත්තා විතක්කවිචාරක්ඛොභචූපසමනෙන ච වෙතො

සම්පසාදයති, තස්මාපි සම්පසාදනන්ති චුත්තං. ඉමස්මිඤ්ච අත්ථවිකප්පෙ ‘සම්පසාදනං චෙතසො’ති එවං පදසම්බන්ධො වෙදිතබ්බො. පුරිමස්මිං පන අත්ථවිකප්පෙ ‘චෙතසො’ති එතං එකොදිභාවෙන සද්ධිං යොජෙතබ්බං.

තත්ත්වයං අත්ථයොජනා - එකො උදෙතීති එකොදි, විතක්කවිචාරෙහි අනප්ඤ්ඤාභිමතා අග්ගො සෙට්ඨො භුත්වා උදෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨොපි හි ලොකෙ එකොති චුච්චති. විතක්කවිචාරවිරහතො වා එකො අසහායො භුත්වාතිපි වත්තුං වට්ටති. අථ වා සම්පයුත්තධම්මෙ උදායතීති උදි. උට්ඨාපෙතීති අත්ථො. සෙට්ඨට්ඨොන එකො ච සො උදි වාති එකොදි. සමාධිස්සෙතං අධිවචනං. ඉති ඉමං එකොදිං භාවෙති වඩ්ඪෙතීති ඉදං දුතියජ්ඣානං එකොදිභාවං. සො පනායං එකොදි යස්මා චෙතසො, න සත්තස්ස, න ජීවස්ස, තස්මා එතං ‘චෙතසො එකොදිභාව’න්ති චුත්තං.

‘නනු වායං සද්ධා පට්ඨානොපි අත්ථි, අයඤ්ච එකොදිනාමකො සමාධි, අථ කස්මා ඉදමෙව සම්පසාදනං චෙතසො එකොදිභාවඤ්චාති චුත්තන්ති? චුච්චතෙ - ‘අදුඤ්චි පට්ඨානං විතක්කවිචාරක්ඛොහෙන විචිතරඬ්ඨසමාකුලමිච ජලං න සුප්පසන්නං හොති, තස්මා සතියාපි සද්ධාය සම්පසාදන’න්ති න චුත්තං. න සුප්පසන්නත්තා එව චෙත්ථ සමාධිපි න සුට්ඨු පාකටො. තස්මා එකොදිභාවන්තිපි න චුත්තං. ඉමස්මිං පන ඤානෙ විතක්කවිචාරපලිඛොධාභාවෙන ලද්ධොකාසා බලවතී සද්ධා, බලවසද්ධාසහායපටිලාභෙනෙව සමාධිපි පාකටො. තස්මා ඉදමෙව එවං චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. විහඬිගෙ පන “සම්පසාදනන්ති යා සද්ධා සද්දහනා ඔකප්පනා අභිප්පසාදො; චෙතසො එකොදිභාවන්ති යා චිත්තස්ස ධීති...පෙ.... සම්මාසමාධි”ති (විහ. 574-575) එත්තකමෙව චුත්තං. එවං චුත්තෙන පනෙතෙන සද්ධිං අයං අත්ථවණ්ණනා යථා න විරුජ්ඣති අඤ්ඤදත්ථු සංසන්දති චෙව සමෙති ව, එවං වෙදිතබ්බො.

අවිතක්කං අවිචාරන්ති භාවනාය පහිනත්තා එතස්මිං එතස්ස වා විතක්කො නත්ථිති අවිතක්කං. ඉමිනාව නයෙන අවිචාරං. විහඬිගෙපි චුත්තං - “ඉති අයඤ්ච විතක්කො අයඤ්ච විචාරො සන්නා හොන්ති සමිතා වූපසන්නා අත්ථඬිගතා අබ්භත්ථඬිගතා අප්පිතා බ්බප්පිතා සොසිතා විසොසිතා බ්බන්තිකතා, තෙන චුච්චති අවිතක්කං අවිචාර”න්ති.

එත්ථාහ - නනු ච විතක්කවිචාරානං වූපසමාති ඉමිනාපි අයමත්ථො සිද්ධො? අථ කස්මා පුන ‘චුත්තං අවිතක්කං අවිචාර’න්ති? චුච්චතෙ - එවමෙතං, සිද්ධොවායමත්ථො, න පනෙතං තදත්ථදීපකං. නනු අවොචුම්හ - ‘ඔළාරිකස්ස පන ඔළාරිකස්ස අඬ්ඨස්ස සමතික්කමා පට්ඨානොපි පරෙසං දුතියජ්ඣානාදීනං සමධිගමො හොතීති දීපනත්ථං විතක්කවිචාරානං වූපසමාති එවං චුත්ත’න්ති.

අපිව විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං සම්පසාදනං, න කිලෙසකාලුසියස්ස; විතක්කවිචාරානාඤ්ච වූපසමා එකොදිභාවං, න උපචාරජ්ඣානම්ච නීවරණජ්ජහානා; න පයමජ්ඣානම්ච ච අභිගපාතුභාවාති එවං සම්පසාදනඑකොදිභාවානං හෙතුපරිදීපකමිදං වචනං. තථා විතක්කවිචාරානං වූපසමා ඉදං අවිතක්කං අවිචාරං, න තතියචතුත්ථජ්ඣානාති විය, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි විය ච, අභාවාති එවං අවිතක්කඅවිචාරභාවස්ස හෙතුපරිදීපකඤ්ච, න විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකං. විතක්කවිචාරාභාවමත්තපරිදීපකමෙව පන අවිතක්කං අවිචාරන්ති ඉදං වචනං, තස්මා පුරිමං චත්වාපි පුන චත්තබ්බමෙවාති.

සමාධිජන්ති පයමජ්ඣානසමාධිතො සම්පයුත්තසමාධිතො වා ජාතන්ති අත්ථො. තත්ථ කිඤ්චාපි පයමම්පි සම්පයුත්තසමාධිතො ජාතං, අථ ඛො අයමෙව සමාධි ‘සමාධි’ති චත්තබ්බතං අරහති, විතක්කවිචාරක්ඛොභවිරහෙන අතිවිය අවලත්තා සුජ්ජසන්තත්තා ච. තස්මා ඉමස්ස චණ්ණභණ්ණන්ථං ඉදමෙව සමාධිජන්ති චුත්තං. ජිතිසුඛන්ති ඉදං චුත්තනයමෙව.

දුතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා දුතියං. ඉදං දුතියං සමාපජ්ජන්තිපි දුතියං. තස්මිං සමයෙ එස්සො හොතීතිආදීසු ඥානපඤ්චකෙ විතක්කවිචාරපදානි මග්ගපඤ්චකෙ ච සම්මාසංඛිකජ්ජපදං පරිභීතං. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකපදවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි තිවච්ඡිකං ඥානං හොති, චතුරච්ඡිකො මග්ගො හොතීති ආගතං. සෙසං පයමජ්ඣානසදිසමෙවාති.

දුතියං.

තතියජ්ඣානං

163. තතියජ්ඣානානිද්දෙසෙ ජිතියා ච විරාගාති විරාගො නාම චුත්තජ්ජකාරාය ජිතියා ජිගුච්ඡනං වා සමතික්කමො වා. උභින්නං පන අන්තරා ‘ච’-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. සො වූපසමං වා සම්පිණ්ඩෙති විතක්කවිචාරවූපසමං වා. තත්ථ යදා වූපසමමෙව සම්පිණ්ඩෙති තදා ජිතියා විරාගා ච, කිඤ්ච භියොසා ‘වූපසමා’ වාති එවං යොජනා වෙදිතබ්බො. ඉමිස්සා ච යොජනය විරාගො ජිගුච්ඡනත්ථො හොති. තස්මා ජිතියා ජිගුච්ඡනා ච වූපසමා වාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො. යදා පන විතක්කවිචාරානං වූපසමං සම්පිණ්ඩෙති තදා ජිතියා ච විරාගා කිඤ්ච භියොසා ‘විතක්කවිචාරානාඤ්ච වූපසමා’ති එවං යොජනා වෙදිතබ්බො. ඉමිස්සා ච යොජනය විරාගො සමතික්කමනත්ථො හොති, තස්මා ජිතියා ච සමතික්කමා විතක්කවිචාරානාඤ්ච වූපසමාති අයමත්ථො දට්ඨබ්බො.

කාමඤ්ඤාදිවිතක්කවිචාරා දුතියජ්ඣානායොව වූපසන්තා, ඉමස්ස පන ඝාතස්ස මග්ගපරිදීපනත්ථං වණ්ණභණ්ණනත්ථඤ්ඤාදිවිතක්කවිචාරානඤ්ඤාදි වූපසමාති හි වුත්තෙ ඉදං පඤ්ඤායති - නුත විතක්කවිචාරවූපසමො මග්ගො ඉමස්ස ඝාතස්සාති? යථා ච තතියෙ අරියමග්ගෙ අප්පභිනානම්පි සක්කායදිට්ඨාදීනං “පඤ්චන්තං ඔරම්භාගියානං සංයොජනානං පහානා”ති (ම. නි. 2.132) එවං පහානං වූච්චමානං වණ්ණභණ්ණනං හොති, තදධිගමාය උස්සුක්කානං උස්සාභජනකං, එවමෙව ඉධ අවූපසන්තානම්පි විතක්කවිචාරානං වූපසමො වූච්චමානො වණ්ණභණ්ණනං හොති. තෙනායමත්ථො වුත්තො - ‘පිනියා ච සමතික්කමා විතක්කවිචාරානඤ්ඤාදි වූපසමා’ති.

උපෙක්ඛකො ච විහරතීති - එත්ථ උපපත්තිතො ඉක්ඛතීති උපෙක්ඛා. සමං පස්සති, අපක්ඛපතිතා හුත්වා පස්සතීති අත්ථො. තාය විසදාය විපුලාය ථාමගතාය සමන්තාගතත්තා තතියජ්ඣානසමඬ්ඨි උපෙක්ඛකොති වූච්චති.

උපෙක්ඛා පන දසවිධා හොති - ඡළඬගුපෙක්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා බොජ්ඣංගඬගුපෙක්ඛා වීරියුපෙක්ඛා සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා වෙදනුපෙක්ඛා විපස්සනුපෙක්ඛා තත්ත්වමජ්ඣක්ඛපෙක්ඛා ක්කානුපෙක්ඛා පාරිසුද්ධුපෙක්ඛාති.

තත්ථ යා “ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු චක්ඛුනා රූපං දිස්වා නෙව සුමනො හොති, න දුම්මනො, උපෙක්ඛකො ච විහරති සතො සම්පජානො”ති (අ. නි. 5.1; මහානි. 90; වුළුනි. මෙත්තගුමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 18; පටි. ම. 3.17) එවමාගතා ඛිණ්ණසවස්ස ඡසු ද්වාරෙසු ඉට්ඨානිට්ඨඡළාරම්මණාපාථෙ පරිසුද්ධපකතිභාවාච්ඡහනාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘ඡළඬගුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “උපෙක්ඛාසහගතෙන වෙතසා එකං දිසං ඵරිත්වා විහරතී”ති (දී. නි. 1.556; ම. නි. 1.77) එවමාගතා සත්තෙසු මජ්ඣක්ඛතාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බ්‍රහ්මවිහාරුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛාසම්බොජ්ඣංගං භාවෙති විවෙකනිස්සිත”න්ති (ම. නි. 1.27; 3.247) එවමාගතා සහජාතධම්මානං මජ්ඣක්ඛතාකාරභූතා උපෙක්ඛා, අයං ‘බොජ්ඣංගඬගුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “කාලෙන කාලං උපෙක්ඛානිමිත්තං මනසි කරොතී”ති (අ. නි. 3.103) එවමාගතා අනවචාරද්ධනාතිසිථිලවීරියසඬ්ඛාතා උපෙක්ඛා, අයං ‘වීරියුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “කති සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, කති සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති? අට්ඨ සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා සමථවසෙන උප්පජ්ජන්ති, දස සඬ්ඛාරුපෙක්ඛා විපස්සනාවසෙන උප්පජ්ජන්ති”ති (පටි. ම.

1.57) එවමාගතා නිවරණාදිපටිසංඛාරාසන්තිට්ඨනාගහණෙ මජ්ඣිමනිකායා උපෙක්ඛා, අයං ‘සංඛාරාදිපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන “යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං හොති උපෙක්ඛාසහගත”න්ති (ධ. ස. 150) එවමාගතා අද්දක්ඛමසුඛසංඛාරාදිපෙක්ඛා අයං ‘වෙදනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා “යදත්ථී, යං භූතං, තං පජ්ඣති, උපෙක්ඛං පටිලභති”ති (ම. නි. 3.71; අ. නි. 7.55) එවමාගතා විචිතනෙ මජ්ඣිමනිකායා උපෙක්ඛා, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’ නාම.

යා පන ඡන්දාදිසු යෙවාපනකෙසු ආගතා සහජාතානං සමවාහිතභූතා උපෙක්ඛා අයං, ‘තත්ත්වමජ්ඣිමනිකායා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛකො ච විහරති”ති (ධ. ස. 163; දී. නි. 1.230) එවමාගතා අභිධම්මපිටකෙ අයං අපක්ඛපාතජනනී උපෙක්ඛා, අයං ‘කුසලාදිපෙක්ඛා’ නාම.

යා “උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිං චතුත්ථං කුසලං”න්ති එවමාගතා සංඛාරාදිපෙක්ඛා පටිලභනීකපාරිසුද්ධිං පටිලභනීකපාරිසුද්ධිං අනුපාදනා උපෙක්ඛා, අයං ‘පාරිසුද්ධිපෙක්ඛා’ නාම.

තත්ථ ඡළඛිගුපෙක්ඛා ච භූතමචිතාරුපෙක්ඛා ච බොජ්ඣංගපෙක්ඛා ච තත්ත්වමජ්ඣිමනිකායා උපෙක්ඛා ච කුසලාදිපෙක්ඛා ච පාරිසුද්ධිපෙක්ඛා ච අත්ථතො එකා තත්ත්වමජ්ඣිමනිකායා උපෙක්ඛා ච හොති. තෙන තෙන අවත්ථානෙදෙන පනස්සා අයං හෙදො. එකස්සාපි සතො සත්තස්ස කුමාරයුවථෙර සෙනාපතිරාජාදිවසෙන හෙදො විය. තස්මා තාසු යත්ථ ඡළඛිගුපෙක්ඛා න තත්ථ බොජ්ඣංගපෙක්ඛාදයො, යත්ථ චා පන බොජ්ඣංගපෙක්ඛා න තත්ථ ඡළඛිගුපෙක්ඛාදයො හොන්තිති වෙදිතබ්බො.

යථා වෙනාසං අත්ථතො එකිනාමො, එවං සංඛාරාදිපෙක්ඛා විපස්සනුපෙක්ඛානම්භි. පඤ්ඤා එව හි එසා කිව්වචසෙන ද්විධා හින්තා. යථා හි පුරිසස්ස සායං ගෙහං පටිට්ඨං සප්පං අප්පදදණ්ඩං ගහෙත්වා පරියෙසමානස්ස තං පුසකොට්ඨකෙ නිපන්නං දිස්වා ‘සප්පො නු ඛො නො’ති අවලොකෙන්තස්ස සොවත්ථිකත්තයං දිස්වා නිබ්බේමතිකස්ස ‘සප්පො, න සප්පො’ති විචිතනෙ මජ්ඣිමනිකායා හොති; එවමෙව යා ආරද්ධවිපස්සකස්ස විපස්සනාඤාණෙන ලක්ඛණත්තයෙ දිට්ඨෙ සංඛාරානං අනිවච්ඡාදිවිචිතනෙ මජ්ඣිමනිකායා උප්පජ්ජති, අයං ‘විපස්සනුපෙක්ඛා’. යථා පන තස්ස පුරිසස්ස අප්පදදණ්ඩකෙන ගාල්භං සප්පං ගහෙත්වා ‘කිත්තාහං ඉමං සප්පං අවිහෙයෙන්නො අත්තානඤ්ච ඉමිනා අධිසාපෙන්නො මුඤ්ඤෙය්‍ය’න්ති මුඤ්ඤානාකාරමෙව පරියෙසතො ගහණෙ මජ්ඣිමනිකායා හොති; එවමෙව යා

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

ඉදානි සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙතීති එත්ථ කිඤ්චාපි තතියජ්ඣානසමඬගිතො සුඛපටිසංවෙදනාහොගො නත්ථි, එවං සන්තෙපි යස්මා තස්ස නාමකායෙන සම්පයුත්තං සුඛං, යං වා තං නාමකායසම්පයුත්තං සුඛං, තංසමුට්ඨානෙනස්ස යස්මා අතිපණීතෙන රූපෙන රූපකායො ඵුටො, යස්ස ඵුටත්තා ඤානා වුට්ඨිතොපි සුඛං පටිසංවෙදෙය්‍ය, තස්මා එතමත්ථං දස්සෙන්නො ‘සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙතී’ති ආහ.

ඉදානි යං තං අරියා ආචික්ඛන්ති උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරීති එත්ථ යංඤානහෙතු යංඤානකාරණා තං තතියජ්ඣානසමඬගිපුග්ගලං බුද්ධාදයො අරියා “ආචික්ඛන්ති දෙසෙන්නි පඤ්ඤාපෙන්නි පටියපෙන්නි විවරන්ති විහජන්ති උත්තානීකරොන්ති පකාසෙ”න්ති පසංසන්නීති අධිප්පායො – කින්නි? ‘උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී’ති – තං තතියජ්ඣානං උපසම්පජ්ජ විහරතීති එවමෙත්ථ යොජනා වෙදිතබ්බං.

කස්මා පන තං තෙ එවං පසංසන්නීති? පසංසාරහතො. අයඤ්චි යස්මා අතිමධුරසුඛෙ සුඛපාරමිප්පත්තෙපි තතියජ්ඣානෙ උපෙක්ඛකො, න තත්ථ සුඛාභිසම්භවෙන ආකඬ්ඨියති, ‘යථා ව පිති න උප්පජ්ජති’ එවං උපට්ඨිතසතිතාය සතිමා, යස්මා ව අරියකන්තං අරියජනසෙවිතමෙව අසංකිලිට්ඨං සුඛං නාමකායෙන පටිසංවෙදෙති තස්මා පසංසාරහො; ඉති පසංසාරහතො නං අරියා තෙ එවං පසංසාහෙතුභූතෙ ගුණෙ පකාසෙන්නා ‘උපෙක්ඛකො සතිමා සුඛවිහාරී’ති එවං පසංසන්නීති වෙදිතබ්බං.

තතියන්ති ගණනානුපුබ්බතා තතියං. ඉදං තතියං සමාපජ්ජතීතිපි තතියං. තස්මිං සමයෙ එස්සො හොතීතිආදීසු ඤානපඤ්චකෙ පිතිපදම්පි පරිහීනං. තස්සාපි වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකපදවිනිවිජයො වෙදිතබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි දුචඬ්ඨිකං ඤානං හොතීති ආගතං. සෙසං දුතියජ්ඣානසදිසමෙවාවති.

තතියං.

චතුත්ථජ්ඣානං

165. චතුත්ථජ්ඣානානිද්දෙසෙ සුඛස්ස ව පහානා දුක්ඛස්ස ව පහානාති කායිකසුඛස්ස ව කායිකදුක්ඛස්ස ව පහානා. පුබ්බෙවාති තඤ්ච ඛො පුබ්බෙව න චතුත්ථජ්ඣානක්ඛණෙ. සොමනස්සදොමනස්සානං අත්ථඬ්ඨිගමාති වෙතසිකසුඛස්ස ව වෙතසිකදුක්ඛස්ස වාති ඉමෙසම්පි ද්විත්තං පුබ්බෙව අත්ථඬ්ඨිගමා; පහානා ඉච්චෙව වුත්තං හොති. කදා පන නෙසං පහානං හොති? චතුත්තං ඤානානං උපචාරක්ඛණෙ. සොමනස්සඤ්චි චතුත්ථජ්ඣානස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පහීයති. දුක්ඛදොමනස්සසුඛාති පට්ඨානිකතතියජ්ඣානානං උපචාරක්ඛණෙසු. එවමෙතෙසං පහානක්කමෙන

අවුත්තානං ඉන්ද්‍රියවිභවිගෙ පන ඉන්ද්‍රියානං උද්දෙසක්කමෙනෙව ඉධාපි
වුත්තානං සුඛදුක්ඛසොමනස්සදොමනස්සානං පහානං වෙදිතබ්බං.

යදි පනෙතානි තස්ස තස්ස ඥානස්ස උපචාරක්ඛණෙයෙව පහියන්ති, අථ
කස්මා “කත්ථ වුප්පන්තං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති? ඉධ, භික්ඛවෙ,
භික්ඛු විචිචිවෙව කාමෙහි...පෙ.... පයමං ඥානං උපසම්පජ්ජ විහරති,
එත්ථුප්පන්තං දුක්ඛින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති. කත්ථ වුප්පන්තං
දොමනස්සින්ද්‍රියං... සුඛින්ද්‍රියං... සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති?
ඉධ, භික්ඛවෙ, භික්ඛු සුඛස්ස ච පහානා...පෙ.... චතුත්ථං ඥානං උපසම්පජ්ජ
විහරති. එත්ථුප්පන්තං සොමනස්සින්ද්‍රියං අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති”ති (සං. නි.
5.510) එවං ඥානෙස්වෙව නිරොධො වුත්තොති? අනිසයනිරොධත්තා.
අනිසයනිරොධො හි තෙසං පයමජ්ඣානාදීසු, න නිරොධොයෙව.
නිරොධොයෙව පන උපචාරක්ඛණ, නාතිසයනිරොධො. තථා හි
නානාවජ්ජනෙ පයමජ්ඣානුපචාරෙ නිරුද්ධස්සාපි දුක්ඛින්ද්‍රියස්ස
ඛංසමකසාදිසම්ඵස්සෙන වා, විසමාසනුපතාපෙන වා සියා උජ්ජත්ති, නත්ථෙව
අන්තොඅජ්ජනායං. උපචාරෙ වා නිරුද්ධම්පෙනං න සුචුට්ඨ නිරුද්ධං හොති,
පටිපක්ඛෙන අවිභතත්තා. අන්තොඅජ්ජනායං පන පිතිඵරණෙන සබ්බො කායො
සුඛොක්කන්තො හොති. සුඛොක්කන්තකායස්ස ච සුචුට්ඨ නිරුද්ධං හොති
දුක්ඛින්ද්‍රියං, පටිපක්ඛෙන විභතත්තා. නානාවජ්ජනෙයෙව ච
දුතියජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්ස දොමනස්සින්ද්‍රියස්ස යස්මා එතං
විතක්කවිචාරපච්චයෙපි කායකිලමථෙ චිත්තූපසාතෙ ච සති උජ්ජජ්ජති,
විතක්කවිචාරාභාවෙ නෙව උජ්ජජ්ජති; යත්ථ පන උජ්ජජ්ජති තත්ථ
විතක්කවිචාරාභාවෙ; අජ්ජහිනා එව ච දුතියජ්ඣානුපචාරෙ විතක්කවිචාරාති
තත්ථස්ස සියා උජ්ජත්ති, නත්ථෙව දුතියජ්ඣානෙ, පහිනපච්චයත්තා. තථා
තනියජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්සාපි සුඛින්ද්‍රියස්ස
පිතිසමුට්ඨානපණිනරූපථුට්ඨකායස්ස සියා උජ්ජත්ති, නත්ථෙව තනියජ්ඣානෙ.
තනියජ්ඣානෙ හි සුඛස්ස පච්චයභූතා පිති සබ්බසො නිරුද්ධාති. තථා
චතුත්ථජ්ඣානුපචාරෙ පහිනස්සාපි සොමනස්සින්ද්‍රියස්ස ආසන්නත්තා,
අජ්ජනාජ්ජත්තාය උපෙක්ඛාය අභාවෙන සම්මා අනතික්කන්තත්තා ච, සියා
උජ්ජත්ති, නත්ථෙව චතුත්ථජ්ඣානෙ. තස්මා එව ච ‘එත්ථුප්පන්තං දුක්ඛින්ද්‍රියං
අපරිසෙසං නිරුජ්ඣති’ති තත්ථ තත්ථ අපරිසෙසග්ගහණං කතන්ති.

එත්ථාහ – ‘අථෙවං තස්ස තස්ස ඥානස්සුපචාරෙ පහිනාපි එතා වෙදනා ඉධ
කස්මා සමාහටා’ති? ‘සුඛග්ගහණත්ථං’. යා හි අයං ‘අදුක්ඛමසුඛ’න්ති එත්ථ
අදුක්ඛමසුඛා වෙදනා වුත්තා, සා සුඛමා, දුබ්බිඤ්ඤායා, න සක්කා සුඛෙන
ගහෙතුං. තස්මා යථා නාම දුට්ඨස්ස යථා තථා වා උපසංඛිකමිත්වා ගහෙතුං
අසක්කුණෙයාස්ස ගොණස්ස ගහණත්ථං ගොපො එකස්මිං වජ්ජෙ සබ්බා ගාවො
සමාහරති, අථෙකෙකං නිහරන්තො පටිපාටියා ආගතං ‘අයං සො, ගණ්හථ
න’න්ති තම්පි ගාභාපයති; එවමෙව භගවා සුඛගහණත්ථං සබ්බාපි එතා

සමාහරිති. එවැනි සමාහරා එතා දස්සෙත්වා යං නෙව සුඛං න දුක්ඛං, න සොමනස්සං න දොමනස්සං, අයං අදුක්ඛමසුඛාවෙදනාති සක්කා හොති එසා ගාහයිතුං.

අපිව අදුක්ඛමසුඛාය වෙනොවිමුත්තියා පච්චයදස්සනත්ථස්ද්වාපි එතා වුත්තාති වෙදිතඛිබ්බා. සුඛදුක්ඛජ්ජහානාදයො හි තස්සා පච්චයා. යථාහ – “චත්තාරො ඛො, ආවුසො, පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය වෙනොවිමුත්තියා සමාපත්තියා. ඉධාවුසො හික්ඛු, සුඛස්ස ව පහානා...පෙ.... වතුත්ථං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරති, ඉමෙ ඛො, ආවුසො, චත්තාරො පච්චයා අදුක්ඛමසුඛාය වෙනොවිමුත්තියා සමාපත්තියා”ති (ම. නි. 1.458). යථා වා අඤ්ඤත්ථ පහිනාපි සක්කායදිට්ඨිආදයො තතියමග්ගස්ස වණ්ණහණනත්ථං. තත්ථ පහිනාති වුත්තා, එවං වණ්ණහණනත්ථම්පෙනස්ස ඤානස්සෙනා ඉධ වුත්තාති වෙදිතඛිබ්බා. පච්චයසාතෙන වා එත්ථ රාගදොසානං අතිදුර්භාවං දස්සෙතුම්පෙනා වුත්තාති වෙදිතඛිබ්බා. එතාසු හි සුඛං සොමනස්සස්ස පච්චයො, සොමනස්සං රාගස්ස; දුක්ඛං දොමනස්සස්ස, දොමනස්සං දොසස්ස. සුඛාදිසාතෙන ව සප්පච්චයා රාගදොසා හතාති අතිදුරෙ හොන්තිති.

අදුක්ඛමසුඛන්ති දුක්ඛාභාවෙන අදුක්ඛං, සුඛාභාවෙන අසුඛං. එතෙනත්ථ දුක්ඛසුඛජ්ජපට්ඨකභූතං තතියවෙදනං දීපෙති, න දුක්ඛසුඛාභාවමත්තං. තතියවෙදනා නාම අදුක්ඛමසුඛා. උපෙක්ඛාතිපි වුවවති. සා ඉට්ඨානිට්ඨවිපරිතානුභවනලක්ඛණා, මජ්ඣන්තරසා, අවිභූතපච්චපට්ඨානා, සුඛනිරොධපදට්ඨානාති වෙදිතඛිබ්බා.

උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිත්ති උපෙක්ඛාය ජනිතසතිපාරිසුද්ධිං. ඉමස්මිඤ්ඤි ඤානෙ සුපරිසුද්ධා සති. යා ව තස්සා සතියා පාරිසුද්ධි සා උපෙක්ඛාය කතා, න අඤ්ඤෙත. තස්මා එතං උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධිති වුවවති. විභවිගෙපි වුත්තං – “අයං සති ඉමාය උපෙක්ඛාය විසදා හොති පරිසුද්ධා පරියොදානා, තෙන වුවවති උපෙක්ඛාසතිපාරිසුද්ධි”ති (විභ. 597). යාය ව උපෙක්ඛාය එත්ථ සති පාරිසුද්ධි හොති සා අත්ථතො තත්ත්වමජ්ඣන්තරාති වෙදිතඛිබ්බා. න කෙවලඤ්ඤෙත්ථ තාය සතියෙව පරිසුද්ධා අපිව ඛො සබ්බෙපි සම්පයුත්තධම්මා. සතිසීසෙන පන දෙසනා වුත්තා.

තත්ථ කිඤ්ඤාපි අයං උපෙක්ඛා හෙට්ඨාපි තිසු ඤානෙසු විජ්ජති – යථා පන දිවා සූරියජ්ජහාහිභවා සොම්මභාවෙන ව අත්තතො උපකාරකත්තෙන වා සහාගාය රත්තියා අලාභා දිවා විජ්ජමානාපි වන්දලොඛා අපරිසුද්ධා හොති අපරියොදානා – එවමයම්පි තත්ත්වමජ්ඣන්තරපෙක්ඛාවන්දලොඛා විතක්කාදිපච්චනීකධම්මතෙජාහිභවා සහාගාය ව උපෙක්ඛාවෙදනාරත්තියා අප්පට්ඨලාභා විජ්ජමානාපි පට්ඨාදිජ්ඣානහෙදෙසු අපරිසුද්ධා හොති. තස්මා ව අපරිසුද්ධාය දිවා අපරිසුද්ධවන්දලොඛාය පහා විය සහජානාපි සතිආදයො

අපරිසුද්ධාව හොත්ති. තස්මා තෙසු එකමිති ‘උපෙක්ඛාසනිපාරිසුද්ධි’ති න වුත්තං. ඉධ පන විතක්කාදිපච්චනිකධම්මතෙජාහිභවාභාවා සභාගාය ව උපෙක්ඛා වෙදනාරත්තියා පටිලාභා අයං තත්ත්වමඡ්ඤාත්තෙජාභාවන්දලොභා අතිවිය පරිසුද්ධා. තස්සා පරිසුද්ධත්තා පරිසුද්ධවන්දලොභාය පභා විය සහජාතාපි සතිආදයො පරිසුද්ධා හොත්ති පරියොදානා. තස්මා ඉදමෙව උපෙක්ඛාසනිපාරිසුද්ධිති වුත්තත්ති වෙදිතබ්බං.

චතුත්ථත්ති ගණනානුපුබ්බතා චතුත්ථං. ඉදං චතුත්ථං සමාපජ්ජනිතිපි චතුත්ථං. එස්සො හොතීතිආදියු එස්සපඤ්චකෙ තාව වෙදනාති උපෙක්ඛාවෙදනා වෙදිතබ්බා. ක්කානපඤ්චකඉන්ද්‍රියඅට්ඨකෙසු පන උපෙක්ඛා හොති උපෙක්ඛිත්තියං හොතීති (ධ. ස. 165) වුත්තමෙව. සෙසානි තතියෙ පරිහිනපදානි ඉධාපි පරිහිනානෙව. කොට්ඨාසවාරෙපි දුච්ඡිගිකං ක්කානත්ති උපෙක්ඛාවිත්තෙකග්ගතාවසෙනෙව වෙදිතබ්බං. සෙසං සබ්බං තතියසදිසමෙවාති.

චතුක්කනායො නිට්ඨිතො.

පඤ්චකනායො

167. ඉදානි කතමෙ ධම්මා කුසලාති පඤ්චකනායො ආරද්ධො. කස්මාති වෙ, පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන වෙච දෙසනාවිලාසෙන ව. සන්තිසින්නදෙවපරිසාය කිර එකච්චානං දෙවනං විතක්කො එව ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, විචාරජිතිසුඛවිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සජ්ජායවසෙන සත්ථා චතුරඤ්ඤිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං විචාරො ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, පිතිසුඛවිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සජ්ජායවසෙන තිවඤ්ඤිකං තතියජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං පිති ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, සුඛවිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සජ්ජායවසෙන දුච්ඡිගිකං චතුත්ථජ්ඣානං නාම භාජෙසි. එකච්චානං සුඛං ඔළාරිකතො උපට්ඨාසි, උපෙක්ඛාවිත්තෙකග්ගතා සන්තතො. තෙසං සජ්ජායවසෙන දුච්ඡිගිකං පඤ්චමජ්ඣානං නාම භාජෙසි. අයං තාව ‘පුග්ගලජ්ඣාසයො’.

යස්සා පන ධම්මධාතුයා සුජ්ජට්ඨිද්ධත්තා දෙසනාවිලාසජ්ජත්තො නාම හොති — සා තථාගතස්ස සුට්ඨු පට්ඨිද්ධා — තස්මා ඤාණමහත්තතාය දෙසනාවිධානෙසු කුසලො දෙසනාවිලාසජ්ජත්තො සත්ථා යං යං අභිගං ලබ්භති තස්ස තස්ස වසෙන යථා යථා ඉච්ඡති තථා තථා දෙසනං නියාමෙතීති සො ඉධ පඤ්චඤ්ඤිකං පට්ඨමජ්ඣානං භාජෙසි, චතුරඤ්ඤිකං අවිතක්කං විචාරමත්තං දුතියජ්ඣානං, භාජෙසි තිවඤ්ඤිකං තතියජ්ඣානං, භාජෙසි දුච්ඡිගිකං චතුත්ථජ්ඣානං, දුච්ඡිගිකමෙව පඤ්චමජ්ඣානං භාජෙසි. අයං ‘දෙසනාවිලාසො’ නාම.

අපිව යෙ භගවතා “තයොමෙ, භික්ඛවෙ, සමාධි – සවිතක්කසව්වාරො සමාධි, අවිතක්කව්වාරමත්තො සමාධි, අවිතක්කඅව්වාරො සමාධි”ති (දී. නි. 3.305) සුත්තන්තෙ තයො සමාධි දෙසිතා, තෙසු භෙට්ඨා සවිතක්කසව්වාරො සමාධි අවිතක්කඅව්වාරො සමාධි ව භාෂෙත්වා දස්සිතො, අවිතක්කව්වාරමත්තො න දස්සිතො. තං දස්සෙතුම්පි අයං පඤ්චකනායො ආරද්ධොති වෙදිතඛිබ්බො.

තත්ථ දුතියජ්ඣානනිද්දෙසෙ එස්සාදිසු විතක්කමත්තං පරිභායති, කොට්ඨාසවාලෙ “චතුර්ඛිගිකං ඝාතං භොති චතුර්ඛිගිකො මග්ගො භොති”ති අයමෙව විසෙසො. සෙසං සබ්බං පට්ඨමජ්ඣානසදිසමෙව. යානි ව චතුර්කනායෙ දුතියතතියචතුත්ථානි තානෙව ඉධ තතියචතුත්ථපඤ්චමානි. තෙසං අධිගමපටිපාටිදීපනත්ථං අයං නායො වෙදිතඛිබ්බො –

එකො කිර අමච්චපුත්තො රාජානං උපට්ඨාතුං ජනපදතො නගරං ආගතො. සො එකදිවසමෙව රාජානං දිස්වා පානබ්බසනෙන සබ්බං විභවජානං නාසෙසි. තං එකදිවසං සුරාමදමත්තං නිව්චොළං කත්වා ජිණ්ණකට්ඨාරකමත්තෙන පටිච්ඡාදෙත්වා පානාගාරතො නිහරිංසු. තමෙනං සඬකාරකුටෙ නිපජ්ජිත්වා නිද්දායන්තං එකො අඬගවිජ්ජාපායකො දිස්වා ‘අයං පුරිසො මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පටිජග්ගිතඛිබ්බො එසො’ති සන්තිට්ඨානං කත්වා මත්තිකාය න්භාෂෙත්වා පුලසාටකයුගං නිවාසාපෙත්වා පුන ගන්ධොදකෙන න්භාෂෙත්වා සුඛමෙන දුකුලයුගලෙන අවිජාදෙත්වා පාසාදං ආරොපෙත්වා සුභොජනං භොෂෙත්වා ‘එවං නං පරිවාරයායා’ති පරිවාරකෙ පටිපාදෙත්වා පක්කාමි. අථ නං තෙ සයනං ආරොපෙසුං. පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථඤ්ච නං චත්තාරො තාව ජනා චතුසු හත්ථපාදෙසු උජ්ජිලෙත්වා අට්ඨංසු. එකො පාදෙ පරිමජ්ජි. එකො තාලවණ්ටං ගහෙත්වා ඛිජි. එකො වීණං වාදයමානො ගායන්තො නිසිදි.

සො සයනුපගමනෙන විගතකිලමථො ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො හත්ථපාදනිජ්ජිලනං අසහමානො ‘කො මෙ හත්ථපාදෙ උජ්ජිලෙති? අපගච්ඡා’ති තජ්ජෙසි. තෙ එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡිංසු. තතො පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො පාදපරිමජ්ජනං අසහමානො ‘කො මෙ පාදෙ පරිමජ්ජති? අපගච්ඡා’ති ආහ. සොපි එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡි. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො වාතවුට්ඨි විය තාලවණ්ටවාතං අසහන්තො ‘කො එස? අපගච්ඡතු’ති ආහ. සොපි එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡි. පුන ථොකං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතො කණ්ණසුලං විය ගීතවාදිතසද්දං අසහමානො වීණාවාදකං තජ්ජෙසි. සොපි එකච්චනෙනෙව අපගච්ඡි. අථෙවං අනුක්කමෙන පහිනකිලමුජ්ජිලනපරිමජ්ජනවාතජ්ජහාරගීතවාදිතසද්දපද්දවො සුඛං සයිත්වා වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං අගමාසි. රාජාපිස්ස මහන්තං ඉස්සරියමදාසි. සො මහාජනස්ස අවස්සයො ජාතො.

තත්ථ පානඛ්‍යාසනෙන පාරිජුඤ්ඤප්පත්තො සො අමච්චපුත්තො විය අනෙකඛ්‍යාසනපාරිජුඤ්ඤප්පත්තො සරාචාසගතො කුලපුත්තො දට්ඨබ්බො. අභිගච්ඡාපායකො පුරිසො විය තථාගතො. තස්ස පුරිසස්ස ‘අයං මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පටිජග්ගනං අරහතී’ති සන්නිට්ඨානං විය තථාගතස්ස ‘අයං මහාජනස්ස අවස්සයො භවිස්සති, පබ්බජ්ජං අරහති කුලපුත්තො’ති සන්නිට්ඨානකරණං.

අට්ඨස්ස අමච්චපුත්තස්ස මත්තිකාමත්තෙන න්භාපනං විය කුලපුත්තස්සාපි පබ්බජ්ජාපටිලාභො. අට්ඨස්ස ථූලසාටකනිවාසනං විය ඉමස්සාපි දසසික්ඛාපදසංඛිතසිලවත්ථනිවාසනං. පුන තස්ස ගන්ධොදකන්භාපනං විය ඉමස්සාපි පාතිමොක්ඛසංවරාදිසිලගන්ධොදකන්භාපනං. පුන තස්ස සුමුද්දකුලයුගලච්ඡාදනං විය ඉමස්සාපි යථාචුත්තසිලවිසුද්ධිසම්පදාසංඛිතදුකුලච්ඡාදනං.

දුකුලච්ඡාදිතස්ස පනස්ස පාසාදාරොපනං විය ඉමස්සාපි සිලවිසුද්ධිදුකුලච්ඡාදිතස්ස සමාධිභාවනාපාසාදාරොභනං. තතො තස්ස සුභොජනභුඤ්ජනං විය ඉමස්සාපි සමාධිඋපකාරකසතිසම්පජ්ඤාදිධම්මාමතපරිභුඤ්ජනං.

භුත්තභොජනස්ස පන තස්ස පරිවාරකෙහි සයනාරොපනං විය ඉමස්සාපි විතක්කාදීහි උපවාරජ්ඣානාරොපනං. පුන තස්ස පානාගාරගමනපටිබාහනත්ථං භත්ථපාදුප්පිළනකපුරිසචතුක්කං විය ඉමස්සාපි කාමසඤ්ඤාහිමුඛගමනපටිබාහනත්ථං ආරම්මණෙ චිත්තූප්පිළනකො නෙක්ඛම්මිවිතක්කො. තස්ස පාදපරිමජ්ජකපුරිසො විය ඉමස්සාපි ආරම්මණෙ චිත්තානුමජ්ජනකො විචාරො. තස්ස තාලවණ්ටවාතදායකො විය ඉමස්සාපි චෙතසො සිතලභාවදායිකා පිති.

තස්ස සොනානුග්ගහකරො ගන්ධබ්බපුරිසො විය ඉමස්සාපි චිත්තානුග්ගහකං සොමනස්සං. තස්ස සයනුපගමනෙන විගතකිලමට්ඨස්ස ථොකං නිද්දුපගමනං විය ඉමස්සාපි උපවාරජ්ඣානසන්නිස්සයෙන විගතනිවරණකිලමට්ඨස්ස පයමජ්ඣානුපගමනං.

අට්ඨස්ස නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස භත්ථපාදුප්පිළනාසහනෙන භත්ථපාදුප්පිළකානං සන්තප්ජනං තෙසඤ්ච අපගමනෙන පුන ථොකං නිද්දුපගමනං විය ඉමස්සාපි පයමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස චිත්තූප්පිළකවිතක්කාසහනෙන විතක්කදොසදස්සනං, විතක්කජ්ජහානා ච පුන අවිතක්කවිචාරමත්තදුතියජ්ඣානුපගමනං.

තතො තස්ස පුනථපුනං නිද්දායිත්වා වුට්ඨිතස්ස යථාචුත්තෙන කමෙන පාදපරිමජ්ජනාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා පාදපරිමජ්ජකාදීනං සන්තප්ජනං,

තෙසං තෙසංඤ්ච අපගමනෙන පුනස්පුනං ථොකං නිද්දුපගමනං විය ඉමස්සාපි පුනස්පුනං දුතියාදීහි කුමනෙහි වුට්ඨිතස්ස යථාච්ඡිත්තදොසානං විචාරාදීනං අසහනෙන පටිපාටියා විචාරාදිදොසදස්සනං. තෙසං තෙසංඤ්ච පහානා පුනස්පුනං අවිතක්කඅවිචාරනිජ්ජිතික පහිනසොමනස්සජ්ඣානුපගමනං.

තස්ස පන සයනා වුට්ඨාය රඤ්ඤො සන්තිකං ගතස්ස ඉස්සරියජ්ජත්ති විය ඉමස්සාපි පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨිතස්ස විපස්සනා මග්ගං උපගතස්ස අරහත්තජ්ජත්ති.

තස්ස පත්තිස්සරියස්ස බහුනං ජනානං අවස්සයහාවො විය ඉමස්සාපි අරහත්තජ්ජත්තිස්ස බහුනං අවස්සයහාවො වෙදිතබ්බො. එත්තාවතා හි එස අනුත්තරං පුඤ්ඤක්ඛන්තං නාම හොතිති.

පඤ්චකනයො නිට්ඨිතො.

එත්තාවතා චතුක්කපඤ්චකනයද්වයහෙදො සුද්ධිකතවකො නාම පකාසිතො හොති. අත්ථතො පනෙස පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස පටිට්ඨත්තා කුමනපඤ්චකො එවාති වෙදිතබ්බො.

පටිපදාවතුක්කං

176-180. ඉදානි යස්මා එතං කුමනං නාම පටිපදාකමෙන සිජ්ඣති, තස්මා තස්ස පටිපදාහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ දුක්ඛා පටිපදා අස්සාති දුක්ඛපටිපදං. දන්ධා අභිඤ්ඤා අස්සාති දන්ධාභිඤ්ඤං. ඉති දුක්ඛපටිපදන්ති වා දන්ධාභිඤ්ඤන්ති වා පට්ඨිකසිංහන්ති වා තිණ්ඨි කුමනස්සෙව නාමානි. දුක්ඛපටිපදං බිජ්ජාභිඤ්ඤන්තිආදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ පට්ඨමසමන්තාහාරතො පට්ඨාය යාව තස්ස තස්ස කුමනස්ස උපචාරං උජ්ජජ්ජති තාව පවත්තා කුමනභාවතා ‘පටිපදා’ති වුච්චති. උපචාරතො පන පට්ඨාය යාව අජ්ජනා තාව පවත්තා පඤ්ඤා ‘අභිඤ්ඤා’ති වුච්චති. සා පනෙසා පටිපදා එකච්චස්ස දුක්ඛා හොති. නිවරණාදිපච්චනිකධම්මසමුදාචාරගහනතාය කිච්ඡා අසුඛසෙවනාති අත්ථො. එකච්චස්ස තදහාවෙන සුඛා. අභිඤ්ඤාපි එකච්චස්ස දන්ධා හොති, මන්දා, අසිසජ්ජවත්ති. එකච්චස්ස බිජ්ජා අමන්දා සිසජ්ජවත්ති. තස්මා යො ආදිතො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො දුක්ඛෙන සසඬ්ඛාරෙන සජ්ජයොගෙන කිලමන්තො වික්ඛම්භෙති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. යො පන වික්ඛම්භිතකිලෙසො අජ්ජනාපරිවාසං වසන්තො විරෙන අභිගපාතුභාවං පාපුණාති, තස්ස දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති. යො බිජ්ජං අභිගපාතුභාවං පාපුණාති තස්ස බිජ්ජාභිඤ්ඤා නාම හොති. යො කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙන්තො සුඛෙන අකිලමන්තො වික්ඛම්භෙති, තස්ස සුඛා පටිපදා නාම හොති.

තත්ථ යානි සප්පායාසප්පායානි ච පලිබොධුපච්ඡේදාදීනි පුබ්බකිච්චානි ච අප්පනාකොසල්ලානි ච විසුද්ධිමග්ගෙ චිත්තභාවනානිද්දෙසෙ නිද්දිට්ඨානි, තෙසු යො අසප්පායසෙවි හොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා දන්ධා ච අභිඤ්ඤා හොති. සප්පායසෙවිනො සුඛා පටිපදා ඛිප්පා ච අභිඤ්ඤා. යො පන පුබ්බභාගෙ අසප්පායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ සප්පායසෙවි හොති, පුබ්බභාගෙ වා සප්පායං සෙවිත්වා අපරභාගෙ අසප්පායසෙවි, තස්ස වොම්ස්සකතා වෙදිතඛිබ්බා. තථා පලිබොධුපච්ඡේදාදිකං පුබ්බකිච්චං අසම්පාදෙන්වා භාවනං අනුයුත්තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, විපරියායෙන සුඛා. අප්පනාකොසල්ලානි පන අසම්පාදෙන්තස්ස දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, සම්පාදෙන්තස්ස ඛිප්පා.

අපිච තණ්හාඅවිජ්ජාවසෙන සමථිවිපස්සනාකතාධිකාරවසෙන වාපි එතාසං පහෙදො වෙදිතඛිබ්බො. තණ්හාභිභූතස්ස හි දුක්ඛා පටිපදා හොති, අනභිභූතස්ස සුඛා. අවිජ්ජාභිභූතස්ස ච දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, අනභිභූතස්ස ඛිප්පා. යො ච සමථෙ අකතාධිකාරො තස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති, කතාධිකාරස්ස සුඛා. යො පන විපස්සනාය අකතාධිකාරො හොති, තස්ස දන්ධා අභිඤ්ඤා හොති, කතාධිකාරස්ස ඛිප්පා.

කිලෙසින්ද්‍රියවසෙන වාපි එතාසං පහෙදො වෙදිතඛිබ්බො. තිබ්බකිලෙසස්ස හි මුදින්ද්‍රියස්ස දුක්ඛා පටිපදා හොති දන්ධා ච අභිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිප්පා අභිඤ්ඤා. මන්දකිලෙසස්ස ච මුදින්ද්‍රියස්ස සුඛා පටිපදා හොති දන්ධා ච අභිඤ්ඤා, තික්ඛින්ද්‍රියස්ස පන ඛිප්පා අභිඤ්ඤාති.

ඉති ඉමාසු පටිපදාඅභිඤ්ඤාසු යො පුග්ගලො දුක්ඛාය පටිපදාය දන්ධාය අභිඤ්ඤාය ඤානං පාපුණාති, තස්ස තං ඤානං දුක්ඛපටිපදං දන්ධාභිඤ්ඤාති වුව්චති. සෙසෙසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ ‘තදනුධම්මතා සති සන්තිට්ඨති ධීතිභාගිනී පඤ්ඤා’ති (විහ. 799) එවං චුත්තසතියා වා තංතංඤානනිකන්තියා වා වික්ඛම්භනෙ පටිපදා, තංතංඤානුපචාරජපත්තස්ස අප්පනාය පරිවාසෙ අභිඤ්ඤා ච වෙදිතඛිබ්බා. ආගමනවසෙනාපි ච පටිපදා අභිඤ්ඤා හොන්තියෙව. දුක්ඛපටිපදඤ්ඤි දන්ධාභිඤ්ඤං පයමජ්ඣානං පත්වා පවත්තං දුතියම්පි තාදිසමෙව හොති. තතියචතුත්ථෙසුපි එසෙව නයො. යථා ච චතුක්කනයෙ එවං පඤ්චකනයෙපි පටිපදාවසෙන චතුධා හෙදො වෙදිතඛිබ්බො. ඉති පටිපදාවසෙනාපි චත්තාරො නවකා චුත්තා හොන්ති. තෙසු පාඨතො ඡත්තිංස චිත්තානි, අත්ථතො පන පඤ්චකනයෙ චතුක්කනයස්ස පටිට්ඨත්තා වීසතිමෙව භවන්තීති.

පටිපදාවතුක්කං.

ආරම්මණවතුක්කං.

181. ඉදානි යස්මා එතං ක්කානං නාම යථා පටිපදාහෙදෙන එවං ආරම්මණහෙදෙනාපි චතුබ්බිධං හොති. තස්මාස්ස තං පහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පරිත්තං පරිත්තාරම්මණන්තිආදිසු යං අප්පගුණං හොති, උපරිජ්ඣානස්ස පච්චයො භවිතුං න සක්කොති, ඉදං පරිත්තං නාම. යං පන අවධිභිනෙ සුප්පමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා ආරම්මණෙ පවත්තං, තං පරිත්තං ආරම්මණං අස්සාති පරිත්තාරම්මණං. යං පගුණං සුභාවිතං උපරිජ්ඣානස්ස පච්චයො භවිතුං සක්කොති, ඉදං අප්පමාණං නාම. යං විපුලෙ ආරම්මණෙ පවත්තං තං වුඨ්ඨිප්පමාණත්තා අප්පමාණං ආරම්මණං අස්සාති අප්පමාණාරම්මණං. වුත්තලක්ඛණවොම්ස්සකතාය පන වොම්ස්සකතායො වෙදිතබ්බො. ඉති ආරම්මණවසෙනපි චත්තාරො නවකා වුත්තා හොන්ති. චිත්තගණනාපෙත්ථ පුරිමසදිසා එවාති.

ආරම්මණවතුක්කං.

ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං.

186. ඉදානි ආරම්මණපටිපදාමිස්සකං සොළසක්ඛත්තුකනයං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පට්ඨානායෙ වුත්තජ්ඣානං දුක්ඛපටිපදත්තා දන්ධාභිඤ්ඤත්තා පරිත්තත්තා පරිත්තාරම්මණත්තාති චතුභි කාරණෙහි භීතං, සොළසමනයෙ වුත්තජ්ඣානං සුඛපටිපදත්තා ඛිප්පාභිඤ්ඤත්තා අප්පමාණත්තා අප්පමාණාරම්මණත්තාති චතුභි කාරණෙහි පණීතං. සෙසෙසු වුද්දසසු එකෙන ද්විතී තීතී ච කාරණෙහි භීතප්පණීතතා වෙදිතබ්බො.

කස්මා පනායං නයො දෙසිතොති? ක්කානුප්පත්තිකාරණත්තා. සමමාසමවුද්ධෙන හි පට්ඨිකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන පඤ්චකනයවසෙන ච දස්සිතං; තථා සුද්ධිකපටිපදා, තථා සුද්ධිකාරම්මණං. තත්ථ යා දෙවතා පට්ඨිකසිණෙ සුද්ධිකජ්ඣානං චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකජ්ඣානෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. යා සුද්ධිකපටිපදාය, සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති, තාසං සප්පායවසෙන සුද්ධිකපටිපදාය සුද්ධිකාරම්මණෙ චතුක්කනයො දෙසිතො. යා පඤ්චකනයවසෙන දෙසියමානං බුජ්ඣිතුං සක්කොන්ති තාසං සප්පායවසෙන පඤ්චකනයො. ඉති හෙට්ඨා පුග්ගලජ්ඣාසයවසෙන දෙසනා කතා.

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේෂ්ඨා

හොති තස්මා තං ගහෙතඛිං. තස්මිං පන චතුක්කපඤ්චකජ්ඣානමෙව උප්පජ්ජති, අරුපජ්ඣානං නූප්පජ්ජති. කස්මා? කසිණුග්ගාටනස්ස අලාභතො. තඤ්ඤි පුනස්පුනං උග්ගාටියමානමිති ආකාසමෙව හොතීති න තත්ථ කසිණුග්ගාටනං ලභති, තස්මා තත්ථූප්පන්නං ඥානං දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරාය සංවත්තති, අභිඤ්ඤාපාදකං හොති, විපස්සනාපාදකං හොති, නිරොධපාදකං න හොති. අනුපුබ්බනිරොධො පනෙත්ථ යාව පඤ්චමජ්ඣානා ලභති වට්ටපාදකං හොතියෙව. යථා චෙතං එවං පුරිමකසිණෙසු උප්පන්නං ඥානමිති. නිරොධපාදකභාවො පනෙත්ථ විසෙසො. සෙසමෙත්ථ ආකාසකසිණෙ යං වත්තඛිං සියා තං සඛිං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.98-99) චුත්තමෙව.

‘එකොපි හුත්වා ඛහුධා හොතී’තිආදිනයං (දී. නි. 1.239; පටි. ම. 1.102) පන විකුඛ්ඛනං ඉච්ඡන්තෙන පුරිමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අට්ඨ සමාපත්තියො නිබ්බත්තෙත්වා කසිණානුලොමතො කසිණපටිලොමතො, කසිණානුලොමපටිලොමතො; ඥානානුලොමතො, ඥානපටිලොමතො, ඥානානුලොමපටිලොමතො; ඥානක්කන්තිකතො, කසිණක්කන්තිකතො, ඥානකසිණක්කන්තිකතො; අභිගසඬිකන්තිකතො, ආරම්මණසඬිකන්තිකතො, අභිගාරම්මණසඬිකන්තිකතො; අභිගවචත්ථානතො, ආරම්මණවචත්ථානතොති ඉමෙහි වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තං පරිදමෙතඛිං. තෙසං චිත්ථාරකථා විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 2.365-366) චුත්තායෙව.

එවං පන වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තං අපරිදමෙත්වා, පුබ්බෙ අභාවිතභාවතො ආදිකම්මිකො යොගාවචරො ඉද්ධිවිකුඛ්ඛනං සම්පාදෙස්සතීති නෙතං යානං විජ්ජති. ආදිකම්මිකස්ස හි කසිණපරිකම්මමිති භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. කතකසිණපරිකම්මස්ස නිමිත්තද්වයං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. උප්පන්නෙ නිමිත්තෙ තං වඩ්ඪෙත්වා අප්පනාධිගමො භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. අධිගතප්පනස්ස වුද්දසභාකාරෙහි චිත්තපරිදමනං භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. වුද්දසභාකාරෙහි පරිදම්භිත්තස්සාපි ඉද්ධිවිකුඛ්ඛනං නාම භාරො, සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව සක්කොති. විකුඛ්ඛනප්පත්තස්සාපි ඛිප්පනිසන්තිභාවො නාම භාරො; සතෙසු සහස්සෙසු වා එකොව ඛිප්පනිසන්ති හොති. ථෙරමඛත්ථලෙ මහාරොහනගුත්තත්ථෙරස්ස ගිලානුපට්ඨානං ආගතෙසු තිංසමත්තෙසු ඉද්ධිමන්තසහස්සෙසු උපසම්පදාය අට්ඨවස්සිකො රක්ඛිතත්ථෙරො වීය. සඛිං වත්ථු විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 2.367) චිත්ථාරිතමෙවාති.

කසිණකථා.

අභිභායතනකථා

204. එවං අට්ඨසු කසිණෙසු රූපාවචරකුසලං නිද්දිසිත්වා, ඉදානි යස්මා සමානෙපි ආරම්මණෙ භාවනාය අසමානං ඉමෙසු අට්ඨසු කසිණෙසු අඤ්ඤාමිපි අභිභායතනසංඛාරං රූපාවචරකුසලං පවත්ති, තස්මා තං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤානි අලාභිකාය වා අනත්ථිකතාය වා අප්ඤ්ඤානරූපෙ පරිකම්මසඤ්ඤාවිරහිතො. ඛනිද්ධා රූපානි පස්සති ඛනිද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු කතපරිකම්මතාය පරිකම්මවසෙන වෙව අප්පනාවසෙන ච තානි ඛනිද්ධා අට්ඨසු කසිණෙසු රූපානි පස්සති. පරිත්තානීති අවධිසීතානි. තානි අභිභූයානි යථා නාම සම්පන්නගහණිකො කට්ඨිජුමත්තං භත්තං ලභිත්වා ‘කිං එත්ථ භුඤ්ජිතබ්බං අත්ථි’ති සංකප්පිත්වා එකකලෙමෙව කරොති, එවමෙව ඤාණුත්තරිකො පුග්ගලො විසදඤාණො ‘කිමෙත්ථ පරිත්තකෙ ආරම්මණෙ සමාපජ්ජිතබ්බං අත්ථි, නායං මම භාරො’ති තානි රූපානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තුප්පාදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතිති අත්ථො. ඡානාමි පස්සාමිති ඉමිනා පනස්ස පුබ්බභාගො කථිතො. ආගමට්ඨකථාසු පන චුත්තං – ඉමිනාස්ස පන ආභාගො කථිතො. සො ච බො සමාපත්තිතො චුට්ඨිතස්ස, න අත්තොසමාපත්තියන්ති (අ. නි. අට්ඨ. 3.8.65) .

අප්පමාණානීති වධිසීතප්පමාණානි. අභිභූයානි එත්ථ පන යථා මහග්ගසො පුරිසො එකං භත්තවධිසීතකං ලභිත්වා ‘අඤ්ඤාපි භොතු ‘කිමෙසා මය්හං කරස්සති’ති තං න මහත්තතො පස්සති, එවමෙව ඤාණුත්තරො පුග්ගලො විසදඤාණො ‘කිමෙත්ථ සමාපජ්ජිතබ්බං, න ඉදං අප්පමාණං, න මය්හං විත්තෙකග්ගතාකරණෙ භාරො අත්ථි’ති තානි අභිභවිත්වා සමාපජ්ජති. සහ නිමිත්තුප්පාදෙනෙවෙත්ථ අප්පනං නිබ්බත්තෙතිති අත්ථො.

පරිත්තං පරිත්තාරම්මණං අප්පමාණං පරිත්තාරම්මණන්ති ඉධ පරිත්තානීති ආගතත්තා අප්පමාණාරම්මණතා න ගහිතා, පරතො අප්පමාණානීති ආගතත්තා පරිත්තාරම්මණතා. අට්ඨකථායං පන චුත්තං – ‘ඉමස්මිං යානෙ චත්තාරි චත්තාරි ආරම්මණානි අග්ගහෙත්වා ද්වෙ ද්වෙව ගහිතානි. කිං කාරණා? චතුසු හි ගහිතෙසු දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා භොති, සත්ථාරා ච හෙට්ඨා සොළසක්ඛත්තුකා දෙසනා කිලඤ්ජමිහි තිලෙ පත්ථරන්තෙන විය විත්ථාරතො කථිතා. තස්ස ඉමස්මිං යානෙ අට්ඨක්ඛත්තුකං දෙසනං කාතුං අප්ඤ්ඤාසයො. තස්මා ද්වෙ ද්වෙයෙව ගහිතානීති වෙදිතබ්බානීති.

සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානීති පරිසුද්ධාපරිසුද්ධවණ්ණානි. පරිසුද්ධානි හි නිලාදීනි සුවණ්ණානි, අපරිසුද්ධානි ච දුබ්බණ්ණානීති ඉධ අධිප්පෙතානි. ආගමට්ඨකථාසු පන ‘සුවණ්ණානි වා භොත්තු දුබ්බණ්ණානි වා, පරිත්තඅප්පමාණවසෙනෙව ඉමානි අභිභායතනානි දෙසිතානී’ති (අ. නි. අට්ඨ.

3.8.65) වුත්තං. ඉමෙසු පන චතුසු පරිත්තං විතක්කවර්තවසෙන ආගතං, අප්පමාණං මොහවර්තවසෙන, සුවණ්ණං දොසවර්තවසෙන, දුබ්බණ්ණං රාගවර්තවසෙන. එතෙසඤ්ඤි එතානි සප්පායානි. සා ච තෙසං සප්පායනා විත්ථාරතො විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.43) වරියනිද්දෙසෙ වුත්තා.

කස්මා පන, යථා සුත්තන්තෙ “අප්ඤ්ඤානං රූපසඤ්ඤාදී ඵකො ඛනිද්ධා රූපානි පස්සති පරිත්තානී” තිආදි (දී. නි. 2.173; ම. නි. 2.249; අ. නි. 8.65) වුත්තං, එවං අවත්වා ඉධ චතුසුපි අභිභායතනෙසු අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤානාව වුත්තානි? අප්ඤ්ඤානරූපානං අනභිභවතීයතො. තත්ථ වා හි ඉධ වා ඛනිද්ධාරූපානෙව අභිභවිතබ්බානි, තස්මා තානි නියමතො වත්තබ්බානීති තත්ත්ව පි ඉධපි වුත්තානි. අප්ඤ්ඤානං අරූපසඤ්ඤානී ඉදං පන සත්ථු දෙසනාවිලාසමත්තමෙව. අයං තාව චතුසු අභිභායතනෙසු අපුබ්බපදවණ්ණනා. සුද්ධිකතයපටිපදාහෙදො පනෙත්ථ පථවිකසිණෙ වුත්තනායෙතෙව එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්ඤෙත්ථ ආරම්මණචතුක්කං ආරම්මණදුක්කං හොති, සොළසක්ඛත්තුකඤ්ඤෙව අට්ඨක්ඛත්තුකං. සෙසං තාදිසමෙව. එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ ඵකො සුද්ධිකතවකො, වත්තාරො පටිපදානවකා, ද්වෙ ආරම්මණනවකා, ආරම්මණපටිපදාමිස්සකෙ අට්ඨ නවකානි පන්තරස නවකානි චතුසුපි අභිභායතනෙසු සමසට්ඨි නවකා වෙදිතබ්බො.

246. පඤ්ඤානරූපානාදිසු නිලානීති සබ්බසංඛගාහිකවසෙන වුත්තං. නිලවණ්ණානීති වණ්ණවසෙන, නිලනිදස්සනානීති නිදස්සනවසෙන, අපඤ්ඤායමානවිවරානි, අසම්භින්නවණ්ණානි, එකනිලානෙව හුත්වා දිස්සන්තීති වුත්තං හොති. නිලනිභාසානීති ඉදං පන ඔභාසනවසෙන වුත්තං; නිලොභාසානි නිලප්පභායුත්තානීති අත්ථො. එතෙන තෙසං සුවිසුද්ධතං දස්සෙති. සුවිසුද්ධවණ්ණවසෙන හි ඉමානි වත්තාරි අභිභායතනානි වුත්තානි. ජිනානීතිආදිසුපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. නිලකසිණං උග්ගණ්හන්තො නිලස්මිං නිමිත්තං ගණ්හාති. පුප්ඵස්මිං වා වත්ථස්මිං වා වණ්ණධාතුයා වාතිආදිකං පනෙත්ථ කසිණකරණඤ්ඤෙව පරිකම්මඤ්ඤෙව අප්පනාවිධානඤ්ඤෙව සබ්බං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.93 ආදයො) විත්ථාරතො වුත්තමෙව. යථා ච පථවිකසිණෙ එවමෙත්ථ එකෙකස්මිං අභිභායතනෙ පඤ්ඤවිසති පඤ්ඤවිසති නවකා වෙදිතබ්බො.

අභිභායතනකථා.

විමොක්ඛකථා

248. ඉදානි යස්මා ඉදං රූපාවචරකුසලං නාම න කෙවලං ආරම්මණසංඛිබ්බානානං ආයතනානං අභිභවනතො අභිභායතනවසෙනෙව

උප්පජ්ජති, අථ ඛො විමොක්ඛවසෙනපි උප්පජ්ජති, තස්මා තම්පි නයං දස්සෙතුං
 පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං.

කෙනටියෙන පන විමොක්ඛො වෙදිතඛිබොති? අධිමුච්චනටියෙන. කො
 අයං අධිමුච්චනටියො නාම? පච්චනිකධම්මෙහි ව සුට්ඨු විමුච්චනටියො,
 ආරම්මණෙ ව අභිරතිවසෙන සුට්ඨු විමුච්චනටියො. පිතුඅභිකෙ
 විස්සට්ඨඅභිගපච්චභිගස්ස දාරකස්ස සයනං විය අනිග්ගහිතභාවෙන
 නිරාසභිකතාය ආරම්මණෙ පවත්නීති චුත්තං හොති. එවංලක්ඛණඤ්ඤි
 විමොක්ඛභාවජ්ජත්තං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං අයං නයො ආරද්ධො.

තත්ථ රූපීති අජ්ඣත්තං කෙසාදිසු උප්පාදිතං රූපජ්ඣානං රූපං,
 තදස්සත්ථිති රූපී. අජ්ඣත්තඤ්ඤි නිලපරිකම්මං කරොන්තො කෙසෙ වා පිත්තෙ
 වා අක්ඛිතාරකාය වා කරොති. පිතපරිකම්මං කරොන්තො මෙදෙ වා ඡවියා වා
 අක්ඛිතං පිතට්ඨානෙ වා කරොති. ලොහිතපරිකම්මං කරොන්තො මංසෙ වා
 ලොහිතෙ වා ඡවිහාය වා හත්ථතලපාදතලෙසු වා අක්ඛිතං රත්තට්ඨානෙ වා
 කරොති. ඔදාතපරිකම්මං කරොන්තො අට්ඨිමිති වා දන්තෙ වා නබෙ වා අක්ඛිතං
 සෙනට්ඨානෙ වා කරොති. එවං පරිකම්මං කත්වා උප්පන්නජ්ඣානසමච්ඡිතං
 සන්ධායෙන චුත්තං. රූපානි පස්සතීති බහිද්ධාපි නිලකසිණාදිරූපානි
 ඥානවක්ඛුනා පස්සති. ඉමිනා අජ්ඣත්තබහිද්ධාවත්ථුකෙසු කසිණෙසු
 ඥානපටිලාභො දස්සිතො.

අජ්ඣත්තං අරූපසඤ්ඤීති අජ්ඣත්තං න රූපසඤ්ඤී. අත්තනො කෙසාදිසු
 අනුප්පාදිතරූපාවචරජ්ඣානොති අත්ථො. ඉමිනා බහිද්ධා පරිකම්මං කත්වා
 බහිද්ධාව පටිලද්ධජ්ඣානතා දස්සිතා.

සුභන්ති ඉමිනා සුචිසුද්ධෙසු නිලාදිසු වණ්ණකසිණෙසු ඥානානි දස්සිතානි.
 තත්ථ කිඤ්චාපි අන්තොඅප්පනාය ‘සුභ’න්ති ආහොගො නත්ථි, යො පන
 සුචිසුද්ධං සුභකසිණං ආරම්මණං කත්වා විහරති, සො යස්මා ‘සුභ’න්ති...පෙ....
 පයමං ඥානං උපසම්පජ්ජ විහරති, තථා දුතියාදීනි, තස්මා එවං දෙසනා කතා.
 පටිසම්භිදාමග්ගෙ පන “කථං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො හොතීති විමොක්ඛො?
 ඉධ හික්ඛු මෙත්තාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං...පෙ.... විහරති, මෙත්තාය
 භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකුලා හොන්ති; කරුණා... මුදිතා...
 උපෙක්ඛාසහගතෙන චෙතසා එකං දිසං...පෙ.... විහරති, උපෙක්ඛාය
 භාවිතත්තා සත්තා අප්පටිකුලා හොන්ති, එවං සුභන්ත්වෙව අධිමුත්තො
 හොතී”ති විමොක්ඛොති (පටි. ම. 1.212) චුත්තං. ඉධ පන උපරි පාළියංයෙව
 බ්‍රහ්මවිහාරානං ආගතත්තා තං නයං පටික්ඛිපිත්වා
 සුනිලකසුපිතකසුලොහිතකසුඔදාතකපරිසුද්ධනිලකපරිසුද්ධපිතකපරිසුද්ධලො
 හිතකපරිසුද්ධඔදාතකවසෙනෙව සුභවිමොක්ඛො අනුඤ්ඤාතො. ඉති
 කසිණන්ති වා අභිභායතනන්ති වා විමොක්ඛොති වා රූපාවචරජ්ඣානමෙව.

තඤ්ඤි ආරම්මණස්ස සකලට්ඨෙන කසිණං නාම, ආරම්මණං අභිභවනට්ඨෙන අභිභායතනං නාම, ආරම්මණෙ අධිමුච්චනට්ඨෙන පච්චනීකධම්මෙහි ච විමුච්චනට්ඨෙන විමොක්ඛො නාමාති වුත්තං. තත්ථ කසිණදෙසනා අභිධම්මවසෙන, ඉතරා පන සුත්තන්තදෙසනාවසෙන වුත්තාති වෙදිතබ්බො. අයමෙත්ථ අපුබ්බපදවණ්ණනා. එකෙකස්මිං පන විමොක්ඛෙ පථවීකසිණෙ විය පඤ්චවීසති පඤ්චවීසතීති කත්වා පඤ්චසත්තති නවකා වෙදිතබ්බො.

විමොක්ඛකථා.

බුහ්මවිහාරකථා

251. ඉදානි මෙත්තාදිබුහ්මවිහාරවසෙන පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ මෙත්තාසහගතන්ති මෙත්තාය සමන්තාගතං. පරතො කරුණාසහගතාදීසුපි එසෙව නයො. යෙන පනෙස විධානෙන පටිපන්නො මෙත්තාදිසහගතාති ක්කානාති උපසම්පජ්ජ විහරති, තං මෙත්තාදීනං භාවනාවිධානං සබ්බං විසුද්ධිමග්ගෙ (විසුද්ධි. 1.240) විත්ථාරිතමෙව. අවසෙසාය පාළියා අත්ථො පථවීකසිණෙ වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො.

කෙවලඤ්ඤි පථවීකසිණෙ පඤ්චවීසති නවකා, ඉධ පුරිමාසු තීසු තිකචතුක්කජ්ඣානිකවසෙන පඤ්චවීසති සත්තකා, උපෙක්ඛාය චතුත්ථජ්ඣානවසෙන පඤ්චවීසති එකකා, කරුණාමුදිතාසු ච ඡන්දාදීහි චතුහි සද්ධිං කරුණාමුදිතාති ඉමෙපි යෙවාපනකා ලබ්භන්ති. දුක්ඛපටිපදාදිභාවො චෙත්ථ මෙත්තාය තාව බ්‍යාපාදවික්ඛම්භනවසෙන, කරුණාය විහිංසාවික්ඛම්භනවසෙන, මුදිතාය අරතිවික්ඛම්භනවසෙන, උපෙක්ඛාය රාගපටිසවික්ඛම්භනවසෙන වෙදිතබ්බො. පරිත්තාරම්මණනා පන නබ්භසත්තාරම්මණවසෙන; අප්පමාණාරම්මණනා බ්භසත්තාරම්මණවසෙන භොතීති අයං විසෙසො. සෙසං තාදිසමෙව.

එවං තාව පාළිවසෙනෙව -

බුහ්මුත්තමෙන කපිතෙ, බුහ්මවිහාරෙ ඉමෙ ඉති විදිත්වා;
භියොයා එතෙසු අයං, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

එතාසු හි මෙත්තාකරුණාමුදිතාඋපෙක්ඛාසු අත්ථතො තාව මෙජ්ජතීති මෙත්තා, සිනිස්භතීති අත්ථො. මිත්තෙ වා භවා, මිත්තස්ස වා එසා පවත්තතීපි මෙත්තා. පරදුක්ඛෙ සති සාධුතං භද්දයකම්පනං කරොතීති කරුණා. කිණාති වා පරදුක්ඛං හිංසති විනාසෙතීති කරුණා. කිරියති වා දුක්ඛිතෙසු ඵරණවසෙන පසාරියතීති කරුණා. මොදන්ති තාය තංසමඬගිනො, සයං වා මොදති, මොදනමත්තමෙව වා තන්ති මුදිතා. ‘අවෙරා

හොත්තු' තිආදිඛ්‍යාපාරජපහානෙන මජ්ඣිමනිකායාප්‍රකාශනෙන ච උපෙක්ඛතීති උපෙක්ඛා.

ලක්ඛණාදිතො පනෙත්ථ නිත්‍යකාරජපවත්තිලක්ඛණා 'මෙත්තා', නිත්‍යපසංභාරරසා, ආසානවිනයපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං මනාපහාවදස්සනපදට්ඨානා. ඛ්‍යාපාද්‍යපසමො එතිස්සා සම්පත්ති, සිනෙහසම්භවො විපත්ති. දුක්ඛාපනයනාකාරජපවත්තිලක්ඛණා 'කරුණා', පරදුක්ඛාසහනරසා, අවිහිංසාපච්චුපට්ඨානා, දුක්ඛානිභූතානං අනාථහාවදස්සනපදට්ඨානා. විහිංසුපසමො තස්සා සම්පත්ති, සොකසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු පමොදනලක්ඛණා 'මුදිතා', අනිස්සායනරසා, අරතිවිසාතපච්චුපට්ඨානා, සත්තානං සම්පත්තිදස්සනපදට්ඨානා. අරතිවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, පහාසසම්භවො විපත්ති. සත්තෙසු මජ්ඣිමනිකාකාරජපවත්තිලක්ඛණා 'උපෙක්ඛා', සත්තෙසු සමහාවදස්සනරසා, පටිසානුනයවූපසමපච්චුපට්ඨානා, "කම්මස්සකා සත්තා, තෙ කස්ස රුපියා සුඛිතා වා භවිස්සන්ති, දුක්ඛතො වා මුච්චිස්සන්ති, පත්තසම්පත්තිතො වා න පරිභායිස්සන්ති" ති? එවං පවත්තකම්මස්සකතාදස්සනපදට්ඨානා. පටිසානුනයවූපසමො තස්සා සම්පත්ති, ගෙහස්සිතාය අඤ්ඤාණුපෙක්ඛාය සම්භවො විපත්ති.

චතුත්තම්පි පනෙතෙසං බ්‍රහ්මවිහාරානං විපස්සනාසුඛඤ්ඤාවෙව භවසම්පත්ති ච සාධාරණජපයොජනං, ඛ්‍යාපාදාදිපටිසානො ආවෙණිකං. ඛ්‍යාපාදපටිසාතජපයොජනා හෙත්ථ මෙත්තා, විහිංසාඅරතිරාගපටිසාතජපයොජනා ඉතරා. චුත්තම්පි චෙතං -

“නිස්සරණඤ්ඤෙතං, ආවුසො, ඛ්‍යාපාදස්ස යදිදං මෙත්තාවෙතොවිමුත්ති, නිස්සරණඤ්ඤෙතං, ආවුසො, විහෙසාය යදිදං කරුණාවෙතොවිමුත්ති; නිස්සරණඤ්ඤෙතං, ආවුසො, අරතියා යදිදං මුදිතාවෙතොවිමුත්ති, නිස්සරණඤ්ඤෙතං, ආවුසො, රාගස්ස යදිදං උපෙක්ඛාවෙතොවිමුත්ති” ති (දී. නි. 3.326; අ. නි. 6.13).

එකමෙකස්ස චෙත්ථ ආසන්නදුරවසෙන ද්වෙ ද්වෙ පච්චත්ථිකා. මෙත්තාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස හි, සම්පවාරො විය පුරිසස්ස සපත්තො, ගුණදස්සනසහාගතාය රාගො ආසන්නපච්චත්ථිකො. සො ලහුං ඔතාරං ලහති. තස්මා තතො සුට්ඨු මෙත්තා රක්ඛිතබ්බො. පබ්බතාදිගහනනිස්සිතො විය පුරිසස්ස සපත්තො සහාවිසහාගතාය ඛ්‍යාපාදො දුරපච්චත්ථිකො. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මෙත්තායිතබ්බං. මෙත්තායිස්සති ච නාම කොපඤ්ච කරිස්සතීති අට්ඨානමෙතං.

කරුණාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස “චක්ඛුච්ඤ්ඤායානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපටිසංයුත්තානං අප්පට්ඨාහං වා අප්පට්ඨාහතො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං විපරිණතං සමනුපස්සරතො උප්පජ්ජති දොමනස්සං. යං එවරූපං දොමනස්සං ඉදං වුව්වති ගෙහස්සිතං දොමනස්සං”න්තිආදීනා නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං දොමනස්සං විපත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවච්ඡභාගතාය විභෙසා දුරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන කරුණාසිතබ්බං. කරුණඤ්ච නාම කරිස්සති පාණිආදීහි ව විභෙසිස්සතිති අට්ඨානමෙතං.

මුදිතාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස “චක්ඛුච්ඤ්ඤායානං රූපානං ඉට්ඨානං කන්තානං මනාපානං මනොරමානං ලොකාමිසපටිසංයුත්තානං පට්ඨාහං වා පට්ඨාහතො සමනුපස්සතො පුබ්බෙ වා පටිලද්ධපුබ්බං අතීතං නිරුද්ධං විපරිණතං සමනුපස්සරතො උප්පජ්ජති සොමනස්සං. යං එවරූපං සොමනස්සං ඉදං වුව්වති ගෙහස්සිතං සොමනස්සං”න්තිආදීනා (ම. නි. 3.306) නයෙන ආගතං ගෙහස්සිතං සොමනස්සං සම්පත්තිදස්සනසභාගතාය ආසන්නපච්චත්ථිකං. සභාවච්ඡභාගතාය අරති දුරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන මුදිතා භාවෙතබ්බා. පමුදිතො ව නාම භවිස්සති පන්තසෙනාසනෙසු ව අධිකුසලධම්මෙසු ව උක්කණ්ඨිස්සතිති අට්ඨානමෙතං.

උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරස්ස පන “චක්ඛුනා රූපං දිස්වා උප්පජ්ජති උපෙක්ඛා බාලස්ස මූළ්භස්ස පුපුජ්ජනස්ස අනොධිජ්ජනස්ස අවිපාකජ්ජනස්ස අනාදීනවදස්සාවිතො අස්සුතවතො පුපුජ්ජනස්ස. යා එවරූපා උපෙක්ඛා රූපං සා නාතිවත්තති. තස්මා සා උපෙක්ඛා ගෙහස්සිතාති වුව්වති”න්තිආදීනා (ම. නි. 3.308) නයෙන ආගතා ගෙහස්සිතා අඤ්ඤාණුපෙක්ඛා දොසගුණානං අවිචාරණවසෙන සභාගත්තා ආසන්නපච්චත්ථිකා. සභාවච්ඡභාගතාය රාගපටිසා දුරපච්චත්ථිකා. තස්මා තතො නිබ්භයෙන උපෙක්ඛිතබ්බං. උපෙක්ඛිස්සති ව නාම රජ්ජිස්සති ව පටිහඤ්ඤිස්සති වාති අට්ඨානමෙතං.

සබ්බෙසම්පි ව එතෙසං කත්තුකාමතාපන්දො ආදි, නීවරණාදිවික්ඛම්භනං මජ්ඣං, අප්පනා පරියොසානං, පඤ්ඤත්තිධම්මවසෙන එකො වා සත්තො අනෙකා වා සත්තා ආරම්මණං, උපවාරෙ වා අප්පනාය වා පත්තාය ආරම්මණවධිභිතං.

තත්‍රායං වධිභිනක්කමො – යථා හි කුසලො කස්සකො කසිතබ්බට්ඨානං පරිච්ඡින්නදිත්වා කසති, එවං පට්ඨමෙව එකං ආවාසං පරිච්ඡින්නදිත්වා තත්ථ සත්තෙසු ‘ඉමස්මිං ආවාසෙ සත්තා අවෙරා භොන්තු’න්තිආදීනා නයෙන මෙත්තා භාවෙතබ්බා. තත්ථ විත්තං මුදුං කම්මනියං කත්වා ද්වෙ ආවාසා පරිච්ඡින්නදිතබ්බා. තතො අනුක්කමෙන තයො චත්තාරො පඤ්ච ඡ සත්ත අට්ඨ නව දස, එකා රච්ඡා, උපධිභිගාමො, ගාමො, ජනපදො, රජ්ජං, එකා දිසාති එවං

යාව එකං චක්කවාලං, තතො වා පන භියො තත්ථ තත්ථ සත්තෙසු මෙත්තා භාවෙතබ්බා. තථා කරුණාදයොති. අයමෙත්ථ ආරම්මණවඩ්ඪනක්කමො.

යථා පන කසිණානං නිස්සන්දො ආරුප්පා, සමාධිනං නිස්සන්දො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායනනං, විපස්සනානං නිස්සන්දො ඵලසමාපත්ති, සමථවිපස්සනානං නිස්සන්දො නිරොධසමාපත්ති, ඵචං පුරිමබ්‍රහ්මවිහාරත්තයස්ස නිස්සන්දො ඵත්ථ උපෙක්ඛාබ්‍රහ්මවිහාරො. යථා භි ථම්මෙ අනුස්සාපෙත්වා තුලාසඬ්ඨාටං අනාරොපෙත්වා න සක්කා ආකාසෙ කුටගොපානසියො යපෙතං, ඵචං පුරිමෙසු තතියජ්ඣානං විනා න සක්කා චතුත්ථං භාවෙතං. කසිණෙසු පන උප්පන්නතතියජ්ඣානස්සපෙසා නුප්පජ්ජති විසභාගාරම්මණත්තාති.

එත්ථ සියා — ‘කස්මා පනෙතා මෙත්තා කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛා බ්‍රහ්මවිහාරාති වුව්චන්ති? කස්මා ච, චතස්සොච? කො ච එතාසං කමො? විහඬිගෙ ච කස්මා අප්පමඤ්ඤාති චුත්තා’ති? වුව්චනෙ — සෙට්ඨට්ඨෙන තාව නිද්දොසභාවෙන චෙත්ථ බ්‍රහ්මවිහාරතා චෙදිතබ්බා. සත්තෙසු සම්මාපටිපත්තිභාවෙන භි සෙට්ඨා එතෙ විහාරා. යථා ච බ්‍රහ්මානො නිද්දොසවිත්තා විහරන්ති, ඵචං එතෙහි සම්පයුත්තා යොගිනො බ්‍රහ්මසමාව හුත්වා විහරන්ති සෙට්ඨට්ඨෙන නිද්දොසභාවෙන ච බ්‍රහ්මවිහාරාති වුව්චන්ති.

කස්මා ච චතස්සොතිආදිපඤ්ඤාස්ස පන ඉදං විස්සජ්ජනං —

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා චතස්සො,
භිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පචත්තන්ති ච අප්පමාණෙ,
තා ගොචරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤා.

එතාසු භි යස්මා මෙත්තා ඛ්‍යාපාදබ්‍රහ්මලස්ස, කරුණා විහිංසාබ්‍රහ්මලස්ස, මුදිතා අරතිබ්‍රහ්මලස්ස, උපෙක්ඛා රාගබ්‍රහ්මලස්ස විසුද්ධිමග්ගො; යස්මා ච භිතුපසංභාරඅභිතාපනායනසම්පත්තිමොදනඅනාභොගවසෙන චතුබ්බිධොයෙව සත්තෙසු මනසිකාරො; යස්මා ච යථා මාතා දහරගිලානායොබ්බනප්පත්තසකිච්චපසුතෙසු චතුසු පුත්තෙසු දහරස්ස අභිවුඩ්ඪිකාමා හොති, ගිලානස්ස ගෙලඤ්ඤාපනායනකාමා, යොබ්බනප්පත්තස්ස යොබ්බනසම්පත්තියා විරට්ඨිතිකාමා, සකිච්චපසුතස්ස කිස්මිඤ්චිපි පරියායෙ අඛ්‍යාවටා හොති, තථා අප්පමඤ්ඤාවිහාරිකෙනාපි සබ්බසත්තෙසු මෙත්තාදිවසෙන භවිතබ්බං, තස්මා ඉතො විසුද්ධිමග්ගාදිවසා චතස්සොච අප්පමඤ්ඤා.

යස්මා පන චතස්සොපෙනා භාවෙතුකාමෙන පඨමං භිතාකාරප්පචත්තිවසෙන සත්තෙසු පටිපජ්ජිතබ්බං, භිතාකාරප්පචත්තිලක්ඛණා

ව මෙත්තා; තතො එවං පත්ථිතභිතානං සත්තානං දුක්ඛාභිභවං දිස්වා වා සුත්වා
වා සම්භාවෙන්වා වා දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිවසෙන,
දුක්ඛාපනයනාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ව කරුණා; අපේවං පත්ථිතභිතානං
පත්ථිතදුක්ඛාපගමානඤ්ච නෙසං සම්පත්තිං දිස්වා සම්පත්තිප්පමොදනවසෙන,
පමොදනලක්ඛණා ව මුදිතා; තතො පරං පන කත්තබ්බාභාවතො
අප්ප්ඤ්ඤාපෙක්ඛකතාසංඛාරතො මප්ප්ඤ්ඤාතාකාරොන පටිපජ්ජිතබ්බං,
මප්ප්ඤ්ඤාතාකාරප්පවත්තිලක්ඛණා ව උපෙක්ඛා; තස්මා ඉතො භිතාදිආකාරවසා
පනාසං පයමං මෙත්තා වුත්තා. අථ කරුණා මුදිතා උපෙක්ඛාති අයං කමො
වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන සබ්බාපෙතා අප්පමාණෙ ගොචරෙ පවත්තන්ති, තස්මා
අප්පමඤ්ඤාති වුච්චන්ති. අප්පමාණා හි සත්තා එතාසං ගොචරභූතා,
'එකසත්තස්සාපි ව එත්තකෙ පදෙසෙ මෙත්තාදයො භාවෙතබ්බා'ති එවං
පමාණං අග්ගහෙත්වා සකලඵරණවසෙනෙව පවත්තාති, තෙන වුත්තං -

විසුද්ධිමග්ගාදිවසා වතස්සො,
භිතාදිආකාරවසා පනාසං;
කමො පවත්තන්ති ව අප්පමාණෙ,
තා ගොචරෙ යෙන තදප්පමඤ්ඤාති.

එවං අප්පමාණගොචරතාය එකලක්ඛණාසු වාපි එතාසු පුරිමා තිස්සො
තිකවතුක්කප්ප්ඤ්ඤාතිකාව භොන්ති. කස්මා? සොමනස්සාවිප්පයොගතො. කස්මා
පනාසං සොමනස්සෙන අවිප්පයොගොති? දොමනස්සසමුට්ඨිතානං
බ්‍යාපාදාදීනං නිස්සරණත්තා. පච්ඡිමා පන අවසෙසකප්ප්ඤ්ඤාතිකාව. කස්මා?
උපෙක්ඛාවෙදනාසම්පයොගතො. න හි සත්තෙසු මප්ප්ඤ්ඤාතාකාරප්පවත්තා
බ්‍රහ්මවිහාරපෙක්ඛා උපෙක්ඛාවෙදනං විනා වත්තතිති.

බ්‍රහ්මවිහාරකථා.

අසුභකථා

263. ඉදානි රාගවරිතසත්තානං එකන්තභිතං නානාරම්මණෙසු
එකෙකප්ප්ඤ්ඤාතිකාවසෙනෙව පවත්තමානං රූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ
ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං.

තත්ථ උද්ධුමාතකසඤ්ඤාසහගතන්තිආදීසු, හස්තා විය වායුතා, උද්ධං
ජීවිතපරියාදානා යථානුක්කමං සමුග්ගතෙන සුනභාවෙන ධුමාතත්තා
උද්ධුමාතං. උද්ධුමාතමෙව උද්ධුමාතකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං
උද්ධුමාතන්ති උද්ධුමාතකං. තථාරූපස්ස ඡවසරීරස්සෙනං අධිවචනං. විනීලං
වුච්චති විපරිහින්තනීලවණ්ණං. විනීලමෙව විනීලකං. පටිකුලත්තා වා කුච්ඡිතං

එවං පාළිනායෙනෙව, තාව සබ්බානි තානි ජානිත්වා;

තෙස්වෙව අයං භියොයා, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා. (විසුද්ධි. 1.120);

එතෙසු භි යත්ථ කත්ථවි අධිගතජ්ඣානො සුවික්ඛම්භිතරාගත්තා විතරාගො විය නිල්ලොලුප්පවායො හොති. එවං සන්තෙපි ය්වායං අසුභහෙදො චුත්තො, සො සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන ච රාගචරිතහෙදවසෙන වානි වෙදිතබ්බො.

ඡවසරීරඤ්ඤි පටිකුලභාවං ආපජ්ජමානං උද්ධුමාතකසභාවප්පත්තං වා සියා, විනීලකාදීනං වා අඤ්ඤතරසභාවප්පත්තං. ඉති යාදිසං යාදිසං සක්කා හොති ලද්ධං තාදිසෙ තාදිසෙ උද්ධුමාතකපටිකුලං විනීලකපටිකුලන්ති එවං නිමිත්තං ගණ්හිතබ්බමෙවානි සරීරසභාවප්පත්තිවසෙන දසධා අසුභප්පහෙදො චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

විසෙසතො චෙත්ථ උද්ධුමාතකං සරීරසණ්ඨානවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරසණ්ඨානරාගිතො සප්පායං. විනීලකං ඡවිරාගවිපත්තිප්පකාසනතො සරීරචණ්ණරාගිතො සප්පායං. විපුබ්බකං කායචණ්ණපටිබද්ධස්ස දුග්ගන්ධභාවස්ස පකාසනතො මාලාගන්ධාදිවසෙන සමුට්ඨාපිතසරීරගන්ධරාගිතො සප්පායං. විච්ඡිද්දකං අන්තොසුසිරභාවප්පකාසනතො සරීරෙ සනභාවරාගිතො සප්පායං. වික්ඛායිතකං මංසුප්පයසම්පත්තිවිනාසප්පකාසනතො ථනාදීසු සරීරප්පදෙසෙසු මංසුප්පයරාගිතො සප්පායං. වික්ඛිත්තකං අභිගප්චවච්ඡිගානං වික්ඛෙපප්පකාසනතො අභිගප්චවච්ඡිගලීලාරාගිතො සප්පායං. හතවික්ඛිත්තකං සරීරසඤ්ඤාචරිතකාරප්පකාසනතො සරීරසඤ්ඤාචරිතසම්පත්තිරාගිතො සප්පායං. ලොහිතකං ලොහිතමක්ඛිතපටිකුලභාවප්පකාසනතො අලඪකාරජනිතසොහරාගිතො සප්පායං. පුළුවකං කායස්ස අනෙකකිම්බුලසාධාරණභාවප්පකාසනතො කායෙ මමත්තරාගිතො සප්පායං. අට්ඨිකං සරීරට්ඨිතං පටිකුලභාවප්පකාසනතො දන්තසම්පත්තිරාගිතො සප්පායන්ති. එවං රාගචරිතවසෙනාපි දසධා අසුභප්පහෙදො චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

යස්මා පන දසවිධෙපි එතස්මිං අසුභෙ සෙය්‍යාථාපි නාම අපරිසණ්ඨිතජලාය සීඝ්‍රසොතාය නදියා අරිත්තබලෙනෙව නාවා තිට්ඨති, විනා අරිත්තෙන න සක්කා යපෙතුං, එවමෙව දුබ්බලත්තා ආරම්මණස්ස විතක්කබලෙනෙව විත්තං එකග්ගං හුත්වා තිට්ඨති, විනා විතක්කෙන න සක්කා යපෙතුං, තස්මා පයමජ්ඣානමෙවෙත්ථ හොති, න දුනියාදීනි. පටිකුලෙපි චෙතස්මිං ආරම්මණෙ ‘අද්ධා ඉමාය පටිපදාය ජරාමරණම්භා පරිමුච්චිස්සාමි’ති එවං ආනිසංසදස්සාවිතාය වෙව නිවරණසන්තාපප්පහානෙන ච පිතිසොමනස්සං උප්පජ්ජති, ‘බහුං දානි චෙතනං ලභිස්සාමි’ති ආනිසංසදස්සාවිතො

පුළුල්ව පිළිබඳව ගුරුරාජාණීය විය, උපස්ථානවලට දිවුල්ලක් විය රොගිනො වමනවිරෝචනප්පවත්තිය විය ව.

දසවිධමිති වෙත. අසුභං ලක්ඛණතො එකමෙව හොති. දසවිධස්සපි හි එතස්ස අසුච්ඡන්ධගන්ධප්පෙය්වජපටිකුලභාවො එව ලක්ඛණං. තදෙන ඉමිනා ලක්ඛණෙන න කෙවලං මතසරිරෙයෙව දන්තට්ඨිකදස්සාවිනො පන චෙතියපබ්බතවාසිනො මහාතිස්සත්ථෙරස්ස විය, හත්ථික්ඛන්ධගතං රාජානං උල්ලොකෙන්තස්ස සභිසරක්ඛිතත්ථෙරපට්ඨාකසාමණෙරස්ස විය ව, ජීවමානකසරිරෙපි උපට්ඨාති. යථෙව හි මතසරිරං එවං ජීවමානකමිති අසුභමෙව. අසුභලක්ඛණං පනෙත්ථ ආගන්තුකෙන අලභිකාරෙන පටිච්ඡන්තත්තා න පඤ්ඤායතීති.

අසුභකථා.

කිං පන පට්ඨිකසිණං ආදිං කත්වා අට්ඨිකසඤ්ඤාපරියොසානාවෙසා රූපාවචරජපනා, උදාහු අඤ්ඤාපි අත්ථිති? අත්ථි; ආනාපානජ්ඣානඤ්ඤා කායගතාසතිභාවනා ව ඉධ න කථිතා. කිඤ්ඤාපි න කථිතා වායොකසිණෙන පන ගතිතෙ ආනාපානජ්ඣානං ගතිතමෙව; වණ්ණකසිණෙන ව ගතිතෙසු කෙසාදීසු චතුක්කපඤ්ඤාප්පකථානවසෙන උප්පන්නා කායගතාසති, දසසු අසුභෙසු ගතිතෙසු ද්වත්තිංසාකාරෙ පටිකුලමනසිකාරජ්ඣානවසෙන වෙව නවසිවථිකාවණ්ණජ්ඣානවසෙන ව පවත්තා කායගතාසති ගතිතාවාති. සබ්බාපි රූපාවචරජපනා ඉධ කථිතාව හොතිති.

රූපාවචරකුසලකථා නිට්ඨිතා.

අරූපාවචරකුසලවණ්ණනා

ආකාසානඤ්ඤායතනං

265. ඉදානි අරූපාවචරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ අරූපප්පත්තියාති අරූපභවො අරූපං, අරූපෙ උපපත්ති අරූපප්පත්ති, තස්සා අරූපප්පත්තියා. මග්ගං භාවෙතිති උපායං හෙතුං කාරණං උප්පාදෙති වඩ්ඪෙති. සබ්බසොති සබ්බාකාරෙන. සබ්බාසං වා අනවසෙසානන්ති අත්ථො. රූපසඤ්ඤානන්ති සඤ්ඤාසිසෙන චුත්තරූපාවචරජ්ඣානානඤ්ඤාවෙව තදාරම්මණානඤ්ඤාව. රූපාවචරජ්ඣානමිති හි රූපන්ති චුච්චති ‘රූපි රූපානි පස්සති’තිආදීසු (ධ. ස. 248; දී. නි. 2.129). තස්ස ආරම්මණමිති “ඛනිද්ධා රූපානි පස්සති සුවණ්ණදුබ්බණ්ණානි”තිආදීසු (ධ. ස. 244-246; දී. නි. 2.173); තස්මා ඉධ රූපෙ සඤ්ඤා රූපසඤ්ඤාති එවං සඤ්ඤාසිසෙන චුත්තරූපාවචරජ්ඣානස්සෙන අධිවචනං. රූපං සඤ්ඤා අස්සාති රූපසඤ්ඤා,

රූපමස්ස නාමන්ති චුත්තං හොති. එවං පථවිකසිණාදිභෙදස්ස තදාරම්මණස්ස චෙතං අධිවචනන්ති වෙදිතබ්බං.

සමතික්කමාති විරාගා නිරොධා ව. කිං චුත්තං හොති? එතාසං කුසලවිපාකකිරියවසෙන පඤ්චදසන්තං ඤානසංඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, එතෙසඤ්ච පථවිකසිණාදිවසෙන අට්ඨන්තං ආරම්මණසංඛාතානං රූපසඤ්ඤානං, සංඛාතාරොන අනවසෙසානං වා විරාගා ව නිරොධා ව විරාගභෙතු චෙව නිරොධභෙතු ව ආකාසානඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විහරති. න හි සක්කා සංඛ්ඛසො අනතික්කන්තරූපසඤ්ඤෙන එතං උපසම්පජ්ජ විහරිතුන්ති.

තත්ථ යස්මා ආරම්මණෙ අවිරත්තස්ස සඤ්ඤාසමතික්කමො න හොති, සමතික්කන්තාසු ච සඤ්ඤාසු ආරම්මණං සමතික්කන්තමෙව හොති, තස්මා ආරම්මණසමතික්කමං අවත්වා “තත්ථ කතමා රූපසඤ්ඤා? රූපාවචරසමාපත්තිං සමාපන්නස්ස වා උපපන්නස්ස වා දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරිස්ස වා සඤ්ඤා සඤ්ජානනා සඤ්ජානිතත්තං, ඉමා චූච්චන්ති රූපසඤ්ඤායො. ඉමා රූපසඤ්ඤායො අතික්කන්තො හොති, චිතික්කන්තො, සමතික්කන්තො, තෙන චූච්චති සංඛ්ඛසො රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමා”ති (විභ. 602) එවං විභවිගෙ සඤ්ඤානංයෙව සමතික්කමො චුත්තො. යස්මා පන ආරම්මණසමතික්කමෙන පත්තබ්බා එතා සමාපත්තියො, න එකස්මිංයෙව ආරම්මණෙ පට්ඨකානාදීනි විය, තස්මා අයං ආරම්මණසමතික්කමවසෙනාපි අත්ථවණ්ණනා කතාති වෙදිතබ්බා.

පටිසසඤ්ඤානං අත්ථභිගමාති චක්ඛාදීනං චත්ථුනං රූපාදීනං ආරම්මණානඤ්ච පටිසානෙන සමුප්පන්නා සඤ්ඤා පටිසසඤ්ඤා. රූපසඤ්ඤාදීනං එතං අධිවචනං. යථාහ – “තත්ථ කතමා පටිසසඤ්ඤා? රූපසඤ්ඤා සද්දසඤ්ඤා ගන්ධසඤ්ඤා රසසඤ්ඤා චොට්ඨබ්බසඤ්ඤා, ඉමා චූච්චන්ති පටිසසඤ්ඤායො”ති (විභ. 603) . තාසං කුසලවිපාකානං පඤ්චන්තං අකුසලවිපාකානං පඤ්චන්තන්ති සංඛ්ඛසො දසන්තම්පි පටිසසඤ්ඤානං අත්ථභිගමා පහානා අසමුප්පාදා අප්පවත්ති. කත්වාති චුත්තං හොති.

කාමඤ්චෙතා පට්ඨකානාදීනි සමාපන්නස්සාපි න සන්ති – න හි තස්මිං සමයෙ පඤ්චද්වාරවසෙන චිත්තං පවත්තති – එවං සන්තෙපි, අඤ්ඤත්ථ පහිනානං සුඛදුක්ඛානං චතුත්ථස්සානෙන විය, සක්කායදිට්ඨාදීනං තතියමග්ගෙ විය ව, ඉමස්මිං ඤානෙ උස්සාහජනනත්ථං ඉමස්ස ඤානස්ස පසංසාවසෙන එතාසං එත්ථ වචනං වෙදිතබ්බං. අථ වා කිඤ්චාපි තා රූපාවචරං සමාපන්නස්ස න සන්ති, අථ ඛො න පහිනත්තා න සන්ති. න හි රූපවිරාගාය රූපාවචරභාවනා සංවත්තති, රූපායත්තා ව එතාසං පවත්ති. අයං පන භාවනා රූපවිරාගාය සංවත්තති. තස්මා තා එත්ථ පහිනාති වත්තුං වට්ටති. න කෙවලඤ්ච වත්තුං, එකංසෙනෙව එවං ධාරෙතුම්පි වට්ටති. තාසඤ්චි ඉතො පුබ්බෙ

අප්පභ්නිතත්තායෙව පට්ඨමජ්ඣානං සමාපන්තස්ස “සද්දො කණ්ටකො”ති (අ. නි. 10.72) චුත්තො භගවතා. ඉධ ව පභ්නිතත්තායෙව අරූපසමාපත්තීනං ආනෙඤ්ජනා සන්තවිමොක්ඛතා ව චුත්තා. ආලාරො ව කාලාමො ආරූප්පසමාපන්නො පඤ්චමත්තානි සකට්ඨතානි නිස්සාය නිස්සාය අතික්කන්තානි නෙව අද්දස, න පන සද්දං අස්සොසීති (දී. නි. 2.192).

නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරාති නානත්තෙ ගොචරෙ පවත්තානං සඤ්ඤානං නානත්තානං වා සඤ්ඤානං. යස්මා හි එතා “තත්ථ කතමා නානත්තසඤ්ඤා? අසමාපන්තස්ස මනොධාතුසමඛිගිස්ස වා මනොවිඤ්ඤාණධාතුසමඛිගිස්ස වා සඤ්ඤා සඤ්ජානනා සඤ්ජානිතත්තං, ඉමා චුච්චන්ති නානත්තසඤ්ඤායො”ති (විභ. 604) එවං විභඩ්ගෙ විභජිත්වා චුත්තා ඉධ අධිජ්ජෙතා; අසමාපන්තස්ස මනොධාතුමනොවිඤ්ඤාණධාතුසංඛිගිතා සඤ්ඤා රූපසද්දාදිභෙදෙ නානත්තෙ නානාසභාවෙ ගොචරෙ පවත්තන්ති; යස්මා චෙතා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසඤ්ඤා, ද්වාදස අකුසලසඤ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකුසලවිපාකසඤ්ඤා, ද්වෙ අකුසලවිපාකසඤ්ඤා, එකාදස කාමාවචරකිරියසඤ්ඤාති එවං චතුචත්තාලීසම්පි සඤ්ඤා නානත්තා නානාසභාවා අඤ්ඤමඤ්ඤං අසදිසා, තස්මා නානත්තසඤ්ඤාති චුත්තා. තාසං සබ්බෙසා නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරා අනාවජ්ජනා අසමන්තාභාරා අපච්චවෙක්ඛණා. යස්මා තා නාවජ්ජති, න මනසිකරොති, න පච්චවෙක්ඛති, තස්මාති චුත්තං භොති.

යස්මා චෙත්ථ පුරිමා රූපසඤ්ඤා පටිසසඤ්ඤා ව ඉමිනා ඤානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙපි න විජ්ජන්ති, පගෙව තස්මිං භවෙ ඉමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරණකාලෙ, තස්මා තාසං ‘සමතික්කමා අත්ථඛිගමා’ති ද්වෙධාපි අභාවොයෙව චුත්තො. නානත්තසඤ්ඤාසු පන යස්මා අට්ඨ කාමාවචරකුසලසඤ්ඤා, නව කිරියාසඤ්ඤා, දස අකුසලසඤ්ඤාති ඉමා සත්තවිසති සඤ්ඤා ඉමිනා ඤානෙන නිබ්බත්තෙ භවෙ විජ්ජන්ති, තස්මා තාසං අමනසිකාරාති චුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. තත්ත්වාපි හි ඉමං ඤානං උපසම්පජ්ජ විහරන්තො තාසං අමනසිකාරායෙව උපසම්පජ්ජ විහරති. තා පන මනසිකරොන්තො අසමාපන්නො භොතීති. සඛිබ්බෙපතො චෙත්ථ ‘රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමා’ති ඉමිනා සබ්බරූපාවචරධම්මානං පභානං චුත්තං. ‘පටිසසඤ්ඤානං අත්ථඛිගමා නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරා’ති ඉමිනා සබ්බෙසං කාමාවචරවිත්තවෙතසිකානඤ්ච පභානං අමනසිකාරො ව චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

ඉති භගවා ‘පන්තරසන්නං රූපසඤ්ඤානං සමතික්කමෙන, දසන්නං පටිසසඤ්ඤානං අත්ථඛිගමෙන, චතුචත්තාලීසාය නානත්තසඤ්ඤානං අමනසිකාරොනා’ති තීහි පදෙහි ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තියා වණ්ණං කට්ඨසි. කිං කාරණාති වෙ සොතුනං උස්සාහජනනත්ථඤ්චෙව

පලොභනත්ථඤ්ච. සචෙ හි කෙචි අපණ්ඩිතා වදෙය්‍යුං ‘සත්ථා ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තිං නිබ්බත්තෙථාති වදති, කො නු ඛො එතාය නිබ්බත්තිතාය අත්ථො? කො ආනිසංසො’ති තෙ එවං වත්තුං මා ලභන්තුති ඉමෙහි ආකාරෙහි සමාපත්තියා වණ්ණං කට්ඨෙසි. තඤ්චි නෙසං සුත්ථා එවං භවිස්සති – ‘එවංසත්තා කිර අයං සමාපත්ති, එවංපණිතා, නිබ්බත්තෙස්සාම න’න්ති. අට්ඨස්ස නිබ්බත්තනත්ථාය උස්සාහං කරිස්සන්තිති.

පලොභනත්ථඤ්චාපි නෙසං එතිස්සා වණ්ණං කට්ඨෙසි, විසකණ්ටකවාණිජො විය. විසකණ්ටකවාණිජො නාම ගුළවාණිජො වුවුවති. සො කිර ගුළවාණිතඛණ්ඩසක්කරාදීති සකට්ඨනාදාය පච්චන්තගාමං ගන්ත්වා ‘විසකණ්ටකං ගණ්හථ විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ගොසෙසි. තං සුත්ථා ගාමිකා ‘විසං නාම කක්ඛළං, යො නං බාදති සො මරති, කණ්ටකොපි විජ්ඣන්ත්වා මාරෙති. උභොපෙතෙ කක්ඛළා, කො එත්ථ ආනිසංසො’ති ගෙහද්වාරාති ථකෙසුං, දාරකෙ ච පලාපෙසුං. තං දිස්වා වාණිජො ‘අවොභාරකුසලා ඉමෙ ගාමිකා, හන්ද නෙ උපායෙන ගණ්හාපෙමී’ති ‘අතිමධුරං ගණ්හථ අතිසාදුං ගණ්හථ, ගුළං ඵාණිතං සක්කරං සමග්ගං ලබ්හති, කුට්ඨාසකකුට්ඨකභාපණාදීහිපි ලබ්හති’ති උග්ගොසෙසි. තං සුත්ථා ගාමිකා භට්ඨපහට්ඨා නිග්ගන්ත්වා බහුමිපි මූලං දත්වා ගහෙසුං.

තත්ථ වාණිජස්ස ‘විසකණ්ටකං ගණ්හථා’ති උග්ගොසනං විය භගවතො ‘ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තිං නිබ්බත්තෙථා’ති වචනං. ‘උභොපෙතෙ කක්ඛළා, කො එත්ථ ආනිසංසො’ති? ගාමිකානං වින්තනං විය ‘භගවා ආකාසානඤ්චායතනං නිබ්බත්තෙථාති ආහ, කො එත්ථ ආනිසංසො? නාස්ස ගුණං ජානාමා’ති සොතුනං වින්තනං. අට්ඨස්ස වාණිජස්ස ‘අතිමධුරං ගණ්හථා’තිආදිවචනං විය භගවතො රූපසඤ්ඤාසමතික්කමනාදිකං ආනිසංසප්පකාසනං. ඉදඤ්චි සුත්ථා තෙ බහුමිපි මූලං දත්වා, ගාමිකා විය ගුළං, ඉමිනා ආනිසංසෙන පලොභිතවිත්තා මහන්තමිපි උස්සාහං කත්වා ඉමං සමාපත්තිං නිබ්බත්තෙස්සන්තිති උස්සාහජනනත්ථං පලොභනත්ථඤ්ච කට්ඨෙසි.

ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ නාස්ස අන්තොති අනන්තං. ආකාසං අනන්තං ආකාසානන්තං. ආකාසානන්තමෙව ආකාසානඤ්චං. තං ආකාසානඤ්චං අධිට්ඨානට්ඨෙන ආයතනමස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඝානස්ස, දෙවානං දෙවායතනමිවාති ආකාසානඤ්චායතනං. ඉති ආකාසානඤ්චං ච තං ආයතනඤ්චාතිපි ආකාසානඤ්චායතනං. කසිණුග්ගාට්ඨාකාසස්සෙනං අධිවචනං. තස්මි ආකාසානඤ්චායතනෙ අප්පනාප්පත්තාය සඤ්ඤාය සහගතං ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතං.

යථා පන අඤ්ඤත්ථ ‘අනන්තො ආකාසො’ති (විභ. 508; දී. නි. 2.129) වුත්තං, එවමිධ අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා න ගහිතං. කස්මා? අනන්තෙ හි

ගහිතෙ පරිත්තං න ගය්හති, පරිත්තෙ ගහිතෙ අනන්තං න ගය්හති. එවං සන්තෙ ආරම්මණචතුක්කං න පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා න භොති. සම්මාසම්බුද්ධස්ස ච ඉමස්මිං යානෙ දෙසනං සොළසක්ඛත්තුකං කාතුං අප්ඣාසයො, තස්මා අනන්තන්ති වා පරිත්තන්ති වා අවත්වා ‘ආකාසානඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගත’න්ති ආහ. එවඤ්ඤි සති උභයමිපි ගහිතමෙව භොති. ආරම්මණචතුක්කං පූරති, දෙසනා සොළසක්ඛත්තුකා සම්පජ්ජති. අවසෙසො පාළිඅත්ථො භෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතඛිබ්බො. රූපාවචරචතුත්ථප්ඣානනිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය චෙත්ථ දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා භොති. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච වෙදිතඛිබ්බො. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පන පවත්තං ක්කානං පරිත්තාරම්මණං විපුලකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පවත්තං අප්පමාණාරම්මණන්ති වෙදිතඛිබ්බං. උපෙක්ඛාබ්බන්මවිහාරෙ විය ච ඉධාපි චතුත්ථප්ඣානවසෙන පඤ්චවිසති එකකා භොන්ති. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තමෙව පන තෙසු චණ්ණයිස්සාම.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනං

266. ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මාති, එත්ථ තාව පුබ්බෙ චුත්තනයෙන ආකාසානඤ්චං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙතාති ක්කානමිපි ආකාසානඤ්චායතනං. චුත්තනයෙනෙව ආරම්මණමිපි. එවමෙතං ක්කානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයමිපි අප්පවත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කම්ත්වාච යස්මා ඉදං විඤ්ඤාණඤ්චායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතඛිබ්බං, තස්මා උභයමිපෙනං එකප්ඣං කත්වා ‘ආකාසානඤ්චායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතඛිබ්බං.

විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති, එත්ථ පන අනන්තන්ති මනසිකාතඛිබ්බවසෙන නාස්ස අන්තොති අනන්තං. අනන්තමෙව ආනඤ්චං. විඤ්ඤාණං ආනඤ්චං විඤ්ඤාණානඤ්චන්ති අවත්වා විඤ්ඤාණඤ්චන්ති චුත්තං. අයඤ්ඤෙත්ථ රුළුභිසද්දො. තදෙව විඤ්ඤාණඤ්චං අධිට්ඨානට්ඨෙත ඉමාය සඤ්ඤාය ආයතනන්ති විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. තස්මිං විඤ්ඤාණඤ්චායතනෙ පවත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති විඤ්ඤාණඤ්චායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකාසෙ පවත්තවිඤ්ඤාණාරම්මණස්ස ක්කානස්සෙතං අධිවචනං. ඉධ ආකාසානඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාභිඤ්ඤා ච. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසාරම්මණං සමාපත්තිං ආරභි පවත්තියා පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතඛිබ්බො. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං

267. විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මාති එත්ථාපි පුබ්බෙ චුත්තනයෙනෙව විඤ්ඤාණඤ්ච ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙන්නාති ක්කානම්පි විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. චුත්තනයෙනෙව ච ආරම්මණම්පි. එවමෙනං ක්කානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පචත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කම්මත්ථාව යස්මා ඉදං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතඛිං, තස්මා උභයම්පෙනං එකජ්ඣං කත්වා ‘විඤ්ඤාණඤ්චායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතඛිං.

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන නාස්ස කිඤ්චනන්ති අකිඤ්චනං; අන්තමසො භඩ්ගමත්තම්පි අස්ස අවසිට්ඨං නත්ථිති චුත්තං භොති. අකිඤ්චනස්ස භාවො ආකිඤ්චඤ්ඤං. ආකාසානඤ්චායතනවිඤ්ඤාණාපගමස්සෙනං අධිවචනං. තං ආකිඤ්චඤ්ඤං අධිට්ඨානට්ඨෙත ඉමිස්සා සඤ්ඤාය ආයතනන්ති ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. තස්මිං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනෙ පචත්තාය සඤ්ඤාය සහගතන්ති ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකාසෙ පචත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණස්ස ක්කානස්සෙනං අධිවචනං. ඉධ විඤ්ඤාණඤ්චායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනා පරිවාසදන්ධතාය දන්ධාහිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා ච. පරිත්තකසිණුග්ඝාටිමාකාසෙ පචත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතඛිං. සෙසං පුරිමසදිසමෙව.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං

ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මාති එත්ථාපි පුබ්බෙ චුත්තනයෙනෙව ආකිඤ්චඤ්ඤං ආයතනමස්ස අධිට්ඨානට්ඨෙන්නාති ක්කානම්පි ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. චුත්තනයෙනෙව ආරම්මණම්පි. එවමෙනං ක්කානඤ්ච ආරම්මණඤ්චාති උභයම්පි අප්පචත්තිකරණෙන ච අමනසිකරණෙන ච සමතික්කම්මත්ථාව යස්මා ඉදං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං උපසම්පජ්ජ විහාතඛිං, තස්මා උභයම්පෙනං එකජ්ඣං කත්වා ‘ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සමතික්කම්මා’ති ඉදං චුත්තන්ති වෙදිතඛිං.

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතන්ති එත්ථ පන යාය සඤ්ඤාය භාවතො තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති චුච්චති, යථා පටිපන්නස්ස සා සඤ්ඤා භොති, තං තාව දස්සෙතුං විහඩ්ගෙ “නෙවසඤ්ඤිනාසඤ්ඤි”ති උද්ධරිත්වා “තඤ්ඤෙව ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං සන්තතො මනසිකරොති සඛ්ඛාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙති, තෙන චුච්චති නෙවසඤ්ඤිනාසඤ්ඤි”ති (විභ. 619) චුත්තං. තත්ථ ‘සන්තතො මනසිකරොති’ති ‘සන්තා වතායං

සමාපත්ති, යනු හි නාම නත්ථිභාවමිති ආරම්භය. කර්තෘ ධර්මයක් එව. සන්තරම්භය නං ‘සන්ත’ති මනසිකරොති. සන්තතො වෙ මනසිකරොති, කථං සමතික්කමො හොතිති? අනාවර්ණකාමය. සො හි කිඤ්චාපි නං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛිඤ්චාපි ‘අභමෙතං ආවර්ණසාමි සමාපර්ණසාමි අධිට්ඨානසාමි වුට්ඨානසාමි පච්චෙක්ඛිසාමි’ති එස ආහොගො සමන්තාහාරො මනසිකාරො න හොති. කස්මා? ආකිඤ්චඤ්ඤායතනතො නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස සන්තතරපණිතතරතාය.

යථා හි රාජා මහවිවරාජානුභාවෙන හත්ථික්ඛන්ධගතො නගරවිජයං විවරන්තො දන්තකාරාදයො සිප්පිකෙ එකං වත්ථං දළ්භං නිවාසෙත්වා එකෙන සීසං වෙයෙත්වා දන්තවුණ්ණාදීහි සමොකිණ්ණගත්තෙ අනෙකානි දන්තවිකතිආදීනි කරොන්තෙ දිස්වා ‘අහො වත රෙ ඡෙකා ආවරියා, ඊදිසානිපි නාම සිප්පානි කර්මසන්ති’ති, එවං තෙසං ඡෙකතාය තුස්සති, න වස්ස එවං හොති – ‘අහො වතාහං රජ්ජං පහාය එවරුපො සිප්පිකො හවෙය්‍යා’න්ති. තං කිස්ස හෙතු? රජ්ජසිරියා මහානිසංසතාය. සො සිප්පිකෙ සමතික්කමිත්ථාව ගච්ඡති. එවමෙවෙස කිඤ්චාපි තං සමාපත්තිං සන්තතො මනසිකරොති, අථ ඛිඤ්චාපි ‘අභමෙතං සමාපත්තිං ආවර්ණසාමි සමාපර්ණසාමි අධිට්ඨානසාමි වුට්ඨානසාමි පච්චෙක්ඛිසාමි’ති නෙව එස ආහොගො සමන්තාහාරො මනසිකාරො හොති. සො තං සන්තතො මනසි කරොන්තො තං පරමසුබ්බං අප්පනාප්පත්තං සඤ්ඤං පාපුණාති, යාය ‘නෙවසඤ්ඤීනාසඤ්ඤී නාම හොති, සංඛාරාවසෙසසමාපත්තිං භාවෙති’ති වුච්චති. ‘සංඛාරාවසෙසසමාපත්ති’න්ති අච්චන්තසුබ්බමභාවප්පත්තසංඛාරං චතුත්ථාරුප්පසමාපත්තිං.

ඉදානි යං තං එවං අධිගතාය සඤ්ඤාය වසෙන නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති වුච්චති, තං අත්ථතො දස්සෙතුං ‘නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සමාපන්තස්ස වා, උපපන්තස්ස වා, දිට්ඨධම්මසුඛවිහාරස්ස වා චිත්තවෙනසිකා ධම්මා’ති (විහ. 620) වුත්තං. තෙසු ඉධ සමාපන්තස්ස චිත්තවෙනසිකා ධම්මා අධිප්පෙතා.

වචනත්ථො පනෙත්ථ – ඔළාරිකාය සඤ්ඤාය අභාවතො, සුබ්බමාය ව භාවතො, නෙවස්ස සසම්පයුත්තධම්මස්ස ඤානස්ස සඤ්ඤා, නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤං. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤඤ්ච තං මනායතනධම්මායතනපරියාපන්තත්තා ආයතනඤ්චාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං. අථ වා යායමෙත්ථ සඤ්ඤා, සා පට්ඨසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා, සංඛාරාවසෙසසුබ්බමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤා ව සා සෙසධම්මානං අධිට්ඨානට්ඨෙත ආයතනඤ්චාති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං.

න කෙවලඤ්චේත්ථ සඤ්ඤාච ඵදිසී, අථ ඛො වෙදනාපි නෙවවෙදනා නාවෙදනා, චිත්තම්පි නෙවචිත්තං නාචිත්තං, ඵස්සොපි නෙවඵස්සො නාඵස්සොති. ඵස නයො සෙසසම්පයුත්තධම්මෙසු. සඤ්ඤාසීසෙන පනායං දෙසනා කතාති වෙදිතබ්බො. පත්තමක්ඛනතෙලප්පභුතීහි ව උපමාහි ඵසමත්ථො විභාවෙනබ්බො – සාමණෙරො කිර තෙලෙන පත්තං මක්ඛේවා යපෙසී. තං යාගුපානකාලෙ ථෙරො ‘පත්තමාහරා’ති ආහ. සො ‘පත්තෙ තෙලමත්ථී, හත්තෙ’ති ආහ. තතො ‘ආහර, සාමණෙර, තෙලං නාළිං පුරෙස්සාමී’ති වුත්තෙ ‘නත්ථී, හත්තෙ, තෙල’ත්ති ආහ. තත්ථ යථා අත්තොචුත්ථත්තා යාගුයා සද්ධිං අකප්පියට්ඨෙන තෙලං අත්ථීති හොති, නාළිපුරණාදීනං අභාවවසෙන නත්ථීති හොති, ඵචං සාපි සඤ්ඤා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙවසඤ්ඤා, සඬබ්බාරාවසෙසසුබ්බමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති.

කම්පනෙන්ථ සඤ්ඤාකිච්චන්ති? ආරම්මණසඤ්ජානනඤ්චෙව විපස්සනාය ව විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනං. දහනකිච්චම්ච හි සුඛොදකෙ තෙජොධාතු, සඤ්ජානනකිච්චම්චපෙසා පටුං කාතුං න සක්කොති. සෙසසමාපත්තිසු සඤ්ඤා විය විපස්සනාය විසයභාවං උපගන්ත්වා නිබ්බිදාජනනම්පි කාතුං න සක්කොති. අඤ්ඤෙසු හි ඛන්ධෙසු අකතාහිනිවෙසො හික්ඛු නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනක්ඛන්ධෙ සම්මසිත්වා නිබ්බිදං පත්තුං සමත්ථො නාම නත්ථී. අපිච ආයස්මා සාරිපුත්තො, පකතිවිපස්සකො පන මහාපඤ්ඤො සාරිපුත්තසදිසොව සක්කුණෙයා. සොපි “ඵචං කිරිමෙ ධම්මා අභුත්වා සම්භොන්ති, භුත්වා පටිවෙන්ති” (ම. නි. 3.95) ඵචං කලාපසම්මසනවසෙනෙව, නො අනුපදධම්මවිපස්සනාවසෙන. ඵචං සුබ්බමත්තං ගතා ඵසා සමාපත්ති.

යථා ව පත්තමක්ඛනතෙලපමාය ඵචං මග්ගදකුපමායපි අයමත්ථො විභාවෙනබ්බො. මග්ගපටිපන්නස්ස කිර ථෙරස්ස පුරතො ගච්ඡන්තො සාමණෙරො ථොකමුදකං දිස්වා ‘උදකං, හත්තෙ, උපාහනා ඔමුඤ්චවා’ති ආහ. තතො ථෙරෙන ‘සවෙ උදකමත්ථී, ආහර න්භානසාටකං, න්භායිස්සාමී’ති වුත්තෙ ‘නත්ථී, හත්තෙ’ති ආහ. තත්ථ යථා උපාහනතෙමනමත්තට්ඨෙන උදකං අත්ථීති හොති, න්භානට්ඨෙන නත්ථීති හොති, ඵචම්පි සා පටුසඤ්ඤාකිච්චං කාතුං අසමත්ථතාය නෙව සඤ්ඤා, සඬබ්බාරාවසෙසසුබ්බමභාවෙන විජ්ජමානත්තා නාසඤ්ඤා හොති. න කෙවලඤ්ච ඵතාහෙව, අඤ්ඤාහිපි අනුරූපාහි උපමාහි ඵස අත්ථො විභාවෙනබ්බො. ඉති ඉමාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනෙ පචත්තාය සඤ්ඤාය නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනභූතාය වා සඤ්ඤාය සහගතන්ති නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනසඤ්ඤාසහගතං. ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තිආරම්මණස්ස ඤානස්සෙනං අධිවචනං.

ඉධ ආකිඤ්චඤ්ඤායතනසමාපත්තියා නිකන්තිපරියාදානදුක්ඛතාය දුක්ඛා පටිපදා, පරියාදින්නනිකන්තිකස්ස අප්පනාපරිවාසදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා. විපරියායෙන සුඛා පටිපදා ඛිජ්ජාභිඤ්ඤා ව. පරිත්තකසිණුග්ගාටිමාකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාපගමාරම්මණං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතාය පරිත්තාරම්මණතා, විපරියායෙන අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. සෙසං සුරිමසදිසමෙව.

අසදිසරූපො නාටො, ආරූප්පං යං චතුබ්බිධං ආහ;
තං ඉති ඤාත්වා තස්මිං, පකිණ්ණකකථාපි විඤ්ඤෙය්‍යා.

අරූපසමාපත්තියො හි -

ආරම්මණාතික්කමතො, චතස්සොපි භවන්තිමා;
අභිගාතික්කමමෙතාසං, න ඉච්ඡන්ති විභාවිතො.

එතාසු හි රූපනිමිත්තාතික්කමතො පට්ඨමා, ආකාසාතික්කමතො දුතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණාතික්කමතො තතියා, ආකාසෙ පවත්තිතවිඤ්ඤාණස්ස අපගමාතික්කමතො චතුත්ථාති සබ්බථා ‘ආරම්මණාතික්කමතො චතස්සොපි භවන්තිමා’ අරූපසමාපත්තියොති වෙදිතබ්බා. අභිගාතික්කමං පන එතාසං න ඉච්ඡන්ති පණ්ඩිතා. න හි රූපාවචරසමාපත්තිසු විය එතාසු අභිගාතික්කමො අත්ථි. සබ්බාසුපි හි එතාසු උපෙක්ඛා චිත්තෙකග්ගතාති ද්වෙව එව ඤානභිගාති භොන්ති. එවං සන්තෙපි -

සුපණ්ණිතතරා භොන්ති, පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධ;
උපමා තත්ථ විඤ්ඤෙය්‍යා, පාසාදතලසාටිකා.

යථා හි චතුර්මුකපාසාදස්ස හෙට්ඨිමතලෙ දිබ්බතච්චගීතවාදිතසුරහිගන්ධමාලාසාදුරසපානභොජනසයනවිජාදනාදිවසෙන පණ්ණිතා පඤ්ච කාමගුණා පච්චුපට්ඨිතා අස්සු, දුතියෙ තතො පණ්ණිතතරා, තතියෙ තතො පණ්ණිතතමා, චතුත්ථෙව සබ්බපණ්ණිතා; තත්ථ කිඤ්චාපි තාති චත්තාරිපි පාසාදතලානෙව, නත්ථි තෙසං පාසාදතලභාවෙන විසෙසො, පඤ්චකාමගුණසම්ථිධිවිසෙසෙන පන හෙට්ඨිමතො හෙට්ඨිමතො උපරිමං උපරිමං පණ්ණිතතරං භොති.

යථා ව එකාය ඉත්ථියා කන්තිතථුලසණ්භසණ්භතරසණ්භතමසුත්තානං චතුපලතිපලද්විපලඑකපලසාටිකා අස්සු, ආයාමෙන චිත්ථාරෙන ව සමප්පමාණා; තත්ථ කිඤ්චාපි තා සාටිකා චතස්සොපි ආයාමතො ව චිත්ථාරතො ව සමප්පමාණා, නත්ථි තාසං පමාණතො විසෙසො, සුඛසම්ඵස්සසුබ්බමභාවමභග්ගභාවෙහි පන පුරිමාය පුරිමාය පච්ඡිමා පච්ඡිමා පණ්ණිතතරා භොන්ති, එවමෙව කිඤ්චාපි චතුසුපි එතාසු උපෙක්ඛා

චිත්තෙකග්ගතාති එතාති ද්වෙයෙව අභිගාති භොන්ති, අථ ඛො භාවනාවිසෙසෙන තෙසං අභිගාතං පණිතපණිතතරභාවෙන සුපණිතතරා භොන්ති පච්ඡිමා පච්ඡිමා ඉධාති වෙදිතබ්බා. එවං අනුපුබ්බෙන පණිතපණිතා වෙතා -

අසුචිම්භි මණ්ඩපෙ ලග්ගො, එකො තං නිස්සිතො පරො;
අඤ්ඤො ඛහි අනිස්සාය, තං තං නිස්සාය වාපරො.

ධීතො චතුභි එතෙහි, පුරිසෙහි යථාක්කමං;
සමානතාය ඤාතබ්බා, චතස්සොපි විභාවිතා. (විසුද්ධි. 1.291) ;

තත්ත්වයමත්ථයොජනා - අසුචිම්භි කිර දෙසෙ එකො මණ්ඩපො. අථෙකො පුරිසො ආගන්ත්වා තං අසුචිං ජිගුච්ඡමානො තං මණ්ඩපං හත්ථෙහි ආලම්බිත්වා තත්ථ ලග්ගො, ලග්ගිතො විය අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා තං මණ්ඩපලග්ගං පුරිසං නිස්සිතො. අථඤ්ඤො ආගන්ත්වා චිත්තෙසි - ‘යො එස මණ්ඩපෙ ලග්ගො, යො ච තං නිස්සිතො, උභොපෙනෙ දුට්ඨිතා; ධුවො ච තෙසං මණ්ඩපපපාතෙ පාතො, හන්දාහං ඛහියෙව තිට්ඨාමි’ති සො තන්තිස්සිතං අනිස්සාය ඛහියෙව අට්ඨාසි. අථාපරො ආගන්ත්වා මණ්ඩපලග්ගස්ස තන්තිස්සිතස්ස ච අබ්බමභාවං චිත්තෙත්වා ඛහිධීතඤ්ච සුට්ඨිතොති මන්ත්වා තං නිස්සාය අට්ඨාසි.

තත්ථ අසුචිම්භි දෙසෙ මණ්ඩපො විය කසිණුග්ගසාට්ඨාකාසං දට්ඨබ්බං. අසුචිජිගුච්ඡාය මණ්ඩපලග්ගො පුරිසො විය රූපනිමිත්තජිගුච්ඡාය ආකාසාරම්මණං ආකාසානඤ්චායතනං. මණ්ඩපලග්ගං පුරිසං නිස්සිතො විය ආකාසාරම්මණං ආකාසානඤ්චායතනං ආරබ්භ පචත්තං විඤ්ඤාණඤ්චායතනං. තෙසං ද්විත්තමිපි අබ්බමභාවං චිත්තෙත්වා අනිස්සාය තං මණ්ඩපලග්ගං, ඛහිධීතො විය, ආකාසානඤ්චායතනං ආරම්මණං අකත්වා තදභාවාරම්මණං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං. මණ්ඩපලග්ගස්ස තන්තිස්සිතස්ස ච අබ්බමං චිත්තෙත්වා ඛහිධීතඤ්ච ‘සුට්ඨිතො’ති මන්ත්වා තං නිස්සාය ධීතො විය විඤ්ඤාණාභාවසංඛාතෙ ඛහිපදෙසෙ ධීතං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං ආරබ්භ පචත්තං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං දට්ඨබ්බං. එවං පචත්තමානඤ්ච -

ආරම්මණං කරොතෙව, අඤ්ඤාභාවෙන තං ඉදං;
දිට්ඨදොසමිපි රාජානං, චුත්තිහෙතු යථා ජනො. (විසුද්ධි. 1.292) ;

ඉදඤ්චි නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං
‘ආසන්තවිඤ්ඤාණඤ්චායතනපච්චත්ථිකා අයං සමාපත්ති’ති එවං
දිට්ඨදොසමිපි තං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤස්ස ආරම්මණස්ස අභාවා
ආරම්මණං කරොතෙව. යථා කිං? ‘දිට්ඨදොසමිපි රාජානං චුත්තිහෙතු යථා
ජනො’. යථා හි අසංයතං ඵරුසකායවච්ඡිමනොසමාවාරං කඤ්චි සබ්බදිසම්පතිං.

අභිධම්මපිටකෙ ධම්මසංඝගණි-අට්ඨකපා විත්තුප්පාදකණ්ඩො
 රාජානං ‘ඵරුසසමාවාරො අය’න්ති එවං දිට්ඨදොසම්පි අඤ්ඤත්ථ චුත්තිං
 අලභමානො ජනො චුත්තිහෙතු නිස්සාය වත්තති, එවං දිට්ඨදොසම්පි තං
 ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං අඤ්ඤං ආරම්මණං අලභමානම්දං
 නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං ආරම්මණං කරොතෙව. එවං කුරුමානඤ්ච –

ආරුළුහො දීඝනිස්සෙණිං, යථා නිස්සෙණිබ්බකං;
 පබ්බතග්ගඤ්ච ආරුළුහො, යථා පබ්බතමත්ථකං.

යථා වා ගිරිමාරුළුහො, අත්තනොයෙව ජණ්ණකං;
 ඔලුබ්බති තථෙවෙතං, කුමානමොලුබ්බ වත්තති. (විසුද්ධි. 1.293) ;

අරුපාවචරකුසලකපා නිට්ඨිතා.

තෙභුමකකුසලවණ්ණනා

269. ඉදානි යස්මා සබ්බානිපෙතානි තෙභුමකකුසලානි භීනාදිනා පහෙදෙන
 වත්තන්ති, තස්මා තෙසං තං පහෙදං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලානිආදි
 ආරද්ධං. තත්ථ භීනන්ති ලාමකං. තං ආයුහනවසෙන වෙදිතබ්බං. භීනුත්තමානං
 මජ්ඣිමං හවං මජ්ඣිමං. පධානභාවං නීතං පණිතං, උත්තමන්ති අත්ථො. තානිපි
 ආයුහනවසෙනෙව වෙදිතබ්බානි. යස්ස හි ආයුහනක්ඛණෙ ඡන්දො වා භීනො
 හොති, වීරියං වා, විත්තං වා, විමංසා වා, තං භීනං නාම. යස්ස තෙ ධම්මා
 මජ්ඣිමා වෙව පණිතා, ච තං මජ්ඣිමඤ්චෙව පණිතඤ්ච. යං පන
 කත්තුකාමතාසංඛාතං ඡන්දං ධුරං ඡන්දං ජෙට්ඨකං ඡන්දං පුබ්බභිගමං කත්වා
 ආයුහිතං, තං ඡන්දාධිපතිතො ආගතත්තා ඡන්දාධිපතෙය්‍යං නාම.
 වීරියාධිපතෙය්‍යාදීසුපි එසෙව නයො.

ඉමස්මිං පන යානෙ යත්වා නයා ගණෙතබ්බා. සබ්බපයමං විහත්තො හි
 එකො නයො, භීනන්ති එකො, මජ්ඣිමන්ති එකො, පණිතන්ති එකො,
 ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්ති එකො. ඉමෙ තාව ඡන්දාධිපතෙය්‍යෙ පඤ්ච නයා. එවං
 වීරියාධිපතෙය්‍යාදීසුපිති වත්තාරො පඤ්චකා වීසති හොන්ති. පුරිමො වා එකො
 සුද්ධිකතයො, භීනන්තිආදයො තයො, ඡන්දාධිපතෙය්‍යන්තිආදයො වත්තාරො,
 ඡන්දාධිපතෙය්‍යං භීනන්තිආදයො ද්වාදසාති එවම්පි වීසති නයා හොන්ති.

ඉමෙ වීසති මහානයා කත්ථ විහත්තාති? මහාපකරණෙ (පට්ඨා. 2.14.1)
 භීනත්තිකෙ විහත්තා. ඉමස්මිං පන යානෙ භීනත්තිකතො මජ්ඣිමරාසිං
 ගහෙත්වා භීනමජ්ඣිමපණිතවසෙන තයො කොට්ඨාසා කාතබ්බා. තතොපි
 මජ්ඣිමරාසිං යපෙත්වා භීනපණිතෙ ගහෙත්වා නව නව කොට්ඨාසා කාතබ්බා.
 භීනස්මිංයෙව හි භීනං අත්ථි මජ්ඣිමං අත්ථි පණිතං අත්ථි. පණිතස්මිම්පි භීනං
 අත්ථි මජ්ඣිමං අත්ථි පණිතං අත්ථි. තථා භීනභීනස්මිං භීනං, භීනභීනස්මිං
 මජ්ඣිමං, භීනභීනස්මිං පණිතං. භීනමජ්ඣිමස්මිං භීනං, භීනමජ්ඣිමස්මිං.

මජ්ඣිමං, භිතමජ්ඣිමස්මිං පණීතං. භිතපණීතස්මිං භිතං, භිතපණීතස්මිං මජ්ඣිමං, භිතපණීතස්මිං පණීතන්ති අයමෙකො නවකො. පණීතභිතස්මිම්පි භිතං නාම අත්ථි, පණීතභිතස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතභිතස්මිං පණීතං. තථා පණීතමජ්ඣිමස්මිං භිතං, පණීතමජ්ඣිමස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතමජ්ඣිමස්මිං පණීතං. පණීතපණීතස්මිං භිතං, පණීතපණීතස්මිං මජ්ඣිමං, පණීතපණීතස්මිං පණීතන්ති. අයං දුතියො නවකොති ද්වෙ නවකා අට්ඨාරස. ඉමානි අට්ඨාරස කම්මද්වාරානි නාම. ඉමෙහි පභාවිතත්තා, ඉමෙසං වසෙන, අට්ඨාරස ඛත්තියා, අට්ඨාරස බ්‍රාහ්මණා, අට්ඨාරස වෙස්සා, අට්ඨාරස සුද්දා, අට්ඨවත්තාලීස ගොත්තවරණානි වෙදිතබ්බානි.

ඉමෙසු ව පන තෙභූමකෙසු කුසලෙසු කාමාවචරකුසලං තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි හොති ඤාණසම්පයුත්තවිජ්ජයුත්තවසෙන. රූපාවචරාරූපාවචරං පන තිහෙතුකමෙව ඤාණසම්පයුත්තමෙව. කාමාවචරම්පෙත්ථ අධිපතිනා සහාපි උප්පජ්ජති විනාපි. රූපාවචරාරූපාවචරං අධිපතිසම්පන්නමෙව හොති. කාමාවචරකුසලෙ වෙත්ථ ආරම්මණාධිපති සහජාතාධිපතීති ද්වෙපි අධිපතයො ලබ්භන්ති. රූපාවචරාරූපාවචරෙසු ආරම්මණාධිපති න ලබ්භති, සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති. තත්ථ චිත්තස්ස චිත්තාධිපතෙයාහාවො සම්පයුත්තධම්මානං වසෙන චුත්තො. ද්විත්තං පන චිත්තානං එකතො අභාවෙන සම්පයුත්තචිත්තස්ස චිත්තාධිපති නාම නත්ථි. තථා ඡන්දාදීනං ඡන්දාධිපතිආදයො. කෙච්චි පන ‘සවෙ චිත්තවතො කුසලං හොති, මය්භං භවිස්සතීති එවං යං චිත්තං ධුරං කත්වා ජෙට්ඨකං කත්වා අපරං කුසලචිත්තං ආයුහිතං, තස්ස තං පුරිමචිත්තං චිත්තාධිපති නාම හොති, තතො ආගතත්තා ඉදං චිත්තාධිපතෙයාං නාමා’ති එවං ආගමනවසෙනාපි අධිපතිං නාම ඉච්ඡන්ති. අයං පන නයො නෙව පාළියං න අට්ඨකථායං දිස්සති. තස්මා චුත්තනායෙනෙව අධිපතිහාවො වෙදිතබ්බො. ඉමෙසු ව එකුනවිසතියා මහානායෙසු පුරිමෙ සුද්ධිකනායෙ චුත්තපරිමාණානෙව චිත්තානි ව නවකා ව පාඨවාරා ව හොන්ති. තස්මා ඤාණසම්පයුත්තෙසු චුත්තපරිමාණතො විසතිගුණො චිත්තනවකචාරහෙදො වෙදිතබ්බො, වතුසු ඤාණවිජ්ජයුත්තෙසු සොළසගුණොති, අයං තෙභූමකකුසලෙ පකිණ්ණකකථා නාමාති.

තෙභූමකකුසලං.

ලොකුත්තරකුසලවණ්ණනා

277. එවං භවත්තයසම්පත්තිනිබ්බත්තකං කුසලං දස්සෙත්වා ඉදානි සබ්බභවසමතික්කමනාය ලොකුත්තරකුසලං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ලොකුත්තරන්ති කෙනට්ඨෙන ලොකුත්තරං? ලොකං තරතීති, ලොකුත්තරං ලොකං උත්තරතීති ලොකුත්තරං; ලොකං

සමතික්කම්ම අභිභූයා තිට්ඨතීති ලොකුත්තරං (පටි. ම. 2.43). ක්කානං භාවෙතීති එකච්ඡත්තක්ඛණිකං අප්පනාක්කානං භාවෙති ජනෙති වඩ්ඪෙති.

ලොකතො නියානාති වට්ටතො නියානාති නියානානිකං. නියානාති වා එතෙනාති නියානානිකං. තංසමඛිගී හි පුග්ගලො දුක්ඛං පරිජානන්තො නියානාති, සමුදයං පජහන්තො නියානාති, නිරොධං සවිජ්ඣකරොන්තො නියානාති, මග්ගං භාවෙත්තො නියානාති. යථා ව පන තෙභූමකකුසලං වට්ටස්මීං චූතිපටිසන්ධියො ආචිනාති වඩ්ඪෙතිති ආවයගාමී නාම භොති, න තථා ඉදං. ඉදං පන යථා එකස්මීං පුරිසෙ අට්ඨාරසහත්ථං පාකාරං විනන්තෙ අපරො මහාමුග්ගරං ගහෙත්වා තෙන විතච්ඡිට්ඨානං අපචිනන්තො විද්ධංසෙත්තො එව ගච්ඡෙය්‍ය, එවමෙව තෙභූමකකුසලෙන විතා චූතිපටිසන්ධියො පච්චයවෙකල්ලකරණෙන අපචිනන්තං විද්ධංසෙත්තං ගච්ඡතිති අපවයගාමී.

දිට්ඨිගතානං පභානායාති, එත්ථ දිට්ඨියො එව දිට්ඨිගතාති, ගුථගතං මුත්තගතන්තිආදීති (අ. නි. 9.11) විය. ද්වාසට්ඨියා වා දිට්ඨිනං අන්තොගධත්තා දිට්ඨිසු ගතානීතිපි දිට්ඨිගතාති. දිට්ඨියා වා ගතං එතෙසන්තිපි දිට්ඨිගතාති. දිට්ඨිසදිසගමනාති දිට්ඨිසදිසප්පචත්තානීති අත්ථො. කානි පන තානීති? සසම්පයුත්තාති

සක්කායදිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඅපායගමනීයරාගදොසමොහාකුසලානි . තානි හි යාව පයමමග්ගභාවනා තාව පචත්තිසබ්භාවතො දිට්ඨිසදිසගමනානීති වුච්චන්ති. ඉති දිට්ඨියො ව දිට්ඨිගතාති ව දිට්ඨිගතාති. තෙසං දිට්ඨිගතානං. පභානායාති සමුච්ඡෙදවසෙනෙව පජහන්තො. පයමායාති ගණනවසෙනපි පයමුප්පත්තිවසෙනපි පයමාය. භූමියාති “අනන්තරහිතාය භූමියා”තිආදීසු (පාරා. 27; ම. නි. 2.296) තාව අයං මහාපථවි භූමිති වුච්චති. “සුඛභූමියං කාමාවචරෙ”තිආදීසු (ධ. ස. 988) විත්තුප්පාදො. ඉධ පන සාමඤ්ඤඵලං අධිජ්ජෙතං. තඤ්ඤි සම්පයුත්තානං නිස්සයභාවතො තෙ ධම්මා භවන්ති එත්ථාති භූමි. යස්මා වා සමානෙපි ලොකුත්තරභාවෙ සයම්පි භවති උප්පජ්ජති, න නිබ්බානං විය අපාතුභාවං, තස්මාපි භූමිති වුච්චති; තස්සා පයමාය භූමියා. පත්තියාති සොතාපත්තිඵලසංඛිතස්ස පයමස්ස සාමඤ්ඤඵලස්ස පත්තත්ථාය පටිලාභත්ථායාති එවමෙත්ථ අත්ථො වෙදිතබ්බො. විච්චිවාති සමුච්ඡෙදවිවෙකවසෙන විච්චිවිත්වා, විතා භුත්වා.

ඉදානි කිඤ්චාපි ලොකියජ්ඣානම්පි න විතා පටිපදාය ඉජ්ඣති, එවං සන්තෙපි ඉධ සුද්ධිකතයං පභාය ලොකුත්තරජ්ඣානං පටිපදාය සද්ධිංයෙව ගරුං කත්වා දෙසෙතුකාමතාය දුක්ඛපටිපදං දන්ධාහිඤ්ඤන්තිආදිමාහ.

තත්ථ යො ආදිතොව කිලෙසෙ වික්ඛම්භෙත්තො දුක්ඛෙන සසංඛිතාරෙන සප්පයොගෙන කිලමන්තො වික්ඛම්භෙති තස්ස දුක්ඛා පටිපදා භොති; යො පන වික්ඛම්භිත කිලෙසො විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො විරෙන මග්ගපාතුභාවං

පාපුණාති තස්ස දන්ධාභිඤ්ඤා හොති. ඉති යො කොච වාරො දුක්ඛපටිපදදන්ධාභිඤ්ඤා නාම කතො.

කතමං පන වාරං රොවෙසුන්ති? යත්ථ සකිං වික්ඛම්භිතා කිලෙසා සමුදාවරින්වා දුතියම්භි වික්ඛම්භිතා පුන සමුදාවරන්ති, තතියං වික්ඛම්භිතෙ පන තථාවික්ඛම්භිතෙව කත්වා මග්ගෙන සමුග්ඝාතං පාපෙති, ඉමං වාරං රොවෙසුං. ඉමස්ස වාරස්ස දුක්ඛාපටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤාති නාමං කතං. එත්තකෙන පන න පාකටං හොති. තස්මා එවමෙත්ථ ආදිතො පට්ඨාය විභාවනා වෙදිතඛ්ඛා – යො හි චත්තාරි මහාභූතාති පරිග්ගහෙත්වා උපාදාරූපං පරිග්ගණ්හාති, අරූපං පරිග්ගණ්හාති, ‘රූපාරූපං’ පන පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරිග්ගහෙතුං සක්කොති, තස්ස දුක්ඛා පටිපදා නාම හොති. පරිග්ගහිතරූපාරූපස්ස පන විපස්සනාපරිවාසෙ මග්ගපාතුභාවදන්ධතාය දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

යොපි රූපාරූපං පරිග්ගහෙත්වා ‘නාමරූපං’ වචන්ථපෙත්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො වචන්ථපෙති, වචන්ථාපිතෙ ච නාමරූපෙ විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙතුං සක්කොති, තස්සාපි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො නාමරූපම්භි වචන්ථපෙත්වා ‘පච්චයෙ’ පරිග්ගණ්හන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරිග්ගණ්හාති, පච්චයෙ ච පරිග්ගහෙත්වා විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්භි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො පච්චයෙපි පරිග්ගහෙත්වා ‘ලක්ඛණාති’ පටිවිජ්ඣන්තො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පටිවිජ්ඣති, පටිවිද්ධලක්ඛණො ච විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්භි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති.

අපරො ලක්ඛණාතිපි පටිවිජ්ඣන්වා විපස්සනාඤ්ඤාණෙ තික්ඛෙ සුරෙ පසන්තෙ වහන්තෙ උප්පන්නං ‘විපස්සනාතිකන්තිං’ පරියාදියමානො දුක්ඛෙන කසිරෙන කිලමන්තො පරියාදියති, නිකන්තිඤ්ඤා පරියාදියන්වා විපස්සනාපරිවාසං වසන්තො චිරෙන මග්ගං උප්පාදෙති, එවම්භි දුක්ඛා පටිපදා දන්ධාභිඤ්ඤා නාම හොති. ඉමං වාරං රොවෙසුං. ඉමස්ස වාරස්ස එතං නාමං කතං. ඉමීනාව උපායෙන පරතො තිස්සො පටිපදා වෙදිතඛ්ඛා.

එස්සො හොතීතිආදියු අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං, සම්මාවාචා, සම්මාකම්මන්තො, සම්මාආචීවොති චත්තාරි පදාති අධිකාති. නිද්දෙසවාරෙ ච විතක්කාදිනිද්දෙසෙසු ‘මග්ගඛිග’න්තිආදිති පදාති අධිකාති. සෙසං සඛ්ඛං හෙට්ඨා චුත්තසදිසමෙව. භූමන්තරවසෙන පන ලොකුත්තරතාව ඉධ විසෙසො.

තත්ථ අනඤ්ඤානඤ්ඤස්සාමීතින්ද්‍රියන්ති ‘අනමතග්ගෙ සංසාරච්චිට්ඨෙ අනඤ්ඤාතං අමතං පදං චතුසච්චධම්මමෙව වා ජානිස්සාමී’ති පටිපන්නස්ස ඉමිනා පුබ්බාභොගෙන උප්පන්නං ඉන්ද්‍රියං. ලක්ඛණාදීනි පනස්ස හෙට්ඨා පඤ්ඤිත්ත්වයෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බානි.

සුන්දරා පසත්ථා වා වාචා සම්මාවාචා. වච්චුවර්තසමුග්ගසාට්ඨකාය මිච්ඡාවාවාචර්තියා එතං අධිවචනං. සා පරිග්ගහලක්ඛණා විරමණරසා මිච්ඡාවාවස්පහානපච්චුපට්ඨානා. සුන්දරො පසත්ථො වා කම්මන්තො සම්මාකම්මන්තො. මිච්ඡාකම්මන්තසමුච්ඡේදිකාය පාණාතිපාතාදිවර්තියා එතං නාමං. සො සමුට්ඨානලක්ඛණො විරමණරසො මිච්ඡාකම්මන්තස්පහානපච්චුපට්ඨානො. සුන්දරො පසත්ථො වා ආජීවො සම්මාආජීවො. මිච්ඡාජීවවර්තියා එතං අධිවචනං. සො වොදානලක්ඛණො ඤායාජීවස්පවත්තිරසො මිච්ඡාජීවස්පහානපච්චුපට්ඨානො.

අපිච හෙට්ඨා විරතිත්තයෙ චුත්තවසෙනපෙත්ථ ලක්ඛණාදීනි වෙදිතබ්බානි. ඉති ඉමෙසං තිණ්ණං ධම්මානං වසෙන හෙට්ඨා චුත්තං මග්ගපඤ්චකං ඉධ මග්ගට්ඨකං වෙදිතබ්බං. යෙවාපනකෙසු ච ඉමෙසං අභාවො. තථා කරුණාමුදිතානං. ඉමෙ හි තයො ධම්මා ඉධ පාළියං ආගතත්තාව යෙවාපනකෙසු න ගහිතා. කරුණාමුදිතා පන සත්තාරම්මණා, ඉමෙ ධම්මා නිබ්බානාරම්මණාති තාපෙත්ථ න ගහිතා. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසත්ථො.

283. නිද්දෙසවාරෙ පන මග්ගචිගං මග්ගපරියාපන්නන්ති එත්ථ තාව මග්ගස්ස අචගන්ති මග්ගචිගං; මග්ගකොට්ඨාසොති අත්ථො. යථා පන අරඤ්ඤෙ පරියාපන්නං අරඤ්ඤපරියාපන්නං නාම භොති, එවං මග්ගෙ පරියාපන්නන්ති මග්ගපරියාපන්නං. මග්ගසන්නිස්සිතන්ති අත්ථො.

285. පීතිසම්බොජ්ඣකචගොති එත්ථ පීති එව සම්බොජ්ඣකචගොති පීතිසම්බොජ්ඣකචගො. තත්ථ බොධියා බොධිස්ස වා අචගොති බොජ්ඣකචගො. ඉදං චුත්තං භොති – යා අයං ධම්මසාමග්ගී යාය ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානාය

ලීනුද්ධච්චපතිට්ඨානායුහනකාමසුඛත්තකිලමථානුයොගඋච්ඡේදසස්සතාහිනිච ඌසාදීනං අනෙකෙසං උපද්දවානං පටිපක්ඛභුතාය සතිධම්මවිචයවීරියපීතිපස්සද්ධිසමාධිඋපෙක්ඛාසච්චානාය ධම්මසාමග්ගියා අරියසාවකො බුජ්ඣකීති කත්වා බොධිති වුච්චති. බුජ්ඣකීති කිලෙසසන්නානනිද්දාය උට්ඨහති, චත්තාරි වා අරියසච්චානි පටිවිජ්ඣති, නිබ්බානමෙව වා සච්ඡිකරොති. තස්සා ධම්මසාමග්ගීසච්චානාය බොධියා අචගොතිපි බොජ්ඣකචගො, කුමානචගමග්ගචගාදීනි විය. යොපෙස යථාචුත්තස්පකාරාය එතාය ධම්මසාමග්ගියා බුජ්ඣකීති කත්වා අරියසාවකො බොධිති වුච්චති, තස්ස බොධිස්ස අචගොතිපි බොජ්ඣකචගො;

සෙනාසභාපතිගායාදියො විය. තෙනාහු අට්ඨකථාවරියා - “බුද්ධානුස්මරණ පුග්ගලස්ස අභිගාති වා බොජ්ඣංගිනා”ති (විභ. අට්ඨ. 466; සං. නි. අට්ඨ. 3.5.182).

අපිව “බොජ්ඣංගිනා කෙනටියෙන බොජ්ඣංගිනා? බොධාය සංවත්තන්තීති බොජ්ඣංගිනා, බුද්ධානුස්මරණිති බොජ්ඣංගිනා, අනුබුද්ධානුස්මරණිති බොජ්ඣංගිනා, පටිබුද්ධානුස්මරණිති බොජ්ඣංගිනා, සම්බුද්ධානුස්මරණිති බොජ්ඣංගිනා”ති (පටි. ම. 2.17) ඉමිනා පටිසම්භිදානායෙනාපි බොජ්ඣංගිනා වෙදිතබ්බො. පසත්ථො සුන්දරො වා බොජ්ඣංගිනා සම්බොජ්ඣංගිනා. එවං පිති එව සම්බොජ්ඣංගිනා පිතිසම්බොජ්ඣංගිනා. චිත්තකල්පනානිද්දෙසාදීසුපි ඉමිනාව නායෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො.

296. තෙසං ධම්මානන්ති යෙ තස්මිං සමයෙ පටිවෙධං ගච්ඡන්ති චතුස්චව්ධම්මා, තෙසං ධම්මානං. අනඤ්ඤාතානන්ති කිඤ්චාපි පට්ඨමග්ගෙන තෙ ධම්මා ඤාතා නාම භොග්ගි, යථා පන පකතියා අනාගතපුබ්බං විහාරං ආගන්ත්වා විහාරමජ්ඣෙකෙ යිතොපි පුග්ගලො පකතියා අනාගතභාවං උපාදාය ‘අනාගතපුබ්බං යානං ආගතොමිති’ති වදන්ති, යථා ච පකතියා අපිළන්ධපුබ්බං මාලං පිළන්ධිත්වා, අනිවත්ථපුබ්බං වත්ථං නිවාසෙත්වා, අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුක්ඡන්ත්වා, පකතියා අභුත්තභාවං උපාදාය අභුත්තපුබ්බං භොජනං භුත්තොමිති වදන්ති, එවම්ධාපි යස්මා පකතියා ඉමිනා පුග්ගලෙන ඉමෙ ධම්මා න ඤාතපුබ්බා තස්මා අනඤ්ඤාතානන්ති චුත්තං. අදිට්ඨාදීසුපි එසෙව නායො. තත්ථ අදිට්ඨානන්ති ඉතො පුබ්බෙ පඤ්ඤාවක්ඛුනා අදිට්ඨානං. අප්පත්තානන්ති අධිගමනවසෙන අප්පත්තානං. අවිදිතානන්ති ඤාණෙන අපාකටකතානං. අසච්ඡිකතානන්ති අපච්චක්ඛකතානං. සච්ඡිකිරියායාති පච්චක්ඛකරණත්ථං. යථා ච ඉමිනා පදෙන, එවං සෙසෙහිපි සද්ධිං අනඤ්ඤාතානං ඤාණාය, අදිට්ඨානං දස්සනාය, අප්පත්තානං පත්තියා, අවිදිතානං වෙදායාති යොජනා කාතබ්බා.

299. චතුහි වච්ඡව්වරිතෙහිතිආදීසු වච්ඡි වච්ඡිඤ්ඤත්ති වෙදිතබ්බා. තිණ්ණං දොසානං යෙන කෙනචි දුට්ඨානි වරිතානීති දුච්චරිතානි. වච්ඡො පචත්තානි දුච්චරිතානි වච්ඡව්වරිතානි, වච්ඡා වා නිප්පාදිතානි දුච්චරිතානි වච්ඡව්වරිතානි. තෙහි වච්ඡව්වරිතෙහි. ආරකා රමතීති ආරති. විනා තෙහි රමතීති චිරති. තතො තතො පටිනිවත්තාව හුත්වා තෙහි විනා රමතීති පටිචිරති. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. සබ්බමිදං ඔරමණභාවස්සෙවාධිවචනං. වෙරං මණති, විනාසෙතිති වෙරමණි. ඉදම්පි ඔරමණස්සෙව වෙච්චනං. යාය පන චෙතනාය මුසාවාදාදීනි භාසමානො කරොති නාම, අයං ලොකුත්තරමග්ගචිරති. උප්පජ්ජන්ත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙති, කිරියාපථං පච්ඡන්දතීති අකිරියා. තථා තං කරණං කාතුං න දෙති, කරණපථං පච්ඡන්දතීති අකරණං. යාය ච චෙතනාය

චතුබ්බිධං වච්ඡව්වර්තං භාසමානො අප්ඤ්ඤාපජ්ජති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තථා අප්ඤ්ඤාපජ්ජිතුං න දෙතීති අනප්ඤ්ඤාපත්ති.

වෙලාඅනතික්කමොති එත්ථ “තාය වෙලායා”තිආදීසු (දී. නි. 2.154; මහාව. 1-3; උදා. 1 ආදයො) තාව කාලො වෙලාති ආගතො. “උරුවෙලායං විහරති”ති (මහාව. 1; සං. නි. 1.137) එත්ථ රාසි. “ධීතධම්මො වෙලං නාතිවත්තති”ති (චූළව. 384; අ. නි. 8.19; උදා. 45) එත්ථ සීමා. ඉධාපි සීමාව. අනතික්කමනීයටියෙන හි වත්තාරි වච්ඡව්වර්තාති වෙලාති අධිප්පෙතාති. ඉති යාය වෙනතාය වත්තාරි වච්ඡව්වර්තාති භාසමානො වෙලං අතික්කමති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං වෙලං අතික්කමිතුං න දෙතීති වෙලාඅනතික්කමොති චුත්තා. වෙලායතීති වා වෙලා, වලයති විද්ධංසෙතීති අත්ථො. කිං වෙලායති? චතුබ්බිධං වච්ඡව්වර්තං. ඉති වෙලායනතො ‘වෙලා’. පුරිසස්ස පන හිතසුඛං අනතික්කමිත්වා වත්තතීති ‘අනතික්කමො’. එවමෙත්ථ පදද්වයවසෙනාපි අත්ථො වෙදිතබ්බො.

සෙතුං හනතීති සෙතුසානො; චතුත්තං වච්ඡව්වර්තානං පදසානො පච්චයසානොති අත්ථො. පච්චයො හි ඉධ සෙතුති අධිප්පෙතො. තත්ත්වං වචනත්ථො – රාගාදිකො චතුත්තං වච්ඡව්වර්තානං පච්චයො වට්ටස්මිං පුග්ගලං සිනොති ඛන්ධතීති සෙතු. සෙතුස්ස සානො සෙතුසානො. වච්ඡව්වර්තපච්චයසමුග්ගාටිකාය විරතියා එතං අධිවචනං. අයං පන සම්මාචාචාසඛිඛාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤානෙව හි විත්තෙන මුසාවාදා විරමති, අඤ්ඤාන පෙසුඤ්ඤාදීහි. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකවිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. චතුබ්බිධාය හි වච්ඡව්වර්තවෙනතාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඛිගං පුරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

300. කායදුච්චරිතෙහීති කායතො පචත්තෙහි කායෙන වා නිප්පාදිතෙහි පාණාතිපාතාදීහි දුච්චරිතෙහි. සෙසං පුරිමනායෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයම්පි සම්මාකම්මන්තසඛිඛාතා විරති පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති. අඤ්ඤානෙව හි විත්තෙන පාණාතිපාතා විරමති, අඤ්ඤාන අදින්නාදානම්ච්ඡාවාරෙහි. ලොකුත්තරමග්ගක්ඛණෙ පන එකවිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. තිව්ධාය හි කායදුච්චරිතවෙනතාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඛිගං පුරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති.

301. සම්මාආජීවනිද්දෙසෙ අකිරියාතිආදීසු යාය වෙනතාය මිච්ඡාජීවං ආජීවමානො කිරියං කරොති නාම, අයං උප්පජ්ජිත්වා තං කිරියං කාතුං න දෙතීති අකිරියාති. ඉමිනා නයෙන යොජනා වෙදිතබ්බො. ආජීවො ව නාමෙස පාටියෙක්කො නත්ථි, වාචාකම්මන්තෙසු ගහිතෙසු ගහිතොව හොති, තප්පක්ඛිකත්තා. ධූවපටිසෙවනවසෙන පනායං තතො නිහරිත්වා දස්සිතොති.

එවං සන්තෙ සම්මාආඡීවො සකිච්චකො න භොති, අට්ඨ මග්ගඤ්ඤානි න පරිපූරෙන්නි, තස්මා සම්මාආඡීවො සකිච්චකො කාතබ්බො, අට්ඨ මග්ගඤ්ඤානි පරිපූරෙතබ්බානීති. තත්තායං නයො — ආඡීවො නාම භිජ්ජමානො කායච්චිද්ධාරෙසුයෙව භිජ්ජති. මනොද්ධාරෙ ආඡීවහෙදො නාම නත්ථි. පූරයමානොපි තස්මිංයෙව ද්ධාරද්ධයෙ පූරති. මනොද්ධාරෙ ආඡීවපූරණං නාම නත්ථි. කායද්ධාරෙ පන චිත්තික්කමො ආඡීවහෙතුකොපි අත්ථි නආඡීවහෙතුකොපි. තථා චච්චිද්ධාරෙ.

තත්ථ යං රාජරාජමහාමත්තා බිඬ්ඨාපසුතා සුරභාවං දස්සෙන්නා මිගවධං වා පන්ථදුහනං වා පරදාරවිතික්කමං වා කරොන්නි, ඉදං අකුසලං කායකම්මං නාම. තතො විරතිපි ‘සම්මාකම්මන්තො’ නාම. යං පන නආඡීවහෙතුකං චතුබ්බිධං චච්චිච්චරිතං භාසන්නි, ඉදං අකුසලං චචිකම්මං නාම. තතො විරතිපි ‘සම්මාවාචා’ නාම.

යං පන ආඡීවහෙතු නෙසාදමච්ඡබන්ධාදයො පාණං හනන්නි, අදින්නං ආදියන්නි, මිච්ඡාචාරං චරන්නි, අයං මිච්ඡාඡීවො නාම. තතො විරති ‘සම්මාආඡීවො’ නාම. යම්පි ලඤ්ජං ගහෙත්වා මුසා හණන්නි, පෙසුඤ්ඤඵරුසසම්ප්ප්පලාපෙ පවත්තෙන්නි, අයම්පි මිච්ඡාඡීවො නාම. තතො විරති සම්මාආඡීවො නාම.

මහාසීවත්ථෙරො පනාහ — ‘කායච්චිද්ධාරෙසුපි චිත්තික්කමො ආඡීවහෙතුකො වා භොතු නො වා ආඡීවහෙතුකො, අකුසලං කායකම්මං චචිකම්මන්ත්ථෙව සඬ්ඛං ගච්ඡති. තතො විරතිපි සම්මාකම්මන්තො සම්මාවාචාත්ථෙව චුච්චති’ති. ‘ආඡීවො කුහි’න්නි චුත්තෙ පන ‘තීණි කුහනවත්ථුනි නිස්සාය චත්තාරො පච්චයෙ උප්පාදෙත්වා තෙසං පරිභොගො’ති ආහ. අයං පන කොට්ඨිපත්තො මිච්ඡාඡීවො. තතො විරති සම්මාආඡීවො නාම.

අයම්පි සම්මාආඡීවො පුබ්බභාගෙ නානාවිත්තෙසු ලබ්භති, අඤ්ඤෙතෙව හි විත්තෙන කායද්ධාරවිතික්කමා විරමති, අඤ්ඤෙන චච්චිද්ධාරවිතික්කමා. ලොකුත්තරමග්ගක්කණෙ පන එකච්චිත්තස්මිංයෙව ලබ්භති. කායච්චිද්ධාරෙසු හි සත්තකම්මපථවසෙන උප්පන්නාය මිච්ඡාඡීවසඬ්ඛානාය දුස්සිලාචෙනාය පදපච්ඡෙදං කුරුමානා මග්ගඤ්ඤානි පූරයමානා එකාව විරති උප්පජ්ජති. අයං නිද්දෙසවාලෙ විසෙසො.

යං පනෙතං ඉන්ද්‍රියෙසු අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං වඬ්ඨිතං, මග්ගඤ්ඤානි ව සම්මාවාදීනි, තෙසං වසෙන සඬ්ඛගවාලෙ “නචින්ද්‍රියානි, අට්ඨඤ්ඤානි මග්ගො”ති චුත්තං. සුඤ්ඤතවාලො පාකතිකොයෙවති. අයං තාව සුද්ධිකපටිපදාය විසෙසො.

343. ඉතො පරං සුද්ධිකසුඤ්ඤතා සුඤ්ඤතපටිපදා සුද්ධිකඅප්පණිනිතා අප්පණිනිතපටිපදාති අයං දෙසනාහෙදො හොති. තත්ථ සුඤ්ඤතන්ති ලොකුත්තරමග්ගස්ස නාමං. සො හි ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තිහි කාරණෙහි නාමං ලහති. කථං? ඉධ භික්ඛු අනත්තතො අභිනිවිසිත්වා අනත්තතො සංඛාරො පස්සති. යස්මා පන අනත්තතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි දුක්ඛතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා ‘අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්නො වරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස තෙභුමකෙපි සංඛාරො සුඤ්ඤතොව පස්සති. අයං විපස්සනා සුඤ්ඤතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො ‘ආගමනතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති. යස්මා පන සො රාගාදීහි සුඤ්ඤො තස්මා ‘සගුණෙනෙව’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති. නිබ්බානමිති රාගාදීහි සුඤ්ඤත්තා සුඤ්ඤතන්ති වුවිචති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො ‘ආරම්මණතො’ සුඤ්ඤතනාමං ලහති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුට්ඨං හොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, එලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ඡාතං.

350. අප්පණිනිතන්ති, එත්ථාපි අප්පණිනිතන්ති මග්ගස්සෙව නාමං. ඉදම්පි නාමං මග්ගො තිහෙව කාරණෙහි ලහති. කථං? ඉධ භික්ඛු ආදිතොව දුක්ඛතො අභිනිවිසිත්වා දුක්ඛතොව සංඛාරො පස්සති. යස්මා පන දුක්ඛතො දිට්ඨමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, අනිච්චතොපි අනත්තතොපි දට්ඨුමෙව වට්ටති, තස්මා අනිච්චං දුක්ඛමනත්තා’ති තිවිධං අනුපස්සනං ආරොපෙත්වා සම්මසන්නො වරති. වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනා පනස්ස තෙභුමකසංඛාරොසු පණ්ඩං සොසෙත්වා පරියාදිසිත්වා විස්සජ්ජෙති. අයං විපස්සනා අප්පණිනිතා නාම හොති. සා ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස ‘අප්පණිනිත’න්ති නාමං දෙති. එවං මග්ගො ‘ආගමනතො’ අප්පණිනිතනාමං ලහති. යස්මා පන තත්ථ රාගදොසමොභපණ්ඩයො නත්ථී, තස්මා ‘සගුණෙනෙව’ අප්පණිනිතනාමං ලහති. නිබ්බානමිති තෙසං පණ්ඩිතං අභාවා අප්පණිනිතන්ති වුවිචති. තං ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නත්තා මග්ගො අප්පණිනිතනාමං ලහති.

තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති.

ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුට්ඨං හොති - විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති. තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, එලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරං. ඉධ මග්ගස්ස ආගතත්තා විපස්සනාගමනමෙව ධුරං ඡාතං.

නනු ච සුඤ්ඤතො අනිමිත්තො අප්පණ්ණිහිතොති තිණි මග්ගස්ස නාමානි? යථාහ - “තයොමෙ, හික්ඛවෙ, විමොක්ඛො - සුඤ්ඤතො විමොක්ඛො, අනිමිත්තො විමොක්ඛො, අප්පණ්ණිහිතො විමොක්ඛො”ති (පටි. ම. 1.209). තෙසු ඉධ ද්වෙ මග්ගෙ ගහෙත්වා අනිමිත්තො කස්මා න ගහිතොති? ආගමනාභාවතො. අනිමිත්තවිපස්සනා හි සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොති. සම්මාසම්බුද්ධො පන අත්තනො සුත්තස්ස රාහුලත්ථෙරස්ස.

“අනිමිත්තඤ්ච භාවෙහි, මානානුසයමුජ්ජහ;
තතො මානාභිසමයා, උපසන්තො චරිස්සසී”ති. (සු. නි. 344);

අනිමිත්තවිපස්සනං කථෙසි. විපස්සනා හි නිවචනිමිත්තං ධුවනිමිත්තං සුඛනිමිත්තං අත්තනිමිත්තඤ්ච උග්ඝාටෙති. තස්මා අනිමිත්තාති කථිතා. සා ච කිඤ්චාපි තං නිමිත්තං උග්ඝාටෙති, සයං පන නිමිත්තධම්මෙසු චරතීති සනිමිත්තාව හොති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොති.

අපරො නයො - අභිධම්මො නාම පරමත්ථදෙසනා. අනිමිත්තමග්ගස්ස ච පරමත්ථතො හෙතුචෙකල්ලමෙව හොති. කථං? අනිච්චානුපස්සනාය හි වසෙන අනිමිත්තවිමොක්ඛො කථිතො. තෙන ච විමොක්ඛෙන සද්ධිත්ථියං අධිමත්තං හොති. තං අරියමග්ගෙ එකඛගම්පි න හොති, අමග්ගඛගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස පරමත්ථතො නාමං දාතුං න සක්කොති. ඉතරෙසු පන ද්විසු අනත්තානුපස්සනාය තාව වසෙන සුඤ්ඤතවිමොක්ඛො, දුක්ඛානුපස්සනාය වසෙන අප්පණ්ණිහිතවිමොක්ඛො කථිතො. තෙසු සුඤ්ඤතවිමොක්ඛෙන පඤ්ඤිත්ථියං අධිමත්තං හොති, අප්පණ්ණිහිතවිමොක්ඛෙන සමාධිත්ථියං. තානි අරියමග්ගස්ස අඛගත්තා අත්තනො මග්ගස්ස පරමත්ථතො නාමං දාතුං සක්කොන්ති. මග්ගාරම්මණත්තිකෙපි හි මග්ගාධිපතිධම්මවිභජනෙ ඡන්දවිත්තානං අධිපතිකාලෙ තෙසං ධම්මානං අමග්ගඛගත්තාව මග්ගාධිපතිභාවො න වුත්තො. එවංසම්පදමිදං වෙදිතඛිබන්ති. අයමෙත්ථ අට්ඨකථාමුත්තකො එකස්ස ආචරියස්ස මතිවිනිවිජයො.

එවං සබ්බථාපි අනිමිත්තවිපස්සනා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො මග්ගස්ස නාමං දාතුං න සක්කොතිති අනිමිත්තමග්ගො න ගහිතො. කෙච්චි පන ‘අනිමිත්තමග්ගො ආගමනතො නාමං අලහන්තොපි සුත්තන්තපරියායෙන සගුණතො ච ආරම්මණතො ච නාමං ලහති’ති ආභංසු. තෙ ඉදං චත්ථා පටික්ඛිත්තා - අනිමිත්තමග්ගෙ සගුණතො ච ආරම්මණතො ච නාමං

ලහන්නෙ සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිතමග්ගාපි සගුණතොයෙව ආරම්මණතොයෙව ව ඉධ නාමං ලභෙය්‍යං. න පන ලහන්ති. කිං කාරණා? අයඤ්ඤි මග්ගො නාම ද්විති කාරණෙහි නාමං ලහති - සරසතො ව පච්චනිකතො ව; සභාවතො ව පටිපක්ඛතො වාති අත්ථො. තත්ථ සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිතමග්ගා සරසතොපි පච්චනිකතොපි නාමං ලහන්ති. සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිතමග්ගා හි රාගාදීහි සුඤ්ඤා, රාගපණ්ඩආදීහි ව අප්පණ්ණිතාති එවං 'සරසතො' නාමං ලහන්ති. සුඤ්ඤතො ව අත්තාහිනිවෙසස්ස පටිපක්ඛො, අප්පණ්ණිතො පණ්ඩිස්සාති එවං 'පච්චනිකතො' නාමං ලහන්ති. අනිමිත්තමග්ගො පන රාගාදිනිමිත්තානං නිව්චනිමිත්තාදීනඤ්ච අභාවෙන සරසතොව නාමං ලහති, තො පච්චනිකතො. න හි සො සංඛාරනිමිත්තාරම්මණාය අනිව්චානුපස්සනාය පටිපක්ඛො. අනිව්චානුපස්සනා පනස්ස අනුලොමභාවෙ යිතාති. සංඛාරාපි අභිධම්මපරියායෙන අනිමිත්තමග්ගො නාම නත්ථිති.

සුත්තන්තිකපරියායෙන පනෙස එවං ආහරිත්වා දීපිතො - යස්මිඤ්ඤි වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තිණි ලක්ඛණානි එකාවජ්ජනෙන විය ආපාඨමාගච්ඡන්ති, තිණිණඤ්ච එකතො ආපාඨගමනං නාම නත්ථි. කම්මට්ඨානස්ස පන විභූතභාවදීපනත්ථං එවං වුත්තං. ආදිතො හි යත්ථ කත්ථවි අහිනිවෙසො හොතු, වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා යං යං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තස්ස තස්සෙව වසෙන ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස නාමං දෙති. කථං? අනිව්චාදීසු හි යත්ථ කත්ථවි අහිනිවිසිත්වා ඉතරම්පි ලක්ඛණද්වයං දට්ඨං වට්ටති එව. එකලක්ඛණදස්සනමත්තෙනෙව හි මග්ගවුට්ඨානං නාම න හොති, තස්මා අනිව්චතො අහිනිවිට්ඨො හික්ඛු න කෙවලං අනිව්චතොව වුට්ඨාති, දුක්ඛතොපි අනත්තතොපි වුට්ඨාතියෙව. දුක්ඛතො අනත්තතො අහිනිවිට්ඨෙපි එසෙව නයො. ඉති ආදිතො යත්ථ කත්ථවි අහිනිවෙසො හොතු, වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා යං යං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තස්ස තස්සෙව වසෙන ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො මග්ගස්ස නාමං දෙති. තත්ථ අනිව්චතො වුට්ඨහන්තස්ස මග්ගො අනිමිත්තො නාම හොති, දුක්ඛතො වුට්ඨහන්තස්ස අප්පණ්ණිතො, අනත්තතො වුට්ඨහන්තස්ස සුඤ්ඤතොති. එවං සුත්තන්තිකපරියායෙන ආහරිත්වා දීපිතො.

වුට්ඨානගාමිනී පන විපස්සනා කිමාරම්මණාති? ලක්ඛණාරම්මණාති. ලක්ඛණං නාම පඤ්ඤත්තිගතිකං න වත්තඛිබ්බධම්මභූතං. යො පන අනිව්චං දුක්ඛමනත්තාති තිණි ලක්ඛණානි සල්ලක්ඛෙති, තස්ස පඤ්චක්ඛන්ධා කණ්ඨෙ ඛද්ධකුණපං විය හොන්ති. සංඛාරාරම්මණමෙව ඤාණං සංඛාරතො වුට්ඨාති. යථා හි එකො හික්ඛු පත්තං කිණිතුකාමො පත්තවාණිජෙන පත්තං ආහතං දිස්වා හට්ඨපහට්ඨො ගණ්ඨස්සාමිති වින්තෙත්වා වීමංසමානො තිණි ඡිද්දානි පස්සෙය්‍ය, සො න ඡිද්දෙසු නිරාලයො හොති, පත්තෙ පන නිරාලයො හොති; එවමෙව තිණි ලක්ඛණානි සල්ලක්ඛෙත්වා සංඛාරෙසු නිරාලයො හොති.

සංඛාරාදියොත්තො භූතො සංඛාරො වුට්ඨාතීති වෙදිතබ්බං.
දුස්සොපමායපි එසෙව නයො.

ඉති භගවා ලොකුත්තරං ඤානං භාෂෙත්තො සුද්ධිකපටිපදාය චතුක්කනයං පඤ්චකනයන්ති ද්වෙපි නයෙ ආහරි. තථා සුද්ධිකසුඤ්ඤාය සුඤ්ඤානපටිපදාය සුද්ධිකඅප්පණිහිතාය අප්පණිහිතපටිපදායාති. කස්මා එවං ආහරිති? පුග්ගලජ්ඣාසයෙන වෙව දෙසනාවිලාසෙන ව. තද්වහයම්පි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. එවං ලොකුත්තරං ඤානං භාවෙතීති එත්ථ සුද්ධිකපටිපදාය චතුක්කපඤ්චකවසෙන ද්වෙ නයා, තථා සෙසෙසුති සබ්බෙසුපි පඤ්චසු කොට්ඨාසෙසු දස නයා භාජිතා.

ලොකුත්තරකුසලං පකිණ්ණකකථා

තත්ත්වං පකිණ්ණකං -

අජ්ඣත්තඤ්ච ඛනිද්ධා ව, රූපාරූපෙසු පඤ්චසු;
සත්තට්ඨකපරිණාමං, නිමිත්තං පටිපදාපතීති.

ලොකුත්තරමග්ගො හි අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති, අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා වුට්ඨාති, ඛනිද්ධා අභිනිවිසිත්වා ඛනිද්ධා වුට්ඨාති, ඛනිද්ධා අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාති. රූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, රූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති. අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා අරූපා වුට්ඨාති, අරූපෙ අභිනිවිසිත්වා රූපා වුට්ඨාති, එකප්පහාරෙනෙව පඤ්චහි ඛන්ධෙහි වුට්ඨාති.

‘සත්තට්ඨකපරිණාම’න්ති සො පනෙස මග්ගො අට්ඨකිකොපි හොති සත්තට්ඨකොපි. ඛනිද්ධාපි සත්ත වා හොත්ති ඡ වා. ඤානං පන පඤ්චකිකං වා හොති චතුරකිකං වා; තිවකිකං වා ද්වකිකං වා. එවං සත්තඅට්ඨාදීනං අභිගානං පරිණාමො වෙදිතබ්බොති අත්ථො.

‘නිමිත්තං පටිපදාපතී’ති නිමිත්තන්ති යතො වුට්ඨානං හොති; ‘පටිපදාපතී’ති පටිපදාය ව අධිපතීතො ව චලනාවලනං වෙදිතබ්බං.

තත්ථ අජ්ඣත්තං අභිනිවිසිත්වා අජ්ඣත්තං වුට්ඨාතීතිආදීසු තාව ඉධෙකච්චො ආදිතොව අජ්ඣත්තං පඤ්චසු ඛන්ධෙසු අභිනිවිසති, අභිනිවිසිත්වා තෙ අනිච්චාදිතො පස්සති, යස්මා පන න සුද්ධඅජ්ඣත්තදස්සනමත්තෙනෙව මග්ගවුට්ඨානං හොති, ඛනිද්ධාපි දට්ඨබ්බමෙව, තස්මා පරස්ස ඛන්ධෙපි අනුපාදින්නසංඛාරෙපි අනිච්චං දුක්ඛමනත්තාති පස්සති. සො කාලෙන අජ්ඣත්තං සම්මසති කාලෙන ඛනිද්ධාති. තස්සෙවං සම්මසතො අජ්ඣත්තං සම්මසනකාලෙ විපස්සනා මග්ගෙන සද්ධිං සට්ඨති. එවං අජ්ඣත්තං

සංඛාරාදිපෙක්ඛාසංඛාරා පුබ්බභාගා වුට්ඨානගාමිනිවිපස්සනාව නියමෙතීති වෙදිතබ්බො.

තත්‍රායං අනුපුබ්බිකථා - විපස්සනානියමෙන හි සුක්ඛවිපස්සකස්ස උප්පන්නමග්ගොපි සමාපත්තිලාභිනො ඤානං පාදකං අකත්වා උප්පන්නමග්ගොපි පටිමජ්ඣානං පාදකං කත්වා පකිණ්ණකසංඛාරො සම්මසිත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි පටිමජ්ඣානිකොව හොති. සබ්බෙසු සත්ත ඛොජ්ඣාසංඛාරා අට්ඨ මග්ගසංඛාරා පඤ්ච ඤානසංඛාරා හොත්ති. තෙසඤ්ඤි පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හුත්වා වුට්ඨානකාලෙ සංඛාරාදිපෙක්ඛාභාවං පත්තා සොමනස්සසහගතාව හොති.

පඤ්චකතයෙ දුතියතතියචතුත්ථජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි යථාක්කමෙනෙව ඤානං චතුරඤ්ඤිකං තිවඤ්ඤිකං දුච්ඤිකඤ්ච හොති. සබ්බෙසු පන සත්ත මග්ගසංඛාරා හොත්ති, චතුත්ථෙ ඡ ඛොජ්ඣාසංඛාරා. අයං විසෙසො පාදකජ්ඣානනියමෙන වෙච විපස්සනානියමෙන ච හොති. තෙසමිති හි පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතාපි උපෙක්ඛාසහගතාපි හොති. වුට්ඨානගාමිනි සොමනස්සසහගතාව.

පඤ්චමජ්ඣානං පාදකං කත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගො පන උපෙක්ඛාවිත්තෙකග්ගතාවසෙන ද්වෙ ඤානසංඛාරා ඛොජ්ඣාසංඛාරා මග්ගසංඛාරා ඡ සත්ත වෙච. අයමිති විසෙසො උභයනියමවසෙන හොති. ඉමස්මිඤ්ඤි නයෙ පුබ්බභාගවිපස්සනා සොමනස්සසහගතා වා උපෙක්ඛාසහගතා වා හොති, වුට්ඨානගාමිනි උපෙක්ඛාසහගතාව. අරුපජ්ඣානානි පාදකානි කත්වා උප්පාදිතමග්ගොපි එසෙව නයො. එවං පාදකජ්ඣානතො වුට්ඨාය යෙ කෙච්ඡි සංඛාරො සම්මසිත්වා නිබ්බත්තිතමග්ගස්ස ආසන්නපදෙසෙ වුට්ඨිතා සමාපත්ති අත්තනා සදිසභාවං කරොති, භූමිවණ්ණො විය ගොධාවණ්ණස්ස.

දුතියත්ථෙරවාදෙ පන යතො යතො සමාපත්තිතො වුට්ඨාය යෙ යෙ සමාපත්තිධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො හොති තංතංසමාපත්තිසදිසොව හොති, සම්මසිතසමාපත්තිසදිසොති අත්ථො. සචෙ පන කාමාවචරධම්මෙ සම්මසති පටිමජ්ඣානිකොව හොති. තත්‍රාපි විපස්සනානියමො චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තතියත්ථෙරවාදෙ ‘අහො චතාහං සත්තඤ්ඤිකං මග්ගං පාපුණ්ණයාං, අට්ඨඤ්ඤිකං මග්ගං පාපුණ්ණයා’න්ති අත්තනො අජ්ඣාසයානුරූපෙන යං යං ඤානං පාදකං කත්වා යෙ වා යෙ වා ඤානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො තංතංඤානසදිසොව හොති. පාදකජ්ඣානං පන සම්මසිතජ්ඣානං වා විනා, අජ්ඣාසයමත්තෙනෙව තං න ඉජ්ඣති. ස්වායමත්ථො නන්දකොවාදසුත්තෙන දීපෙතබ්බො. චුත්තඤ්ඤිතං -

“සෙය්‍යාථාපි, භික්ඛවෙ, තද්‍රුපොසංචේ පන්තරසෙ න හොති බ්‍රුතො ජනස්ස කඨිබ්බා වා විමති වා ‘ඌතො නු බො චන්දො පුණ්ණො නු බො චන්දො’ති, අථ බො පුණ්ණො චන්දොත්ථෙව හොති, එවමෙව බො, භික්ඛවෙ, තා භික්ඛුනියො නන්දකස්ස ධම්මදෙසනාය අත්තමනා වෙව පරිපුණ්ණසංකප්පා ව. තාසං, භික්ඛවෙ, පඤ්චන්තං භික්ඛුනිසත්තං යා පච්ඡිමිකා භික්ඛුනී සා සොතාපන්නා අවිනිපාතධම්මා නියතා සම්බොධිපරායණා”ති (ම. නි. 3.415).

තාසු හි යස්සා භික්ඛුනියා සොතාපත්තිඵලස්ස උපනිස්සයො, සා සොතාපත්තිඵලෙනෙව පරිපුණ්ණසංකප්පා අහොසි...පෙ.... යස්සා අරහත්තස්ස උපනිස්සයො සා අරහත්තෙනෙව. එවමෙව අත්තනො අප්ඤ්ඤාසයානුරූපෙන යං යං ඤානං පාදකං කත්වා යෙ වා යෙ වා ඤානධම්මෙ සම්මසිත්වා මග්ගො නිබ්බත්තිතො තංතංඤානසදිසොව සො හොති. පාදකප්ඤ්ඤානං පන සම්මසිතප්ඤ්ඤානං වා විනා, අප්ඤ්ඤාසයමත්තෙනෙව තං න ඉප්ඤ්ඤාති. එත්ථාපි ව විපස්සනානියමො චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

තත්ථ ‘පාදකප්ඤ්ඤානමෙව නියමෙති’ති එවංවාදිං තිපිටකවූලනාගත්ථෙරං අත්තෙවාසිකා ආභංසු – ‘හන්තෙ, යත්ථ තාව පාදකප්ඤ්ඤානං අත්ථී තත්ථ තං නියමෙතු; යස්මිං පන පාදකප්ඤ්ඤානං නත්ථී, තස්මිං අරූපහවෙ කිං නියමෙති’ති? ‘ආවුසො, තත්ථපි පාදකප්ඤ්ඤානමෙව නියමෙති. යො හි භික්ඛු අට්ඨසමාපත්තිලාභී පයමප්ඤ්ඤානං පාදකං කත්වා සොතාපත්තිමග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙත්වා අපරිභීනප්ඤ්ඤානො කාලං කත්වා අරූපහවෙ නිබ්බත්තො, පයමප්ඤ්ඤානිකාය සොතාපත්තිඵලසමාපත්තියා වුට්ඨාය විපස්සනං පට්ඨපෙත්වා උපරි තිණි මග්ගඵලානි නිබ්බත්තෙති, තස්ස තානි පයමප්ඤ්ඤානිකානෙව හොත්ති. දුතියප්ඤ්ඤානිකාදීසුපි එසෙව නයො. අරූපෙ තිකචතුක්කප්ඤ්ඤානං උප්පජ්ජති, තඤ්ඤා වො ලොකුත්තරං න ලොකියං. එවං තත්ථාපි පාදකප්ඤ්ඤානමෙව නියමෙති ආවුසො’ති. ‘සුකථිතො, හන්තෙ, පඤ්ඤො’ති.

‘විපස්සනාය ආරම්මණභූතා ඛන්ධා නියමෙත්ති; යං යං හි පඤ්ඤාත්ථානං සම්මසිත්වා වුට්ඨාති තංතංසදිසොව මග්ගො හොති’ති වාදිං මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරමපි අත්තෙවාසිකා ආභංසු ‘හන්තෙ, තුම්හාකං වාදෙ දොසො පඤ්ඤායති – රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතභික්ඛුනො හි රූපසදිසෙන අඛ්‍යාකතෙන මග්ගෙන හවිතබ්බං, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං නයතො පරිග්ගහෙත්වා වුට්ඨිතස්ස තංසදිසෙනෙව නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤාභාවප්පත්තෙන මග්ගෙන හවිතබ්බ’න්ති. ‘න, ආවුසො, එවං හොති. ලොකුත්තරමග්ගො හි අප්පනං අප්පත්තො නාම නත්ථී, තස්මා රූපං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්ස අට්ඨංගිකො සොමනස්සසහගතමග්ගො හොති, නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං සම්මසිත්වා වුට්ඨිතස්සපි න සබ්බාකාරෙන තාදිසො හොති, සත්තඨිගිකො පන උපෙක්ඛාසහගතමග්ගො හොති’ති.

‘පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙති’තිවාදිනො වූලාභයත්ථෙරස්සාපි වාදං ආහරිත්වා තිපිටකවූලාභයත්ථෙරස්ස කථයිංසු. සො ආහ - ‘යස්ස තාව පාදකජ්ඣානං අත්ථි තස්ස පුග්ගලජ්ඣාසයො නියමෙතු, යස්ස තං නත්ථි තස්ස කතරජ්ඣාසයො නියමෙස්සති නිද්ධනස්ස වුඬ්ඨිගවෙසනකාලො විය හොති’ති.

තං කථං ආහරිත්වා තිපිටකවූලාභයත්ථෙරස්ස පුත කථයිංසු. සො ‘පාදකජ්ඣානවතො ඉදං කථිතං ආවුසො’ති ආහ. යථා පන පාදකජ්ඣානවතො, සම්මසිතජ්ඣානවතොපි තථෙව වෙදිතබ්බං. පඤ්චමජ්ඣානතො වුට්ඨාය හි පයමාදිති සම්මසතො උප්පත්තමග්ගො පයමත්ථෙරවාදෙන පඤ්චමජ්ඣානිකො. දුතියවාදෙන පයමාදිජ්ඣානිකො ආපජ්ජති දිවෙපි වාදා විරුජ්ඣන්ති. තතියවාදෙන පනෙත්ථ ‘යං ඉච්ඡති තජ්ඣානිකො හොති’ති තෙ ව වාදා න විරුජ්ඣන්ති, අජ්ඣාසයො ව සාත්ථකො හොතිති. එවං තයොපි ථෙරා පණ්ඩිතා බ්‍යත්තා බුද්ධිසම්පන්නාව. තෙන තෙසං වාදං තත්තිං කත්වා යපයිංසු. ඉධ පන අත්ථමෙව උද්ධරිත්වා තයොපෙනෙ වාදෙ විපස්සනාව නියමෙතිති දස්සිතං.

ඉදානි ‘නිමිත්තං පටිපදාපති’ති එත්ථ එවං අභිගපරිණාමවතො මග්ගස්ස උප්පාදකාලෙ ගොත්‍රභු කුතො වුට්ඨාති? මග්ගො කුතොති? ගොත්‍රභු තාව නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පවත්තං ඡෙත්තුං න සක්කොති, එකතොවුට්ඨානො හෙස. මග්ගො නිමිත්තතො වුට්ඨාති, පවත්තමපි ඡිත්තදි උභතොවුට්ඨානො හෙස. තෙසං අයං උප්පත්තිනායො - යස්මිඤ්ච වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං අනුලොමං නෙව එකං හොති, න පඤ්චමං. එකඤ්ච ආසෙවනං න ලහති, පඤ්චමං භවඬ්ඨිගස්ස ආසන්නත්තා පවෙධති. තදා හි ජවනං පතිතං නාම හොති. තස්මා නෙව එකං හොති න පඤ්චමං. මහාපඤ්ඤස්ස පන දිවෙ අනුලොමානි හොන්ති, තතියං ගොත්‍රභු, චතුත්ථං මග්ගචිත්තං, තිණි ඵලානි, තතො භවඬ්ඨිගොතරණං. මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස තිණි අනුලොමානි හොන්ති, චතුත්ථං ගොත්‍රභු, පඤ්චමං මග්ගචිත්තං, දිවෙ ඵලානි, තතො භවඬ්ඨිගොතරණං. මන්දපඤ්ඤස්ස චත්තාරි අනුලොමානි, හොන්ති පඤ්චමං ගොත්‍රභු, ඡට්ඨං මග්ගචිත්තං, සත්තමං ඵලං, තතො භවඬ්ඨිගොතරණං. තත්‍ර මහාපඤ්ඤමන්දපඤ්ඤානං වසෙන අකථෙත්වා මජ්ඣිමපඤ්ඤස්ස වසෙන කථෙත්වබ්බං.

යස්මිඤ්ච වාරෙ මග්ගවුට්ඨානං හොති, තස්මිං කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා මනොද්චාරාවජ්ජනං හුත්වා විපස්සනාගොචරෙ ඛන්ධෙ ආරම්මණං කත්වා භවඬ්ඨිගං ආවට්ටෙති. තදනන්තරං තෙනෙව ආවජ්ජනෙන ගහිතක්ඛන්ධෙ ගහෙත්වා උප්පජ්ජති පයමං ජවනං අනුලොමඤ්ඤාණං. තං තෙසු ඛන්ධෙසු අනිච්චාති වා දුක්ඛාති වා අනත්තාති වා පවත්තිත්වා ඔළාරිකං ඔළාරිකං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා තිණි ලක්ඛණානි හියොයා හියොයා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං

උප්පජ්ජති දුතියානුලොමං. තෙසු පුරිමං අනාසෙවනං. දුතියස්ස පුරිමං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සුරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා මජ්ඣිමප්පමාණං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා තිණි ලක්ඛණානි භියොසා භියොසා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං උප්පජ්ජති තතියානුලොමං. තස්ස දුතියං ආසෙවනං හොති. තම්පි ලද්ධාසෙවනත්තා තික්ඛං සුරං පසන්නං හුත්වා තස්මිංයෙවාරම්මණෙ තෙනෙවාකාරෙන පවත්තිත්වා තදවසෙසං අණුසහගතං සච්චපට්ඨිජාදකතමං විනොදෙත්වා නිරවසෙසං කත්වා තිණි ලක්ඛණානි භියොසා භියොසා පාකටානි කත්වා නිරුජ්ඣති. එවං තිහි අනුලොමෙහි සච්චපට්ඨිජාදකතමෙ විනොදිතෙ තදනන්තරං උප්පජ්ජති ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං නිබ්බානං ආරම්මණං කුරුමානං.

තත්‍රායං උපමා – එකො කිර වක්ඛුමා පුරිසො නක්ඛත්තයොගං ජානිස්සාමිති රත්තිහාගෙ නික්ඛමිත්වා වන්දං පස්සිතුං උද්ධං උල්ලොකෙසි. තස්ස වලාහකෙහි පට්ඨිජන්තත්තා වන්දො න පඤ්ඤායිත්ථ. අපෙකො වාතො උට්ඨිහිත්වා ථුලථුලෙ වලාහකෙ විද්ධංසෙසි. අපරො මජ්ඣිමෙ. අපරො සුඛුමෙ. තතො සො පුරිසො විගතවලාහකෙ නහෙ වන්දං දිස්වා නක්ඛත්තයොගං අඤ්ඤායි.

තත්ථ	තයො	වලාහකා	විය

සච්චපට්ඨිජාදකථුලමජ්ඣිමසුඛුමකිලෙසන්ධකාරා. තයො වාතා විය තිණි අනුලොමවිත්තානි. වක්ඛුමා පුරිසො විය ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං. වන්දො විය නිබ්බානං. එකෙකස්ස වාතස්ස යථාක්කමෙන වලාහකත්තයවිද්ධංසනං විය එකෙකස්ස අනුලොමවිත්තස්ස සච්චපට්ඨිජාදකතමවිනොදනං. විගතවලාහකෙ නහෙ තස්ස පුරිසස්ස විසුද්ධවන්දෙස්සනං විය විගතෙ සච්චපට්ඨිජාදකෙ තමෙ ගොත්‍රභුඤ්ඤාණස්ස සුවිසුද්ධනිබ්බානාරම්මණකරණං.

යපෙව හි තයො වාතා වන්දපට්ඨිජාදකෙ වලාහකෙයෙව විද්ධංසෙතුං සක්කොන්ති, න වන්දං දට්ඨුං, එවං අනුලොමානි සච්චපට්ඨිජාදකතමෙයෙව විනොදෙතුං සක්කොන්ති, න නිබ්බානං ආරම්මණං කාතුං. යථා සො පුරිසො වන්දමෙව දට්ඨුං සක්කොති න වලාහකෙ විද්ධංසෙතුං, එවං ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං නිබ්බානමෙව ආරම්මණං කාතුං සක්කොති න කිලෙසතමං විනොදෙතුං. එවං අනුලොමං සංඛාරාරම්මණං හොති, ගොත්‍රභු නිබ්බානාරම්මණං.

යදි හි ගොත්‍රභු අනුලොමෙන ගහිතාරම්මණං ගණ්හෙයා පුන අනුලොමං තං අනුබන්ධෙයානි මග්ගවුට්ඨානමෙව න භවෙයා. ගොත්‍රභුඤ්ඤාණං පන අනුලොමස්ස ආරම්මණං අග්ගහෙත්වා තං අපච්ඡතොපවත්තිකං කත්වා සයං අනාවජ්ජනම්පි සමානං ආවජ්ජනට්ඨානෙ යත්වා එවං නිබ්බත්තාහිති මග්ගස්ස සඤ්ඤං දත්වා විය නිරුජ්ඣති. මග්ගොපි තෙන දින්නසඤ්ඤං අමුඤ්චිත්වා

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේණිය

උපාදින්නකතො වුට්ඨානච්ඡායා දිස්සතීති වත්වා උපාදින්නකතො වුට්ඨානීතිපි වදිංසු. සචෙ හි සොනාපන්නස්ස සොනාපත්තිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා සත්ත භවෙ අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතුනං අත්ථිතාය. තිණි සංයොජනානි දිට්ඨානුසයො විචිකිච්ඡානුසයොති ඉමෙ පන පඤ්ච කිලෙසෙ සොනාපත්තිමග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො සොනාපන්නස්ස සත්ත භවෙ යපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං සොනාපත්තිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ සකදාගාමිස්ස සකදාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා ද්වෙ භවෙ පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකපවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතුනං අත්ථිතාය. ඔළාරිකානි කාමරාගපටිසසංයොජනානි ඔළාරිකො කාමරාගානුසයො පටිසානුසයොති ඉමෙ පන වත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො සකදාගාමිස්ස ද්වෙ භවෙ යපෙත්වා පඤ්චසු භවෙසු උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං සකදාගාමිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ අනාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, යපෙත්වා එකං භවං දුතියභවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතුනං අත්ථිතාය. අණුසහගතානි කාමරාගපටිසසංයොජනානි අණුසහගතො කාමරාගානුසයො පටිසානුසයොති ඉමෙ පන වත්තාරො කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො අනාගාමිස්ස එකං භවං යපෙත්වා දුතියභවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං අනාගාමිමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සචෙ අරහතො අරහත්තමග්ගො අභාවිතො අභවිස්ස, රූපාරූපභවෙසු උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තෙය්‍ය. කස්මා? තස්ස පවත්තියා හෙතුනං අත්ථිතාය. රූපරාගො අරූපරාගො මානො උද්ධච්චං අවිජ්ජා මානානුසයො භවරාගානුසයො අවිජ්ජානුසයොති ඉමෙ පන අට්ඨ කිලෙසෙ සො මග්ගො උප්පජ්ජමානොව සමුග්ගාතෙති. ඉදානි කුතො ඛිණාසවස්ස පුනඛභවෙ උපාදින්නකප්පවත්තං පවත්තිස්සති? එවං අරහත්තමග්ගො උපාදින්නකප්පවත්තං අප්පවත්තං කුරුමානො උපාදින්නකතො වුට්ඨානි නාම.

සොනාපත්තිමග්ගො චෙත්ථ අපායභවතො වුට්ඨානි, සකදාගාමිමග්ගො සුගතිකාමභවෙකදෙසතො, අනාගාමිමග්ගො කාමභවතො, අරහත්තමග්ගො රූපාරූපභවතො සබ්බභවෙහිපි වුට්ඨානි එවානි වදන්ති.

ඉමස්ස පනත්ථස්ස විභාවනත්ථං අයං පාළි - “සොනාපත්තිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ යපෙත්වා අනාමග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘සකදාගාමිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන ද්වෙ භවෙ යපෙත්වා පඤ්චස්‍ර භවෙස්‍ර යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘අනාගාමිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන එකං භවං යපෙත්වා කාමධාතුයා ද්විස්‍ර භවෙස්‍ර යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති.

‘අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන රූපධාතුයා වා අරූපධාතුයා වා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති. අරහතො අනුපාදිසෙසාය නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායන්තස්ස වරිමවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන පඤ්ඤා ව සති ව නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති වූපසමන්ති අත්ථං ගච්ඡන්ති පටිප්පස්සම්භන්ති’ති (වුළුති. අජිතමාණවපුච්ඡානිද්දෙස 6) . අයං තාව නිමිත්තෙ විනිවිඡයො.

‘පටිපදාපති’ති - එත්ථ පන පටිපදා වලති න වලතිති? වලති. තථාගතස්ස හි සාරිපුත්තත්ථෙරස්ස ව චත්තාරොපි මග්ගා සුඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා අගෙස්‍ර. මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරස්ස පයමමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤො, උපරි තයො මග්ගා දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා. කස්මා? නිද්දාහිභූතත්තා. සම්මාසම්බුද්ධො කිර සත්තාහං දහරකුමාරකං විය ථෙරං පරිහරි. ථෙරොපි එකදිවසං නිද්දායමානො නිසීදි. අථ නං සත්ථා ආහ - “පවලායසි නො ත්වං, මොග්ගල්ලාන, පවලායසි නො ත්වං මොග්ගල්ලානා”ති (අ. නි. 7.61) . එවරූපස්සපි මහාහිඤ්ඤප්පත්තස්ස සාවකස්ස පටිපදා වලති, සෙසානං කිං න වලිස්සති? එකච්චස්ස හි හික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා දුක්ඛපටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා භොන්ති, එකච්චස්ස දුක්ඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා දන්ධාහිඤ්ඤා, එකච්චස්ස සුඛපටිපදා ඛිප්පාහිඤ්ඤා. එකච්චස්ස පයමමග්ගො දුක්ඛපටිපදො දන්ධාහිඤ්ඤො භොති, දුතියමග්ගො දුක්ඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤො, තතියමග්ගො සුඛපටිපදො දන්ධාහිඤ්ඤො, චතුත්ථමග්ගො සුඛපටිපදො ඛිප්පාහිඤ්ඤොති.

යථා ව පටිපදා එවං අධිපතිපි වලති එව. එකච්චස්ස හි හික්ඛුනො චත්තාරොපි මග්ගා ඡන්දාධිපතෙය්‍යා භොන්ති, එකච්චස්ස විරියාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස විත්තාධිපතෙය්‍යා, එකච්චස්ස විමංසාධිපතෙය්‍යා. එකච්චස්ස පන පයමමග්ගො

දුතියමග්ගො

361. ඉදානි දුතියමග්ගාදිනං දස්සනත්ථං පුන කතමෙ ධම්මා කුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කාමරාගඛ්‍යාපාදානං තනුභාවායාති එතෙසං කිලෙසානං තනුභාවත්ථාය. තත්ථ ද්විති කාරණෙහි තනුභාවො වෙදිතඛිබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය ච. සකදාගාමිස්ස හි, වට්ඨානුසාරිමභාජනස්සෙව, කිලෙසා අභිණ්භං නුප්පජ්ජන්ති, කදාචි කදාචි උප්පජ්ජන්ති; උප්පජ්ජන්තාපි විරලාකාරා හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, විරලවාපිතඛෙත්තෙ අභිකුරා විය. උප්පජ්ජමානාපි, ච වට්ඨානුසාරිමභාජනස්සෙව, මද්දන්තා ඵරන්තා ඡාදෙන්තා අන්ධකාරං කරොන්තා නුප්පජ්ජන්ති. ද්විති පන මග්ගෙහි පහිනත්තා මන්දා මන්දා උප්පජ්ජන්ති. තනුකාකාරා හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, අඛිප්පට්ඨං විය මක්ඛිකාපත්තං විය ච.

තත්ථ කෙච්ඡො ථෙරා වදන්ති – ‘සකදාගාමිස්ස කිලෙසා කිඤ්චාපි විරෙන උප්පජ්ජන්ති, ඛෙලාව පන හුත්වා උප්පජ්ජන්ති, තථා හිස්ස පුත්තා ච ධිතරො ච දිස්සන්ති’ති. එතං පන අප්පමාණං. පුත්තධිතරො හි අභිගපච්චභිගපරාමසනමත්තෙතපි භොන්ති. ද්විති පන මග්ගෙහි පහිනත්තා නත්ථි කිලෙසානං ඛෙලතාති. ද්විති එව කාරණෙහිස්ස කිලෙසානං තනුභාවො වෙදිතඛිබ්බො – අධිච්චුප්පත්තියා ච පරියුට්ඨානමන්දතාය වාති.

දුතියායාති ගණනවසෙනාපි දුතිස්සප්පත්තිවසෙනාපි දුතියාය. භූමියා පත්තියාති සාමඤ්ඤඵලස්ස පටිලාභත්ථාය. තතියවතුත්ථෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තංයෙව පන වක්ඛාම.

අඤ්ඤින්ද්‍රියන්ති ආජානනකං ඉන්ද්‍රියං. පයමමග්ගෙන ඤාතමරියාදං අනතික්කමිත්වා තෙසංයෙව තෙන මග්ගෙන ඤාතානං චතුසච්චධම්මානං ජානනකං ඉන්ද්‍රියන්ති චුත්තං භොති. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතඛිබ්බො. කොට්ඨාසවාරෙපි ඉමිනාව සද්ධිං නචින්ද්‍රියාති භොන්ති. සෙසං පුරිමනයෙනෙව වෙදිතඛිබ්බං.

දුතියමග්ගො නිට්ඨිතො.

තතියවතුත්ථමග්ගො

362. තතියෙ අනවසෙසප්පභානායාති තෙසංයෙව සකදාගාමිමග්ගෙන තනුභූතානං සංයොජනානං නිස්සෙසප්පභනත්ථාය.

චතුත්ථෙ රූපරාගඅරූපරාගමානඋද්ධච්චඅච්ඡිජාය අනවසෙසප්පභානායාති එතෙසං පඤ්චන්තං උද්ධම්භාගියසංයොජනානං නිස්සෙසප්පභනත්ථාය. තත්ථ රූපරාගොති රූපභවෙ ඡන්දරාගො. අරූපරාගොති අරූපභවෙ ඡන්දරාගො.

මානොති අරහත්තමග්ගවජ්ඣකො මානො ඵලං. තථා උද්ධව්වාචිජ්ජා. ඉමෙසුපි ද්විසු මග්ගෙසු නවමං අඤ්ඤින්ද්‍රියමෙව හොති.

චතුමග්ගනයසහස්සං

සබ්බමග්ගෙසු පදපට්ඨායා සමසට්ඨිපදානි, චතුහි අපණ්ණකභිගෙහි සද්ධිං චතුසට්ඨි හොන්ති. අසම්භින්තතො පන තෙත්තිංස. කොට්ඨාසවාරසුඤ්ඤතවාරා පාකතිකා ඵලං. යථා ච පන පයමමග්ගෙ ඵලං දුතියාදීසුපි නයසහස්සමෙවාති චත්තාරො මග්ගෙ චතුහි නයසහස්සෙහි භාජෙත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

සච්චිභභිගෙ පන සට්ඨි නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං ඵල වසෙන නික්ඛිත්තානි. සතිපට්ඨානචිහභිගෙ විසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි, සමමජ්ජධානචිහභිගෙ විසති, ඉද්ධිපාදචිහභිගෙ ද්වත්තිංස, බොජ්ඣංගචිහභිගෙ ද්වත්තිංස, මග්ගභිගචිහභිගෙ අට්ඨවිසති නයසහස්සානි ලොකුත්තරානි ඉමෙසං ඵල වසෙන නික්ඛිත්තානි.

ඉධ පන චතුසු මග්ගෙසු චත්තාරියෙව නයසහස්සානි. තෙසු පයමජ්ඣානිකෙ පයමමග්ගෙ අට්ඨකභිගානි භාජිතානි; තථා දුතියාදීසු. තත්ථ පයමමග්ගෙ සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සම්මාසඤ්ඤාපාදයොපි මිච්ඡාසඤ්ඤාපාදීනං පජහනට්ඨෙතොව වෙදිතබ්බා. ඵලං සන්තෙ ‘පයමමග්ගෙතොව ද්වසට්ඨියා දිට්ඨිගතානං පභින්නා උපරිමග්ගත්තයෙන පහාතබ්බා දිට්ඨි නාම නත්ථි. තත්ථ සම්මාදිට්ඨිති නාමං කථං හොති’ති? ‘යථා විසං අත්ථි වා, හොතු මා වා, අගදො අගදො ත්වෙව චුච්චති, ඵලං මිච්ඡාදිට්ඨි අත්ථි වා, හොතු මා වා, අයං සම්මාදිට්ඨි ඵල නාම’.

‘යදි ඵලං නාමමත්තමෙවෙනං හොති, උපරිමග්ගත්තයෙ පන සම්මාදිට්ඨියා කිච්චාභාවො ආපජ්ජති, මග්ගභිගානි න පරිපුරෙත්ති, තස්මා සම්මාදිට්ඨි සකිච්චකා කාතබ්බා මග්ගභිගානි පුරෙතබ්බානී’ති. සකිච්චකා වෙත්ථ සම්මාදිට්ඨි යථාලාභනියමෙන දිපෙතබ්බා. උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣකො හි ඵකො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති. සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. සොනාපත්තිමග්ගස්මිඤ්ඤි සම්මාදිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨිං පජහති. සොනාපත්තස්ස පන සකදාගාමිමග්ගවජ්ඣකො මානො අත්ථි, සො දිට්ඨිට්ඨානෙ තිට්ඨති සා තං මානං පජහතීති සම්මාදිට්ඨි. තස්සෙව සත්තඅකුසලවිත්තසහජාතො සඤ්ඤාපො අත්ථි. තෙහෙව චිත්තෙහි වාචකභවොපනං අත්ථි, කායභවොපනං අත්ථි, පච්චයපරිභොගො අත්ථි, සහජාතවායාමො අත්ථි, අසතිභාවො අත්ථි, සහජාතවිත්තකග්ගතා අත්ථි. ඵතෙ මිච්ඡාසඤ්ඤාපාදයො නාම සකදාගාමිමග්ගෙ සම්මාසඤ්ඤාපාදයො. තෙසං පහානෙන සම්මාසඤ්ඤාපාදයොති වෙදිතබ්බා. ඵලං සකදාගාමිමග්ගෙ අට්ඨකභිගානි සකිච්චකානි කත්වා ආගතානි. සකදාගාමිස්ස අනාගාමිමග්ගවජ්ඣකො මානො

අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙන තිට්ඨති. තස්සෙව සත්තභි චිත්තෙහි සහජාතා සංඛිකප්පාදයො. තෙසං පහානෙන අනාගාමිමග්ගෙ අට්ඨන්තං අභිගානං සංකිච්චකතා වෙදිතඛිබ්බා. අනාගාමිස්ස අරහත්තමග්ගවජ්ඣො මානො අත්ථි. සො දිට්ඨිට්ඨානෙන තිට්ඨති. යාති පනස්ස පඤ්ච අකුසලචිත්තානි, තෙහි සහජාතා සංඛිකප්පාදයො. තෙසං පහානෙන අරහත්තමග්ගෙ අට්ඨන්තං අභිගානං සංකිච්චකතා වෙදිතඛිබ්බා.

ඉමෙසු චතුසු මග්ගෙසු පයමමග්ගෙන චත්තාරි සච්චානි දිට්ඨානි. ‘උපරිමග්ගත්තයං දිට්ඨකමෙව පස්සති, අදිට්ඨකං පස්සති’ති දිට්ඨකමෙව පස්සතිති අයං ආචරියානං සමානත්ථකථා. විතණ්ඩවාදී පනාහ ‘අදිට්ඨං පස්සති’ති. සො චත්තඛිබ්බො – ‘පයමමග්ගෙ කතමං ඉන්ද්‍රියං භාෂෙසී’ති? ජානමානො ‘අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රිය’න්ති චක්ඛති. ‘උපරිමග්ගෙසු කතර’න්ති? චුත්තෙපි ‘අඤ්ඤින්ද්‍රිය’න්ති චක්ඛති. සො චත්තඛිබ්බො – ‘අදිට්ඨසච්චදස්සනෙ සති උපරිමග්ගෙසුපි අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියමෙව භාෂෙහි. එවං තෙ පඤ්ඤා සමෙස්සති’ති. ‘කිලෙසෙ පන අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහති; පහිනෙ එව පජහති’ති? ‘අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො පජහති’ති. ‘යදි අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො, අප්පහිනෙ කිලෙසෙ පජහති. සච්චානිපි අදිට්ඨානෙව පස්සති’ති එවංවාදී පුග්ගලො පුච්ඡිතඛිබ්බො – ‘සච්චානි නාම කති’ති? ජානන්තො ‘චත්තාරි’ති චක්ඛති. සො චත්තඛිබ්බො – ‘තව වාදෙ සොළස සච්චානි ආපජ්ජන්ති. ත්වං බුද්ධෙහිපි අදිට්ඨං පස්සසි. බහුසච්චකො නාම ත්වං. එවං මා ගණ්හ. සච්චදස්සනං නාම අපුබ්බං නත්ථි, කිලෙසෙ පන අප්පහිනෙ පජහති’ති.

තත්ථ සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ පෙළොපමං නාම ගහිතං – එකස්ස කිර චත්තාරො රතනපෙළා සාරගඛිනෙ යපිතා. සො රත්තිභාගෙ පෙළාසු උප්පන්නකිච්චො ද්වාරං විවරිත්වා, දීපං ජාලෙත්වා, දීපෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ, පෙළාසු පාකටභාවං ගතාසු, තාසු කිච්චං කත්වා ද්වාරං පිදහිත්වා ගතො. පුන අන්ධකාරං අවත්ථරි. දුතියවාරෙපි තතියවාරෙපි තථෙව අකාසි. චතුත්ථවාරෙ ද්වාරෙ විවටෙ අන්ධකාරෙ පෙළා න පඤ්ඤායන්තීති විමංසන්තස්සෙව සුරියො උග්ගඤ්ඡි, සුරියොභාසෙන විහතෙ අන්ධකාරෙ පෙළාසු කිච්චං කත්වා පක්කාමි.

තත්ථ චත්තාරො පෙළා විය චත්තාරි සච්චානි. තාසු කිච්චෙ උප්පන්නෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස විපස්සනාහිනීභරණකාලො. අන්ධකාරං විය සච්චපට්ඨිජාදකතමං. දීපො භාසො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසො. විහතෙ අන්ධකාරෙ තස්ස පුරිසස්ස පෙළානං පාකටභාවො විය මග්ගඤ්ඤාණස්ස සච්චානං පාකටභාවො. මග්ගඤ්ඤාණස්ස පාකටානි පන මග්ගසමඛිගිස්ස පුග්ගලස්ස පාකටානෙව භොන්ති. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස අත්තතා

පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගත්තයවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

දුතියවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාහිනීහරණකාලො. දීපොභාසො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිමග්ගද්වයවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

තතියවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාහිනීහරණකාලො. දීපොභාසො විය අනාගාමිමග්ගොභාසො. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස අත්තනා පහාතබ්බකිලෙසෙ පජහිත්වා නිරුද්ධකාලො. පුන අන්ධකාරාවත්ථරණං විය උපරිඅරහත්තමග්ගවජ්ඣසච්චපටිච්ඡාදකතමං.

චතුත්ථවාරෙ ද්වාරවිවරණකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස විපස්සනාහිනීහරණකාලො. සුරියුග්ගමනං විය අරහත්තමග්ගප්පාදො. අන්ධකාරවිධමනං විය අරහත්තමග්ගස්ස සච්චපටිච්ඡාදකතමවිනොදනං. විහතෙ අන්ධකාරෙ තස්ස පෙළානං පාකටභාවො විය අරහත්තමග්ගඤ්ඤාණස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටභාවො. ඤාණස්ස පාකටානි පන පුග්ගලස්ස පාකටානෙව හොත්ති. පෙළාසු කිච්චං කත්වා ගතකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස සබ්බකිලෙසබ්බෙපනං. සුරියුග්ගමනතො පට්ඨාය ආලොකස්සෙව පවත්තිකාලො විය අරහත්තමග්ගස්ස උප්පන්නකාලතො පට්ඨාය පුන සච්චපටිච්ඡාදකතමාභාවො. ඉදං තාව සච්චදස්සනස්ස අපුබ්බාභාවෙ ඔපම්මං.

දිට්ඨකමෙව හි පස්සති. ‘කිලෙසෙ පන අඤ්ඤා අඤ්ඤා පජහති’ති එත්ථ බාරොපමං නාම ගහිතං. එකො පුරිසො කිලිට්ඨං චත්ථං රජකස්ස අදාසි. රජකො උභයබාරං ඡාරිකබාරං ගොමයබාරන්ති තයො බාරෙ දත්වා බාරෙහි බාදිතභාවං ඤත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා ඔළාරිකොළාරිකං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති දුතියමිපි තෙට්ඨ බාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා, තතො නාතිසංඝහරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති තතියමිපි තෙ බාරෙ දත්වා උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා තතො සංඝහරං මලං පවාහෙසි. තතො න තාව පරිසුද්ධන්ති චතුත්ථමිපි තෙ බාරෙ දත්වා, උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා අංසුඅබ්භන්තරගතමිපි නිස්සෙසං මලං පවාහෙත්වා සාමිකස්ස අදාසි. සො ගන්ධකරණ්ඩකෙ පක්ඛිපිත්වා ඉච්ඡිතිච්ඡිතකාලෙ පරිදහති.

තත්ථ කිලිට්ඨචත්ථං විය කිලෙසානුගතං චිත්තං. තිව්ධබාරදානකාලො විය තීසු අනුපස්සනාසු කම්මස්ස පවත්තනකාලො. උදකෙ වික්ඛාලෙත්වා ඔළාරිකොළාරිකමලප්පවාහනං විය සොනාපත්තිමග්ගෙන පඤ්චකිලෙසබ්බෙපනං. දුතියමිපි තෙසං බාරානං අනුප්පදානං විය ‘න තාව

පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත'න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො නාතිසංඝහතරමලජ්ජවාහනං. විස සකදාගාමිමග්ගෙන ඔළාරිකසංයොජනද්වයබෙපනං. තතො 'න තාව පරිසුද්ධං වත්ථ'න්ති පුන ඛාරත්තයදානං. විස 'න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත'න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො සංඝහතරමලජ්ජවාහනං. විස අනාගාමිමග්ගෙන අණුසහගතසංයොජනද්වයබෙපනං. 'න තාව පරිසුද්ධං වත්ථ'න්ති පුන ඛාරත්තයදානං. විස 'න තාව පරිසුද්ධං ඉදං චිත්ත'න්ති තාසුයෙව තීසු අනුපස්සනාසු කම්මජ්ජවත්තනං. තතො වික්ඛාලනෙන අංසුඅභිහන්තරගතෙ මලෙ පවාහෙත්වා පරිසුද්ධස්ස රජතපට්ඨසදිසස්ස ගන්ධකරණ්ඩකෙ නික්ඛිත්තස්ස වත්ථස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ පරිදහනං. විස අරහත්තමග්ගෙන අට්ඨන්තං කිලෙසානං බෙපිතත්තා පරිසුද්ධස්ස ඛිණ්ණාසවචිත්තස්ස ඉච්ඡිතිච්ඡිතක්ඛණෙ ඵලසමාපත්තිවිහාරෙන විනිනාමනං. ඉදං 'අඤ්ඤෙ අඤ්ඤො කිලෙසෙ පජහති'ති එත්ථ ඔපම්මං. චුත්තම්පි චෙතං -

“සෙය්‍යාථාපි, ආවුසො, වත්ථං සංකිලිට්ඨං මලග්ගහිතං, තමෙන සාමිකා රජකස්ස අනුපදජ්ජෙය්‍යං. තමෙන රජකො උභයෙ වා බාරෙ වා ගොමයෙ වා සම්මද්දිත්වා අවිජෙ උදකෙ වික්ඛාලෙති. කිඤ්චාපි තං හොති වත්ථං පරිසුද්ධං පරියොදානං, අථ ඛිවස්ස හොතියෙව 'අණුසහගතො උභයගන්ධො වා බාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමුහතො'. තමෙන රජකො සාමිකානං දෙති. තමෙන සාමිකා ගන්ධපරිභාවිතෙ කරණ්ඩකෙ නික්ඛිපන්ති. යොපිස්ස හොති අණුසහගතො උභයගන්ධො වා බාරගන්ධො වා ගොමයගන්ධො වා අසමුහතො, සොපි සමුග්ගානං ගච්ඡති. එවමෙව බො, ආවුසො, කිඤ්චාපි අරියසාවකස්ස පඤ්චොරම්භාගියානි සංයොජනානි පහීනානි භවන්ති, අථ ඛිවස්ස හොතියෙව පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු අණුසහගතො 'අස්මි'ති මානො, 'අස්මි'ති ඡන්දො, 'අස්මි'ති අනුසයො අසමුහතො, සො අපරෙන සමයෙන පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු උදයබ්බයානුපස්සි විහරති - 'ඉති රූපං, ඉති රූපස්ස සමුදයො, ඉති රූපස්ස අත්ථඛිගමො; ඉති වෙදනා ඉති සඤ්ඤා ඉති සච්ඛාරා ඉති විඤ්ඤාණං, ඉති විඤ්ඤාණස්ස සමුදයො, ඉති විඤ්ඤාණස්ස අත්ථඛිගමො'ති. තස්සිමෙසු පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු උදයබ්බයානුපස්සිනො විහරතො යොපිස්ස හොති පඤ්චසු උපාදානක්ඛන්ධෙසු අණුසහගතො 'අස්මි'ති මානො, 'අස්මි'ති ඡන්දො, 'අස්මි'ති අනුසයො අසමුහතො, සොපි සමුග්ගානං ගච්ඡති' (සං. නි. 3.89).

තත්ථ සොතාපත්තිමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පහියන්ති සද්ධං චිත්තඛිගවසෙන උජ්ජජනකපාපධම්මෙහි. සකදාගාමිමග්ගෙන ද්වෙ දොමනස්සහගතචිත්තානි තනුකානි භවන්ති සද්ධං චිත්තඛිගවසෙන උජ්ජජනකපාපධම්මෙහි. අනාගාමිමග්ගෙන තාතියෙව පහියන්ති සද්ධං

සම්පයුත්තධම්මෙහි. අරහත්තමග්ගෙන පඤ්ච අකුසලචිත්තානි පහියන්ති සද්ධිං චිත්තභිගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මෙහි. ඉමෙසං ද්වාදසන්තං අකුසලචිත්තානං පහිනකාලතො පටියාය ඛිණාසවස්ස චිත්තභිගවසෙන පුන පච්ඡතොපචිත්තනකකිලෙසො නාම න භොති.

තත්ත්වං ඔපම්මං - එකො කිර මහාරාජා පච්චන්තෙ ආරක්ඛං දත්වා මහානගරෙ ඉස්සරියං අනුභවන්තො වසති. අට්ඨස්ස පච්චන්තො කුප්පි. තස්මිං සමයෙ ද්වාදස වොරජෙට්ඨකා අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං රට්ඨං විලුම්පන්ති. පච්චන්තවාසිනො මහාමත්තා ‘පච්චන්තො කුපිතො’ති රඤ්ඤො පහිණිංසු. රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හථ, අහං තුම්භාකං කත්තඛිං කරිස්සාමි’ති සාසනං පහිණි. තෙ පට්ඨස්සමපහාරෙතෙව අනෙකෙහි පුරිසසහස්සෙහි සද්ධිං පඤ්ච වොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිංසු. සෙසා සත්ත ජනා අත්තතො අත්තතො පරිවාරෙ ගහෙත්වා පඛිඛතං පවිසිංසු. අමච්චා තං පවත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

රාජා ‘තුම්භාකං කත්තඛිඛයුත්තං අහං ජානිස්සාමි, තෙපි ගණ්හථා’ති ධනං පහිණි. තෙ දුතියසම්පහාරෙන ද්වෙ වොරජෙට්ඨකෙ පහරිංසු, පරිවාරෙපි තෙසං දුඛිකලෙ අකංසු. තෙ සඛිකෙපි පලායිත්වා පඛිඛතං පවිසිංසු. තම්පි පවත්තිං අමච්චා රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනං පහිණි. තෙ තතියසම්පහාරෙන සද්ධිං සහායපුරිසෙහි ද්වෙ වොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිත්වා තං පවත්තිං රඤ්ඤො පෙසයිංසු.

පුන රාජා ‘අවසෙසෙ විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනං පහිණි. තෙ චතුත්ථසම්පහාරෙන සපරිවාරෙ පඤ්ච වොරජෙට්ඨකෙ ඝාතයිංසු. ද්වාදසන්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලතො පටියාය කොචි වොරො නාම නත්ථි. ඛෙමා ජනපදා උරෙ පුත්තෙ නච්චෙත්තා මඤ්ඤෙ චිහරන්ති. රාජා විජිතසංඛගාමෙහි යොධෙහි පරිවුතො වරපාසාදගතො මහාසම්පත්තිං අනුභවි.

තත්ථ මහන්තො රාජා විය ධම්මරාජා. පච්චන්තවාසිනො අමච්චා විය යොගාවචරා කුලපුත්තා. ද්වාදස වොරජෙට්ඨකා විය ද්වාදස අකුසලචිත්තානි. තෙසං සහායා අනෙකසහස්සපුරිසා විය චිත්තභිගවසෙන උප්පජ්ජනකපාපධම්මා. රඤ්ඤො පච්චන්තො කුපිතොති පහිනකාලො විය ආරම්මණෙ කිලෙසෙසු උප්පන්නෙසු ‘හන්තෙ, කිලෙසො මෙ උප්පන්නො’ති සත්ථු ආරොචනකාලො. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති ධනදානං විය ‘කිලෙසෙ නිග්ගණ්හ හික්ඛු’ති ධම්මරඤ්ඤො කම්මට්ඨානාවික්ඛනං. සපරිවාරානං පඤ්චන්තං වොරජෙට්ඨකානං ඝාතිතකාලො විය සොනාපත්තිමග්ගෙන සම්පයුත්තානං පඤ්චන්තං අකුසලචිත්තානං පහානං.

පුන රුක්ඛකො පවත්තිපෙසනං විය සම්මාසම්බුද්ධස්ස පටිලද්ධගුණාරොවනං. ‘සෙසකෙ ව ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය භගවතො සකදාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. දුතියසම්පහාරෙන සපරිවාරානං ද්විත්තං වොරපෙට්ඨකානං දුබ්බලිකරණං විය සකදාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්විත්තං දොමනස්සචිත්තානං තනුභාවකරණං.

පුන රුක්ඛකො පවත්තිපෙසනං විය සත්ථු පටිලද්ධගුණාරොවනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය භගවතො අනාගාමිමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. තතියසම්පහාරෙන සපරිවාරානං ද්විත්තං වොරපෙට්ඨකානං ඝාතනං විය අනාගාමිමග්ගෙන සසම්පයුත්තානං ද්විත්තං දොමනස්සචිත්තානං පහානං.

පුන රුක්ඛකො පවත්තිපෙසනං විය තථාගතස්ස පටිලද්ධගුණාරොවනං. ‘විස්සට්ඨා ගණ්හන්තු’ති පුන ධනදානං විය භගවතො අරහත්තමග්ගස්ස විපස්සනාවික්ඛනං. චතුත්ථසම්පහාරෙන සපරිවාරානං පඤ්චත්තං වොරපෙට්ඨකානං ඝාතිකාලතො පට්ඨාය ජනපදස්ස බෙමකාලො විය අරහත්තමග්ගෙන සසම්පයුත්තෙසු පඤ්චසු අකුසලචිත්තෙසු පහිනෙසු ද්වාදසත්තං අකුසලචිත්තානං පහිනකාලතො පට්ඨාය පුන චිත්තභිග්ගවසෙන උප්පජ්ජනකස්ස අකුසලධම්මස්ස අභාවො. රුක්ඛකො විජිතසංඝාමස්ස අමච්චගණපරිවුත්තස්ස වරපාසාදෙ මහාසම්පත්තිඅනුභවනං විය බිණ්ණසංඝපරිවුත්තස්ස ධම්මරුක්ඛකො සුඤ්ඤතඅනිමිත්තඅප්පණ්ණිකහෙදෙසු සමාපත්තිසුබ්බෙසු ඉච්ඡිතිච්ඡිතඵලසමාපත්තිසුඛානුභවනං වෙදිතබ්බන්ති.

කුසලා ධම්මාතිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අකුසලපදං

ධම්මුද්දෙසවාරකථා

පට්ඨවිත්තං

365. ඉදානි අකුසලධම්මපදං භාජෙත්වා දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා අකුසලාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ ධම්මවචන්ථානාදිවාරජ්ජහෙදො ව හෙට්ඨා ආගතානං පදානං අත්ථවිනිච්ඡයො ව හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. තත්ථ තත්ථ පන විසෙසමත්තමෙව වණ්ණයස්සාම. තත්ථ සමයවචන්ථානෙ තාව යස්මා, කුසලස්ස විය, අකුසලස්ස භූමිහෙදො නත්ථි, තස්මා එකන්තං කාමාවචරම්පි සමානං එතං ‘කාමාවචර’න්ති න චුත්තං. දිට්ඨිගතසම්පයුත්තන්ති එත්ථ දිට්ඨි එව දිට්ඨිගතං ‘ගුථගතං මුත්තගත’න්තිආදීනි (අ. නි. 9.11) විය. ගන්තබ්බාභාවතො වා දිට්ඨියා ගතමත්තමෙවෙතන්තිපි දිට්ඨිගතං. තෙන සම්පයුත්තං දිට්ඨිගතසම්පයුත්තං.

තත්ථ අසද්ධම්මසවනං, අකල්‍යාණමිත්තතා, අරියානං අදස්සනකාමතාදීනි අයොනියො මනසිකාරොති එවමාදීහි කාරණෙහි ඉමස්ස දිට්ඨිගතසංඛිබ්බාත්ස්ස මිච්ඡාදස්සනස්ස උප්පත්ති වෙදිතබ්බො. යෙ හි එතෙ දිට්ඨිවාදපටිසංයුත්තා අසද්ධම්මා තෙසං බහුමානපුබ්බධගමෙන අතික්කන්තමජ්ඣන්තෙන උපපරික්ඛාරහිතෙන සවතෙන, යෙ ච දිට්ඨිවිපත්තා අකල්‍යාණමිත්තතා තංසම්පවඬිකතාසංඛිබ්බාත්ස්ස අකල්‍යාණමිත්තතාය, බුද්ධාදීනං අරියානඤ්චෙව සප්පුරිසානඤ්ච අදස්සනකාමතාය චතුසතිපට්ඨානාදිහෙදෙ අරියධම්මෙ අකොවිදත්තෙන

පාතිමොක්ඛසංවරඉන්ද්‍රියසංවරසතිසංවරඤ්ඤාණසංවරපභානසංවරප්පහෙදෙ අරියධම්මෙ වෙව සප්පුරිසධම්මෙ ච සංවරහෙදසංඛිබ්බාතෙන අවිනයෙන තෙහෙව කාරණෙහි පරිභාවිතෙන අයොනියො මනසිකාරෙන කොතුහලමඬිගලාදිපසුතතාය ච එතං උප්පජ්ජතිති වෙදිතබ්බං. අසංඛිබ්බාරභාවො පනස්ස චිත්තස්ස හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො.

ධම්මුද්දෙසවාරෙ එස්සොති අකුසලචිත්තසහජාතො එස්සො. වෙදනාදීසුපි එසෙව නයො. ඉති අකුසලමත්තමෙව එතෙසං පුරිමෙහි විසෙසො.

චිත්තස්සෙකග්ගතා හොතිති පාණාතිපාතාදීසුපි අවික්ඛිත්තභාවෙන චිත්තස්ස එකග්ගතා හොති. මනුස්සා හි චිත්තං සමාදහිත්වා අවික්ඛිත්තා හුත්වා අවිරජ්ඣමානානි සත්ථානි පාණසරීරෙසු නිපාතෙත්ති, සුසමාහිතා පරෙසං සන්තකං හරන්ති, එකරසෙන චිත්තෙන මිච්ඡාවාරං ආපජ්ජන්ති. එවං අකුසලජ්ජවත්තියම්පි චිත්තස්ස එකග්ගතා හොති.

මිච්ඡාදිට්ඨිති අයාථාචදිට්ඨි, විරජ්ඣිත්වා ගහණතො වා විතථා දිට්ඨි මිච්ඡාදිට්ඨි. අනත්ථාවහත්තා පණ්ඩිතෙහි ජිගුච්ඡිතා දිට්ඨිතිපි මිච්ඡාදිට්ඨි. මිච්ඡාසංඛිකප්පාදීසුපි එසෙව නයො. අපිච මිච්ඡා පස්සන්ති තාය, සයං වා මිච්ඡා පස්සති, මිච්ඡාදස්සනමත්තමෙව වා එසාති මිච්ඡාදිට්ඨි. සා අයොනියො අහිනිවෙසලක්ඛණා, පරාමාසරසා, මිච්ඡාහිනිවෙසපච්චුපට්ඨානා, අරියානං අදස්සනකාමතාදිපදට්ඨානා; පරමං වජ්ජන්ති දට්ඨබ්බො. මිච්ඡාසංඛිකප්පාදීසු ‘මිච්ඡා’ති පදමත්තමෙව විසෙසො. සෙසං කුසලාධිකාරෙ චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

අභිරිකබලං අනොත්තප්පබලන්ති එත්ථ බලත්ථො නිද්දෙසවාරෙ ආවි හවිස්සති. ඉතරෙසු පන – න හිරියතීති අභිරිකො. අභිරිකස්ස භාවො අභිරිකං. න ඔත්තප්පං අනොත්තප්පං. තෙසු අභිරිකං කායදුච්චරිතාදීහි අජිගුච්ඡනලක්ඛණං, අලජ්ජාලක්ඛණං වා. අනොත්තප්පං තෙහෙව අසාරජ්ජනලක්ඛණං අනුත්තාසනලක්ඛණං වා. අභිරිකමෙව බලං අභිරිකබලං. අනොත්තප්පමෙව බලං අනොත්තප්පබලං. අයමෙත්ථ සංඛිබ්බෙපත්ථො. විත්ථාරො පන හෙට්ඨා චුත්තපටිපක්ඛවසෙන වෙදිතබ්බො.

ලුබ්භන්ති තෙන, සයං වා ලුබ්භති, ලුබ්භනමත්තමෙව වා තන්ති ලොභො. මුය්භන්ති තෙන, සයං වා මුය්භති, මුය්භනමත්තමෙව වා තන්ති මොභො. තෙසු ලොභො ආරම්මණග්ගණලක්ඛණො මක්කටාලෙපො විය, අභිසංඝරසො තත්තකපාලෙ ඛිත්තමංසපෙසි විය, අපරිච්චාගපච්චුපට්ඨානො තෙලඤ්ජනරාගො විය, සංයොජනියධම්මෙසු අස්සාදදස්සනපදට්ඨානො. සො තණ්හානදිභාවෙන වඩ්ඪමානො, සිසංසොතා නදී විය මහාසමුද්දං, අපායමෙව ගහෙත්වා ගච්ඡති දට්ඨබ්බො.

මොභො චිත්තස්ස අන්ධභාවලක්ඛණො අඤ්ඤාණලක්ඛණො වා, අසම්පට්ඨෙධරසො ආරම්මණසභාවච්ඡාදනරසො වා, අසම්මාපට්ඨපත්තිපච්චුපට්ඨානො අන්ධකාරපච්චුපට්ඨානො වා, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානො. සබ්බාකුසලානං මූලන්ති දට්ඨබ්බො.

අභිජ්ඣායන්ති තාය, සයං වා අභිජ්ඣායති, අභිජ්ඣායනමත්තමෙව වා එසාති අභිජ්ඣා. සා පරසම්පත්තීනං සකකරණඉච්ඡාලක්ඛණො, තෙනාකාරෙන එසනභාවරසා, පරසම්පත්ති-අභිමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තිසු අභිරතිපදට්ඨානා. පරසම්පත්තිඅභිමුඛා එව හි සා උපට්ඨහති. තාසු ච අභිරතියා සති පවත්තති, පරසම්පත්තිසු චෙතසො හත්ථප්පසාරොවියාති දට්ඨබ්බො.

සමථො භොතීතිආදීසු අඤ්ඤෙසු කිච්චෙසු චිත්තෙපසමනතො සමථො. අකුසලප්පවත්තියං චිත්තං පග්ගණ්හාතීති පග්ගාහො. න චිත්තිපතීති අචිත්තෙපො.

ඉමස්මිං චිත්තෙ සද්ධා, සති, පඤ්ඤා, ඡ යුගලකාතීති ඉමෙ ධම්මා න ගහිතා. කස්මා? අස්සද්ධියචිත්තෙ පසාදො නාම නත්ථි. තස්මා තාව සද්ධා න ගහිතා. කිං පන දිට්ඨිගතිකා අත්තනො අත්තනො සත්ථාරානං න සද්දහන්තීති? සද්දහන්ති. සා පන සද්ධා නාම න භොති, වචනසම්පට්ච්ඡනමත්තමෙවෙනං. අත්ථතො අනුපපරික්ඛා වා භොති, දිට්ඨි වා. අසතියචිත්තෙ පන සති නත්ථිති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකා අත්තනා කතකම්මං න සරන්තීති? සරන්ති. සා පන සති නාම න භොති. කෙවලං තෙනාකාරෙන අකුසලචිත්තප්පවත්ති. තස්මා සති න ගහිතා. අථ කස්මා “මිච්ඡාසති”ති (දී. නි. 3.333; සං. නි. 5.1) සුත්තන්තෙ වුත්තා? සා පන අකුසලක්ඛන්ධානං සතිවිරහිතත්තා සතිපට්ඨානත්තා ච මිච්ඡාමග්ගමිච්ඡත්තානං පූරණත්ථං තත්ථ පරියායෙන දෙසනා කතා. නිප්පරියායෙන පනෙසා නත්ථි. තස්මා න ගහිතා. අන්ධබාලචිත්තෙ පන පඤ්ඤා නත්ථිති න ගහිතා. කිං දිට්ඨිගතිකානං වඤ්චනාපඤ්ඤා නත්ථිති? අත්ථි. න පනෙසා පඤ්ඤා, මායා නාමෙසා භොති. සා අත්ථතො තණ්හාව. ඉදං පන චිත්තං සදරථං ගරුකං භාරියං කක්ඛලං ථද්ධං අකම්මඤ්ඤං ගිලානං වඩ්ඪං කුට්ඨං. තස්මා පස්සද්ධාදීනි ඡ යුගලකාතී න ගහිතානි.

එත්තාවතා පදපට්ඨායා චිත්තභිග්ගවසෙන පාළිආරුළුහානි ද්වත්තිංස පදානි දස්සෙත්වා ඉදානි යෙවාපනකධම්මෙ දස්සෙතුං යෙ වා පන තස්මිං සමයෙතිආදිමාහ. තත්ථ සබ්බෙසුපි අකුසලචිත්තෙසු ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො මානො ඉස්සා මච්ඡරියං ටීනං මිද්ධං උද්ධච්චං කුක්කුච්චන්ති ඉමෙ දසෙව යෙවාපනකා හොන්ති ධම්මා, සුත්තාගතා, සුත්තපදෙසු දිස්සරෙති චුත්තා. ඉමස්මිං පන චිත්තෙ ඡන්දො අධිමොක්ඛො මනසිකාරො උද්ධච්චන්ති ඉමෙ අපණ්ණකභිග්ගසංඛාරා වත්තාරොව යෙවාපනකා හොන්ති.

තත්ථ ඡන්දාදයො හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බා. කෙවලඤ්ඤි තෙ කුසලා, ඉමෙ අකුසලා. ඉතරං පන උද්ධතස්ස භාවො ‘උද්ධච්චං’. තං චෙතසො අවුපසමලක්ඛණං වාතාභිසාතවලජලං විය, අනවට්ඨානරසං වාතාභිසාතවලධජපටාකා විය, හත්තත්තපච්චුපට්ඨානං පාසාණාභිසාතසමුද්ධතභස්මා විය, චෙතසො අවුපසමෙ අයොනිසොමනසිකාරපද්ධානං. චිත්තචික්ඛෙපොති දට්ඨබ්බං.

ඉති එස්සාදිනි ද්වත්තිංස, යෙවාපනකවසෙන චුත්තානි වත්තාරීති සබ්බානිපි ඉමස්මිං ධම්මුද්දෙසවාරෙ ඡන්තිංස ධම්මපදානි භවන්ති. වත්තාරි අපණ්ණකභිගානි භාපෙත්වා පාළියං ආගතානි ද්වත්තිංසමෙව. අග්ගහිතග්ගහණෙන පනෙත්ථ එස්සපඤ්චකං, චිත්තකො විචාරො පීති චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරිශින්ද්‍රියං ජීවිතින්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තජ්ජං ලොභො මොහොති සොළස ධම්මා හොන්ති.

තෙසු සොළසසු සත්ත ධම්මා අවිභත්තිකා නව සවිභත්තිකා හොන්ති. කතමෙ සත්ත? එස්සො සඤ්ඤා චෙතනා විචාරො පීති ජීවිතින්ද්‍රියං මොහොති ඉමෙ සත්ත අවිභත්තිකා. වෙදනා චිත්තං චිත්තකො චිත්තස්සෙකග්ගතා වීරිශින්ද්‍රියං මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තජ්ජං ලොභොති ඉමෙ නව සවිභත්තිකා.

තෙසු ඡ ධම්මා ද්විසු යානෙසු විභත්තා, එකො තීසු, එකො චතුසු, එකො ඡසු. කථං? චිත්තං චිත්තකො මිච්ඡාදිට්ඨි අහිරිකං අනොත්තජ්ජං ලොභොති ඉමෙ ඡ ද්විසු යානෙසු විභත්තා. තෙසු හි චිත්තං තාව එස්සපඤ්චකං පත්වා චිත්තං හොතීති චුත්තං, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා මනින්ද්‍රියන්ති. චිත්තකො ඤානභිගානි පත්වා චිත්තකො හොතීති චුත්තො, මග්ගභිගානි පත්වා මිච්ඡාසංඝිකජ්ජොති. මිච්ඡාදිට්ඨි මග්ගභිගෙසුපි කම්මපට්ඨෙසුපි මිච්ඡාදිට්ඨියෙව. අහිරිකං බලානි පත්වා අහිරිකබලං හොතීති චුත්තං, ලොකනාසකදුකං පත්වා අහිරිකන්ති. අනොත්තජ්ජෙපි එසෙව නයො. ලොභො මූලං පත්වා ලොභො හොතීති චුත්තො. කම්මපථං පත්වා අහිජ්ඣාති. ඉමෙ ඡ ද්විසු යානෙසු විභත්තා.

වෙදනා පන එස්සපඤ්චකං පත්වා වෙදනා භොතීති චුත්තං, ඤානඤ්චගානි පත්වා සුඛන්ති, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සොමනස්සින්ද්‍රියන්ති. එවං එකොව ධම්මො තිස්ස යානෙස්ස විහත්තො.

වීරියං පන ඉන්ද්‍රියානි පත්වා වීරියින්ද්‍රියං භොතීති චුත්තං, මග්ගඤ්චගානි පත්වා මිච්ඡාලායාමො භොතීති, බලානි පත්වා වීරියබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා පග්ගාහො භොතීති. එවං අයං එකො ධම්මො චතුස්ස යානෙස්ස විහත්තො.

සමාධි පන ඤානඤ්චගානි පත්වා චිත්තස්සෙකග්ගතා භොතීති චුත්තො, ඉන්ද්‍රියානි පත්වා සමාධින්ද්‍රියන්ති, මග්ගඤ්චගානි පත්වා මිච්ඡාසමාධීති, බලානි පත්වා සමාධිබලන්ති, පිට්ඨිදුකං පත්වා දුතියදුකෙ එකකවසෙනෙව සමථොති, තතියෙ අවික්ඛෙපොති. එවමයං එකො ධම්මො ඡස්ස යානෙස්ස විහත්තො.

සබ්බෙපි පනෙතෙ ධම්මා එස්සපඤ්චකවසෙන ඤානඤ්චගවසෙන ඉන්ද්‍රියවසෙන මග්ගඤ්චගවසෙන බලවසෙන මූලවසෙන කම්මපථවසෙන ලොකනාසකවසෙන පිට්ඨිදුකවසෙනානි නව රාසයො භොන්ති. තත්ථ යං චත්තබ්බං තං පයමකුසලචිත්තනිද්දෙසෙ චුත්තමෙවාති.

ධම්මුද්දෙසවාරකථා නිට්ඨිතා.

නිද්දෙසවාරකථා

375. නිද්දෙසවාරො චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ තාව සණ්ඨිති අවට්ඨිතීති. ඉදං ද්වයං ඨිතිවෙච්චනමෙව. යං පන කුසලනිද්දෙසෙ ‘ආරම්මණං ඔගාහෙත්වා අනුපවිසිත්වා තිට්ඨතීති අවට්ඨිතී’ති චුත්තං, තං ඉධ න ලබ්භති. අකුසලස්මිඤ්ඤි දුබ්බලා චිත්තස්සෙකග්ගතානි හෙට්ඨා දීපිතමෙව.

384. උද්ධච්චිචිකිච්ඡාවසෙන පචත්තස්ස විසාහාරස්ස පටිපක්ඛතො අවිසාහාරොති එවරූපොපි අත්ථො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙ පන න විසාහරතීති අවිසාහාරො. න වික්ඛිපතීති අවික්ඛෙපො. අකුසලචිත්තෙකග්ගතාවසෙන අවිසාහරස්ස මානසස්ස භාවො අවිසාහරමානසතා. සහජාතධම්මෙස්ස න කම්පතීති සමාධිබලං. අයාථාවසමාධානතො මිච්ඡාසමාධීති එවමිධ අත්ථො දට්ඨබ්බො.

385. වීරියින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යො හෙට්ඨා ‘නික්කමො වෙසො කාමානං පනුදනායා’තිආදී නයො චුත්තො, සො ඉධ න ලබ්භති. සහජාතධම්මෙස්ස අකම්පනට්ඨෙතෙව වීරියබලං වෙදිතබ්බං.

386. මිච්ඡාදිට්ඨිනිද්දෙසෙ අයාථාවදස්සනට්ඨෙත මිච්ඡාදිට්ඨි. දිට්ඨිස්ස ගතං ඉදං දස්සනං, ද්වයසට්ඨිදිට්ඨිඅන්තොගතත්තාති දිට්ඨිගතං. හෙට්ඨාපිස්ස අත්ථො

විත්තුප්පාදක ශ්‍රේෂ්ඨා

පොරකන්තාරවාලුකන්තාරමරුකන්තාරනිරුදකකන්තාරදුබ්බික්කකන්තාරා
 විය. සම්මාදිට්ඨියා විනිවිජ්ඣනටියෙන විලොමනටියෙන ච දිට්ඨිවිසූකායිකං.
 මිච්ඡාදස්සනඤ්ඤි උප්පජ්ජමානං සම්මාදස්සනං විනිවිජ්ඣති වෙච විලොමෙති ච.
 කදාචි සස්සතස්ස කදාචි උච්ඡෙදස්ස ගහණතො දිට්ඨියා විරූපං එන්දිතන්ති
 දිට්ඨිවිජ්ජන්ති. දිට්ඨිගතිකො හි එකස්මිං පතිට්ඨාතුං න සක්කොති, කදාචි
 සස්සනං අනුපතති කදාචි උච්ඡෙදං. දිට්ඨියෙව බන්ධනටියෙන සංයොජනන්ති
 දිට්ඨිසංයොජනං.

සුසුමාරාදයෝ විය පුරිසං, ආරම්මණං දළ්භං ගණ්භාතිති ගාභො. පතිට්ඨහනතො පතිට්ඨාභො. අයඤ්ඨි ඛලවජ්ජවත්තිභාවෙන පතිට්ඨහිත්වා ගණ්භාති. නිව්වාදිවසෙන අහිනිවිසතීති අහිනිවෙසො. ධම්මසභාවං අතික්කමිත්වා නිව්වාදිවසෙන පරතො ආමසතීති පරාමාසො. අනත්ථාවහත්තා කුච්ඡිතො මග්ගො, කුච්ඡිතානං වා අපායානං මග්ගොති කුම්මග්ගො. අයාථාවපථතො මිච්ඡාපථො. යථා හි දිසාමුල්ලෙන අයං අසුකගාමස්ස නාම පථොති ගහිතොපි තං ගාමං න සම්පාපෙති, එවං දිට්ඨිගතිකෙන සුගතිපථොති ගහිතාපි දිට්ඨි සුගතිං න පාපෙතීති අයාථාවපථතො, මිච්ඡාපථො. මිච්ඡාසභාවතො මිච්ජත්තං. තත්ථෙව පරිබ්භමනතො තරන්ති එත්ථ බාලාති තිත්ථං. තිත්ථඤ්ච තං අනත්ථානඤ්ච ආයතනන්ති තිත්ථායතනං. තිත්ථියානං වා සඤ්ජාතිදෙසට්ඨෙයන නිවාසයානට්ඨෙයන ච ආයතනන්තිපි තිත්ථායතනං. විපරියෙසභූතො ගාභො, විපරියෙසතො වා ගාභොති විපරියෙසග්ගාභො; විපල්ලත්ථ ගාභොති අත්ථො.

අහිරිකානොත්තප්පනිද්දෙසසු

හිරොක්තජ්පනිද්දෙසවිපරියායෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. සහජාතධම්මෙසු පන අකම්පනටියෙනව අහිරිකබලං අනොත්තජ්පබලඤ්ච වෙදිතබ්බං.

389. ලොහමොහනිද්දෙසෙසු ලුබ්හතීති ලොහො. ලුබ්හනාති ලුබ්හනාකාරො. ලොහසම්පයුත්තවිත්තං, පුග්ගලො වා ලුබ්හිතො; ලුබ්හිතස්ස භාවො ලුබ්හිතත්තං. සාරජ්ජනීති සාරාගො. සාරජ්ජනාකාරො සාරජ්ජනා. සාරජ්ජිතස්ස භාවො සාරජ්ජිතත්තං. අභිජ්ඣායනට්ඨෙන අභිජ්ඣා. පුන ‘ලොහ’-වචනෙ කාරණං වුත්තමෙව. අකුසලඤ්ච තං මූලඤ්ච අකුසලානං වා මූලන්ති අකුසලමූලං.

390. ඤාණදස්සනපටිපක්ඛතො අඤ්ඤාණං අදස්සනං. අභිමුඛො හුත්වා ධම්මෙන න සමෙති, න සමාගච්ඡතීති අනභිසම්මයො. අනුරූපතො ධම්මෙ

බුද්ධත්වය අනුබෝධා. තප්පට්ඨකථා අනුබෝධා. අනිච්චාදිහි සද්ධිං යොජෙත්වා න බුද්ධත්වය අසම්බෝධා. අසත්තං අසමඤ්ච බුද්ධත්වය අසම්බෝධා. චතුස්ථානධම්මං තප්පට්ඨකථා අප්පට්ඨකථා. රූපාදිසු එකධම්මපි අනිච්චාදිසාමඤ්ඤානො න සංඝාතනා. තමෙව ධම්මං න පරියොගාහනීති අපරියොගාහනා. න සමං පෙක්ඛනීති අසමපෙක්ඛණා. ධම්මානං සභාවං පති න අපෙක්ඛනීති අපච්චවෙක්ඛණා.

කුසලාකුසලකම්මෙසු විපරිතවුත්තියා සභාවග්ගහණාභාවෙන වා එකමපි කම්මං එකස්ස පච්චක්ඛං නත්ථි, සයං වා කස්සපි කම්මස්ස පච්චක්ඛකරණං නාම න භොතීති අප්පච්චක්ඛකම්මං. යං එකස්මිං අනුප්පජ්ජමානෙ චිත්තසන්තානං මෙජ්ඣං භවෙය්‍ය, සුචි, වොදානං, තං දුට්ඨං මෙජ්ඣං ඉමිනාති දුම්මෙජ්ඣං. බාලානං භාවොති බාලාං. මුය්හනීති මොහො. බලවතරො මොහො පමොහො. සමන්තතො මුය්හනීති සම්මොහො. විජ්ජාය පට්ඨකථාවතො න විජ්ජාති අවිජ්ජා. ඔසයොගත්ථො වුත්තොයෙව. ථාමගතට්ඨෙත අනුසෙතීති අනුසයො. චිත්තං පරිසුට්ඨාති, අභිභවතීති පරිසුට්ඨානං. භිතග්ගහණාභාවෙන භිතාහිමුඛං ගත්තුං න සක්කොති, අඤ්ඤාදත්ථු ලභිගතියෙවාති ලභිගී; ඛඤ්ජතීති අත්ථො. දුරුග්ගාභාවෙන වා ලභිගී. යථා හි මහාපලිසසංඝාතා ලභිගී දුරුග්ගාභා භොතී, එවමයම්පි ලභිගී වියාති ලභිගී. සෙසං උත්තානත්ථමෙව. සංඝාතවාරසුඤ්ඤාතවාරාපි හෙට්ඨා වුත්තනායෙනෙව අත්ථො වෙදිතබ්බාති.

දුතියචිත්තං

399. දුතියචිත්තෙ සසංඝාරොත්තාති පදං විසෙසං. තමපි හෙට්ඨා වුත්තත්ථමෙව. ඉදං පන චිත්තං කිඤ්චාපි ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙත්වා ‘සත්තො සත්තො’ති ආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති, තථාපි සසංඝාරිකත්තා සප්පයොගෙන සඋපායෙන උප්පජ්ජනතො – යදා කුලපුත්තො මිච්ඡාදිට්ඨිකස්ස කුලස්ස කුමාරිකං පත්ථෙති. තෙ ව ‘අඤ්ඤාදිට්ඨිකා තුම්හෙ’ති කුමාරිකං න දෙනති. අභිඤ්ඤා ඤාතකා ‘යං තුම්හෙ කරොථ තමෙවායං කරිස්සති’ති දාපෙන්නි. සො තෙහි සද්ධිං තිත්ථියෙ උපසංඝිකමති. ආදිතොව වෙමතිකො භොති. ගච්ඡන්තෙ ගච්ඡන්තෙ කාලෙ එතෙසං කිරියා මනාපාති ලද්ධිං රොවෙති, දිට්ඨිං ගණ්හාති – එවරුපෙ කාලෙ ඉදං ලබ්භතීති වෙදිතබ්බං.

යෙවාපනකෙසු පනෙත්ථ ථිතමිද්ධං අධිකං. තත්ථ ථිතනතා ‘ථිතං’. මිද්ධනතා ‘මිද්ධං’; අනුස්සාහසංභනනතා අසත්තිවිසානො වාති අත්ථො. ථිතඤ්ච මිද්ධඤ්ච ථිතමිද්ධං. තත්ථ ථිතං අනුස්සාහලක්ඛණං, විරියවිනොදනරසං, සංසිද්ධපච්චුපට්ඨානං. මිද්ධං අකම්මඤ්ඤාලක්ඛණං,

ඔනහතරසං, ලීනභාවපච්චුපට්ඨානං පච්චාසිකානිද්දාපච්චුපට්ඨානං වා. උභයමපි අරතිතන්දීවිජමභිතාදීසු අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානන්ති.

තතියචිත්තං

400. තතියං ඡසු ආරම්මණෙසු සොමනස්සිතස්ස ලොභං උප්පාදෙන්වා ‘සත්තො සත්තො’තිආදිනා නයෙන අපරාමසන්තස්ස නාරායණවිරාජනමල්ලයුද්ධනටසමජ්ජාදීනි පස්සතො මනාපියසද්දසවනාදිපසුතස්ස වා උප්පජ්ජති. ඉධ මානෙන සද්ධිං පඤ්ච අපණ්ණකඛිගානි භොන්ති. තත්ථ මඤ්ඤතීති ‘මානො’. සො උන්නතිලක්ඛණො, සම්පග්ගහරසො, කෙතුකමාසතාපච්චුපට්ඨානො, දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තලොභපදට්ඨානො, උම්මාදො විය දට්ඨබ්බොති.

චතුත්ථචිත්තං

402. චතුත්ථං චුත්තජ්ජකාරෙසු එව යානෙසු යදා සීසෙ බෙළං බීජන්ති, පාදපංසුං ඔකිරන්ති, තදා තස්ස පරිහරණත්ථං සඋස්සාහෙන අන්තරන්තරා ඔලොකෙන්තානං රාජනාටකෙසු නික්ඛන්තෙසු උස්සාරණාය චත්තමානාය තෙන තෙන ඡීද්දෙන ඔලොකෙන්තානඤ්චාති එවමාදීසු යානෙසු උප්පජ්ජති. ඉධ පන ථිනමිද්ධෙහි සද්ධිං සත්ත යෙවාපනකා භොන්ති. උභයත්ථාපි මිච්ඡාදිට්ඨි පරිභායති. තං යපෙන්වා සෙසානං වසෙන ධම්මගණනා වෙදිතබ්බාති.

පඤ්චමචිත්තං

403. පඤ්චමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣන්තස්ස ලොභං උප්පාදෙන්වා ‘සත්තො සත්තො’තිආදිනා නයෙන පරාමසන්තස්ස උප්පජ්ජති. සොමනස්සට්ඨානෙ පනෙත්ථ උපෙක්ඛාවෙදනා භොති, පිතිපදං පරිභායති. සෙසං සබ්බං පයමචිත්තසදිසමෙව.

ඡට්ඨචිත්තාදි

409-412. ඡට්ඨසත්තමට්ඨමානිපි වෙදනං පරිවත්තෙන්වා පිතිපදඤ්ච භාපෙන්වා දුතියතතියචතුත්ථෙසු චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බාති. ඉමෙසු අට්ඨසු ලොභසහගතචිත්තෙසු සහජාතාධිපති ආරම්මණාධිපතීති ද්වෙපි අධිපතයො ලබ්භන්ති.

නවමචිත්තං

413. නවමං ඡසු ආරම්මණෙසු දොමනස්සිතස්ස පටිසං උප්පාදයතො උප්පජ්ජති. තස්ස සමයචචත්ථානවාරෙ තාව දුට්ඨු මනො, භීතවෙදනත්තා වා කුච්ඡිතං මනොති දුම්මනො; දුම්මනස්ස භාවො දොමනස්සං. තෙන සහගතන්ති

දොමනස්සසහගතං. අසම්පියායනභාවෙන ආරම්මණස්මිං පටිභඤ්ඤාතිති පටිසං. තෙන සම්පයුත්තන්ති පටිසසම්පයුත්තං.

ධම්මද්දෙසෙ තීසුපි යානෙසු දොමනස්සවෙදනාව ආගතා. තත්ථ වෙදනාපදං වුත්තමෙව. තථා දුක්ඛදොමනස්සපදානි ලක්ඛණාදිතො පන අනිට්ඨාරම්මණානුභවනලක්ඛණං දොමනස්සං, යථාතථා වා අනිට්ඨාකාරසම්භොගරසං, වෙනසිකාබාධපච්චුපට්ඨානං, එකන්තෙනෙව හදයවත්ථුපදට්ඨානං.

මූලකම්මපටේසු යථා පූර්වචිත්තෙසු ලොභො හොති, අභිජ්ඣා හොතිති ආගතං, එවං දොසො හොති, බ්‍යාපාදො හොතිති වුත්තං. තත්ථ දුස්සන්ති තෙන, සයං වා දුස්සති, දුස්සනමත්තමෙව වා තන්ති දොසො සො වණ්ඨික්කලක්ඛණො පහටාසිවිසො විය, විසජ්ජනරසො විසනිපාතො විය, අත්තනො නිස්සයදහනරසො වා දාවග්ගි විය, දුස්සනපච්චුපට්ඨානො ලද්ධොකාසො විය සපත්තො, ආසාතවත්ථුපදට්ඨානො විසසංසට්ඨපුනිමුත්තං විය දට්ඨබ්බො.

බ්‍යාපජ්ජති තෙන චිත්තං, පුනිභාවං උපගච්ඡති, බ්‍යාපාදයති වා විනයාවාරරූපසම්පත්තිහිතසුබාදීනිති බ්‍යාපාදො. අත්ථතො පනෙස දොසොයෙව. ඉධ පදපටිපාටියා එකුනතිංස පදානි හොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන වුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකරාසිභෙදො වෙදිතබ්බො.

යෙවාපනකෙසු ඡන්දාධිමොක්ඛමනසිකාරඋද්ධච්චානි නියතානි. ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙසු පන අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං පඤ්ච පඤ්ච හුත්වාපි උජ්ජජ්ජන්ති. එවමෙපි තයො ධම්මා අනියතයෙවාපනකා නාම. තෙසු ඉස්සතීති ‘ඉස්සා’. සා පරසම්පත්තීනං උසුයනලක්ඛණා, තත්ථෙව අනභිරතිරසා, තතො විමුඛභාවපච්චුපට්ඨානා, පරසම්පත්තිපදට්ඨානා. සංයොජනන්ති දට්ඨබ්බො. මච්ඡෙරභාවො ‘මච්ඡරියං’. තං ලද්ධානං වා ලභිතබ්බානං වා අත්තනො සම්පත්තීනං නිගුහනලක්ඛණං, තාසංයෙව පරෙහි සාධාරණභාවඅක්ඛමනරසං, සඬකොචනපච්චුපට්ඨානං කටුකඤ්චුකතාපච්චුපට්ඨානං වා, අත්තසම්පත්තිපදට්ඨානං. වෙනසො විරූපභාවොති දට්ඨබ්බං. කුච්ඡිතං කතං කුකතං. තස්ස භාවො ‘කුක්කුච්චං’. තං පච්ඡානුතාපලක්ඛණං, කතාකතානුසොචනරසං, විජ්ජට්ඨාරපච්චුපට්ඨානං, කතාකතපදට්ඨානං. දාසඛ්‍යං විය දට්ඨබ්බං. අයං තාව උද්දෙසවාරෙ විසෙසො.

415. නිද්දෙසවාරෙ වෙදනානිද්දෙසෙ අසාතං සාතපටිපක්ඛවසෙන වෙදිතබ්බං.

418. දොසනිද්දෙසෙ දුස්සතීති දොසො. දුස්සනාති දුස්සනාකාරො. දුස්සිතත්තන්ති දුස්සිතභාවො. පකතිභාවච්ඡහනට්ඨෙන ඛ්‍යාපජ්ජනං ඛ්‍යාපත්ති. ඛ්‍යාපජ්ජනාති ඛ්‍යාපජ්ජනාකාරො. විරුජ්ඣතීති විරොධො. පුනප්පුනං විරුජ්ඣතීති පටිච්චරොධො. විරුද්ධාකාරපටිවිරුද්ධාකාරවසෙන වා ඉදං වුත්තං. චණ්ඩිකො වුච්චති චණ්ඩො, උද්ධුසුග්ගලො; තස්ස භාවො චණ්ඩික්කං. න එතෙන සුරොපිතං වචනං හොති, දුරුත්තං අපරිපුණ්ණමෙව හොතීති අසුරොපො. කුද්ධකාලෙ හි පරිපුණ්ණවචනං නාම නත්ථි. සචෙපි කස්සපි හොති තං අප්පමාණං. අපරෙ පන අස්සුජනනට්ඨෙන අස්සුරොපනතො අස්සුරොපොති වදන්ති. තං අකාරණං, සොමනස්සස්සාපි අස්සුජනනතො. හෙට්ඨා වුත්තඅත්තමනතාපටිපක්ඛතො න අත්තමනතාති අනත්තමනතා. සා පන යස්මා චිත්තස්සෙව, න සත්තස්ස, තස්මා චිත්තස්සාති වුත්තං. සෙසමෙත්ථ සංඝගසුඤ්ඤතවාරෙසු ච හෙට්ඨා වුත්තනසෙනෙව වෙදිතඛ්ඛන්ති.

දසමචිත්තං

421. දසමං සසංඛාරත්තා පරෙහි උස්සාහිතස්ස වා, පරෙසං වා අපරාධං සාරිතස්ස, සයමෙව වා පරෙසං අපරාධං අනුස්සරිත්වා කුජ්ඣමානස්ස උප්පජ්ජති.

ඉධාපි පදපටිපාටියා එකුනතිංස, අග්ගහිතග්ගහණෙන ච වුද්දසෙව පදාති හොන්ති. යෙවාපනකෙසු පන ටීනමිද්ධම්පි ලබ්භති. තස්මා එත්ථ විනා ඉස්සාමච්ඡරියකුක්කුච්චෙහි වත්තාරි අපණ්ණකභිගාති ටීනමිද්ධන්ති ඉමෙ ඡ ඉස්සාදීනං උප්පත්තිකාලෙ තෙසු අඤ්ඤතරෙන සද්ධිං සත්ත යෙවාපනකා එකක්ඛණෙ උප්පජ්ජන්ති. සෙසං සබ්බං සබ්බවාරෙසු නවමසදිසමෙව. ඉමෙසු පන ද්විසු දොමනස්සචිත්තෙසු සහජාතාධිපතියෙව ලබ්භති, න ආරම්මණාධිපති. න හි කුද්ධො කිඤ්චි ගරුං කරොතීති.

එකාදසමචිත්තං

422. එකාදසමං ඡසු ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣත්තස්ස කඛ්ඛාපවත්තිකාලෙ උප්පජ්ජති. තස්ස සමයවචන්ථානෙ විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තන්ති පදං අපුබ්බං. තස්සත්ථො — විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තන්ති විචිකිච්ඡාසම්පයුත්තං. ධම්මුද්දෙසෙ ‘විචිකිච්ඡා හොති’ති පදමෙව විසෙසො. තත්ථ විගතා විකිච්ඡාති විචිකිච්ඡා. සභාවං වා විචිනන්තො එතාය කිච්ඡති කිලමතීති විචිකිච්ඡා. සා සංසයලක්ඛණා, කම්පනරසා, අනිච්ඡයපච්චුපට්ඨානා අනෙකංසගාහපච්චුපට්ඨානා වා, අයොනිසොමනසිකාරපදට්ඨානා. පටිපත්තිඅන්තරායකරාති දට්ඨබ්බා.

ඉධ පදපට්ඨාපට්ඨා තෙව්සති පදානි භොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකරාසිවිනිච්ඡයො වෙදිතබ්බො. මනසිකාරො උද්ධච්චන්ති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

424. නිද්දෙසවාරස්ස චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ යස්මා ඉදං දුබ්බලං චිත්තං පවත්තිට්ඨිතිමත්තකමෙවෙත්ථ භොති, තස්මා ‘සංඝස්සිති’තිආදීනි අවත්වා චිත්තස්ස ‘ස්සිති’ති එකමෙව පදං වුත්තං. තෙනෙව ව කාරණෙන උද්දෙසවාරෙපි ‘සමාධිත්ථිය’න්තිආදි න වුත්තං.

425. විචිකිච්ඡානිද්දෙසෙ කඨිබ්බනවසෙන කඨිබ්බා. කඨිබ්බාය ආයනාති කඨිබ්බායනා. පුරිමකඨිබ්බා හි උත්තරකඨිබ්බං ආනෙති නාම. ආකාරවසෙන වා එතං වුත්තං. කඨිබ්බාසමඨිගිච්ඡිත්තං කඨිබ්බාය ආයිතත්තා කඨිබ්බායිතං නාම. තස්ස භාවො කඨිබ්බායිතත්තං. විමතීති නමති. විචිකිච්ඡා වුත්තත්ථා එව. කම්පනට්ඨෙතා ද්විධා එළයතීති ද්වෙළ්භකං. පටිපත්තිනිවාරණෙන ද්විධාපථො වියාති ද්වෙධාපථො. ‘නිච්චං නු ඛො ඉදං, අනිච්චං නු ඛො’තිආදිපවත්තියා එකස්මිං ආකාරෙ සංඝයාතුං අසමත්ථතාය සමන්තතො සෙතීති සංඝයො. එකංසං ගහෙතුං අසමත්ථතාය න එකංසග්ගාභොති අනෙකංසග්ගාභො. නිච්ඡෙතුං අසක්කොන්ති ආරම්මණෙන ඔසක්කතීති ආසප්පනා. ඔගාහිතුං අසක්කොන්ති පරිසමන්තතො සප්පතීති පරිසප්පනා. පරියොගාහිතුං අසමත්ථතාය අපරියොගාහනා. නිච්ඡයවසෙන ආරම්මණෙ පවත්තිතුං අසමත්ථතාය ථම්මිතත්තං; චිත්තස්ස ථද්ධභාවොති අත්ථො. විචිකිච්ඡා හි උප්පජ්ජන්වා චිත්තං ථද්ධං කරොති. යස්මා පනෙසා උප්පජ්ජන්වා ආරම්මණං ගහෙත්වා මනං විලිබ්බන්ති විය, තස්මා මනොවිලිබ්බොති වුත්තා. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

ද්වාදසමචිත්තං

427. ද්වාදසමස්ස සමයවචත්ථානෙ උද්ධච්චෙන සම්පයුත්තන්ති උද්ධච්චසම්පයුත්තං. ඉදංඤ්ච චිත්තං ඡස්ස ආරම්මණෙසු වෙදනාවසෙන මජ්ඣන්තං හුත්වා උද්ධතං භොති. ඉධ ධම්මුද්දෙසෙ ‘විචිකිච්ඡා’-යානෙ ‘උද්ධච්චං භොති’ති ආගතං. පදපට්ඨාපට්ඨා අට්ඨවිසති පදානි භොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන චුද්දස. තෙසං වසෙන සවිහත්තිකාවිහත්තිකරාසිවිධානං වෙදිතබ්බං. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙයෙව යෙවාපනකා.

429. නිද්දෙසවාරස්ස උද්ධච්චනිද්දෙසෙ චිත්තස්සාති න සත්තස්ස, න පොසස්ස. උද්ධච්චන්ති උද්ධතාකාරො. න වූපසමොති අවූපසමො. වෙතො වික්ඛිපතීති වෙතසොවික්ඛෙපො. හන්තත්තං චිත්තස්සාති චිත්තස්ස හන්තභාවො, හන්තයානහන්තගොණාදීනි විය. ඉමිනා එකාරම්මණස්මිංයෙව

විජ්ජාදානං කම්මං. උද්ධච්චස්ස ඵකාරම්මණෙ විජ්ජාදානි, විචිකිච්ඡා නානාරම්මණෙ. සෙසං සබ්බවාරෙස්ස හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

ඉදානි ඉමස්මිං චිත්තද්වයෙ පකිණ්ණකච්චිඡයො හොති. ‘ආරම්මණෙ පවට්ඨනකච්චිත්තානි නාම කතී’ති? හි චුත්තෙ ‘ඉමානෙව ද්වෙ’ති වත්තබ්බං. තත්ථ විචිකිච්ඡාසහගතං ඵකන්තෙන පවට්ඨති, උද්ධච්චසහගතං පන උද්ධාධිමොක්ඛත්තා උද්ධපතිට්ඨං පවට්ඨති. යථා හි වට්ඨවතුරස්සෙස්ස ද්විස්ස මණ්ණිස්ස පබ්බාරට්ඨානෙ පවට්ඨෙන්වා විස්සට්ඨෙස්ස වට්ඨමණි ඵකන්තෙනෙව පවට්ඨති, වතුරස්සො පතිට්ඨාය පතිට්ඨාය පවට්ඨති, ඵචංසම්පදමිදං වෙදිතබ්බං. සබ්බෙස්ස පි හිතාදිහෙදො න උද්ධට්ඨො, සබ්බෙසං ඵකන්තහීනත්තා. සහජාතාධිපති ලබ්භමානොපි න උද්ධට්ඨො, හෙට්ඨා දස්සිතනායත්තා. ඤාණාභාවතො පනෙත්ථ වීමංසාධිපති නාම නත්ථි. පච්ඡිමද්වයෙ සෙසොපි නත්ථි ඵච. කස්මා? කඤ්චි ධම්මං ධුරං කත්වා අනුප්පජ්ජනතො, පට්ඨානෙ ව පටිසිද්ධතො.

ඉමෙහි පන ද්වාදසහිපි අකුසලචිත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙ, යපෙත්වා උද්ධච්චසහගතං, සෙසානි ඵකාදසෙව පටිසන්ධිං ආකඨස්සන්ති. විචිකිච්ඡාසහගතෙ අඋද්ධාධිමොක්ඛෙ දුබ්බලෙපි පටිසන්ධිං ආකඨස්සන්ති. උද්ධච්චසහගතං උද්ධාධිමොක්ඛං බලවං කස්මා නාකඨස්සන්ති? දස්සනෙන පහාතබ්බාභාවතො. යදි හි ආකඨස්සෙය් ‘දස්සනෙනපහාතබ්බ’-පදවිහඨගෙ ආගච්ඡෙය්, තස්මා, යපෙත්වා තං, සෙසානි ඵකාදස ආකඨස්සන්ති. තෙස්ස හි යෙන කෙනචි කම්මෙ ආයුහිතෙ තාය චෙතනාය චතුස්ස අපායෙස්ස පටිසන්ධිං හොති. අකුසලවිපාකෙස්ස අහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුඋපෙක්ඛාසහගතාය පටිසන්ධිං ගණ්හාති. ඉතරස්සාපි ඵත්ථෙව පටිසන්ධිදානං භවෙය්. යස්මා පනෙතං නත්ථි, තස්මා ‘දස්සනෙනපහාතබ්බ’-පදවිහඨගෙ නාගතන්ති.

අකුසලා ධම්මානිපදස්ස වණ්ණනා නිට්ඨිතා.

අබ්‍යාකතපදං

අහෙතුකකුසලවිපාකො

431. ඉදානි අබ්‍යාකතපදං භාෂෙත්වා දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ චතුබ්බිධං අබ්‍යාකතං – විපාකං කිරියං රූපං නිබ්බානන්ති. තෙස්ස විපාකාබ්‍යාකතං. විපාකාබ්‍යාකතෙපි කුසලවිපාකං. තස්මිම්පි පරිත්තවිපාකං. තස්මිම්පි අහෙතුකං. තස්මිම්පි පඤ්චවිඤ්ඤාණං. තස්මිම්පි ද්වාරපටිපාටියා චක්ඛුවිඤ්ඤාණං. තස්මාපි, යපෙත්වා ද්වාරාරම්මණාදිසාධාරණපච්චයං, අසාධාරණකම්මපච්චයවසෙනෙව උප්පත්තිං දීපෙතුං කාමාවචරස්ස කුසලස්ස කම්මස්ස කතත්තානිආදි චුත්තං. තත්ථ කතත්තානි කතකාරණා. උපචිතත්තානි ආචිතත්තා, වඩ්ඪිතකාරණා.

චක්ඛුච්ඡේදාණන්ති කාරණභූතස්ස චක්ඛුස්ස ච්ඡේදාණං, චක්ඛුතො වා පචත්තං, චක්ඛුස්මිං වා නිස්සිතං ච්ඡේදාණන්ති චක්ඛුච්ඡේදාණං. පරතො සොතච්ඡේදාණාදීසුපි එසෙව නයො.

තත්ථ චක්ඛුසන්තිස්සිතරූපවිජානනලක්ඛණං චක්ඛුච්ඡේදාණං, රූපමත්තාරම්මණරසං, රූපාභිමුඛභාවපච්චපට්ඨානං, රූපාරම්මණාය කිරියමනොධාතුයා අපගමපදට්ඨානං. පරතො ආගතානි සොතාදිසන්තිස්සිතසද්දාදිවිජානනලක්ඛණානි සොතසානඡිව්භාකායච්ඡේදාණානි සද්දාදිමත්තාරම්මණරසානි, සද්දාදිඅභිමුඛභාවපච්චපට්ඨානානි, සද්දාදිආරම්මණානං කිරියමනොධාතුනං අපගමපදට්ඨානානි.

ඉධ පදපට්ඨායා දස පදානි භොන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන සත්ත. තෙසු පඤ්ච අවිහත්තිකානි, ද්වෙ සවිහත්තිකානි. තෙසු චිත්තං එස්සපඤ්චකවසෙන චෙව ඉන්ද්‍රියවසෙන ච ද්වීසු යානෙසු විහත්ති. ගච්ඡති, වෙදනා එස්සපඤ්චකකුණ්ඩගඉන්ද්‍රියවසෙන තීසුයෙව. රාසයොපි ඉමෙව තයො භොන්ති. යෙවාපනකො එකො මනසිකාරො එව.

436. නිද්දෙසවාරෙ චක්ඛුච්ඡේදාණං පණ්ඩරන්ති චත්ථුතො චුත්තං. කුසලඤ්ඡි අත්තතො පරිසුද්ධතාය පණ්ඩරං නාම, අකුසලං භවභිගනිස්සන්දෙන, විපාකං චත්ථුපණ්ඩරන්තා.

439. චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ චිත්තස්ස ධීතීති එකමෙව පදං චුත්තං. ඉදම්පි හි දුබ්බලං චිත්තං පචත්තිට්ඨිතිමත්තමෙවෙත්ථ ලබ්භති, ‘සණ්ඨිතිඅවට්ඨිති’-භාවං පාපුණිතුං න සක්කොති. සභිගභාවාරෙ කුණ්ඩගමග්ගභිගානි න උද්ධටානි. කස්මා? චිත්තකපච්ඡේදකඤ්ඡි කුණං නාම, හෙතුපච්ඡේදකො මග්ගො නාම. පකතියා අවිතක්කචිත්තෙ කුණ්ඩගං න ලබ්භති, අහෙතුකචිත්තෙ ච මග්ගභිගානි. තස්මා ඉධ උභයමිපි න උද්ධටං. සභිබාරක්ඛන්ධොපෙත්ථ චතුරභිගිකොයෙව භාජිතො. සුඤ්ඤතවාරො පාකතිකොයෙව. සොතච්ඡේදාණාදිනිද්දෙසාපි ඉමිනාව නයෙන චෙදිතබ්බො.

කෙවලඤ්ඡි චක්ඛුච්ඡේදාණාදීසු ‘උපෙක්ඛා’ භාජිතා, කායච්ඡේදාණෙ ‘සුඛ’න්ති, අයමෙත්ථ විසෙසො. සොපි ච සට්ඨන්තවසෙන භොතීති චෙදිතබ්බො. චක්ඛුද්වාරාදීසු හි චතුසු උපාදාරූපමෙව උපාදාරූපං සට්ඨෙති, උපාදාරූපෙයෙව උපාදාරූපං සට්ඨෙත්තෙ පටිසට්ඨනානිසංසො බලවා න භොති. චතුත්තං අධිකරණිකං උපරි චත්තාරො කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩෙ යපෙත්වා පිච්ඡිණ්ඩෙහෙව පහතකාලො විය පුට්ඨමත්තමෙව භොති. වෙදනා මජ්ඣිමත්තට්ඨානෙ තිට්ඨති. කායද්වාරෙ පන බහිද්ධා මහාභූතාරම්මණං අජ්ඣන්තිකකායපසාදං සට්ඨෙත්වා පසාදපච්චයෙසු මහාභූතෙසු පටිහඤ්ඤති. යථා අධිකරණිමත්ථකෙ

කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩං. යපෙත්වා කුටෙන පහරත්තස්ස කප්පාසපිච්ඡිණ්ඩං ඡිත්තදිත්වා කුටං අධිකරණං ගණ්හතීති, නිසංසො බලවා හොති, එවමෙව පටිසට්ටනානිසංසො බලවා හොති. ඉටියෙ ආරම්මණෙ සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති, අනිටියෙ දුක්ඛසහගතං.

ඉමෙසං පන පඤ්චන්තං චිත්තානං වත්ථුද්වාරාරම්මණානි නිබද්ධානෙව හොත්ති,
වත්ථාදිසංඝකමනං නාමෙත්ථ නත්ථී.
කුසලවිපාකවක්ඛුච්ඤ්ඤාණඤ්ඨි වක්ඛුපසාදං වත්ථුං කත්වා ඉටියෙ ව ඉටියමජ්ඣිකත්තෙ ව චතුසමුට්ඨානිකරූපාරම්මණෙ දස්සනකිව්වං සාධයමානං වක්ඛුද්වාරෙ යත්වා විපච්චති. සොතවිඤ්ඤාණාදීනි සොතපසාදාදීනි වත්ථුං කත්වා ඉටියඉටියමජ්ඣිකත්තෙසු සද්දාදීසු සවනසායනසායනච්ඡසනකිව්වානි සාධයමානානි සොතද්වාරාදීසු යත්වා විපච්චන්ති. සද්දො පනෙත්ථ ද්විසමුට්ඨානිකොයෙව හොති.

455. මනොධාතුනිද්දෙසෙ සභාවසුඤ්ඤතනිස්සත්තටියෙන මනොයෙව ධාතු මනොධාතු. සා වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනං අනන්තරං රූපාදිවිජානනලක්ඛණා, රූපාදීනං සම්පට්ච්ඡන්තරසා, තථාභාවපච්චුපට්ඨානා, වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදිඅපගමපදට්ඨානා. ඉධ ධම්මුද්දෙසෙ ද්වාදස පදානි හොත්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන නව. තෙසු සත්ත අවිහත්තිකානි ද්වෙ සවිහත්තිකානි. අධිමොක්ඛො මනසිකාරොති ද්වෙ යෙවාපනකා. විතක්කනිද්දෙසො අභිනිරොපනං පාපෙත්වා යපිතො. යස්මා පනෙතං චිත්තං නෙව කුසලං නාකුසලං, තස්මා සම්මාසංඝකප්පොති වා මිච්ඡාසංඝකප්පොති වා න චුත්තං. සංඝගහවාලෙ ලබ්භමානම්පි කුමාරකං පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිත්වා ගතන්ති. මග්ගඛගං පන න ලබ්භතියෙවානි න උද්ධටං. සුඤ්ඤතවාලො පාකතිකොයෙව. ඉමස්ස චිත්තස්ස වත්ථු නිබද්ධං හදයවත්ථුමෙව හොති. ද්වාරාරම්මණානි අනිබද්ධානි. තත්ථ කිඤ්චාපි ද්වාරාරම්මණානි සංඝකමන්ති, යානං පන එකං. සම්පට්ච්ඡනකිව්වමෙව හෙතං හොති. ඉදඤ්ඨි පඤ්චද්වාරෙ පඤ්චසු ආරම්මණෙසු සම්පට්ච්ඡනං භුත්වා විපච්චති. කුසලවිපාකෙසු වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීසු නිරුද්ධෙසු තංසමනන්තරා තානෙව යානප්පත්තානි රූපාරම්මණාදීනි සම්පට්ච්ඡති.

469. මනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙසු පයමමනොවිඤ්ඤාණධාතුයං 'පිති'පදං අධිකං. වෙදනාපි 'සොමනස්ස'-වෙදනා හොති. අයඤ්ඨි ඉටියාරම්මණස්මිංයෙව පවත්තති. දුතියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඉටියමජ්ඣිකත්තාරම්මණෙ. තස්මා තත්ථ 'උපෙක්ඛා' වෙදනා හොතීති. පදානි මනොධාතුනිද්දෙසසදිසානෙව. උභයත්ථාපි පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිත්වා ගතත්තායෙව කුමාරකං ගානි න උද්ධටානි. මග්ගඛගානි අලාභතොයෙව. සෙසං සංඛ්ඛත්ථ චුත්තතයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ලක්ඛණාදිතො පනෙසා දුට්ඨාපි

මනොවිඤ්ඤාණධාතු අහෙතුකවිපාකා, ඡළාරම්මණවිජානනලක්ඛණා, සන්තීරණාදිරසා, තථාභාවපච්චුපට්ඨානා, හදයවත්ථුපදට්ඨානාති වෙදිතඛ්ඛා.

තත්ථ පට්ඨා ද්විසු යානෙසු විපච්චති. සා හි පඤ්චද්වාරෙ කුසලවිපාකවක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදිඅනන්තරං, විපාකමනොධාතුයා තං ආරම්මණං සම්පට්ඨිජිත්වා නිරුද්ධාය, තස්මිං යෙවාරම්මණෙ සන්තීරණකිව්චං සාධයමානා පඤ්චසු ද්වාරෙසු යත්වා විපච්චති. ඡසු ද්වාරෙසු පන බලවාරම්මණෙ තදාරම්මණා හුත්වා විපච්චති. කථං? යථා හි චණ්ඩසොනෙ, තිරියං නාවාය ගච්ඡන්තියා, උදකං ඡිජ්ජිත්වා ථොකං යානං නාවං අනුබන්ධිත්වා යථාසොතමෙව ගච්ඡති, එවමෙව ඡසු ද්වාරෙසු බලවාරම්මණෙ පලොභයමානෙ ආපාඨගතෙ ජවනං ජවති. තස්මිං ජවිතෙ හවඬගස්ස වාරො. ඉදං පන චිත්තං හවඬගස්ස වාරං අදත්වා ජවනෙන ගහිතාරම්මණං ගහෙත්වා එකං ද්වෙ චිත්තවාරෙ පවත්තිත්වා හවඬගමෙව ඔතරති. ගවක්ඛන්ධෙ නදිං තරන්තෙපි එවමෙව උපමා චිත්තවාරෙතඛ්ඛා. එවමෙසා යං ජවනෙන ගහිතාරම්මණං තස්සෙව ගහිතත්තා තදාරම්මණං නාම හුත්වා විපච්චති.

දුතියා පන පඤ්චසු යානෙසු විපච්චති. කථං? මනුස්සලොකෙ තාව ජච්චන්ධජච්චබ්බිරජච්චඵලජච්චුම්මත්තකඋභතොඛ්ඤ්ජනකනපුංසකානං පටිසන්ධිග්ගණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති. පටිසන්ධියා චිතිවත්තාය යාවතායුකං හවඬගං හුත්වා විපච්චති. ඉට්ඨමජ්ඣක්තෙ පඤ්චාරම්මණවිටීයා සන්තීරණං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ වුති හුත්වාති ඉමෙසු පඤ්චසු යානෙසු විපච්චතිති.

මනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං නිට්ඨිතං.

අට්ඨමභාවිපාකචිත්තවණ්ණනා

498. ඉදානි අට්ඨමභාවිපාකචිත්තානි දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අඛ්‍යාකතානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ පාළියං නයමත්තං දස්සෙත්වා සබ්බවාරා සංඛිත්තා. තෙසං අත්ථො හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව වෙදිතඛ්ඛො. යො පනෙත්ථ විසෙසො තං දස්සෙතුං අලොභො අඛ්‍යාකතමුලන්තිආදි චුත්තං. යම්පි න චුත්තං තං එවං වෙදිතඛ්ඛං — යො හි කාමාවචරකුසලෙසු කම්මද්වාරකම්මපථපුඤ්ඤකිරියවත්ථුහෙදො චුත්තො සො ඉධ නත්ථී. කස්මා? අවිඤ්ඤත්තිජනකතො අවිපාකධම්මතො තථා අප්පවත්තිතො ව. යාපි තා යෙවාපනකෙසු කරුණාමුදිතා චුත්තා, තා සත්තාරම්මණත්තා විපාකෙසු න සන්ති. එකත්තපරිත්තාරම්මණානි හි කාමාවචරවිපාකානි. න කෙවලඤ්ච කරුණාමුදිතා, විරතියොපෙත්ථ න සන්ති. ‘පඤ්ච සික්ඛාපදානි කුසලානෙවා’ති (විභ. 715) හි චුත්තං.

අසඬ්ඛාරසසඬ්ඛාරවිධානඤ්චේත්ථ කුසලතො චෙව පච්චයහෙදතො ච චෙදිතබ්බං. අසඬ්ඛාරිකස්ස හි කුසලස්ස අසඬ්ඛාරිකමෙව විපාකං, සසඬ්ඛාරිකස්ස සසඬ්ඛාරිකං. බලවපච්චයෙහි ච උප්පන්නං අසඬ්ඛාරිකං, ඉතරෙහි ඉතරං. භීතාදිහෙදෙපි ඉමානි භීතමජ්ඣිමපණීතෙහි ඡන්දාදීහි අනිප්පාදිතත්තා භීතමජ්ඣිමපණීතානි නාම න භොන්ති. භීතස්ස පන කුසලස්ස විපාකං භීතං, මජ්ඣිමස්ස මජ්ඣිමං, පණීතස්ස පණීතං. අධිපතීනො පෙත්ථ න සන්ති. කස්මා? ඡන්දාදීනි ධුරං කත්වා අනුප්පාදෙතබ්බතො. සෙසං සබ්බං අට්ඨසු කුසලෙසු චුත්තසදිසමෙව.

ඉදානි ඉමෙසං අට්ඨන්නං මහාවිපාකචිත්තානං විපච්චනට්ඨානං චෙදිතබ්බං. එතානි හි චතුසු යානෙසු විපච්චන්ති - පටිසන්ධියං, භවඬ්ගෙ, චුතියං, තදාරම්මණෙති. කථං? මනුස්සෙසු තාව කාමාවචරදෙවෙසු ච පුඤ්ඤචත්තානං දුග්ගතකතිහෙතුකානං පටිසන්ධිග්ගහණකාලෙ පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චන්ති. පටිසන්ධියා චිතිචත්තාය පචත්තෙ සට්ඨිපි අසීතිපි වස්සානි අසඬ්ඛොයායාමිපි ආයුකාලං භවඬ්ගං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වාති. එවං චතුසු යානෙසු විපච්චන්ති.

තත්ථ සබ්බෙපි සබ්බඤ්ඤාබොධිසත්තා පච්ඡිමපටිසන්ධිග්ගහණෙ පයමෙන සොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකමහාවිපාකචිත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තං පන මෙත්තාපුබ්බහාගචිත්තස්ස විපාකං භොති. තෙන දිත්තාය පටිසන්ධියා අසඬ්ඛොයායං ආයු. කාලවසෙන පන පරිණමති. මහාසීවත්ථෙරො පනාහ - 'සොමනස්සසහගතතො උපෙක්ඛාසහගතං බලවතරං. තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති. තෙන ගහිතපටිසන්ධිකා හි මහජ්ඣාසයා භොන්ති. දිබ්බෙසුපි ආරම්මණෙසු උප්පිලාවිනො න භොන්ති, තිපිටකචූළනාගත්ථෙරාදයො වියා'ති. අට්ඨකථායං පන - 'අයං ථෙරස්ස මනොරථො,' 'තත්ථී එත'න්ති පටික්ඛිපිත්වා 'සබ්බඤ්ඤාබොධිසත්තානං හිතුපචාරො බලවා භොති, තස්මා මෙත්තාපුබ්බහාගකාමාවචරකුසලවිපාකසොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකචිත්තෙන පටිසන්ධිං ගණ්හන්ති'ති චුත්තං.

විපාකුද්ධාරකථා

ඉදානි විපාකුද්ධාරකථාය මානිකා යපෙතබ්බා - තිපිටකචූළනාගත්ථෙරො තාව ආහ - එකාය කුසලචෙතනාය සොළස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව ද්වාදසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකමිපිති. මොරවාපිවාසී මහාදත්තත්ථෙරො පනාහ - එකාය කුසලචෙතනාය ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. එත්ථෙව දසකමග්ගොපි අහෙතුකට්ඨකමිපිති. තිපිටකමහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරො ආහ - එකාය කුසලචෙතනාය දස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති, එත්ථෙව අහෙතුකට්ඨකන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ සාකෙතපඤ්භං නාම ගණ්භිංසු. සාකෙතෙ කිර උපාසකා සාලායං නිසීදිත්වා ‘කිං නු බො එකාය චෙතනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ එකා පටිසන්ධි හොති උදාහු නානා’ති? පඤ්භං නාම සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡේතුං අසක්කොන්තා අභිධම්මිකත්ථෙරෙ උපසංඝිකම්ත්වා පුච්ඡිංසු. ථෙරා ‘යථා එකස්මා අම්බබ්ඪා එකොව අභිකුරො නික්ඛමති, එවං එකාව පටිසන්ධි හොති’ති සඤ්ඤාපෙසුං. අථෙකදිවසං ‘කිං නු බො නානාචෙතනාහි කම්මෙ ආයුහිතෙ පටිසන්ධියො නානා හොන්ති උදාහු එකා’ති? පඤ්භං සමුට්ඨාපෙත්වා නිච්ඡේතුං අසක්කොන්තා ථෙරෙ පුච්ඡිංසු. ථෙරා ‘යථා බහුසු අම්බබ්ඪඡෙසු රොපිතෙසු බහු අභිකුරා නික්ඛමන්ති, එවං බහුකාව පටිසන්ධියො හොන්ති’ති සඤ්ඤාපෙසුං.

අපරම්පි ඉමස්මිං යානෙ උස්සදකිත්තනං නාම ගහිතං. ඉමෙසඤ්භි සත්තානං ලොහොපි උස්සන්තො හොති, දොසොපි මොහොපි; අලොහොපි අදොසොපි අමොහොපි. තං නෙසං උස්සන්තභාවං කො නියාමෙතීති? පුබ්බහතු නියාමෙති. කම්මායුහනක්ඛණෙයෙව නානත්තං හොති. කථං? ‘යස්ස හි කම්මායුහනක්ඛණෙ ලොහො බලවා හොති අලොහො මන්දො, අදොසාමොහා බලවන්තො දොසමොහා මන්දා, තස්ස මන්දො අලොහො ලොහං පරියාදාතුං න සක්කොති, අදොසාමොහා පන බලවන්තො දොසමොහෙ පරියාදාතුං සක්කොන්ති. තස්මා සො තෙන කම්මෙන දින්නපටිසන්ධිවසෙන නිබ්බන්තො ලුද්ධො හොති, සුබ්බිලො අක්කොධනො, පඤ්ඤවා පන හොති චර්ජුපමඤ්ඤාණො’ති.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ ලොහදොසො බලවන්තො හොන්ති අලොහාදොසා මන්දා, අමොහො බලවා මොහො මන්දො, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දුට්ඨො ච, පඤ්ඤවා පන හොති චර්ජුපමඤ්ඤාණො දත්තාභයත්ථෙරො වීය.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ ලොහදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දන්ධො ච, සුබ්බිලකො පන හොති අක්කොධනො.

‘තථා යස්ස කම්මායුහනක්ඛණෙ තයොපි ලොහදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති අලොහාදයො මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව ලුද්ධො චෙව හොති දුට්ඨො ච මුළුහො ච.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණෙ අලොහදොසමොහා බලවන්තො හොන්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනයෙනෙව අප්පකිලෙසො හොති, දිබ්බාරම්මණම්පි දිස්වා නිච්චලො, දුට්ඨො පන හොති දන්ධපඤ්ඤො වාති.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණේ අලොභාදොසමොහා බලවත්තො හොත්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනසෙනෙව අලුද්ධො වෙව හොති, සුඛසීලකො ච, දන්ධො පන හොති.

‘තථා යස්ස කම්මායුහනක්ඛණේ අලොභදොසාමොහා බලවත්තො හොත්ති ඉතරෙ මන්දා, සො පුරිමනසෙනෙව අලුද්ධො වෙව හොති පඤ්ඤවා ච, දුට්ඨො ච පන හොති කොධනො.

‘යස්ස පන කම්මායුහනක්ඛණේ තයොපි අලොභාදයො බලවත්තො හොත්ති ලොභාදයො මන්දා, සො මහාසංඝරක්ඛිතත්ථෙරො විය අලුද්ධො අදුට්ඨො පඤ්ඤවා ච හොති’ති.

අපරමපි ඉමස්මිං යානෙ හෙතුකිත්තනං නාම ගහිතං. තිහෙතුකකම්මඤ්ඤි තිහෙතුකම්පි දුහෙතුකම්පි අහෙතුකම්පි විපාකං දෙති. දුහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකං න දෙති, ඉතරං දෙති. තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකාපි හොති, දුහෙතුකාපි; අහෙතුකා න හොති. දුහෙතුකෙන දුහෙතුකාපි හොති අහෙතුකාපි; තිහෙතුකා න හොති. අසංඛාරිකං කුසලං අසංඛාරිකම්පි සංඛාරිකම්පි විපාකං දෙති. සංඛාරිකං සංඛාරිකම්පි අසංඛාරිකම්පි විපාකං දෙති. ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙතඛිඛා. ජවනෙන තදාරම්මණං නියාමෙතඛිඛං.

ඉදානි තස්ස තස්ස ථෙරස්ස වාදෙ සොළසමග්ගාදයො වෙදිතඛිඛා. පට්ඨකාමාවචරකුසලසදිසෙන හි පට්ඨමහාවිපාකවිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස ගම්භාවාසනො නික්ඛමිත්වා සංවරාසංචරෙ පට්ඨපෙතුං සමත්ථභාවං උපගතස්ස චක්ඛුද්ධාරස්මිං ‘ඉට්ඨාරම්මණේ’ ආපාඨමාගතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඛිගෙ අනාවට්ටිතෙයෙව අතික්කමනආරම්මණානං පමාණං නත්ථි. කස්මා එවං හොති? ආරම්මණදුඛිබලතාය. අයං තාව එකො මොසවාරො.

සචෙ පන භවඛිගං ආවට්ටෙති, කිරියමනොධාතුයා භවඛිගෙ ආවට්ටිතෙ, වොට්ඨබ්බනං අපාපෙත්ථාව අන්තරා, චක්ඛුච්ඤ්ඤාණේ වා සම්පට්ඨිතෙන වා සන්තීරණේ වා යත්වා නිවත්තිස්සතීති නෙතං යානං විජ්ජති. වොට්ඨබ්බනවසෙන පන යත්වා එකං වා ද්වෙ වා විත්තානි පවත්තන්ති. තතො ආසෙවනං ලහිත්වා ජවනට්ඨානෙ යත්වා පුන භවඛිගං ඔතරති ඉදම්පි ආරම්මණදුඛිබලතාය එව හොති. අයං පන වාරො ‘දිට්ඨං විය මෙ, සුතං විය මෙ’තිආදීනි වදනකාලෙ ලබ්භති. අයම්පි දුතියො මොසවාරො.

අපරස්ස කිරියමනොධාතුයා භවඛිගෙ ආවට්ටිතෙ වීරිවිත්තානි උප්පජ්ජන්ති, ජවනං ජවති. ජවනපරියොසානෙ පන තදාරම්මණස්ස වාරො. තස්මිං අනුප්පන්නෙයෙව භවඛිගං ඔතරති. තත්ත්වායං උපමා – යථා හි නදියා ආවරණං

බන්ධිත්වා මහාමාතිකාභිමුඛෙ උදකෙ කතෙ උදකං ගන්ත්වා උභොසු තීරෙසු කෙදායෙ පුරෙත්වා අතිරෙකං කක්කටකමග්ගාදීහි පලායිත්වා පුන නදිංයෙව ඔතරති, එවමෙතං දට්ඨබ්බං. එත්ථ හි නදියං උදකස්පවත්තනකාලො විය හවඬගච්ඡිප්පවත්තනකාලො. ආවරණබන්ධනකාලො විය කිරියමනොධාතුයා හවඬගස්ස ආවට්ටනකාලො. මහාමාතිකාය උදකස්පවත්තනකාලො විය විචිචිත්තස්පවත්ති. උභොසු තීරෙසු කෙදාරපුරණං විය ජවනං. කක්කටකමග්ගාදීහි පලායිත්වා පුන උදකස්ස නදිඔතරණං විය ජවනං ජවිත්වා තදාරම්මණෙ අනුස්පන්තෙයෙව පුන හවඬගොතරණං. එවං හවඬගං ඔතරණචිත්තානම්පි ගණනපටො නත්ථි. ඉදඤ්චාපි ආරම්මණදුබ්බලතාය එව හොති. අයං තතියො මොඝවාරො.

සචෙ පන බලවාරම්මණං ආපාඨගතං හොති කිරියමනොධාතුයා හවඬගෙ ආවට්ටිතෙ චක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීහි උප්පජ්ජන්ති. ජවනට්ඨානෙ පන පට්ඨකාමාවචරකුසලචිත්තං ජවනං හුත්වා ඡසත්තවායෙ ජවිත්වා තදාරම්මණස්ස වාරං දෙති. තදාරම්මණං පතිට්ඨානමානං තංසදිසමෙව මහාවිපාකචිත්තං පතිට්ඨාති. ඉදං ද්වෙ නාමානි ලහති – පටිසන්ධිචිත්තසදිසත්තා ‘මූලහවඬග’න්ති ච, යං ජවනෙන ගහිතං ආරම්මණං තස්ස ගහිතත්තා ‘තදාරම්මණ’න්ති ච. ඉමස්මිං යානෙ චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං සම්පට්ඨිතං සන්තීරණං තදාරම්මණන්ති චත්තාරි විපාකචිත්තානි ගණනුපගාති හොන්ති.

යදා පන දුතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං දුතියවිපාකචිත්තමෙව තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදඤ්ච ද්වෙ නාමානි ලහති. පටිසන්ධිචිත්තෙන අසදිසත්තා ‘ආගන්තුකහවඬග’න්ති ච පුරිමනෙයෙනෙව ‘තදාරම්මණ’න්ති ච. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි චත්තාරි පඤ්ච හොන්ති.

යදා පන තතියකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං තතියවිපාකචිත්තං තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි චුත්තනෙයෙනෙව ‘ආගන්තුකහවඬග’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලහති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි පඤ්ච ඡ හොන්ති.

යදා පන චතුත්ථකුසලචිත්තං ජවනං හොති, තදා තංසදිසං චතුත්ථවිපාකචිත්තං තදාරම්මණං හුත්වා පතිට්ඨාති. ඉදම්පි චුත්තනෙයෙනෙව ‘ආගන්තුකහවඬග’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලහති. ඉමිනා සද්ධිං පුරිමානි ඡ සත්ත හොන්ති.

යදා පන තස්මිං ද්වාරෙ ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණං’ ආපාඨමාගච්ඡති, තත්තාපි චුත්තනෙයෙනෙව තයො මොඝවාරා ලබ්භන්ති. යස්මා පන ආරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තති තස්මා තත්ථ උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං. චතුත්තඤ්ච උපෙක්ඛාසහගතමහාකුසලජවනානං පරියොසානෙ චත්තාරි

උපෙක්ඛාසහගතමහාවිපාකචිත්තානෙව තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨහන්ති. තානිපි චූත්තනයෙනෙව ‘ආගන්තුකභවඛිගං’ ‘තදාරම්මණ’ න්ති ච ද්වෙ නාමානි ලහන්ති. ‘පිට්ඨිභවඛිගානී’ තිපි චූච්චන්ති එව. ඉති ඉමානි පඤ්ච පුරිමෙහි සත්තහි සද්ධිං ද්වාදස භොන්ති. එවං චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතද්වාරාදීසු ද්වාදස ද්වාදසානි, සමසට්ඨි භොන්ති. එවං එකාය චෙනනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ සමසට්ඨි විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ද්වාදස, සොතසානජිවිහාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති සොළස භොන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ අම්බොපමං නාම ගණ්ඨිංසු – එකො කිර පුරිසො ඵලිතම්බරුක්ඛමුලෙ සසිසං පාරුපිත්වා නිපන්තො නිද්දායති. අටෙකං අම්බපක්කං චණ්ටතො මුච්චිත්වා තස්ස කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ජමානං විය ‘ථ’ න්ති භූමියං පති. සො තස්ස සද්දෙන පබුජ්ඣත්වා උම්මිලෙන්වා ඔලොකෙසි. තතො හත්ථං පසාරෙන්වා ඵලං ගහෙන්වා මද්දිත්වා උපසිඬ්ඝිත්වා පරිභුඤ්ජී.

තත්ථ, තස්ස පුරිසස්ස අම්බරුක්ඛමුලෙ නිද්දායනකාලො විය භවඬගසමඬ්ඝිකාලො. අම්බපක්කස්ස චණ්ටතො මුච්චිත්වා කණ්ණසක්ඛලිං පුඤ්ජමානස්ස පතනකාලො විය ආරම්මණස්ස පසාදසට්ඨනකාලො. තෙන සද්දෙන පබුද්ධකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඬගස්ස ආවට්ඨිතකාලො. උම්මිලෙන්වා ඔලොකිතකාලො විය චක්ඛුචිඤ්ඤාණස්ස දස්සනකිච්චසාධනකාලො. හත්ථං පසාරෙන්වා ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සමපට්ඨිතකාලො. ගහෙන්වා මද්දිතකාලො විය විපාකමනොචිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. උපසිඬ්ඝිතකාලො විය කිරියමනොචිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වචන්ථාපිතකාලො. පරිභුත්තකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසං අනුභවිතකාලො. අයං උපමා කිං දීපෙති? ආරම්මණස්ස පසාදසට්ඨනමෙව කිච්චං. තෙන පසාදෙ සට්ඨිතෙ කිරියමනොධාතුයා භවඬගාවට්ඨනමෙව, චක්ඛුචිඤ්ඤාණස්ස දස්සනමත්තකමෙව, විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණසම්පට්ඨිතමත්තකමෙව, විපාකමනොචිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණසන්තීරණමත්තකමෙව, කිරියමනොචිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණවචන්ථාපනමත්තකමෙව කිච්චං. එකන්තෙන පන ආරම්මණරසං ජවනමෙව අනුභවතීති දීපෙති.

එත්ථ ච ‘ත්ථං භවඬගං නාම භොහි, ත්ථං ආවජ්ජනං නාම, ත්ථං දස්සනං නාම, ත්ථං සමපට්ඨිතං නාම, ත්ථං සන්තීරණං නාම, ත්ථං වොට්ඨබ්බනං නාම, ත්ථං ජවනං නාම, භොහි’ ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථී.

ඉමස්මිං පන යානෙ පඤ්චවිධං නියාමං නාම ගණ්ඨිංසු – ඛිජනියාමං උතුනියාමං කම්මනියාමං ධම්මනියාමං විත්තනියාමන්ති. තත්ථ කුලත්ථගච්ඡස්ස උත්තරග්ගභාවො, දක්ඛිණවල්ලියා දක්ඛිණතො

රුක්ඛපරිහරණං, සුරියාවට්ටපුප්ඵානං සුරියාභිමුඛභාවො, මාලුවලතාය රුක්ඛාභිමුඛගමනමෙව, නාළිකෙරස්ස මත්ථකෙ ඡිද්දසබ්භාවොති තෙසං තෙසං බීජානං තංතංසදිසඵලදානං බීජනියාමො නාම. තස්මිං තස්මිං සමයෙ තෙසං තෙසං රුක්ඛානං එකජපභාරෙනෙව පුප්ඵඵලපල්ලවග්ගහණං උතුනියාමො නාම. තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකදුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙනි. දුහෙතුකකම්මං දුහෙතුකාහෙතුකවිපාකං දෙනි, තිහෙතුකං න දෙනිති, එවං තස්ස තස්ස කම්මස්ස තංතංසදිසවිපාකදානමෙව කම්මනියාමො නාම.

අපරොපි කම්මසරික්ඛකවිපාකවසෙනෙව කම්මනියාමො හොති. තස්ස දීපනත්ථමිදං වත්ථුං කථෙන්නි – සම්මාසම්බුද්ධකාලෙ සාවත්ථියා ද්වාරගාමො ඤායි. තතො පජ්ජලිතං තිණකරළං උට්ඨන්තිවා ආකාසෙන ගච්ඡතො කාකස්ස ගීවාය පටිමුඤ්චි. සො විරවන්තො භූමියං පතිත්වා කාලමකාසි. මහාසමුද්දෙපි එකා නාවා නිව්වලා අට්ඨාසි. හෙට්ඨා කෙනචි නිරුද්ධභාවං අපස්සන්තා කාලකණ්ණිසලාකං විචාරෙසුං. සා නාවිකස්සෙව උපාසිකාය හත්ථෙ පති. තතො එකිස්සා කාරණා මා සබ්බෙ නස්සන්තු, උදකෙ නං බීජාමාති ආහංසු. නාවිකො ‘න සක්ඛිස්සාමි එතං උදකෙ උප්පිලවමානං පස්සිතු’න්ති වාලිකාසංගීවායං බන්ධාපෙත්වා බීජාපෙසි. තඬ්ඛණඤ්ඤෙව නාවා බිත්තසරො විය පක්ඛන්දි. එකො භික්ඛු ලෙණෙ වසති. මහන්තං පබ්බතකුටං පතිත්වා ද්වාරං පිදති. තං සත්තමෙ දිවසෙ සයමෙව අපගතං. සම්මාසම්බුද්ධස්ස ජෙනවනෙ නිසිදිත්වා ධම්මං කථෙන්නස්ස ඉමානි තිණි වත්ථුනි එකජපභාරෙනෙව ආරොචෙසුං. සත්ථා ‘න එතං අඤ්ඤෙහි කතං, තෙහි කතකම්මමෙව ත’න්ති අතීතං ආහරිත්වා දස්සෙන්නො ආහ –

කාකො පුරිමත්තභාවෙ මනුස්සො හුත්වා එකං දුට්ඨගොණං දමෙතුං අසක්කොන්තො ගීවාය පලාලවෙණිං බන්ධිත්වා අග්ගිං අදාසි. ගොණො තෙනෙව මතො. ඉදානි තං කම්මං එතස්ස ආකාසෙන ගච්ඡතොපි න මුච්චිතුං අදාසි. සාපි ඉත්ථි පුරිමත්තභාවෙ එකා ඉත්ථියෙව. එකො කුක්කුරො තාය පරිචිතො හුත්වා අරඤ්ඤං ගච්ඡන්තියා සද්ධිං ගච්ඡති, සද්ධිමෙවාගච්ඡති. මනුස්සා ‘නික්ඛන්තො ඉදානි අම්භාකං සුනබලුද්දකො’ති උප්පණ්ඨෙත්ති. සා තෙන අට්ඨියමානා කුක්කුරං නිචාරෙතුං අසක්කොන්ති වාලිකාසංගීවායං බන්ධිත්වා උදකෙ බිපි. තං කම්මං තස්සා සමුද්දමජ්ඣෙ මුච්චිතුං නාදාසි. සොපි භික්ඛු පුරිමත්තභාවෙ ගොපාලකො හුත්වා බීලං පට්ඨියාය ගොධාය සාබ්භච්ඡිමුට්ඨියා ද්වාරං ථකෙසි. තතො සත්තමෙ දිවසෙ සයං ආගන්ත්වා විවරි. ගොධා කම්පමානා නික්ඛමි. කරුණාය තං න මාරෙසි. තං කම්මං තස්ස පබ්බතන්තරං පටිසිත්වා නිසින්නස්ස මුච්චිතුං නාදාසිති. ඉමානි තිණි වත්ථුනි සමොධානෙත්වා ඉමං ගාථමාහ –

“න අන්තලික්ඛෙ න සමුද්දමජ්ඣෙ,
න පබ්බතානං විවරං පටිස්ස;

න විජ්ජතෙ සො ජගතිජ්ජදෙසො,

යත්ථට්ඨිතො මුච්චෙය්‍ය පාපකම්මා'ති. (ධ. ප. 127) ;

අයම්පි කම්මනියාමොයෙව නාම. අඤ්ඤානිපි එවරුපානි වත්ථුනි කථෙතබ්බානි.

බොධිසත්තානං පන පටිසන්ධිග්ගහණේ, මාතුකුච්ඡිතො නික්ඛමනෙ, අභිසම්බොධියං තථාගතස්ස ධම්මවක්කප්පවත්තනෙ, ආයුසංඛාරස්ස ඔස්සජ්ජනෙ, පරිනිබ්බානෙ ච දසසහස්සවක්කවාලකම්පනං ධම්මනියාමො නාම.

ආරම්මණෙන පන පසාදෙ සට්ඨිතෙ 'ත්වං ආවජ්ජනං නාම හොභි...පෙ.... ත්වං ජවනං නාම හොභි'ති කොචි කත්තා වා කාරෙතා වා නත්ථි, අත්තනො අත්තනො පන ධම්මතාය එව ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ඨිතකාලතො පටියාය කිරියමනොධාතුචිත්තං භවංගං ආවට්ටෙති, වක්ඛුච්ඤ්ඤාණං දස්සනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොධාතු සම්පට්ඨිජනකිච්චං සාධෙති, විපාකමනොච්ඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණකිච්චං සාධෙති, කිරියමනොච්ඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනකිච්චං සාධෙති, ජවනං ආරම්මණරසං අනුභවතිති අයං චිත්තනියාමො නාම. අයං ඉධ අධිජ්ජෙතො.

සසංඛාරිකතිහෙතුකකුසලෙනාපි උපෙක්ඛාසහගතෙහි අසංඛාරිකසසංඛාරිකකුසලචිත්තෙහිපි කම්මෙ ආයුහිතෙ තංසදිසවිපාකචිත්තෙහි ආදිත්තාය පටිසන්ධියා එසෙව නයො. උපෙක්ඛාසහගතද්වයෙ පන පයමං 'ඉට්ඨමජ්ඣක්කාරම්මණවසෙන' පවත්ති. දස්සෙත්වා පච්ඡා 'ඉට්ඨාරම්මණවසෙන' දස්සෙතබ්බා.

එවම්පි එකෙකස්මිං ද්වාරෙ ද්වාදස ද්වාදස හුත්වා සමසට්ඨි හොත්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන සොලස විපාකචිත්තානි උජ්ජජ්ජන්ති.

ඉමස්මිං යානෙ පඤ්චඋච්ඡුනාලියන්තොපමං නාම ගණ්ඨිංසු. උච්ඡුපිළනසමයෙ කිර එකස්මා ගාමා එකාදස යන්තවාහා නික්ඛමිත්වා එකං උච්ඡුචාටං දිස්වා තස්ස පරිපක්කභාවං ඤත්වා උච්ඡුසාමිකං උපසංඝාමිත්වා 'යන්තවාහා මය'න්ති ආරොවෙසුං. සො 'අහං තුම්හෙයෙව පරියෙසාමි'ති උච්ඡුසාලං තෙ ගහෙත්වා අගමාසි. තෙ තත්ථ නාලියන්තං සජ්ජෙත්වා 'මයං එකාදස ජනා, අපරම්පි එකං ලද්ධං වට්ටති, වෙනනෙන ගණ්ඨා'ති ආහංසු. උච්ඡුසාමිකො 'අහමෙව සභායො හවිස්සාමි'ති උච්ඡුනං සාලං පුරාපෙත්වා තෙසං සභායො අහොසි. තෙ අත්තනො අත්තනො කිච්චානි කත්වා, එතෙතපාවකෙන උච්ඡුරසෙ පක්කෙ, ගුලබන්ධකෙන බද්ධෙ, උච්ඡුසාමිකෙන තුලයිත්වා භාගෙසු දිත්තෙසු, අත්තනො අත්තනො භාගං ආදාය උච්ඡුසාලං

සාමිකස්ස පටිච්ඡාපෙත්වා, එතෙනෙව උපායෙන අපරාසුපි චතුසු සාලාසු කම්මං කත්වා පක්කම්ඃසු.

තත්ථ පඤ්ච යන්තසාලා විය පඤ්ච පසාදා දට්ඨබ්බා. පඤ්ච උච්ඡ්වාටා විය පඤ්ච ආරම්මණානි. එකාදස විවරණකයන්තවාහා විය එකාදස විපාකචිත්තානි. පඤ්ච උච්ඡ්වාලාසාමිනො විය පඤ්චවිඤ්ඤාණානි. පට්ඨකසාලායං සාමිකෙන සද්ධිං ද්වාදසන්තං ජනානං එකතොව හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්තං විපාකචිත්තානං චක්ඛුච්ඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා චක්ඛුද්වාරෙ රූපාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පට්ච්ඡනකාලො විය චක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසංඛිකන්තිඅකරණං. දුතිය තතිය චතුත්ථ පඤ්චමසාලාය ද්වාදසන්තං එකතො හුත්වා කතකම්මානං භාගග්ගහණකාලො විය එකාදසන්තං විපාකචිත්තානං කායවිඤ්ඤාණෙන සද්ධිං එකතො හුත්වා කායද්වාරෙ ථොට්ඨබ්බාරම්මණෙ සකසකකිච්චකරණකාලො. සාලාසාමිකස්ස සාලාය සම්පට්ච්ඡනකාලො විය කායවිඤ්ඤාණස්ස ද්වාරසංඛිකන්තිඅකරණං වෙදිතබ්බං. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන පටිසන්ධි තිහෙතුකා හොතීති වාරො කට්ඨො. යා පන තෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොති, සා පටිච්ඡන්තාව හුත්වා ගතා.

ඉදානි දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකා පටිසන්ධි හොතීති වාරො කට්ඨෙතබ්බො. දුහෙතුකෙන හි සොමනස්සසහගතඅසංඛාරිකචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ තංසදිසෙනෙව දුහෙතුකවිපාකචිත්තෙන ගහිතපටිසන්ධිකස්ස චුත්තනයෙනෙව චක්ඛුද්වාරෙ ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාඨමාගතෙ තයො මොසවාරා. දුහෙතුකසොමනස්සසහගතඅසංඛාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව මූලභවච්ඡගසංඛාරං තදාරම්මණං. සංඛාරිකජවනාවසානෙ තංසදිසමෙව ආගන්තුකභවච්ඡගසංඛාරං තදාරම්මණං. ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ’ ද්විත්තං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අවසානෙ තාදිසානෙව ද්වෙ තදාරම්මණානි උප්පජ්ජන්ති. ඉධ එකෙකස්මිං ද්වාරෙ අට්ඨ අට්ඨ කත්වා සමචන්තාලීස විත්තානි. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ අට්ඨ, සොතසානජීවිහාකායවිඤ්ඤාණානි චත්තාරීති ද්වාදස හොන්ති. එවං එකාය වෙනතාය කම්මෙ ආයුහිතෙ ද්වාදස විපාකචිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අම්බොපමපඤ්චනියාමකථා පාකතිකා එව. දුහෙතුකසෙසවිත්තත්තයසදිසවිපාකෙන ගහිතපටිසන්ධිකෙපි එසෙව නයො. යන්තවාහොපමාය පනෙත්ථ සත්ත යන්තවාහා. තෙහි තත්ථ යන්තෙ නාම සජ්ජිතෙ සාලාසාමිකං අට්ඨමං කත්වා චුත්තනයානුසාරෙන යොජනා වෙදිතබ්බා. එත්තාවතා දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපටිසන්ධි හොතීති වාරො කට්ඨො.

ඉදානි අහෙතුකපටිසන්ධිකථා හොති — චතුත්තඤ්ඨි
දුහෙතුකකුසලචිත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ

කුසලවිපාක උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුවිත්තෙන
ගහිතපටිසන්ධිකස්ස පටිසන්ධි කම්මසදිසාති න චත්තඛ්ඛා. කම්මඤ්ඤි දුහෙතුකං
පටිසන්ධි අහෙතුකා. තස්ස වුඨ්ඨිප්පත්තස්ස චක්ඛුද්ද්වාරෙ
'ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ' ආපාට්ඨාගතෙ පුරිමනයෙනෙව තයො මොසවාරා
වෙදිතඛ්ඛා. චතුත්තං පන දුහෙතුකකුසලවිත්තානං අඤ්ඤතරජවනස්ස
පරියොසානෙ අහෙතුකවිත්තං තදාරම්මණභාවෙන පතිට්ඨාති. තං
'මූලභවඨිගං' 'තදාරම්මණ'න්ති ද්වෙ නාමාති ලභති. එවමෙත්ථ
චක්ඛුවිඤ්ඤාණං සම්පට්ඨිතං උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං තදාරම්මණමිපි
උපෙක්ඛාසහගතමෙවාති තෙසු එකං ගහෙත්වා ගණනුපගාති තීණෙව භොන්ති.

'ඉට්ඨාරම්මණෙ' පන සන්තීරණමිපි තදාරම්මණමිපි
සොමනස්සසහගතමෙව. තෙසු එකං ගහෙත්වා පුරිමාති තීණි චත්තාරි භොන්ති.
එවං පඤ්චස්ස ද්වාරෙස්ස චත්තාරි චත්තාරි කත්වා එකාය වෙනනාය කම්මෙ
ආයුහිතෙ වීසති විපාකවිත්තාති උප්පජ්ජන්තිති වෙදිතඛ්ඛාති.
අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්ද්වාරෙ චත්තාරි
සොතසානජීවිහාකායවිඤ්ඤාණාති චත්තාරීති අට්ඨ භොන්ති. ඉදං
'අහෙතුකට්ඨකං' නාම. ඉදං මනුස්සලොකෙන ගහිතං.

චතුස්ස පන අපායෙස්ස පවත්තෙ ලබ්භති. යදා හි මහාමොග්ගල්ලානත්ථෙරො
නිරයෙ පදුමං මාපෙත්වා පදුමකණ්ණිකාය නිසින්නො නෙරයිකානං ධම්මකථං
කථෙසී, තදා තෙසං ථෙරං පස්සන්තානං කුසලවිපාකං චක්ඛුවිඤ්ඤාණං
උප්පජ්ජති. සද්දං සුණන්තානං සොතවිඤ්ඤාණං, චන්දනවතෙ දිවාචිහාරං
නිසිදිත්වා ගතස්ස විවරගන්ධසායනකාලෙ සාතවිඤ්ඤාණං, නිරයග්ගිං
නිබ්බාපෙතුං දෙවං වස්සාපෙත්වා පානියදානකාලෙ ජීවිහාවිඤ්ඤාණං,
මන්දමන්දවාතසමුට්ඨාපනකාලෙ කායවිඤ්ඤාණන්ති එවං චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීති
පඤ්ච, එකං සම්පට්ඨිතං, ද්වෙ සන්තීරණානීති අහෙතුකට්ඨකං ලබ්භති.
නාගස්සපණ්ණවෙමානිකපෙතානමිපි අකුසලෙන පටිසන්ධි භොති. පවත්තෙ
කුසලං විපච්චති. තථා චක්කවත්තිනො මඨිගලහත්ථිඅස්සාදීනං. අයං තාව
'ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙස්ස' කුසලජවනවසෙන කථාමග්ගො.

'ඉට්ඨාරම්මණෙ' පන චතුස්ස සොමනස්සසහගතාකුසලවිත්තෙස්ස ජවිතෙස්ස
කුසලවිපාකං සොමනස්සසහගතාහෙතුකවිත්තං තදාරම්මණං භොති.
'ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ' චතුස්ස උපෙක්ඛාසහගතලොභසම්පයුත්තෙස්ස
ජවිතෙස්ස කුසලවිපාකං උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකවිත්තං තදාරම්මණං භොති. යං
පන 'ජවනෙන තදාරම්මණං නියමෙතඛ්ඛ'න්ති වුත්තං තං කුසලං සන්ධාය
වුත්තන්ති වෙදිතඛ්ඛං. දොමනස්සසහගතජවනානන්තරං තදාරම්මණං
උප්පජ්ජමානං කිං උප්පජ්ජති?
අකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුවිත්තං උප්පජ්ජති.

ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතීති? ආවජ්ජනඤ්චෙව වොට්ඨබ්බනඤ්ච. ආවජ්ජනෙන හි යොනියො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන යොනියො වචත්ථාපිතෙ ජවනං අකුසලං භවිස්සතීති අට්ඨානමෙතං. ආවජ්ජනෙන අයොනියො ආවට්ටිතෙ වොට්ඨබ්බනෙන අයොනියො වචත්ථාපිතෙ ජවනං කුසලං භවිස්සතීති අට්ඨානමෙතං. උභයෙන පන යොනියො ආවට්ටිතෙ වචත්ථාපිතෙ ච ජවනං කුසලං හොති, අයොනියො අකුසලත්ති වෙදිතබ්බං.

‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ පන කඨිබ්බතො උද්ධතස්ස ච තදාරම්මණං කිං හොතීති? ඉට්ඨාරම්මණස්මිං කඨිබ්බතු වා මා වා, උද්ධතො වා හොතු මා වා, කුසලවිපාකාහෙතුකසොමනස්සචිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති, ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ’ ‘කුසලවිපාකාහෙතුකඋපෙක්ඛාසහගත’න්ති, අයං පනෙත්ථ සඨබ්බෙපතො අත්ථදීපතො මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදො නාම. සොමනස්සසහගතස්මිඤ්චි ජවනෙ ජවිතෙ පඤ්ච තදාරම්මණානි ගවෙසිතබ්බානීති. උපෙක්ඛාසහගතස්මිං ජවනෙ ජවිතෙ ඡ ගවෙසිතබ්බානීති.

අථ යදා සොමනස්සසහගතපටිසන්ධිකස්ස පවත්තෙ ඤානං නිබ්බත්තෙත්වා පමාදෙන පරිහීනජ්ඣානස්ස ‘පණිතධම්මො මෙ නට්ඨො’ති පච්චචෙක්ඛතො විජ්ජපටිසාරවසෙන දොමනස්සං උජ්ජජ්ජති, තදා කිං උජ්ජජ්ජති? ‘සොමනස්සානන්තරඤ්චි දොමනස්සං දොමනස්සානන්තරඤ්ච සොමනස්සං’ පට්ඨානෙ පටිසිද්ධං. මහග්ගතධම්මං ආරබ්භ ජවනෙ ජවිතෙ තදාරම්මණමිති තත්ථෙව පටිසිද්ධන්ති? කුසලවිපාකා වා අකුසලවිපාකා වා උපෙක්ඛාසහගතාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උජ්ජජ්ජති, කිමස්සා ආවජ්ජනන්ති? ‘භවඨිගාවජ්ජනානං විය නත්ථස්සා ආවජ්ජනකිච්ච’න්ති. ‘එතානි තාව අත්තතො නින්තත්තා ච විණ්ණත්තා ච සමුදාවාරත්තා ච උජ්ජජ්ජන්තු, අයං කථං උජ්ජජ්ජති’ති? ‘යථා නිරොධස්ස අනන්තරපච්චයං නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනං, නිරොධා වුට්ඨහන්තස්ස ඵලසමාපත්තිචිත්තං, අරියමග්ගචිත්තං, මග්ගානන්තරානි ඵලචිත්තානි, ඵලං අසන්තෙපි ආවජ්ජනෙ, නින්තවිණ්ණසමුදාවාරභාවෙන උජ්ජජ්ජති. විනා හි ආවජ්ජනෙන චිත්තං උජ්ජජ්ජති, ආරම්මණෙන පන විනා නුජ්ජජ්ජති’ති. ‘අථ කිමස්සාරම්මණ’න්ති? ‘රූපාදීසු පරිත්තධම්මෙසු අඤ්ඤතරං. එතෙසු හි යදෙව තස්මිං සමයෙ ආපාඨමාගතං හොති, තං ආරබ්භ එතං චිත්තං උජ්ජජ්ජති’ති වෙදිතබ්බං.

ඉදානි සබ්බෙසමිති එතෙසං චිත්තානං පාකට්ඨාවත්ථං අයං පකිණ්ණකන යො වුත්තො –

සුත්තං දොවාරිකො ව, ගාමිල්ලො අම්බො කොලියකෙන ව;
ජවිචන්ධො පීඨසජ්ජි ව, විසයග්ගාහො ව උපනිස්සයමත්ථසොති.

තත්ථ ‘සුත්ත’න්ති, එකො පන්ථමක්කටකො පඤ්චස්ස දිසාස්ස සුත්තං පසාරෙත්වා ඡාලං කත්වා මජ්ඣේ නිපජ්ජති. පයමදිසාය පසාරිතස්සත්තෙ පාණකෙන වා පටඬිගෙන වා මක්ඛිකාය වා පහටෙ නිපන්නට්ඨානතො චලිත්වා නික්ඛමිත්වා සුත්තානුසාරෙන ගත්ත්වා තස්ස යුසං පිචිත්වා පුනආගන්ත්වා තත්ථෙව නිපජ්ජති. දුතියදිසාදිස්ස පහටකාලෙපි එවමෙව කරොති.

තත්ථ පඤ්චස්ස දිසාස්ස පසාරිතස්සත්තං විය පඤ්චපසාදා. මජ්ඣේ නිපන්නමක්කටකො විය චිත්තං. පාණකාදිහි සුත්තසට්ඨකාලො විය ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ඨකාලො. මජ්ඣේ නිපන්නමක්කටකස්ස චලනං විය පසාදසට්ඨකං ආරම්මණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවඬිගස්ස ආවට්ඨකාලො. සුත්තානුසාරෙන ගමනකාලො විය විචිචිත්තස්සචත්ති. සීසෙ විජ්ඣිත්වා යුසපිචනං විය ජවනස්ස ආරම්මණෙ ජවිතකාලො. පුනආගන්ත්වා මජ්ඣේ නිපජ්ජනං විය චිත්තස්ස භද්දයවත්ථුමෙව නිස්සාය පවත්තනං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්මණෙන පසාදෙ සට්ඨිතෙ පසාදවත්ථුකචිත්තතො භද්දරූපවත්ථුකචිත්තං පයමතරං උජ්ජජ්ජතිති දීපෙති. එකෙකං ආරම්මණං ද්විස්ස ද්විස්ස ද්වාරෙස්ස ආපාට්මාගච්ඡතිතිපි.

‘දොවාරිකො’ති, එකො රාජා සයනගතො නිද්දායති. තස්ස පරිවාරකො පාදෙ පරිමජ්ජන්තො නිසීදි. ඛධිරදොවාරිකො ද්වාරෙ ධීතො. තයො පටිභාරා පටිපාටියා ධීතා. අථෙකො පච්චන්තවාසී මනුස්සො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරං ආකොටෙසි. ඛධිරදොවාරිකො සද්දං න සුණාති. පාදපරිමජ්ජකො සඤ්ඤං අදාසි. තාය සඤ්ඤාය ද්වාරං විවරිත්වා පස්සි. පයමපටිභාරො පණ්ණාකාරං ගහෙත්වා දුතියස්ස අදාසි, දුතියො තතියස්ස, තතියො රඤ්ඤො. රාජා පරිභුඤ්ජී.

තත්ථ සො රාජා විය ජවනං දට්ඨබ්බං. පාදපරිමජ්ජකො විය ආවජ්ජනං. ඛධිරදොවාරිකො විය චක්ඛුච්ඤ්ඤාණං. තයො පටිභාරා විය සම්පට්ච්ඡනාදීති තිණි විචිචිත්තානි. පච්චන්තවාසීතො පණ්ණාකාරං ආදාය ආගන්ත්වා ද්වාරාකොටනං විය ආරම්මණස්ස පසාදසට්ඨනං. පාදපරිමජ්ජකෙන සඤ්ඤාය දින්නකාලො විය කිරියමනොධාතුයා භවඬිගස්ස ආවට්ඨකාලො. තෙන දින්නසඤ්ඤාය ඛධිරදොවාරිකස්ස ද්වාරවිවරණකාලො විය චක්ඛුච්ඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණෙ දස්සනකිච්චසාධනකාලො. පයමපටිභාරෙන පණ්ණාකාරස්ස ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පට්ච්ඡිතකාලො. පයමෙන දුතියස්ස දින්නකාලො විය විපාකමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. දුතියෙන තතියස්ස දින්නකාලො විය කිරියමනොච්ඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වචන්ථාපිතකාලො. තතියෙන රඤ්ඤො දින්නකාලො විය වොට්ඨබ්බනෙන

ජවනස්ස නියාදිතකාලො. රඤ්ඤො පරිභොගකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසානුභවනකාලො.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? ආරම්මණස්ස පසාදසට්ටමත්තනමෙව කිච්චං, කිරියමනොධාතුයා භවඬගාවට්ටනමත්තමෙව, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං දස්සනසම්පට්ච්ඡනසන්තීරණවචන්ථාපනමත්තනෙනෙව කිච්චාති. එකන්තෙන පන ජවනමෙව ආරම්මණරසං අනුභොගීති දීපෙති.

‘ගාමීල්ලො’ති, සම්බහුලා ගාමදාරකා අන්තරවිථියං පංසුකීලං කීළන්ති. තත්ථෙකස්ස භත්ථෙකභාපණො පටිභඤ්ඤි. යො ‘මය්හං භත්ථෙ පටිභතං, කිං නු ඛො එත’න්ති ආහ. අථෙකො ‘පණ්ඩරං එත’න්ති ආහ. අපරො සහ පංසුනා ගාල්හං ගණ්හි. අඤ්ඤො ‘පුටුලං චතුරස්සං එත’න්ති ආහ. අපරො ‘කභාපණො එසො’ති ආහ. අථ නං ආහරිත්වා මාතු අදාසි. සා කම්මෙ උපනෙසි.

තත්ථ සම්බහුලානං දාරකානං අන්තරවිථියං කීළන්තානං නිසින්නකාලො විය භවඬගචිත්තජ්ජවත්ති දට්ඨබ්බො. කභාපණස්ස භත්ථෙ පටිභතකාලො විය ආරම්මණෙන පසාදස්ස සට්ටිතකාලො. ‘කිං නු ඛො එත’න්ති චුත්තකාලො විය තං ආරම්මණං ගහෙත්වා කිරියමනොධාතුයා භවඬගස්ස ආවට්ටිතකාලො. ‘පණ්ඩරං එත’න්ති චුත්තකාලො විය චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන දස්සනකිච්චස්ස සාධිතකාලො. සහ පංසුනා ගාල්හං ගහිතකාලො විය විපාකමනොධාතුයා ආරම්මණස්ස සම්පට්ච්ඡිතකාලො. ‘පුටුලං චතුරස්සං එත’න්ති චුත්තකාලො විය විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස සන්තීරණකාලො. ‘එසො කභාපණො’ති චුත්තකාලො විය කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා ආරම්මණස්ස වචන්ථාපිතකාලො. මාතරා කම්මෙ උපනීතකාලො විය ජවනස්ස ආරම්මණරසානුභවනං වෙදිතබ්බං.

ඉදං ඔපම්මං කිං දීපෙති? කිරියමනොධාතු අදිස්වාච භවඬගං ආවට්ටෙති, විපාකමනොධාතු අදිස්වාච සම්පට්ච්ඡති, විපාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාච සන්තීරෙති, කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු අදිස්වාච වචන්ථාපෙති, ජවනං අදිස්වාච ආරම්මණරසං අනුභොගීති. එකන්තෙන පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණමෙව දස්සනකිච්චං සාධෙතීති දීපෙති.

‘අම්බො කොලියකෙන වා’ති, ඉදං හෙට්ඨා චුත්තං අම්බොපමඤ්ච උච්ඡුසාලාසාමිකොපමඤ්ච සන්ධාය චුත්තං.

‘ජවචන්ධො පිට්ඨසජ්ජි වා’ති, උභොපි කිර තෙ නගරද්වාරෙ සාලායං නිසිදිංසු. තත්ථ පිට්ඨසජ්ජි ආහ – ‘හො අන්ධක, කස්මා ත්වං ඉධ සුස්සමානො විවරසි, අසුකො පදෙසො සුභික්ඛො ඛභ්වන්නපානො, කිං තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං න වට්ටතී’ති? ‘මය්හං තාව තයා ආචික්ඛිතං, තුය්හං පන තත්ථ ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතුං කිං න වට්ටතී’ති? ‘මය්හං ගන්තුං පාදා නත්ථී’ති.

‘මය්හම්පි පස්සිතුං චක්ඛුනි නත්ථි’ති. ‘යදි එවං, තච පාදා භොන්තු, මම චක්ඛුනි’ති උභොපි ‘සාධු’ති සම්පට්ඨිත්වා ජච්චන්ධො පීඨසජ්ජිං. ඛන්ධං ආරොපෙසි. සො තස්ස ඛන්ධෙ නිසිදිත්වා වාමභත්ථෙතස්ස සීසං පරික්ඛිපිත්වා දක්ඛිණභත්ථෙත ‘ඉමස්මිං යානෙ මූලං ආවරිත්වා යීතං, ඉමස්මිං පාසාණො, වාමං මුඤ්ච දක්ඛිණං ගණ්භ, දක්ඛිණං මුඤ්ච වාමං ගණ්භා’ති මග්ගං නියමෙත්වා ආවික්ඛති. එවං ජච්චන්ධස්ස පාදා පීඨසජ්ජස්ස චක්ඛුනිති උභොපි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිංසු.

තත්ථ ජච්චන්ධො විය රූපකායො, පීඨසජ්ජි විය අරූපකායො. පීඨසජ්ජිනා විනා ජච්චන්ධස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාහිසංඛාරස්ස අනිබ්බත්තිතකාලො විය රූපස්ස අරූපෙන විනා ආදානගහණචොපනං පාපෙනුං අසමත්ථතා. ජච්චන්ධෙන විනා පීඨසජ්ජස්ස දිසං ගන්තුං ගමනාහිසංඛාරස්ස අප්පචන්තනං විය පඤ්චවොකාරො රූපං, විනා අරූපස්ස අප්පචන්ති. ද්විත්තම්පි සම්පයොගෙන ඉච්ඡිතට්ඨානං ගන්ත්වා සුඛෙන ජීවිතකාලො විය රූපාරූපධම්මානං අඤ්ඤමඤ්ඤයොගෙන සබ්බකිච්චෙසු පචත්තිසම්භාවොති. අයං පඤ්ඤො පඤ්චවොකාරභවවසෙන කථිතො.

‘විසයග්ගාභො’ වානි, චක්ඛු රූපවිසයං ගණ්භාති. සොතාදීනි සද්දාදිවිසයෙ.

‘උපනිස්සයමත්ථසො’ති, ‘උපනිස්සයතො’ ව ‘අත්ථතො’ ව. තත්ථ අසම්භින්නත්තා චක්ඛුස්ස, ආපාඨගතත්තා රූපානං, ආලොකසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ මතස්සාපි චක්ඛු සම්භින්නං භොති. ජීවතො නිරුද්ධම්පි, පිත්තෙන වා සෙම්භෙන වා රුහිරෙන වා පලිබුද්ධම්පි, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පච්චයො භවිතුං අසක්කොන්තං ‘සම්භින්නං’ නාම භොති. සක්කොන්තං අසම්භින්නං නාම. සොතාදීසුපි එසෙව නයො. චක්ඛුස්මිං පන අසම්භින්නෙපි බහිද්ධා රූපාරම්මණෙ ආපාඨං අනාගච්ඡන්තෙ චක්ඛුවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජති. තස්මිං පන ආපාඨං ආගච්ඡන්තෙපි ආලොකසන්නිස්සයෙ අසති නුප්පජ්ජති. තස්මිං සන්නෙපි කිරියමනොධාතුයා භවඬගෙ අනාවට්ටිතෙ නුප්පජ්ජති. ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජති. එවං උප්පජ්ජමානං සම්පයුත්තධම්මෙහි සද්ධිංයෙව උප්පජ්ජති. ඉති ඉමෙ චත්තාරො පච්චයෙ ලහිත්වා උප්පජ්ජති චක්ඛුවිඤ්ඤාණං (ම. නි. 1.306 ථොකං විසදිසං).

අසම්භින්නත්තා සොතස්ස, ආපාඨගතත්තා සද්දානං, ආකාසසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුහි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති සොතවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘ආකාසසන්නිස්සිත’න්ති ආකාසසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. න හි පිහිතකණ්ණවිජ්ද්දස්ස සොතවිඤ්ඤාණං පචත්තිති. සෙසං පුරිමනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. යථා චෙත්ථ එවං ඉතො පරෙසුපි. විසෙසමත්තං පන චක්ඛාම.

අසම්භින්නත්තා ඝාතස්ස, ආපාඨගතත්තා ගන්ධානං, වායොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුභි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ඝාතවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘වායොසන්නිස්සිත’න්ති ඝාතබ්ලං වායුමිභි පච්චසන්නෙයෙව උප්පජ්ජති, තස්මිං අසති නුප්පජ්ජතිති අත්ථො.

අසම්භින්නත්තා ජීවිහාය, ආපාඨගතත්තා රසානං, ආපොසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුභි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති ජීවිහාවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘ආපොසන්නිස්සිත’න්ති ජීවිහානෙමනං ආපං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න විනා තෙන. සුක්ඛජීවිහානඤ්ඤි සුක්ඛබාදනීයෙ ජීවිහාය යපිතෙපි ජීවිහාවිඤ්ඤාණං නුප්පජ්ජතෙව.

අසම්භින්නත්තා කායස්ස, ආපාඨගතත්තා ථොට්ඨබ්බානං, පථවිසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුභි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති කායවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘පථවිසන්නිස්සිත’න්ති කායපසාදපච්චයං පථවිසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. කායද්වාරස්මිඤ්ඤි බහිද්ධාමහාභූතාරම්මණං අජ්ඣත්තිකං කායපසාදං සට්ඨන්තො පසාදපච්චයෙසු මහාභූතෙසු පටිභඤ්ඤති.

අසම්භින්නත්තා මනස්ස, ආපාඨගතත්තා ධම්මානං, චත්ථුසන්නිස්සිතං, මනසිකාරහෙතුකං චතුභි පච්චයෙහි උප්පජ්ජති මනොවිඤ්ඤාණං, සද්ධිං සම්පයුත්තධම්මෙහි. තත්ථ ‘මනො’ති භවඬගචිත්තං. තං නිරුද්ධම්පි, ආවජ්ජනචිත්තස්ස පච්චයො භවිතුං අසමත්ථං මන්දථාමගතමෙව පවත්තමානම්පි, සම්භින්නං නාම හොති. ආවජ්ජනස්ස පන පච්චයො භවිතුං සමත්ථං අසම්භින්නං නාම. ‘ආපාඨගතත්තා ධම්මාන’න්ති ධම්මාරම්මණෙ ආපාඨගතෙ. ‘චත්ථුසන්නිස්සිත’න්ති භද්දවත්ථුසන්නිස්සයං ලද්ධාව උප්පජ්ජති, න තෙන විනා. අයම්පි පඤ්ඤා පඤ්චවොකාරභවං සන්ධාය කථිතො. ‘මනසිකාරහෙතුක’න්ති කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා භවඬගෙ ආවට්ටිතෙයෙව උප්පජ්ජතිති අත්ථො. අයං තාව ‘උපනිස්සයමත්ථසො’ති එත්ථ උපනිස්සයවණ්ණනා.

‘අත්ථතො’ පන චක්ඛු දස්සනත්ථං, සොතං සවනත්ථං, ඝාතං ඝායනත්ථං, ජීවිහා සායනත්ථා, කායො චූසනත්ථො, මනො විජානනත්ථො. තත්ථ දස්සනං අත්ථො අස්ස. තඤ්ඤි තෙන නිප්ථාදෙනබ්බන්ති දස්සනත්ථං. සෙසෙසුපි එසෙව නයො. එත්තාවතා තිපිටකවූළුනාගත්ථෙරවාදෙ සොළසකමග්ගො නිට්ඨිතො, සද්ධිං ද්වාදසකමග්ගෙන වෙව අහෙතුකට්ඨකෙන වාති.

ඉදානි මොරවාපිවාසිමහාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගකථා හොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්ඤාඋප්පදකිත්තනහෙතුකිත්තනානි පාකතිකානෙව. අයං පන ථෙරො අසඬබාරිකසසඬබාරිකෙසු දොසං දිස්වා ‘අසඬබාරිකං අසඬබාරිකමෙව

විපාකං දෙනි, නො සසඬ්ඛාරිකං; සසඬ්ඛාරිකම්පි සසඬ්ඛාරිකමෙව නො අසඬ්ඛාරික'න්ති ආහ. ජවනෙන වෙස චිත්තනියාමං න කපෙති. ආරම්මණෙන පන වෙදනානියාමං කපෙති. තෙනස්ස විපාකද්ධාරො ද්වාදසකමග්ගො නාම ජාතො. දසකමග්ගොපි, අහෙතුකට්ඨකම්පි එත්තෙව පට්ටයං.

තත්ත්වයං නයො - සොමනස්සසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකචිත්තෙන හි කම්මෙ ආයුහිතෙ තාදිසෙනෙව විපාකචිත්තෙන ගහිතපට්ඨසන්ධිකස්ස වුඬ්ඨිප්පත්තස්ස වක්ඛුද්ධාරො 'ඉට්ඨාරම්මණෙ' ආපාඨගතෙ හෙට්ඨා වුත්තනසෙනෙව තයො මොසචාරා හොන්ති. තස්ස කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො චත්තාරි, කිරියතො පඤ්චාති ඉමෙසං තෙරසන්තං චිත්තානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙ තදාරම්මණං පතිට්ඨහමානං. සොමනස්සසහගතඅසඬ්ඛාරිකතිහෙතුකචිත්තම්පි දුහෙතුකචිත්තම්පි පතිට්ඨාති. එවමස්ස වක්ඛුද්ධාරො වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනි තිණි, තදාරම්මණානි ද්වෙති, පඤ්ච ගණනුපගචිත්තානි හොන්ති.

ආරම්මණෙන පන වෙදනං පරිවත්තෙත්වා කුසලතො චතුන්තං, අකුසලතො චතුන්තං, කිරියතො චතුන්තන්ති, ද්වාදසන්තං උපෙක්ඛාසහගතචිත්තානං අඤ්ඤතරෙන ජවිතාවසානෙ උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකවිපාකම්පි දුහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකවිපාකම්පි තදාරම්මණං හුත්වා උප්පජ්ජති. එවමස්ස වක්ඛුද්ධාරො උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉමානි ද්වෙ තදාරම්මණානිති, තිණි ගණනුපගචිත්තානි හොන්ති. තානි පුරිමෙහි පඤ්චහි සද්ධිං අට්ඨ. සොතද්ධාරාදිසුපි අට්ඨ අට්ඨාති එකාය වෙනනාය කම්මෙ ආයුහිතෙ සමචත්තාලීස චිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන වක්ඛුද්ධාරො අට්ඨ, සොතච්ඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරීති, ද්වාදස හොන්ති. තත්ථ 'මූලභවඬ්ඛතා' 'ආගන්තුකභවඬ්ඛතා' 'අම්බොපමනියාමකථා' ව වුත්තනසෙනෙව වෙදිතබ්බා.

සොමනස්සසහගතතිහෙතුකසසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙපි උපෙක්ඛාසහගතතිහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙපි එසෙව නයො. තත්ථ යන්තොපමාපි එත්ථ පාකතිකා එව. එත්තාවතා තිහෙතුකකම්මෙන තිහෙතුකපට්ඨසන්ධි හොතීති වාරො කටීතො. තිහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපට්ඨසන්ධි හොතීති වාරො පන පට්ඨිජන්තො හුත්වා ගතො.

ඉදානි දුහෙතුකකම්මෙන දුහෙතුකපට්ඨසන්ධිකථා හොති. සොමනස්සසහගතදුහෙතුකඅසඬ්ඛාරිකචිත්තෙන හි කම්මෙ ආයුහිතෙ තාදිසෙනෙව විපාකචිත්තෙන ගහිතපට්ඨසන්ධිකස්ස වුඬ්ඨිප්පත්තස්ස වක්ඛුද්ධාරො ඉට්ඨාරම්මණෙ ආපාඨගතෙ හෙට්ඨා වුත්තනසෙනෙව තයො

මොසවාරා හොත්ති. දුභෙතුකස්ස පන ජවනකිරියා නත්ථි. තස්මා කුසලතො චත්තාරි සොමනස්සසහගතානි, අකුසලතො චත්තාරිති ඉමෙසං අට්ඨන්තං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙන දුභෙතුකමෙව සොමනස්සසහගතඅසඬ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි තිණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, චත්තාරි ගණනුපගචිත්තානි හොත්ති. ‘ඉට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණෙ’ පන කුසලතො උපෙක්ඛාසහගතානං චතුන්තං, අකුසලතො චතුන්තන්ති, අට්ඨන්තං අඤ්ඤතරෙන ජවිතපරියොසානෙන දුභෙතුකමෙව උපෙක්ඛාසහගතං අසඬ්ඛාරිකං තදාරම්මණං හොති. එවමස්ස උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, ද්වෙ ගණනුපගචිත්තානි හොත්ති. තානි පුරිමෙහි චතුහි සද්ධිං ඡ. සොතද්වාරාදීසුපි ඡ ඡාති එකාය වෙනතාය කම්මෙ ආයුහිනෙ සමතිංස චිත්තානි උප්පජ්ජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන චක්ඛුද්වාරෙ ඡ, සොතවිඤ්ඤාණාදීනි චත්තාරිති දස හොත්ති. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා ඉධ න ලබ්භතීති වුත්තං.

සොමනස්සසහගතදුභෙතුකසසඬ්ඛාරිකකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිනෙපි උපෙක්ඛාසහගතදුභෙතුකඅසඬ්ඛාරිකසසඬ්ඛාරිකෙහි කම්මෙ ආයුහිනෙපි එසෙව නයො. එත්තාවතා දුභෙතුකකම්මෙන දුභෙතුකපට්ඨන්ති හොතීති වාරො කථිතො.

අභෙතුකපට්ඨන්ති හොතීති වාරො පන එවං වෙදිතබ්බො – කුසලතො චතුහි ඤාණවිජ්ජයුත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිනෙ, කුසලවිපාකාභෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුයා උපෙක්ඛාසහගතාය පට්ඨන්ධියා ගහිතාය, කම්මසදිසා පට්ඨන්ධීති න චත්තබ්බො. ඉතො පට්ඨාය හෙට්ඨා වුත්තනෙයෙනෙව කථෙත්වා ඉට්ඨෙපි ඉට්ඨමජ්ඣත්තෙපි චිත්තජ්ජවත්ති වෙදිතබ්බො. ඉමස්ස හි ථෙරස්ස වාදෙ පිණ්ඩජවනං ජවති. සෙසා ඉදං පන ජවනං කුසලත්ථාය වා අකුසලත්ථාය වා කො නියාමෙතීතිආදිකථා සබ්බා හෙට්ඨා වුත්තනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. එත්තාවතා මොරවාපිවාසීමහාදත්තත්ථෙරවාදෙ ද්වාදසකමග්ගො නිට්ඨිතො සද්ධිං දසකමග්ගෙන වෙව අභෙතුකට්ඨකෙන ව.

ඉදානි මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ දසකමග්ගකථා හොති. තත්ථ සාකෙතපඤ්ඤාඋස්සදකිත්තනානි පාකතිකානෙව. භෙතුකිත්තනෙ පන අයං විසෙසො. තිභෙතුකකම්මං තිභෙතුකවිපාකම්පි දුභෙතුකවිපාකම්පි අභෙතුකවිපාකම්පි දෙති. දුභෙතුකකම්මං තිභෙතුකමෙව න දෙති, ඉතරං දෙති. තිභෙතුකකම්මෙන පට්ඨන්ති තිභෙතුකාව හොති; දුභෙතුකාභෙතුකා න හොති. දුභෙතුකකම්මෙන දුභෙතුකාභෙතුකා හොති, තිභෙතුකා න හොති. අසඬ්ඛාරිකකම්මං විපාකං අසඬ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො සසඬ්ඛාරිකං. සසඬ්ඛාරිකම්පි සසඬ්ඛාරිකමෙව දෙති, නො අසඬ්ඛාරිකං. ආරම්මණෙන

වෙදනා පරිවත්තෙනබ්බා. ජවනං පිණ්ඩජවනමෙව ජවති. ආදිතො පටියාය චිත්තානි කථෙතබ්බානි.

තත්‍රායං කථා - එකො පයමකුසලචිත්තෙන කම්මං ආයුහති, පයමචිපාකචිත්තෙනෙව පටිසන්ධිං ගණ්හාති. අයං කම්මසදිසා පටිසන්ධි. තස්ස වුඩ්ඪිජ්ජත්තස්ස වක්ඛුද්ද්වාරෙ ‘ඉට්ඨාරම්මණෙ’ ආපාටගතෙ වුත්තනයෙනෙව තයො මොසවාරා හොන්ති. අට්ඨස්ස හෙට්ඨා වුත්තානං තෙරසන්තං සොමනස්සහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන ජචිතපරියොසානෙ පයමචිපාකචිත්තමෙව තදාරම්මණං හොති. තං ‘මූලභවධිගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලහති. එවමස්ස වක්ඛුච්ඤ්ඤාණාදීනි තීණි, ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති, වත්තාරි ගණනුපගචිත්තානි හොන්ති. ‘ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණෙ’ හෙට්ඨා වුත්තානංයෙව ද්වාදසන්තං උපෙක්ඛාසහගතජවනානං අඤ්ඤතරෙන ජචිතපරියොසානෙ උපෙක්ඛාසහගතං තිහෙතුකං අසඬ්ඛාරිකචිත්තං තදාරම්මණතාය පවත්ති. තං ‘ආගන්තුකභවධිගං’ ‘තදාරම්මණ’න්ති ද්වෙ නාමානි ලහති. එවමස්ස උපෙක්ඛාසහගතසන්තීරණං ඉදඤ්ච තදාරම්මණන්ති ද්වෙ ගණනුපගචිත්තානි. තානි පුරිමෙහි චතුහි සද්ධිං ඡ හොන්ති. එවං එකාය වෙනතාය කම්මෙ ආයුහිතෙ පඤ්චස්ස ද්වාරෙස්ස සමතිංස චිත්තානි උජ්ජජන්ති. අග්ගහිතග්ගහණෙන පන වක්ඛුද්ද්වාරෙ ඡ, සොතච්ඤ්ඤාණාදීනි වත්තාරිති දස හොන්ති. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකායෙව.

දුතියතනියචතුත්ථකුසලචිත්තෙහි කම්මෙ ආයුහිතෙපි එත්තකානෙව විපාකචිත්තානි හොන්ති. චතුහි උපෙක්ඛාසහගතචිත්තෙහි ආයුහිතෙපි එසෙව තයො. ඉධ පන පයමං ඉට්ඨමජ්ඣන්තාරම්මණං දස්සෙතබ්බං. පච්ඡා ඉට්ඨාරම්මණෙන වෙදනා පරිවත්තෙනබ්බා. අම්බොපමනියාමකථා පාකතිකා එව. යන්තොපමා න ලබ්හති. ‘කුසලතො පන චතුත්තං ඤාණවිජ්ජයුත්තානං අඤ්ඤතරෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ’ති ඉතො පටියාය සබ්බං චිත්තාරොත්වා අහෙතුකට්ඨකං කථෙතබ්බං. එත්තාවතා මහාධම්මරක්ඛිතත්ථෙරවාදෙ දසකමග්ගො නිට්ඨිතො හොති, සද්ධිං අහෙතුකට්ඨකෙනානි.

ඉමෙසං පන තිණ්ණං ථෙරානං කතරස්ස වාදො ගහෙතබ්බොති? න කස්සචි එකංසෙන. සබ්බෙසං පන වාදෙස්ස යුත්තං ගහෙතබ්බං. පයමවාදස්මිඤ්ඤි සසඬ්ඛාරාසඬ්ඛාරවිධානං පච්චයහෙදතො අධිජ්ජෙතං. තෙනෙත්ථ, අසඬ්ඛාරිකකුසලස්ස දුබ්බලපච්චයෙහි උජ්ජන්තං සසඬ්ඛාරිකවිපාකං, සසඬ්ඛාරිකකුසලස්ස බලවපච්චයෙහි උජ්ජන්තං අසඬ්ඛාරිකවිපාකඤ්ච ගහෙත්වා, ලබ්හමානානිපි කිරියජවනානි පහාය, කුසලජවනෙන තදාරම්මණං ආරම්මණෙන ව වෙදනං නියාමෙත්වා, සෙක්ඛපුච්ඡජ්ජනවසෙන සොළසකමග්ගො කථිතො. යං පනෙත්ථ අකුසලජවනාවසානෙ අහෙතුකවිපාකමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං, තං ඉතරෙස්ස න දස්සිතමෙව. තස්මා

තං තත්ථ තෙසු චුත්තං සහෙතුකවිපාකඤ්ච, එත්ථාපි සබ්බමිදං ලබ්භතෙව. තත්තායං නයො - යදා හි කුසලජවනානං අත්තරත්තරා අකුසලං ජවති, තදා කුසලාවසානෙ ආවිණ්ණසදිසමෙව, අකුසලාවසානෙ සහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. යදා නිරත්තරං අකුසලමෙව තදා අහෙතුකං. එවං තාව පට්ඨමවාදෙ යුත්තං ගහෙතබ්බං.

දුතියවාදෙ පන කුසලතො සසඬාරාසඬාරවිධානං අධිජ්ජෙතං. තෙනෙත්ථ අසඬාරිකකුසලස්ස අසඬාරිකමෙව විපාකං, සසඬාරිකකුසලස්ස ච සසඬාරිකමෙව ගහෙත්වා, ජවනෙන තදාරම්මණනියාමං අකත්වා, සබ්බෙසමිපි සෙක්ඛාසෙක්ඛපුපුජ්ජනානං උජ්ජත්තිරහො පිණ්ඩජවනවසෙනෙව ද්වාදසකමග්ගො කට්ඨො. තිහෙතුකජවනාවසානෙ පනෙත්ථ තිහෙතුකං තදාරම්මණං යුත්තං. දුහෙතුකජවනාවසානෙ දුහෙතුකං, අහෙතුකජවනාවසානෙ අහෙතුකං භාජෙත්වා පන න චුත්තං. එවං දුතියවාදෙ යුත්තං ගහෙතබ්බං.

තතියවාදෙපි කුසලතො අසඬාරසසඬාරවිධානං අධිජ්ජෙතං. ‘තිහෙතුකකම්මං තිහෙතුකවිපාකමිපි දුහෙතුකවිපාකමිපි අහෙතුකවිපාකමිපි දෙති’ති පන වචනතො අසඬාරිකතිහෙතුකපටිසන්ධිකස්ස අසඬාරිකදුහෙතුකෙනපි තදාරම්මණෙන හවිතබ්බං. තං අදස්සෙත්වා හෙතුසදිසමෙව තදාරම්මණං දස්සිතං. තං පුරිමාය හෙතුකිත්තනලද්ධියා න යුජ්ජති. කෙවලං දසකමග්ගවිභාවනත්ථමෙව චුත්තං. ඉතරම්පි පන ලබ්භතෙව. එවං තතියවාදෙපි යුත්තං ගහෙතබ්බං. අයඤ්ච සබ්බාපි පටිසන්ධිජනකස්සෙව කම්මස්ස විපාකං සන්ධාය තදාරම්මණකථා. ‘සහෙතුකං හවඬගං අහෙතුකස්ස හවඬගස්ස අනත්තරපච්චයෙන පච්චයො’ති (පට්ඨා. 3.1.102) වචනතො පන නානාකම්මෙන අහෙතුකපටිසන්ධිකස්සාපි සහෙතුකවිපාකං තදාරම්මණං උජ්ජජ්ජති. තස්ස උජ්ජත්තිවිධානං මහාපකරණෙ ආවි හවිස්සතිති.

කාමාවචරකුසලවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා

499. ඉදානි රූපාවචරාදිවිපාකං දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අඛ්‍යාකතාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ යස්මා කාමාවචරවිපාකං අත්තනො කුසලෙන සදිසමිපි හොති, අසදිසමිපි, තස්මා න තං කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකං පන යථා හත්ථිඅස්සපබ්බතාදීනං ඡායා හත්ථිආදිසදිසාව හොත්ති, තථා අත්තනො කුසලසදිසමෙව හොතීති කුසලානුගතිකං කත්වා භාජිතං. කාමාවචරකම්මඤ්ච යදා කදාපි විපාකං දෙති, රූපාවචරාරූපාවචරං පන අනත්තරායෙන, දුතියස්මිංයෙව අත්තහාවෙ, විපාකං දෙතීතිපි කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. සෙසං කුසලෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං. අයං පන විසෙසො - පටිපදාදිහෙදො ච භීතපණිතමජ්ඣිමහාවො ච

එතෙසු ඤානාගමනතො වෙදිතබ්බො. ඡන්දාදීනං පන අඤ්ඤතරං ධුරං කත්වා අනුප්පාදනීයත්තා නිරට්ඨපතිකානෙව එතානීති.

රූපාවචරාරූපාවචරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

ලොකුත්තරවිපාකකථා

505. ලොකුත්තරවිපාකමිති කුසලසදිසත්තා කුසලානුගතිකමෙව කත්වා භාජිතං. යස්මා පන තෙභූමකකුසලං චුතිපට්ඨසන්ධිවසෙන වට්ටං ආචිනාති වධිමෙති, තස්මා තත්ථ කතත්තා උපචිතත්තාති වුත්තං. ලොකුත්තරං පන තෙන ආචිතමිති අපචිනාති, සයමිති චුතිපට්ඨසන්ධිවසෙන න ආචිනාති, තෙනෙත්ථ ‘කතත්තා උපචිතත්තා’ති අවත්වා කතත්තා භාචිතත්තාති වුත්තං.

සුඤ්ඤතන්තිආදීසු ‘මග්ගො’ තාව ‘ආගමනතො සගුණතො ආරම්මණතොති තිහි කාරණෙහි නාමං ලහති’ති, ඉදං හෙට්ඨා කුසලාධිකාරෙ විත්ථාරිතං. තත්ථ සුත්තන්තිකපරියායෙන සගුණතොපි ආරම්මණතොපි නාමං ලහති. පරියායදෙසනා හෙසා. අභිධම්මකථා පන නිප්පරියායදෙසනා. තස්මා ඉධ සගුණතො වා ආරම්මණතො වා නාමං න ලහති, ආගමනතොව ලහති. ආගමනමෙව හි ධුරං. තං දුට්ඨං භොති – විපස්සනාගමනං මග්ගාගමනන්ති.

තත්ථ මග්ගස්ස ආගතට්ඨානෙ විපස්සනාගමනං ධුරං, ඵලස්ස ආගතට්ඨානෙ මග්ගාගමනං ධුරන්ති, ඉදමිති හෙට්ඨා වුත්තමෙව. තෙසු ඉදං ඵලස්ස ආගතට්ඨානං, තස්මා ඉධ මග්ගාගමනං ධුරන්ති වෙදිතබ්බං. සො පනෙස මග්ගො ආගමනතො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං ලහිත්වා සගුණතො ව ආරම්මණතො ව ‘අනිමිත්තො’ ‘අප්පණ්ණිතො’තිපි වුවිවති. තස්මා සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො ඵලස්ස තිණි නාමානි දෙති. කථං? අයඤ්ඤි සුද්ධාගමනවසෙනෙව ලද්ධනාමො ‘සුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘සුඤ්ඤතඅප්පණ්ණිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තතො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණ්ණිත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානි පන තිණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලවිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබ්භන්ති, නො අපරභාගෙ වළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියා. අපරභාගෙ පන අනිච්චතාදීහි තිහි විපස්සනාහි විපස්සිතුං සක්කොති. අට්ඨස්ස වුට්ඨිතවුට්ඨිතවිපස්සනාවසෙන අනිමිත්තඅප්පණ්ණිතසුඤ්ඤතසංඛාරානානි තිණි ඵලානි උප්පජ්ජන්ති. තෙසං තානෙව සංඛාරාරම්මණානි. අනිච්චානුපස්සනාදීනි ඤාණානි අනුලොමඤාණානි නාම භොන්ති.

යො වායං සුඤ්ඤතමග්ගෙ චුත්තො. අප්පණ්ණිතමග්ගෙපි එසෙව නයො. අයම්පි හි සුද්ධාගමනවසෙන ලද්ධනාමො ‘අප්පණ්ණිතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අප්පණ්ණිත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණ්ණිතඅනිමිත්තමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘අනිමිත්ත’න්ති නාමං අකාසි. ‘අප්පණ්ණිතසුඤ්ඤතමග්ගො’ සයං ආගමනීයට්ඨානෙ යත්වා අත්තනො ඵලස්ස නාමං දදමානො ‘සුඤ්ඤත’න්ති නාමං අකාසි. ඉමානිපි තිණි නාමානි මග්ගානන්තරෙ ඵලවිත්තස්මිංයෙව ඉමිනා නයෙන ලබ්භන්ති, න අපරභාගෙ චළඤ්ජනකඵලසමාපත්තියාති. එවං ඉමස්මිං විපාකනිද්දෙසෙ කුසලවිත්තෙහි තිගුණානි විපාකවිත්තානි වෙදිතබ්බානි.

යථා පන තෙභූමකකුසලානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති, න එවං ලොකුත්තරකුසලානි. කස්මා? තෙභූමකකුසලානඤ්ච අඤ්ඤො ආයුභනකාලො අඤ්ඤො විපච්චනකාලො. තෙන තානි අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොන්ති. ලොකුත්තරානි පන තාය සද්ධාය, තස්මිං චිරියෙ, තාය සතියා, තස්මිං සමාධිමිහි, තාය පඤ්ඤාය අවුපසන්තාය, අපණ්ණකං අවිරද්ධං මග්ගානන්තරමෙව විපාකං පටිලභන්ති, තෙන අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං සක්කොන්ති.

යථා හි පරිත්තකස්ස අග්ගිනො ගතට්ඨානෙ අග්ගිස්මිං නිබ්බූතමත්තෙයෙව උණ්භාකාරො නිබ්බායිත්වා කිඤ්චි න භොති, මහන්තං පන ආදිත්තං අග්ගික්ඛන්ධං නිබ්බාපෙත්වා ගොමයපරිභණ්ඩෙ කතෙපි උණ්භාකාරො අවුපසන්තොව භොති, එවමෙව තෙභූමකකුසලෙ අඤ්ඤො කම්මක්ඛණො අඤ්ඤො විපාකක්ඛණො පරිත්තඅග්ගිට්ඨානෙ උණ්භාභාවනිබ්බූතකාලො විය භොති. තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතුං න සක්කොති. ලොකුත්තරෙ පන තාය සද්ධාය...පෙ.... තාය පඤ්ඤාය අවුපසන්තාය, මග්ගානන්තරමෙව ඵලං උප්පජ්ජති, තස්මා තං අත්තනො විපාකං අධිපතිං ලභාපෙතිති වෙදිතබ්බං. තෙනාහු පොරාණා – ‘විපාකෙ අධිපති නත්ථි යිපෙත්වා ලොකුත්තර’න්ති.

555. චතුත්ථඵලනිද්දෙසෙ අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියන්ති අඤ්ඤාතාවිනො චතුසු සච්චෙසු නිට්ඨිතඤ්ඤාණකිච්චස්ස ඉන්ද්‍රියං, අඤ්ඤාතාවිනං වා චතුසු සච්චෙසු නිට්ඨිතකිච්චානං චත්තාරි සච්චානි ඤත්වා පටිවිජ්ඣිත්වා යිතානං ධම්මානං අබ්භන්තරෙ ඉන්ද්‍රියසාධනෙන ඉන්ද්‍රියං. නිද්දෙසවාරෙපිස්ස අඤ්ඤාතාවිනන්ති ආජානිත්වා යිතානං. ධම්මානන්ති සම්පයුත්තධම්මානං අබ්භන්තරෙ. අඤ්ඤාති ආජානනා, පඤ්ඤා පජානනානිආදීනි චුත්තත්ථානෙව. මග්ගභිගං මග්ගපරියාපන්නන්ති ඵලමග්ගස්ස අභිගං, ඵලමග්ගෙ ව පරියාපන්නන්ති අත්ථො.

අපිවෙත්ථ ඉදං පකිණ්ණකං - එකං ඉන්ද්‍රියං එකං යානං ගච්ඡති, එකං ඡ යානානි ගච්ඡති, එකං එකං යානං ගච්ඡති. එකඤ්චි 'අනඤ්ඤාතඤ්ඤස්සාමිතින්ද්‍රියං' එකං යානං ගච්ඡති සොතාපත්තිමග්ගං. එකං 'අඤ්ඤින්ද්‍රියං' හෙට්ඨා තිණි එලානි, උපරි තයො මග්ගෙනි ඡ යානානි ගච්ඡති. එකං 'අඤ්ඤාතාවින්ද්‍රියං' එකං යානං ගච්ඡති අරහත්තඵලං. සබ්බෙසුපි මග්ගඵලෙසු අත්ථතො අට්ඨ අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානීති චතුසට්ඨි ලොකුත්තරින්ද්‍රියානි කථිතානි. පාළිතො පන නව නව කත්වා ද්වාසත්තති හොන්ති. මග්ගෙ මග්ගචගන්ති චුත්තං. ඵලෙපි මග්ගචගං. මග්ගෙ බොජ්ඣංගිගොති චුත්තො ඵලෙපි බොජ්ඣංගිගො. මග්ගක්ඛණෙ ආරති විරතීති චුත්තා ඵලක්ඛණෙපි ආරති විරතීති. තත්ථ මග්ගො මග්ගභාවෙනෙව මග්ගො, ඵලං පන මග්ගං උපාදාය මග්ගො නාම; ඵලචගං ඵලපරියාපන්නන්ති චත්තුම්පි වට්ටති. මග්ගෙ බුජ්ඣනකස්ස අචගොති සම්බොජ්ඣංගිගො, ඵලෙ බුද්ධස්ස අචගොති සම්බොජ්ඣංගිගො. මග්ගෙ ආරමණවිරමණවසෙනෙව ආරති විරති. ඵලෙ පන ආරතිවිරතිවසෙනානි.

ලොකුත්තරවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

අකුසලවිපාකකථා

556. ඉතො පරානි අකුසලවිපාකානි - පඤ්ච වක්ඛුසොතසානප්චිභාකායවිඤ්ඤාණානි, එකා මනොධාතු, එකා මනොවිඤ්ඤාණධාතූති ඉමානි සත්ත චිත්තානි - පාළිතො ව අත්ථතො ව හෙට්ඨා චුත්තෙනහි තාදිසෙහෙව කුසලවිපාකචිත්තෙනහි සදිසානි.

කෙවලඤ්චි තානි කුසලකම්මපච්චයානි ඉමානි අකුසලකම්මපච්චයානි. තානි ව ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣත්තෙසු ආරම්මණෙසු චත්තන්ති, ඉමානි අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣත්තෙසු. තත්ථ ව සුඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං, ඉධ දුක්ඛසහගතං. තත්ථ ව උපෙක්ඛාසහගතා මනොවිඤ්ඤාණධාතු මනුස්සෙසු ජච්චන්ධාදීනං පටිසන්ධිං ආදිං කත්වා පඤ්චසු යානෙසු විපච්චති. ඉධ පන එකාදසවිධෙනාපි අකුසලචිත්තෙන කම්මෙ ආයුහිතෙ කම්මකම්මනිමිත්තගතිනිමිත්තෙසු අඤ්ඤතරං ආරම්මණං කත්වා චතුසු අපායෙසු පටිසන්ධි හුත්වා විපච්චති; දුතියවාරතො පට්ඨාය යාවතායුකං භවචගං හුත්වා, අනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣත්තාරම්මණාය පඤ්චවිඤ්ඤාණවිටීයා සන්තීරණං හුත්වා, බලවාරම්මණෙ ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණං හුත්වා, මරණකාලෙ චුති හුත්වානි, එවං පඤ්චසු එව යානෙසු විපච්චති.

අකුසලවිපාකකථා නිට්ඨිතා.

කිරියාබ්‍යාකතවණ්ණනා

මනොධාතුවිත්තං

566. ඉදානි කිරියාබ්‍යාකතං භාජෙත්වා දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතානිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කිරියාති කරණමත්තං. සබ්බෙසුයෙව හි කිරියවිත්තෙසු යං ජවනභාවං අප්පත්තං තං වාතපුප්ඵං විය. යං ජවනභාවප්පත්තං තං ඡින්නමූලකරුක්ඛපුප්ඵං විය අඵලං හොති, තංතං කිව්වසාධනවසෙන පවත්තත්තා පන කරණමත්තමෙව හොති. තස්මා කිරියාති වුත්තං. නෙවකුසලානාකුසලානිආදිසු කුසලමූලසංඛ්‍යාතස්ස කුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවකුසලා’; අකුසලමූලසංඛ්‍යාතස්ස අකුසලහෙතුනො අභාවා ‘නෙවකුසලා’; යොනිසොමනසිකාරඅයොනිසොමනසිකාරසංඛ්‍යාතානම්පි කුසලාකුසලපච්චයානං අභාවා ‘නෙවකුසලානාකුසලා’. කුසලාකුසලසංඛ්‍යාතස්ස ජනකහෙතුනො අභාවා නෙවකම්මවිපාකා.

ඉධාපි චිත්තස්සෙකග්ගතානිද්දෙසෙ පවත්තිට්ඨිතිමත්තමෙව ලබ්භති. ද්වෙ පඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො මනොධාතූයො, තිස්සො මනොවිඤ්ඤාණධාතූයො, විචිකිච්ඡාසහගතන්ති ඉමෙසු සත්තරසසු චිත්තෙසු දුබ්බලත්තා සණ්ඨිති අවට්ඨිතිආදීනි න ලබ්භන්ති. සෙසං සබ්බං විපාකමනොධාතූනිද්දෙසෙ වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං, අඤ්ඤත්‍ර උප්පත්තිට්ඨානා. තඤ්ච චිත්තං පඤ්චවිඤ්ඤාණානන්තරං උප්පජ්ජති. ඉදං පන පඤ්චද්වායෙ වළඤ්ජනකප්පවත්තිකාලෙ සබ්බෙසං පුරෙ උප්පජ්ජති. කථං? චක්ඛුද්වායෙ තාව ඉට්ඨඉට්ඨමජ්ඣක්තඅනිට්ඨඅනිට්ඨමජ්ඣක්තෙසු රූපාරම්මණෙසු යෙන කෙනචි පසාදෙ සට්ඨිතෙ තං ආරම්මණං ගහෙත්වා ආවජ්ජනවසෙන පුරෙවාරිකං භුත්වා භවචිගං ආවට්ටයමානං උප්පජ්ජති. සොතද්වාරාදීසුපි එසෙව නයොති.

කිරියමනොධාතුවිත්තං නිට්ඨිතං.

කිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතුවිත්තානි

568. මනොවිඤ්ඤාණධාතූ උප්පන්නා හොති...පෙ.... සොමනස්සසහගතානි, ඉදං චිත්තං අඤ්ඤෙසං අසාධාරණං. ඛිණ්ණසවස්සෙව පාටිපුග්ගලිකං. ඡසු ද්වායෙසු ලබ්භති. චක්ඛුද්වායෙ හි පධානසාරුප්පං යානං දිස්වා ඛිණ්ණසවො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. සොතද්වායෙ හණ්ඩභාජනීයට්ඨානං පත්වා මහාසද්දං කත්වා ලුද්ධලුද්ධෙසු ගණ්හන්තෙසු ‘ඵවරූපා නාම මෙ ලොලුප්පතණ්හා පහිනා’ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. සාතද්වායෙ ගන්ධෙහි වා පුප්ඵෙහි වා වෙතියං පුප්පන්තො ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො හොති. ජීවිහාද්වායෙ රසසම්පන්නං පිණ්ඩපානං ලද්ධා භාජෙත්වා පරිභුඤ්ජන්තො ‘සාරණියධම්මො වත මෙ පූරිතො’ති ඉමිනා

චිත්තෙන සොමනස්සිතො භොති. කායද්වාරෙ අභිසමාවාරිකච්ඡන්තං කරොන්තො ‘කායද්වාරෙ මෙ චිත්තං පුරිත්ත’න්ති ඉමිනා චිත්තෙන සොමනස්සිතො භොති. එවං තාව පඤ්චද්වාරෙ ලබ්භති.

මනොද්වාරෙ පන අතීතානාගතමාරබ්භ උප්පජ්ජති. ජොතිපාලමාණව(ම. නි. 2.282 ආදයො) මග්ගදෙවරාජ(ම. නි. 2.308 ආදයො) කණ්ඞානාපසාදිකාලස්මිඤ්ඤි (ජා. 1.10.11 ආදයො) කතං කාරණං ආවජ්ජෙත්වා තථාගතො සිතං පාත්වාකාසී. තං පන පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණානං කිච්චං. තෙසං පන ද්විත්තං ඤාණානං විණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං භාසයමානං උප්පජ්ජති. අනාගතෙ ‘තත්තිස්සරො මුද්දිභිගස්සරො පච්චෙකඛුද්ධො භවිස්සති’ති සිතං පාත්වාකාසී. තම්පි අනාගතංසඤ්ඤාණසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණානං කිච්චං. තෙසං පන ද්විත්තං ඤාණානං විණ්ණපරියන්තෙ ඉදං චිත්තං භාසයමානං උප්පජ්ජති.

නිද්දෙසවාලෙ පනස්ස සෙසඅභෙතුකචිත්තෙහි බලවතරතාය චිත්තෙකග්ගතා සමාධිබලං පාපෙත්වා යපිතා. වීරියම්පි වීරියබලං පාපෙත්වා. උද්දෙසවාලෙ පන ‘සමාධිබලං භොති වීරියබලං භොති’ති අනාගතත්තා පරිපුණ්ණෙන බලට්ඨෙතෙනං ද්වයං බලං නාම න භොති. යස්මා පන ‘නෙව කුසලං නාකුසලං’ තස්මා බලන්ති චත්වාන යපිතං. යස්මා ච න නිප්පරියායෙන බලං, තස්මා සංඝගතවාලෙපි ‘ද්වෙ බලාති භොන්ති’ති න වුත්තං. සෙසං සබ්බං සොමනස්සසහගතාභෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

574. උපෙක්ඛාසහගතාති ඉදං චිත්තං තීඝ්ඤ භවෙසු සබ්බෙසං සචිත්තකසත්තානං සාධාරණං, න කස්සපි සචිත්තකස්ස නුප්පජ්ජති නාම. උප්පජ්ජමානං පන පඤ්චද්වාලෙ වොට්ඨබ්බතං භොති, මනොද්වාලෙ ආවජ්ජනං. ඡ අසාධාරණඤාණානිපි ඉමිනා ගහිතාරම්මණමෙව ගණ්ඞන්ති. මහාගජං නාමෙතං චිත්තං; ඉමස්ස අනාරම්මණං නාම නත්ථී. ‘අසබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණං සබ්බඤ්ඤානඤ්ඤාණගතිකං නාම කතම’න්ති වුත්තෙ ‘ඉද’න්ති චත්තබ්බං. සෙසමෙත්ථ පුරිමචිත්තෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්ඤි තත්ථ සප්පිතිකත්තා නවච්ඡිකො සංඛාරක්ඛන්ධො විභත්තො. ඉධ නිප්පිතිකත්තා අට්ඨච්ඡිකො.

ඉදානි යාති කුසලතො අට්ඨ මහාචිත්තානෙව ඛිණ්ණසවස්ස උප්පජ්ජනතාය කිරියාති ජානාති, තස්මා තාති කුසලනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති.

ඉධ යත්වා භසනකචිත්තාති සමොධානෙතබ්බාති. කති පනෙතාති භොන්තිති? වුච්චතෙ තෙරස. පුට්ඨජ්ජනා හි කුසලතො චතුහි සොමනස්සසහගතෙහි, අකුසලතො චතුහිති, අට්ඨහි චිත්තෙහි භසන්ති. සෙක්ඛා කුසලතො චතුහි සොමනස්සසහගතෙහි, අකුසලතො ද්විහි

දිට්ඨිගතච්ඡප්පුත්තෙහි සොමනස්සසහගතෙහිති, ඡහි චිත්තෙහි භසන්ති. බ්ණාසවා කිරියතො පඤ්චහි සොමනස්සසහගතෙහි භසන්තිති.

රූපාවචරාරූපාවචරකිරියං

577. රූපාවචරාරූපාවචරකිරියනිද්දෙසෙසු දිට්ඨධම්මසුඛචිහාරන්ති දිට්ඨධම්මෙ, ඉමස්මිංයෙව අත්තභාවෙ, සුඛචිහාරමත්තං. තත්ථ බ්ණාසවස්ස පුච්ඡජ්ජනකාලෙ නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති යාව න නං සමාපජ්ජති තාව කුසලාව සමාපන්තකාලෙ කිරියා භොති. බ්ණාසවකාලෙ පනස්ස නිබ්බත්තිතා සමාපත්ති කිරියාව භොති. සෙසං සබ්බං තංසදිසත්තා කුසලනිද්දෙසෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බන්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසංඝගණිඅට්ඨකථාය

චිත්තදුෂ්පාදකණ්ඩකථා නිට්ඨිතා.

අඛ්‍යාතතපදං පන නෙව තාව නිට්ඨිතන්ති.

චිත්තදුෂ්පාදකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

2. රූපකණ්ඩො

උද්දෙසවණ්ණනා

ඉදානි රූපකණ්ඩං භාජෙත්වා දස්සෙතුං පුන කතමෙ ධම්මා අබ්‍යාකතාතිආදි ආරද්ධං. තත්ථ කිඤ්චාපි හෙට්ඨා චිත්තුප්පාදකණ්ඩෙ විපාකාබ්‍යාකතඤ්චෙව කිරියාබ්‍යාකතඤ්ච නිස්සෙසං කත්වා භාජිතං, රූපාබ්‍යාකතනිබ්බානාබ්‍යාකතානි පන අකථිතානි, තානි කථෙතුං චතුබ්බිධම්පි අබ්‍යාකතං සමොධානෙත්වා දස්සෙන්නො කුසලාකුසලානං ධම්මානං විපාකාතිආදිමාහ. තත්ථ කුසලාකුසලානන්ති චතුභුමකකුසලානඤ්චෙව අකුසලානඤ්ච. එවං තාව විපාකාබ්‍යාකතං කුසලවිපාකාකුසලවිපාකවසෙන ද්විති පදෙහි පරියාදිශිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං සබ්බම්පි කාමාවචරං වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා අඤ්ඤතරං, තස්මා ‘කාමාවචරා’තිආදිනා නයෙන තදෙව විපාකාබ්‍යාකතං භූමන්තරවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සිතං. යස්මා පන තං වෙදනාක්ඛන්ධොපි හොති...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධොපි, තස්මා පුන සම්පයුත්තචතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිශිත්වා දස්සිතං.

එවං විපාකාබ්‍යාකතං කුසලාකුසලවසෙන භූමන්තරවසෙන සම්පයුත්තක්ඛන්ධවසෙනාති තිහි නයෙහි පරියාදාය දස්සෙත්වා, පුන කිරියාබ්‍යාකතං දස්සෙන්නො යෙ ව ධම්මා කිරියාතිආදිමාහ. තත්ථ ‘කාමාවචරා රූපාවචරා අරූපාවචරා වෙදනාක්ඛන්ධො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො’ති චත්තබ්බං භවෙය්‍ය. හෙට්ඨා පන ගහිතමෙවාති නයං දස්සෙත්වා නිස්සජ්ජිතං. ඉදානි අවිහත්තං දස්සෙන්නො සබ්බඤ්ච රූපං අසඬ්ඛතා ව ධාතුති ආහ. තත්ථ ‘සබ්බඤ්ච රූප’න්ති පදෙන පඤ්චවිසති රූපානි ඡන්තචුතිරූපකොට්ඨාසා නිජ්ජදෙසතො ගහිතාති වෙදිතබ්බා. ‘අසඬ්ඛතා ව ධාතු’ති පදෙන නිබ්බානං නිජ්ජදෙසතො ගහිතන්ති. එත්තාවතා ‘අබ්‍යාකතා ධම්මා’ති පදං නිට්ඨිතං හොති.

584. තත්ථ කතමං සබ්බං රූපන්ති ඉදං කස්මා ගහිතං? හෙට්ඨා රූපාබ්‍යාකතං සඬ්ඛෙපෙන කථිතං. ඉදානි තං එකකදුකතිකචතුක්ක...පෙ.... එකාදසකවසෙන විත්ථාරතො භාජෙත්වා දස්සෙතුං ඉදං ගහිතං. තස්සත්ථො — යං චුත්තං ‘සබ්බඤ්ච රූපං, අසඬ්ඛතා ව ධාතු’ති, තස්මිං පදද්වයෙ ‘කතමං සබ්බං රූපං නාම’? ඉදානි තං දස්සෙන්නො චත්තාරො ව මහාභූතාතිආදිමාහ. තත්ථ චත්තාරොති ගණනපරිච්ඡෙදො. තෙන තෙසං උභ්‍යාධිකභාවං නිවාරෙති. ‘ච’-සද්දො සම්පිණ්ඩනත්ථො. තෙන න කෙවලං ‘චත්තාරො මහාභූතාව’ රූපං, අඤ්ඤම්පි අත්ථිති ‘උපාදාරූපං’ සම්පිණ්ඩෙති.

මහාභූතාති එත්ථ මහන්තපාතුභාවාදිහි කාරණෙහි මහාභූතතා වෙදිතබ්බා. එතානි හි මහන්තපාතුභාවතො, මහාභූතසාමඤ්ඤතො, මහාපරිහාරතො,

රූපකන්‍ධො

පවුන

යොජනානං සතානුච්චො, භිමවා පඤ්ච පබ්බතො;
 යොජනානං සහස්සානි, තිණි ආයතච්ඡත්තො;
 චතුරාසිතිසහස්සෙහි, කුටෙහි පටිමණ්ඩිතො.

තිපඤ්චයොජනක්ඛන්ධපරික්ඛෙපා නගච්ඡයා;
 පඤ්ඤාසයොජනක්ඛන්ධසාධායාමා සමන්තතො.

සතයොජනච්ඡිණ්ණා, තාවදෙව ච උග්ගතා;
 ජම්බු යස්සානුභාවෙන, ජම්බුදීපො පකාසිතො. (පාරා. අට්ඨ. 1.1;
 විසුද්ධි. 1.137);

යඤ්චෙනං ජම්බුයා පමාණං තදෙව අසුරානං චිත්තපාටලියා, ගරුළානං
 සිම්බලිරුක්ඛස්ස, අපරගොයානෙ කදම්බරුක්ඛස්ස, උත්තරකුරුමහි
 කප්පරුක්ඛස්ස, පුබ්බවිදෙහෙ සිරිසස්ස, තාවතිංසෙසු පාරිච්ඡත්තකස්සානි.
 තෙනාහු පොරාණා -

පාටලී සිම්බලී ජම්බු, දෙවානං පාරිච්ඡත්තකො;
 කදම්බො කප්පරුක්ඛො ච, සිරිසෙන හවති සත්තමන්ති.

ද්වෙඅසිතිසහස්සානි, අප්ඤ්ඤාගාලිහො මහණ්ණවෙ;
 උඤ්චුග්ගතො තාවදෙව, චක්කවාලසිලුච්චයො;
 පරික්ඛිපිත්වා තං සබ්බං, ලොකධාතුමයං යිතොති.

උපාදින්නකසන්නානෙපි මච්ඡකච්ඡපදෙවදානවාදිසර්ථසෙන
 මහන්නානෙව පාතුභූතානි. චුත්තඤ්ඤෙනං භගවතා - “සන්නි, භික්ඛවෙ,
 මහාසමුද්දෙ යොජනසතිකාපි අත්තභාවාති” ආදි.

‘මහාභූතසාමඤ්ඤතො’ති එතානි හි යථා මායාකාරො අමණිංයෙව උදකං
 මණිං කත්වා දස්සෙති, අසුචණ්ණංයෙව ලෙඩ්ඬුං සුචණ්ණං කත්වා දස්සෙති,
 යථා ච සයං නෙව යක්ඛො න පක්ඛි සමානො යක්ඛභාවම්පි පක්ඛිභාවම්පි
 දස්සෙති, එවමෙව සයං අනීලානෙව හුත්වා නීලං උපාදාරූපං දස්සෙන්නි,
 අපිතානි... අලොහිතානි... අනොදාතානෙව හුත්වා ඔදාතං උපාදාරූපං
 දස්සෙන්නිති මායාකාරමහාභූතසාමඤ්ඤතො මහාභූතානි. යථා ච යක්ඛාදීනි
 මහාභූතානි යං ගණ්හන්ති නෙව තෙසං තස්ස අන්තො න බහිද්ධානං උපලබ්භති,
 න ච තං නිස්සාය න තිට්ඨන්ති, එවමෙව එතානිපි නෙව අඤ්ඤමඤ්ඤස්ස
 අන්තො න බහි යිතානි හුත්වා උපලබ්භන්ති, න ච අඤ්ඤමඤ්ඤං නිස්සාය න
 තිට්ඨන්තිති. අචිත්තෙය්‍යට්ඨානතාය යක්ඛාදිමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි
 මහාභූතානි.

අභිධම්මපිටකෙ ධම්මසංඝගණි-අට්ඨකථා රූපකණ්ඩො
 යථා ච යක්ඛිනීසංඛාරානානි මහාභූතානි මනාපෙහි
 වණ්ණසණ්ඨානවික්ඛෙපෙහි අත්තනො භයානකභාවං පටිච්ඡාදෙන්වා සත්තෙ
 වඤ්චෙන්ති, එවමෙව එතානිපි ඉත්ථිපුරිසසරීරාදීසු මනාපෙන ඡවිචණ්ණෙන,
 මනාපෙන අභිගපච්චභිගසණ්ඨානෙන, මනාපෙන ච
 හත්ථපාදභිගුලිහමුකවික්ඛෙපෙන අත්තනො කක්ඛළතාදිහෙදං සරසලක්ඛණං
 පටිච්ඡාදෙන්වා බාලජනං වඤ්චෙන්ති, අත්තනො සභාවං දට්ඨුං න දෙන්ති. ඉති
 වඤ්චකට්ඨෙත යක්ඛිනීමහාභූතසාමඤ්ඤතොපි මහාභූතානි.

‘මහාපරිහරණය’ නි මහත්තෙහි පව්වයෙහි පරිහරිතබ්බතො. එතානි හි දිවසෙ දිවසෙ උපනෙතබ්බත්තා මහත්තෙහි සාසවිජාදනාදීහි භූතානි පවත්තානීති මහාභූතානි. මහාපරිහරානි වා භූතානීති මහාභූතානි.

‘මහාවිකාරතො’ති භූතානං මහාවිකාරතො. එතානි හි උපාදිශ්ණානිපි අනුපාදිශ්ණානිපි මහාවිකාරානි භොන්ති. තත්ථ අනුපාදිශ්ණානං කප්පවුට්ඨානෙ විකාරමහත්තං පාකටං භොති, උපාදිශ්ණානං ධාතුක්ඛොභකාලෙ. තථා හි –

භූමිතො වුට්ඨිතා යාව, බ්‍රහ්මලොකා විධාවති;
අචචි අචිචිමනො ලොකෙ, දස්සමානම්හි තෙජසා.

කොට්ඨාස සහ ස්පෙෂාලය, චක්කවාලං විලියති;
කුපිතෙන යදා ලොකො, සලිලෙන විනස්සති.

කොට්ඨාසභස්සෙක, චක්කවාලං විකීරති;
වායොධාතූප්පකොපෙන, යදා ලොකො විනස්සති.

පත්ථද්ධො භවති කායො, දට්ඨො කට්ඨමුඛෙන වා;
පථව්ධානුප්පකොපෙන, භොති කට්ඨමුඛෙ ව සො.

පුතියො භවති කායො, දට්ඨො පුතිමුඛෙන වා;
ආපොධාතුප්පකොපෙන, හොති පුතිමුඛෙව සො.

සන්නත්තො භවති කායො, දට්ඨො අග්ගිමුඛෙන වා;
තෙජොධාතුප්පකොපෙන, හොති අග්ගිමුඛෙව සො.

සඤ්ජිත්තො භවති කායො, දව්ඨො සත්ථමුඛෙන වා;
වායොධාතුජපකොපෙන, හොති සත්ථමුඛෙව සො. (සං. නි. අට්ඨ.
3.4.238);

ඉති මහාවිකාරානි භූතානීති මහාභූතානි.

‘මහත්තභූතත්තා චා’ති එතාති හි මහත්තාති මහතා වායාමෙන පරිග්ගහෙනබ්බත්තා, භූතාති විජ්ජමානත්තාති, මහත්තභූතත්තා ච මහාභූතාති. එවං මහත්තපාතුභාවාදීහි කාරණෙහි මහාභූතාති.

චතුත්තඤ්ච මහාභූතානං උපාදාය රූපන්ති උපයොගත්ථෙ සාමීවචනං. චත්තාරි මහාභූතාති උපාදාය, නිස්සාය, අමුඤ්චිත්වා පචත්තරූපන්ති අත්ථො. ඉදං චූච්චති සබ්බං රූපන්ති ඉදං චත්තාරි මහාභූතාති, පදපට්ඨාපට්ඨා නිද්දිට්ඨාති තෙවීසති උපාදාරූපානීති, සත්තවීසතිජ්ජහෙදං සබ්බං රූපං නාම.

එකවිධරූපසංඛ්‍යා

ඉදාති තං විත්ථාරතො දස්සෙතුං එකවිධාදීහි එකාදසහි සංඛ්‍යාමෙහි මාතිකං යථෙත්තො සබ්බං රූපං න හෙතුතිආදීමාහ.

තත්ථ ‘සබ්බං රූප’න්ති ඉදං පදං ‘සබ්බං රූපං න හෙතු’ ‘සබ්බං රූපං අහෙතුක’න්ති එවං සබ්බපදෙහි සද්ධිං යොජෙතබ්බං. සබ්බානෙව චෙතාති ‘න හෙතු’තිආදීති තෙචත්තාලීසපදාති උද්දිට්ඨාති. තෙසු පට්ඨාපට්ඨා චත්තාලීසපදාති මාතිකතො ගහෙත්වා යපිතාති, අවසානෙ තීණි මාතිකාමුත්තකානීති. එවං තාව පයමෙ සංඛ්‍යාමෙහි පාලිවචත්ථානමෙව චෙදිතබ්බං. තථා දුතියසංඛ්‍යාදීසු.

ද්විවිධරූපසංඛ්‍යා

තත්‍රායං නයො — දුතියසංඛ්‍යාමෙහි තාව සතං චත්තාරො ච දුකා. තත්ථ අත්ථී රූපං උපාදා, අත්ථී රූපං නොඋපාදාතිආදයො ආදිමිහි චූද්දස දුකා අඤ්ඤමඤ්ඤසම්බන්ධාභාවතො පකිණ්ණකදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස චත්ථුතිආදයො පඤ්චවීසති දුකා චත්ථුඅචත්ථුඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා චත්ථුදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස ආරම්මණන්තිආදයො පඤ්චවීසති ආරම්මණානාරම්මණඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ආරම්මණදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛායතනන්ති ආදයො දස ආයතනානායතනඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ආයතනදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛුධාතුතිආදයො දස ධාතුඅධාතුඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ධාතුදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං චක්ඛුන්ද්‍රියන්තිආදයො අට්ඨ ඉන්ද්‍රියානින්ද්‍රියඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා ඉන්ද්‍රියදුකා නාම. තතො අත්ථී රූපං කායවිඤ්ඤත්තීතිආදයො ද්වාදස සුඛුමාසුඛුමරූපඋපපරික්ඛණ්ණවසෙන පචත්තත්තා සුඛුමරූපදුකා නාමාති. ඉදං දුතියසංඛ්‍යාමෙහි පාලිවචත්ථානං.

නිව්ධරූපසංඝයා

585. තතියසංඝයා සතං තිණි ව තිකානි. තත්ථ දුතියසංඝයා චුත්තෙසු චුද්දසසු පකිණ්ණකදුකෙසු එකං අජ්ඣන්තිකදුකං සෙසෙහි තෙරසහි යොජෙත්වා යං තං රූපං අජ්ඣන්තිකං තං උපාදා; යං තං රූපං බාහිරං තං අත්ථි උපාදා, අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන යපිතා තෙරස පකිණ්ණකතිකා නාම. තතො තමෙව දුකං සෙසදුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා යං තං රූපං බාහිරං තං චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස න චත්ථු, යං තං රූපං අජ්ඣන්තිකං තං අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස චත්ථු, අත්ථි චක්ඛුසම්ඵස්සස්ස න චත්ථුතිආදිනා නයෙන සෙසතිකා යපිතා. තෙසං නාමඤ්ච ගණනා ච තෙසංයෙව චත්ථුදුකාදීනං වසෙන චෙදිතබ්බාති. ඉදං තතියසංඝයා පාළිවචත්ථානං.

චතුබ්බිධාදිරූපසංඝයා

586. චතුත්ථසංඝයා ද්වාවිසති චතුක්කා. තත්ථ සබ්බපච්ඡිමො අත්ථි රූපං උපාදා අත්ථි රූපං නොඋපාදාති එවං ඉධ චුත්තං මාතිකං අනාමසිත්වා යපිතො. ඉතරෙ පන ආමසිත්වා යපිතා. කථං? යෙ තාච ඉධ දුට්ඨසංඝයා පකිණ්ණකෙසු ආදිතො තයො දුකා, තෙසු එකෙකං ගහෙත්වා යං තං රූපං උපාදා තං අත්ථි උපාදිණ්ණං, අත්ථි අනුපාදිණ්ණන්තිආදිනා නයෙන පඤ්චහි පඤ්චහි දුකෙහි සද්ධිං යොජෙත්වා දුකත්තයමූලකා ආදිමිති පඤ්චදස චතුක්කා යපිතා.

ඉදානි යො යං චතුක්කො සනිදස්සනදුකො සො යස්මා යං තං රූපං සනිදස්සනං තං අත්ථි සප්පට්ඨං, අත්ථි අප්පට්ඨන්තිආදිනා නයෙන පරෙහි වා, අත්ථි උපාදා අත්ථි නොඋපාදාතිආදිනා නයෙන පුරිමෙහි වා, දුකෙහි සද්ධිං අත්ථාභාවතො කමාභාවතො විසෙසාභාවතො ච යොගං න ගච්ඡති. සනිදස්සනඤ්ඤි ‘අප්පට්ඨං’ නාම, ‘නො උපාදා’ වා නත්ථිති අත්ථාභාවතො යොගං න ගච්ඡති. ‘උපාදිණ්ණං පන අනුපාදිණ්ණඤ්ච අත්ථි තං කමාභාවා යොගං න ගච්ඡති. සබ්බදුකා හි පච්ඡිමපච්ඡිමෙහෙව සද්ධිං යොජිතා. අයමෙත්ථ කමො. පුරිමෙහි පන සද්ධිං කමාභාවොති. ‘සති අත්ථෙ කමාභාවො අකාරණං. තස්මා උපාදිණ්ණපදාදිහි සද්ධිං යොජෙතබ්බො’ති චෙ — න, විසෙසාභාවා; උපාදිණ්ණපදාදිනි හි ඉමිනා සද්ධිං යොජිතානි. තත්ථ ‘උපාදිණ්ණං වා සනිදස්සනං, සනිදස්සනං වා උපාදිණ්ණ’න්ති චුත්තෙ විසෙසො නත්ථිති විසෙසාභාවාපි යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං චතුත්ථදුකං අනාමසිත්වා, තතො පරෙහි අත්ථි රූපං සප්පට්ඨන්තිආදිහි තිහි දුකෙහි සද්ධිං ‘යං තං රූපං සප්පට්ඨං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රියං, යං තං රූපං අප්පට්ඨං තං අත්ථි ඉන්ද්‍රියං, අත්ථි න ඉන්ද්‍රිය’න්තිආදිනා නයෙන යුජ්ජමානෙ ද්වෙ ද්වෙ දුකෙ යොජෙත්වා ඡ චතුක්කා යපිතා.

යථා වායං චතුත්ථදුකො යොගං න ගච්ඡති, තථා තෙන සද්ධිං ආදිදුකොපි. කස්මා? අනුපාදාරූපස්ස එකන්තෙන අනිදස්සනත්තා. සො හි යං තං රූපං නොඋපාදා තං අත්ථි සනිදස්සනං, අත්ථි අනිදස්සනත්ති – එවං චතුත්ථෙන දුකෙන සද්ධිං යොජ්ජමානො යොගං න ගච්ඡති. තස්මා තං අතික්කමිත්වා පඤ්චමෙන සහ යොජ්ජතො. එවං යො යෙන සද්ධිං යොගං ගච්ඡති, යො ච න ගච්ඡති සො වෙදිතඛිබ්බොති. ඉදං චතුත්ථසංඛගහෙ පාළිවචත්ථානං. ඉතො පරෙ පන පඤ්චවිධසංඛගභාදයො සත්ත සංඛගහා අසම්මිස්සා එව. එවං සකලායපි මානිකාය පාළිවචත්ථානං වෙදිතඛිබ්බං.

රූපවිහත්තිඑකකනිද්දෙසවණ්ණනා

594. ඉදානි තස්සා අත්ථං භාෂෙත්වා දස්සෙතුං සබ්බං රූපං න හෙතුමෙවාතිආදි ආරද්ධං. කස්මා පනෙත්ථ ‘කතමං තං සබ්බං රූපං න හෙතු’ති පුච්ඡා න කතාති? හෙදාභාවතො. යථා හි දුකාදීසු ‘උපාදාරූප’මිපි අත්ථි ‘නොඋපාදාරූප’මිපි, එවමිධ හෙතු න හෙතූතිපි සහෙතුකමහෙතුකන්තිපි හෙදො නත්ථි, තස්මා පුච්ඡං අකත්ථාව ව්හත්තං. තත්ථ ‘සබ්බ’න්ති සකලං, නිරවසෙසං. ‘රූප’න්ති අයමස්ස සීතාදීහි රූප්පනභාවදීපනො සාමඤ්ඤලක්ඛණනිද්දෙසො. න හෙතුමෙවාති සාධාරණහෙතුපටික්ඛෙපනිද්දෙසො.

තත්ථ හෙතුහෙතු පච්චයහෙතු උත්තමහෙතු සාධාරණහෙතූති චතුඛිබ්බො හෙතු. තෙසු ‘තයො කුසලහෙතු, තයො අකුසලහෙතු, තයො අබ්‍යාකතහෙතු’ති (ධ. ස. 1059) අයං ‘හෙතුහෙතු’ නාම. “චත්තාරො බො, හික්ඛු, මහාභූතා හෙතු, චත්තාරො මහාභූතා පච්චයො රූපක්ඛන්ධස්ස පඤ්ඤාපනායා”ති (ම. නි. 3.85; සං. නි. 3.82) අයං ‘පච්චයහෙතු’ නාම. “කුසලාකුසලං අත්තනො විපාකට්ඨානෙ, උත්තමං ඉට්ඨාරම්මණං කුසලවිපාකට්ඨානෙ, උත්තමං අනිට්ඨාරම්මණං අකුසලවිපාකට්ඨානෙ”ති අයං ‘උත්තමහෙතු’ නාම. යථාහ – ‘අතීතානාගතපච්චුප්පන්තානං කම්මසමාදානානං ධානසො හෙතුසො විපාකං යථාභූතං පජානාති’ති (ම. නි. 1.148; විහ. 810; පාටි. ම. 2.44), “එසෙව හෙතු එස පච්චයො සංඛාරානං යදිදං අවිජ්ජා”ති අවිජ්ජා සංඛාරානං සාධාරණහෙතු හුත්වා පච්චයට්ඨං එරතීති අයං ‘සාධාරණහෙතු’ නාම. යථා හි පථවීරසො ආපොරසො ච මධුරස්සාපි අමධුරස්සාපි පච්චයො, එවං අවිජ්ජා කුසලසංඛාරානම්පි අකුසලසංඛාරානම්පි සාධාරණපච්චයො හොති. ඉමස්මිං පනත්ථෙ ‘හෙතුහෙතු’ අධිස්ථෙතො. ඉති ‘හෙතු ධම්මා න හෙතු ධම්මා’ති (ධ. ස. දුකමානිකා 1) මානිකාය ආගතං හෙතුභාවං රූපස්ස නියමෙත්වා පටික්ඛිපන්තො ‘න හෙතුමෙවා’ති ආහ. ඉමිනා නයෙන සබ්බපදෙසු පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච අප්පටික්ඛෙපනිද්දෙසො ච වෙදිතඛිබ්බො. වචනත්ථො පන සබ්බපදානං මානිකාවණ්ණනායං චුත්තොයෙව.

සප්පච්චයමෙවාති එත්ථ පන කම්මසමුට්ඨානං කම්මපච්චයමෙව හොති,
ආහාරසමුට්ඨානාදීනි ආහාරාදිපච්චයානෙවාති එවං රූපස්සෙව
චුත්තචතුපච්චයවසෙන අත්ථො වෙදිතබ්බො. රූපමෙවාති ‘රූපිනො ධම්මා
අරූපිනො ධම්මා’ති මාතිකාය චුත්තං අරූපිභාවං පටික්ඛිපති. උප්පන්නං ඡහි
විඤ්ඤාණෙනීති පච්චුප්පන්නරූපමෙව චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි ඡහි වෙදිතබ්බං.
නියාමො පන චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනි සන්ධාය ගහිතො. න හි තානි අතීතානාගතං
විජානන්ති. මනොවිඤ්ඤාණං පන අතීතම්පි අනාගතම්පි විජානාති. තං ඉමස්මිං
පඤ්චවිඤ්ඤාණසොතෙ පතිතත්තා සොතපතිතමෙව හුත්වා ගතං. හුත්වා
අභාවට්ඨෙන පන අනිච්චමෙව. ජරාය අභිභවිතබ්බධම්මකත්තා ජරාභිභූතමෙව.
යස්මා වා රූපකායෙ ජරා පාකටා හොති, තස්මාපි ‘ජරාභිභූතමෙවා’ති චුත්තං.

එවං එකවිධෙන රූපසංඝයාහොති එත්ථ ‘විධා’-සද්දො
මානසණ්ඨානකොට්ඨාසෙසු දිස්සති. “සෙය්‍යාහමස්මීති විධා, සදිසොහමස්මීති
විධා”තිආදීසු (විහ. 962) හි මානො විධා නාම. “කථංවිධං සීලවත්තං වදන්ති,
කථංවිධං පඤ්ඤවත්තං වදන්ති”තිආදීසු (සං. නි. 1.95) සණ්ඨානං.
‘කථංවිධ’න්ති හි පදස්ස කථංසණ්ඨානන්ති අත්ථො. “එකවිධෙන ඤාණවත්ථුං
දුට්ඨෙන ඤාණවත්ථු”තිආදීසු (විහ. 751-752) කොට්ඨාසො විධා නාම.
ඉධාපි කොට්ඨාසොව අධිජපෙතො.

සංඝයාසද්දොපි සජාතිසඤ්ජාතිකිරියාගණනවසෙන චතුබ්බිධො. තත්ථ
“සබ්බෙ ඛත්තියා ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ බ්‍රාහ්මණා සබ්බෙ චෙස්සා සබ්බෙ සුද්දා
ආගච්ඡන්තු”, “යා වාචුසො විසාබ, සම්මාවාචා, යො ව සම්මාකම්මන්තො,
යො ව සම්මාආජීවො – ඉමෙ ධම්මා සීලක්ඛන්තො සංඝගහිතා”ති (ම. නි.
1.462) අයං ‘සජාතිසංඝයා’ නාම. ‘එකජාතිකා ආගච්ඡන්තු’ති
චුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සබ්බෙ ජාතියා එකසංඝයං ගතා. “සබ්බෙ කොසලකා
ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ මාගධකා, සබ්බෙ භාරුකච්ඡකා ආගච්ඡන්තු”, “යො
වාචුසො විසාබ, සම්මාවායාමො, යා ව සම්මාසති, යො ව සම්මාසමාධි – ඉමෙ
ධම්මා සමාධික්ඛන්තො සංඝගහිතා”ති අයං ‘සඤ්ජාතිසංඝයා’ නාම.
එකට්ඨානෙ ජාතා සංවුද්ධා ආගච්ඡන්තුති චුත්තට්ඨානෙ විය හි ඉධ සබ්බෙ
සඤ්ජාතිට්ඨානෙන නිචුත්ථොකාසෙන එකසංඝයං ගතා. “සබ්බෙ
හත්ථාරොහා ආගච්ඡන්තු, සබ්බෙ අස්සාරොහා, සබ්බෙ රජීකා ආගච්ඡන්තු”,
“යා වාචුසො විසාබ, සම්මාදිට්ඨි, යො ව සම්මාසංඝකප්පො – ඉමෙ ධම්මා
පඤ්ඤාක්ඛන්තො සංඝගහිතා”ති (ම. නි. 1.462) අයං ‘කිරියාසංඝයා’ නාම.
සබ්බෙව හෙතෙ අත්තනො කිරියාකරණෙන එකසංඝයං ගතා. “චක්ඛායතනං
කතමක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති? චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති.
හඤ්චි චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්ධගණනං ගච්ඡති, තෙන චත රෙ වත්තබ්බෙ –
චක්ඛායතනං රූපක්ඛන්තො සංඝගහිත”න්ති (කථා. 471), අයං

‘ගණනාසංඛගහො’ නාම. අයමිධ අධිජපෙතො. එකකොට්ඨාසෙන රූපගණනාති අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො. එස නයො සබ්බත්ථ.

දුකනිද්දෙසවණ්ණනා

උපාදාහාජනීයකථා

595. ඉදානි දුට්ඨසංඛගහාදීසු ‘අත්ථි රූපං උපාදා, අත්ථි රූපං නොඋපාදා’ති එවං හෙදසංඛගහො පුච්ඡාපුබ්බිගමං පදහාජනං දස්සෙන්නො කතමං තං රූපං උපාදාතිආදිමාහ. තත්ථ උපාදියතීති ‘උපාදා’; මහාභූතානි ගහෙත්වා, අමුඤ්චිත්වා, තානි නිස්සාය පචත්තතීති අත්ථො. ඉදානි තං පහෙදතො දස්සෙන්නො චක්ඛායතනන්තිආදිමාහ.

596. එවං තෙවීසතිවිධං උපාදාරූපං සංඛ්‍යෙපතො උද්දිසිත්වා පුන තදෙව විත්ථාරතො නිද්දිසන්නො කතමං තං රූපං චක්ඛායතනන්තිආදිමාහ. තත්ථ දුට්ඨං චක්ඛු – මංසචක්ඛු පඤ්ඤාචක්ඛු ච. එතෙසු ‘බුද්ධචක්ඛු සමන්තචක්ඛු ඤාණචක්ඛු දිබ්බචක්ඛු ධම්මචක්ඛු’ති පඤ්චවිධං පඤ්ඤාචක්ඛු. තත්ථ “අද්දසං ඛො අහං, භික්ඛවෙ, බුද්ධචක්ඛුනා ලොකං වොලොකෙන්නො සත්තෙ අජපරජක්ඛෙ...පෙ.... දුට්ඤ්ඤාපයෙ”ති (ම. නි. 1.283) ඉදං බුද්ධචක්ඛු නාම. “සමන්තචක්ඛු වුච්චති සබ්බඤ්ඤාතඤ්ඤාණ”න්ති ඉදං සමන්තචක්ඛු නාම. “චක්ඛුං උදපාදි ඤාණං උදපාදී”ති (සං. නි. 5.1081; මහාව. 15) ඉදං ඤාණචක්ඛු නාම. “අද්දසං ඛො අහං, භික්ඛවෙ, දිබ්බෙන චක්ඛුනා විසුද්ධොනා”ති (ම. නි. 1.284) ඉදං දිබ්බචක්ඛු නාම. “තස්මිං යෙවාසනෙ විරජං විතමලං ධම්මචක්ඛුං උදපාදී”ති (ම. නි. 2.395) ඉදං හෙට්ඨිමමග්ගත්තයසංඛාතං ඤාණං ධම්මචක්ඛු නාම.

මංසචක්ඛුපි පසාදචක්ඛු සසම්භාරචක්ඛුති දුට්ඨං හොති. තත්ථ යොයං අක්ඛිකූපකෙ පතිට්ඨිතො හෙට්ඨා අක්ඛිකූපකට්ඨිකෙන, උපරි හමුකට්ඨිකෙන, උහතො අක්ඛිකූටෙහි, අන්තො මත්ථලුඬිගෙන, බහිද්ධා අක්ඛිලොමෙහි පරිච්ඡින්නො මංසපිණ්ඩො. සංඛ්‍යෙපතො ‘චතස්සො ධාතුයො, චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා, සම්භවො සණ්ඨානං, ජීවිතං භාවො කායපසාදො චක්ඛුපසාදො’ති වුද්දසසම්භාරො. විත්ථාරතො ‘චතස්සො ධාතුයො, තංසන්තිස්සිතචණ්ණගන්ධරසඔජාසණ්ඨානසම්භවා වා’ති ඉමානි දස චතුසමුට්ඨානිකත්තා චත්තාරීසං හොන්ති. ජීවිතං භාවො කායපසාදො චක්ඛුපසාදොති චත්තාරි එකන්තකම්මසමුට්ඨානානෙවාති ඉමෙසං චතුචත්තාරීසාය රූපානං වසෙන චතුචත්තාරීසසම්භාරො. යං ලොකො සෙනං චක්ඛුං පුපුලං විසටං විත්ථිණ්ණං ‘චක්ඛු’න්ති සඤ්ජානන්නො න චක්ඛුං සඤ්ජානාති, චත්ථුං චක්ඛුතො සඤ්ජානාති, යො මංසපිණ්ඩො අක්ඛිකූපෙ පතිට්ඨිතො, න්භාරුසුත්තකෙන මත්ථලුඬිගෙ ආබද්ධො, යත්ථ සෙනම්පි අත්ථි,

කණ්භම්පි ලොභිතකම්පි, පථවීපි ආපොපි තෙජොපි වායොපි, යං සෙම්භුස්සදත්තා සෙතං, පිත්තුස්සදත්තා කණ්භං, රුහිරුස්සදත්තා ලොභිතකං, පථවුස්සදත්තා පත්ථිණ්ණං හොති, ආපුස්සදත්තා පග්ගරති, තෙජුස්සදත්තා පරිදය්හති, වායුස්සදත්තා සම්භමති, ඉදං සසම්භාරවක්ඛු නාම.

යො පනෙත්ථ සිතො එත්ථ පටිබද්ධො චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො, ඉදං පසාදවක්ඛු නාම. තදෙනං තස්ස සසම්භාරවක්ඛුතො සෙතමණ්ඩලපරික්ඛිත්තස්ස කණ්භමණ්ඩලස්ස මජ්ඣෙ, අභිමුඛෙ යිතානං සරිරසණ්ඨානුප්පත්තිදෙසභූතෙ දිට්ඨිමණ්ඩලෙ, සත්තසු පිචුපටලෙසු ආසිත්තතෙලං පිචුපටලානි විය, සත්තක්ඛිපටලානි බ්‍යාපෙත්වා, ධාරණන්භාපනමණ්ඩනබීජනකිච්චාහි චතුහි ධාතීහි ඛත්තියකුමාරො විය, සත්ධාරණආබන්ධනපරිපාවනසමුදිරණකිච්චාහි චතුහි ධාතූහි කතුපකාරං, උතුචිත්තාභාරෙහි උපත්ථම්භියමානං, ආයුතා අනුපාලියමානං, චණ්ණගන්ධරසාදීහි පරිවුතං, පමාණතො උභාසිරමත්තං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං චත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. වුත්තම්පි චෙතං ධම්මසෙනාපතිනා -

‘‘යෙන චක්ඛුප්පසාදෙන, රූපානි මනුපස්සති;
පරිත්තං සුමුමං එතං, උභාසිරසමුපම’’න්ති.

චක්ඛු ච තං ආයතනඤ්ඤාති චක්ඛායතනං. යං චක්ඛු චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදොති ඉධාපි උපයොගත්ථෙපෙව සාම්ච්චනං; චත්තාරි මහාභූතානි උපාදිශිත්වා පවත්තප්පසාදොති අත්ථො. ඉමිනා පසාදවක්ඛුමෙව ගණ්භාති, සෙසවක්ඛුං පටික්ඛිපති. යං පන ඉන්ද්‍රියගොචරසුත්තෙ ‘‘එකං මහාභූතං උපාදාය පසාදො පථවීධාතුයා තීහි මහාභූතෙහි සංඛිගහිතො ආපොධාතුයා ච තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච,’’ චතුපරිචත්තසුත්තෙ ‘‘ද්විත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො පථවීධාතුයා ච ආපොධාතුයා ච ද්විති මහාභූතෙහි සංඛිගහිතො තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා චා’’ති වුත්තං, තං පරියායෙන වුත්තං. අයඤ්ඤි සුත්තන්තිකකථා නාම පරියායදෙසනා. යො ච චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො සො තෙසු එකෙකස්සාපි දිත්තං ද්විත්තම්පි පසාදොයෙවාති ඉමිනා පරියායෙන තත්ථ දෙසනා ආගතා. අභිධම්මො පන නිප්පරියායදෙසනා නාම. තස්මා ඉධ ‘චතුත්තං මහාභූතානං උපාදාය පසාදො’ති වුත්තං.

‘අයං මෙ අත්තා’ති බාලජනෙන පරිග්ගහිතත්තා අත්තභාවො වුව්චති සරිරම්පි ඛන්ධපඤ්චකම්පි. තස්මිං පරියාපන්තො තන්තිස්සිතොති අත්තභාවපරියාපන්තො චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතුං න සක්කාති අනිදස්සනො. පටිසංචිතානිසංසො එත්ථ ජායතීති සප්පටිසො.

යෙනාතිආදීසු අයං සඛ්ඛෙපත්ථො - යෙන කරණභූතෙන චක්ඛුනා අයං සත්තො ඉදං චුත්තජ්ජකාරං රූපං අතීතෙ පස්සි වා, චත්තමානෙ පස්සති වා, අනාගතෙ පස්සිස්සති වා, සචස්ස අපරිභින්නං චක්ඛු භවෙය්‍ය, අපානෙන ආපාඨගතං රූපං පස්සෙ වා, අතීතං වා රූපං අතීතෙන චක්ඛුනා පස්සි, පච්චුප්පන්නං පච්චුප්පන්නෙන පස්සති, අනාගතං අනාගතෙන පස්සිස්සති, සචෙ තං රූපං චක්ඛුස්ස ආපාඨං ආගච්ඡෙය්‍ය චක්ඛුනා තං රූපං පස්සෙය්‍යාති ඉදමෙත්ථ පරිකප්පව්වනං. දස්සනපරිණායකට්ඨෙන චක්ඛුංපෙනං, සඤ්ජාතිසමොසරණට්ඨෙන චක්ඛායතනංපෙනං, සුඤ්ඤතභාවනිස්සත්තට්ඨෙන චක්ඛුධාතුපෙසා. දස්සනලක්ඛණෙ ඉන්ද්‍රියං කාරෙතීති චක්ඛුන්ද්‍රියංපෙනං. ලුප්ඡනපලුප්ඡනට්ඨෙන ලොකොපෙසො. චලඤ්ජනට්ඨෙන ද්වාරාපෙසා. අසුරණීයට්ඨෙන සමුද්දොපෙසො. පරිසුද්ධට්ඨෙන පණ්ඩරංපෙනං. එස්සාදීනං අභිජායනට්ඨෙන ඛේත්තංපෙනං. තෙසංයෙව පතිට්ඨානට්ඨෙන චත්ත්වංපෙනං. සමවිසමං දස්සෙන්තං අත්තභාවං නෙතීති නෙත්තංපෙනං. තෙනෙවට්ඨෙන නයනංපෙනං. සක්කායපරියාපන්නට්ඨෙන ඔරිමං තීරංපෙනං. ඛහ්‍රසාධාරණට්ඨෙන අස්සාමිකට්ඨෙන ච සුඤ්ඤො ගාමොපෙසොති.

එත්තාවතා ‘පස්සි වා’තිආදීහි චතුහි පදෙහි චක්ඛුංපෙනන්තිආදීනි වුද්දස නාමානි යොජෙත්වා චක්ඛායතනස්ස එත්තාරො චචත්ථාපනනායා චුත්තාති වෙදිතඛිබ්බා. කථං? එත්ථ හි යෙන චක්ඛුනා අනිදස්සනෙන සජ්ජට්ඨෙන රූපං සනිදස්සනං සජ්ජට්ඨං පස්සි වා චක්ඛුංපෙනං...පෙ.... සුඤ්ඤො ගාමොපෙසො, ඉදං තං රූපං චක්ඛායතනන්ති අයමෙකො නයො. එවං සෙසාපි වෙදිතඛිබ්බා.

597. ඉදානි යස්මා විජ්ජුනිච්ඡරණාදිකාලෙසු අනොලොකෙතුකාමස්සාපි රූපං චක්ඛුපසාදං සට්ඨෙති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං දුතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. තත්ථ යමිහි චක්ඛුමිහිති යමිහි අධිකරණභූතෙ චක්ඛුමිහි. රූපන්ති පච්චත්තවචනමෙතං. තත්ථ පටිහඤ්ඤි වාති අතීතත්ථො. පටිහඤ්ඤති වාති පච්චුප්පන්නත්ථො. පටිහඤ්ඤස්සති වාති අනාගතත්ථො. පටිහඤ්ඤෙ වාති විකප්පනත්ථො. අතීතඤ්ඤි රූපං අතීතෙ චක්ඛුස්මිං පටිහඤ්ඤි නාම. පච්චුප්පන්නං පච්චුප්පන්නෙ පටිහඤ්ඤති නාම. අනාගතං අනාගතෙ පටිහඤ්ඤස්සති නාම. සචෙ තං රූපං චක්ඛුස්ස ආපාඨං ආගච්ඡෙය්‍ය, චක්ඛුමිහි පටිහඤ්ඤෙය්‍ය තං රූපන්ති අයමෙත්ථ පරිකප්පො. අත්ථොතො පන පසාදං සට්ඨයමානමෙව රූපං පටිහඤ්ඤති නාම. ඉධාපි පුරිමනයෙනෙව එත්තාරො චචත්ථාපනනායා වෙදිතඛිබ්බා.

598. ඉදානි යස්මා අත්තනො ඉවිජාය ඔලොකෙතුකාමස්ස රූපෙ චක්ඛුං උපසංහරතො චක්ඛු රූපස්මිං පටිහඤ්ඤති, තස්මා තං ආකාරං දස්සෙතුං තතියො නිද්දෙසවාරො ආරද්ධො. සො අත්ථොතො පාකට්ඨායෙව. එත්ථ පන

වක්ඛු ආරම්මණං සම්පට්ඨිතමානමෙව රූපමිති පටිභඤ්ඤාති නාම. ඉධාපි පුරිමනායෙනෙව චත්තාරො චචත්ථාපනනායා වෙදිතබ්බා.

599. ඉතො පරං එස්සපඤ්චමකානං උප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්ච, තෙසංයෙව ආරම්මණපට්ඨන්ද්ධඋප්පත්තිදස්සනවසෙන පඤ්චාති, දස වාරා දස්සිතා. තත්ථ වක්ඛුං නිස්සායාති වක්ඛුං නිස්සාය, පච්චයං කත්වා. රූපං ආරබ්භාති රූපාරම්මණං ආගම්ම, සන්ධාය, පට්ඨිව. ඉමිනා වක්ඛුපසාදවත්ථුකානං එස්සාදීනං පුරෙජාතපච්චයෙන වක්ඛුද්වාරජවනවීරීපරියාපන්නානං.

ආරම්මණාධිපතිආරම්මණුපනිස්සයපච්චයෙහි රූපස්ස පච්චයභාවො දස්සිතො. ඉතරෙසු පඤ්චසු වාරෙසු රූපං ආරම්මණමස්සාති රූපාරම්මණොති එවං ආරම්මණපච්චයමත්තෙනෙව පච්චයභාවො දස්සිතො. යථා පන පුරිමෙසු තිසු, එවං ඉමෙසුපි දසසු වාරෙසු චත්තාරො චත්තාරො චචත්ථාපනනායා වෙදිතබ්බා. එවං කතමං තං රූපං වක්ඛායතනන්ති පුච්ඡාය උද්ධටං වක්ඛුං ‘ඉදං ත’න්ති නානප්පකාරතො දස්සෙතුං, පුරිමා තයො, ඉමෙ දසාති, තෙරස නිද්දෙසවාරා දස්සිතා. එකෙකස්මිඤ්ඤෙත්ථ චතුත්තං චතුත්තං චචත්ථාපනනායානං ආගතත්තා ද්විපඤ්ඤාසාය නායෙහි පටිමණ්ඩෙත්ථාච දස්සිතාති වෙදිතබ්බා.

600. ඉතො පරෙසු සොනායතනාදිනිද්දෙසෙසුපි එසෙව නයො. විසෙසමත්තං පනෙත්ථ එවං වෙදිතබ්බං – සුභාතීති සොනං. තං සසම්භාරසොනබ්ලස්ස අත්තො තනුතම්බලොමාවිතෙ අභිගුලිවෙධකසණ්ඨානෙ පදෙසෙ චුත්තප්පකාරාහි ධාතුහි කතුපකාරං, උතුචිත්තාභාරෙහි උපත්ථමිහියමානං, ආයුනා අනුපාලියමානං, වණ්ණාදීහි පරිවුතං සොනවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති.

සායතීති සානං. තං සසම්භාරසානබ්ලස්ස අත්තො අප්ප්පදසණ්ඨානෙ පදෙසෙ යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථමිහනානුපාලනපරිවාරං හුත්වා සානවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති.

සායනට්ඨෙන ජීවිහා. සා සසම්භාරජීවිහාමජ්ඣස්ස උපරි උප්පලදලග්ගසණ්ඨානෙ පදෙසෙ යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථමිහනානුපාලනපරිවාරා හුත්වා ජීවිහාවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානා තිට්ඨති.

යාවතා පන ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරූපං නාම අත්ථි, සබ්බත්ථ කායායතනං, කප්පාසපටලෙ ස්තෙනො විය, යථාචුත්තප්පකාරඋපකාරුපත්ථමිහනානුපාලනපරිවාරමෙව හුත්වා කායවිඤ්ඤාණාදීනං යථාරහං වත්ථුද්වාරභාවං සාධයමානං තිට්ඨති. අයමෙත්ථ විසෙසො. සෙසො පාලිප්පතෙදො ව අත්ථො ව වක්ඛුනිද්දෙසෙ

චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බො. කෙවලඤ්ඤි ඉධ චක්ඛුපදස්ස යානෙ සොතපදාදීනි, රූපපදස්ස යානෙ සද්දපදාදීනි, පස්සිති ආදීනං යානෙ සුඤ්ඤිආදිපදානි ච ආගතානි. ‘නෙත්තංපෙතං, නයනංපෙත’න්ති ඉමස්ස ච පදද්වයස්ස අභාවා ද්වාදස ද්වාදස නාමානි භොන්ති. සෙසං සබ්බත්ථ චුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ සියා – යදි යාවතා ඉමස්මිං කායෙ උපාදිණ්ණකරූපං නාම අත්ථි, සබ්බත්ථ කායායතනං, කප්පාසපටලෙ ස්නෙහො විය. ‘එවං සන්තෙ ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජති’ති. ‘නාපජ්ජති’ති. ‘කස්මා’? ‘අඤ්ඤස්ස අඤ්ඤත්ථ අභාවතො’. ‘යදි එවං, න සබ්බත්ථ කායායතන’න්ති? ‘නෙව පරමත්ථතො සබ්බත්ථ. විනිබ්බුජ්ජත්වා පනස්ස නානාකරණං පඤ්ඤාපෙතං න සක්කා, තස්මා එවං චුත්තං. යථා හි රූපරසාදයො, වාලිකාවුණ්ණානි විය, විවෙචෙතං අසක්කුණෙයානාය අඤ්ඤමඤ්ඤබ්බාපිනොති වුව්චන්ති, න ච පරමත්ථතො රූපෙ රසො අත්ථි. යදි සියා රූපග්ගහණෙනෙව රසග්ගහණං ගච්ඡෙයා. එවං කායායතනම්පි පරමත්ථතො නෙව සබ්බත්ථ අත්ථි, න ච සබ්බත්ථ නත්ථි, විවෙචෙතං අසක්කුණෙයානායාති. එවමෙත්ථ න ලක්ඛණසම්මිස්සතා ආපජ්ජතිති වෙදිතබ්බො’.

අපිච ලක්ඛණාදිචත්ථාපනතොපෙතෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බො – එතෙසු හි රූපාභිසාතාරහභූතජ්පසාදලක්ඛණං දට්ඨුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතජ්පසාදලක්ඛණං චා චක්ඛු, රූපෙසු ආවිඤ්ජනරසං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං, දට්ඨුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

සද්දාභිසාතාරහභූතජ්පසාදලක්ඛණං
සොතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතජ්පසාදලක්ඛණං චා සොතං, සද්දෙසු
ආවිඤ්ජනරසං, සොතවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං,
සොතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

ගන්ධාභිසාතාරහභූතජ්පසාදලක්ඛණං
සායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතජ්පසාදලක්ඛණං චා සානං, ගන්ධෙසු
ආවිඤ්ජනරසං, සානවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානං
සායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානං.

රසාභිසාතාරහභූතජ්පසාදලක්ඛණං
සායිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතජ්පසාදලක්ඛණං චා ජීවහා, රසෙසු
ආවිඤ්ජනරසා, ජීවහාවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානා,
සායිතුකාමතානිදානකම්මජභූතපදට්ඨානා.

ථොට්ඨබ්බොතිසාතාරහභූතප්පසාදලක්ඛණො

ඵසිතුකාමතානිදානකම්මසමුට්ඨානභූතප්පසාදලක්ඛණො වා කායො,
ථොට්ඨබ්බෙසු ආවිඤ්ජනරසො, කායවිඤ්ඤාණස්ස ආධාරභාවපච්චුපට්ඨානො,
ඵසිතුකාමතානිදානකම්මප්පභූතපදට්ඨානො.

කෙවි පන ‘තෙජාධිකානං භූතානං පසාදො චක්ඛු, වායුපථවිආපාධිකානං
භූතානං පසාදො සොතසානජීවිහා, කායො සබ්බෙස’න්ති වදන්ති. අපරෙ
‘තෙජාධිකානං පසාදො චක්ඛු, විවරවායුආපපථවාධිකානං පසාදො
සොතසානජීවිහාකායා’ති වදන්ති. තෙ වත්තබ්බො – ‘සුත්තං ආහරථා’ති. අද්ධා
සුත්තමෙව න දක්ඛිස්සන්ති. කෙවි පනෙත්ථ ‘තෙජාදීනං ගුණෙහි රූපාදීහි
අනුග්ගය්හභාවතො’ති කාරණං වදන්ති. තෙ ව වත්තබ්බො – ‘කො පනෙවමාහ –
රූපාදයො තෙජාදීනං ගුණා’ති? අවිනිබ්භොගෙසු හි රූපෙසු ‘අයං ඉමස්ස
ගුණො, අයං ඉමස්ස ගුණො’ති න ලබ්භා වත්තුං. අථාපි වදෙය්‍යං – ‘යථා තෙසු
තෙසු සම්භාරෙසු තස්ස තස්ස භූතස්ස අධිකතාය පථවිආදීනං සන්ධාරණාදීනි
කිව්වානි ඉච්ඡථ, එවං තෙජාදිඅධිකෙසු සම්භාරෙසු රූපාදීනං
අධිකභාවදස්සනතො ඉච්ඡිතබ්බමෙතං රූපාදයො තෙසං ගුණා’ති. තෙ
වත්තබ්බො – ඉච්ඡෙය්‍යාම, යදි ආපාධිකස්ස ආසවස්ස ගන්ධතො පථවිඅධිකෙ
කප්පාසෙ ගන්ධො අධිකතරො සියා, තෙජාධිකස්ස ව උණ්භොදකස්ස
චණ්ණතොපි සිතුදකස්ස චණ්ණො පරිභායෙථ. යස්මා පනෙතං උභයමිපි නත්ථී,
තස්මා පභායෙට්ඨං එතෙසං නිස්සයභූතානං විසෙසකප්පනං, යථා අවිසෙසෙපි
එකකලාපෙ භූතානං රූපරසාදයො අඤ්ඤාමඤ්ඤං විසදිසා භොන්ති, එවං
චක්ඛුපසාදාදයො, අවිජ්ජමානෙපි අඤ්ඤස්මිං විසෙසකාරණෙහි
ගහෙතබ්බමෙතං.

කිං පන තං යං අඤ්ඤාමඤ්ඤස්ස අසාධාරණං? කම්මමෙව තෙසං
විසෙසකාරණං. තස්මා කම්මවිසෙසතො එතෙසං විසෙසො, න භූතවිසෙසතො.
භූතවිසෙසෙ හි සති පසාදොව නුප්පජ්ජති. සමානානඤ්ඤි පසාදො, න
විසමානානන්ති පොරාණා. එවං කම්මෙවිසෙසතො විසෙසවත්තෙසු ව එතෙසු
චක්ඛුසොතානි අසම්පත්තවිසයග්ගාහකානි අත්තතො නිස්සයං
අනල්ලීනනිස්සයෙ එව විසයෙ විඤ්ඤාණභෙතුත්තා. සානජීවිහාකායා
සම්පත්තවිසයග්ගාහකා, නිස්සයවසෙන චෙව සයඤ්ච අත්තතො නිස්සයං
අල්ලීනෙයෙව විසයෙ විඤ්ඤාණභෙතුත්තා.

අට්ඨකථායං පන “ආපාඨගතත්තාව ආරම්මණං සම්පත්තං නාම.
චන්දමණ්ඩලසූරියමණ්ඩලානඤ්ඤි ද්වාචත්තාලීසයොජනසහස්සමත්ථකෙ
ධීතානං චණ්ණො චක්ඛුපසාදං සට්ඨෙති. සො දුරෙ යත්වා පඤ්ඤායමානොපි
සම්පත්තොයෙව නාම. තංගොචරත්තා චක්ඛු සම්පත්තගොචරමෙව නාම. දුරෙ
රුක්ඛං ඡින්නත්තානම්පි, රජකානඤ්ච වත්ථං ධොවත්තානං දුරතොව

කායවිකාරො පඤ්ඤායති. සද්දො පන ධාතුපරම්පරාය ආගන්ත්වා සොතං සට්ඨෙත්වා සණිකං වචන්ථානං ගච්ඡති”ති වුත්තං.

තත්ථ කිඤ්චාපි ආපාඨගතත්තා ආරම්මණං සම්පත්තන්ති වුත්තං, වන්දිමණ්ඩලාදිවණ්ණො පන චක්ඛුං අසම්පත්තො දුරෙ යීතොව පඤ්ඤායති. සද්දොපි සචෙ සණිකං ආගච්ඡෙය්‍ය, දුරෙ උප්පන්නො විරෙන සුයෙය්‍ය, පරම්පරසට්ඨතාය ව ආගන්ත්වා සොතං සට්ඨෙත්තො අසුකදිසාය නාමාති න පඤ්ඤායෙය්‍ය. තස්මා අසම්පත්තගොචරානෙව තාති.

අභිආදිසමානාති චෙතාති. යථා හි අභි නාම ඛෙ සිත්තසම්මට්ඨට්ඨානෙ නාහිරමති, සඬකාරට්ඨානාතිණපණ්ණගහනවම්මිකානියෙව පන පවිසිත්වා නිපන්තකාලෙ අහිරමති, එකග්ගතං ආපජ්ජති, එවමෙව චක්ඛුපෙතං විසමජ්ඣාසයං මට්ඨෙසු සුවණ්ණහිත්තිආදීසු නාහිරමති, ඔලොකෙතුම්පි න ඉච්ඡති, රූපවිත්තපුප්ඵලතාදිවිත්තෙසුයෙව පන අහිරමති. තාදිසෙසු හි යානෙසු චක්ඛුම්හි අප්පභොන්තෙ මුඛම්පි විවරිත්වා ඔලොකෙතුකාමා භොන්ති.

සුසුමාරොපි ඛෙ නික්ඛන්තො ගහෙනඛං න පස්සති, අක්ඛිති නිම්මිලෙන්වාව වරති. යදා පන බ්‍යාමසතමත්තං උදකං ඔගාහිත්වා බිලං පවිසිත්වා නිපන්තො භොති, තදා තස්ස චිත්තං එකග්ගං භොති සුඛං සුපති, එවමෙව සොතං තම්පෙ බිලජ්ඣාසයං ආකාසසන්තිස්සිතං කණ්ණච්ඡිද්දකුපකෙයෙව අප්ඣාසයං කරොති. කණ්ණච්ඡිද්දාකාසොයෙව තස්ස සද්දසවනෙ පච්චයො භොති. අප්ඨාකාසොපි වට්ටතියෙව. අන්තොලෙණස්මිඤ්ඤි සප්ඣාසයෙ කරියමානෙ න ලෙණච්ඡදනං හින්දිත්වා සද්දො ඛෙ නික්ඛමති, ද්වාරවාතපානච්ඡිද්දෙහි පන නික්ඛමිත්වා ධාතුපරම්පරායෙව සට්ඨෙත්තො ගන්ත්වා සොතපසාදං සට්ඨෙති. අථ තස්මිං කාලෙ ‘අසුකො නාම සප්ඣාසයති’ති ලෙණපිට්ඨෙ නිසින්නා ජානන්ති.

එවං සන්තෙ සම්පත්තගොචරතා භොති. ‘කිං පනෙතං සම්පත්තගොචර’න්ති? ‘ආම, සම්පත්තගොචරං’. ‘යදි එවං, දුරෙ හෙරිආදීසු වජ්ජමානෙසු දුරෙ සද්දොති ජානනං න භවෙය්‍යා’ති? ‘නො න භවති. සොතපසාදස්මිඤ්ඤි සට්ඨිතෙ දුරෙ සද්දො ආසන්නෙ සද්දො, පරතීරෙ ඔරිමතීරෙති තථා තථා ජානනාකාරො භොති. ධම්මතා එසා’ති. ‘කිං එතාය ධම්මතාය? යතො යතො ඡිද්දං තතො තතො සවනං භොති, වන්දිමසුරියාදීනං දස්සනං වියාති අසම්පත්තගොචරමෙවෙනං’.

පක්ඛිපි රුක්ඛෙ වා භූමියං වා න රමති. යදා පන එකං වා ද්වෙ වා ලෙඩ්චුපාතෙ අතික්කම්ම අප්ඨාකාසං පක්ඛන්දො භොති, තදා එකග්ගචිත්තතං ආපජ්ජති, එවමෙව සානම්පි ආකාසජ්ඣාසයං වාතුපනිස්සයගන්ධගොචරං. තථා හි ගාවො නවවුට්ඨෙ දෙවෙ භූමියං සායිත්වා සායිත්වා ආකාසාහිමුඛා හුත්වා

වාතං ආකඨස්සන්ති. අභිගුලීහි ගන්ධපිණ්ඩං ගහෙත්වාපි ච උපසිඨස්සනකාලෙ වාතං අනාකඨස්සන්තො නෙව තස්ස ගන්ධං ඡානාති.

කුක්කුරොපි බහි විවරන්තො බෙමට්ඨානං න පස්සති ලෙඬ්ඬුපහාරාදීහි උපද්දන්තො හොති. අන්තොගාමං පවිසිත්වා උද්ධනට්ඨානෙන ඡාරිකං බ්‍යුහිත්වා නිපන්තස්ස පන ඵාසුකං හොති, එවමෙව ජීව්හාපි ගාමජ්ඣාසයා ආපොසන්තිස්සිතරසාරම්මණා. තථා හි තියාමරන්ති. සමණධම්මං කත්වාපි පාතොව පත්තවීරමාදාය ගාමො පවිසිතබ්බො හොති. සුක්ඛබාදනීයස්ස ච න සක්කා බෙළෙන අනෙමිතස්ස රසං ඡානිතුං.

සිඬ්ඨගාලොපි බහි වරන්තො රතිං න වින්දති, ආමකසුසානෙ මනුස්සමංසං බාදිත්වා නිපන්තස්සෙව පනස්ස ඵාසුකං හොති, එවමෙව කායොපි උපාදිණ්ණකජ්ඣාසයො පට්ඨිතිස්සිතථොට්ඨබ්බාරම්මණො. තථා හි අඤ්ඤං උපාදිණ්ණකං අලභමානා සත්තා අත්තන්තොව හත්ථතලෙ සීසං කත්වා නිපජ්ජන්ති. අජ්ඣත්තිකබාහිරා වස්ස පට්ඨි ආරම්මණග්ගහණෙන පච්චයො හොති. සුසන්ථතස්සපි හි සයනස්ස, හත්ථෙ යපිතානම්පි වා ඵලානං, න සක්කා අනිසිදන්තෙන වා අනිජ්ජිලෙන්තෙන වා ථද්ධමුදුහාවො ඡානිතුන්ති. අජ්ඣත්තිකබාහිරාපට්ඨි එතස්ස කායපසාදස්ස ථොට්ඨබ්බජානනෙ පච්චයො හොති. එවං ලක්ඛණාදිවචන්ථානන්තොපෙනෙසං අසම්මිස්සතා වෙදිතබ්බා. අඤ්ඤෙයෙව හි චක්ඛුපසාදස්ස ලක්ඛණරසපච්චුපට්ඨානපදට්ඨානගොචරජ්ඣාසයනිස්සයා අඤ්ඤෙ සොතපසාදාදීනන්ති අසම්මිස්සානෙව චක්ඛායතනාදීති.

අපිච නෙසං අසම්මිස්සතාය අයං උපමාපි වෙදිතබ්බා - යථා හි පඤ්චවණ්ණානං ධජානං උස්සාපිතානං කිඤ්ඤාපි ඡායා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන අඤ්ඤමඤ්ඤං අසම්මිස්සාව යථා ච පඤ්චවණ්ණෙන කප්පාසෙන වට්ටිං කත්වා දීපෙ ඡාලිතෙ කිඤ්ඤාපි ඡාලා එකාබද්ධා විය හොති, තස්ස තස්ස පන අංසුනො පාටියෙක්කා පාටියෙක්කා ඡාලා අසම්මිස්සා එව, එවමෙව කිඤ්ඤාපි ඉමානි පඤ්චායතනානි එකස්මිං අත්තභාවෙ සමොසට්ඨානි අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සානෙව. න කෙවලඤ්ච ඉමානෙව පඤ්ච, සෙසරූපානිපි අසම්මිස්සානෙව. ඉමස්මිඤ්ඤි සරීරෙ හෙට්ඨිමකායො මජ්ඣිමකායො උපරිමකායොති තයො කොට්ඨාසා. තත්ථ නාහිතො පට්ඨාය හෙට්ඨා හෙට්ඨිමකායො නාම. තස්මිං කායදසකං, භාවදසකං, ආහාරසමුට්ඨානානි අට්ඨ, උතුසමුට්ඨානානි අට්ඨ, විත්තසමුට්ඨානානි අට්ඨානි චතුරත්තලීස රූපානි. නාහිතො උද්ධං යාව ගලවාටකා මජ්ඣිමකායො නාම. තත්ථ ච කායදසකං, භාවදසකං, චත්ථුදසකං, ආහාරසමුට්ඨානාදීනි තිණි අට්ඨකානීති චතුපඤ්ඤාස රූපානි. ගලවාටකතො උද්ධං උපරිමකායො නාම.

තත්ථ චක්ඛුදසකං, සොතදසකං, ඝාතදසකං, ජීවිහාදසකං, කායදසකං, භාවදසකං, ආභාරසමුට්ඨානාදීනි තිණි අට්ඨකානීති චතුරාසීති රූපානි.

තත්ථ චක්ඛුපසාදස්ස පච්චයානි චත්තාරි මහාභූතානි, චණ්ණො ගන්ධො රසො ඔජා, ජීවිතින්ද්‍රියං චක්ඛුපසාදොති ඉදං එකන්තතො අවිනිභුත්තානං දසන්තං නිජ්ඣන්තරූපානං වසෙන චක්ඛුදසකං නාම. ඉමිනා නයෙන සෙසානිපි වෙදිතබ්බානි. තෙසු හෙට්ඨිමකායෙ රූපං මජ්ඣිමකායඋපරිමකායරූපෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සං. සෙසකායද්වයෙපි රූපං ඉතරෙහි සද්ධිං අසම්මිස්සමෙව. යථා හි සායන්හසමයෙ පබ්බතච්ඡායා ච රුක්ඛච්ඡායා ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධා විය හොත්ති අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සාව එවං ඉමෙසුපි කායෙසු චතුවත්තාලීස චතුපඤ්ඤාස චතුරාසීති රූපානි ච කිඤ්චාපි එකාබද්ධානි විය හොත්ති, අඤ්ඤමඤ්ඤං පන අසම්මිස්සානෙවාති.

616. රූපායතනනිද්දෙසෙ චණ්ණොච චණ්ණනිභා; නිභාතීති වා නිභා. චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස පාකටා හොතීති අත්ථො. චණ්ණොච නිභා චණ්ණනිභා. සද්ධිං නිදස්සනෙන සනිදස්සනං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන පස්සිතබ්බන්ති අත්ථො. සද්ධිං පටිසෙන සප්පටිසං, පටිසට්ටනනිසංසජනකන්ති අත්ථො. නීලාදීසු උමාපුප්ඵසමානං නීලං, කණිකාරපුප්ඵසමානං පීතකං, බන්ධුජීවකපුප්ඵසමානං ලොහිතකං, ඔසධිතාරකසමානං ඔදානං. ක්කුමච්ඡාරකසමානං කාලකං, මන්දරත්තං සින්දුවාරකරවීරමකුලසමානං මඤ්ජිට්ඨකං. “හරිත්තවහෙමචණ්ණකාමංසුමුඛපක්කමා”ති (ජා. 1.15.133) එත්ථ පන කිඤ්චාපි ‘හරි’ති සුවණ්ණං චුත්තං, පරතො පනස්ස ජාතරූපග්ගහණෙන ගහිතත්තා ඉධ සාමං හරි නාම. ඉමානි සත්ත චත්ථං අනාමසිත්වා සභාවෙනෙව දස්සිතානි.

හරිචණ්ණන්ති හරිතසද්දලචණ්ණං. අම්බච්ඡාරචණ්ණන්ති අම්බච්ඡාරෙන සමානචණ්ණං. ඉමානි ද්වෙ චත්ථං ආමසිත්වා දස්සිතානි. දීඝාදීනි ද්වාදස වොහාරතො දස්සිතානි. සො ච නෙසං වොහාරො උපනිධායසිද්ධො වෙව සන්නිවෙසසිද්ධො ච. දීඝාදීනි හි අඤ්ඤමඤ්ඤං උපනිධායසිද්ධානි, වට්ටාදීනි සන්නිවෙසවිසෙසෙන. තත්ථ රස්සං උපනිධාය තතො උච්චතරං දීඝං, තං උපනිධාය තතො නීචතරං රස්සං. ථූලං උපනිධාය තතො බුද්දකතරං අණුං, තං උපනිධාය තතො මහත්තතරං ථූලං. චක්කසණ්ඨානං වට්ටං, කුක්කුටණ්ඩසණ්ඨානං පරිමණ්ඩලං. චතුහි අංසෙහි යුත්තං චතුරංසං. ඡළංසාදීසුපි එසෙව නයො. නින්තන්ති ඔතතං, ටලන්ති උත්තතං.

තත්ථ යස්මා දීඝාදීනි ථූසිත්වා සක්කා ජානිතුං, නීලාදීනි පනෙවං න සක්කා, තස්මා න නිජ්පරියායෙන දීඝං රූපායතනං; තථා රස්සාදීනි. තං තං නිස්සාය පන තථා තථා ධීතං දීඝං රස්සන්ති තෙන තෙන වොහාරෙන රූපායතනමෙවෙත්ථ

භාසිතන්ති වෙදිතබ්බං. ඡායා ආතපොති ඉදං අඤ්ඤමඤ්ඤපරිච්ඡින්නං; තථා ආලොකො අන්ධකාරො ව. අබ්භා මහිකාතිආදීනි චත්තාරි චත්ථුනාව දස්සිතානි. තත්ථ ‘අබ්භා’ති වලාභකො. ‘මහිකා’ති හිමං. ඉමෙහි චතුහි අබ්භාදීනං වණ්ණො දස්සිතා. චන්දමණ්ඩලස්ස වණ්ණනිභාතිආදීනි තෙසං තෙසං පභාවණ්ණො දස්සිතා.

තත්ථ චන්දමණ්ඩලාදීනං චත්ථුනං එවං විසෙසො වෙදිතබ්බො – මණ්ණියං රජතපට්ච්ඡින්නං එකුතපඤ්ඤාසයොජනායාමචිත්ථාරං චන්දස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං චන්දමණ්ඩලං නාම. සොවණ්ණමයං එලිකපට්ච්ඡින්නං සමපණ්ණාසයොජනායාමචිත්ථාරං සූරියස්ස දෙවපුත්තස්ස විමානං සූරියමණ්ඩලං නාම. සත්තරතනමයානි සත්තට්ඨදසද්වාදසයොජනායාමචිත්ථාරානි තෙසං තෙසං දෙවපුත්තානං විමානානි කාරකරූපානි නාම.

තත්ථ හෙට්ඨා චන්දො, සූරියො උපරි, උභින්නමන්තරං යොජනං හොති. චන්දස්ස හෙට්ඨිමන්තතො සූරියස්ස උපරිමන්තො යොජනසතං හොති. ද්විසු පස්සෙසු නක්ඛත්තතාරකා ගච්ඡන්ති. එතෙසු පන තීසු චන්දො දන්ධගමනො, සූරියො සීසගමනො, නක්ඛත්තතාරකා සබ්බසීසගමනා. කාලෙන චන්දිමසූරියානං පුරතො හොන්ති කාලෙන පච්ඡා.

ආදාසමණ්ඩලන්ති කංසමයං. මණ්ණිකි යපෙත්වා වෙළුරියං සෙසො ජොතිරසාදිඅනෙකප්පහෙදො. සඬ්ඛොති සාමුද්දිකො; මුත්තා සාමුද්දිකාපි, සෙසාපි. වෙළුරියොති වෙළුවණ්ණමණි. ඡාතරූපං වුවචති සත්ථුවණ්ණො. සත්ථා හි සුවණ්ණවණ්ණො, සුවණ්ණමපි සත්ථුවණ්ණං. රජතං වුවචති කභාපණ්ණො – ලොභමාසකො දාරුමාසකො ජතුමාසකො, යෙ ‘වොහාරං ගච්ඡන්ති’ති (පාරා. 584) වුත්තං තං සබ්බමපි ඉධ ගහිතං.

යං වා පනඤ්ඤමිති ඉමිනා පාළිආගතං යපෙත්වා සෙසං තට්ටිකපිලොතිකකණ්ණිකවණ්ණාදිහෙදං රූපං ගහිතං. තඤ්ඤි සබ්බං යෙවාපනකෙසු පට්ටියං.

එවමෙතං නිලාදිනා හෙදෙන භින්නමිති රූපං සබ්බං ලක්ඛණාදීහි අභින්නමෙව. සබ්බඤ්ඤෙතං චක්ඛුපටිභනනලක්ඛණං රූපං, චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසං, තස්සෙව ගොවරපව්වුපට්ඨානං, චතුමභාභුතපද්ධානං. යථා වෙතං තථා සබ්බානිපි උපාදාරූපානි. යත්ථ පන විසෙසො අත්ථි තත්ථ චක්ඛාම. සෙසමෙත්ථ චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. කෙවලඤ්ඤි තත්ථ චක්ඛුපුබ්බධගමො නිද්දෙසො ඉධ රූපපුබ්බධගමො. තත්ථ ‘චක්ඛුං පෙත’න්තිආදීනි වුද්දස නාමානි, ඉධ

‘රූපංපෙත’න්තිආදීනි තීණි. සෙසං තාදිසමෙව. යථා හි චතුහි චතුහි නයෙහි පටිමණ්ඩෙත්වා චක්ඛුං චචත්ථාපෙතුං තෙරස වාරා චුත්තා, ඉධාපි තෙ තථෙව චුත්තාති.

620. සද්දායතනනිද්දෙසෙ හෙරිසද්දොති මහාහෙරිපහටහෙරිනං සද්දො. මුද්දිභගසඬ්ඛපණ්ණවසද්දාපි මුද්දිභගාදිපච්චයා සද්දා. ගීතසඬ්ඛාතො සද්දො ගීතසද්දො. චුත්තාවසෙසානං වීණාදීනං තන්තිබද්ධානං සද්දො වාදිතසද්දො. සම්මසද්දොති කංසතාලකට්ඨතාලසද්දො. පාණිසද්දොති පාණිප්පභාරසද්දො. සත්තානං නිග්ගෙසාසසද්දොති බහුනං සන්තිපතිතානං අපඤ්ඤායමානපදබ්බාසද්දොතිග්ගෙසාසසද්දො. ධාතුනං සන්තිසාතසද්දොති රුක්ඛානං අඤ්ඤාමඤ්ඤානිසංසනසණ්ටිකාකොටනාදිසද්දො. වාතස්ස වායතො සද්දො වාතසද්දො. උදකස්ස සන්දමානස්ස වා පටිහතස්ස වා සද්දො උදකසද්දො. මනුස්සානං සල්ලාපාදිසද්දො මනුස්සසද්දො. තං යිපෙත්වා සෙසො සබ්බොපි අමනුස්සසද්දො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි සද්දො පරියාදින්නො. එවං සන්තෙපි වංසථාලනපිලොතිකථාලනාදීසු පවත්තො පාළියං අනාගතසද්දො යෙවාපනකට්ඨානං පටිට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

එවමයං හෙරිසද්දාදිනා හෙදෙන හින්තොපි සද්දො ලක්ඛණාදීහි අභින්නොයෙව. සබ්බොපි හෙස සානපටිහනනලක්ඛණො සද්දො සානවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ චුත්තනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි චතුහි චතුහි නයෙහි පටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා චුත්තා. තෙසං අත්ථො සක්කා චුත්තනෙයෙනෙව ජානිතුන්ති න විත්ථාරිතො.

624. ගන්ධායතනනිද්දෙසෙ මූලගන්ධොති යං කිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තො ගන්ධො. සාරගන්ධාදීසුපි එසෙව නයො. අසිද්ධදුස්සිද්ධානං ධාකාදීනං ගන්ධො ආමකගන්ධො. මච්ඡසකලිකාපුත්තිමංසසංකිලිට්ඨසප්පිආදීනං ගන්ධො විස්සගන්ධො. සුගන්ධොති ඉට්ඨගන්ධො. දුග්ගන්ධොති අනිට්ඨගන්ධො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි ගන්ධො පරියාදින්නො. එවං සන්තෙපි කණ්ණකගන්ධපිලොතිකගන්ධාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බොපි ගන්ධා යෙවාපනකට්ඨානං පටිට්ඨොති වෙදිතබ්බො.

එවමයං මූලගන්ධාදිනා හෙදෙන හින්තොපි ගන්ධො ලක්ඛණාදීහි අභින්නොයෙව. සබ්බොපි හෙස සානපටිහනනලක්ඛණො ගන්ධො, සානවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායතනනිද්දෙසෙ චුත්තනෙයෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා චුත්තා. තෙ අත්ථො පාකට්ඨායෙව.

628. රසායනනානිද්දෙසෙ මූලරසොති යංකිඤ්චි මූලං පටිච්ච නිබ්බත්තරසො. බන්ධරසාදීසුපි එසෙව නයො. අම්බිලන්ති තක්කම්බිලාදි. මධුරන්ති එකන්තතො ගොසප්පිආදි. මධු පන කසාවයුත්තං විරනික්ඛිත්තං කසාවං හොති. එංඝිතං බාරියුත්තං විරනික්ඛිත්තං බාරියං හොති. සප්පි පන විරනික්ඛිත්තං චණ්ණගන්ධෙ ජහන්තම්පි රසං න ජහති තදෙව එකන්තමධුරං. තිත්තකන්ති නිමබ්පණ්ණාදි. කටුකන්ති සිඬගිවෙරමරිවාදි. ලොණිකන්ති සාමුද්දිකලොණාදි. බාරිකන්ති වාතිඬගණකළිරාදි. ලම්බිලන්ති බෙරාමලකකපිට්ඨසාලවාදි. කසාවන්ති හරිතකාදි. ඉමෙ සබ්බෙපි රසා චත්ථුවසෙන වුත්තා. තංතංචත්ථුතො පනෙත්ථ රසොව අම්බිලාදීහි නාමෙහි වුත්තොති වෙදිතබ්බො. සාදුති ඉට්ඨරසො, අසාදුති අනිට්ඨරසො. ඉමිනා පදද්වයෙන සබ්බොපි රසො පරියාදිත්තො. එවං සන්තෙපි ලෙඩ්චුරසහිත්තිරසපිලොතිකරසාදයො පාළියං අනාගතා සබ්බෙපි රසා යෙවාපනකට්ඨානං පටිට්ඨාති වෙදිතබ්බො.

එවමයං මූලරසාදිනාහෙදෙන හින්තොපි රසො ලක්ඛණාදීහි අහින්තොයෙව. සබ්බොපි හෙස ජීවිහාපටිහනනලක්ඛණො රසො, ජීවිහාවිඤ්ඤාණස්ස විසයභාවරසො, තස්සෙව ගොවරපච්චුපට්ඨානො. සෙසං චක්ඛායනනානිද්දෙසෙ වුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං. ඉධාපි හි තථෙව ද්විපඤ්ඤාසනයපටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා වුත්තා.

632. ඉත්ථිත්ථියනිද්දෙසෙ යන්ති කරණචචනං. යෙන කාරණෙන ඉත්ථියා ඉත්ථිලිඬගාදීහි හොන්ති අයමෙත්ථ අත්ථො. තත්ථ ‘ලිඬග’න්ති සණ්ඨානං. ඉත්ථියා හි හත්ථපාදගිවාඋරාදීනං සණ්ඨානං න පුරිසස්ස විය හොති. ඉත්ථිනඤ්ඤි හෙට්ඨිමකායො විසදො හොති, උපරිමකායො අවිසදො. හත්ථපාදා බුද්දකා, මුඛං බුද්දකං. නිමිත්තන්ති සඤ්ජානනං. ඉත්ථිනඤ්ඤි උරමංසං අවිසදං හොති, මුඛං නිමිමස්සදාධිකං. කෙසබන්ධවත්ථග්ගහණම්පි න පුරිසානං විය හොති. කුත්තන්ති කිරියා. ඉත්ථියො හි දහරකාලෙ සුප්පකමුසලකෙහි කීළන්ති, විත්තධිතලිකාය කීළන්ති, මත්තිකවාකෙන සුත්තකං නාම කන්තන්ති. ආකප්පොති ගමනාදිආකාරො. ඉත්ථියො හි ගච්ඡමානා අවිසදා ගච්ඡන්ති, තිට්ඨමානා නිපජ්ජමානා නිසීදමානා බාදමානා භුඤ්ජමානා අවිසදා භුඤ්ජන්ති. පුරිසම්පි හි අවිසදං දිස්වා මාතුගාමො විය ගච්ඡති තිට්ඨති නිපජ්ජති නිසීදති බාදති භුඤ්ජති චදන්ති.

ඉත්ථත්තං ඉත්ථිභාවොති උභයම්පි එකත්ථං; ඉත්ථිසභාවොති අත්ථො. අයං කම්මජො පටිසන්ධිසමුට්ඨිතො. ඉත්ථිලිඬගාදීහි පන ඉත්ථිත්ථියං පටිච්ච පවත්තෙ සමුට්ඨිතාති. යථා හි බීජෙ සති, බීජං පටිච්ච, බීජපච්චයා රුක්ඛො වඩ්ඪිත්වා සාබාවිට්ඨසම්පන්නො හුත්වා ආකාසං පුරෙත්වා තිට්ඨති, එවමෙව ඉත්ථිභාවසංඛාරො ඉත්ථිත්ථියෙ සති ඉත්ථිලිඬගාදීහි හොන්ති. බීජං විය හි

ඉත්ථිත්ථියං, ඛිජං පටිච්ච වඩ්ඪිත්ථා ආකාසං පුරන්තවා යිතරුක්ඛො විය ඉත්ථිත්ථියං පටිච්ච ඉත්ථිලිඛිගාදීනි පවත්තෙ සමුට්ඨහන්ති. තත්ථ ඉත්ථිත්ථියං න චක්ඛුච්ඤ්ඤායාං, මනොච්ඤ්ඤායාමෙව. ඉත්ථිලිඛිගාදීනි චක්ඛුච්ඤ්ඤායානිපි මනොච්ඤ්ඤායානිපි.

ඉදං තං රූපං ඉත්ථිත්ථියන්ති ඉදං තං රූපං, යථා චක්ඛුන්ථියාදීනි පුරිසස්සාපි හොන්ති, න එවං; නියමනො පන ඉත්ථියා එව ඉත්ථියං ‘ඉත්ථිත්ථියං’.

633. පුරිසිත්ථියෙපි එසෙව නයො. පුරිසලිඛිගාදීනි පන ඉත්ථිලිඛිගාදීනං පටිපක්ඛනො වෙදිතඛ්ඛානි. පුරිසස්ස හි හත්ථපාදගිවාඋරාදීනං සණ්ඨානං න ඉත්ථියා විය හොති. පුරිසානඤ්ඤි උපරිමකායො විසදො හොති හෙට්ඨිමකායො අවිසදො, හත්ථපාදා මහන්තා, මුඛං මහන්තං, උරමංසං විසදං, මස්සුදායිකා උප්පජ්ජන්ති. කෙසඛන්ධනවත්ථග්ගහණං න ඉත්ථිනං විය හොති. දහරකාලෙ රථනඩගලාදීහි කිලන්ති, වාලිකපාලිං කත්ථා වාපිං නාම ඛනන්ති, ගමනාදීනි විසදානි හොන්ති. ඉත්ථිමපි ගමනාදීනි විසදානි කුරුමානං දිස්වා ‘පුරිසො විය ගච්ඡති’තිආදීනි වදන්ති. සෙසං ඉත්ථිත්ථියෙ චුත්තසදිසමෙව.

තත්ථ ඉත්ථිභාවලක්ඛණං ඉත්ථිත්ථියං, ඉත්ථිති පකාසනරසං, ඉත්ථිලිඛිගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. පුරිසභාවලක්ඛණං පුරිසිත්ථියං, පුරිසොති පකාසනරසං, පුරිසලිඛිගනිමිත්තකුත්තාකප්පානං කාරණභාවපච්චුපට්ඨානං. උභයමිපෙතං පට්ඨකප්පිකානං පවත්තෙ සමුට්ඨාති. අපරභාගෙ පටිසන්ධියං. පටිසන්ධිසමුට්ඨිතමපි පවත්තෙ චලති පරිවත්තති.

යථාහ —

“තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරස්ස භික්ඛුනො ඉත්ථිලිඛිගං පාතුභූතං හොති. තෙන ඛො පන සමයෙන අඤ්ඤතරිස්සා භික්ඛුනියා පුරිසලිඛිගං පාතුභූතං හොති”ති (පාරා. 69) .

ඉමෙසු පන ද්විසු පුරිසලිඛිගං උත්තමං, ඉත්ථිලිඛිගං භීනං. තස්මා පුරිසලිඛිගං ඛලවඅකුසලෙන අන්තරධායති, ඉත්ථිලිඛිගං දුඛඛලකුසලෙන පතිට්ඨාති. ඉත්ථිලිඛිගං පන අන්තරධායන්තං දුඛඛලකුසලෙන අන්තරධායති, පුරිසලිඛිගං ඛලවකුසලෙන පතිට්ඨාති. එවං උභයමපි අකුසලෙන අන්තරධායති, කුසලෙන පතිට්ඨාතීති වෙදිතඛ්ඛං.

උභතොඛ්‍යඤ්ජනකස්ස පන කිං එකං ඉත්ථියං උදාහු ද්වෙති? එකං. තඤ්ච ඛො ඉත්ථිඋභතොඛ්‍යඤ්ජනකස්ස ඉත්ථිත්ථියං, පුරිසඋභතොඛ්‍යඤ්ජනකස්ස පුරිසිත්ථියං. ‘එවං සන්තෙ දුතියඛ්‍යඤ්ජනකස්ස අභාවො ආපජ්ජති. ඉත්ථියඤ්ඤි

බ්‍යාඤ්ජනකාරණං. චුත්තං. තඤ්චස්ස නත්ථි'ති? 'න තස්ස ඉන්ද්‍රියං බ්‍යාඤ්ජනකාරණං'. 'කස්මා'? 'සදා අභාවතො. ඉත්ථිඋභතොබ්‍යාඤ්ජනකස්ස හි යදා ඉත්ථියා රාගචිත්තං උප්පජ්ජති, තදාව පුරිසබ්‍යාඤ්ජනං පාකටං හොති, ඉත්ථිබ්‍යාඤ්ජනං පටිච්ඡන්තං ගුළ්හං හොති. තථා ඉතරස්ස ඉතරං.

යදි ච තෙසං ඉන්ද්‍රියං දුතියබ්‍යාඤ්ජනකාරණං භවෙය්‍ය, සදාපි බ්‍යාඤ්ජනද්වයං තිට්ඨෙය්‍ය. න පන තිට්ඨති. තස්මා වෙදිතබ්බමෙතං න තස්ස තං බ්‍යාඤ්ජනකාරණං. කම්මසහායං පන රාගචිත්තමෙවෙත්ථ කාරණං. යස්මා චස්ස එකමෙව ඉන්ද්‍රියං හොති, තස්මා ඉත්ථිඋභතොබ්‍යාඤ්ජනකො සයම්පි ගබ්භං ගණ්හාති, පරම්පි ගණ්හාපෙති. පුරිසඋභතොබ්‍යාඤ්ජනකො පරං ගබ්භං ගණ්හාපෙති, සයං පන න ගණ්හාතීති.

634. ජීවිතින්ද්‍රියනිද්දෙසෙ යං චත්තබ්බං තං හෙට්ඨා අරූපජීවිතින්ද්‍රියෙ චුත්තමෙව. කෙවලඤ්ඤි තත්ථ යො තෙසං අරූපිනං ධම්මානන්ති චුත්තං, ඉධ රූපජීවිතින්ද්‍රියත්තා යො තෙසං රූපිනං ධම්මානන්ති අයමෙව විසෙසො. ලක්ඛණාදීති පනස්ස එවං වෙදිතබ්බාති - සහජාතරූපානුපාලනලක්ඛණං ජීවිතින්ද්‍රියං, තෙසං පචත්තතරසං, තෙසං යෙව යපනපච්චුපට්ඨානං, යාපයිතබ්බභූතපදට්ඨානන්ති.

635. කායවිඤ්ඤත්තීනිද්දෙසෙ කායවිඤ්ඤත්තීති එත්ථ තාව කායෙන අත්තතො භාවං විඤ්ඤාපෙන්නානං තිරච්ඡානෙහිපි පුරිසානං, පුරිසෙහි වා තිරච්ඡානානම්පි කායගහණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො විඤ්ඤායතීති 'විඤ්ඤත්ති'. සයං කායගහණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි 'විඤ්ඤත්ති'. "කායෙන සංවරො සාධු"තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතො වොපනසංඛාතො කායොව විඤ්ඤත්ති 'කායවිඤ්ඤත්ති'. කායවිජ්චන්දනෙන අධිජ්ජායවිඤ්ඤාපනහෙතුත්තා, සයඤ්ච තථා විඤ්ඤෙය්‍යත්තා කායෙන විඤ්ඤත්තීතිපි 'කායවිඤ්ඤත්ති'.

කුසලචිත්තස්ස වාතිආදීසු අට්ඨහි කාමාවචරෙහි අභිඤ්ඤාවිත්තෙන වාති නවහි කුසලචිත්තෙහි කුසලචිත්තස්ස වා, ද්වාදසහිපි අකුසලචිත්තෙහි අකුසලචිත්තස්ස වා, අට්ඨහි මහාකිරියෙහි ද්විහි අහෙතුකකිරියෙහි අභිඤ්ඤාප්පත්තෙන එකෙන රූපාවචරකිරියෙනාති එකාදසහි කිරියචිත්තෙහි අබ්‍යාකතචිත්තස්ස වා. ඉතො අඤ්ඤාති හි චිත්තාති විඤ්ඤත්තිං න ජනෙත්ති. සෙක්ඛාසෙක්ඛපුපුජ්ජනානං පන එත්තකෙහෙව චිත්තෙහි විඤ්ඤත්ති හොතීති එතෙසං කුසලාදීනං වසෙන තීහි පදෙහි 'හෙතුතො' දස්සිතා.

ඉදානි ඡහි පදෙහි 'ඵලතො' දස්සෙතුං අභික්කමන්තස්ස වාතිආදි චුත්තං. අභික්කමාදයො හි විඤ්ඤත්තිවසෙන පචත්තත්තා විඤ්ඤත්තිඵලං නාම. තත්ථ

‘අභික්කමන්තස්සා’ති පුරතො කායං අභිහරන්තස්ස. පටික්කමන්තස්සාති පච්ඡතො පච්චාහරන්තස්ස. ආලොකෙන්තස්සාති උජුකං පෙක්ඛන්තස්ස. විලොකෙන්තස්සාති ඉතො විතො ව පෙක්ඛන්තස්ස. සම්ඤ්ජෙන්තස්සාති සන්ධයො සඬකොචෙන්තස්ස. පසාරෙන්තස්සාති සන්ධයො පටිපණාමෙන්තස්ස.

ඉදානි ඡහි පදෙහි ‘සභාවතො’ දස්සෙතුං කායස්ස ථම්මනාති ආදි වුත්තං. තත්ථ ‘කායස්සා’ති සරීරස්ස. කායං ථම්මහත්වා ථද්ධං කරොතිති ථම්මනා. තමෙව උපසග්ගෙන වධිචේත්වා සන්ථම්මනාති ආහ. බලවතරා වා ථම්මනා ‘සන්ථම්මනා’. සන්ථම්මනිත්තන්ති සන්ථම්මනිතභාවො. විඤ්ඤාපනාවසෙන විඤ්ඤත්ති. විඤ්ඤාපනාති විඤ්ඤාපනාකාරො. විඤ්ඤාපිතභාවො විඤ්ඤාපිතත්තං. සෙසමෙත්ථ යං වත්තබ්බං තං හෙට්ඨා ද්වාරකථායං වුත්තමෙව. තථා වච්චිඤ්ඤත්තියං.

636. වච්චිඤ්ඤත්තීතිපදස්ස පන නිද්දෙසපදානඤ්ච අත්ථො තත්ථ න වුත්තො, සො එවං වෙදිතබ්බො – වාචාය අත්තතො භාවං විඤ්ඤාපෙන්තානං තිරච්ඡානෙහිපි පුරිසානං, පුරිසෙහි වා තිරච්ඡානානම්පි, වච්චිගණානුසාරෙන ගහිතාය එතාය භාවො විඤ්ඤායතීති විඤ්ඤත්ති. සයඤ්ච වච්චිගණානුසාරෙන විඤ්ඤායතීතිපි විඤ්ඤත්ති. “සාධු වාචාය සංවරො”තිආදීසු (ධ. ප. 361) ආගතා වොපනසඬබ්බාතා වච්චි එව විඤ්ඤත්ති ‘වච්චිඤ්ඤත්ති’. වච්චිසොසෙන අධිජ්ජායවිඤ්ඤාපනානෙත්තා සයඤ්ච තථා විඤ්ඤායත්තා වාචාය විඤ්ඤත්තීතිපි ‘වච්චිඤ්ඤත්ති’. වාචා ගිරාතිආදීසු වුච්චතීති ‘වාචා’. ගිරියතීති ‘ගිරා’. ඛ්‍යජ්ජොති වාක්‍යහෙදො. වාක්‍යඤ්ච තං පථො ව අත්ථං ඤාතුකාමානං ඤාපෙතුකාමානඤ්චාතිපි ‘ඛ්‍යජ්ජො’. උදිරියතීති උදිරණං. සුස්සතීති සොසො. කරියතීති කම්මං. සොසොච කම්මං සොසකම්මං. නානජ්ජකාරෙහි කතො සොසොති අත්ථො. වචියා හෙදො වච්චිහෙදො. සො පන ‘න භඩ්ගො, පහෙදගතා වාචා එවා’ති ඤාපනත්ථං වාචා වච්චිහෙදොති වුත්තං. ඉමෙහි සබ්බෙහිපි පදෙහි ‘සද්දවාචාව’ දස්සිතා. ඉදානි තාය වාචාය සද්ධිං යොජෙත්වා හෙට්ඨා වුත්තත්ථානං විඤ්ඤත්තිආදීනං පදානං වසෙන තීභාකාරෙහි සභාවතො තං දස්සෙතුං යා තාය වාචාය විඤ්ඤත්තීතිආදි වුත්තං. තං හෙට්ඨා වුත්තනයත්තා උත්තානත්ථමෙව.

ඉදානි විඤ්ඤත්තිසමුට්ඨාපකච්ඡිත්තෙසු අසම්මොහත්ථං ද්වත්තිංස ඡබ්බිස එකුනච්ඡති සොළස පච්ඡිමානීති ඉදං පකිණ්ණකං වෙදිතබ්බං – ද්වත්තිංස විත්තානි හි රූපං සමුට්ඨාපෙන්ති, ඉරියාපථම්පි උපත්ථම්මහන්ති, දුට්ඨම්පි විඤ්ඤත්තිං ජනෙන්නි. ඡබ්බිසති විඤ්ඤත්තිමෙව න ජනෙන්නි, ඉතරද්වයං

‘රූපස්ස ලහුතා’. යො සුපරිමද්දිතවම්මස්සෙව රූපානං මුදුභාවො සබ්බකිරියාවිසෙසෙසු සරසවත්තනභාවො වසවත්තනභාවමද්දවජ්ජකාරො රූපථද්ධත්තකරධාතුක්ඛොහපට්ඨකවිවයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො ‘රූපස්ස මුදුතා’. යො පන සුධන්තසුවණ්ණස්සෙව රූපානං කම්මඤ්ඤභාවො සරිරකිරියානුකූලභාවජ්ජකාරො සරිරකිරියානං අනනුකූලකරධාතුක්ඛොහපට්ඨකවිවයසමුට්ඨානො, සො රූපවිකාරො ‘රූපස්ස කම්මඤ්ඤතා’ති. එවමෙතාසං විසෙසො වෙදිතබ්බො.

එතා පන තිස්සොපි කම්මං කාතුං න සක්කොති, ආභාරාදයොව කරොන්ති. තථා හි යොගිනො ‘අජ්ජ අම්හෙහි භොජනසජ්ජායං ලද්ධං, කායො නො ලහු මුදු කම්මඤ්ඤා’ති වදන්ති. ‘අජ්ජ උතුසජ්ජායං ලද්ධං, අජ්ජ අම්හාකං චිත්තං එකග්ගං, කායො නො ලහු මුදු කම්මඤ්ඤා’ති වදන්ති.

641. උපවයසන්තතිනිද්දෙසෙසු ආයතනානන්ති අධිඝේෂාදසන්නං රූපායතනානං. ආවයොති නිබ්බන්ති. සො රූපස්ස උපවයොති යො ආයතනානං ආවයො පුනස්පුනං නිබ්බන්තමානානං, සොව රූපස්ස උපවයො නාම භොති; වඩ්ඪිති අත්ථො. යො රූපස්ස උපවයො සා රූපස්ස සන්තති යා එවං උපවිතානං රූපානං වඩ්ඪි, තතො උත්තරිතරං පවත්තිකාලෙ සා රූපස්ස සන්තති නාම භොති; පවත්තිති අත්ථො. නදිතීරෙ බතකූපස්මිඤ්ඤි උදකුග්ගමනකාලො විය ආවයො, නිබ්බන්ති; පරිපුණ්ණකාලො විය උපවයො, වඩ්ඪි; අජ්ඣෙක්ඛාත්ථරිත්වා ගමනකාලො විය සන්තති, පවත්තිති වෙදිතබ්බො.

එවං කිං කථිතං භොතිති? ආයතනෙන හි ආවයො කථිතො, ආවයෙන ආයතනං කථිතං. ආවයොව කථිතො ආයතනමෙව කථිතං. එවම්පි කිං කථිතං භොතිති? චතුසන්තතිරූපානං ආවයො උපවයො නිබ්බන්ති වඩ්ඪි කථිතා. අත්ථතො හි උභයම්පෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං. ආකාරනානත්තෙන පන වෙනෙයාවසෙන ව උපවයො සන්තතිති උද්දෙසදෙසනං කත්වා යස්මා එත්ථ අත්ථතො නානත්තං නත්ථි, තස්මා නිද්දෙසෙ ‘‘යො ආයතනානං ආවයො සො රූපස්ස උපවයො, යො රූපස්ස උපවයො සා රූපස්ස සන්තති’’ති වුත්තං.

යස්මා ව උභයම්පෙතං ජාතිරූපස්සෙව අධිවචනං තස්මා එත්ථ ආවයලක්ඛණො රූපස්ස උපවයො, පුබ්බන්තතො රූපානං උම්මුජ්ජාපනරසො, නියායාතනපච්චුපට්ඨානො පරිපුණ්ණභාවපච්චුපට්ඨානො වා, උපවිතරූපපදට්ඨානො. පවත්තිලක්ඛණො රූපස්ස සන්තති, අනුජ්ජබන්ධරසා, අනුපච්ඡෙදපච්චුපට්ඨානා, අනුජ්ජබන්ධරූපපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බො.

643. ජරතානිද්දෙසෙ ජීරණකවසෙන ජරා; අයමෙත්ථ සභාවනිද්දෙසො. ජීරණාකාරො ජීරණතා. බණ්ඩිච්චන්ති ආදයො තයො කාලාතික්කමෙ

කිව්වනිද්දෙසා. පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසා. අයඤ්ඤි 'ජරා'නි ඉමිනා පදෙන සභාවතො දීපිතා; තෙනස්සායං සභාවනිද්දෙසො. 'ජීරණතා'නි ඉමිනා ආකාරතො; තෙනස්සායං ආකාරනිද්දෙසො. ඛණ්ඩිව්වන්ති ඉමිනා කාලාතික්කමෙ දන්තනබ්බං ඛණ්ඩිතභාවකරණකිව්වතො. පාලිව්වන්ති ඉමිනා කෙසලොමානං පලිතභාවකරණකිව්වතො. වලිත්තවතානි ඉමිනා මංසං මිලාපෙත්වා තවෙ වලිතභාවකරණකිව්වතො දීපිතා. තෙනස්සා ඉමෙ 'ඛණ්ඩිව්ව'න්තිආදයො තයො කාලාතික්කමෙ කිව්වනිද්දෙසා. තෙහි ඉමෙසං විකාරානං දස්සනවසෙන පාකට්ඨුතා පාකට්ඨජරා දස්සිතා. යටෙව හි උදකස්ස වා අග්ගිනො වා තිණරුක්ඛාදීනං සංභග්ගපලිහග්ගතාය වා ක්කාමතාය වා ගතමග්ගො පාකටො හොති, න ව සො ගතමග්ගො තානෙව උදකාදීනි, එවමෙව ජරාය දන්තාදීසු ඛණ්ඩිව්වාදිවසෙන ගතමග්ගො පාකටො, වක්ඛුං උම්මිලෙත්වාපි ගස්හති, න ව ඛණ්ඩිව්වාදීනෙව ජරා. න හි ජරා වක්ඛුච්ඤ්ඤායා හොති.

ආයුනො සංභානි ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකොති ඉමෙහි පන පදෙහි කාලාතික්කමෙයෙව අභිබ්බත්තාය ආයුක්ඛයවක්ඛාදිඉන්ද්‍රියපරිපාකසඤ්ඤිතාය පකතියා දීපිතා. තෙනස්සිමෙ පච්ඡිමා ද්වෙ පකතිනිද්දෙසානි වෙදිතබ්බා. තත්ථ යස්මා ජරං පත්තස්ස ආයු භායති, තස්මා ජරා 'ආයුනො සංභානී'ති ඵලූපවාරෙන චුත්තා. යස්මා ව දහරකාලෙ සුප්පසන්නානි, සුබ්බමම්පි අත්තනො විසයං සුබ්බෙනෙව ගණ්හනසමත්ථානි වක්ඛාදීනි ඉන්ද්‍රියානි ජරං පත්තස්ස පරිපක්කානි ආලුළිතානි අවිසදානි, ඔළාරිකම්පි අත්තනො විසයං ගහෙනුං අසමත්ථානි හොන්ති, තස්මා 'ඉන්ද්‍රියානං පරිපාකො'තිපි ඵලූපවාරෙනෙව චුත්තා.

සා පනායං එවං නිද්දිට්ඨා සබ්බාපි ජරා පාකටා පටිච්ඡන්තානි දුට්ඨා හොති. තත්ථ දන්තාදීසු ඛණ්ඩිතභාවාදිදස්සනතො රූපධම්මෙසු ජරා පාකට්ඨජරා නාම. අරූපධම්මෙසු පන ජරා තාදිසස්ස විකාරස්ස අදස්සනතො පටිච්ඡන්තජරා නාම. පුන අවිච්චි සච්චිති එවම්පි දුට්ඨා හොති. තත්ථ මණ්කනකරජතපවාලවන්දිමසුරියාදීනං විය, මන්දදසකාදීසු පාණිනං විය ව, පුප්ඵළපල්ලවාදීසු ව අපාණිනං විය, අන්තරන්තරා වණ්ණවිසෙසාදීනං දුට්ඤ්ඤායාත්තා ජරා අවිච්චජරා නාම; නිරන්තරජරානි අත්ථො. තතො අඤ්ඤාසු පන යථාචුත්තෙසු අන්තරන්තරා වණ්ණවිසෙසාදීනං සුට්ඤ්ඤායාත්තා ජරා සච්චිජරා නාමානි වෙදිතබ්බා.

ලක්ඛණාදිතොපි රූපපරිපාකලක්ඛණා රූපස්ස ජරතා, උපනයනරසා, සභාවානපගමෙපි නවභාවාපගමපච්චුපට්ඨානා, විහිපුරාණභාවො විය පරිපච්චමානරූපපද්ධානානි වෙදිතබ්බා.

644. අනිච්චතානිද්දෙසෙ ඛයගමනවසෙන බයො, වයගමනවසෙන වයො, හිජ්ජනවසෙන හෙදො. අථ වා, යස්මා තං පත්වා රූපං බියති, වෙති, හිජ්ජති ච, තස්මා බියති එතස්මිත්ති ‘බයො’, වෙති එතස්මිත්ති ‘වයො’, හිජ්ජති එතස්මිත්ති ‘හෙදො’. උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪෙත්වා හෙදොව පරිහෙදො. හුත්වා අභාවටියෙන, න නිච්චන්ති අනිච්චං. තස්ස භාවො අනිච්චතා. අන්තරධායති එත්ථාති අන්තරධානං. මරණඤ්ඤි පත්වා රූපං අන්තරධායති, අදස්සනං ගච්ඡති. න කෙවලඤ්ච රූපමෙව, සබ්බෙපි පඤ්චක්ඛන්ධා. තස්මා පඤ්චන්තමිති ඛන්ධානං අනිච්චතාය ඉදමෙව ලක්ඛණන්ති වෙදිතබ්බං. ලක්ඛණාදිතො පන පරිහෙදලක්ඛණා රූපස්ස අනිච්චතා, සංසිද්ධතරසා, ඛයවයපච්චුපට්ඨානා, පරිහිජ්ජමානරූපපද්ධතානාති වෙදිතබ්බා.

හෙට්ඨා ජාති ගහිතා ජරා ගහිතා, ඉමස්මිං යාතෙ මරණං ගහිතං. ඉමෙ තයො ධම්මා ඉමෙසං සත්තානං උක්ඛිත්තාසිකපච්චාමිත්තසදිසා. යථා හි පුරිසස්ස තයො පච්චාමිත්තා ඔතාරං ගවෙසමානා විචරෙය්‍යාං. තෙසු එකො එවං වදෙය්‍යා — ‘එතං නීහරිත්වා අට්ඨිපවෙසනං මය්හං භාරො හොතු’ති. දුතියො ‘අට්ඨිගතකාලෙ පොථෙත්වා පථවියං පාතනං මය්හං භාරො’ති. තතියො ‘පථවිගතකාලතො පට්ඨාය අසිනා සීසවිජ්ජෙතං මය්හං භාරො’ති. එවරූපා ඉමෙ ජාති ආදයො. නීහරිත්වා අට්ඨිපවෙසනපච්චාමිත්තසදිසා හෙත්ථ ජාති, තස්මිං තස්මිං යාතෙ නිබ්බත්තාපනතො. අට්ඨිගතං පොථෙත්වා පථවියං පාතනපච්චාමිත්තසදිසා ජරා, නිබ්බත්තක්ඛන්ධානං දුබ්බලපරාධීනමඤ්චපරායණභාවකරණතො. පථවිගතස්ස අසිනා සීසවිජ්ජෙතකපච්චාමිත්තසදිසං මරණං, ජරාජපත්තානං ඛන්ධානං ජීවිතක්ඛයපාපනතොති.

645. කබළිකාරාහාරනිද්දෙසෙ කබළං කරියතීති කබළිකාරො. ආහරියතීති ආහාරො. කබළං කත්වා අජ්ඣොහරියතීති අත්ථො. රූපං වා ආහරතීතිපි ‘ආහාරො’. එවං චත්ථුවසෙන නාමං උද්ධරිත්වා පුන චත්ථුවසෙනෙවෙනං පහෙදතො දස්සෙතුං ඔදනො කුම්මාසොතිආදි චුත්තං. ඔදනාදීනි හි එාණිතපරියන්තානි ද්වාදස ඉධාධිජ්ජෙතස්ස ආහාරස්ස චත්ථුනි. පාළියං අනාගතානි මූලඵලාදීනි යෙවාපනකං පට්ටියානි.

ඉදානි තානි මූලඵලාදීනි කත්තබ්බතො දස්සෙතුං යමිහි යමිහි ජනපදෙතිආදිමාහ. තත්ථ මුඛෙන අසිතබ්බං භුඤ්ජිතබ්බන්ති මුඛාසියං. දන්තෙහි විබාදිතබ්බන්ති දන්තවිබාදනං. ගලෙන අජ්ඣොහරිතබ්බන්ති ගලජ්ඣොහරණියං. ඉදානි තං කිච්චවසෙන දස්සෙතුං කුච්ඡිවිත්ථම්භනන්ති ආහ. තඤ්ඤි මූලඵලාදි ඔදනකුම්මාසාදි වා අජ්ඣොහරං කුච්ඡං විත්ථම්භෙති. ඉදමස්ස කිච්චං. යාය ඔජාය සත්තා යාපෙන්නීති හෙට්ඨා සබ්බපදෙහි සචත්ථුකං ආහාරං දස්සෙත්වා ඉදානි නිබ්බට්ඨිතඔජමෙව දස්සෙතුං ඉදං චුත්තං.

කිං පනෙත්ථ චත්ථස්ස කිච්චං? කිං ඔජාය? පරිස්සයහරණපාලනානි. චත්ථහි පරිස්සයං හරති පාලෙතුං න සක්කොති, ඔජා පාලෙති පරිස්සයං හරිතුං න සක්කොති. ද්වෙපි එකතො හුත්වා පාලෙතුම්පි සක්කොත්ති පරිස්සයම්පි හරිතුං. කො පනෙස පරිස්සයො නාම? කම්මජනෙජො. අන්තොක්ඛජියඤ්ඤි ඔදනාදිචත්ථස්මිං අසති, කම්මජනෙජො උට්ඨන්තිවා උදරපටලං ගණ්හාති, ‘ජාතොම්හි, ආහාරං මෙ දෙථා’ති වදාපෙති. භුත්තකාලෙ උදරපටලං මුඤ්ඤිත්වා චත්ථං ගණ්හාති. අථ සත්තො එකග්ගො හොති.

යථා හි ඡායාරක්ඛසො ඡායං පට්ඨං ගහෙත්වා දෙවසංඝට්ඨකාය ඛන්ධිත්වා අත්තතො හවනෙ මොදන්තො ඡාතකාලෙ ආගන්ත්වා සීසෙ ඩංසති. සො ඩට්ඨත්තා විරවති. තං විරවං සුත්වා ‘දුක්ඛජපත්තො එත්ථ අත්ථි’ති තතො තතො මනුස්සා ආගච්ඡන්ති. සො ආගතාගතෙ ගහෙත්වා බාදිත්වා හවනෙ මොදති. එවංසම්පදම්දං වෙදිතබ්බං. ඡායාරක්ඛසො විය හි කම්මජනෙජො, දෙවසංඝට්ඨකාය ඛන්ධිත්වා යපිතසත්තො විය උදරපටලං, පුන ආගතමනුස්සා විය ඔදනාදිචත්ථ, ඔතරිත්වා සීසෙ ඩංසනං විය කම්මජනෙජස්ස චත්ථතො මුත්තස්ස උදරපටලග්ගණං, ඩට්ඨස්ස විරවනකාලො විය ‘ආහාරං දෙථා’ති වචනකාලො, තාය සඤ්ඤාය ආගතාගතෙ ගහෙත්වා බාදිත්වා හවනෙ මොදනකාලො විය කම්මජනෙජෙන උදරපටලං මුඤ්ඤිත්වා චත්ථස්මිං ගහිතෙ එකග්ගචිත්තතා.

තත්ථ ඔළාරිකෙ චත්ථස්මිං ඔජා මන්දා හොති. සුබ්බමෙ බලවතී. කුද්දසකහත්තාදීනි හි භුඤ්ජිත්වා මුහුත්තෙනෙව ඡාතො හොති. සජ්ජිආදීනි පිච්චිත්වා යීතස්ස දිවසම්පි හත්තං න රූච්චති. එත්ථ ච උපාදායුපාදාය ඔළාරිකසුබ්බමතා වෙදිතබ්බා. කුම්භීලානඤ්ඤි ආහාරං උපාදාය මොරානං ආහාරො සුබ්බමො. කුම්භීලා කිර පාසාණෙ ගිලන්ති. තෙ ව නෙසං කුච්ඡිජපත්තා විලියන්ති. මොරා සජ්ජවිච්ඡිකාදිපාණෙ බාදන්ති. මොරානං පන ආහාරං උපාදාය තරච්ඡානං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ කිර තිවස්සජඩ්ඨිතානි විසාණානි වෙව අට්ඨිති ච බාදන්ති. තානි ව නෙසං බෙළෙන තෙමිතමත්තානෙව කන්දමුලං විය මුදුකානි හොත්ති. තරච්ඡානම්පි ආහාරමුපාදාය හත්ථිනං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ හි නානාරුක්ඛසාබාදයො බාදන්ති. හත්ථිනං ආහාරතො ගවයගොකණ්ණමිගාදීනං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ කිර නිස්සාරානි නානාරුක්ඛපණ්ණාදීනි බාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො ගුන්තං ආහාරො සුබ්බමො. තෙ අල්ලසුක්ඛිණානි බාදන්ති. තෙසම්පි ආහාරතො සසානං ආහාරො සුබ්බමො. සසානං ආහාරතො සකුණානං ආහාරො සුබ්බමො. සකුණානං ආහාරතො පච්චන්තවාසීනං ආහාරො සුබ්බමො. පච්චන්තවාසීනං ආහාරතො ගාමහොජකානං ආහාරො සුබ්බමො. ගාමහොජකානං ආහාරතො රාජරාජමහාමත්තානං ආහාරො සුබ්බමො. තෙසම්පි ආහාරතො චක්කවත්තිතො ආහාරො සුබ්බමො. චක්කවත්තිතො ආහාරතො භූමිමදෙවානං ආහාරො සුබ්බමො. භූමිමදෙවානං ආහාරතො වාතුමහාරාජිකානං

ආභාරො සුබ්බමො. එවං යාව පරනිම්මිතවසවත්තීනං ආභාරො විත්ථාරෙතබ්බො. තෙසං පනාභාරො සුබ්බමොත්ථෙව නිට්ඨං පත්තො.

ලක්ඛණාදිතොපි ඔජාලක්ඛණො කබලීකාරො ආභාරො, රූපාහරණරසො, උපත්ථම්භනපච්චුපට්ඨානො, කබලං කත්වා ආහරිතබ්බවත්ථුපදට්ඨානොති වෙදිතබ්බො.

646. නොඋපාදානිද්දෙසෙ යථා උපාදාරූපං උපාදියතෙව, න අඤ්ඤෙන උපාදියති, එවමෙතං න උපාදියතෙවාති නොඋපාදා.

647. පුසිතබ්බන්ති ථොට්ඨබ්බං. පුසිත්වා ජානිතබ්බන්ති අත්ථො. ථොට්ඨබ්බඤ්ච තං ආයතනඤ්චාති ථොට්ඨබ්බායතනං. ආපො ච තං නිස්සත්තසුඤ්ඤතසභාවට්ඨෙත ධාතු වාති ආපොධාතු. ඉදානි යස්මා තිණි රූපානි පුසිත්වා ජානිතබ්බානි තස්මා තානි භාජෙත්වා දස්සෙතුං කතමං තං රූපං ථොට්ඨබ්බායතනං? පථවීධාතුතිආදිමාහ. තත්ථ කක්ඛලන්තලක්ඛණො පථවීධාතු, පතිට්ඨානරසා, සම්පට්ච්ඡනපච්චුපට්ඨානා. තෙජොධාතු උණ්හත්තලක්ඛණො, පරිපාවනරසා, මද්දවානුප්පදානපච්චුපට්ඨානා. වායොධාතු විත්ථම්භනලක්ඛණො, සමුදිරණරසා, අභිනීභාරපච්චුපට්ඨානා. පූරිමා පන ‘ආපොධාතු’ පග්ගරණලක්ඛණො, බ්‍රහ්මනරසා, සංඛගහපච්චුපට්ඨානා. එකෙකා වෙත්ථ සෙසත්තයපදට්ඨානාති වෙදිතබ්බො.

කක්ඛලන්ති ථද්ධං. මුදුකන්ති අථද්ධං. සණ්ඨන්ති මට්ඨං. ඵරුසන්ති බරං. සුඛසම්ඵස්සන්ති සුඛවෙදනාපච්චයං ඉට්ඨථොට්ඨබ්බං. දුක්ඛසම්ඵස්සන්ති දුක්ඛවෙදනාපච්චයං අනිට්ඨථොට්ඨබ්බං. ගරුකන්ති භාරියං. ලහුකන්ති අභාරියං, සල්ලහුකන්ති අත්ථො. එත්ථ ච ‘කක්ඛලං මුදුකං සණ්ඨං ඵරුසං ගරුකං ලහුක’න්ති පදෙහි පථවීධාතු එව භාජිතා. “යදායං කායො ආයුසභගතො ච හොති උස්මාසභගතො ච විඤ්ඤාණසභගතො ච තදා ලහුතරො ච හොති මුදුතරො ච කම්මඤ්ඤතරො චා”ති (දී. නි. 2.424) සුත්තෙපි ලහුමුදුභූතං පථවීධාතුමෙව සන්ධාය වුත්තං.

‘සුඛසම්ඵස්සං දුක්ඛසම්ඵස්ස’න්ති පද්ද්වයෙන පන තිණිපි මහාභූතානි භාජිතානි. පථවීධාතු හි සුඛසම්ඵස්සාපි අත්ථී දුක්ඛසම්ඵස්සාපි. තථා තෙජොධාතුවායොධාතුවායො. තත්ථ සුඛසම්ඵස්සා පථවීධාතු මුදුතලුණහත්ථෙ දහරෙ පාදෙ සම්බාහන්තෙ අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘සම්බාහ තාත, සම්බාහ තාතා’ති වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා තෙජොධාතු සීතසමයෙ අභිගාරකපල්ලං ආහරිත්වා ගත්තං සෙදෙන්තෙ අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘සෙදෙහි තාත, සෙදෙහි තාතා’ති වදාපනාකාරං කරොති. සුඛසම්ඵස්සා වායොධාතු උණ්හසමයෙ වත්තසම්පන්නෙ දහරෙ බීජනෙන බීජන්තෙ

අස්සාදෙන්වා අස්සාදෙන්වා ‘බීජ තාත, බීජ තාතා’ති වදාපනාකාරං කරොති. උද්ධත්තං පන දහරෙ පාදෙ සම්බාහන්තෙ අට්ඨිතං භිජ්ජනකාලො විය හොති. සොපි ‘අපෙහි’ති වත්තබ්බං ආපජ්ජති. උණ්හසමයෙ අභිගාරකපල්ලෙ ආහතෙ ‘අපනෙහි න’න්ති වත්තබ්බං හොති. සීතසමයෙ බීජනෙන බීජන්තෙ ‘අපෙහි, මා බීජා’ති වත්තබ්බං හොති. එවමෙතාසං සුඛසම්ප්ප්ප්පතා දුක්ඛසම්ප්ප්පතා ව වෙදිතබ්බා.

යං චොට්ඨබ්බං අනිදස්සනං සප්පට්ඨන්තිආදිනා නයෙන චුත්තා පන චතුභි චතුභි නයෙහි පටිමණ්ඩිතා තෙරස වාරා හෙට්ඨා රූපායතනාදීසු චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බා.

කිං පනෙතාති තිණි මහාභූතාති එකජ්ජහාරෙතෙව ආපාථං ආගච්ඡන්ති උදාහු නොති? ආගච්ඡන්ති. එවං ආගතාති කායපසාදං සට්ඨෙන්ති න සට්ඨෙන්ති? සට්ඨෙන්ති. එකජ්ජහාරෙතෙව තාති ආරම්මණං කත්වා කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති නුප්පජ්ජති? නුප්පජ්ජති. ආභුජිතවසෙන වා හි උස්සදවසෙන වා ආරම්මණකරණං හොති.

තත්ථ ආභුජිතවසෙන තාව, පත්තස්මිඤ්ඤි ඔදනෙන පුරෙත්වා ආහතෙ එකං සිත්ථං ගහෙත්වා උද්ධං වා මුදුකං වාති වීමංසන්තො කිඤ්ඤාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, පථව්වාතූමෙව පන ආභුජති. උණ්හොදකෙ හත්ථං ඔතාරෙත්වා වීමංසන්තො කිඤ්ඤාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, තෙජොධාතූමෙව පන ආභුජති. උණ්හසමයෙ වාතපානං විවරිත්වා වාතෙන සරීරං පහරාපෙත්තො ධීතො මන්දමන්දෙ වාතෙ පහරන්තෙ කිඤ්ඤාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, වායොධාතූමෙව පන ආභුජති. එවං ආභුජිතවසෙන ආරම්මණං කරොති නාම.

යො පන උපක්ඛලති වා සීසෙන වා රුක්ඛං පහරති භුඤ්ජන්තො වා සක්ඛරං ඩංසති, සො කිඤ්ඤාපි තත්ථ තෙජොපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන පථව්වාතූමෙව ආරම්මණං කරොති. අග්ගිං අක්කමන්තොපි කිඤ්ඤාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි වායොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන තෙජොධාතූමෙව ආරම්මණං කරොති. බලවවාතෙ කණ්ණසක්ඛලිං පහරිත්වා බධිරභාවං කරොන්තෙ. කිඤ්ඤාපි තත්ථ පථවීපි අත්ථි තෙජොපි අත්ථි, උස්සදවසෙන පන වායොධාතූමෙව ආරම්මණං කරොති.

යංකිඤ්ඤි ධාතුං ආරම්මණං කරොන්තස්ස කායවිඤ්ඤාණම්පි එකජ්ජහාරෙන නුප්පජ්ජති. සුචිකලාපෙන විද්ධස්ස එකජ්ජහාරෙන කායො සට්ඨියති. යස්මිං යස්මිං පන යාතෙ කායපසාදො උස්සන්තො හොති, තත්ථ තත්ථ කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. යත්ථ යත්ථාපි පටිසට්ඨනනිසංසො බලවා හොති තත්ථ තත්ථ පයමං උප්පජ්ජති. කුක්කුටපත්තෙන වණෙ ධොවියමාතෙ

අංසුඅංසු කායපසාදං සට්ඨෙති. යත්ථ යත්ථ පන පසාදො උස්සන්තො හොති,
තත්ථ තත්ථෙව කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති. එවං උස්සදවසෙන ආරම්මණං
කරොති. උස්සදවසෙනෙව ච කායවිඤ්ඤාණං උප්පජ්ජති නාම.

කථං පන චිත්තස්ස ආරම්මණතො සංඛ්‍යාතං හොතිති? ද්විභාකාරෙහි
හොති – අජ්ඣාසයතො වා විසයාධිමත්තතො වා. විහාරපූජාදීසු හි ‘තානි තානි
චෙතියානි චෙව පටිමායො ච වන්දිස්සාමි, පොත්ථකම්මචිත්තකම්මානි ච
ඔලොකෙස්සාමි’ති අජ්ඣාසයෙන ගතො එකං වන්දිත්වා වා පස්සිත්වා වා
ඉතරස්ස වන්දනත්ථාය වා දස්සනත්ථාය වා මනං කත්වා වන්දිතුම්පි පස්සිතුම්පි
ගච්ඡති යෙව, එවං අජ්ඣාසයතො සංඛ්‍යාතං නාම.

කෙලාසකූටපටිභාගං පන මහාවෙතියං ඔලොකෙන්තො ධීතොපි අපරභාගෙ
සබ්බතුරියෙසු පඟ්ගහිතෙසු රූපාරම්මණං විස්සජ්ජෙත්වා සද්දාරම්මණං
සංඛ්‍යාතං. මනුඤ්ඤගන්ධෙසු පුප්පේසු වා ගන්ධෙසු වා ආභතෙසු සද්දාරම්මණං
විස්සජ්ජෙත්වා ගන්ධාරම්මණං සංඛ්‍යාතං. එවං විසයාධිමත්තතො සංඛ්‍යාතං
නාම.

651. ආපොධාතුනිද්දෙසෙ ආපොති සභාවනිද්දෙසො. ආපොච
ආපොගතං. සිනෙහවසෙන සිනෙහො, සිනෙහොච සිනෙහගතං. බන්ධනත්තං
රූපස්සාති පථවීධාතුආදිකස්ස භූතරූපස්ස බන්ධනභාවො. අයොපිණ්ඩිආදීනි හි
ආපොධාතු ආබන්ධිත්වා බද්ධානි කරොති. තාය ආබද්ධත්තා තානි බද්ධානි
නාම හොන්ති. පාසාණපබ්බතතාලට්ඨිහත්ථීදන්තගොසිඬිගාදීසුපි එසෙව නයො.
සබ්බානි හෙතානි ආපොධාතු එව ආබන්ධිත්වා බද්ධානි කරොති. ආපොධාතුයා
ආබද්ධත්තාව බද්ධානි හොන්ති.

කිං පන පථවීධාතු සෙසධාතුනං පතිට්ඨා හොති න හොතිති හොති ඵ්ඨිත්වා
හොති උදාහු අඵ්ඨිත්වා? ආපොධාතු වා සෙසා ආබන්ධමානා ඵ්ඨිත්වා ආබන්ධති
උදාහු අඵ්ඨිත්වාති? පථවීධාතු තාව ආපොධාතුයා අඵ්ඨිත්වාපි පතිට්ඨා හොති,
තෙජොධාතුයා ච වායොධාතුයා ච ඵ්ඨිත්වා. ආපොධාතු පන පථවීධාතුම්පි
තෙජොවායොධාතුයොපි අඵ්ඨිත්වාපි ආබන්ධති. යදි ඵ්ඨිත්වා ආබන්ධෙය්‍ය
ථොට්ඨිබ්බායතනං නාම භවෙය්‍ය.

තෙජොධාතුවායොධාතුනම්පි සෙසධාතුසු සකසකකිච්චකරණෙ එසෙව
නයො. තෙජොධාතු හි පථවීධාතුං ඵ්ඨිත්වා ක්‍රියාපෙති. සා පන න උණ්භා හුත්වා
ක්‍රියාති. යදි උණ්භා හුත්වා ක්‍රියායෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය.
ආපොධාතුං පන අඵ්ඨිත්වාපි තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්භා හුත්වා තපති.
යදි උණ්භා හුත්වා තපෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතුං පන
ඵ්ඨිත්වාපි තාපෙති. සාපි තපමානා න උණ්භා හුත්වා තපති. යදි උණ්භා හුත්වා

තපෙය්‍ය උණ්භත්තලක්ඛණා නාම භවෙය්‍ය. වායොධාතු පථව්ධාතුං චූෂිත්වා විත්ථම්භෙති, තථා තෙජොධාතුං ආපොධාතුං පන අචූෂිත්වා විත්ථම්භෙති.

උච්ඡුරසං පවිත්වා ඵාණිතපිණ්ඩෙ කරියමානෙ ආපොධාතු ථද්ධා භොති න භොතීති? න භොති. සා හි පග්ගරණලක්ඛණා. පථව්ධාතු කක්ඛළලක්ඛණා. ඔමත්තං පන ආපො අධිමත්තපථවිගතිකං ජාතං. සා හි රසාකාරෙන ධීතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. ඵාණිතපිණ්ඩෙ විලියමානෙපි පථව්ධාතු න විලියති. කක්ඛළලක්ඛණා හි පථව්ධාතු පග්ගරණලක්ඛණා ආපොධාතු. ඔමත්තා පන පථවි අධිමත්තආපගතිකා භොති. සා පිණ්ඩාකාරෙන ධීතභාවං විජහති, ලක්ඛණං න විජහති. චතුත්තඤ්ඨි මහාභූතානං භාවඤ්ඤථත්තමෙව භොති, ලක්ඛණඤ්ඤථත්තං නාම නත්ථී. තස්ස අභාවො අට්ඨානපරිකප්පසුත්තෙන දීපිතො. චුත්තඤ්ඤෙනං -

‘‘සීයා, ආනන්ද, චතුත්තං මහාභූතානං අඤ්ඤථත්තං,
පථව්ධාතුයා...පෙ.... වායොධාතුයා; න ත්වෙව බුද්ධෙ
අවෙච්චප්පසාදෙන සමන්තාගතස්ස අරියසාවකස්ස සීයා
අඤ්ඤථත්ත’’න්ති (අ. නි. 3.76) .

අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො - ආනන්ද, කක්ඛළත්තලක්ඛණා පථව්ධාතු පරිවත්තිත්වා පග්ගරණලක්ඛණා ආපොධාතු නාම භවෙය්‍ය, අරියසාවකස්ස පන අඤ්ඤථත්තං නාම නත්ථීති. එවමෙත්ථ අට්ඨානපරිකප්පො ආගතො.

652. ඉතො පරෙසු උපාදිණ්ණරූපාදිනිද්දෙසෙසු උපාදිණ්ණපදාදීනං අත්ථො මාතිකාකථායං චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බො. චක්ඛායතනාදීනි හෙට්ඨා විත්ථාරිතානෙව. තත්ථ තත්ථ පන විසෙසමත්තමෙව චක්ඛාම.

උපාදිණ්ණනිද්දෙසෙ තාව චක්ඛායතනාදීනි එකන්තඋපාදිණ්ණත්තා චුත්තානි. යස්මා පන රූපායතනාදීනි උපාදිණ්ණානිපි අත්ථී අනුපාදිණ්ණානිපි, තස්මා තානි යං වා පනාති සඬ්ඛෙපතො දස්සෙත්වා පුන කම්මස්ස කතත්තා රූපායතනන්තිආදිනා නයෙන විත්ථාරිතානි. ඉමිනා උපායෙන සබ්බයෙවාපනකෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො.

කස්මා පන ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති ව ‘න කම්මස්ස කතත්තා’ති ව උභින්නම්පි නිද්දෙසෙ ‘ජරතා ව අනිච්චතා ව’ න ගහිතා, අනුපාදිණ්ණාදීනංයෙව නිද්දෙසෙසු ගහිතාති? න කම්මස්ස කතත්තාති එත්ථ තාව කම්මතො අඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානං සඬ්ගහිතං. ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති එත්ථ කම්මසමුට්ඨානමෙව. ඉමානි ව ද්වෙ රූපානි නෙව කම්මතො න අඤ්ඤස්මා රූපජනකපච්චයා උප්පජ්ජන්ති, තස්මා න ගහිතානි. සා ව නෙසං අනුප්පත්ති පරතො ආවි භවිස්සති. අනුපාදිණ්ණන්තිආදිසු පන කෙවලං

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඝයා-අට්ඨකථා

රූපකණ්ඩො

අනුපාදිණ්ණාදිග්ගහණෙන

කම්මාදිසමුට්ඨානතා

පටික්ඛිත්තා,

නඅඤ්ඤපච්චයසමුට්ඨානතා

අනුඤ්ඤාතා.

තස්මා

තත්ථ

ගහිතානීති

වෙදිතබ්බානි.

666. චිත්තසමුට්ඨානනිද්දෙසෙ කායවිඤ්ඤත්ති වච්චිඤ්ඤත්තීති ඉදං ද්වයං යස්මා එකන්තචිත්තසමුට්ඨානානි භූතානි උපාදාය පඤ්ඤායති, තස්මා චුත්තං. පරමත්ථතො පන තස්ස නිස්සයභූතානි භූතානෙව චිත්තසමුට්ඨානානි, තංනිස්සිතත්තා. යථා අනිච්චස්ස රූපස්ස ජරාමරණං අනිච්චං නාම හොති, එවමිදම්පි චිත්තසමුට්ඨානං නාම ජාතං.

668. චිත්තසහභූනිද්දෙසෙපි එසෙව නයො. යාව චිත්තං තාව පඤ්ඤායනතො ඉදමෙව ද්වයං චුත්තං. න පනෙතං චිත්තෙන සහ භූතානි විය, චෙතනාදයො විය ව උප්පජ්ජති.

670. චිත්තානුපරිවත්තිතායපි එසෙව නයො. යාව චිත්තං තාව පඤ්ඤායනතො එව හෙතං ද්වයං චිත්තානුපරිවත්තීති චුත්තං.

674. ඔළාරිකන්ති වත්ථාරම්මණභූතත්තා සංඛිඝට්ඨනවසෙන ගහෙතබ්බතො පුලං. චුත්තවිපල්ලාසතො සුමුමං වෙදිතබ්බං.

676. දුරෙති ඝට්ඨනවසෙන අග්ගහෙතබ්බත්තා දුබ්බිඤ්ඤායාහාවෙන සම්පෙ ධීතම්පි දුරෙ. ඉතරං පන ඝට්ඨනවසෙන ගහෙතබ්බත්තා සුච්ඤ්ඤායාහාවෙන දුරෙ ධීතම්පි සන්තිකෙ. චක්ඛායතනාදිනිද්දෙසා හෙට්ඨා චුත්තනෙයෙනෙව චිත්ථාරතො වෙදිතබ්බා. ඉදං තාව දුට්ඨෙන රූපසංඝගහෙ විසෙසමත්තං. තිව්ධසංඝගහො උත්තානත්ථොව.

චතුක්කනිද්දෙසවණ්ණනා

966. චතුබ්බිධසංඝගහාවසානෙ දිට්ඨාදීනං පච්ඡිමපදස්ස හෙදාහාවෙන ආදිතො පට්ඨාය පුච්ඡං අකත්ථාව රූපායතනං දිට්ඨං සද්දායතනං සුතන්තිආදි චුත්තං. තත්ථ රූපායතනං චක්ඛුනා ඔලොකෙත්වා දක්ඛිතුං සක්කාති ‘දිට්ඨං’ නාම ජාතං. සද්දායතනං සොතෙන සුත්ථා ජානිතුං සක්කාති ‘සුතං’ නාම ජාතං. ගන්ධායතනාදිත්තයං ඝානජිව්හාකායෙහි පත්ථා ගහෙතබ්බතො මුනිත්ථා ජානිතබ්බට්ඨෙන මුතං නාම ජාතං. ඵ්ඨිත්ථා විඤ්ඤාණුප්පත්තිකාරණතො ‘මුතං’ නාමාතිපි චුත්තං. සබ්බමෙව පන රූපං මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතබ්බත්ති මනසා විඤ්ඤාතං නාම ජාතං.

පඤ්චකනිද්දෙසවණ්ණනා

967. පඤ්චවිධසංඝගහනිද්දෙසෙ කක්ඛලන්ති ඵද්ධං. බරමෙව බරගතං, ඵරුසන්ති අත්ථො. ඉතරෙ ද්වෙපි සභාවනිද්දෙසා ඵව. අජ්ඣත්තන්ති නියකජ්ඣත්තං. ඛනිද්ධාති බාහිරං. උපාදිණ්ණන්ති න කම්මසමුට්ඨානමෙව. අවිසෙසෙන පන සරීරට්ඨකස්සෙතං ගහණං. සරීරට්ඨකඤ්ඤි උපාදිණ්ණං වා හොතු අනුපාදිණ්ණං වා, ආදින්නගහිතපරාමට්ඨවසෙන සබ්බං උපාදිණ්ණමෙව නාම.

969. තෙජොගතන්ති සබ්බතෙජස්ස ගතං උණ්හත්තලක්ඛණං, තෙජො ඵව වා තෙජොභාවං ගතන්ති 'තෙජොගතං'. උස්මාති උස්මාකාරො. උස්මාගතන්ති උස්මාභාවං ගතං. උස්මාකාරස්සෙවෙනං නාමං. උසුමන්ති බලවඋස්මා. උසුමමෙව උසුමභාවං ගතන්ති උසුමගතං.

970. වායනකවසෙන වායො. වායොව වායොභාවං ගතත්තා වායොගතං. ථම්හිතත්තන්ති උප්පලනාලතවාදීනං විය වාතපුණ්ණානං ථම්හිතභාවො රූපස්ස.

ඡක්කාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

972-4. ඡබ්බිධාදිසංඝගහනං තිණ්ණං ඔසානපදස්ස හෙදාභාවතො ආදිතො පට්ඨාය අප්පවිජිත්ථාව නිද්දෙසො කතො. තත්ථ චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති චක්ඛුවිඤ්ඤායං...පෙ.... මනොවිඤ්ඤාණෙන ජානිතුං සක්කාති මනොවිඤ්ඤායං. තිව්ධාය මනොධාතුයා ජානිතුං සක්කාති මනොධාතුවිඤ්ඤායං. සබ්බං රූපන්ති එත්ථ යස්මා එකං රූපමිති මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බං නාම නත්ථි, තස්මා 'සබ්බං රූප'න්ති චුත්තං. සම්මාසම්බුද්ධෙන හි අභිධම්මං පත්ථා නයං කාතුං යුත්තට්ඨානෙන නයො අකතො නාම නත්ථි. ඉදඤ්ච එකරූපස්සාපි මනොවිඤ්ඤාණධාතුයා අජානිතබ්බස්ස අභාවෙන නයං කාතුං යුත්තට්ඨානං නාම, තස්මා නයං කරොත්තො 'සබ්බං රූප'න්ති ආහ.

974. සුඛසම්ඵස්සොති සුඛවෙදනාපටිලාභපච්චයො. දුක්ඛසම්ඵස්සොති දුක්ඛවෙදනාපටිලාභපච්චයො. ඉධාපි ථොට්ඨබ්බාරම්මණස්ස සුඛදුක්ඛස්ස සබ්භාවතො අයං නයො දිත්තො.

නවකාදිනිද්දෙසවණ්ණනා

975. නවකෙ පන ඉන්ද්‍රියරූපස්ස නාම අත්ථිතාය නයො දිත්තො. තස්සෙව සප්පට්ඨිඅප්පට්ඨිතාය දසකෙ නයො දිත්තො. එකාදසකෙ අධිථෙකාදස

ආයතනානි විභත්තානි. තෙසං නිද්දෙසවා රො හෙට්ඨා චුත්තනායෙන විත්ථාරතො වෙදිතබ්බා. සෙසං සබ්බත්ථ උත්තානත්ථමෙව.

පකිණ්ණකථා

ඉමෙසු පන රූපෙසු අසම්මොහත්ථං සමොධානං සමුට්ඨානං පරිනිප්ඵන්තඤ්ච සඬබ්බන්ති ඉදං ‘පකිණ්ණකං’ වෙදිතබ්බං.

තත්ථ ‘සමොධාන’න්ති සබ්බමෙව හිදං රූපං සමොධානතො චක්ඛායතනං...පෙ.... කබ්ලිකාරො ආහාරො, චොට්ඨබ්බායතනං ආපොධාතුති පඤ්චවිසතිසඬ්ඛං හොති. තං චත්ථුරූපෙන සද්ධිං ඡබ්බිසතිසඬ්ඛං වෙදිතබ්බං. ඉතො අඤ්ඤං රූපං නාම නත්ථි. කෙච් පන ‘මිද්ධරූපං නාම අත්ථි’ති වදන්ති. තෙ “අද්ධා මුනිසි සම්බුද්ධො, නත්ථි නිවරණා තවා”තිආදීති (සු. නි. 546) චත්ථා මිද්ධරූපං නාම නත්ථිති පටිසෙධෙතබ්බා. අපරෙ බලරූපෙන සද්ධිං සත්තවිසති, සම්භවරූපෙන සද්ධිං අට්ඨවිසති, ජාතිරූපෙන සද්ධිං එකුනාතිංසති, රොගරූපෙන සද්ධිං සමතිංසති රූපානිති වදන්ති. තෙපි තෙසං විසුං අභාවං දස්සෙත්වා පටික්ඛිපිතබ්බා. වායොධාතුයා හි ගහිතාය බලරූපං ගහිතමෙව, අඤ්ඤං බලරූපං නාම නත්ථි. ආපොධාතුයා සම්භවරූපං, උපවයසන්තනීහි ජාතිරූපං, ජරතාඅනිච්චතාහි ගහිතාහි රොගරූපං ගහිතමෙව. අඤ්ඤං රොගරූපං නාම නත්ථි. යොපි කණ්ණරොගාදි ආබාධො සො විසමපච්චයසමුට්ඨිතධාතුමත්තමෙව. න අඤ්ඤො තත්ථ රොගො නාම අත්ථිති සමොධානතො ඡබ්බිසතිමෙව රූපානි.

‘සමුට්ඨාන’න්ති කති රූපානි කතිසමුට්ඨානානි? දස එකසමුට්ඨානානි, එකං ද්විසමුට්ඨානං, තිණි තිසමුට්ඨානානි, නව චතුසමුට්ඨානානි, ද්වෙ න කෙනවි සමුට්ඨහන්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදො...පෙ.... ජීවිතින්ද්‍රියන්ති ඉමානි අට්ඨ එකන්තං කම්මතොව සමුට්ඨහන්ති. කායවිඤ්ඤත්තිවච්චිඤ්ඤත්තිද්වයං එකන්තෙන විත්තතො සමුට්ඨානීති දස ‘එකසමුට්ඨානානි’ නාම. සද්දො උතුතො ච විත්තතො ච සමුට්ඨානීති එකො ‘ද්විසමුට්ඨානො’ නාම. තත්ථ අවිඤ්ඤාණකසද්දො උතුතො සමුට්ඨානි, සවිඤ්ඤාණකසද්දො විත්තතො. ලභ්‍යතාදිත්තයං පන උතුචිත්තාභාරෙහි සමුට්ඨානීති තිණි ‘තිසමුට්ඨානානි’ නාම. අවසෙසානි නව රූපානි තෙහි කම්මෙන වාති චතුහි සමුට්ඨහන්තිති නව ‘චතුසමුට්ඨානානි’ නාම. ජරතා අනිච්චතා පන එතෙසු එකතොපි න සමුට්ඨහන්තිති ද්වෙ ‘න කෙනවි සමුට්ඨහන්ති’ නාම. කස්මා? අජායනතො. න හි එතානි ජායන්ති. කස්මා? ජාතස්ස පාකහෙදත්තා. උප්පන්තඤ්ච රූපං ජීරති හිජ්ජතිති අවස්සං පනෙතං සම්පට්ඨිතබ්බං. න හි උප්පන්නං රූපං අරූපං වා අක්ඛයං නාම දිස්සති. යාව පන න හිජ්ජති තාවස්ස පරිපාකොති සිද්ධමෙතං.

‘ජාතස්ස පාකභෙදත්තා’ති යදි ච තානි ජායෙය්‍යං තෙසම්පි පාකභෙදා භවෙය්‍යං. න ච පාකො පච්චති, භෙදො වා භිජ්ජතිති ජාතස්ස පාකභෙදත්තා නෙතං ද්වයං ජායති.

තත්ථ සීයා – යථා ‘කම්මස්ස කතත්තා’ති ආදිනිද්දෙසෙසු ‘රූපස්ස උපවයො රූපස්ස සන්තති’ති වචනෙන ‘ජාති’ ජායතිති සම්පට්ඨිතං. හොති, එවං ‘පාකො’පි පච්චතු ‘භෙදො’පි භිජ්ජතුති. “න තත්ථ ‘ජාති ජායති’ති සම්පට්ඨිතං. යෙ පන ධම්මා කම්මාදිහි නිබ්බත්තන්ති තෙසං අභිනිබ්බත්තිභාවතො ජාතියා තප්පච්චයභාවවොහාරො අනුමතො. න පන පරමත්ථතො ජාති ජායති. ජායමානස්ස හි අභිනිබ්බත්තිමත්තං ජාතී”ති.

තත්ථ සීයා – ‘යථෙව ජාති යෙසං ධම්මානං අභිනිබ්බත්ති තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලහති, තථා පාකභෙදාපි යෙසං ධම්මානං පාකභෙදා තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලහන්තු. එවං ඉදම්පි ද්වයං කම්මාදිසමුට්ඨානමෙවාති වත්තබ්බං භවිස්සති’ති. ‘න පාකභෙදා තං වොහාරං ලහන්ති. කස්මා? ජනකපච්චයානුභාවක්ඛණෙ අභාවතො. ජනකපච්චයානඤ්ච උප්පාදෙනබ්බධම්මස්ස උප්පාදක්ඛණෙයෙව ආනුභාවො, න තතො උත්තරි. තෙහි අභිනිබ්බත්තිතධම්මක්ඛණස්මිඤ්ච ජාති පඤ්ඤායමානා තප්පච්චයභාවවොහාරං අභිනිබ්බත්තිවොහාරඤ්ච ලහති, තස්මිං ඛණෙ සබ්භාවතො; න ඉතරද්වයං, තස්මිං ඛණෙ අභාවතොති නෙවෙතං ජායති’ති වත්තබ්බං. “ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඬ්ඛතං පටිච්චසමුප්පන්න”න්ති (සං. නි. 2.20) ආගතත්තා ඉදම්පි ද්වයං ජායතිති වෙ – ‘න, පරියායදෙසිතත්තා. තත්ථ හි පටිච්චසමුප්පන්නානං ධම්මානං ජරාමරණත්තා පරියායෙන තං පටිච්චසමුප්පන්න’න්ති වුත්තං.

‘යදි එවං, තයම්පෙනං අජාතත්තා සසවිසාණං විය නත්ථී; නිබ්බානං විය වා නිච්ච’න්ති වෙ – න, නිස්සයපටිබ්බද්ධවුත්තිතො; පථවිආදීනඤ්ච නිස්සයානං භාවෙ ජාතිආදිත්තයං පඤ්ඤායති, තස්මා න නත්ථී. තෙසඤ්ච අභාවෙ න පඤ්ඤායති, තස්මා න නිච්චං. එතම්පි ච අභිනිවෙසං පටිසෙධෙතුං එව ඉදං වුත්තං – “ජරාමරණං, භික්ඛවෙ, අනිච්චං සඬ්ඛතං පටිච්චසමුප්පන්න”න්ති (සං. නි. 2.20) . එවමාදිහි නයෙහි තානි ද්වෙ රූපානි න කෙහිවි සමුට්ඨහන්තිති වෙදිතබ්බං.

අපිව ‘සමුට්ඨාන’න්ති එත්ථ අයමඤ්ඤොපි අත්ථො. තස්සායං මානිකා – ‘කම්මජං කම්මපච්චයං කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, ආහාරසමුට්ඨානං ආහාරපච්චයං ආහාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, උතුසමුට්ඨානං උතුපච්චයං උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං, විත්තසමුට්ඨානං විත්තපච්චයං විත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨාන’න්ති.

තත්ථ චක්ඛුපසාදාදි අට්ඨවිධං රූපං සද්ධිං හදයචත්ථුනා ‘කම්මජං’ නාම.
කෙසමස්සු හත්ථිදන්තා අස්සවාලා චමරවාලාති එවමාදි ‘කම්මපච්චයං’ නාම.
චක්කරතනං දෙවතානං උය්‍යානවිමානාදීනිති එවමාදි
‘කම්මපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම.

ආහාරතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘ආහාරසමුට්ඨානං’ නාම. කබ්ලිකාරො
ආහාරො ද්විත්තම්පි රූපසන්තතිතං පච්චයො හොති ආහාරසමුට්ඨානස්ස ච
උපාදින්නස්ස ච. ආහාරසමුට්ඨානස්ස ජනකො භුත්වා පච්චයො හොති,
කම්මජස්ස අනුපාලකො භුත්වාති ඉදං ආහාරානුපාලිතං කම්මජරූපං
‘ආහාරපච්චයං’ නාම. විසභාගාහාරං සෙවිත්වා ආතපෙ ගච්ඡන්තස්ස
තිලකකාලකුට්ඨාදීනි උජ්ජජන්ති, ඉදං ‘ආහාරපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම.

උතුතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘උතුසමුට්ඨානං’ නාම. තස්මිං උතු අඤ්ඤං
අට්ඨකං සමුට්ඨාපෙති, ඉදං ‘උතුපච්චයං’ නාම. තස්මිම්පි උතු අඤ්ඤං අට්ඨකං
සමුට්ඨාපෙති, ඉදං ‘උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම. එවං තිස්සොයෙව
සන්තතියො සට්ඨෙතං සක්කොති. න තතො පරං. ඉමමත්ථං
අනුපාදින්නකෙනාපි දීපෙතං වට්ටති. උතුසමුට්ඨානො නාම වලාහකො.
උතුපච්චයා නාම වුට්ඨිධාරා. දෙවෙ පන වුට්ඨෙ ඛිජාති විරුහන්ති, පථවි ගන්ධං
මුඤ්චති, පබ්බතා නිලා බායන්ති, සමුද්දො වඩ්ඪති, එතං
උතුපච්චයඋතුසමුට්ඨානං නාම.

චිත්තතො සමුට්ඨිතං සුද්ධට්ඨකං ‘චිත්තසමුට්ඨානං’ නාම. “පච්ඡාජාතා
චිත්තචෙතසිකා ධම්මා පුරෙජාතස්ස ඉමස්ස කායස්ස පච්ඡාජාතපච්චයෙන
පච්චයො”ති (පට්ඨා. 1.1.11) ඉදං ‘චිත්තපච්චයං’ නාම. ආකාසෙ
අන්තලික්ඛෙ හත්ථිම්පි දස්සෙති, අස්සම්පි දස්සෙති, රථම්පි දස්සෙති, විවිධම්පි
සෙනාබ්‍යුහං දස්සෙතිති (පට්. ම. 3.18) ඉදං ‘චිත්තපච්චයඋතුසමුට්ඨානං’ නාම.

‘පරිනිජ්ඣන්ත’න්ති පන්තරස රූපාති පරිනිජ්ඣන්තාති නාම, දස
අපරිනිජ්ඣන්තාති නාම. ‘යදි අපරිනිජ්ඣන්තා, අසඬ්ඛතා නාම භවෙය්‍යුං’.
“තෙසංයෙව පන රූපානං කායවිකාරො ‘කායවිඤ්ඤත්ති’ නාම, වච්චිකාරො
‘වච්චිඤ්ඤත්ති’ නාම, ඡිද්දං විවරං ‘ආකාසධාතු’ නාම, ලභ්‍රහාවො ‘ලභ්‍රතා’
නාම, මුද්දහාවො ‘මුද්දතා’ නාම, කම්මඤ්ඤහාවො ‘කම්මඤ්ඤතා’ නාම,
නිබ්බන්ති ‘උපචයො’ නාම, පචත්ති ‘සන්තති’ නාම, ජීරණාකාරො ‘ජරතා’
නාම, භුත්වා අභාවාකාරො ‘අනිච්චතා’ නාමාති. සබ්බං පරිනිජ්ඣන්තං
සඬ්ඛතමෙව හොති”ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසංඝගණිඅට්ඨකථාය

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඝයා-අට්ඨකථා
රූපකණ්ඩවණ්ණනා නිව්ඨිතා.

රූපකණ්ඩො

3. නික්බේෂකණ්ඩො

නිකනික්බේෂකථා

985. එත්තාවතා කුසලත්තිකො සබ්බෙසං කුසලාදිධම්මානං පදභාජනනායෙන විත්ථාරිතො භොති. යස්මා පන ය්වායං කුසලත්තිකස්ස විභජනනායො චුත්තො, සෙසතිකදුකානම්පි එසෙව විභජනනායො භොති — යථා හි එත්ථ, එවං ‘කතමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං විත්තං උප්පන්නං භොති සොමනස්සසහගතං ඤාණසම්පයුත්තං රූපාරම්මණං වා...පෙ.... යෙ වා පන තස්මිං සමයෙ අඤ්ඤෙපි අත්ථි පටිච්චසමුප්පන්නා අරුපිනො ධම්මා යපෙත්වා වෙදනාබන්ධං, ඉමෙ ධම්මා සුඛාය වෙදනාය සම්පයුත්තා’තිආදිනා අනුක්කමෙන සබ්බතිකදුකෙසු සක්කා පණ්ඩිතෙහි විභාජනනයං සල්ලක්ඛෙතුං — තස්මා තං විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා, අඤ්ඤෙන නාතිසංඛිඛෙපනාතිවිත්ථාරනායෙන සබ්බතිකදුකධම්මවිභාගං දස්සෙතුං කතමෙ ධම්මා කුසලාති නික්බේෂකණ්ඩං ආරද්ධං. විත්තුප්පාදකණ්ඩඤ්ඤි විත්ථාරදෙසනා, අට්ඨකථාකණ්ඩං සංඛිඛෙපදෙසනා. ඉදං පන නික්බේෂකණ්ඩං විත්තුප්පාදකණ්ඩං උපාදාය සංඛිඛෙපො, අට්ඨකථාකණ්ඩං උපාදාය විත්ථාරොති සංඛිඛිත්තවිත්ථාරධාතුකං භොති. තයිදං, විත්ථාරදෙසනං නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තාපි, හෙට්ඨා චුත්තකාරණවසෙනාපි, නික්බේෂකණ්ඩං නාමාති වෙදිතබ්බං. චුත්තඤ්ඤෙතං —

මූලතො බන්ධතො වාපි, ද්වාරතො වාපි භූමිතො;
අත්ථතො ධම්මතො වාපි, නාමතො වාපි ලිඛිගතො;
නික්ඛිපිත්වා දෙසිතත්තා, නික්බේෂොති පච්චවතීති.

ඉදඤ්ඤි තිණි කුසලමූලානීතිආදිනා නායෙන මූලතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තංසම්පයුත්තො වෙදනාක්ඛන්ධොති බන්ධතො. තංසමුට්ඨානං කායකම්මන්ති ද්වාරතො. කායද්වාරප්පවත්තඤ්ඤි කම්මං කායකම්මන්ති චුච්චති. සුඛභූමියං, කාමාවචරෙති භූමිතො නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං. තත්ථ තත්ථ අත්ථධම්මනාමලිඛිගානං වසෙන දෙසිතත්තා අත්ථාදිහි නික්ඛිපිත්වා දෙසිතං නාමාති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ කුසලපදනිද්දෙසෙ තාව තිණිති ගණනපරිච්ඡේදො. කුසලාති ව තාති මූලානි ව, කුසලානං වා ධම්මානං හෙතුපච්චයපහවජනකසමුට්ඨානනිබ්බත්තකට්ඨෙන මූලානීති කුසලමූලානි. එවං අත්ථවසෙන දස්සෙත්වා ඉදානි නාමවසෙන දස්සෙතුං අලොභො අදොසො අමොභොති ආහ. එත්තාවතා යස්මා මූලෙන මුත්තං කුසලං නාම නත්ථි, තස්මා චතුභුමකකුසලං තිහි මූලෙහි පරියාදිශිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා.

තංසම්පයුත්තොති තෙහි අලොභාදීහි සම්පයුත්තො. තත්ථ අලොභෙන සම්පයුත්තෙ සංඛාරක්ඛන්ධෙ, අදොසාමොහාපි අලොභෙන සම්පයුත්තසංඛාරක්ඛන්ධගණනංයෙව ගච්ඡන්ති. සෙසද්වයවසෙන සම්පයොගෙපි එසෙව නයො. ඉති චතුර්මකකුසලං පුන තංසම්පයුත්තකචතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිගිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසමුට්ඨානන්ති තෙහි අලොභාදීහි සමුට්ඨිතං. ඉමිනාපි නයෙන තදෙව චතුර්මකකුසලං තිණ්ණං කම්මද්වාරානං වසෙන පරියාදිගිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. එවං තාව කුසලං තීඝු යානෙසු පරියාදිගිත්වා දස්සිතං.

986. අකුසලෙපි එසෙව නයො. ද්වාදසන්තස්සද්වි අකුසලචිත්තානං එකමිපි මූලෙන මුත්තං නාම නත්ථිති මූලෙන පරියාදිගිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. තංසම්පයුත්තචතුක්ඛන්ධතො ව උද්ධං අකුසලං නාම නත්ථිති තානෙව ද්වාදස අකුසලචිත්තානි චතුක්ඛන්ධවසෙන පරියාදිගිත්වා දස්සෙසි. ධම්මරාජා කායකම්මාදිවසෙන පන නෙසං පවත්තිසංඛාවතො කම්මද්වාරවසෙන පරියාදිගිත්වා දස්සෙසි ධම්මරාජා. යං පනෙත්ථ තදෙකට්ඨා ව කිලෙසාතිආදි චුත්තං, තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ පුග්ගලෙ වා යිතන්ති ‘එකට්ඨං’. තත්ථ එකස්මිං චිත්තෙ යිතං සහජෙකට්ඨං නාම හොති. එකස්මිං පුග්ගලෙ යිතං පහානෙකට්ඨං නාම. තෙන ලොභාදිනා අස්සෙකෙන වා තත්ථ තත්ථ නිද්දිට්ඨෙන සහ එකස්මිං යිතන්ති තදෙකට්ඨං. තත්ථ ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨසංකිලෙසිකා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති සංකිලිට්ඨත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා භීනා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති භීනත්තිකෙ ‘කතමෙ ධම්මා අකුසලා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති ඉමස්මිං කුසලත්තිකෙ; ‘කතමෙ ධම්මා සංකිලිට්ඨා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති කිලෙසගොච්ඡකෙ ‘කතමෙ ධම්මා සරණා? තිණ්ණ අකුසලමූලානි – ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසාති සරණදුකෙ’ති – ඉමෙසු එත්තකෙසු යානෙසු ‘සහජෙකට්ඨං’ ආගතං.

දස්සනෙනපහාතබ්බත්තිකෙ පන ‘ඉමානි තිණ්ණ සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති, දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකත්තිකෙපි ‘ඉමානි තිණ්ණ සංයොජනානි, තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා’ති, පුන තත්ථෙව තිණ්ණ සංයොජනානි – සක්කායදිට්ඨි විචිකිච්ඡා සීලබ්බතපරාමාසො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බා; තදෙකට්ඨො ලොභො දොසො මොහො, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතු; තදෙකට්ඨා ව කිලෙසා තංසම්පයුත්තො වෙදනාඛන්ධො...පෙ.... විඤ්ඤාණක්ඛන්ධො, තංසමුට්ඨානං කායකම්මං චජිකම්මං මනොකම්මං, ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙනපහාතබ්බහෙතුකානි; සම්මජ්ජධානවිභවිගෙ “තත්ථ කතමෙ පාපකා අකුසලා ධම්මා? තිණ්ණ

අකුසලමූලානි - ලොභො දොසො මොහො, තදෙකට්ඨා ච කිලෙසා''ති (විභ. 391) - ඉමෙසු පන එත්තකෙසු යානෙසු 'පභානෙකට්ඨං' ආගතන්ති වෙදිතබ්බං.

987. අබ්‍යාකතපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙවාති. ඉමස්මිං තිකෙ තීණි ලක්ඛණානි තිස්සො පඤ්ඤත්තියො කසිණුග්ඝාටිමාකාසං අපටාකාසං ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ආරම්මණං නිරොධසමාපත්ති ච න ලබ්හතීති වුත්තං.

988. වෙදනාත්තිකනිද්දෙසෙ සුඛභූමියන්ති එත්ථ යථා තම්බභූමි කණ්භභූමිති තම්බකණ්භභූමියොව වුව්චන්ති, එවං සුඛමිපි සුඛභූමි නාම. යථා උච්ඡ්භූමි සාලිභූමිති උච්ඡ්ඡාලිනං උප්පජ්ජනට්ඨානානි වුව්චන්ති, එවං සුඛස්ස උප්පජ්ජනට්ඨානං චිත්තමිපි සුඛභූමි නාම. තං ඉධ අධිජ්ජෙතං. යස්මා පන සා කාමාවචරෙ වා හොති, රූපාවචරාදීසු වා, තස්මාස්සා තං පහෙදං දස්සෙතුං කාමාවචරෙතිආදි වුත්තං. සුඛවෙදනං යපෙත්වාති යා සා සුඛභූමියං සුඛවෙදනා, තං යපෙත්වා. තංසම්පයුත්තොති තාය යපිතාය සුඛවෙදනාය සම්පයුත්තො. සෙසපද්දවයෙපි ඉමිනාව නයෙන අත්ථො වෙදිතබ්බොති.

ඉමස්මිං තිකෙ තිස්සො වෙදනා, සබ්බං රූපං, නිබ්බානන්ති ඉදම්පි න ලබ්හති. අයඤ්ඨි තිකො කුසලත්තිකෙ ච අලබ්හමානෙහි ඉමෙහි ච තීහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම. ඉතො පරෙසු පන තිකදුකෙසු පාළිතො ච අත්ථතො ච යං චත්තබ්බං සියා තං සබ්බං පදානුක්කමෙන මාතිකාකථායඤ්චෙව කුසලාදීනං නිද්දෙසෙ ච වුත්තමෙව. යං පන යත්ථ විසෙසමත්තං තදෙව චක්ඛාම.

991. තත්ථ විපාකත්තිකෙ තාව කිඤ්චාපි අරූපධම්මා විය රූපධම්මාපි කම්මසමුට්ඨානා අත්ථි, අනාරම්මණත්තා පන තෙ කම්මසරික්ඛකා න හොන්තිති සාරම්මණා අරූපධම්මාව කම්මසරික්ඛකත්තා විපාකාති වුත්තා, බීජසරික්ඛකං එලං විය. සාලිබ්ජස්මිඤ්ඨි වපිතෙ අඬකුරපත්තාදීසු නික්ඛන්තෙසුපි සාලිඵලන්ති න වුව්චති. යදා පන සාලිසීසං පක්කං හොති පරිණතං, තදා බීජසරික්ඛකො සාලි ඵව සාලිඵලන්ති වුව්චති. අඬකුරපත්තාදීනි පන බීජජාතානි බීජතො නිබ්බත්තානීති වුව්චන්ති, එවමෙව රූපමිපි කම්මජන්ති වා උපාදිණ්ණන්ති වා චත්තුං වට්ටති.

994. උපාදිණ්ණත්තිකෙ කිඤ්චාපි බිණාසවස්ස ඛන්ධා 'අම්භාකං මාතුලත්ථෙරො අම්භාකං චූළපිතුත්ථෙරො'ති වදන්තානං පරෙසං උපාදානස්ස පච්චයා හොන්ති, මග්ගඵලනිබ්බානානි පන අග්ගහිතානි අපරාමට්ඨානි අනුපාදිණ්ණානෙව. තානි හි, යථා දිවසං සන්තත්තො අයොගුලො මක්ඛිකානං අහිනිසීදනස්ස පච්චයො න හොති, එවමෙව තෙජ්ජස්සදත්තා

තණ්හාමානදිට්ඨිවසෙන ගහණස්ස පච්චයා න භොන්ති. තෙන චුත්තං – ඉමෙ ධම්මා අනුපාදිණ්ණඅනුපාදානියාති.

998. අසංකිලිට්ඨඅසංකිලෙසිකෙසුපි එසෙව නයො.

1000. චිතක්කත්තිකෙ චිතක්කසහජාතෙන විචාරෙන සද්ධිං කුසලත්තිකෙ අලබ්භමානාව න ලබ්භන්ති.

1003. පිතිසහගතත්තිකෙ පිතිආදයො අත්තනා සහජාතධම්මානං පිතිසහගතාදිභාවං දත්වා සයං පිට්ඨිවට්ටකා ජාතා. ඉමස්මිඤ්ඤි තිකෙ ද්වෙ දොමනස්සසහගතචිත්තුප්පාදා දුක්ඛසහගතං කායවිඤ්ඤාණං උපෙක්ඛාවෙදනා රූපං නිබ්බානන්ති – ඉදම්පි න ලබ්භති. අයඤ්ඤි තිකො කුසලත්තිකෙ ච අලබ්භමානෙහි ඉමෙහි ච පඤ්චහි කොට්ඨාසෙහි මුත්තකො නාම.

1006. දස්සනෙනපහාතබ්බත්තිකෙ සඤ්ඤොජනානීති ඛන්ධනානි. සක්කායදිට්ඨිති විජ්ජමානට්ඨෙන සති ඛන්ධපඤ්චකසඛිබාතෙ කායෙ; සයං වා සති තස්මිං කායෙ දිට්ඨිති ‘සක්කායදිට්ඨි’. සිලෙන සුජ්ඣිතුං සක්කා, වතෙන සුජ්ඣිතුං සක්කා, සීලවතෙහි සුජ්ඣිතුං සක්කාති ගහිතසමාදානං පන සීලබ්බතපරාමාසො නාම.

1007. ඉධාති දෙසාපදෙසෙ නිපාතො. ස්වායං කත්ථවි ලොකං උපාදාය චුච්චති. යථාහ – “ඉධ තථාගතො ලොකෙ උජ්ජජ්ජති”ති (දී. නි. 1.189). කත්ථවි සාසනං. යථාහ – “ඉධෙව, භික්ඛවෙ, සමණො ඉධ දුතියො සමණො”ති (ම. නි. 1.139; අ. නි. 4.241). කත්ථවි ඔකාසං. යථාහ –

“ඉධෙව තිට්ඨමානස්ස, දෙවභූතස්ස මෙ සතො;

පුනරායු ච මෙ ලද්ධො, එවං ජානාහි මාරිසා”ති. (දී. නි. 2.369);

කත්ථවි පදපුරණමත්තමෙව. යථාහ – “ඉධාහං, භික්ඛවෙ, භුත්තාවි අස්සං පචාරිතො”ති (ම. නි. 1.30). ඉධ පන ලොකං උපාදාය චුත්තොති වෙදිතබ්බො.

අස්සුතවා පුටුජ්ජනොති එත්ථ පන ‘ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති’. යස්ස හි ඛන්ධධාතුආයතනපච්චයාකාරසතිපට්ඨානාදීසු උග්ගහපරිපුච්ඡාවිනිච්ඡයරහිතත්තා දිට්ඨිපටිසෙධකො නෙව ‘ආගමො’, පටිපත්තියා අධිගන්තබ්බස්ස අනධිගතත්තා නෙව ‘අධිගමො’ අත්ථි, සො ‘ආගමාධිගමාභාවා ඤෙය්‍යො අස්සුතවා ඉති’. ස්වායං –

පුටුනං ජනනාදිහි, කාරණෙහි පුටුජ්ජනො;

පුටුප්පනානොගධත්තා, පුටුවායං ජනො ඉති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; ම. නි. අට්ඨ. 1.2; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88; නෙත්ති. අට්ඨ. 56);

සො හි පුටුනං නානප්පකාරානං කිලෙසාදීනං ජනනාදීහි කාරණෙහි පුටුප්පනො. යථාහ - “පුටු කිලෙසෙ ජනෙත්තීති පුටුප්පනා. පුටු අවිහතසක්කායදිට්ඨිකාති පුටුප්පනා. පුටු සත්ථාරානං මුඛුල්ලොකිකාති පුටුප්පනා. පුටු සබ්බගතීහි අවුට්ඨිතාති පුටුප්පනා. පුටු නානාහිසඬ්ඛාරෙ අහිසඬ්ඛරොත්තීති පුටුප්පනා. පුටු නානාඔසෙහි වුය්හන්තීති පුටුප්පනා. පුටු නානාසන්තාපෙහි සන්තප්පන්තීති පුටුප්පනා. පුටු නානාපරිලාහෙහි පරිචය්හන්තීති පුටුප්පනා. පුටු පඤ්චස්ස කාමගුණෙස්ස රත්තා ගිද්ධා ගධිතා මුච්ඡිතා අප්පකොසන්තා ලග්ගා ලග්ගිතා පලිබුද්ධාති පුටුප්පනා. පුටු පඤ්චහි නීවරණෙහි ආවුතා නිවුතා ඔවුතා පිහිතා පටිච්ඡන්තා පටිකුප්පිතාති පුටුප්පනා”ති (මහානි. 94). පුටුනං වා ගණනපට්ඨිතානං අරියධම්මපරමිමුඛානං නීවධම්මසමාවාරානං ජනානං අන්තොගධත්තාපි පුටුප්පනා. පුටු වා අයං - විසුංයෙව සඬ්ඛ්‍යං ගතො, විසංසට්ඨො සීලසුතාදිගුණයුත්තෙහි අරියෙහි - ජනොතිපි පුටුප්පනො. එවමෙතෙහි ‘අස්සුතවා පුටුප්පනො’ති ද්විති පදෙහි යෙ තෙ -

“දුවෙ පුටුප්පනා වුත්තා, බුද්ධොනාදිච්චබන්ධුතා;
අන්ධො පුටුප්පනො එකො, කල්‍යාණෙකො පුටුප්පනො”ති. (දී. නි. අට්ඨ. 1.7; අ. නි. අට්ඨ. 1.1.51; පටි. ම. අට්ඨ. 2.1.130; චූළනි. අට්ඨ. 88);

ද්වෙ පුටුප්පනා වුත්තා, තෙස්ස අන්ධපුටුප්පනො වුත්තො හොතීති වෙදිතබ්බො.

අරියානං අදස්සාවීතිආදීස්ස අරියාති ආරකත්තා කිලෙසෙහි, අනායෙ න ඉරියනතො, අයෙ ඉරියනතො, සදෙවකෙන ලොකෙන ච අරණියතො බුද්ධා ච පච්චෙකබුද්ධා ච බුද්ධසාවකා ච වුච්චන්ති. බුද්ධා එව වා ඉධ අරියා. යථාහ - “සදෙවකෙ, හික්ඛෙවෙ, ලොකෙ...පෙ.... තථාගතො අරියොති වුච්චති”ති (සං. නි. 5.1098).

සප්පුරිසාති එත්ථ පන පච්චෙකබුද්ධා තථාගතසාවකා ච සප්පුරිසාති වෙදිතබ්බො. තෙ හි ලොකුත්තරගුණයොගෙන සොහනා පුරිසාති සප්පුරිසා. සබ්බෙව වා එතෙ ද්වෙධාපි වුත්තා. බුද්ධාපි හි අරියා ච සප්පුරිසා ච පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධසාවකාපි. යථාහ -

“යො වෙ කතඤ්ඤා කතවෙදි ධිරො,

කල්‍යාණමිත්තො දල්භහත්ති ව හොති;
දුබ්බස්ස සක්කච්ච කරොති කිච්චං,
තථාච්චිං සප්පුරිසං වදන්ති”ති. (ජා. 2.17.78) ;

‘කල්‍යාණමිත්තො දල්භහත්ති ව හොති’ති එත්තාවතා හි බුද්ධසාවකො වුත්තො. කතඤ්ඤතාදීහි පච්චෙකබුද්ධා බුද්ධාති. ඉදානි යො තෙසං අරියානං අදස්සනසිලො, න ව දස්සනෙ සාධුකාරී, සො අරියානං අදස්සාවීති වෙදිතබ්බො. සො චක්ඛුනා අදස්සාවී ඤාණෙන අදස්සාවීති දුට්ඨො. තෙසු ඤාණෙන අදස්සාවී ඉධ අධිප්පෙතො. මංසචක්ඛුනා හි දිබ්බචක්ඛුනා වා අරියා දිට්ඨාපි අදිට්ඨාව හොන්ති, තෙසං චක්ඛුනං චණ්ණමත්තග්ගහණතො, න අරියභාවගොචරතො. සොණසිඬගාලාදයොපි චක්ඛුනා අරියෙ පස්සන්ති, න ව තෙ අරියානං දස්සාවිතො.

තත්‍රිදං වත්ථු – චිත්තලපබ්බතවාසිනො කිර ඛිණාසවත්ථෙරස්ස උපට්ඨාකො වුඬ්ඨපබ්බජිතො එකදිවසං ථෙරෙන සද්ධිං පිණ්ඩාය වරින්වා ථෙරස්ස පත්තච්චරං ගහෙත්වා පිට්ඨිතො ආගච්ඡන්තො ථෙරං පුච්ඡි – ‘අරියා නාම හන්තෙ කිදිසා’ති? ථෙරො ආහ – ‘ඉධෙකච්චො මහල්ලකො අරියානං පත්තච්චරං ගහෙත්වා වත්තපට්පත්තිං කත්වා සහ වරන්තොපි නෙව අරියෙ ජානාති, එවංදුජ්ජානාවුසො, අරියා’ති. එවං වුත්තෙපි සො නෙව අඤ්ඤාසී. තස්මා න චක්ඛුනා දස්සනං ‘දස්සනං’, ඤාණදස්සනමෙව ‘දස්සනං’. යථාහ – “කිං තෙ චක්කලි ඉමිනා පුතිකායෙන දිට්ඨෙත? යො බො, චක්කලි, ධම්මං පස්සති, සො මං පස්සති”ති (සං. නි. 3.87) . තස්මා චක්ඛුනා පස්සන්තොපි, ඤාණෙන අරියෙහි දිට්ඨං අනිච්චාදිලක්ඛණං අපස්සන්තො, අරියාධිගතඤ්ච ධම්මං අනාධිගච්ඡන්තො, අරියකරධම්මානං අරියභාවස්ස ව අදිට්ඨත්තා, ‘අරියානං අදස්සාවී’ති වෙදිතබ්බො.

අරියධම්මස්ස අකොච්චොති සතිපට්ඨානාදිහෙදෙ අරියධම්මෙ අකුසලො. අරියධම්මෙ අච්ඡින්නොති, එත්ථ පන

දුට්ඨො විනයො නාම, එකමෙකෙත්ථ පඤ්චධා;
අභාවතො තස්ස අයං, අච්ඡින්නොති වුච්චති.

අයඤ්ඤි සංවරවිනයො පහානවිනයොති දුට්ඨො විනයො. එත්ථ ව දුට්ඨෙපි විනයෙ එකමෙකො විනයො පඤ්චධා හිජ්ජති. සංවරවිනයොපි හි සීලසංවරො සතිසංවරො ඤාණසංවරො ඛන්තිසංවරො වීරියසංවරොති පඤ්චවිධො. පහානවිනයොපි තදඬුගපහානං වික්ඛම්භනපහානං සමුච්ඡෙදපහානං පටිප්පස්සද්ධිපහානං නිස්සරණපහානන්ති පඤ්චවිධො.

තත්ථ “ඉමිනා පාතිමොක්ඛසංචරෙන උපෙතො හොති සමුපෙතො” ති (විහ. 511) අයං සීලසංචරො. “රක්ඛති චක්ඛන්ද්‍රියං, චක්ඛන්ද්‍රියෙ සංචරං ආපජ්ජති” ති (දී. නි. 1.213; ම. නි. 1.295; සං. නි. 4.239; අ. නි. 3.16) අයං සතිසංචරො.

“යානි සොතානි ලොකස්මිං, (අජිතාති භගවා)
සති තෙසං නිවාරණං;
සොතානං සංචරං බුමි,
පඤ්ඤායෙනෙ පිට්ඨෙරො” ති. (සු. නි. 1041) –

අයං ඤාණසංචරො නාම. “බමො හොති සිතස්ස උණ්හස්සා” ති (ම. නි. 1.24; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං ඛන්තිසංචරො. “උජ්ජන්තං කාමචිතක්කං නාධිවාසෙති” ති (ම. නි. 1.26; අ. නි. 4.114; 6.58) අයං වීරියසංචරො. සබ්බොපි වායං සංචරො යථාසකං සංචරිතබ්බානං විනෙතබ්බානඤ්ච කායදුච්චරිතාදීනං සංචරණතො සංචරො, විනයනතො විනයොති චුච්චති. එවං තාව ‘සංචරවිනයො’ පඤ්චධා භිජ්ජතිති වෙදිතබ්බො.

තථා යං නාමරූපපරිවෛශ්ඨාදීසු විපස්සනාඤාණෙසු පටිපක්ඛ්‍යාවතො, දීපාලොකෙනෙව තමස්ස, තෙන තෙන විපස්සනාඤාණෙන තස්ස තස්ස අනත්ථස්ස පහානං, සෙය්‍යථිදං – නාමරූපවචන්ථානෙන සක්කායදිට්ඨියා, පච්චයපරිග්ගහෙන අහෙතුච්චසමහෙතුදිට්ඨිනං, තස්සෙව අපරභාගෙන කඬ්ඛාවිතරණෙන කථංකථිභාවස්ස, කලාපසම්මසනෙන ‘අභං මමා’ ති ගාහස්ස, මග්ගාමග්ගවචන්ථානෙන අමග්ගෙ මග්ගසඤ්ඤාය, උදයදස්සනෙන උච්චේදදිට්ඨියා, වයදස්සනෙන සස්සතදිට්ඨියා, භයදස්සනෙන සහයෙ අභයසඤ්ඤාය, ආදීනවදස්සනෙන අස්සාදසඤ්ඤාය, නිබ්බිදානුපස්සනාය අහිරතිසඤ්ඤාය, මුච්චිතුකම්‍යතාඤාණෙන අමුච්චිතුකාමතාය, උපෙක්ඛාඤාණෙන අනුපෙක්ඛාය, අනුලොමෙන ධම්මට්ඨිතියං නිබ්බානෙ ව පටිලොමභාවස්ස, ගොත්‍රභූතා සම්බාරනිමිත්තග්ගාහස්ස පහානං, එතං ‘තදඬ්ගපහානං’ නාම.

යං පන උපචාරජ්ජනාහෙදෙන සමාධිනා පචත්තිභාවනිවාරණතො, සට්ඨපහාරෙතෙව උදකපිට්ඨෙ සෙව්‍යාලස්ස, තෙසං තෙසං නිවරණාදිධම්මානං පහානං, එතං ‘වික්ඛම්භනපහානං’ නාම. “යං චතුන්නං අරියමග්ගානං භාවිතත්තා තංතංමග්ගවතො අත්තතො අත්තතො සන්තානෙ දිට්ඨිගතානං පහානායා” ති ආදිනා (ධ. ස. 277) නයෙන චුත්තස්ස සමුදයපක්ඛිකස්ස කිලෙසගණස්ස අව්චන්තං අජ්ජවත්තිභාවෙන පහානං, ඉදං ‘සමුච්චේදපහානං’ නාම. යං පන ඵලක්ඛණෙ පටිජ්ජස්සද්ධත්තං කිලෙසානං, එතං ‘පටිජ්ජස්සද්ධිපහානං’ නාම. යං සබ්බසංඝිකනිස්සටත්තා පභීතසබ්බසංඝිකං

නිබ්බානං, එතං ‘නිස්සරණපහානං’ නාම. සබ්බම්පි චෙතං පහානං යස්මා වාගට්ඨෙත පහානං, විනයනට්ඨෙත විනයො, තස්මා ‘පහානවිනයො’ති වූච්චති. තංතංපහානවතො වා තස්ස තස්ස විනයස්ස සම්භවතොපෙතං පහානවිනයොති වූච්චති. එවං පහානවිනයොපි පඤ්චධා භිජ්ජතිති වෙදිතබ්බො.

එවමයං සංඛ්‍යාතො දූවිධො, හෙදතො ව දසවිධො විනයො, භින්නසංවරත්තා, පහානබ්බස්ස ව අප්පහින්නත්තා, යස්මා එතස්ස අස්සුතවතො පුට්ඨජ්ජනස්ස නත්ථි, තස්මා අභාවතො තස්ස, අයං ‘අවිනීතො’ති වූච්චති. එස නයො සප්පුරිසානං අදස්සාවී සප්පුරිසධම්මස්ස අකොවිදො සප්පුරිසධම්මෙ අවිනීතොති එත්ථාපි. නින්නානාකරණඤ්ඤෙතං අත්ථතො. යථාහ – “යෙව තෙ අරියා තෙව තෙ සප්පුරිසා, යෙව තෙ සප්පුරිසා තෙව තෙ අරියා. යො එව සො අරියානං ධම්මො සො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො, යො එව සො සප්පුරිසානං ධම්මො සො එව සො අරියානං ධම්මො. යෙව තෙ අරියවිනයා තෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා, යෙව තෙ සප්පුරිසවිනයා තෙව තෙ අරියවිනයා. අරියෙති වා සප්පුරිසෙති වා, අරියධම්මෙති වා සප්පුරිසධම්මෙති වා, අරියවිනයෙති වා සප්පුරිසවිනයෙති වා, එසෙසෙ එකෙ එකට්ඨෙ සමෙ සමභාගෙ තජ්ජාතෙ තඤ්ඤෙවා”ති.

රූපං අත්තතො සමනුපස්සති ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සති – ‘යං රූපං සො අහං, යො අහං තං රූප’න්ති රූපඤ්ච අත්තානඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති. “සෙය්‍යථාපි නාම තෙලජ්ජපදීපස්ස ඤායතො යා අච්චි සො වණ්ණො, යො වණ්ණො සා අච්චිති අච්චිඤ්ච වණ්ණඤ්ච අද්වයං සමනුපස්සති,” එවමෙව ඉධෙකච්චො රූපං අත්තතො සමනුපස්සති එවං රූපං අත්තාති දිට්ඨිපස්සනාය පස්සති. රූපවත්තං වා අත්තානන්ති ‘අරූපං අත්තා’ති ගහෙත්වා, ඡායාවත්තං රුක්ඛං විය, තං රූපවත්තං සමනුපස්සති. අත්තති වා රූපන්ති ‘අරූපමෙව අත්තා’ති ගහෙත්වා, පුජ්ඵම්භි ගන්ධං විය, අත්තති රූපං සමනුපස්සති. රූපස්මිං වා අත්තානන්ති ‘අරූපමෙව අත්තා’ති ගහෙත්වා, කරණධිකෙ මණිං විය, අත්තානං රූපස්මිං සමනුපස්සති. වෙදනාදීසූපි එසෙව නයො.

තත්ථ ‘රූපං අත්තතො සමනුපස්සති’ති සුද්ධරූපමෙව අත්තාති කථිතං. ‘රූපවත්තං වා අත්තානං, අත්තති වා රූපං, රූපස්මිං වා අත්තානං; වෙදනං අත්තතො සමනුපස්සති... සඤ්ඤං... සංඛාරං... විඤ්ඤාණං අත්තතො සමනුපස්සති’ති ඉමෙසු සත්තසු යානෙසු ‘අරූපං අත්තා’ති කථිතං. වෙදනාවත්තං වා අත්තානං, අත්තති වා වෙදනං, වෙදනාය වා අත්තානන්ති එවං චතුසු ඛන්ධෙසු තිණ්ණං තිණ්ණං වසෙන ද්වාදසසු යානෙසු ‘රූපාරූපමිස්සකො අත්තා’ කථිතො. තත්ථ ‘රූපං අත්තතො සමනුපස්සති වෙදනං... සඤ්ඤං... සංඛාරං... විඤ්ඤාණං අත්තතො සමනුපස්සති’ති ඉමෙසු පඤ්චසු යානෙසු

උච්ඡේදදිට්ඨි කථිතා. අවසේසසෙසු සස්සතදිට්ඨි. එවමෙන්ට පන්තරස හවදිට්ඨියො පඤ්ච විහවදිට්ඨියො භොන්ති. තා සබ්බාපි මග්ගාවරණා, න සග්ගාවරණා, පයමමග්ගවජ්ඣාති වෙදිතබ්බා.

1008. සත්ථරි කච්චන්ති සත්ථු සරිරෙ වා ගුණෙ වා උභයත්ථ වා කච්චති. සරිරෙ කච්චමානො ‘ද්වන්තිංසවරලක්ඛණපටිමණ්ඩිතං නාම සරිරං අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චති. ගුණෙ කච්චමානො ‘අතීතානාගතපච්චුප්පන්තජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤාඤාණං අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චති. උභයත්ථ කච්චමානො ‘අසීතිඅනුබ්බාඤ්ජනබ්බාමජ්ජහානුරඤ්ජිතාය සරිරනිප්ඵත්තියා සමන්තාගතො සබ්බඤ්ඤායාජානනසමත්ථං සබ්බඤ්ඤාඤාණං පටිච්ඡේදාදිං යිතො ලොකතාරකො බුද්ධො නාම අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චති. අයඤ්ඤිස්ස අත්තභාවෙ ගුණෙ වා කච්චනතො උභයත්ථ කච්චති නාම. විචිකිච්ඡන්ති ආරම්මණං නිච්ඡේතුං අසක්කොන්තො කිච්ඡති කිලමති. නාධිමුච්චන්ති තත්ථෙව අධිමොක්ඛං න ලභති. න සම්පසිදන්ති චිත්තං අනාවලං කත්වා පසිදිතුං න සක්කොති, ගුණෙසු නප්පසිදති.

ධම්මෙ කච්චන්තිආදීසු පන ‘කිලෙසෙ පජහන්තා චත්තාරො අරියමග්ගා, පටිප්පස්සද්ධකිලෙසානි චත්තාරි සාමඤ්ඤඵලානි, මග්ගඵලානං ආරම්මණපච්චයභූතං අමතං මහානිබ්බානං නාම අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තොපි ‘අයං ධම්මො නියායානිකො නු බො අනියායානිකො’ති කච්චන්තොපි ධම්මෙ කච්චති නාම. ‘චත්තාරො මග්ගට්ඨකා චත්තාරො ඵලට්ඨකානි ඉදං සඬ්ඝරතනං අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තොපි, ‘අයං සඬ්ඝො සුප්පට්ඨන්තො නු බො දුප්පට්ඨන්තො’ති කච්චන්තොපි, ‘එතස්මිං සඬ්ඝරතනෙ දිත්තස්ස විපාකඵලං අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තොපි සඬ්ඝෙ කච්චති නාම. ‘තිස්සො පන සික්ඛා අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තොපි, ‘තිස්සො සික්ඛා සික්ඛිතපච්චයෙන ආනිසංසො අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තොපි සික්ඛාය කච්චති නාම.

පුබ්බන්තො වූච්චති අතීතානි ඛන්ධධාතායතනානි. අපරන්තො අනාගතානි. තත්ථ අතීතෙසු ඛන්ධාදීසු ‘අතීතානි නු බො, න නු බො’ති කච්චන්තො පුබ්බන්තෙ කච්චති නාම. අනාගතෙසු ‘අනාගතානි නු බො, න නු බො’ති කච්චන්තො අපරන්තෙ කච්චති නාම. උභයත්ථ කච්චන්තො පුබ්බන්තාපරන්තෙ කච්චති නාම. ‘ද්වාදසපදිකං පච්චයවට්ඨං අත්ථි නු බො නන්ථි’ති කච්චන්තො ඉදප්පච්චයතාපටිච්චසමුප්පන්තෙසු ධම්මෙසු කච්චති නාම. තත්ත්වායං වචනත්ථො – ඉමෙසං ජරාමරණාදීනං පච්චයා ‘ඉදප්පච්චයා’. ඉදප්පච්චයානං භාවො ‘ඉදප්පච්චයතා’. ඉදප්පච්චයා එව වා ‘ඉදප්පච්චයතා’; ජාතිආදීනමෙතං අධිවචනං. ජාතිආදීසු තං තං පටිච්ච ආගම්ම සමුප්පන්තානි

‘පටිච්චසමුප්පන්නා’. ඉදං චුත්තං හොති – ඉදප්පට්ඨයතාය ච පටිච්චසමුප්පන්නෙනසු ච ධම්මෙසු කඬ්ඛතීති.

1009. සීලෙනාති ගොසීලාදිනා. චතෙනාති ගොචතාදිනාව. සීලබ්බතෙනාති තදුභයෙන. සුද්ධීති කිලෙසසුද්ධි; පරමත්ථසුද්ධිභූතං චා නිබ්බානමෙව. තදෙකට්ඨාති ඉධ පභානෙකට්ඨං ධුරං. ඉමිස්සා ච පාළියා දිට්ඨිකිලෙසො විචිකිච්ඡාකිලෙසොති ද්වෙයෙව ආගතා. ලොභො දොසො මොහො මානො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ පන අට්ඨ අනාගතා. ආහරිත්වා පන දීපෙනබ්බං. එත්ථ හි දිට්ඨිවිචිකිච්ඡාසු පභීයමානාසු අපායගමනීයො ලොභො දොසො මොහො මානො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති සබ්බෙපිමෙ පභානෙකට්ඨා හුත්වා පභීයන්ති. සහජෙකට්ඨං පන ආහරිත්වා දීපෙනබ්බං. සොතාපත්තිමග්ගෙන හි චත්තාරි දිට්ඨිසහගතාති විචිකිච්ඡාසහගතඤ්චාති පඤ්ච චිත්තාති පභීයන්ති. තත්ථ ද්විසු අසඬ්ඛාරිකදිට්ඨිචිත්තෙසු පභීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො මොහො උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා සහජෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ච විචිකිච්ඡාකිලෙසො ච පභානෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. දිට්ඨිගතසම්පයුත්තසසඬ්ඛාරිකචිත්තෙසුපි පභීයන්තෙසු තෙහි සහජාතො ලොභො මොහො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති ඉමෙ කිලෙසා සහජෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. සෙසදිට්ඨිකිලෙසො ච විචිකිච්ඡාකිලෙසො ච පභානෙකට්ඨවසෙන පභීයන්ති. එවං පභානෙකට්ඨස්මිංයෙව සහජෙකට්ඨං ලබ්භතීති ඉදං සහජෙකට්ඨං ආහරිත්වා දීපයිංසු.

තංසම්පයුත්තොති තෙහි තදෙකට්ඨෙහි අට්ඨහි කිලෙසෙහි සම්පයුත්තො. විනිබ්භොගං චා කත්වා තෙන ලොභෙන තෙන දොසෙනාති එවං එකෙකෙන සම්පයුත්තතා දීපෙනබ්බං. තත්ථ ලොභෙ ගහිතෙ, මොහො මානො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං සඬ්ඛාරක්ඛන්ධෙ කිලෙසගණො ලොභසම්පයුත්තො නාම. දොසෙ ගහිතෙ, මොහො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො දොසසම්පයුත්තො නාම. මොහෙ ගහිතෙ, ලොභො දොසො මානො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො මොහසම්පයුත්තො නාම. මානෙ ගහිතෙ, තෙන සහුප්පන්තො ලොභො මොහො ථීනං උද්ධච්චං අහිරිකං අනොත්තප්පන්ති අයං කිලෙසගණො මානසම්පයුත්තො නාම. ඉමිනා උපායෙන තෙන ථීනෙන තෙන උද්ධච්චෙන තෙන අහිරිකෙන තෙන අනොත්තප්පෙන සම්පයුත්තො තංසම්පයුත්තොති යොජනා කාතබ්බා. තංසමුට්ඨානන්ති තෙන ලොභෙන...පෙ.... තෙන අනොත්තප්පෙන සමුට්ඨිතන්ති අත්ථො.

ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතඛිබ්බාති එත්ථ දස්සනං නාම සොතාපත්තිමග්ගො; තෙන පහාතඛිබ්බාති අත්ථො. ‘කස්මා පන සොතාපත්තිමග්ගො දස්සනං නාම ජාතො’ති? ‘පයමං නිබ්බානදස්සනතො’. ‘නනු ගොත්‍රභූ පයමතරං පස්සති’ති? ‘නො න පස්සති; දිස්වාපි කත්තඛිබ්බකිච්චං පන න කරොති, සංයොජනානං අප්පහානතො. තස්මා පස්සති’ති න චත්තඛිබ්බො. යත්ථ කත්ථචි රාජානං දිස්වාපි පණ්ණාකාරං දත්වා කිච්චනිජ්ජත්තියා අදිට්ඨත්තා ‘අජ්ජාපි රාජානං න පස්සාමි’ති වදන්තො චෙත්ථ ජානපදපුරිසො නිදස්සනං.

1011. අවසෙසො ලොහොති දස්සනෙන පහිනාවසෙසො. ලොහො දොසමොහෙසුපි එසෙව නයො. දස්සනෙන හි අපායගමනීයාව පහිනා. තෙහි පන අඤ්ඤ දස්සෙතුං ඉදං චුත්තං. ‘තදෙකට්ඨා’ති තෙහි පාළියං ආගතෙහි තිහි කිලෙසෙහි සම්පයොගතොපි පහානතොපි එකට්ඨා පඤ්ච කිලෙසා. නෙව දස්සනෙන න භාවනායාති ඉදං සංයොජනාදීනං විය තෙහි මග්ගෙහි අප්පහාතඛිබ්බං සන්ධාය චුත්තං. යං පන “සොතාපත්තිමග්ගඤ්ඤාණෙන අභිසංඛාරවිඤ්ඤාණස්ස නිරොධෙන සත්ත භවෙ යපෙත්වා අනමතග්ගෙ සංසාරවට්ටෙ යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, නාමඤ්ච රූපඤ්ච එත්ථෙතෙ නිරුජ්ඣන්ති”තිආදිනා නයෙන කුසලාදීනම්පි පහානං අනුඤ්ඤාතං, තං තෙසං මග්ගානං අභාවිතත්තා යෙ උප්පජ්ජෙය්‍යං, තෙ උපනිස්සයපච්චයානං කිලෙසානං පහිනත්තා පහිනාති ඉමං පරියායං සන්ධාය චුත්තන්ති වෙදිතඛිබ්බං.

1013. දස්සනෙනපහාතඛිබ්බෙහතුකත්තිකෙ ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතඛිබ්බෙහතුකාති නිට්ඨපෙත්වා, පුන ‘නිණි සංයොජනානී’තිආදි පහාතඛිබ්බෙ දස්සෙත්වා, තදෙකට්ඨාභාවෙන හෙතු චෙව සහෙතුකෙ ච දස්සෙතුං චුත්තං. තත්ථ ‘කිඤ්චාපි දස්සනෙන පහාතඛිබ්බෙසු හෙතුසු ලොහසහගතො මොහො ලොහෙන සහෙතුකො හොති, දොසසහගතො මොහො දොසෙන, ලොහදොසා ච මොහෙනාති පහාතඛිබ්බෙහතුකපදෙපෙනෙ සංඛගහං ගච්ඡන්ති, විචිකිච්ඡාසහගතො පන මොහො අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවෙන හෙතුයෙව, න සහෙතුකොති තස්ස පහානං දස්සෙතුං ඉමෙ ධම්මා දස්සනෙන පහාතඛිබ්බෙහතු’ති චුත්තං.

1018. දුතියපදෙ උද්ධච්චසහගතස්ස මොහස්ස පහානං දස්සෙතුං ඉමෙ ධම්මා භාවනාය පහාතඛිබ්බෙහතුති චුත්තං. සො හි අත්තනා සම්පයුත්තධම්මෙ සහෙතුකෙ කත්වා පිට්ඨිවට්ටකො ජාතො, විචිකිච්ඡාසහගතො විය අඤ්ඤස්ස සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවා පහාතඛිබ්බෙහතුකපදං න භජති. තතියපදෙ අවසෙසා අකුසලාති පුන අකුසලග්ගහණං විචිකිච්ඡුද්ධච්චසහගතානං මොහානං සංඛගහත්ථං කතං. තෙ හි සම්පයුත්තහෙතුනො අභාවා පහාතඛිබ්බෙහතුකා නාම න හොන්ති.

1029. පරිත්තාරම්මණත්තිකෙ ආරම්භාති ආරම්මණං කත්වා. සයඤ්ඤි පරිත්තා වා භොන්තු මහග්ගතා වා, පරිත්තධම්මෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා පරිත්තාරම්මණා, මහග්ගතෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා මහග්ගතාරම්මණා, අප්පමාණෙ ආරම්මණං කත්වා උප්පන්නා අප්පමාණාරම්මණා. තෙ පන පරිත්තාපි භොන්ති මහග්ගතාපි අප්පමාණාපි.

1035. මිච්ඡත්තත්තිකෙ ආනන්තරිකානීති අනන්තරායෙන ඵලදායකානි; මාතුසාතකකම්මාදීනමෙනං අධිවචනං. තෙසු හි එකස්මිම්පි කම්මෙ කතෙ තං පටිබාහිත්වා අඤ්ඤං කම්මං අත්තනො විපාකස්ස ඔකාසං කාතුං න සක්කොති. සිනෙරුප්පමාණෙපි හි සුවණ්ණපුපෙ කත්වා චක්කවාලමත්තං වා රතනමයපාකාරං විහාරං කාරොත්වා තං පුරොත්වා නිසින්තස්ස බුද්ධප්පමුඛස්ස සඬ්ඝස්ස යාවජීවං චත්තාරො පච්චයෙ දදතොපි තං කම්මං එතෙසං කම්මානං විපාකං පටිබාහෙතුං න සක්කොති එව. යා ව මිච්ඡාදිට්ඨි නියතාති අහෙතුකවාදඅකිරියවාදනත්ථිකවාදෙසු අඤ්ඤතරා. තඤ්ඤි ගහෙත්වා යිතං පුග්ගලං බුද්ධසතම්පි බුද්ධසහස්සම්පි බොධෙතුං න සක්කොති.

1038. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ අරියමග්ගං ආරම්භාති ලොකුත්තරමග්ගං ආරම්මණං කත්වා. තෙ පන පරිත්තාපි භොන්ති මහග්ගතාපි.

1039. මග්ගහෙතුකනිද්දෙසෙ පට්ඨමනායෙන පච්චයට්ඨෙන හෙතුනා මග්ගසම්පයුත්තානං බන්ධානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. දුතියනායෙන මග්ගහුතෙන සම්මාදිට්ඨිසඬ්ඛාතෙන හෙතුනා සෙසමග්ගඬ්ඛානං සහෙතුකභාවො දස්සිතො. තතියනායෙන මග්ගෙ උප්පන්නහෙතූහි සම්මාදිට්ඨියා සහෙතුකභාවො දස්සිතොති වෙදිතබ්බො.

1040. අධිපතිං කරිත්වාති ආරම්මණාධිපතිං කත්වා. තෙ ව බො පරිත්තධම්මාව භොන්ති. අරියසාවකානඤ්ඤි අත්තනො මග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපති ලබ්භති. වෙනොපරියඤාණෙන පන අරියසාවකො පරස්ස මග්ගං පච්චවෙක්ඛමානො ගරුං කරොන්තොපි අත්තනා පටිවිද්ධමග්ගං විය ගරුං න කරොති. ‘යමකපාටිභාරියං කරොන්තං තථාගතං දිස්වා තස්ස මග්ගං ගරුං කරොති න කරොති’ති? කරොති, න පන අත්තනො මග්ගං විය. අරහා න කිඤ්චි ධම්මං ගරුං කරොති යපෙත්වා මග්ගං ඵලං නිබ්බානන්ති. එත්ථාපි අයමෙවත්ථො. වීමංසාධිපතෙය්‍යන්ති ඉදං සහජාතාධිපතිං දස්සෙතුං චුත්තං. ඡන්දඤ්ඤි ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස ඡන්දො අධිපති නාම භොති, න මග්ගො. සෙසධම්මාපි ඡන්දාධිපතිනො නාම භොන්ති, න මග්ගාධිපතිනො. විත්තෙපි එසෙව නයො. වීමංසං පන ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගං භාවෙන්තස්ස වීමංසාධිපති වෙව භොති

මග්ගො චාති. සෙසධම්මා මග්ගාධිපතිනො නාම භොන්ති. වීරියෙපි එසෙව නයො.

1041. උප්පන්නත්තිකනිද්දෙසෙ ජාතාති නිබ්බත්තා, පටිලද්ධත්තභාවා. භූතාතිආදීති තෙසංයෙව වෙවචනාති. ජාතා එව හි භාවප්පත්තියා භූතා. පච්චයසංයොගෙ ජාතත්තා සඤ්ජාතා. නිබ්බත්තිලක්ඛණප්පත්තත්තා නිබ්බත්තා. උපසග්ගෙන පන පදං වච්චෙත්වා අභිනිබ්බත්තාති චුත්තා. පාකට්භූතාති පාතුභූතා. පුබ්බත්තතො උද්ධං පන්නාති උප්පන්නා. උපසග්ගෙන පදං වච්චෙත්වා සමුප්පන්නාති චුත්තා. නිබ්බත්තට්ඨෙතෙව උද්ධං ඨිතාති උට්ඨිතා. පච්චයසංයොගෙ උට්ඨිතාති සමුට්ඨිතා. පුන උප්පන්නාතිවචනෙ කාරණං හෙට්ඨා චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. උප්පන්නංසෙන සංඛිතාති උප්පන්නකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. රූපං වෙදනා සඤ්ඤා සංඛාරා විඤ්ඤාණන්ති ඉදං නෙසං සභාවදස්සනං. දුතියපදනිද්දෙසො චුත්තපටිසෙධනයෙන වෙදිතබ්බො. තතියපදනිද්දෙසො උත්තානත්ථොයෙව.

අයං පන තිකො ද්වින්නං අද්ධානං වසෙන පුරෙත්වා දස්සිතො. ලද්ධොකාසස්ස හි කම්මස්ස විපාකො දුට්ඨො – ඛණප්පත්තො, ච අප්පත්තො ව. තත්ථ ‘ඛණප්පත්තො’ උප්පන්නො නාම. ‘අප්පත්තො’ විත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු, කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙත නත්ථි නාම න භොති, උප්පාදිතො ධම්මා නාම ජාතො. යථා හි – “තිට්ඨතෙව සායං, පොට්ඨපාද, අරුපී අත්තා සඤ්ඤාමයො. අථ ඉමස්ස පුරිසස්ස අඤ්ඤා ව සඤ්ඤා උප්පජ්ජන්ති අඤ්ඤා ව සඤ්ඤා නිරුජ්ඣන්ති”ති (දී. නි. 1.419). එත්ථ ආරුප්පෙ කාමාවචරසඤ්ඤාපවත්තිකාලෙ කිඤ්චාපි මූලභවධ්මසඤ්ඤා නිරුද්ධා කාමාවචරසඤ්ඤාය පන නිරුද්ධකාලෙ අවස්සං සා උප්පජ්ජස්සතීති අරුපසංඛාරො අත්තා නත්ථිති සංඛාරං අගන්ත්වා ‘තිට්ඨතෙව’ නාමාති ජාතො. එවමෙව ලද්ධොකාසස්ස කම්මස්ස විපාකො දුට්ඨො...පෙ.... ධුවපච්චයට්ඨෙත නත්ථි නාම න භොති, උප්පාදිතො ධම්මා නාම ජාතො.

යදි පන ආයුහිතං කුසලාකුසලකම්මං සබ්බං විපාකං දදෙය්‍ය, අඤ්ඤස්ස ඔකාසො න භවෙය්‍ය. තං පන දුට්ඨං භොති – ධුවවිපාකං, අධුවවිපාකඤ්ච. තත්ථ පඤ්ච ආනන්තරියකම්මාති, අට්ඨ සමාපත්තියො, වත්තාරො අරියමග්ගාති එතං ‘ධුවවිපාකං’ නාම. තං පන ඛණප්පත්තම්පි අත්ථි, අප්පත්තම්පි. තත්ථ ‘ඛණප්පත්තං’ උප්පන්නං නාම. ‘අප්පත්තං’ අනුප්පන්නං නාම. තස්ස විපාකො විත්තානන්තරෙ වා උප්පජ්ජතු කප්පසතසහස්සාතික්කමෙ වා. ධුවපච්චයට්ඨෙත අනුප්පන්නං නාම න භොති, උප්පාදිතො ධම්මා නාම ජාතං. මෙත්තෙය්‍යබ්බොධිසත්තස්ස මග්ගො අනුප්පන්නො නාම, එලං උප්පාදිතො ධම්මායෙව නාම ජාතං.

1044. අතීතත්තිකනිද්දෙසෙ අතීතාති ඛණත්තයං අතික්කන්තා. නිරුද්ධාති නිරොධජ්ජත්තා. විගතාති විභවං ගතා, විගච්ඡිතා වා. විපරිණාතාති පකතිවිජ්ජනෙන විපරිණාමං ගතා. නිරොධසංඛාරානං අත්ථං ගතාති අත්ථංගතා. අඛණත්ථංගතාති උපසංගගෙන පදං වඩ්ඪිතං. උජ්ජප්ප්ඡන්වා විගතාති නිබ්බන්ධිත්වා විගච්ඡිතා. පුන අතීතවචනෙ කාරණං හෙට්ඨා වුත්තමෙව. පරතො අනාගතාදීසුපි එසෙව නයො. අතීතංසෙන සංඛගහිතාති අතීතකොට්ඨාසෙන ගණනං ගතා. කතමෙ තෙති? රූපං වේදනා සඤ්ඤා සංඛාරා විඤ්ඤාණං. පරතො අනාගතාදීසුපි එසෙව නයො.

1047. අතීතාරම්මණත්තිකනිද්දෙසෙ අතීතෙ ධම්මෙ ආරම්භාතිආදීසු පරිත්තමහග්ගතාව ධම්මා වෙදිතබ්බා. තෙ හි අතීතාදීනි ආරම්භ උජ්ජප්ප්ඡන්ති.

1050. අජ්ඣත්තත්තිකනිද්දෙසෙ තෙසං තෙසන්ති පදද්වයෙන සංඛ්ඛසත්තෙ පරියාදියති. අජ්ඣත්තං පච්චත්තන්ති උභයං නියකජ්ඣත්තාධිවචනං. නියතාති අත්තනි ජාතා. පාටිපුග්ගලිකාති පාටියෙක්කස්ස පාටියෙක්කස්ස පුග්ගලස්ස සන්තකා. උපාදිණ්ණාති සරිරට්ඨකා. තෙ හි කම්මනිබ්බන්තා වා හොන්තු මා වා, ආදින්නගහිතපරාමට්ඨවසෙන පන ඉධ උපාදිණ්ණාති වුත්තා.

1051. පරසත්තානන්ති අත්තානං යපෙත්වා අවසෙසසත්තානං. පරපුග්ගලානන්ති තස්සෙව වෙච්චනං. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තසදිසමෙව. තදුභයන්ති තං උභයං.

1053. අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකස්ස පයමපදෙ පරිත්තමහග්ගතා ධම්මා වෙදිතබ්බා. දුතියෙ අජ්ජමාණාපි. තතියෙ පරිත්තමහග්ගතාව. අජ්ජමාණා පන කාලෙන බහිද්ධා කාලෙන අජ්ඣත්තං ආරම්මණං න කරොන්ති. සනිදස්සන්තිකනිද්දෙසො උත්තානොයෙවාති.

දුකනික්ඛේපකථා

1062. දුකෙසු අදොසනිද්දෙසෙ මෙත්තායනවසෙන මෙත්ති. මෙත්තාකාරො මෙත්තායනා. මෙත්තාය අයිතස්ස මෙත්තාසමඤ්චිගිතො චිත්තස්ස භාවො මෙත්තායිතත්තං. අනුදයතීති අනුද්දා, රක්ඛතීති අත්ථො. අනුද්දාකාරො අනුද්දායනා. අනුද්දායිතස්ස භාවො අනුද්දායිතත්තං. හිතස්ස එසනවසෙන හිතෙසිතා. අනුකම්පනවසෙන අනුකම්පා. සංඛ්ඛෙහිපි ඉමෙහි පදෙහි උපචාරජ්ජනාජ්ජත්තා මෙත්තාව වුත්තා. සෙසපදෙහි ලොකියලොකුත්තරො අදොසො කථිතො.

1063. අමොහනිද්දෙසෙ දුක්ඛෙ ඤාණන්ති දුක්ඛසච්චෙ පඤ්ඤා. දුක්ඛසමුදයෙතිආදීසුපි එසෙව නයො. එත්ථ ච දුක්ඛෙ ඤාණං සවනසම්මසනපටිච්චෙධපච්චවෙක්ඛණාසු වත්තති. තථා දුක්ඛසමුදයෙ. නිරොධෙ පන සවනපටිච්චෙධපච්චවෙක්ඛණාසු එව. තථා පටිපදාය. පුබ්බත්තෙති අතීතකොට්ඨාසෙ. අපරත්තෙති අනාගතකොට්ඨාසෙ. පුබ්බත්තාපරත්තෙති තදුභයෙ. ඉදප්පච්චයතාපටිච්චසමුප්පන්නෙසු ධම්මෙසු ඤාණන්ති අයං පච්චයො, ඉදං පච්චයුප්පන්නං, ඉදං පටිච්ච ඉදං නිබ්බත්තන්ති, එවං පච්චයෙසු ච පච්චයුප්පන්නධම්මෙසු ච ඤාණං.

1065. ලොහනිද්දෙසෙපි හෙට්ඨා අනාගතානං පදානං අයමත්ථො — රඤ්ජනවසෙන රාගො. බලවරඤ්ජනට්ඨෙත සාරාගො. විසයෙසු සත්තානං අනුනයනතො අනුනයො. අනුරුජ්ඣන්ති අනුරොධො, කාමෙතීති අත්ථො. යත්ථ කත්ථවි හවෙ සත්තා එතාය නන්දන්ති, සයං වා නන්දන්ති නන්දී. නන්දී ච සා රඤ්ජනට්ඨෙත රාගො වාති නන්දිරාගො. තත්ථ එකස්මිං ආරම්මණෙ සකිං උප්පන්නා තණ්හා ‘නන්දී’. පුනස්පුනං උප්පජ්ජමානා ‘නන්දිරාගො’ති වුච්චති. චිත්තස්ස සාරාගොති යො හෙට්ඨා බලවරඤ්ජනට්ඨෙත සාරාගොති වුත්තො, යො න සත්තස්ස, චිත්තස්සෙව සාරාගොති අත්ථො.

ඉච්ඡන්ති එතාය ආරම්මණානීති ඉච්ඡා. බහලකිලෙසභාවෙන මුච්ඡන්ති එතාය පාණිනොති මුච්ඡා. ගිලිත්වා පරිනිට්ඨපෙත්වා ගහණවසෙන අජ්ඣෙද්ධාසානං. ඉමිනා සත්තා ගිජ්ඣන්ති, ගෙධං ආපජ්ජන්තිති ගෙධො; බහලට්ඨෙත වා ගෙධො. “ගෙධං වා පවනසණ්ඨ”න්ති හි බහලට්ඨෙතෙව වුත්තං. අනන්තරපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. සබ්බතොභාගෙන වා ගෙධොති පලිගෙධො. සඤ්ජන්ති එතෙතාති සඬගො; ලග්ගනට්ඨෙත වා සඬගො. ඔසිදනට්ඨෙත පඬකො. ආකඬ්ඨනවසෙන එජා. “එජා ඉමං පුරිසං පරිකඬ්ඨති තස්ස තස්සෙව භවස්ස අභිනිබ්බත්තියා”ති හි වුත්තං. වඤ්චනට්ඨෙත මායා. වට්ටස්මිං සත්තානං ජනනට්ඨෙත ජනිකා. “තණ්හා ජනෙති පුරිසං චිත්තමස්ස විධාවතී”ති (සං. නි. 1.55-57) හි වුත්තං. වට්ටස්මිං සත්තෙ දුක්ඛෙන සංයොජයමානා ජනෙතීති සඤ්ජනතී. සට්ඨනට්ඨෙත සිබ්බතී. අයඤ්චි වට්ටස්මිං සත්තෙ වුත්තිපටිසන්ධිවසෙන සිබ්බති සට්ඨති, තුන්තකාරො විය පිලොතිකාය පිලොතිකං; තස්මා සට්ඨනට්ඨෙත සිබ්බතීති වුත්තා. අනෙකජ්ජකාරං විසයජාලං තණ්හාවිජ්ජන්දිතනිවෙසසඬ්ඛානං වා ජාලමස්සා අත්ථිති ජාලිතී.

ආකඬ්ඨනට්ඨෙත සීසසොතා සරිතා වියාති සරිතා. අල්ලට්ඨෙත වා සරිතා. වුත්තඤ්ඤෙනං — “සරිතාති සිනෙහිතාති ච සොමනස්සාති භවන්ති ජන්තුනො”ති (ධ. ප. 341). අල්ලාති වෙව සිනිද්ධාති වාති අයඤ්ඤත්ථ අත්ථො. විසතාති විසත්තිකා. විසටාති විසත්තිකා. විසාලාති විසත්තිකා.

විසක්කතීති විසත්තිකා. විසංවාදිකාති විසත්තිකා. විසංභරතීති විසත්තිකා. විසමුලාති විසත්තිකා. විසඵලාති විසත්තිකා. විසපරිභොගාති විසත්තිකා. විසතා වා පන සා තණ්හා රූපෙ සද්දෙ ගන්ධෙ රසෙ ඵොට්ඨබ්බෙ ධම්මෙ කුලෙ ගණෙ විත්ථතාති විසත්තිකා (මහානි. 3). අන්‍යබ්‍යසනපාපනට්ඨෙත කුම්මානුබන්ධසුත්තකං වියාති සුත්තං. චුත්තඤ්ඤෙතං - “සුත්තකන්ති බො, භික්ඛවෙ, නන්දිරාගස්සෙතං අධිවචන”න්ති (සං. නි. 2.159). රූපාදීසු විත්ථතට්ඨෙත විසවා. තස්ස තස්ස පටිලාභත්ථාය සත්තෙ ආයුහාපෙතීති ආයුහිනී. උක්කණ්ඨිතං අප්පදානතො සභායට්ඨෙත දුතියා. අයඤ්ඨි සත්තානං වට්ටස්මි උක්කණ්ඨිතං න දෙනි, ගතගතට්ඨානෙ පියසභායො විය අභිරමාපෙති. තෙන චුත්තං -

“තණ්හාදුතියො පුරිසො, දීඝමද්ධාන සංසරං;

ඉත්ථභාවඤ්ඤථාභාවං, සංසාරං නාතිවත්තනී”ති. (අ. නි. 4.9; ඉතිවු. 15; මහානි. 191; චූළනි. පාරායනානුගීතිගාථානිද්දෙස 107);

පණ්ඩානකවසෙන පණ්ඩි. භවනෙත්තීති භවරජ්ජු. එතාය භි සත්තා, රජ්ජුයා ගීවාය බද්ධා ගොණා විය, ඉච්ඡිතිච්ඡිතට්ඨානං නියාන්ති. තං තං ආරම්මණං වනති භජති අල්ලියතීති වනං. වනති යාවතීති වා වනං. වනථොති බ්‍යඤ්ජනෙන පදං වඩ්ඪිතං. අනත්ථදුක්ඛානං වා සමුට්ඨාපනට්ඨෙත ගහනට්ඨෙත ව වනං වියාති ‘වනං’; බලවතණ්හායෙතං නාමං. ගහනතරට්ඨෙත පන තතො බලවතරො ‘වනථො’ නාම. තෙන චුත්තං -

“වනං ඡින්දප මා රුක්ඛං, වනතො ජායතෙ භයං;

ජෙත්වා වනඤ්ච වනථඤ්ච, නිබ්බනා හොථ භික්ඛවො”ති. (ධ. ප. 283);

සන්ථවනවසෙන සන්ථවො; සංසග්ගොති අත්ථො. සො දුට්ඨො - තණ්හාසන්ථවො මිත්තසන්ථවො ව. තෙසු ඉධ තණ්හාසන්ථවො අධිජ්ජෙතො. සිනෙහවසෙන සිනෙහො. ආලයකරණවසෙන අපෙක්ඛතීති අපෙක්ඛා. චුත්තම්පි වෙතං - “ඉමානි තෙ දෙව චතුරාසිතිනගරසහස්සානි කුසාවතීරාජධානීපමුබානි. එත්ථ දෙව ඡන්දං ජනෙහි, ජීවිතෙ අපෙක්ඛං කරොහී”ති (දී. නි. 2.266). ආලයං කරොහීති අයඤ්ඤෙත්ථ අත්ථො. පාටියෙක්කෙ පාටියෙක්කෙ ආරම්මණෙ බන්ධනීති පටිබන්ධු. ඤාතකට්ඨෙත වා පාටියෙක්කො බන්ධුතිපි පටිබන්ධු. නිච්චසන්තිස්සිතට්ඨෙත භි සත්තානං තණ්හාසමො බන්ධු නාම නත්ථි.

ආරම්මණානං අසනතො ආසා. අජ්ඣෙධාත්ථරණතො වෙව තිත්තිං අනුපගන්ත්වාච පරිභුඤ්ජනතො වාති අත්ථො. ආසිසනවසෙන ආසිසනා.

ආසිසිතස්ස භාවො ආසිසිතත්තං. ඉදානි තස්සා පවත්තිට්ඨානං දස්සෙතුං රූපාසාතිආදි චුත්තං. තත්ථ ආසිසනවසෙන ආසාති ආසාය අත්ථං ගහෙත්වා රූපෙ ආසා රූපාසාති එවං නවපි පදානි වෙදිතබ්බානි. එත්ථ ච පුරිමානි පඤ්ච පඤ්චකාමගුණවසෙන චුත්තානි. පරික්ඛාරලොභවසෙන ඡට්ඨං. තං විසෙසතො පබ්බජිතානං. තතො පරානි තිණි අතිත්තියවත්ථුචසෙන ගහට්ඨානං. න හි තෙසං ධනපුත්තජීවිතෙහි අඤ්ඤං පියතරං අත්ථී. ‘එතං මය්හං එතං මය්හ’න්ති වා ‘අසුකෙන මෙ ඉදං දිත්තං ඉදං දිත්ත’න්ති වා එවං සත්තෙ ජප්පාපෙතීති ජප්පා. පරතො ද්වෙ පදානි උපසග්ගෙන වඩ්ඪිතානි. තතො පරං අඤ්ඤානාකාරෙන විහජිතුං ආරද්ධත්තා පුන ජප්පාති චුත්තං. ජප්පනාකාරො ජප්පනා. ජප්පිතස්ස භාවො ජප්පිතත්තං. පුනජ්ජනං විසයෙ ලුම්පති ආකඩ්ඪිතීති ලොලුපො. ලොලුපස්ස භාවො ලොලුප්පං. ලොලුප්පාකාරො ලොලුප්පායනා. ලොලුප්පසමඬ්ඨිගිතො භාවො ලොලුප්පාසිතත්තං.

පුච්ඡඤ්ජිකතානි යාය තණ්හාය ලාභට්ඨානෙසු, පුච්ඡං වාලයමානා සුනබා විය, කම්පමානා විවරන්ති, තං තස්සා කම්පනතණ්හාය නාමං. සාධු මනාපමනාපෙ විසයෙ කාමෙතීති සාධුකාමො. තස්ස භාවො සාධුකාමායා. මානා මාතුච්ඡාතිආදිකෙ අයුත්තට්ඨානෙ රාගොති අධම්මරාගො. යුත්තට්ඨානෙපි බලවා හුත්වා උප්පන්නලොභො විසමලොභො. ‘රාගො විසම’න්තිආදිවනතො (විහ. 924) වා යුත්තට්ඨානෙ වා අයුත්තට්ඨානෙ වා උප්පන්නො ඡන්දරාගො අධම්මට්ඨෙත ‘අධම්මරාගො’, විසමට්ඨෙත ‘විසමලොභො’ති වෙදිතබ්බො.

ආරම්මණානං නිකාමනවසෙන නිකන්ති. නිකාමනාකාරො නිකාමනා. පත්ථනාවසෙන පත්ථනා. පිහායනවසෙන පිහනා. සුට්ඨු පත්ථනා සම්පත්ථනා. පඤ්චසු කාමගුණෙසු තණ්හා කාමතණ්හා. රූපාරූපහවෙ තණ්හා භවතණ්හා. උච්ඡේදසඬ්ඛාතෙ විහවෙ තණ්හා විහවතණ්හා. සුද්ධෙ රූපහවස්මිංයෙව තණ්හා රූපතණ්හා. අරූපහවෙ තණ්හා අරූපතණ්හා. උච්ඡේදදිට්ඨිසහගතො රාගො දිට්ඨිරාගො. නිරොධෙ තණ්හා නිරොධතණ්හා. රූපෙ තණ්හා රූපතණ්හා. සද්දෙ තණ්හා සද්දතණ්හා. ගන්ධතණ්හාදීසුපි එසෙව නයො. ඔසාදයො චුත්තත්ථාව.

කුසලධම්මෙ ආවරතීති ආවරණං. ඡාදනවසෙන ඡාදනං. සත්තෙ වට්ටස්මිං බන්ධතීති බන්ධනං. චිත්තං උපගන්ත්වා කිලිස්සති සංකිලිට්ඨං කරොතීති උපක්කිලෙසො. ථාමගතට්ඨෙත අනුසෙතීති අනුසයො. උප්පජ්ජමානා චිත්තං පරිසුට්ඨාතීති පරිසුට්ඨානං; උප්පජ්ජිතුං අප්පදානෙන කුසලවාරං ගණ්හාතීති අත්ථො. ‘වොරා මග්ගෙ පරිසුට්ඨිංසු ධුත්තා මග්ගෙ පරිසුට්ඨිංසු’තිආදීසු (චූළව. 430) හි මග්ගං ගණ්හිංසුති අත්ථො. එවම්ධාපි ගහණට්ඨෙත පරිසුට්ඨානං.

වෙදිතබ්බං. පලිවෙය්නට්ඨෙයන ලතා වියාති ලතා. “ලතා උබ්භිජ්ජ තිට්ඨති”ති (ධ. ප. 340) ආගතට්ඨානෙපි අයං තණ්හා ලතාති වුත්තා. විවිධානි වත්ථුනි ඉච්ඡතිති වෙවිච්ඡං. වට්ටදුක්ඛස්ස මූලන්ති දුක්ඛමූලං. තස්සෙව දුක්ඛස්ස නිදානන්ති දුක්ඛනිදානං. තං දුක්ඛං ඉතො පහවතීති දුක්ඛප්පහවො. බන්ධනට්ඨෙයන පාසො වියාති පාසො. මාරස්ස පාසො මාරපාසො. දුරුග්ගිලනට්ඨෙයන බලිසං වියාති බලිසං. මාරස්ස බලිසං මාරබලිසං. තණ්හාහිභූතා මාරස්ස විසයං නාතික්කමන්ති, තෙසං උපරි මාරො වසං වත්තෙතීති ඉමිනා පරියායෙන මාරස්ස විසයොති මාරවිසයො. සන්දනට්ඨෙයන තණ්හාව නදී තණ්හානදී. අජ්ඣොත්ථරණට්ඨෙයන තණ්හාව ජාලං තණ්හාජාලං. යථා සුනතා ගද්දලබද්ධා යදිච්ඡකං නියන්ති, එවං තණ්හාබද්ධා සත්තාපීති දළ්භබන්ධනට්ඨෙයන ගද්දලං වියාති ගද්දලං. තණ්හාව ගද්දලං තණ්හාගද්දලං. දුප්පුරණට්ඨෙයන තණ්හාව සමුද්දො තණ්හාසමුද්දො.

1066. දොසනිද්දෙසෙ අනත්ථං මෙ අවරීති අවුඬ්ඨිං මෙ අකාසි. ඉමිනා උපායෙන සබ්බපදෙසු අත්ථො වෙදිතබ්බො. අට්ඨානෙ වා පන ආසානොති අකාරණෙ කොපො – එකච්චො හි ‘දෙවො අතිවස්සති’ති කුප්පති, ‘න වස්සති’ති කුප්පති, ‘සුරියො තප්පති’ති කුප්පති, ‘න තප්පති’ති කුප්පති, වාතෙ වායන්තෙපි කුප්පති, අවායන්තෙපි කුප්පති, සම්මජ්ජිතුං අසක්කොන්තො බොධිපණ්ණානං කුප්පති, විවරං පාරුපිතුං අසක්කොන්තො වාතස්ස කුප්පති, උපක්ඛලිත්වා බාණුකස්ස කුප්පති ඉදං සන්ධාය වුත්තං – අට්ඨානෙ වා පන ආසානො ජායතීති. තත්ථ හෙට්ඨා නවසු යානෙසු සත්තෙ ආරබ්භ උප්පන්නත්තා කම්මපථහෙදො හොති. අට්ඨානාසානො පන සඬබ්බරෙසු උප්පන්නො කම්මපථහෙදං න කරොති. චිත්තං ආසාතෙන්නො උප්පන්නොති චිත්තස්ස ආසානො. තතො බලවතරො පටිසානො. පටිහඤ්ඤනවසෙන පටිසං. පටිවිරුජ්ඣතීති පටිවිරොධො. කුප්පනවසෙන කොපො. පකොපො සම්පකොපොති උපසග්ගෙන පදං වඬ්ඨිතං. දුස්සනවසෙන දොසො. පදොසො සම්පදොසොති උපසග්ගෙන පදං වඬ්ඨිතං. චිත්තස්ස බ්‍යාපත්තීති චිත්තස්ස විපන්නතා, විපරිවත්තනාකාරො. මනං පදුසයමානො උප්පජ්ජතීති මනොපදොසො. කුප්ඤ්ඤනවසෙන කොධො. කුප්ඤ්ඤනාකාරො කුප්ඤ්ඤනා. කුප්ඤ්ඤතස්ස භාවො කුප්ඤ්ඤත්තං.

ඉදානි අකුසලනිද්දෙසෙ වුත්තනයං දස්සෙතුං දොසො දුස්සනාතිආදි වුත්තං. තස්මා “යො එවරුපො චිත්තස්ස ආසානො...පෙ.... කුප්ඤ්ඤත්ත”න්ති ව ඉධ වුත්තො, “දොසො දුස්සනා”තිආදිනා නයෙන හෙට්ඨා වුත්තො, අයං වුව්චති දොසොති. එවමෙත්ථ යොජනා කාතබ්බා. එවඤ්ඤි සති පුනරුත්තිදොසො පටිසෙධිතො හොති. මොහනිද්දෙසො අමොහනිද්දෙසෙ වුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො. සබ්බාකාරෙන පනෙස විහඬිගට්ඨකථායං ආවි හවිස්සති.

කිං පන ‘මනෝවිඤ්ඤාණෙන කෙනවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙනවි න විඤ්ඤෙය්‍යා’ නත්ථි? තෙනෙත්ථ දුකා න චුත්තාති? නො නත්ථි, වචත්ථානාභාවතො පන න චුත්තා. න හි, යථා චක්ඛුවිඤ්ඤාණෙන අවිඤ්ඤෙය්‍යා එවාති වචත්ථානං. අත්ථි, එවං මනෝවිඤ්ඤාණෙනාපිති වචත්ථානාභාවතො එත්ථ දුකා න චුත්තා. මනෝවිඤ්ඤාණෙන පන කෙනවි විඤ්ඤෙය්‍යා චෙව අවිඤ්ඤෙය්‍යා චාති අයමත්ථො අත්ථි. තස්මා සො අචුත්තොපි යථාලාභවසෙන චෙදිතඛිබ්බො. මනෝවිඤ්ඤාණන්ති හි සඨංඛං ගතෙහි කාමාවචරධම්මෙහි කාමාවචරධම්මා එව තාව කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහියෙව රූපාවචරාදිධම්මාපි කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. රූපාවචරෙහිපි කාමාවචරා කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙහෙව රූපාවචරාදයොපි කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරෙහි පන කාමාවචරා රූපාවචරා අපරියාපන්නා ච නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අරූපාවචරා පන කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච කෙවිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා.

අපරියාපන්නෙහි කාමාවචරාදයො නෙව විඤ්ඤෙය්‍යා. අපරියාපන්නා පන නිබ්බානෙන අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙහිවි විඤ්ඤෙය්‍යා කෙහිවි අවිඤ්ඤෙය්‍යා. තෙපි ච මග්ගඵලානං අවිඤ්ඤෙය්‍යත්තා කෙවිදෙව විඤ්ඤෙය්‍යා කෙවි අවිඤ්ඤෙය්‍යාති.

1102. ආසවනිද්දෙසෙ පඤ්චකාමගුණිකො රාගො කාමාසවො නාම. රූපාරූපභවෙසු ඡන්දරාගො ක්‍රිකානිකන්ති සස්සනදිට්ඨිසහජාතො රාගො භවවසෙන පත්ථනා භවාසවො නාම. ද්වයාසට්ඨි දිට්ඨියො දිට්ඨාසවො නාම. අට්ඨසු යානෙසු අඤ්ඤාණං අවිජ්ජාසවො නාම. තත්ථ තත්ථ ආගතෙසු පන ආසවෙසු අසම්මොහත්ථං ඵකවිධාදිහෙදො වෙදිතබ්බො. අත්ථතො හෙතෙ විරපාරිවාසියට්ඨෙන ආසවාති ඵවං ඵකවිධාව හොන්ති. විනයෙ පන “දිට්ඨධම්මිකානං ආසවානං සංවරාය සම්පරායිකානං ආසවානං පටිසාතායා”ති (පාරා. 39) දුට්ඨෙන ආගතා. සුත්තන්තෙ සළායතනෙ තාව “තයොමෙ, ආචුසො, ආසවා – කාමාසවො භවාසවො අවිජ්ජාසවො”ති (සං. නි. 4.321) තිට්ඨෙන ආගතා. නිබ්බේධිකපරියායෙ “අත්ථි, භික්ඛවෙ, ආසවා නිරයගමනියා, අත්ථි ආසවා තිරච්ජානයොනිගමනියා, අත්ථි ආසවා පෙත්තිවිසයගමනියා, අත්ථි ආසවා මනුස්සලොකගමනියා, අත්ථි ආසවා දෙවලොකගමනියා”ති (අ. නි. 6.63) පඤ්චවිට්ඨෙන ආගතා. ඡක්කනිපාතෙ ආහුනෙය්‍යසුත්තෙ – “අත්ථි ආසවා සංවරා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පටිසෙවනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා අධිවාසනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා පරිවජ්ජනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා විනොදනා පහාතබ්බා, අත්ථි ආසවා භාවනා පහාතබ්බා”ති (අ. නි. 6.58) ඡබ්බිට්ඨෙන ආගතා. සබ්බාසවපරියායෙ (ම. නි. 1.14 ආදයො) ‘දස්සනපහාතබ්බෙහි’ සද්ධිං සත්තවිට්ඨෙන ආගතා. ඉධ පනෙතෙ කාමාසවාදිහෙදතො චතුබ්බිට්ඨෙන ආගතා. තත්‍රායං චචනත්ථො – පඤ්චකාමගුණසංඝිකාතෙ කාමෙ ආසවො ‘කාමාසවො’. රූපාරූපසංඝිකාතෙ කම්මතො ච උපපත්තිතො ච දුට්ඨෙපි භවෙ ආසවො ‘භවාසවො’. දිට්ඨි ඵව ආසවො ‘දිට්ඨාසවො’. අවිජ්ජාව ආසවො ‘අවිජ්ජාසවො’.

1103. කාමෙසුති පඤ්චසු කාමගුණෙසු. කාමච්ඡන්දොති කාමසංඝිකාතො ඡන්දො, න කත්තුකම්‍යතාඡන්දො, න ධම්මච්ඡන්දො. කාමනවසෙන රජ්ජනවසෙන ච කාමොයෙව රාගො කාමරාගො. කාමනවසෙන නන්දනවසෙන ච කාමොව නන්දිති කාමනන්දී. ඵවං සබ්බත්ථ කාමත්ථං විදිත්වා තණ්හායනට්ඨෙන කාමතණ්හා, සිනෙහනට්ඨෙන කාමසිනෙහො, පරිඛය්‍යනට්ඨෙන කාමපරිලාහො, මුච්ඡනට්ඨෙන කාමමුච්ඡා, ගිලිත්වා පරිනිට්ඨාපනට්ඨෙන කාමජ්ඣේදානන්ති වෙදිතබ්බං. අයං වුච්චතීති අයං අට්ඨහි පදෙහි විහත්තො කාමාසවො නාම වුච්චති.

1104. භවෙසු භවජන්දොති රූපාරූපභවෙසු භවපත්ථනාවසෙනෙව පවත්තො ඡන්දො ‘භවජන්දො’. සෙසපදානිපි ඉමිනාව නයෙන වෙදිතඛිබානි.

1105. සස්සතො ලොකොති වානිආදීහි දසභාකාරෙහි දිට්ඨිප්පහෙදොව චුත්තො. තත්ථ සස්සතො ලොකොති එත්ථ ඛන්ධපඤ්චකං ලොකොති ගහෙත්වා ‘අයං ලොකො නිච්චො ධූවො සබ්බකාලිකො’ති ගණ්හන්තස්ස ‘සස්සත’න්ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. අසස්සතොති තමෙව ලොකං ‘උච්ඡිජ්ජති විනස්සති’ති ගණ්හන්තස්ස උච්ඡේදගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. අන්තවාති පරිත්තකසිංහලාභිනො ‘සුප්පමත්තෙ වා සරාවමත්තෙ වා’ කසිණෙ සමාපන්තස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරූපාරූපධම්මෙ ලොකොති ව කසිණපරිච්ඡේදන්තෙන ව ‘අන්තවා’ති ගණ්හන්තස්ස ‘අන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති උච්ඡේදදිට්ඨිපි. විපුලකසිංහලාභිනො පන තස්මිං කසිණෙ සමාපන්තස්ස අන්තොසමාපත්තියං පවත්තිතරූපාරූපධම්මෙ ලොකොති ව කසිණපරිච්ඡේදන්තෙන ව ‘අනන්තො’ති ගණ්හන්තස්ස ‘අනන්තවා ලොකො’ති ගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. සා සස්සතදිට්ඨිපි හොති, උච්ඡේදදිට්ඨිපි.

තං ජීවං තං සරීරන්ති හෙදනධම්මස්ස සරීරස්සෙව ‘ජීව’න්ති ගහිතත්තා සරීරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙ ‘ජීවමිපි උච්ඡිජ්ජති’ති උච්ඡේදගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. දුතියපදෙ සරීරතො අඤ්ඤස්ස ජීවස්ස ගහිතත්තා සරීරෙ උච්ඡිජ්ජමානෙපි ‘ජීවං න උච්ඡිජ්ජති’ති සස්සතගහණාකාරජ්ජවත්තා දිට්ඨි. හොති තථාගතො පරං මරණානිආදියු සත්තො තථාගතො නාම. සො පරං මරණා හොතීති ගණ්හතො පටිමා සස්සතදිට්ඨි. න හොතීති ගණ්හතො දුතියා උච්ඡේදදිට්ඨි. හොති ව න ව හොතීති ගණ්හතො තතියා එකච්චසස්සතදිට්ඨි. නෙව හොති න නහොතීති ගණ්හතො චතුත්ථා අමරාවික්ඛේපදිට්ඨි. ඉමෙ ධම්මා ආසවාති ඉමෙ කාමාසවඤ්ඤා භවාසවඤ්ඤා රාගවසෙන එකතො කත්වා, සංඛේපතො තයො, විත්ථාරතො චත්තාරො ධම්මා ආසවා නාම.

යො පන බ්‍රහ්මානං විමානකප්පරුක්ඛආහරණෙසු ඡන්දරාගො උප්පජ්ජති, සො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති. කස්මා? පඤ්චකාමගුණිකස්ස රාගස්ස ඉධෙව පහිනත්තා. හෙතුගොච්ඡකං පන පත්වා ලොභො හෙතු නාම හොති. ගත්ථගොච්ඡකං පත්වා අභිජ්ඣාකායගන්ථො නාම. කිලෙසගොච්ඡකං පත්වා ලොභො කිලෙසො නාම හොති. දිට්ඨිසහජාතො පන රාගො කාමාසවො හොති න හොතීති? න හොති; දිට්ඨිරාගො නාම හොති. චුත්තඤ්ඤෙන “දිට්ඨිරාගරත්තෙ පුරිසපුග්ගලෙ දිත්තදානං න මහජ්ඣලං හොති, න මහානිසංස”න්ති (පටි. ම. 1.129).

ඉමෙ පන ආසවෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති, මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමාසවො අනාගාමිමග්ගෙන පභීයති, භවාසවො අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨාසවො සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජාසවො අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨාසවො පභීයති, අනාගාමිමග්ගෙන කාමාසවො, අරහත්තමග්ගෙන භවාසවො අවිජ්ජාසවො වාති.

1121. සංයොජනෙසු මානනිද්දෙසෙ සෙය්‍යාහමස්මීති මානොති උත්තමට්ඨෙයන ‘අහං සෙය්‍යා’ති එවං උප්පන්නමානො. සද්ධිසොහමස්මීති මානොති සමසමට්ඨෙයන ‘අහං සද්ධිසො’ති එවං උප්පන්නමානො. භීනොහමස්මීති මානොති ලාමකට්ඨෙයන ‘අහං භීනො’ති එවං උප්පන්නමානො. එවං සෙය්‍යමානො සද්ධිසමානො භීනමානොති ඉමෙ තයො මානා තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජන්ති. සෙය්‍යස්සාපි හි ‘අහං සෙය්‍යා සද්ධිසො භීනො’ති තයො මානා උප්පජ්ජන්ති. සද්ධිසස්සාපි, භීනස්සාපි. තත්ථ සෙය්‍යස්ස සෙය්‍යමානොව යාථාවමානො, ඉතරෙ ද්වෙ අයාථාවමානා. සද්ධිසස්ස සද්ධිසමානොව...පෙ.... භීනස්ස භීනමානොව යාථාවමානො, ඉතරෙ ද්වෙ අයාථාවමානා. ඉමිනා කිං කථිතං? එකස්ස තයො මානා උප්පජ්ජන්තිති කථිතං. ඔද්දකචත්ථුකෙ පන පට්ඨකමානභාජනීයෙ එකො මානො තිණ්ණං ජනානං උප්පජ්ජන්තිති කථිතො.

මානකරණවසෙන මානො. මඤ්ඤනා මඤ්ඤිතත්තන්ති ආකාරභාවනිද්දෙසා. උස්සිතට්ඨෙයන උන්නති. යස්සුප්පජ්ජති තං පුග්ගලං උන්නාමෙති, උක්ඛිපිත්වා යපෙතීති උන්නමො. සමුස්සිතට්ඨෙයන ධජො. උක්ඛිපනට්ඨෙයන චිත්තං සම්පග්ගණ්හාතීති සම්පග්ගාහො. කෙතු වුව්වති බහුසු ධජෙසු අවිචුග්ගතධජො. මානොපි පුනප්පුනං උප්පජ්ජමානො අපරාපරෙ උපාදාය අවිචුග්ගතට්ඨෙයන කෙතු වියාති ‘කෙතු’. කෙතුං ඉච්ඡතීති කෙතුකමයං, තස්ස භාවො කෙතුකමයතා. සා පන චිත්තස්ස, න අත්තනො. තෙන චුත්තං – ‘කෙතුකමයතා චිත්තස්සා’ති. මානසම්පයුත්තඤ්ඤි චිත්තං කෙතුං ඉච්ඡති. තස්ස ච භාවො කෙතුකමයතා; කෙතුසංඛිතො මානොති.

1126. ඉස්සානිද්දෙසෙ යා පරලාභසක්කාරගරුකාරමානනවන්දනපූජනාසු ඉස්සාති යා එතෙසු පරෙසං ලාභාදීසු ‘කිං ඉමිනා ඉමෙස’න්ති පරසම්පත්තිබ්බයනලක්ඛණා ඉස්සා. තත්ථ ලාභොති වීචරාදීනං චතුන්නං පච්චයානං පටිලාභො. ඉස්සුකී හි පුග්ගලො පරස්ස තං ලාභං බිය්‍යති, ‘කිං ඉමස්ස ඉමිනා’ති න ඉච්ඡති. සක්කාරොති තෙසංයෙව පච්චයානං සුකතානං සුන්දරානං පටිලාභො. ගරුකාරොති ගරුකිරියා, භාරියකරණං. මානනන්ති මනෙන පියකරණං. වන්දනන්ති පඤ්චපතිට්ඨිතෙන වන්දනං. පූජනාති ගන්ධමාලාදීහි පූජනා. ඉස්සායනවසෙන ඉස්සා. ඉස්සාකාරො ඉස්සායනා. ඉස්සායිතභාවො ඉස්සායිතත්තං. උසුයාදීනි ඉස්සාදිවෙච්චනාති.

ඉමිස්සා පන ඉස්සාය බියානලක්ඛණං ආගාරිකෙනාපි අනාගාරිකෙනාපි දීපෙනබ්බං. ආගාරිකො හි එකච්චො කසිවණ්ණප්පාදිසු අඤ්ඤාතරොන ආජීවෙන අත්තනො පුරිසකාරං නිස්සාය භද්දකං යානං වා වාහනං වා රතනං වා ලහති. අපරො තස්ස අලාභත්ථිකො තෙන ලාභෙන න තුස්සති. ‘කදා නු ඛො එස ඉමාය සම්පත්තියා පරිභායිත්වා කපණො හුත්වා වරිස්සති’ති චිත්තෙන්වා එකෙන කාරණෙන තස්මිං තාය සම්පත්තියා පරිභීතො අත්තමනො භොති. අනාගාරිකොපි එකො ඉස්සාමනකො අඤ්ඤං අත්තනො සුතපරියත්තිආදීනි නිස්සාය උප්පන්නලාභාදිසම්පත්තිං දිස්වා ‘කදා නු ඛො එසො ඉමෙහි ලාභාදිහි පරිභායිස්සති’ති චිත්තෙන්වා, යදා තං එකෙන කාරණෙන පරිභීතං පස්සති, තදා අත්තමනො භොති. එවං පරසම්පත්තිබියානලක්ඛණා ‘ඉස්සා’ති වෙදිතබ්බා.

1127. මච්ඡරියනිද්දෙසෙ වත්ථුතො මච්ඡරියදස්සනත්ථං. ‘පඤ්ච මච්ඡරියානි ආවාසමච්ඡරිය’න්තිආදි වුත්තං. තත්ථ ආවාසෙ මච්ඡරියං ආවාසමච්ඡරියං. සෙසපදෙසුපි එසෙව නයො.

ආවාසො නාම සකලාරාමොපි පරිවෙණම්පි එකොවරකොපි රත්තිට්ඨානදිවාට්ඨානාදීනිපි. තෙසු වසන්තා සුඛං වසන්ති පච්චයෙ ලහන්ති. එකො භික්ඛු වත්තසම්පන්නස්සෙව පෙසලස්ස භික්ඛුතො තත්ථ ආගමනං න ඉච්ඡති. ආගතොපි ‘බිජ්ජං ගච්ඡතු’ති චිත්තෙන්ති. ඉදං ‘ආවාසමච්ඡරියං’ නාම. භණ්ඩනකාරකාදීනං පන තත්ථ වාසං අනිච්ඡතො ආවාසමච්ඡරියං නාම න භොති.

කුලන්ති උපට්ඨාකකුලම්පි ඤාතිකුලම්පි. තත්ථ අඤ්ඤස්ස උපසංඝාතමනං අනිච්ඡතො කුලමච්ඡරියං භොති. පාපපුග්ගලස්ස පන උපසංඝාතමනං අනිච්ඡන්තොපි මච්ඡරී නාම න භොති. සො හි තෙසං පසාදභෙදාය පටිපජ්ජති. පසාදං රක්ඛිතුං සමත්ථස්සෙව පන භික්ඛුතො තත්ථ උපසංඝාතමනං අනිච්ඡන්තො මච්ඡරී නාම භොති.

ලාභොති චතුපච්චයලාභොව. තං අඤ්ඤස්මිං සීලවත්තෙයෙව ලහන්තෙ ‘මා ලහතු’ති චිත්තෙන්තස්ස ලාභමච්ඡරියං භොති. යො පන සද්ධාදෙයාං විනිපාතෙති, අපරිභොගදුප්පරිභොගාදිවසෙන විනාසෙති, පුත්තිභාවං ගච්ඡන්තම්පි අඤ්ඤස්ස න දෙති, තං දිස්වා ‘සචෙ ඉමං එස න ලභෙයා, අඤ්ඤො සීලවා ලභෙයා, පරිභොගං ගච්ඡෙයා’ති චිත්තෙන්තස්ස මච්ඡරියං නාම නත්ථි.

වණ්ණො නාම සරීරවණ්ණොපි ගුණවණ්ණොපි. තත්ථ සරීරවණ්ණො මච්ඡරිපුග්ගලො ‘පරො පාසාදිකො රූපවා’ති වුත්තෙ තං න කථෙතුකාමො භොති. ගුණවණ්ණමච්ඡරී සීලෙන ධුතඨගෙන පටිපදාය ආචාරෙන වණ්ණං න කථෙතුකාමො භොති.

ධම්මොති පරියත්තිධම්මො ච පටිච්චෙධධම්මො ච. තත්ථ අරියසාවකා පටිච්චෙධධම්මං න මච්ඡරායන්ති, අත්තනා පටිච්ච්ඨධම්මෙ සදෙවකස්ස ලොකස්ස පටිච්චෙධං ඉච්ඡන්ති. තං පන පටිච්චෙධං ‘පරෙ ජානන්තු’ති ඉච්ඡන්ති. තත්තිධම්මෙයෙව පන ධම්මමච්ඡරියං නාම හොති. තෙන සමන්තාගතො පුග්ගලො යං ගුළ්භං ගන්ථං වා කථාමග්ගං වා ජානාති තං අඤ්ඤං න ජානාපෙතුකාමො හොති. යො පන පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන, ධම්මං වා උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරී නාම න හොති.

තත්ථ එකච්චො පුග්ගලො ලොලො හොති, කාලෙන සමණො හොති, කාලෙන බ්‍රාහ්මණො, කාලෙන නිගණ්ඨො. යො හි භික්ඛු ‘අයං පුග්ගලො පචේණිආගතං තත්තිං සණ්ඨං සුබ්‍රමං ධම්මන්තරං භින්දිත්වා ආලුළිස්සති’ති න දෙති, අයං පුග්ගලං උපපරික්ඛිත්වා ධම්මානුග්ගහෙන න දෙති නාම. යො පන ‘අයං ධම්මො සණ්ඨො සුබ්‍රමො, සවායං පුග්ගලො ගණ්ඨස්සති අඤ්ඤං බ්‍යාකරිත්වා අත්තනං ආචිකත්වා නස්සිස්සති’ති න දෙති, අයං ධම්මං උපපරික්ඛිත්වා පුග්ගලානුග්ගහෙන න දෙති නාම. යො පන ‘සවායං ඉමං ධම්මං ගණ්ඨස්සති, අම්භාකං සමයං භින්දිතුං සමත්ථො භවිස්සති’ති න දෙති, අයං ධම්මමච්ඡරී නාම හොති.

ඉමෙසු පඤ්චසු මච්ඡරියෙසු ආවාසමච්ඡරියෙන තාව යක්ඛො වා පෙතො වා හුත්වා තස්සෙව ආවාසස්ස සඬකාරං සීසෙන උක්ඛිපිත්වා විවරති. කුලමච්ඡරියෙන තස්මිං කුලෙ අඤ්ඤෙසං දානමානනාදීනි කරොන්තෙ දිස්වා ‘භින්තං වතිදං කුලං මමා’ති චිත්තයතො ලොභිතම්පි මුඛතො උග්ගච්ඡති, කුච්ඡිවිරෙවනම්පි හොති, අත්තනානිපි ඛණ්ඩාඛණ්ඩානි හුත්වා නික්ඛමන්ති. ලාභමච්ඡරියෙන සඬසස්ස වා ගණස්ස වා සන්තකෙ ලාභෙ මච්ඡරායිත්වා පුග්ගලිකපරිභොගං විය පරිභුඤ්ජිත්වා යක්ඛො වා පෙතො වා මහාඅප්ගරො වා හුත්වා නිබ්බත්තති. සරීරවණ්ණගුණවණ්ණමච්ඡරෙන පරියත්තිධම්මමච්ඡරියෙන ච අත්තනොව වණ්ණං වණ්ණෙනි, පරෙසං වණ්ණෙ ‘කිං වණ්ණො එසො’ති තං තං දොසං වදන්තො පරියත්තිධම්මඤ්ච කස්සචි කිඤ්චි අදෙන්තො දුබ්බණ්ණො චෙව ඵළමුගො ච හොති.

අපිච ආවාසමච්ඡරියෙන ලොභගෙහෙ පච්චති. කුලමච්ඡරියෙන අප්පලාභො හොති. ලාභමච්ඡරියෙන ගුප්තීරයෙ නිබ්බත්තති. වණ්ණමච්ඡරියෙන භවෙ භවෙ නිබ්බත්තස්ස වණ්ණො නාම න හොති. ධම්මමච්ඡරියෙන කුක්කුළනීරයෙ නිබ්බත්තති.

මච්ඡරායනවසෙන මච්ඡෙරං. මච්ඡරායනාකාරො මච්ඡරායනා. මච්ඡරෙන අයිතස්ස මච්ඡෙරසමඬගිතො භාවො මච්ඡරායිතත්තං. ‘මය්හමෙව හොන්තු මා

අඤ්ඤස්සා'ති සබ්බාපි අත්තනො සම්පත්තියො ඛ්‍යාපෙතුං න ඉච්ඡතීති විච්චිණ. විච්චිණස්ස භාවො චෙට්චිණං, මුදුමච්ඡරියස්සෙනං නාමං. කදරියො වුවචති අනාදරො. තස්ස භාවො කදරියං. ථද්ධමච්ඡරියස්සෙනං නාමං. තෙන හි සමන්තාගතො පුග්ගලො පරම්පි පරෙසං දදමානං නිවාරෙති. වුත්තම්පි චෙතං -

කදරියො පාපසංඝිකප්පො, මිච්ඡාදිට්ඨි අනාදරො;

දදමානං නිවාරෙති, යාවමානාන භොජනන්ති. (සං. නි. 1.132) ;

යාවකෙ දිස්වා කටුකභාවෙන චිත්තං අඤ්චති සංකොචෙතීති කටුකඤ්චුකො. තස්ස භාවො කටුකඤ්චුකතා. අපරො නයො - කටුකඤ්චුකතා වුවචති කටච්ඡුග්ගාහො. සමතිත්තිකපුණ්ණාය හි උක්ඛලියා හත්තං ගණ්හන්තො සබ්බතොහාගෙන සංකුට්තෙන අග්ගකටච්ඡුතා ගණ්හාති, පුරෙත්වා ගහෙතුං න සක්කොති; එවං මච්ඡරිපුග්ගලස්ස චිත්තං සංකුචති. තස්මිං සංකුචිතෙ කායොපි තථෙව සංකුචති, පටිකුටති, පටිනිවත්තති, න සම්පසාරියතීති මච්ඡෙරං 'කටුකඤ්චුකතා'ති වුත්තං.

අග්ගහිත්තං චිත්තස්සාති පරෙසං උපකාරකරණෙ දානාදිනා ආකාරෙන යථා න සම්පසාරියති, එවං ආවරිත්වා ගහිතභාවො චිත්තස්ස. යස්මා පන මච්ඡරිපුග්ගලො අත්තනො සන්තකං පරෙසං අදාතුකාමො භොති පරසන්තකං ගණ්හිතුකාමො, තස්මා 'ඉදං අච්ඡරියං මය්හමෙව භොතු, මා අඤ්ඤස්සා'ති පවත්තිවසෙනස්ස අත්තසම්පත්තිනිගුහනලක්ඛණතා අත්තසම්පත්තිග්ගහණලක්ඛණතා වා චෙදිතබ්බා. සෙසං ඉමස්මිං ගොච්ඡකෙ උත්තානත්ථමෙව.

ඉමානි පන සංයොජනානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමරාගපටිසංයොජනානි අනාගාමිමග්ගෙන පහියන්ති, මානසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසා සොතාපත්තිමග්ගෙන, භවරාගසංයොජනං අරහත්තමග්ගෙන, ඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡාසීලබ්බතපරාමාසඉස්සාමච්ඡරියානි සොතාපත්තිමග්ගෙන පහියන්ති, කාමරාගපටිසා අනාගාමිමග්ගෙන, මානභවරාගඅවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙනාති.

1140. ගන්ථගොච්ඡකෙ නාමකායං ගන්ථෙති, වුත්තිපට්ඨිසන්ධිවසෙන වට්ටස්මිං සංකොති කායගන්ථො. සබ්බඤ්ඤාභාසිතම්පි පටික්ඛිපිත්වා සස්සතො ලොකො ඉදමෙව සච්චං මොසමඤ්ඤන්ති ඉමිනා ආකාරෙන අභිනිවිසතීති ඉදංසච්චාහිනිවෙසො. යස්මා පන අභිජ්ඣාකාමරාගානං විසෙසො අත්ථි, තස්මා

අභිජ්ඣාකායගන්ථස්ස පදනාපනෙ “යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දො කාමරාගො”ති අවත්වා යො රාගො සාරාගොතිආදි වුත්තං. ඉමිනා යං හෙට්ඨා වුත්තං ‘බ්‍රහ්මානං විමානාදීසු ඡන්දරාගො කාමාසථො න හොති, ගන්ථගොච්ඡකං පත්වා අභිජ්ඣාකායගන්ථො හොති’ති තං සුචුත්තන්ති වෙදිතබ්බං. පරතො කිලෙසගොච්ඡකෙපි එසෙව නයො. යපෙත්වා සීලබ්බතපරාමාසන්ති ඉදං යස්මා සීලබ්බතපරාමාසො ‘ඉදමෙව සච්ච’න්තිආදිනා ආකාරෙන නාහිනිවිසති, ‘සීලෙන සුද්ධි’තිආදිනා එව පන අහිනිවිසති, තස්මා මිච්ඡාදිට්ඨිභූතමපි තං පටික්ඛිපන්නො ‘යපෙත්වා’ති ආහ.

1162. නිවරණගොච්ඡකස්ස ටීනමිද්ධනිද්දෙසෙ විත්තස්ස අකල්ලතාති විත්තස්ස ගිලානභාවො. ගිලානො හි අකල්ලකොති වුවිච්ඡි. විනයෙපි වුත්තං – “නාහං, හන්තෙ, අකල්ලකො”ති (පාරා. 151). අකම්මඤ්ඤතාති විත්තගෙලඤ්ඤසංඛාරොති අකම්මඤ්ඤතාකාරො. ඔලියනාති ඔලියනාකාරො. ඉරියාපටිකවිත්තඤ්ඤි ඉරියාපථං සන්ධාරෙත්තුං අසක්කොන්තං, රුක්ඛෙ වග්ගුලි විය, බීලෙ ලග්ගිතථාණිතවාරකො විය ව, ඔලියති. තස්ස තං ආකාරං සන්ධාය ඔලියනාති වුත්තං. දුතියපදං උපසග්ගවසෙන වඩ්ඪිතං. ලීනන්ති අවිජ්ජාරිකතාය පටිකුටිතං. ඉතරෙ ද්වෙ ආකාරභාවනිද්දෙසා. ටීනන්ති සජ්ජිපිණ්ඩො විය අවිජ්ජාරිකතාය සනභාවෙන ධීතං. ටීයනාති ආකාරනිද්දෙසො. ටීයිතභාවො ටීයිතත්තං, අවිජ්ජාරවසෙනෙව ථද්ධතාති අත්ථො.

1163. කායස්සාති ඛන්ධත්තයසංඛාරස්ස නාමකායස්ස. අකල්ලතා අකම්මඤ්ඤතාති හෙට්ඨා වුත්තනයමෙව. මෙසො විය ආකාසං කායං ඔනස්හතීති ඔනාහො. සබ්බතොභාගෙන ඔනාහො පරියොනාහො. අබ්භන්තරෙ සමොරුන්ධතීති අන්තොසමොරොධො. යථා හි නගරෙ රුන්ධිත්වා ගහිතෙ මනුස්සා ඛහි නික්ඛමිතුං න ලහන්ති, එවමිපි මිද්ධෙන සමොරුද්ධා ධම්මා විජ්ජාරවසෙන නික්ඛමිතුං න ලහන්ති. තස්මා අන්තොසමොරොධොති වුත්තං. මෙධතීති මිද්ධං; අකම්මඤ්ඤභාවෙන විහිංසතීති අත්ථො. සුපන්ති තෙනාති සොජ්ජං. අක්ඛිදලාදීනං පවලභාවං කරොතීති පවලායිකා. සුපනා සුපිතත්තන්ති ආකාරභාවනිද්දෙසා. යං පන තෙසං පුරතො සොජ්ජපදං තස්ස පුනවවනෙ කාරණං වුත්තමෙව. ඉදං වුවිච්ඡි ටීනමිද්ධනිවරණන්ති ඉදං ටීනඤ්ච මිද්ධඤ්ච එකතො කත්වා ආවරණට්ඨෙන ටීනමිද්ධනිවරණන්ති වුවිච්ඡි. යං යෙභුයොන සෙක්ඛපුප්ප්පනානං නිද්දාය පුබ්බභාගඅපරභාගෙසු උප්පජ්ජති තං අරහත්තමග්ගෙන සමුච්ඡිජ්ජති. බීණාසවානං පන කර්මකායස්ස දුබ්බලභාවෙන භවසිගොතරණං හොති, තස්මිං අසම්මිස්සෙ වත්තමානෙ තෙ සුපන්ති, සා නෙසං නිද්දා නාම හොති. තෙනාහ භගවා – “අභිජානාමි ඛො පනාහං, අග්ගිවෙස්සන, ගිම්හානං පච්ඡිමෙ මාසෙ චතුග්ගුණං සංඝාටිං පඤ්ඤපෙත්වා

දක්ඛිණෙන පස්සෙන සතො සම්පජානො නිද්දං ඔක්කමිතා’ති (ම. නි. 1.387). එවරුපො පනායං කරජකායස්ස දුබ්බලභාවො න මග්ගවජ්ඣො, උපාදින්නකෙපි අනුපාදින්නකෙපි ලබ්භති. උපාදින්නකෙ ලබ්භමානො යදා බිණාසවො දීඝමග්ගං ගතො හොති, අඤ්ඤතරං වා පන කම්මං කත්වා කිලන්තො, එවරුපෙ කාලෙ ලබ්භති. අනුපාදින්නකෙ ලබ්භමානො පණ්ණපුප්පේසු ලබ්භති. එකච්චානඤ්ඤි රුක්ඛානං පණ්ණානි සුරියාතපෙන පසාරියන්ති රත්තිං පටිකුටන්ති, පදුමපුප්පාදිනි සුරියාතපෙන පුප්පන්ති, රත්තිං පුන පටිකුටන්ති. ඉදං පන මිද්ධං අකුසලත්තා බිණාසවානං න හොතිති.

තත්ථ සියා – “න මිද්ධං අකුසලං. කස්මා? රූපත්තා. රූපඤ්ඤි අබ්‍යාකතං. ඉදඤ්ච රූපං. තෙනෙවෙත්ථ ‘කායස්ස අකල්ලතා අකම්මඤ්ඤතා’ති කායග්ගහණං කත”න්ති. යදි ‘කායස්ස’ති චුත්තමත්තෙනෙවෙතං රූපං, කායපස්සද්ධාදයොපි ධම්මා රූපමෙව භවෙය්‍යං. ‘සුඛඤ්ච කායෙන පටිසංවෙදෙති’ (ධ. ස. 163; දී. නි. 1.230) ‘කායෙන වෙව පරමසච්චං සච්ඡිකරොති’ති (ම. නි. 2.183; අ. නි. 4.113) සුඛපටිසංවෙදනපරමත්ථසච්චසච්ඡිකරණානිපි රූපකායෙනෙව සිද්ධං. තස්මා න චත්තබ්බමෙතං ‘රූපං මිද්ධ’න්ති. නාමකායො හෙත්ථ කායො නාම. යදි නාමකායො, අථ කස්මා ‘සොප්පං පචලායිකා’ති චුත්තං? න හි නාමකායො සුපති, න ච පචලායති. ‘ලිඛිගාදිනි විය ඉන්ද්‍රියස්ස, තස්ස ඵලත්තා. යථා හි ‘ඉත්ථිලිඛිගං ඉත්ථිනිමිත්තං ඉත්ථිකුත්තං ඉත්ථාකප්පො’ති ඉමානි ලිඛිගාදිනි ඉත්ථින්ද්‍රියස්ස ඵලත්තා චුත්තානි, ඵලං ඉමස්සාපි නාමකායගෙලඤ්ඤසංඛාතස්ස මිද්ධස්ස ඵලත්තා සොප්පාදිනි චුත්තානි. මිද්ධෙ හි සති තානි හොත්තිති. ඵලපචාරෙන, මිද්ධං අරූපමිපි සමානං ‘සොප්පං පචලායිකා සුපනා සුපිත්ත’න්ති චුත්තං.

‘අක්ඛිදලාදිනං පචලභාවං කරොතිති පචලායිකා’ති වචනත්ථෙතාපි වායමත්ථො සාධිතොයෙවාති න රූපං මිද්ධං. ඔනාහාදිහිපි වස්ස අරූපභාවො දීපිතොයෙව. න හි රූපං නාමකායස්ස ‘ඔනාහො පරියොනාහො අන්තොසමොරොධො’ හොතිති. ‘නනු ච ඉමිනාව කාරණෙනෙතං රූපං? න හි අරූපං කස්සපි ඔනාහො, න පරියොනාහො, න අන්තොසමොරොධො හොති’ති. යදි ඵලං, ආචරණමිපි න භවෙය්‍ය. තස්මා. යථා කාමච්ඡන්දාදයො අරූපධම්මා ආචරණට්ඨෙන නිවරණා, ඵලං ඉමස්සාපි ඔනාහනාදිඅත්ථෙත ඔනාහාදිතා වෙදිතබ්බා. අපිච “පඤ්ච නිවරණෙ පහාය වෙතසො උපක්කිලෙසෙ පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණෙ”ති (දී. නි. 2.146; සං. නි. 5.233) වචනතොපෙතං අරූපං. න හි රූපං විත්තුපක්කිලෙසො, න පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණං හොතිති.

කස්මා න හොති? නනු චුත්තං –

“සන්ති, භික්ඛවෙ, එතෙ සමණබ්‍රාහ්මණා සුරං පිවන්ති මෙරයං,
සුරාමෙරයපානා අප්පට්චිරතා, අයං, භික්ඛවෙ, පට්මො
සමණබ්‍රාහ්මණානං උපක්කිලෙසො”ති (අ. නි. 4.50) .

අපරමපි වුත්තං “ඡ බොමෙ, ගහපතිපුත්ත, ආදීනවා
සුරාමෙරයමජ්ජපමාදට්ඨානානුයොගෙ — සන්දිට්ඨිකා ධනජාති,
කලහජ්ජවඨ්ඨනී, රොගානං ආයතනං, අකිත්තිසඤ්ජනනී, කොපිනනිදංසනී,
පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණීත්වෙව ඡට්ඨං පදං භවති”ති (දී. නි. 3.248) .
පච්චික්ඛතොපි වෙතං සිද්ධමෙව. යථා මජ්ජෙ උදරගතෙ, චිත්තං සංකිලිස්සති,
පඤ්ඤා දුබ්බලා භොති, තස්මා මජ්ජං විය මිද්ධමපි චිත්තසංකිලෙසො වෙව
පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණඤ්ච සියාති. න, පච්චයනිද්දෙසතො. යදි හි මජ්ජං
සංකිලෙසො භවෙය්‍ය, සො “ඉමෙ පඤ්ච නීවරණෙ පහාය වෙතසො
උපක්කිලෙසො”ති (ම. නි. 1.297) වා, “එවමෙව බො, භික්ඛවෙ, පඤ්චිමෙ
චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො, යෙහි උපක්කිලෙසෙහි උපක්කිලිට්ඨං චිත්තං න වෙව
මුදු භොති, න ච කම්මනියං, න ච පහස්සරං, පහඨගු ව, න ච සම්මා සමාධියති
ආසවානං ඛයාය. කතමෙ පඤ්ච? කාමච්ඡන්දො, භික්ඛවෙ, චිත්තස්ස
උපක්කිලෙසො”ති (සං. නි. 5.214) වා, “කතමෙ ව, භික්ඛවෙ, චිත්තස්ස
උපක්කිලෙසො? අභිජ්ඣා විසමලොභො චිත්තස්ස උපක්කිලෙසො”ති (ම. නි.
1.71) වා — එවමාදීසු උපක්කිලෙසනිද්දෙසෙසු නිද්දෙසං ආගච්ඡෙය්‍ය. යස්මා
පන තස්මිං පිතෙ උපක්කිලෙසො උප්පජ්ජන්ති යෙ චිත්තසංකිලෙසො වෙව
පඤ්ඤාය ව දුබ්බලීකරණා භොන්ති, තස්මා තං තෙසං පච්චයත්තා
පච්චයනිද්දෙසතො එවං වුත්තං. මිද්ධං පන සයමෙව චිත්තස්ස සංකිලෙසො
වෙව පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණඤ්චාති අරුපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියො? සම්පයොගවචනතො. “ථිනමිද්ධනීවරණං
අවිජ්ජානීවරණෙන නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා”ති (ධ. ස. 1176)
හි වුත්තං. තස්මා සම්පයොගවචනතො නයිදං රූපං. න හි රූපං
සම්පයුත්තසංඛ්‍යං ලභතිති. අථාපි සියා — ‘යථාලාභවසෙනතං වුත්තං. යථා හි
“සිප්පිසම්බුකම්පි සක්ඛරකථලම්පි මච්ඡගුම්බම්පි වරන්තම්පි තිට්ඨන්තම්පි”ති
(දී. නි. 1.249; ම. නි. 1.433) එවං එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන වුත්තං.
සක්ඛරකථලඤ්චි තිට්ඨති යෙව න වරති, ඉතරද්වයං තිට්ඨතිපි වරතිපි. එවමිධාපි
මිද්ධං නීවරණමෙව, න සම්පයුත්තං, ථිනං නීවරණම්පි සම්පයුත්තම්පිති සබ්බං
එකතො කත්වා යථාලාභවසෙන “නීවරණඤ්චෙව නීවරණසම්පයුත්තඤ්චා”ති
වුත්තං. මිද්ධං පන යථා සක්ඛරකථලං තිට්ඨතෙව න වරති, එවං නීවරණමෙව,
න සම්පයුත්තං. තස්මා රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතො.
සක්ඛරකථලඤ්චි න වරතිති විනාපි සුත්තෙන සිද්ධං. තස්මා තත්ථ
යථාලාභවසෙනත්ථො භොතු. මිද්ධං පන රූපන්ති අසිද්ධමෙතං. න සක්කා

තස්ස ඉමිනා සුත්තෙන රූපභාවො සාධෙතැති මිද්ධස්ස රූපභාවාසිද්ධිතො න ඉදං යථාලාභවසෙන චුත්තන්ති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියො? ‘චත්තන්තා’ති ආදිවචනතො. විභවිගස්මිඤ්චි “විගතථිනමිද්ධොති තස්ස ථිනමිද්ධස්ස චත්තන්තා චත්තන්තා මුත්තන්තා පහිනන්තා පටිනිස්සට්ඨන්තා, තෙන චුච්චති විගතථිනමිද්ධො”ති (විභ. 547) ව, “ඉදං චිත්තං ඉමම්භා ථිනමිද්ධා සොධෙති විසොධෙති පරිසොධෙති මොචෙති විමොචෙති පරිමොචෙති, තෙන චුච්චති ථිනමිද්ධා චිත්තං පරිසොධෙති” වාති (විභ. 551) – එවං ‘චත්තන්තා’ති ආදි චුත්තං. න ච ‘රූපං’ එවං චුච්චති, තස්මාපි අරූපමෙව මිද්ධන්ති. න, චිත්තජස්සාසම්භවවචනතො. තිවිධඤ්චි මිද්ධං – චිත්තජං උතුජං ආභාරජඤ්ච. තස්මා යං තත්ථ චිත්තජං තස්ස විභවිගෙ ඤානචිත්තෙහි අසම්භවො චුත්තො, න අරූපභාවො සාධිතොති රූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපභාවාසිද්ධිතොව. මිද්ධස්ස හි රූපභාවෙ සිද්ධෙ සක්කා එතං ලද්ධුං. තත්ථ චිත්තජස්සාසම්භවො චුත්තො. සො එව ච න සිජ්ඣතිති අරූපමෙව මිද්ධං.

කිඤ්ච භියො? පහානවචනතො. භගවතා හි “ඡ, භික්ඛවෙ, ධම්මෙ පභාය භබ්බො පට්ඨමස්සානං උපසම්පජ්ජ විහරිතුං; කතමෙ ඡ? කාමච්ඡන්දො, ඛ්‍යාපාදො, ථිනමිද්ධං, උද්ධච්චං, කක්කුච්චං, විචිකිච්ඡං; කාමෙසු බො පනස්ස ආදීනවො සම්මපඤ්ඤාය සුදිට්ඨො හොති”ති (අ. නි. 6.73) ව, “ඉමෙ පඤ්ච නිවරණෙ පභාය බලවතියා පඤ්ඤාය අත්තන්ථං වා පරන්ථං වා ඤස්සති”ති (අ. නි. 5.51) ව ආදීසු මිද්ධස්සාපි පහානං චුත්තං. න ච රූපං පහාතබ්බං. යථාහ – “රූපක්ඛන්ධො අභිඤ්ඤෙයො, පරිඤ්ඤෙයො, න පහාතබ්බො, න භාවෙතබ්බො න සච්ඡිකාතබ්බො”ති (විභ. 1031) ඉමස්සාපි පහානවචනතො අරූපමෙව මිද්ධන්ති. න, රූපස්සාපි පහානවචනතො. “රූපං, භික්ඛවෙ, න තුම්භාකං, තං පජහං”ති (ම. නි. 1.247; සං. නි. 3.33). එත්ථ හි රූපස්සාපි පහානං චුත්තමෙව. තස්මා අකාරණමෙතන්ති. න, අඤ්ඤා චුත්තන්තා. තස්මිඤ්චි සුත්තෙ “යො, භික්ඛවෙ, රූපෙ ඡන්දරාගවිනයො තං තත්ථ පහාන”න්ති (සං. නි. 3.25) එවං ඡන්දරාගජපහානවසෙන රූපස්ස පහානං චුත්තං, න යථා “ඡ ධම්මෙ පභාය පඤ්ච නිවරණෙ පභායා”ති එවං පහාතබ්බමෙව චුත්තන්ති, අඤ්ඤා චුත්තන්තා, න රූපං මිද්ධං. තස්මා යානෙතාති “සො ඉමෙ පඤ්ච නිවරණෙ පභාය චෙතසො උපක්කිලෙසෙ”ති ආදීනි සුත්තානි චුත්තානි, එතෙහි චෙව අඤ්ඤෙහි ව සුත්තෙහි අරූපමෙව මිද්ධන්ති වෙදිතබ්බං. තථා හි –

“පඤ්චිමෙ, භික්ඛවෙ, ආවරණා නිවරණා චෙතසො අජ්ඣාරුහා පඤ්ඤාය දුබ්බලිකරණා. කතමෙ පඤ්ච? කාමච්ඡන්දො, භික්ඛවෙ, ආවරණා නිවරණා...පෙ.... ථිනමිද්ධං, භික්ඛවෙ, ආවරණං නිවරණං

චෙතසො අජ්ඣාරුහං පඤ්ඤාය දුබ්බලීකරණං”න්ති (සං. නි. 5.220) ව,
 “ථිනම්ද්ධනීවරණං, භික්ඛවෙ, අන්ධකරණං අවක්ඛුකරණං
 අඤ්ඤාණකරණං පඤ්ඤානිරොධිකං විසාතපක්ඛිකං
 අනිබ්බානසංවත්තනික”න්ති (සං. නි. 5.221) ව, “එවමෙව ඛො,
 බ්‍රාහ්මණ, යස්මිං සමයෙ ථිනම්ද්ධපරිපුට්ඨිතෙන චෙතසා විහරති
 ථිනම්ද්ධපරෙතෙනා”ති (සං. නි. 5.236) ව, “අයොනියො, භික්ඛවෙ,
 මනසිකරොතො අනුප්පන්නො වෙව කාමච්ඡන්දො උප්පජ්ජති...පෙ....
 අනුප්පන්නඤ්ඤවෙව ථිනම්ද්ධං උප්පජ්ජති”ති (සං. නි. 5.216) ව,
 “කෙවලොභායං, භික්ඛවෙ, අකුසලරාසි යදිදං පඤ්ච නීවරණා”ති (සං.
 නි. 5.371) ව –

එවමාදීනි ව අනෙකානි එතස්ස අරූපභාවජොතකානෙව සුත්තානි වුත්තානි.
 යස්මා චෙතං අරූපං තස්මා ආරුප්පෙපි උප්පජ්ජති. වුත්තඤ්ඤෙනං මහාපකරණෙ
 පටියානෙ – “නීවරණං ධම්මං පටිච්ච නීවරණො ධම්මො උප්පජ්ජති, න
 පුරෙජාතපච්චයා”ති එතස්ස විභඩ්ගෙ “ආරුප්පෙ කාමච්ඡන්දනීවරණං පටිච්ච
 ථිනම්ද්ධං... උද්ධච්චං අවිජ්ජානීවරණං”න්ති (පටියා. 3.8.8) සබ්බං
 විත්ථාරෙතබ්බං. තස්මා සන්නිට්ඨානමෙත්ථ ගන්තබ්බං අරූපමෙව මිද්ධන්ති.

1166. කුක්කුච්චනිද්දෙසෙ අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතානිආදීනි මූලතො
 කුක්කුච්චදස්සනත්ථං වුත්තානි. එවංසඤ්ඤිතාය හි කතෙ චිතිකම්මෙ, නිට්ඨිතෙ
 වත්ථුජ්ඣාලාමර, පුන සඤ්ජාතසතිනොපි ‘දුට්ඨු මයා කත’න්ති එවං
 අනුතප්පමානස්ස පච්ඡානුතාපවසෙනෙතං උප්පජ්ජති. තෙන තං මූලතො
 දස්සෙතුං ‘අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤිතා’නිආදි වුත්තං. තත්ථ අකප්පියභොජනං
 කප්පියසඤ්ඤි හුත්වා පරිභුඤ්ජති, අකප්පියමංසං කප්පියමංසසඤ්ඤි හුත්වා,
 අවිජ්ජමංසං සුකරමංසන්ති, දීපිමංසං වා මිගමංසන්ති බාදති; කාලෙ චිතිවත්තෙ
 කාලසඤ්ඤාය, පචාරෙත්ථා අප්පචාරිතසඤ්ඤාය, පත්තස්මිං රජෙ පතිතෙ
 පටිග්ගහිතසඤ්ඤාය භුඤ්ජති – එවං ‘අකප්පියෙ කප්පියසඤ්ඤාය’ චිතික්කමං
 කරොති නාම. සුකරමංසං පන අවිජ්ජමංසසඤ්ඤාය බාදමානො, කාලෙ ව
 විකාලසඤ්ඤාය භුඤ්ජමානො ‘කප්පියෙ අකප්පියසඤ්ඤිතාය’ චිතික්කමං
 කරොති නාම. අනවජ්ජං පන කිඤ්චිදෙව වජ්ජසඤ්ඤිතාය, වජ්ජඤ්ච
 අනවජ්ජසඤ්ඤිතාය කරොත්තො ‘අනවජ්ජෙ වජ්ජසඤ්ඤාය වජ්ජෙ ව
 අනවජ්ජසඤ්ඤාය’ චිතික්කමං කරොති නාම. යස්මා පනෙතං “අකතං වත මෙ
 කලායාණං, අකතං කුසලං, අකතං භීරුත්තාණං, කතං පාපං, කතං ලුද්දං, කතං
 කිබ්බිස”න්ති එවං අනවජ්ජෙ වජ්ජසඤ්ඤිතායපි කතෙ චිතික්කමෙ උප්පජ්ජති,
 තස්මාස්ස අඤ්ඤම්පි වත්ථුං අනුජානන්තො යං එවරූපන්තිආදිමාහ.

තත්ථ කුක්කුච්චපදං වුත්තත්ථමෙව. කුක්කුච්චායනාකාරො
 කුක්කුච්චායනා. කුක්කුච්චෙන අයිතස්ස භාවො කුක්කුච්චායිතත්තං. චෙතසො

විජ්ජපටිසාරොති එත්ථ කතාකතස්ස සාවජ්ජානවජ්ජස්ස වා අභිමුඛගමනං ‘විජ්ජපටිසාරො’ නාම. යස්මා පන සො කතං වා පාපං අකතං න කරොති, අකතං වා කල්‍යාණං කතං න කරොති, තස්මා විරූපො කුච්ඡිතො වා පටිසාරොති ‘විජ්ජපටිසාරො’. සො පන චේතසො, න සත්තස්සාති ඤාපනත්ථං ‘චේතසො’ විජ්ජපටිසාරොති වුත්තං. අයමස්ස සභාවනිද්දෙසො. උජ්ජප්පමානං පන කුක්කුච්චං ආරග්ගමිව කංසපත්තං මනං විලිඛමානමෙව උජ්ජප්පති, තස්මා මනොවිලෙඛොති වුත්තං. අයමස්ස කිච්චනිද්දෙසො. යං පන විනයෙ “අථ ඛො ආයස්මා සාරිපුත්තො භගවතා පටික්ඛිත්තං අනුවසිත්වා අනුවසිත්වා ආවසංචිණ්ඩං පරිභුඤ්ජිතු”න්ති කුක්කුච්චායන්තො න පටිග්ගහෙසිති (පාවි. 204) කුක්කුච්චං ආගතං, න තං නිවරණං. න හි අරහතො ‘දුට්ඨු මයා ඉදං කත’න්ති එවං අනුතාපො අත්ථි. නිවරණපතිරූපකං පනෙතං ‘කප්පති න කප්පති’ති විමංසනසංඛ්‍යාතං විනයකුක්කුච්චං නාම.

1176. “කතමෙ ධම්මා නිවරණා චෙව නිවරණසම්පයුත්තා වා”ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා ථිනම්ඤ්ඨං අඤ්ඤමඤ්ඤං න විජහති, තස්මා ථිනම්ඤ්ඨනිවරණං අවිජ්ජානිවරණෙන නිවරණඤ්චෙව නිවරණසම්පයුත්තඤ්චාති අභිත්තිත්වා වුත්තං. යස්මා පන උද්ධච්චෙ සතිපි කුක්කුච්චස්ස අභාවා කුක්කුච්චෙන විනාපි උද්ධච්චං උජ්ජප්පති, තස්මා තං භිත්තිත්වා වුත්තං. යඤ්ච යෙන සම්පයොගං න ගච්ඡති, තං න යොජිතන්ති චේතනඛිං.

ඉමෙ පන නිවරණෙ කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමච්ඡන්ද්‍රියාපාදා අනාගාමිමග්ගෙන පහියන්ති, ථිනම්ඤ්ඤ්ඨච්චාති අරහත්තමග්ගෙන, කුක්කුච්චවිචිකිච්ඡා සොතාපත්තිමග්ගෙන, අවිජ්ජා අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන කුක්කුච්චවිචිකිච්ඡා පහියන්ති, අනාගාමිමග්ගෙන කාමච්ඡන්ද්‍රියාපාදා, අරහත්තමග්ගෙන ථිනම්ඤ්ඤ්ඨච්චාති විජ්ජාති.

1182. පරාමාසගොච්ඡකෙ තෙ ධම්මෙ යපෙත්වාති පුච්ඡාසභාගෙන ඛුච්චනං කතං.

1219. උපාදානනිද්දෙසෙ වත්ථුසංඛ්‍යාතං කාමං උපාදියති කාමුපාදානං කාමො ව සො උපාදානඤ්චාතිපි කාමුපාදානං. උපාදානන්ති දළ්භග්ගහණං. දළ්භන්තො හි එත්ථ උපසද්දො උපායාසඋපකට්ඨාදීසු විය. තථා දිට්ඨි ව සා උපාදානඤ්චාති දිට්ඨුපාදානං. දිට්ඨිං උපාදියති දිට්ඨුපාදානං. ‘සස්සතො අත්තා ව ලොකො වා’ති ආදීසු (දී. නි. 1.31) හි පුරිමදිට්ඨිං උත්තරදිට්ඨිං උපාදියති. තථා සීලබ්බතං උපාදියති සීලබ්බතුපාදානං. සීලබ්බතඤ්ච තං උපාදානඤ්චාතිපි සීලබ්බතුපාදානං. ගොසීලගොවතාදීනි හි ‘එවං සුද්ධි’ති අභිනිවේසතො සයමෙව උපාදානාති. තථා, වදන්ති එතෙනාති ‘වාදො’; උපාදියන්ති එතෙනාති

‘උපාදානං’. කිං වදන්ති, උපාදියන්ති වා? අත්තානං. අත්තනො වාදුපාදානං අත්තවාදුපාදානං; ‘අත්තවාදමත්තමෙව වා අත්තා’ති උපාදියන්ති එතෙනාති අත්තවාදුපාදානං.

1220. යො කාමෙසු කාමච්ඡන්දොති එත්ථාපි වත්ථුකාමාව අනවසෙසනො කාමාති අධිජ්ජෙතා. තස්මා වත්ථුකාමෙසු කාමච්ඡන්දො ඉධ කාමුපාදානන්ති අනාගාමිනොපි තං සිද්ධං හොති. පඤ්චකාමගුණවත්ථුකො පනස්ස කාමරාගොව නත්ථීති.

1221. දිට්ඨුපාදානනිද්දෙසෙ නත්ථී දිත්තන්ති. දිත්තං නාම අත්ථී, සක්කා කස්සචි කිඤ්චි දාතුන්ති ජානාති; දිත්තස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී ශිට්ඨන්ති. ශිට්ඨං වුච්චති මහායාගො. තං යජ්තුං සක්කාති ජානාති; ශිට්ඨස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී හුතන්ති ආහුතපාහුතමඬිගලකිරියා. තං කාතුං සක්කාති ජානාති; තස්ස පන ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී, සුකතදුක්කටානන්ති එත්ථ දස කුසලකම්මපථා සුකතකම්මානි නාම. දස අකුසලකම්මපථා දුක්කටකම්මානි නාම. තෙසං අත්ථීභාවං ජානාති ඵලං විපාකො පන නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී අයං ලොකොති පරලොකෙ යීතො ඉමං ලොකං නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී පරලොකොති ඉධ ලොකෙ යීතො පරලොකං නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී මාතා නත්ථී පිතාති මාතාපිතූනං අත්ථීභාවං ජානාති, තෙසු කතපච්චයෙන කොචි ඵලං විපාකො නත්ථීති ගණ්හාති. නත්ථී සත්තා ඔපපාතිකාති වචනකඋපපජ්ජනකා සත්තා නත්ථීති ගණ්හාති. සම්මග්ගතා සම්මා පටිපන්නාති අනුලොමපටිපදං පටිපන්නා ධම්මිකසමණුච්ඡාග්ගණා ලොකස්මිං නත්ථීති ගණ්හාති. යෙ ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං සයං අභිඤ්ඤා සච්ඡිකත්වා පච්චෙදෙන්තිති ඉමඤ්ච ලොකං පරඤ්ච ලොකං අත්තනාව අභිවිසිට්ඨෙන ඤාණෙන ඤත්වා පච්චෙදනසමත්ථො සබ්බඤ්ඤා බුද්ධො නාම නත්ථීති ගණ්හාති.

ඉමානි පන උපාදානානි කිලෙසපටිපාටියාපි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාපි. කිලෙසපටිපාටියා කාමුපාදානං චතුහි මග්ගෙහි පභීයති, සෙසානි තීණි සොනාපත්තිමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොනාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨුපාදානාදීනි පභීයන්ති, චතුහි මග්ගෙහි කාමුපාදානන්ති.

1235. කිලෙසගොච්ඡකෙ කිලෙසා ඵව කිලෙසවත්ථුනි. වසන්ති වා එත්ථ අභිණාසවා සත්තා ලොභාදීසු පතිට්ඨිතත්තාති ‘වත්ථුනි’. කිලෙසා ව තෙ තජ්ජතිට්ඨානං සත්තානං වත්ථුනි වාති ‘කිලෙසවත්ථුනි’. යස්මා චෙත්ථ අනන්තරපච්චයාදිභාවෙන උජ්ජප්පමානා කිලෙසාපි වසන්ති ඵව නාම, තස්මා කිලෙසානං වත්ථුනීතිපි ‘කිලෙසවත්ථුනි’.

1236. තත්ථ කතමො ලොභො? යො රාගො සාරාගොති අයං පන ලොභො හෙතුගොච්ඡකෙ ගන්ථගොච්ඡකෙ ඉමස්මිං කිලෙසගොච්ඡකෙති තිස්ස ධාතෙස්ස අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිට්ඨො. ආසවසංයොජනඝසයොගනීවරණඋපාදානගොච්ඡකෙස්ස අට්ඨහි අට්ඨහි පදෙහි නිද්දිට්ඨො. ස්වායං අතිරෙකපදසතෙන නිද්දිට්ඨට්ඨානෙහි අට්ඨහි අට්ඨහි පදෙහි නිද්දිට්ඨට්ඨානෙහි නිප්පදෙසතොව ගහිතොති වෙදිතබ්බො. තෙස්ස හෙතුගන්ථනීවරණඋපාදානකිලෙසගොච්ඡකෙස්ස චතුමග්ගවජ්ඣා තණ්හා එකෙනෙව කොට්ඨාසෙන යිතා. ආසවසංයොජනඝසයොගෙස්ස චතුමග්ගවජ්ඣාහි ද්වෙ කොට්ඨාසා හුත්වා යිතා. කථං? ආසවෙස්ස කාමාසවො භවාසවොති, සංයොජනෙස්ස කාමරාගසංයොජනං භවරාගසංයොජනන්ති, ඝසෙස්ස කාමොසො භවොසොති, යොගෙස්ස කාමයොගො භවයොගොති.

ඉමානි පන කිලෙසවත්ථුනි කිලෙසපටිපාටියාහි ආහරිතුං වට්ටති මග්ගපටිපාටියාහි. කිලෙසපටිපාටියා ලොභො චතුහි මග්ගෙහි පහීයති, දොසො අනාගාමීමග්ගෙන, මොහමානා අරහත්තමග්ගෙන, දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡා සොතාපත්තිමග්ගෙන, ථිනාදීනි අරහත්තමග්ගෙන. මග්ගපටිපාටියා සොතාපත්තිමග්ගෙන දිට්ඨිවිච්ඡිකිච්ඡා පහීයන්ති, අනාගාමීමග්ගෙන දොසො, අරහත්තමග්ගෙන සෙසා සත්තාති.

1287. කාමාවචරනිද්දෙසෙ හෙට්ඨතොති හෙට්ඨාභාගෙන. අවිච්ඡිතරයන්ති වා අග්ගිජාලානං වා සත්තානං වා දුක්ඛවෙදනාය වීථි, අන්තරං, ඡිද්දං එත්ථ නත්ථිති අවිච්ඡි. සුඛසංඛාතො අයො එත්ථ නත්ථිති නිරයො. නිරතීඅත්ථෙතපි නිරස්සාදත්ථෙතපි නිරයො. පරියන්තං කරිත්වාති තං අවිච්ඡිසංඛාතං නිරයං අන්තං කරිත්වා. උපරිතොති උපරිභාගෙන. පරනිමිතිවසවත්තිදෙවෙති පරනිමිතෙස්ස කාමෙස්ස වසං වත්තනතො එවංලද්ධවොභාරෙ දෙවෙ. අන්තො කරිත්වාති අන්තො පක්ඛිපිත්වා. යං එතස්මිං අන්තරෙති යෙ එතස්මිං ඔකාසෙ. එත්ථාවචරාති ඉමිනා යස්මා එතස්මිං අන්තරෙ අඤ්ඤෙහි වරන්ති කදාචි කරිත්ථි සම්භවතො, තස්මා තෙසං අසංඝර්ෂණනත්ථං ‘අවචරා’ති චුත්තං. තෙන යෙ එතස්මිං අන්තරෙ ඔගාල්භා හුත්වා වරන්ති සබ්බත්ථ සදා ව සම්භවතො, අධොභාගෙ වරන්ති අවිච්ඡිතරයස්ස හෙට්ඨා භූතූපාදායපවත්තිභාවෙන, තෙසං සංඝර්ෂණො කතො හොති. තෙ හි අවගාල්භාව වරන්ති, අධොභාගෙව වරන්තිති අවචරා. එත්ථ පරියාපන්නාති ඉමිනා පන යස්මා එතෙ එත්ථාවචරා අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්ති, න පන තත්ථ පරියාපන්නා හොන්ති, තස්මා තෙසං අඤ්ඤත්ථාපි අවචරන්තානං පරිග්ගහො කතො හොති. ඉදානි තෙ එත්ථ පරියාපන්නධම්මෙ රාසිස්සඤ්ඤතපච්චයභාවතො වෙච සභාවතො ව දස්සෙන්නො බන්ධාතිආදිමාහ.

1289. රූපාවචරනිද්දෙසෙ බ්‍රහ්මලොකන්ති පට්ඨමජ්ඣානභූමිසංඛාතං බ්‍රහ්මට්ඨානං. සෙසමෙත්ථ කාමාවචරනිද්දෙසෙ චුත්තනායෙනෙව වෙදිතබ්බං.

සමාපන්නස්ස වාතිආදීසු පටිමපදෙන කුසලජ්ඣානං වුත්තං, දුතියෙන විපාකජ්ඣානං, වුත්තං තතියෙන කිරියජ්ඣානං වුත්තන්ති වෙදිතබ්බං.

1291. අරුපාවචරනිද්දෙසෙ ආකාසානඤ්චායනනුපගෙති ආකාසානඤ්චායනනසංඛිතං භවං උපගතෙ. දුතියපදෙපි එසෙව නයො. සෙසං හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං.

1301. සරණුදුකනිද්දෙසෙ ය්වායං තීසු අකුසලමූලෙසු මොහො, සො ලොභසම්පයුත්තො ච ලොභෙන සරණො, දොසසම්පයුත්තො ච දොසෙන සරණො. විචිකිච්ඡුද්ධච්චසම්පයුත්තො පන මොහො දිට්ඨිසම්පයුත්තෙන වෙච රුපරාගඅරුපරාගසංඛිතානෙන ච රාගරණෙන පහානෙකට්ඨභාවතො සරණො සරණොති වෙදිතබ්බං.

සුත්තන්තිකදුකනික්ඛේපකථා

1303. සුත්තන්තිකදුකෙසු මාතිකාකථායං අත්ථතො විවෙචිතත්තා යානි ච නෙසං නිද්දෙසපදානි තෙසම්පි හෙට්ඨා වුත්තනයෙනෙව සුවිඤ්ඤායාත්තා යෙභුයොන උත්තානත්ථානි එව. ඉදං පනෙත්ථ විසෙසමත්තං – විජ්ජුපමදුකෙ තාව චක්ඛුමා කිර පුරිසො මෙසන්ධකාරෙ රත්තිං මග්ගං පටිපජ්ජී. තස්ස අන්ධකාරතාය මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි. අථස්ස අන්ධකාරවිගමා මග්ගො පාකටො අහොසි. සො දුතියම්පි ගමනං අභිනීහරි. දුතියම්පි අන්ධකාරො ඔත්ථරි. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා තං විද්ධංසෙසි. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගො පාකටො අහොසි. තතියම්පි ගමනං අභිනීහරි. අන්ධකාරො ඔත්ථරි. මග්ගො න පඤ්ඤායි. විජ්ජු නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරං විද්ධංසෙසි.

තත්ථ චක්ඛුමතො පුරිසස්ස අන්ධකාරෙ මග්ගපටිපජ්ජනං විය අරියසාවකස්ස සොතාපත්තිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සොතාපත්තිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඛිගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව. දුතියගමනාභිනීහාරො විය සකදාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. දුතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය සකදාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාරෙ මග්ගස්ස පාකටකාලො විය සකදාගාමිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමඛිගිපුග්ගලස්ස පාකටමෙව.

තතියගමනාහිනීභාරො විය අනාගාමිමග්ගත්ථාය විපස්සනාරම්භො. අන්ධකාර මග්ගස්ස අපඤ්ඤායනකාලො විය සච්චච්ඡාදකතමං. තතියං විජ්ජුයා නිච්ඡරිත්වා අන්ධකාරස්ස විද්ධංසිතකාලො විය අනාගාමිමග්ගොභාසෙන උප්පජ්ජිත්වා සච්චච්ඡාදකතමස්ස විනොදිතකාලො. විගතෙ අන්ධකාර මග්ගස්ස පාකටකාලො විය අනාගාමිමග්ගස්ස චතුත්තං සච්චානං පාකටකාලො. මග්ගස්ස පාකටං පන මග්ගසමච්ඡිග්ගපුග්ගලස්ස පාකටමෙව.

වජිරස්ස පන පාසාණො වා මණි වා අහෙජ්ජො නාම නත්ථි. යත්ථ පතති තං විනිවිද්ධමෙව භොති. වජිරං බෙපෙන්නං අසෙසෙත්වා බෙපෙති. වජිරෙන ගතමග්ගො නාම පුන පාකතිකො න භොති. එවමෙව අරහත්තමග්ගස්ස අවජ්ඣකිලෙසො නාම නත්ථි. සබ්බකිලෙසෙ විනිවිජ්ඣති වජිරං විය. අරහත්තමග්ගොපි කිලෙසෙ බෙපෙන්නො අසෙසෙත්වා බෙපෙති. වජිරෙන ගතමග්ගස්ස පුන පාකතිකත්තාභාවො විය අරහත්තමග්ගෙන පහීනකිලෙසානං පුන පච්චුදාවත්තනං නාම නත්ථි.

1307. බාලදුකනිද්දෙසෙ බාලෙසු අභිරිකානොත්තජ්ජානි පාකටානි, මූලානි ච සෙසානං බාලධම්මානං. අභිරිකො හි අනොත්තජ්ජි ච න කිඤ්චි අකුසලං න කරොති නාමාති. එතානි ද්වෙ පයමංයෙව විසුං චුත්තානි. සුක්කපක්කේපි අයමෙව නයො. තථා කණ්ඨදුකෙ.

1311. තපනීයදුකනිද්දෙසෙ කතත්තා ච අකතත්තා ච තපනං වෙදිතබ්බං. කායදුච්චරිතාදීනි හි කතත්තා තපන්ති, කායසුචරිතාදීනි අකතත්තා. තථා හි පුග්ගලො ‘කතං මෙ කායදුච්චරිත’න්ති තජ්ජති, ‘අකතං මෙ කායසුචරිත’න්ති තජ්ජති. ‘කතං මෙ වච්චුච්චරිත’න්ති තජ්ජති...පෙ.... ‘අකතං මෙ මනොසුචරිත’න්ති තජ්ජති. අතපනීයෙපි එසෙව නයො. කල්‍යාණකාරී හි පුග්ගලො ‘කතං මෙ කායසුචරිත’න්ති න තජ්ජති, ‘අකතං මෙ කායදුච්චරිත’න්ති න තජ්ජති...පෙ.... ‘අකතං මෙ මනොසුච්චරිත’න්ති න තජ්ජති (අ. නි. 2.3) .

1313. අධිවචනදුකනිද්දෙසෙ යා තෙසං තෙසං ධම්මානන්ති සබ්බධම්මග්ගහණං. සඬ්ඛායතීති සඬ්ඛා, සංකපීයතීති අත්ථො. කින්ති සංකපීයති? අහන්ති මමන්ති පරොති පරස්සාති සත්තොති භාවොති පොසොති පුග්ගලොති නරොති මාණවොති තිස්සොති දත්තොති, ‘මඤ්චො පීඨං හිසි බිම්බොහනං’ ‘විභාරො පරිවෙණං ද්වාරං වාතපාන’න්ති එවං අනෙකෙහි ආකාරෙහි සංකපීයතීති ‘සඬ්ඛා’. සමඤ්ඤායතීති සමඤ්ඤා. කින්ති සමඤ්ඤායති? ‘අහන්ති...පෙ.... වාතපාන’න්ති සමඤ්ඤායතීති ‘සමඤ්ඤා’. පඤ්ඤාපීයතීති පඤ්ඤන්ති. වොහරියතීති වොහාරො. කින්ති වොහරියති? ‘අහ’න්ති...පෙ.... ‘වාතපාන’න්ති වොහරියතීති වොහාරො.

නාමන්ති චතුබ්බිධං නාමං - සාමඤ්ඤනාමං ගුණනාමං කිත්තිමනාමං ඔපපාතිකනාමන්ති. තත්ථ පට්ඨකප්පිකෙසු මහාජනෙන සම්මන්ත්තිත්වා යපිතත්තා මහාසම්මතොති රඤ්ඤො නාමං ‘සාමඤ්ඤනාමං’ නාම. යං සන්ධාය චුත්තං - “මහාජනසම්මතොති ඛො, වාසෙට්ඨ, මහාසම්මතො ත්වෙව පට්ඨං අක්ඛරං උපනිබ්බත්ත”න්ති (දී. නි. 3.131). ධම්මකථිකො පංසුකුලිකො විනයධරො තෙපිටකො සද්ධො පසන්නොති එවරූපං ගුණනො ආගතනාමං ‘ගුණනාමං’ නාම. භගවා අරහං සම්මාසම්බුද්ධොතිආදීනිපි තථාගතස්ස අනෙකානි නාමසතානි ගුණනාමානෙව. තෙන චුත්තං -

“අසඬ්ඛොය්‍යානි නාමානි, සගුණෙන මහෙසිනො;
ගුණෙන නාමමුද්ධෙය්‍යං, අපි නාමසහස්සනො”ති.

යං පන ජාතස්ස කුමාරකස්ස නාමග්ගභණ්ඩවසෙ දක්ඛිණෙය්‍යානං සක්කාරං කත්වා සම්පෙ යිතා ඤාතකා කප්පෙත්වා පකප්පෙත්වා ‘අයං අසුකොනාමා’ති නාමං කරොන්ති, ඉදං ‘කිත්තිමනාම’ නාම. යා පන පුරිමපඤ්ඤත්ති පච්ඡිමපඤ්ඤත්තියං පතති, පුරිමවොහාරො පච්ඡිමවොහාරෙ පතති, සෙය්‍යට්ඨං - පුරිමකප්පෙපි චන්දො චන්දොයෙව නාම, එතරහිපි චන්දොව. අතීතෙ සුරියො... සමුද්දො... පථවී... පබ්බතො පබ්බතොයෙව, නාම, එතරහිපි පබ්බතොයෙවාති ඉදං ‘ඔපපාතිකනාමං’ නාම. ඉදං චතුබ්බිධම්පි නාමං එත්ථ නාමමෙව හොති.

නාමකම්මන්ති නාමකරණං. නාමධෙය්‍යන්ති නාමට්ඨපනං. නිරුත්තීති නාමනිරුත්ති. ඛ්‍යඤ්ජනන්ති නාමඛ්‍යඤ්ජනං. යස්මා පනෙතං අත්ථං ඛ්‍යඤ්ජෙති තස්මා එවං චුත්තං. අභිලාපොති නාමාභිලාපොව. සබ්බෙව ධම්මා අධිවචනපථාති අධිවචනස්ස නොපට්ඨම්මො නාම නත්ථි. එකධම්මො සබ්බධම්මෙසු නිපතති, සබ්බධම්මා එකධම්මස්මිං නිපතන්ති. කථං? අයඤ්භි නාමපඤ්ඤත්ති එකධම්මො, සො සබ්බෙසු චතුභුමකධම්මෙසු නිපතති. සත්තොපි සඬ්ඛාරොපි නාමනො මුත්තකො නාම නත්ථි.

අට්ඨිපබ්බතාදීසු රුක්ඛොපි ජානපදානං භාරො. තෙ හි ‘අයං කිං රුක්ඛො නාමා’ති පුට්ඨා ‘බද්ධො’ ‘පලාසො’ති අත්තනා ජානනකනාමං කථෙත්ති. යස්ස නාමං න ජානන්ති තම්පි ‘අනාමකො’ නාමාති වදන්ති. තම්පි තස්ස නාමධෙය්‍යමෙව හුත්වා තිට්ඨති. සමුද්දෙ මච්ඡකච්ඡපාදීසුපි එසෙව නයො. ඉතරෙ ද්වෙ දුකා ඉමිනා සමානත්ථා එව.

1316. නාමරූපදුකෙ නාමකරණට්ඨෙන ව නමනට්ඨෙන ව නාමනට්ඨෙන ව නාමං. තත්ථ චත්තාරො බන්ධා තාව නාමකරණට්ඨෙන ‘නාමං’. යථා හි මහාජනසම්මතත්තා මහාසම්මතස්ස මහාසම්මතොති නාමං අහොසි, යථා වා

මාතෘපිතරො ‘අයං තිස්සො නාම භොතු, චූස්සො නාම භොතු’ති එවං පුත්තස්ස කිත්තිමනාමං කරොන්ති, යථා වා ‘ධම්මකථිකො’ ‘විනයධරො’ති ගුණතො නාමං ආගච්ඡති, න එවං වෙදනාදීනං. වෙදනාදයො හි මහාපථවිආදයො විය අත්තතො නාමං කරොන්තාව උප්පජ්ජන්ති. තෙසු උප්පන්නෙසු තෙසං නාමං උප්පන්නමෙව භොති. න හි වෙදනං උප්පන්නං ‘ත්වං වෙදනා නාම භොති’ති කොචි භණ්ති. න ච තස්සා නාමග්ගභණ්ණකිච්චං අත්ථි. යථා පථවියා උප්පන්නාය ‘ත්වං පථවී නාම භොති’ති නාමග්ගභණ්ණකිච්චං නත්ථි, චක්කවාළසිනෙරුවන්දිමසුරියනක්ඛත්තෙසු උප්පන්නෙසු ‘ත්වං චක්කවාළං නාම භොති ත්වං නක්ඛත්තං නාම භොති’ති නාමග්ගභණ්ණකිච්චං නත්ථි, නාමං උප්පන්නමෙව භොති, ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති, එවං වෙදනාය උප්පන්නාය ‘ත්වං වෙදනා නාම භොති’ති නාමග්ගභණ්ණකිච්චං නත්ථි. තාය උප්පන්නාය වෙදනාති නාමං උප්පන්නමෙව භොති. ඔපපාතිකපඤ්ඤත්තියං නිපතති. සඤ්ඤාදීසුපි එසෙව නයො. අතීතෙපි හි වෙදනා වෙදනායෙව, සඤ්ඤා... සංඛාරා... විඤ්ඤාණං විඤ්ඤාණමෙව. අනාගතෙපි, පච්චුප්පන්නෙපි. නිබ්බානං පන සදාපි නිබ්බානමෙවාති. ‘නාමකරණට්ඨෙත’ නාමං.

‘නමනට්ඨෙතා’පි චෙත්ථ චත්තාරො ඛන්ධා නාමං. තෙ හි ආරම්මණාහිමුඛා නමන්ති. ‘නාමනට්ඨෙත’ සබ්බමිපි නාමං. චත්තාරො හි ඛන්ධා ආරම්මණෙ අඤ්ඤමඤ්ඤං නාමෙත්ති. නිබ්බානං ආරම්මණාධිපතිපච්චයතාය අත්තති අනවජ්ජධම්මෙ නාමෙති.

1318. අවිජ්ජාභවතණ්හා වට්ටමුලසමුදාවාරදස්සනත්ථං ගහිතා.

1320. භවිස්සති අත්තා ව ලොකො වාති ඛන්ධපඤ්චකං අත්තා ව ලොකො වාති ගහෙත්වා ‘තං භවිස්සති’ති ගහණාකාරෙන නිවිට්ඨා සස්සතදිට්ඨි. දුතියා ‘න භවිස්සති’ති ආකාරෙන නිවිට්ඨා උච්ඡෙදදිට්ඨි.

1326. පුබ්බන්තං ආරබ්භාති අතීතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා බ්‍රහ්මජාලෙ ආගතා අට්ඨාරස පුබ්බන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා. අපරන්තං ආරබ්භාති අනාගතකොට්ඨාසං ආරම්මණං කරිත්වා. ඉමිනා තත්ථෙව ආගතා චතුචත්තාලීස අපරන්තානුදිට්ඨියො ගහිතා.

1332. දොවචස්සතානිද්දෙසෙ සහධම්මිකෙ වුව්චමානෙති සහධම්මිකං නාම යං භගවතා පඤ්ඤත්තං සික්ඛාපදං, තස්මිං චත්ථුං දස්සෙත්වා ආපත්තිං ආරොපෙත්වා ‘ඉදං නාම ත්වං ආපත්තිං ආපන්නො, ඉඨිස දෙසෙහි වුට්ඨාහි පටිකරොහී’ති වුව්චමානෙ. දොවචස්සායන්තිආදීසු එවං වොදියමානස්ස පටිවොදනාය වා අප්පදක්ඛිණගාහිතාය වා දුබ්බචස්ස කම්මං දොවචස්සායං.

තදෙව දොවචස්සන්තිපි වුච්චති. තස්ස භාවො දොවචස්සියං. ඉතරං තස්සෙව වෙච්චනං. විජ්ජට්ඨකුලගාහිතාති විලොමගාහිතා. විලොමගහණසංඛාරානෙත විපච්චනීකෙන සාතං අස්සාති විපච්චනීකසාතො. ‘පරාණිකගහණං ගහෙත්වා එකපදෙනෙව තං නිස්සද්දමකාසි’න්ති සුඛං පටිලහන්තස්සෙනං අධිවචනං. තස්ස භාවො විපච්චනීකසාතතා. ඔවාදං අනාදියනවසෙන අනාදරස්ස භාවො අනාදරියං. ඉතරං තස්සෙව වෙච්චනං. අනාදියනාකාරො වා අනාදරතා. ගරුවාසං අවසනවසෙන උජ්ජන්තො අගාරවහාවො අගාරවතා. සජ්ජට්ඨකවාසං අවසනවසෙන උජ්ජන්තො අජ්ජට්ඨස්සවහාවො අජ්ජට්ඨස්සවතා. අයං වුච්චතීති අයං ඵවරුපා දොවචස්සතා නාම වුච්චති. අත්ථතො පනෙසා තෙනාකාරෙන පචත්තා චත්තාරො ඛන්ධා, සංඛාරක්ඛන්ධොයෙව වාති. පාපමිත්තතාදීසුපි එසෙව නයො. දොවචස්සතා පාපමිත්තතාදයො හි විසුං චෙතසිකධම්මා නාම නත්ථි.

1333. නත්ථි එතෙසං සද්ධාති අස්සද්ධා; බුද්ධාදීනි චත්ථුනි න සද්දහන්තිති අත්ථො. දුස්සීලාති සීලස්ස දුන්නාමං නත්ථි, නිස්සීලාති අත්ථො. අජ්ජස්සුතාති සුතරහිතා. පඤ්ච මච්ඡරියානි එතෙසං අත්ථිති මච්ඡරිනො. දුජ්ජඤ්ඤාති නිජ්ජඤ්ඤා. සෙවනකවසෙන සෙවනා. බලවසෙවනා නිසෙවනා. සබ්බතොභාගෙන සෙවනා සංසෙවනා. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. තිහිපි සෙවනාව කථිතා. භජනාති උපසංඝකමනා. සම්භජනාති සබ්බතොභාගෙන භජනා. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. භත්තීති දළ්භහත්ති. සම්භත්තීති සබ්බතොභාගෙන භත්ති. උපසග්ගවසෙන වා පදං වඩ්ඪිතං. ද්විහිපි දළ්භහත්ති ඵව කථිතා. තංසම්පවඩ්ඪකතාති තෙසු පුග්ගලෙසු කායෙන වෙච්ච විත්තෙන ච සම්පවඩ්ඪකභාවො; තන්තින්නතා තජ්ජොණතා තජ්ජබ්භාරතාති අත්ථො.

1334. සොචචස්සතාදුකනිද්දෙසොපි චුත්තපටිපක්ඛනයෙන වෙදිතබ්බො.

1336. පඤ්චපි ආපත්තික්ඛන්ධාති මාතිකානිද්දෙසෙන ‘පාරාජිකං සංඝාදියෙසං පාවිත්තියං පාටිදෙසනියං දුක්කට්’න්ති ඉමා පඤ්ච ආපත්තියො. සත්තපි ආපත්තික්ඛන්ධාති විනයනිද්දෙසෙන ‘පාරාජිකං සංඝාදියෙසං පුල්ලච්චයං පාවිත්තියං පාටිදෙසනියං දුක්කට් දුබ්භාසිත’න්ති ඉමා සත්ත ආපත්තියො. තත්ථ සහ චත්ථුනා තාසං ආපත්තිනං පරිච්ඡේදජානනකපඤ්ඤා ආපත්තිකුසලතා නාම. සහ කම්මවාචාය ආපත්තිවුට්ඨානපරිච්ඡේදජානනකපඤ්ඤා පන ආපත්තිවුට්ඨානකුසලතා නාම.

1338. සමාපජ්ජිතබ්බතො සමාපත්ති. සහ පරිකම්මෙන අජ්ජනාපරිච්ඡේදජානනකපඤ්ඤා පන සමාපත්තිකුසලතා නාම. ‘චන්දෙ වා සුරියෙ වා නක්ඛන්තෙ වා ඵත්තකං යානං ගතෙ වුට්ඨහිස්සාමි’ති අවිරජ්ඣිත්වා

තස්මිංයෙව සමයෙ වුට්ඨානකපඤ්ඤාය අත්ථිතාය සමාපත්තිවුට්ඨානකුසලතා නාම.

1340.

අට්ඨාරසන්නං

ධාතුතං

උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡේදජානනකපඤ්ඤා ධාතුකුසලතා නාම. තාසංයෙව උග්ගහමනසිකාරජානනකපඤ්ඤා මනසිකාරකුසලතා නාම.

1342.

ද්වාදසන්නං

ආයතනානං

උග්ගහමනසිකාරසවනධාරණපරිච්ඡේදජානනකපඤ්ඤා ලතා නාම. තිසුපි වා එතාසු කුසලතාසු උග්ගහො මනසිකාරො සවනං සම්මසනං පටිච්චෙධො පච්චචෙක්ඛණාති සබ්බං වට්ටති. තත්ථ සවනඋග්ගහපච්චචෙක්ඛණා ලොකියා, පටිච්චෙධො ලොකුත්තරො. සම්මසනමනසිකාරා ලොකියලොකුත්තරමිස්සකා. ‘අවිජ්ජාපච්චයා සංඛාරා’තිආදීති (විහ. අට්ඨ. 225) පටිච්චසමුප්පාදවිහඬිගෙ ආවිහවිස්සන්ති. ‘ඉමිනා පන පච්චයෙන ඉදං හොති’ති ජානනකපඤ්ඤා පටිච්චසමුප්පාදකුසලතා නාම.

1344. යානාට්ඨානකුසලතාදුකන්ද්දෙසෙ හෙනු පච්චයාති උභයමිපෙතං අඤ්ඤාමඤ්ඤාචෙවචනං. චක්ඛුපසාදො හි රූපං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස චක්ඛුවිඤ්ඤාණස්ස හෙනු චෙව පච්චයො ව. තථා සොතපසාදාදයො සොතවිඤ්ඤාණාදීනං, අම්බබ්භිජාදීනි ච අම්බඵලාදීනං. දුතියනයෙ යෙ යෙ ධම්මාති විසභාගපච්චයධම්මානං නිදස්සනං. යෙසං යෙසන්ති විසභාගපච්චයසමුප්පන්නධම්මනිදස්සනං. න හෙනු න පච්චයාති චක්ඛුපසාදො සද්දං ආරම්මණං කත්වා උප්පජ්ජනකස්ස සොතවිඤ්ඤාණස්ස න හෙනු න පච්චයො. තථා සොතපසාදාදයො අවසෙසවිඤ්ඤාණාදීනං. අම්බාදයො ච තාලාදීනං උප්පත්තියාති ඵලමත්ථො චෙදිතබ්බො.

1346. අජ්ජවමද්දවනිද්දෙසෙ නිවචිත්තතාති පදමත්තමෙව විසෙසො. තස්සත්ථො – මානාභාවෙන නිවං චිත්තං අස්සාති නිවචිත්තො. නිවචිත්තස්ස භාවො නිවචිත්තතා. සෙසං චිත්තපුක්කතාවිත්තමුදුතානං පදභාජනීයෙ ආගතමෙව.

1348. ඛන්තිනිද්දෙසෙ ඛමනකවසෙන ඛන්ති. ඛමනාකාරො ඛමනතා. අධිවාසෙන්ති එතාය, අත්තනො උපරි ආරොපෙන්වා වාසෙන්ති, න පටිබාහන්ති, න පච්චනීකතාය තිට්ඨන්තිති අධිවාසනතා. අවණ්ඨිකස්ස භාවො අවණ්ඨික්කං. අනසුරොපොති අසුරොපො වුච්චති න සම්මාරොපිතත්තා දුරුත්තවචනං. තප්පටිපක්ඛතො අනසුරොපො සුරුත්තවාචාති අත්ථො. ඵලමෙත්ථ ඵලූපවාරෙන කාරණං නිද්දිට්ඨං. අත්තමනතා චිත්තස්සාති

සොමනස්සවසෙන චිත්තස්ස සකමනතා, අත්තනො චිත්තසභාවොයෙව, න ඛ්‍යාපන්නචිත්තතාති අත්ථො.

1349. සොරච්චනිද්දෙසෙ කායිකො අවිතික්කමොති තිව්ධං කායසුචරිතං. වාචසිකො අවිතික්කමොති චතුබ්බිධං වච්ඡුචරිතං. කායිකවාචසිකොති ඉමිනා කායවච්චිද්වාරසමුට්ඨිතං ආජීවට්ඨමකසීලං පරියාදියති. ඉදං වුවච්චි සොරච්චනීති ඉදං පාපතො සුට්ඨු ඔරතත්තා සොරච්චං නාම වුවච්චි. සබ්බොපි සීලසංවරොති ඉදං යස්මා න කෙවලං කායවාචාභෙව අනාවාරං ආචරති මනසාපි ආචරති එව, තස්මා මානසිකසීලං පරියාදාය දස්සෙතුං වුත්තං.

1350. සාබ්බලානිද්දෙසෙ අණ්ඩකාති යථා සදොසෙ රුක්ඛෙ අණ්ඩකාති උට්ඨහන්ති, එවං සදොසතාය බ්‍රුංසනවම්භනාදිවචනෙහි අණ්ඩකා ජාතා. කක්කසාති පුත්තිකා සා යථා නාම පුත්තිරුක්ඛො කක්කසො හොති පග්ගරිතවුණ්ණො එවං කක්කසා හොති. සොතං සංසයමානා විය පටිසති. තෙන වුත්තං ‘කක්කසා’ති. පරකවුකාති පරෙසං කවුකා අමනාපා දොසජනනී. පරාභිසජ්ජනීති කුට්ඨකණ්ටකසාඛා විය වම්මෙසු විජ්ඣිත්වා පරෙසං අභිසජ්ජනී, ගන්තුකාමානම්පි ගන්තුං අදත්වා ලග්ගනකාරී. කොධසාමන්තාති කොධස්ස ආසන්නා. අසමාධිසංවත්තනිකාති අප්පනාසමාධිස්ස වා උපචාරසමාධිස්ස වා අසංවත්තනිකා. ඉති සබ්බානෙවෙනාති සදොසවාචාය වෙච්චනාති. තථාරූපිං වාචං පභායාති ඉදං ඵරුසවාචං අප්පජ්ඣිත්වා ධීතස්ස අත්තරත්තරෙ පවත්තාපි සණ්භවාචා අසණ්භවාචා එව නාමාති දීපනත්ථං වුත්තං.

නෙළාති එළං වුවච්චි දොසො. නාස්සා එළන්ති නෙළා; නිද්දොසාති අත්ථො. “නෙළඬිගො සෙතපච්ඡාදො”ති (උදා. 65; සං. නි. 4.347; පෙටකො. 25) එත්ථ වුත්තනෙළං විය. කණ්ණසුඛාති ඛ්‍යාඤ්ජනමධුරතාය කණ්ණානං සුඛා, සුවිච්ඡිකිතං විය කණ්ණසුලං න ජනෙති. අත්ථමධුරතාය සරීරෙ කොපං අජනෙත්වා පෙමං ජනෙතීති පෙමනීයා. හදයං ගච්ඡති, අප්පට්ඨකඤ්ඤානා සුබ්බෙන චිත්තං පටිසතීති හදයඬිගමා. ගුණපරිපුණ්ණතාය පුරෙ හවාති පොරී. පුරෙ සංවඩ්ඪනාරී විය සුකුමාරාතිපි පොරී. පුරස්ස එසාතිපි පොරී; නගරවාසීතං කථාති අත්ථො. නගරවාසීනො හි යුත්තකථා හොන්ති. පිතිමත්තං පිතාති හාතිමත්තං භාතාති වදන්ති. එචරූපි කථා බහුතො ජනස්ස කන්තා හොතීති බහුජනකන්තා. කන්තභාවෙනෙව බහුතො ජනස්ස මනාපා චිත්තවුඩ්ඪිකරාති බහුජනමනාපා. යා තත්ථාති යා තස්මිං පුග්ගලෙ. සණ්භවාචකාති මට්ඨවාචකා. සබ්බලවාචකාති මුදුවාචකා. අඵරුසවාචකාති අකක්ඛලවාචකා.

1351. පටිසන්ථාරනිද්දෙසෙ ආමිසපටිසන්ථාරොති ආමිසඅලාභෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්තං එවං ආමිසෙන

පටිසන්ථරණං. ධම්මපටිසන්ථාරොති ධම්මස්ස අප්පට්ඨානෙන අත්තනා සහ පරෙසං ඡිද්දං යථා පිහිතං හොති පටිච්ඡන්තං, එවං ධම්මෙන පටිසන්ථරණං. පටිසන්ථාරකො හොතීති ද්වෙයෙව හි ලොකසන්නිවාසස්ස ඡිද්දානි, තෙසං පටිසන්ථාරකො හොති. ආමිසපටිසන්ථාරෙන වා ධම්මපටිසන්ථාරෙන වාති ඉමිනා දුට්ඨෙන පටිසන්ථාරෙන පටිසන්ථාරකො හොති, පටිසන්ථරති, නිරන්තරං කරොති.

තත්‍රායං ආදිතො පට්ඨාය කථා – පටිසන්ථාරකෙන හි භික්ඛුනා ආගන්තුකං ආගච්ඡන්තං දිස්වාච පච්චුග්ගන්ත්වා පත්තච්චරං ගහෙතඛ්ඛං, ආසනං දාතඛ්ඛං, තාලවණ්ටෙන ඛිජිතඛ්ඛං, පාදා ධොවිත්වා මක්ඛෙතඛ්ඛා, සප්පිඨාණිතෙ සති හෙසජ්ජං දාතඛ්ඛං, පානීයෙන පුච්ඡිතඛ්ඛො, ආවාසො පටිපග්ගිතඛ්ඛො. එවං එකදෙසෙන ආමිසපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සායං පන නවකතරෙපි අත්තනො උපට්ඨානං අනාගතෙයෙව, තස්ස සන්නිකං ගන්ත්වා නිසිදිත්වා අවිසයෙ අපුච්ඡිත්වා තස්ස විසයෙ පඤ්ඤා පුච්ඡිතඛ්ඛො. ‘තුම්හෙ කතරහාණකා’ති අපුච්ඡිත්වා තුම්හාකං ‘ආචරියුපජ්ඣායා කතරං ගන්ථං වළඤ්ජෙන්නි’ති පුච්ඡිත්වා පහොනකට්ඨානෙ පඤ්ඤා පුච්ඡිතඛ්ඛො. සචෙ කථෙතුං සක්කොති ඉච්චෙනං කුසලං. නො චෙ සක්කොති සයං කථෙත්වා දාතඛ්ඛං. එවං එකදෙසෙන ධම්මපටිසන්ථාරො කතො නාම හොති.

සචෙ අත්තනො සන්නිකෙ වසති තං ආදාය නිබද්ධං පිණ්ඩාය වරිතඛ්ඛං. සචෙ ගන්තුකාමො හොති පුනදිවසෙ ගමනසභාගෙන තං ආදාය එකස්මිං ගාමෙ පිණ්ඩාය වරිත්වා උය්‍යාපෙතඛ්ඛො. සචෙ අඤ්ඤස්මිං දිසාභාගෙ භික්ඛු නිමන්තිතා හොන්ති තං භික්ඛුං ඉච්ඡමානං ආදාය ගන්තඛ්ඛං. ‘න මය්හං එසා දිසා සභාගා’ති ගන්තුං අනිච්ඡන්තෙ සෙසභික්ඛු පෙසෙත්වා තං ආදාය පිණ්ඩාය වරිතඛ්ඛං. අත්තනා ලද්ධාමිසං තස්ස දාතඛ්ඛං. එවං ‘ආමිසපටිසන්ථාරො’ කතො නාම හොති.

ආමිසපටිසන්ථාරකෙන පන අත්තනා ලද්ධං කස්ස දාතඛ්ඛන්ති? ආගන්තුකස්ස තාව දාතඛ්ඛං. සචෙ ගිලානො වා අවස්සිකො වා අත්ථි, තෙසම්පි දාතඛ්ඛං. ආචරියුපජ්ඣායානං දාතඛ්ඛං. භණ්ඩගාහකස්ස දාතඛ්ඛං. සාරාණියධම්මපුරකෙන පන සතචාරම්පි සහස්සචාරම්පි ආගතාගතානං ථෙරාසනතො පට්ඨාය දාතඛ්ඛං. පටිසන්ථාරකෙන පන යෙන යෙන න ලද්ධං, තස්ස තස්ස දාතඛ්ඛං. ඛහිගාමං නික්ඛමිත්වා පිණ්ණකං වා අනාථං භික්ඛුං වා භික්ඛුනිං වා දිස්වා තෙසම්පි දාතඛ්ඛං.

තත්‍රිදං වත්ථු – වොරෙහි කිර ගුත්තසාලගාමෙ පහතෙ තඬ්ඬණඤ්ඤෙව එකා නිරොධතො වුට්ඨිතා ඛිණ්ණසවත්ථෙරී දහරභික්ඛුනියා භණ්ඩකං ගාභාපෙත්වා

යත්වාධිකරණමෙනන්තිආදිමිහි යංකාරණා යස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියාසංවරස්ස හෙතු,
එතං පුග්ගලං සතිකවාටෙන චක්ඛුන්ද්‍රියං අසංවුතං අපිහිතචක්ඛුද්වාරං හුත්වා
විහරන්තං එතෙ අභිජ්ඣාදයො ධම්මා අන්වාස්සවෙය්‍යං අනුබන්ධෙය්‍යං
අජ්ඣාත්ථරෙය්‍යං. තස්ස සංවරාය න පටිපජ්ජති තස්ස චක්ඛුන්ද්‍රියස්ස
සතිකවාටෙන පිදහනත්ථාය න පටිපජ්ජති. එවංභූතොයෙව ච න රක්ඛති
චක්ඛුන්ද්‍රියං, න චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරං ආපජ්ජති වුවවති.

තත්ථ කිඤ්චාපි චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො වා අසංවරො වා නත්ථී, න හි
චක්ඛුපසාදං නිස්සාය සති වා මුට්ඨස්සච්චං වා උප්පජ්ජති. අපිච යදා
රූපාරම්මණං චක්ඛුස්ස ආපාඨමාගච්ඡති තදා භවඬගෙ ද්වික්ඛත්තුං
උප්පජ්ජිත්වා නිරුද්ධෙ කිරියමනොධාතු ආවජ්ජනාකිච්චං සාධයමානා
උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තතො චක්ඛුවිඤ්ඤාණං දස්සනාකිච්චං, තතො
විපාකමනොධාතු සම්පට්ඨජනාකිච්චං, තතො
විපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සන්තීරණාකිච්චං, තතො
කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු වොට්ඨබ්බනාකිච්චං සාධයමානා
උප්පජ්ජිත්වා නිරුජ්ඣති. තදනන්තරං ජවනං ජවති. තත්‍රාපි නෙව භවඬගසමයෙ
න ආවජ්ජනාදීනං අඤ්ඤතරසමයෙ සංවරො වා අසංවරො වා අත්ථී.
ජවනක්ඛණෙන පන දුස්සීලාං වා මුට්ඨස්සච්චං වා අඤ්ඤාණං වා අක්ඛන්ති වා
කොසජ්ජං වා උප්පජ්ජති, අසංවරො හොති.

එවං භොන්තො පන සො ‘චක්ඛුන්ද්‍රියෙ අසංවරො’ති වුවවති. කස්මා?
යස්මා තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඬගම්පි,
ආවජ්ජනාදීනිපි විථිවිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරෙ චතුසු ද්වාරෙසු අසංවුතෙසු
කිඤ්චාපි අන්තොසරද්වාරකොට්ඨකගබ්භාදයො සුසංවුතා, තථාපි
අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං අරක්ඛිතං අගොපිතමෙව හොති. නගරද්වාරෙන
හි පවිසිත්වා වොරා යදිච්ඡකං කරෙය්‍යං. එවමෙව ජවනෙ දුස්සීලාදීසු
උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති ද්වාරම්පි අගුත්තං හොති, භවඬගම්පි,
ආවජ්ජනාදීනිපි විථිවිත්තානි.

සොතෙන සද්දං සුත්වාතිආදීසුපි එසෙව නයො. යා ඉමෙසන්ති එවං සංවරං
අනාපජ්ජන්තස්ස ඉමෙසං ඡන්තං ඉන්ද්‍රියානං යා අගුත්ති යා අගොපනා යො
අනාරක්ඛො යො අසංවරො, අථකනං, අපිදහනන්ති අත්ථො.

1353. හොජනෙ අමත්තඤ්ඤානානිද්දෙසෙ ඉධෙකච්චොති ඉමස්මිං
සත්තලොකෙ එකච්චො. අප්පට්ඨසංඛාති පටිසංඛානපඤ්ඤාය අජානිත්වා
අනුපධාරෙත්වා. අයොනිසොති අනුපායෙන. ආහාරන්ති
අසිතපිනාදිඅජ්ඣාහරණීයං. ආහාරෙති පරිභුඤ්ජති අජ්ඣාහරති.
දවායාතිආදි අනුපායදස්සනත්ථං වුත්තං. අනුපායෙන හි ආහාරෙත්තො

දවත්ථාය මදත්ථාය මණ්ඩනත්ථාය විභූසනත්ථාය වා ආහාරෙති, නො ඉදමත්ථිතං පටිච්ච. යා තත්ථ අසන්තුට්ඨිතාති යා තස්මිං අයොනියො ආහාරපරිභොගෙ අසන්තුස්සනා අසන්තුට්ඨිභාවො. අමත්තඤ්ඤානාති අමත්තඤ්ඤාභාවො, පමාණසංඛිඛාතාය මත්තාය අජානනං. අයං වුවච්ඡිති අයං අපච්චවෙක්ඛිතපරිභොගවසෙන පවත්තා භොජනෙ අමත්තඤ්ඤාතා නාම වුවච්ඡිති.

1354. ඉන්ද්‍රියෙසු ගුත්තද්වාරතානිද්දෙසෙ චක්ඛුනාතිආදි චුත්තනයෙනෙව වෙදිතබ්බං. න නිමිත්තග්ගාහී භොතිති ඡන්දරාගවසෙන චුත්තජප්පකාරං නිමිත්තං න ගණ්හාති. එවං සෙසපදානිපි චුත්තපටිපක්ඛනයෙනෙව වෙදිතබ්බාති. යථා ච භෙට්ඨා ‘ජවනෙ දුස්සිලාදියු උප්පන්නෙසු තස්මිං අසංවරෙ සති, ද්වාරම්පි අගුත්තං භොති, භවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදිනිපි විථිචිත්තානි’ති චුත්තං, එවම්ධ තස්මිං සිලාදියු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං භොති, භවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදිනිපි විථිචිත්තානි. යථා කිං? යථා නගරද්වාරෙසු සුසංවුතෙසු, කිඤ්චාපි අන්තොසරාදයො අසංවුතා භොත්ති, තථාපි අන්තොනගරෙ සබ්බං භණ්ඩං සුරක්ඛිතං සුගොපිතමෙව භොති – නගරද්වාරෙසු පිහිතෙසු වොරානං පවෙසො නත්ථි – එවමෙව ජවනෙ සිලාදියු උප්පන්නෙසු ද්වාරම්පි ගුත්තං භොති, භවඬගම්පි, ආවජ්ජනාදිනිපි විථිචිත්තානි. තස්මා ජවනක්ඛණෙ උප්පජ්ජමානොපි ‘චක්ඛුන්ද්‍රියෙ සංවරො’ති චුත්තො. සොතෙන සද්දං සුත්වාතිආදියුපි එසෙව නයො.

1355. භොජනෙ මත්තඤ්ඤානානිද්දෙසෙ පටිසංඛිඛා යොනියො ආහාරං ආහාරෙතිති පටිසංඛිඛානපඤ්ඤාය ජානිත්වා උපායෙන ආහාරං පරිභුඤ්ජති. ඉදානි තං උපායං දස්සෙතුං නෙව දවායාතිආදි චුත්තං.

තත්ථ ‘නෙව දවායා’ති දවත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නටලඬ්ඝකාදයො දවත්ථාය ආහාරෙත්ති නාම. යඤ්චි භොජනං භුත්තස්ස නච්චගිතකඛ්‍යාසිලොකසංඛිඛාතො දවො අතිරෙකතරෙන පටිභාති, තං භොජනං අධම්මෙන විසමෙන පරියෙසිත්වා තෙ ආහාරෙත්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මදායාති මානමදපුරිසමදානං වඩ්ඪනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රාජරාජමහාමත්තා මදත්ථාය ආහාරෙත්ති නාම. තෙ හි අත්තනො මානමදපුරිසමදානං වඩ්ඪනත්ථාය පිණ්ඩරසභොජනාදිනි පණ්ණිතභොජනානි භුඤ්ජන්ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න මණ්ඩනායාති සරිරමණ්ඩනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ රුපුපජීවිනියො මාතුගාමා අන්තෙපුරිකාදයො ච සජ්ජිථාණිතං නාම පිචන්ති, තෙ හි සිනිද්ධං මුදුං

මන්දං භොජනං ආහාරොත්ති ‘එවං නො අභිගලට්ඨී සුසංස්ථිතා භවිස්සති, සරීරෙ ඡව්වණ්ණො පසන්තො භවිස්සති’ ති. අයං පන භික්ඛු එවං න ආහාරෙති.

න විභූසනායාති සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති. තත්ථ නිබ්බුද්ධමල්ලමුට්ඨිකමල්ලාදයො සුසිනිද්ධෙහි මච්ඡමංසාදීහි සරීරමංසං පිණෙන්නි ‘එවං නො මංසං උස්සදං භවිස්සති පහාරසහනත්ථායා’ ති. අයං පන භික්ඛු එවං සරීරෙ මංසවිභූසනත්ථාය න ආහාරෙති.

යාවදෙවාති ආහාරාහරණෙ පයොජනස්ස පරිච්ඡේදනියමදස්සනං. ඉමස්ස කායස්ස ධීතියාති ඉමස්ස චතුමහාභූතිකකරජකායස්ස ධ්වජනත්ථාය ආහාරෙති. ඉදමස්ස ආහාරාහරණෙ පයොජනන්ති අත්ථො. යාපනායාති ජීවිතින්ද්‍රියයාපනත්ථාය ආහාරෙති. විහිංසුපරතියාති විහිංසා නාම අභුත්තපච්චයා උප්පජ්ජනකා බුද්දා. තස්සා උපරතියා වූපසමනත්ථාය ආහාරෙති. බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායාති බ්‍රහ්මවරියං නාම තිස්සො සික්ඛා, සකලං සාසනං, තස්ස අනුග්ගණ්හනත්ථාය ආහාරෙති.

ඉතීති උපායනිදස්සනං; ඉමිනා උපායෙනාති අත්ථො. පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬ්ඛාමීති පුරාණවෙදනා නාම අභුත්තප්පච්චයා උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං පටිහනිස්සාමීති ආහාරෙති. නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමීති නවවෙදනා නාම අතිභුත්තප්පච්චයෙන උප්පජ්ජනකවෙදනා. තං න උප්පාදෙස්සාමීති ආහාරෙති. අථ චා, ‘නවවෙදනා’ නාම භුත්තප්පච්චයා න උප්පජ්ජනකවෙදනා. තස්සා අනුප්පන්නාය අනුප්පජ්ජනත්ථමෙව ආහාරෙති. යාත්‍රා ච මෙ භවිස්සතීති යාපනා ච මෙ භවිස්සති. අනවජ්ජනා චාති එත්ථ අත්ථී සාවජ්ජං අත්ථී අනවජ්ජං. තත්ථ අධම්මිකපරියෙසනා අධම්මිකපටිග්ගහණං අධම්මෙන පරිභොගොති ඉදං ‘සාවජ්ජං’ නාම. ධම්මෙන පරියෙසිත්වා ධම්මෙන පටිග්ගහෙත්වා පච්චවෙක්ඛිත්වා පරිභුඤ්ජනං ‘අනවජ්ජං’ නාම. එකච්චො අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති, ‘ලද්ධං මෙ’ති කත්වා පමාණාතික්කන්තං භුඤ්ජති. තං ජීරාපෙතුං අසක්කොත්තො උද්ධංවිරොචනඅධොවිරොචනාදීහි කිලමති. සකලවිහාරෙ භික්ඛු තස්ස සරීරපටිජග්ගනභෙසජ්ජපරියෙසනාදීසු උස්සුක්කං ආපජ්ජන්ති. ‘කිං ඉද’න්ති වූත්තෙ ‘අසුකස්ස නාම උදරං උද්ධුමාත’න්තිආදීනි වදන්ති. ‘එස නිච්චකාලමපි එවංපකතිකොයෙව, අත්තනො කුච්ඡිපමාණං නාම න ජානාතී’ති නින්දන්ති ගරහන්ති. අයං අනවජ්ජෙයෙව සාවජ්ජං කරොති නාම. එවං අකත්වා ‘අනවජ්ජනා ච භවිස්සතී’ති ආහාරෙති.

එාසුචිහාරො චාති එත්ථාපි අත්ථී එාසුචිහාරො අත්ථී න එාසුචිහාරො. තත්ථ ‘ආහරහත්ථකො අලංසාටකො තත්ථවට්ටකො කාකමාසකො භුත්තවම්භකො’ති ඉමෙසං පඤ්චන්තං බ්‍රාහ්මණානං භොජනං න එාසුචිහාරො නාම. එතෙසු හි ‘ආහරහත්ථකො’ නාම ඛණ්ඩං භුඤ්ජිත්වා අත්තනො ධම්මතාය

උට්ඨාතුං අසක්කොත්තො ‘ආහර හත්ථ’න්ති වදති. ‘අලංසාටකො’ නාම අවිච්ඡිද්ධමාතකුච්ඡිකාය උට්ඨිතොපි සාටකං නිවාසෙතුං න සක්කොති. ‘තත්ථවට්ටකො’ නාම උට්ඨාතුං අසක්කොත්තො තත්ථෙව පරිවට්ටති. ‘කාකමාසකො’ නාම යථා කාකෙහි ආමසිතුං සක්කා හොති, එවං යාව මුඛද්වාරා ආහාරෙති. ‘භුත්තවම්බකො’ නාම මුඛෙන සන්ධාරෙතුං අසක්කොත්තො තත්ථෙව වමති. එවං අකත්වා ‘ඵාසුචිහාරො ව මෙ භවිස්සති’ති ආහාරෙති. ඵාසුචිහාරො නාම වතුහි පඤ්චහි ආලොපෙහි ඌනුදරතා. එත්තකඤ්ඤි භුඤ්ජිත්වා පානීයං පිවතො චත්තාරො ඉරියාපථා සුඛෙන පවත්තන්ති. තස්මා ධම්මසෙනාපති එවමාහ –

‘චත්තාරො පඤ්ච ආලොපෙ, අභුත්වා උදකං පිවෙ;
අලං ඵාසුචිහාරාය, පහිතත්තස්ස භික්ඛුතො’ති. (ථෙරගා. 983);

ඉමස්මිං පන යානෙ අභිගාති සමොධානෙන ඛිබ්බාති. ‘නෙව දවායා’තිහි එකං අභිගං, ‘න මදායා’ති එකං, ‘න මණ්ඩනායා’ති එකං, ‘න විභූසනායා’ති එකං, ‘යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ධීතියා යාපනායා’ති එකං, ‘විහිංසුපරතියා බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායා’ති එකං, ‘ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬිබ්බාමී නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමී’ති එකං, ‘යාත්‍රා ව මෙ භවිස්සති’ති එකං අභිගං. අනවජ්ජතා ව ඵාසුචිහාරො වාති අයමෙත්ථ හොජනානිසංසො. මහාසීවත්ථෙරො පනාහ – හෙට්ඨා චත්තාරි අභිගාති පටික්ඛෙපො නාම. උපරි පන අට්ඨකිගාති සමොධානෙන ඛිබ්බාතීති – තත්ථ ‘යාවදෙව ඉමස්ස කායස්ස ධීතියා’ති එකං අභිගං, ‘යාපනායා’ති එකං, ‘විහිංසුපරතියාති’ එකං, ‘බ්‍රහ්මවරියානුග්ගහායා’ති එකං, ‘ඉති පුරාණඤ්ච වෙදනං පටිහඬිබ්බාමී’ති එකං, ‘නවඤ්ච වෙදනං න උප්පාදෙස්සාමී’ති එකං, ‘යාත්‍රා ව මෙ භවිස්සති’ති එකං, ‘අනවජ්ජතා’ වාති එකං. ඵාසුචිහාරො පන හොජනානිසංසොති. එවං අට්ඨකිගසමන්තාගතං ආහාරං ආහාරෙත්තො හොජනෙ මත්තඤ්ඤා නාම හොති. අයං චූච්චතීති අයං පරියෙසනපටිග්ගහණපරිභොගෙසු යුත්තප්පමාණජානනවසෙන පවත්තො පච්චචෙක්ඛිතපරිභොගො හොජනෙ මත්තඤ්ඤාතා නාම චූච්චති.

1356. මුට්ඨස්සච්චනිද්දෙසෙ අසතීති සතිවිරහිතා චත්තාරො ඛන්ධා. අනනුස්සති අප්පටිස්සතීති උපසග්ගවසෙන පදං වඩ්ඪිතං. අසරණතාති අසරණාකාරො. අධාරණතාති ධාරෙතුං අසමත්ථතා. තාය හි සමන්තාගතො පුග්ගලො ආධානප්පත්තො නිධානක්ඛමො න හොති. උදකෙ අලාබ්බකථාහං විය ආරම්මණෙ පිලවතීති පිලාපනතා. සංමුසනතාති නට්ඨමුට්ඨස්සතීතා. තාය හි සමන්තාගතො පුග්ගලො නික්ඛිත්තහත්තො විය කාකො, නික්ඛිත්තමංසො විය ව සිඬිගාලො හොති.

1361. භාවනාබලනිද්දෙසෙ කුසලානං ධම්මානන්ති බොධිපක්ඛියධම්මානං ආසෙවනාති ආදිසෙවනා. භාවනාති වච්ඡිනා. බහුලිකම්මන්ති පුනස්පුනං කරණං.

1368. සීලවිපක්තිනිද්දෙසො සීලසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛනො වෙදිනබ්බො. දිට්ඨිවිපක්තිනිද්දෙසො ච දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසපටිපක්ඛනො දිට්ඨිසම්පදානිද්දෙසො ච දිට්ඨිපාදානනිද්දෙසපටිපක්ඛනො. සීලවිසුද්ධිනිද්දෙසො කිඤ්චාපි සීලසම්පදානිද්දෙසෙන සමානො, තත්ථ පන විසුද්ධිසම්පාපකං පාතිමොක්ඛසංවරසීලං කථිතං, ඉධ විසුද්ධිප්පත්තං සීලං. සති ච සම්පජ්ඣෙත්තං, පටිසම්බානබලෙත්තං භාවනාබලෙත්තං, සමථො ච විපස්සනා ච, සමථනිමිත්තෙත්තං පඤ්ඤානිමිත්තෙත්තං, පඤ්ඤානො ච අවික්ඛේපො ච, සීලසම්පදා ච දිට්ඨිසම්පදා චාති ඉමෙහි පන ඡහි දුකෙහි චතුර්මුකාපි ලොකියලොකුත්තරධම්මාව කථිතා.

1373. දිට්ඨිවිසුද්ධිනිද්දෙසෙ කම්මස්සකතඤ්ඤාණන්ති ‘ඉදං කම්මං සකං, ඉදං නො සක’න්ති ජානනපඤ්ඤා. තත්ථ අත්තනා වා කතං හොතු පරෙත වා සබ්බම්පි අකුසලකම්මං නො සකං. කස්මා? අත්ථහඤ්ජනනො අනත්ථජනනනො ච. කුසලකම්මං පන අනත්ථහඤ්ජනනො අත්ථජනනනො ච ‘සකං’ නාම. තත්ථ යථා නාම සධනො සහොගො පුරිසො අද්ධානමග්ගං පටිපජ්ජිත්වා අන්තරාමග්ගෙ ගාමනිගමාදීසු නක්ඛත්තෙ සඬුට්ඨො ‘අහං ආගන්තුකො, කං නු බො නිස්සාය නක්ඛත්තං කීළෙය්‍ය’න්ති අවිත්තෙත්වා යථා යථා ඉච්ඡති තෙන තෙන නිහාරෙන නක්ඛත්තං කීළන්තො සුබ්බෙන කන්තාරං අතික්කමති, එවමෙව ඉමස්මිං කම්මස්සකතඤ්ඤාණෙ යත්වා ඉමෙ සත්තා බහුං වට්ටගාමිකම්මං ආයුහිත්වා සුබ්බෙන සුඛං අනුභවන්තා අරහත්තං පත්තා ගණනපථං විනිවත්තා. සච්චානුලොමිකඤ්ඤාණන්ති චතුත්තං සච්චානං අනුලොමං විපස්සනාඤ්ඤාණං. මග්ගසමඬ්ඛිස්ස ඤ්ඤාණං ඵලසමඬ්ඛිස්ස ඤ්ඤාණන්ති මග්ගඤ්ඤාණඵලඤ්ඤාණානියෙව.

1374. ‘දිට්ඨිවිසුද්ධි බො පනා’තිපදස්ස නිද්දෙසෙ යා පඤ්ඤා පජානනාතිආදීහි පදෙහි හෙට්ඨා චුත්තාති කම්මස්සකතඤ්ඤාණාදීනෙව චත්තාරි ඤ්ඤාණාති විහත්තාති.

1375. ‘යථාදිට්ඨිස්ස ච පධාන’න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යො වෙනසිකො වීරියාරම්භොතිආදීහි පදෙහි නිද්දිට්ඨං වීරියං පඤ්ඤාගතිකමෙව; පඤ්ඤාය හි ලොකියට්ඨානෙ ලොකියං ලොකුත්තරට්ඨානෙ ලොකුත්තරන්ති වෙදිනබ්බං.

1376. සංවෙගදුකනිද්දෙසෙ ජාතිභයන්ති ජාතිං භයනො දිස්වා යීතඤ්ඤාණං. ජරාමරණභයාදීසුපි එසෙව නයො.

1377. අනුප්පන්නානං පාපකාන්තනිආදීහි ජාතිආදීහි භයතො දිස්වා ජාතිජරාඛ්‍යාධිමරණෙනි මුච්චිතුකාමස්ස උපායපට්ඨානං කථිතං. පදභාජනීයස්ස පනත්ථො විහඬිගට්ඨකපායං (විභ. අට්ඨ. 367 බොජ්ඣංගපබ්බවණ්ණනා) ආවි භවිස්සති.

1378. ‘අසන්තුට්ඨිතා ව කුසලෙසු ධම්මෙසු’ති පදනිද්දෙසෙ භියොයාකම්‍යතාති විසෙසකාමතා. ඉධෙකච්චො හි ආදිතොව පක්ඛිකහත්තං වා සලාකහත්තං වා උපොසථිකං වා පාටිපදිකං වා දෙනි, සො තෙන අසන්තුට්ඨො හුත්වා පුන ධුරහත්තං සඬ්ඝහත්තං වස්සාවාසිකං දෙනි, ආවාසං කාරෙති, චත්තාරොපි පච්චයෙ දෙනි. තත්‍රාපි අසන්තුට්ඨො හුත්වා සරණානි ගණ්හාති, පඤ්ච සීලානි සමාදියති. තත්‍රාපි අසන්තුට්ඨො හුත්වා පබ්බජති. පබ්බජිත්වා එකං නිකායං ද්වෙ නිකායෙති තෙපිටකං බුද්ධච්චනං ගණ්හාති, අට්ඨ සමාපත්තියො භාවෙති, විපස්සනං චඬ්චෙත්වා අරහත්තං ගණ්හාති. අරහත්තප්පත්තියො පට්ඨාය මහාසන්තුට්ඨො නාම භොති. එවං යාව අරහත්තා විසෙසකාමතා ‘භියොයාකම්‍යතා’ නාම.

1379. ‘අප්පට්ඨානිතා ව පට්ඨානස්මි’න්ති පදස්ස නිද්දෙසෙ යස්මා පන්තසෙනාසනෙසු අධිකුසලානං ධම්මානං භාවනාය උක්කණ්ඨමානො පට්ඨානං පට්ඨාසෙති නාම, අනුක්කණ්ඨමානො නො පට්ඨාසෙති නාම, තස්මා තං නයං දස්සෙතුං යා කුසලානං ධම්මානන්තිආදි චුත්තං. තත්ථ සක්කච්චකිරියතාති කුසලානං කරණෙ සක්කච්චකාරිතා. සාතච්චකිරියතාති සතතමෙව කරණං. අට්ඨිතකිරියතාති ඛණ්ඩං අකත්වා අට්ඨපෙත්වා කරණං. අනොලීනචුත්තිතාති අලීනජීවිතා, අලීනපචත්තිතා වා. අනික්ඛිත්තජන්දතාති කුසලච්ඡන්දස්ස අනික්ඛිපනං. අනික්ඛිත්තධුරතාති කුසලකරණෙ වීරියධුරස්ස අනික්ඛිපනං.

1380. ‘පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං විජ්ජා’ති එත්ථ පුබ්බෙනිවාසොති පුබ්බෙ නිචුත්ථක්ඛන්ධා ව ඛන්ධපට්ඨබද්ධඤ්ච. පුබ්බෙනිවාසස්ස අනුස්සති පුබ්බෙනිවාසානුස්සති. තාය සම්පයුත්තං ඤාණං පුබ්බෙනිවාසානුස්සතිඤාණං. තයිදං පුබ්බෙ නිචුත්ථක්ඛන්ධපට්ඨච්ඡාදකං තමං විජ්ඣතීති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣතීත්වා තෙ ඛන්ධෙ විදිතෙ පාකටෙ කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි විජ්ජා.

චුතුපපාතෙ ඤාණන්ති චුතියඤ්ච උපපාතෙ ව ඤාණං. ඉදම්පි සත්තානං චුතිපටිසන්ධිච්ඡාදකං තමං විජ්ඣතීති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣතීත්වා සත්තානං චුතිපටිසන්ධියො විදිතා පාකටා කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි විජ්ජා. ආසවානං බයෙ ඤාණන්ති සබ්බකිලෙසානං බයසමයෙ ඤාණං. තයිදං චතුසච්චච්ඡාදකතමං විජ්ඣතීති විජ්ජා. තං තමං විජ්ඣතීත්වා චත්තාරි සච්චාති විදිතාති පාකටාති කරොතීති විදිතකරණට්ඨෙනාපි විජ්ජා.

1381. 'චිත්තස්ස ච අධිමුත්ති නිබ්බානඤ්චා'ති එත්ථ ආරම්මණෙ අධිමුච්චනට්ඨෙන, පච්චනීකධම්මෙහි ච සුට්ඨිමුත්තට්ඨෙන අට්ඨ සමාපත්තියො චිත්තස්ස අධිමුත්ති නාම. ඉතරං පන 'නත්ථි එත්ථ තණ්හාසංඛාරං වානං', 'නිග්ගතං වා තස්මා වානා'ති නිබ්බානං. තත්ථ අට්ඨ සමාපත්තියො සයං වික්ඛම්භිතකිලෙසෙහි විමුත්තත්තා විමුත්තීති වුත්තා, නිබ්බානං පන සංඛිකිලෙසෙහි අච්චන්තං විමුත්තත්තා විමුත්තීති.

1382. මග්ගසමච්ඡිස්ස ඤාණන්ති චත්තාරි මග්ගඤාණානි. ඵලසමච්ඡිස්ස ඤාණන්ති චත්තාරි ඵලඤාණානි. තත්ථ පට්ඨමග්ගඤාණං පඤ්ච කිලෙසෙ ඛෙපෙන්නං නිරොධෙන්නං වූපසමෙන්නං පටිප්පස්සම්භෙන්නං උප්පජ්ජතීති ඛයෙ ඤාණං නාම ජාතං. දුතියමග්ගඤාණං චත්තාරො කිලෙසෙ. තථා තතියමග්ගඤාණං. චතුත්ථමග්ගඤාණං පන අට්ඨ කිලෙසෙ ඛෙපෙන්නං නිරොධෙන්නං වූපසමෙන්නං පටිප්පස්සම්භෙන්නං උප්පජ්ජතීති 'ඛයෙ ඤාණං' නාම ජාතං. තං තං මග්ගඵලඤාණං පන තෙසං තෙසං කිලෙසානං ඛිණන්තෙ නිරුද්ධන්තෙ වූපසමන්තෙ පටිප්පස්සම්භන්තෙ අනුප්පාදන්තෙ අප්පචන්තන්තෙ උප්පන්නන්ති අනුප්පාදෙ ඤාණං නාම ජාතන්ති.

අට්ඨසාලිනියා ධම්මසංඝයාණඅට්ඨකථාය

නික්ඛේපකණ්ඩවණ්ණනා නිට්ඨිතා.

4. අට්ඨකථාකණ්ඩො

නිකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1384. ඉදානි නික්ඛෙපකණ්ඩානන්තරං යපිතස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩස්ස වණ්ණනාක්කමො අනුප්පත්තො. කස්මා පනෙතං අට්ඨකථාකණ්ඩං නාම ජාතන්ති? තෙපිටකස්ස බුද්ධච්චනස්ස අත්ථං උද්ධරිත්වා යපිතත්තා. තිස්සපි හි පිටකෙසු ධම්මන්තරං ආගතං අට්ඨකථාකණ්ඩෙනෙව පරිච්ඡින්නිත්වා විනිච්ඡිතං සුවිනිච්ඡිතං නාම භොති. සකලෙ අභිධම්මපිටකෙ නයමග්ගං මහාපකරණෙ පඤ්චුද්ධාරං ගණනවාරං අසල්ලක්ඛෙන්තෙනාපි අට්ඨකථාකණ්ඩතොයෙව සමානෙතුං වට්ටති.

කුතො පහවං පන එතන්ති? සාරිපුත්තත්ථෙරප්පහවං. සාරිපුත්තත්ථෙරො හි එකස්ස අත්තතො සද්ධිවිහාරිකස්ස නික්ඛෙපකණ්ඩෙ අත්ථුද්ධාරං සල්ලක්ඛෙන්තුං අසක්කොන්තස්ස අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. ඉදං පන මහාඅට්ඨකථායං පටික්ඛිපිත්වා ඉදං චුත්තං – අභිධම්මො නාම න සාවකච්ඡයො, න සාවකගොචරො; බුද්ධච්ඡයො එස, බුද්ධගොචරො. ධම්මසෙනාපති පන සද්ධිවිහාරිකෙන පුච්ඡිතො තං ආදාය සත්ථු සන්තිකං ගන්ත්වා සම්මාසම්බුද්ධස්ස කථෙසි. සම්මාසම්බුද්ධො තස්ස හික්ඛුතො අට්ඨකථාකණ්ඩං කථෙත්වා අදාසි. කථං? භගවා හි ‘කතමෙ ධම්මා කුසලා’ති පුච්ඡි. ‘කුසලා ධම්මා නාම කතමෙ’ති සල්ලක්ඛෙසීති අත්ථො. අට්ඨස්ස තුණ්හිභූතස්ස ‘නනු යං මයා කතමෙ ධම්මා කුසලා? යස්මිං සමයෙ කාමාවචරං කුසලං චිත්තං උප්පන්නං භොතීතිආදීනා නයෙන භූමිභෙදතො කුසලං දස්සිතං, සබ්බමිපි තං චතුසු භූමීසු කුසලං, ඉමෙ ධම්මා කුසලා’ති ඉමිනා නයෙන කණ්ණිකං කණ්ණිකං සටං සටං ගොච්ඡකං ගොච්ඡකං කත්වා අත්ථුද්ධාරවසෙන කුසලාදිධම්මෙ දස්සෙන්තො කථෙත්වා අදාසි.

තත්ථ චතුසුති කාමාවචරරූපාවචරරූපාවචරඅපරියාපන්නාසු. කුසලන්ති එස්සාදිභෙදං කුසලං. ඉමෙ ධම්මා කුසලාති ඉමෙ සබ්බෙපි තාසු තාසු භූමීසු චුත්තා එස්සාදයො ධම්මා කුසලා නාම.

1385. අකුසලානං පන භූමිවසෙන භෙදාභාවතො ද්වාදස අකුසලචිත්තූප්පාදාති ආහ. තත්ථ උප්පජ්ජති උප්පාදො. චිත්තමෙව උප්පාදො චිත්තූප්පාදො. දෙසනාසිසමෙව චෙතං. යථා පන ‘රාජා ආගතො’ති චුත්තෙ අමච්චාදීනමිපි ආගමනං චුත්තමෙව භොති, එවං ‘චිත්තූප්පාදා’ති චුත්තෙ තෙහි සම්පයුත්තධම්මාපි චුත්තාව භොන්තිති. සබ්බත්ථ චිත්තූප්පාදග්ගහණෙන සසම්පයුත්තධම්මං චිත්තං ගහිතන්ති වෙදිතබ්බං. ඉතො පරං චතුසු භූමීසු විපාකොතිආදීනං සබ්බෙසමිපි තිකදුකභාජනීයපදානං අත්ථො,

වෙදනාත්තිකාදීසු ච සුඛාදීනං නවත්තබ්බතා හෙට්ඨා චුත්තනායෙනෙව පාළියත්ථං වීමංසිත්වා වෙදිතබ්බා. විසෙසමත්තමෙව පන චක්ඛාම.

1420. තත්ථ පරිත්තාරම්මණාත්තිකෙ තාව සබ්බො කාමාවචරස්ස විපාකොති එත්ථ ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණාති චක්ඛුපසාදාදයො නිස්සාය නියමෙනෙව ඉට්ඨානිට්ඨාදිහෙදෙ රූපසද්දගන්ධරසථොට්ඨබ්බධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තන්තිති පරිත්තාරම්මණාති. කුසලාකුසලවිපාකා පන ද්වෙ මනොධාතුයො හදයවත්ථුං නිස්සාය චක්ඛුචිඤ්ඤාණාදීනං අනන්තරා නියමතො රූපාදීනෙව ආරබ්භ පවත්තන්තිති පරිත්තාරම්මණා. කුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු සොමනස්සසහගතා පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණවසෙනාති නියමතො රූපාදීනි ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ පවත්තන්තිති පරිත්තාරම්මණා. කුසලාකුසලවිපාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතුද්වයං පඤ්චද්වාරෙ සන්තීරණවසෙන ඡසු ද්වාරෙසු තදාරම්මණවසෙන නියමතො රූපාදීනි ඡ පරිත්තාරම්මණානෙව ආරබ්භ පවත්තති. පටිසන්ධිවසෙන පවත්තමානම්පි පරිත්තං කම්මං කම්මනිමිත්තං ගතිනිමිත්තං වා ආරම්මණං කරොති, පවත්තියං භවච්ඡගවසෙන, පරියොසානෙ චුතිවසෙන පවත්තමානම්පි තදෙව ආරම්මණං කරොතිති පරිත්තාරම්මණං. අට්ඨ පන සහෙතුකවිපාකචිත්තුප්පාදා එත්ථ චුත්තනායෙනෙව තදාරම්මණවසෙන පටිසන්ධිභවච්ඡගචුතිවසෙන ච පරිත්තධම්මෙයෙව ආරබ්භ පවත්තන්ති. කිරියමනොධාතු පඤ්චද්වාරෙ රූපාදීනි ආරබ්භ පවත්තති. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියමනොවිඤ්ඤාණධාතු ඡසු ද්වාරෙසු පච්චුප්පන්තෙ මනොද්වාරෙ අතීතානාගතෙපි පරිත්තෙ රූපාදිධම්මෙයෙව ආරබ්භ ඛිණාසවානං පහට්ඨාකාරං කුරුමානා පවත්තන්තිති පරිත්තාරම්මණා. එවම්මෙ පඤ්චවිසති චිත්තුප්පාදා එකන්තෙනෙව පරිත්තාරම්මණාති වෙදිතබ්බා.

1421. විඤ්ඤාණඤ්චායතනනෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනධම්මා අත්තනො අත්තනො හෙට්ඨිමං සමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තනතො මහග්ගතාරම්මණා. එව මග්ගඵලධම්මා නිබ්බානාරම්මණාත්තා අප්පමාණාරම්මණා.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ ඤාණවිප්පයුත්තචිත්තුප්පාදා සෙක්ඛපුපුප්පනඛිණාසවානං අසක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පවත්තිකාලෙ පරිත්තාරම්මණා. අතිපගුණානං පයමජ්ඣානාදීනං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ මහග්ගතාරම්මණා. කසිණනිමිත්තාදිපඤ්ඤත්තිපච්චවෙක්ඛණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණා. අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිගතසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා පඤ්චපණ්ණාසාය

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඝයා-අට්ඨකපා

අට්ඨකපාකණ්ඩො

කාමාවචරධම්මානං ‘සත්තො සත්තො’ති පරාමසනාසස්සාදනාභිනන්දනකාලෙ පරිත්තාරම්මණා. තෙනෙවාකාරෙන සත්තවිසති මහග්ගතධම්මෙ ආරඬ්භ පවත්තිකාලෙ මහග්ගතාරම්මණා. පණ්ණත්තිධම්මෙ ආරඬ්භ පවත්තනකාලෙ සියා නවත්තඛිබාරම්මණා. දිට්ඨිවිජ්ජප්පුත්තානං තෙයෙව ධම්මෙ ආරඬ්භ කෙවලං අස්සාදනාභිනන්දනවසෙන, පවත්තියං පටිසසම්ප්පුත්තානං දොමනස්සවසෙන, විවිකිච්ඡාසම්ප්පුත්තවිත්තුප්පාදස්ස අනිට්ඨග්ගතවසෙන, උද්ධච්චසහගතස්ස වික්ඛෙපවසෙන අවුපසම්ප්පුත්තවසෙන ච පවත්තියං පරිත්තමහග්ගතනවත්තඛිබාරම්මණතා වෙදිතඛිබා. එතෙසු පන එකධම්මොපි අප්පමාණෙ ආරඬ්භ පවත්තිතුං න සක්කොති, තස්මා න අප්පමාණාරම්මණා.

කුසලතො චත්තාරො කිරියතො චත්තාරොති අට්ඨ ඤාණසම්ප්පුත්තවිත්තුප්පාදා සෙක්ඛපුට්ඨජනනිණාසවානං සක්කච්චදානපච්චවෙක්ඛණධම්මසවනාදීසු යථාචුත්තප්පකාරෙ ධම්මෙ ආරඬ්භ පවත්තිකාලෙ පරිත්තමහග්ගතනවත්තඛිබාරම්මණා භොන්ති. ගොත්රභූකාලෙ ලොකුත්තරධම්මෙ පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ච නෙසං අප්පමාණාරම්මණතා වෙදිතඛිබා.

යං පනෙතං රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣානං තං සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං ආකාසකසිණචතුත්ථං ආලොකකසිණචතුත්ථං බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං ආනාපානචතුත්ථං ඉද්ධිවිධචතුත්ථං දිබ්බසොතචතුත්ථං වෙතොපරියඤාණචතුත්ථං යථාකම්මුපගඤාණචතුත්ථං දිබ්බවක්ඛුඤාණචතුත්ථං පුබ්බෙතිවාසඤාණචතුත්ථං අනාගතංසඤාණචතුත්ථන්ති කුසලතොපි කිරියතොපි ද්වාදසවිධං භොති.

තත්ථ ‘සබ්බත්ථපාදකචතුත්ථං’ නාම අට්ඨසු කසිණෙසු චතුත්ථජ්ඣානං. තඤ්ඤි විපස්සනායපි පාදකං භොති, අභිඤ්ඤානම්පි, නිරොධස්සාපි, වට්ටස්සාපි පාදකං භොතියෙවාති සබ්බත්ථපාදකන්ති චුත්තං. ‘ආකාසකසිණආලොකකසිණචතුත්ථානි’ පන විපස්සනායපි අභිඤ්ඤානම්පි වට්ටස්සාපි පාදකානි භොන්ති, නිරොධපාදකානෙව න භොන්ති. ‘බ්‍රහ්මවිහාරආනාපානචතුත්ථානි’ විපස්සනාය වෙව වට්ටස්ස ව පාදකානි භොන්ති, අභිඤ්ඤානං පන නිරොධස්ස ව පාදකානි න භොන්ති. තත්ථ දසවිධම්පි කසිණජ්ඣානං කසිණපණ්ණත්තිං ආරඬ්භ පවත්තත්තා, බ්‍රහ්මවිහාරචතුත්ථං සත්තපණ්ණත්තිං ආරඬ්භ පවත්තත්තා, ආනාපානචතුත්ථං නිමිත්තං ආරඬ්භ පවත්තත්තා පරිත්තාදිවසෙන නවත්තඛිබධම්මාරම්මණතො නවත්තඛිබාරම්මණං නාම භොති.

‘ඉද්ධිවිධචතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගතාරම්මණං භොති. කථං? තඤ්ඤි යදා කායං චිත්තසන්තිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො

චිත්තවසෙන කායං පරිණාමෙති, මහග්ගතචිත්තෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා උපයොගලද්ධං ආරම්භං භොතිති කත්වා රූපකායාරම්භණතො පරිත්තාරම්භං භොති. යදා චිත්තං කායසන්නිස්සිතං කත්වා දිස්සමානෙන කායෙන ගන්තුකාමො කායවසෙන චිත්තං පරිණාමෙති, පාදකප්ඤ්ඤානචිත්තං රූපකායෙ සමොදහති, සමාරොපෙති, තදා උපයොගලද්ධං ආරම්භං භොතිති කත්වා මහග්ගතචිත්තාරම්භණතො මහග්ගතාරම්භං භොති.

‘දිබ්බසානවතුත්ථං’ සද්දං ආරබ්භ පවත්තත්තා ඵකන්තපරිත්තාරම්භණමෙව. ‘වෙනොපරියඤ්ඤාණවතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගතඅප්පමාණාරම්භං භොති. කථං? තඤ්ඤි පරෙසං කාමාවචරචිත්තජානනකාලෙ පරිත්තාරම්භං භොති, රූපාවචරාරූපාවචරචිත්තජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්භං, මග්ගඵලජානනකාලෙ අප්පමාණාරම්භං භොති. ඵත්ථ ච පුට්ඨජනො සොතාපන්නස්ස චිත්තං න ජානාති, සොතාපන්නො වා සකදාගාමිස්සාති ඵවං යාව අරහතො නෙතබ්බං. අරහා පන සබ්බෙසං චිත්තං ජානාති. අඤ්ඤොපි ච උපරිමො හෙට්ඨිමස්සාති අයං විසෙසො වෙදිතබ්බො. ‘යථාකම්මුපගඤ්ඤාණවතුත්ථං’ කාමාවචරකම්මජානනකාලෙ පරිත්තාරම්භං භොති, රූපාවචරාරූපාවචරකම්මජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්භං.

‘දිබ්බවක්ඛුඤ්ඤාණවතුත්ථං’ රූපාරම්භණත්තා ඵකන්තපරිත්තාරම්භණමෙව. ‘පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණවතුත්ථං’ පරිත්තමහග්ගතඅප්පමාණනවත්තබ්බාරම්භං භොති. කථං? තඤ්ඤි කාමාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ පරිත්තාරම්භං භොති. රූපාවචරාරූපාවචරක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ මහග්ගතාරම්භං. අතීතෙ අත්තනා වා පරෙහි වා භාවිතමග්ගං සච්ඡිකතඵලඤ්ච අනුස්සරණකාලෙ අප්පමාණාරම්භං. අතීතෙ බුද්ධා මග්ගං භාවයිංසු, ඵලං සච්ඡාකංසු, නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිංසුති ඡින්නවටුමකානුස්සරණවසෙන මග්ගඵලනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණතොපි අප්පමාණාරම්භං. අතීතෙ ‘විපස්සි නාම භගවා’ අහොසි. තස්ස ‘ඛන්ධුමතී නාම නගරං අහොසි, ඛන්ධුමා නාම රාජා පිතා, ඛන්ධුමතී නාම මාතා’තිආදිනා නයෙන නාමගොත්තපථවීනිමිත්තාදිඅනුස්සරණකාලෙ නවත්තබ්බාරම්භං භොති.

‘අනාගතංසඤ්ඤාණවතුත්ථං’පි ඵසෙව නයො. තම්පි අයං අනාගතෙ ‘කාමාවචරෙ නිබ්බත්තිස්සති’ති ජානනකාලෙ පරිත්තාරම්භං භොති. ‘රූපාවචරෙ වා අරූපාවචරෙ වා නිබ්බත්තිස්සති’ති ජානනකාලෙ මහග්ගතාරම්භං. ‘මග්ගං භාවෙස්සති ඵලං සච්ඡිකරිස්සති’ ‘නිබ්බානධාතුයා පරිනිබ්බායිස්සති’ති ජානනකාලෙ අප්පමාණාරම්භං. අනාගතෙ “මෙත්තෙයො නාම භගවා උප්පජ්ජිස්සති, සුබ්බමා නාමස්ස බ්‍රාහ්මණො පිතා

භවිස්සති, බ්‍රහ්මවතී නාම බ්‍රාහ්මණී මාතා භවිස්සති' තිආදිනා නයෙන නාමගොත්තජානනකාලෙ නවත්තබ්බාරම්මණං හොති.

අරුපාවචරවතුත්ථං පන ආසවානං බයවතුත්ථස්ථ පාළියං ආගතට්ඨානෙනයෙව කටෙස්සාමි. කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු උපෙක්ඛාසහගතා සබ්බෙසම්පි එතෙසං කුසලාකුසලකිරියචිත්තානං පුරෙවාරිකා. තස්සා තෙසු චුත්තනායෙනෙව ආරම්මණහෙදො වෙදිතබ්බො. පඤ්චද්වාලෙ පන වොට්ඨබ්බනවසෙන පවත්තියං එකන්තපරිත්තාරම්මණාව හොති. රුපාවචරතිකවතුක්කජ්ඣානාදීනි පරිත්තාදිභාවෙන නවත්තබ්බධම්මං ආරබ්භ පවත්තිතො නවත්තබ්බාරම්මණානි. එත්ථ හි රුපාවචරානි පට්ඨිකසිණාදීසු පවත්තන්ති, ආකාසානඤ්චායතනං උග්ගාටිමාකාසෙ, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං විඤ්ඤාණාපගමෙති.

1429. මග්ගාරම්මණත්තිකෙ ආදිමිහි චුත්තා අට්ඨ ඤාණසම්පයුත්තචිත්තුප්පාදා සෙක්ඛාසෙක්ඛානං අත්තනා පටිච්ඡේදමග්ගානං පච්චවෙක්ඛණකාලෙ මග්ගාරම්මණා, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකා, අත්තනා පටිච්ඡේදමග්ගං ගරුං කත්වා පච්චවෙක්ඛණකාලෙ ආරම්මණාධිපතිවසෙන මග්ගාධිපතිනො, අඤ්ඤධම්මාරම්මණකාලෙ න වත්තබ්බා මග්ගාරම්මණානිපි මග්ගාධිපතිනොතිපි. චත්තාරො අරියමග්ගා මග්ගසංඛ්‍යාතස්ස මග්ගසම්පයුත්තස්ස වා හෙතුනො අත්ථිතාය එකන්තතො මග්ගහෙතුකාව. වීරියං පන වීර්‍යං වා ජෙට්ඨකං කත්වා මග්ගභාවනාකාලෙ සහජාතාධිපතිනා සියා මග්ගාධිපතිනො, ඡන්දචිත්තානං අඤ්ඤතරජෙට්ඨකකාලෙ සියා න වත්තබ්බා මග්ගාධිපතිනොති.

ද්වාදසවිධෙ රුපාවචරවතුත්ථජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකවතුත්ථාදීනි නව ඤානානි නෙව මග්ගාරම්මණානි න මග්ගහෙතුකානි න මග්ගාධිපතීනි. වෙනොපරියඤාණපුබ්බෙතිවාසඤාණඅනාගතංසඤාණවතුත්ථානි පන අරියානං මග්ගචිත්තජානනකාලෙ මග්ගාරම්මණානි හොන්ති, මග්ගෙන පන අසහජාතත්තා න මග්ගහෙතුකානි, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපතීනි. කස්මා පනෙතානි න මග්ගං ගරුං කරොන්තීති? අත්තනො මහග්ගතතාය. යථා හි රාජානං සබ්බො ලොකො ගරුං කරොති, මාතෘපිතරො පන න කරොන්ති. න හි තෙ රාජානං දිස්වා ආසනා චුට්ඨහන්ති, න අඤ්ජලිකම්මාදීනි කරොන්ති, දහරකාලෙ වොහරිතනායෙනෙව වොහරන්ති. එවමෙතානිපි අත්තනො මහග්ගතතාය න මග්ගං ගරුං කරොන්ති.

කිරියාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතූපි අරියානං මග්ගපච්චවෙක්ඛණකාලෙ පච්චවෙක්ඛණපුරෙවාරිකත්තා මග්ගාරම්මණා හොති, මග්ගෙන අසහජාතත්තා පන න මග්ගහෙතුකා, මග්ගං ගරුං කත්වා අප්පවත්තිතො න මග්ගාධිපති. කස්මා ගරුං න කරොන්තීති? අත්තනො අහෙතුකතාය භීතතාය ජලතාය. යථා හි

අවිධිකථාකණ්ඩො

පටුන

මා සුස්සිංසු, පුජ්ථානි මා මිලායිංසු, දීපා මා නිබ්බායිංසුති අධිට්ඨති. සබ්බං තථෙව අහොසි. අස්සගුත්තත්ථෙපරො චත්තනියසෙනාසනෙ භික්ඛුසංඝං සුක්ඛහත්තං භුඤ්ජමානං දිස්වා ‘උදකසොණ්ඩි දිවසෙ දිවසෙ, පුරෙහත්තං දධිරසා හොතු’ති අධිට්ඨති. පුරෙහත්තං ගහිතං දධිරසං හොති පච්ඡාහත්තෙ පාකතිකමෙව. කායං පන චිත්තසන්තිස්සිතං කත්වා අදිස්සමානෙන කායෙන ගමනකාලෙ, අඤ්ඤස්ස වා පාටිභාරියස්ස කරණකාලෙ, කායං ආරබ්භ පචත්තත්තා පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති.

‘දිබ්බසොතවතුත්ථං’ විජ්ජමානසද්දමෙව ආරබ්භ පචත්තිතො පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති. වෙනොපරියඤාණවතුත්ථං අතීතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ අනාගතෙ සත්තදිවසබ්භන්තරෙ පරෙසං චිත්තං ජානන්තස්ස අතීතාරම්මණං අනාගතාරම්මණඤ්ච හොති. සත්තදිවසාතික්කමෙ පන තං ජානිතුං න සක්කොති. අතීතානාගතංසඤාණානඤ්චි එස විසයො. න එතස්ස පච්චුප්පන්තජානනකාලෙ පන පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති.

පච්චුප්පන්තඤ්ච නාමෙතං තිවිධං — ඛණපච්චුප්පන්තං සන්තතිපච්චුප්පන්තං අද්ධාපච්චුප්පන්තඤ්ච. තත්ථ උප්පාදට්ඨිතිභඩ්ගප්පත්තං ‘ඛණපච්චුප්පන්තං’. එකද්විසන්තතිවාරපරියාපන්තං ‘සන්තතිපච්චුප්පන්තං’. තත්ථ අන්ධකාරෙ නිසීදිත්වා ආලොකට්ඨානං ගතස්ස න තාව ආරම්මණං පාකටං හොති; යාව පන තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. ආලොකට්ඨානෙ විවරිත්වා ඔවරකං පටිට්ඨස්සාපි න තාව සහසාරූපං පාකටං හොති; යාව තං පාකටං හොති, එත්ථන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. දුරෙ යත්වා පන රජකානං හත්ථවිකාරං සණ්ඨිහෙරිආදිආකොටනවිකාරඤ්ච දිස්වාපි න තාව සද්දං සුණාති; යාව පන තං සුණාති, එතස්මිම්පි අන්තරෙ එකද්විසන්තතිවාරා වෙදිතබ්බා. එවං තාව මජ්ඣිමභාණකා. සංයුත්තභාණකා පන ‘රූපසන්තති අරූපසන්තති’ති ද්වෙ සන්තතියො වත්වා, ‘උදකං අක්කමිත්වා ගතස්ස යාව තීරෙ අක්කන්තඋදකලෙඛා න විජ්ජමිති, අද්ධානතො ආගතස්ස යාව කායෙ උසුමහාවො න වූපසම්මති, ආතපා ආගන්ත්වා ගබ්භං පටිට්ඨස්ස යාව අන්ධකාරභාවො න විගච්ඡති, අන්තොගබ්භෙ කම්මට්ඨානං මනසිකරිත්වා දිවා වාතපානං විවරිත්වා ඔලොකෙන්තස්ස යාව අක්ඛීනං එන්දනභාවො න වූපසම්මති, අයං රූපසන්තති නාම; ද්වෙ තයො ජවනවාරා අරූපසන්තති නාමා’ති වත්වා ‘තද්දුගයම්පි සන්තතිපච්චුප්පන්තං නාමා’ති වදන්ති.

එකභවපරිච්ඡින්නං පන අද්ධාපච්චුප්පන්තං නාම. යං සන්ධාය භද්දෙකරත්තසුත්තෙ “යො වාචුසො, මනො යෙ ව ධම්මා උභයමෙතං පච්චුප්පන්තං. තස්මිං වෙ පච්චුප්පන්තෙ ඡන්දරාගපට්ඨෙධං හොති විඤ්ඤාණං, ඡන්දරාගපට්ඨෙධත්තා විඤ්ඤාණස්ස තද්දුගන්දති, තද්දුගන්දන්තො

පච්චුප්පන්තෙසු ධම්මෙසු සංභීරති”ති (ම. නි. 3.284) වුත්තං. සන්තතිපච්චුප්පන්තඤ්චෙත්ථ අට්ඨකථාසු ආගතං. අද්ධාපච්චුප්පන්තං සුත්තෙ.

තත්ථ කෙච්ඡි ‘ඛණපච්චුප්පන්තං චිත්තං චෙතොපරියඤ්ඤාණස්ස ආරම්මණං හොති’ති වදන්ති. කිංකාරණා? යස්මා ඉද්ධිමස්ස ච පරස්ස ච එකක්ඛණෙ චිත්තං උප්පජ්ජති. ඉද්ධෙව නෙසං ඔපම්මං - යථා ආකාසෙ ඛිත්තෙ පුප්ඵලාධිමති අවස්සං එකං පුප්ඵං එකස්ස වණ්ඨං පටිච්ඡිකුති වණ්ඨොන වණ්ඨං පටිච්ඡිකුති, එවං පරස්ස චිත්තං ජානිස්සාමිති රාශිවසෙන මහාජනස්ස චිත්තෙ ආවජ්ජිතෙ අවස්සං එකස්ස චිත්තං එකෙන චිත්තෙන උප්පාදක්ඛණෙ වා යිතික්ඛණෙ වා හඬගක්ඛණෙ වා පටිච්ඡිකුති. තං පන වස්සසතම්පි වස්සසහස්සම්පි ආවජ්ජන්තො යෙන චිත්තෙන ආවජ්ජෙති, යෙන ච ජානාති තෙසං ද්විත්තං සහට්ඨානාභාවතො ආවජ්ජනජවනානඤ්ච අනිට්ඨෙ යානෙ නානාරම්මණභාවජ්ජන්තිදොසතො අයුත්තන්ති අට්ඨකථාසු පටික්ඛිත්තං. සන්තතිපච්චුප්පන්තං පන අද්ධාපච්චුප්පන්තඤ්ච ආරම්මණං හොතිති වෙදිතබ්බං.

තත්ථ යං චත්තමානජවනවිථිතො අතීතානාගතවසෙන ද්විතිජවනවිථිපරිමාණකාලෙ පරස්ස චිත්තං, තං සබ්බම්පි සන්තතිපච්චුප්පන්තං නාම. අද්ධාපච්චුප්පන්තං පන ජවනවාරෙන දීපෙතබ්බන්ති යං අට්ඨකථායං වුත්තං තං සුචුත්තං. තත්ත්වයං දීපනා - ඉද්ධිමා පරස්ස චිත්තං ජානිතුකාමො ආවජ්ජෙති. ආවජ්ජනං ඛණපච්චුප්පන්තං ආරම්මණං කත්වා තෙනෙව සහ නිරුජ්ඣති. තතො චත්තාරි පඤ්ච ජවනානි යෙසං පච්ඡිමං ඉද්ධිචිත්තං, සෙසානි කාමාවචරානි. තෙසං සබ්බෙසම්පි තදෙව නිරුද්ධං චිත්තමාරම්මණං හොති. න ච තානි නානාරම්මණානි හොන්ති. අද්ධාපච්චුප්පන්තවසෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණත්තා එකාරම්මණානි. එකාරම්මණත්තෙපි ච ඉද්ධිචිත්තමෙව පරස්ස චිත්තං පජානාති, න ඉතරානි; යථා වක්ඛුද්ධාරෙ වක්ඛුච්ඤ්ඤාණමෙව රූපං පස්සති, න ඉතරානීති. ඉති ඉදං සන්තතිපච්චුප්පන්තස්ස වෙච අද්ධාපච්චුප්පන්තස්ස ච වසෙන පච්චුප්පන්තාරම්මණං හොති. යස්මා වා සන්තතිපච්චුප්පන්තම්පි අද්ධාපච්චුප්පන්තෙයෙව පතති, තස්මා අද්ධාපච්චුප්පන්තවසෙනෙතං පච්චුප්පන්තාරම්මණන්ති වෙදිතබ්බං.

‘පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණචතුත්ථං’ නාමගොත්තානුස්සරණෙ නිබ්බානනිමිත්තපච්චවෙක්ඛණෙ ච නචත්තබ්බාරම්මණං, සෙසකාලෙ අතීතාරම්මණමෙව. යථාකම්මුපගඤ්ඤාණචතුත්ථම්පි අතීතාරම්මණමෙව. තත්ථ කිඤ්චාපි පුබ්බෙනිවාසචෙතොපරියඤ්ඤාණානිපි අතීතාරම්මණානි හොන්ති, අථ ඛො තෙසං පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණස්ස අතීතක්ඛන්ධා ඛන්ධපට්ඨද්ධඤ්ච කිඤ්චි අනාරම්මණං නාම නත්ථි. තඤ්චි අතීතක්ඛන්ධඛන්ධපට්ඨද්ධෙසු ධම්මෙසු

අවිධිකරාකණ්ඩො

විජ්ජමානවණ්ණොරම්මණද්දා

පව්වුප්පන්තාරම්මණමෙව. අනාගතංසඤ්ඤාණචතුත්ථං අනාගතාරම්මණමෙව.
තඤ්ඨි අනාගතක්ඛන්ධඛන්ධපට්ඨද්ධෙසු ධම්මෙසු පුබ්බෙනිවාසඤ්ඤාණං විය
සබ්බඤ්ඤුතඤ්ඤාණසමගතිකං භොති. තත්ථ කිඤ්චාපි චෙතොපරියඤ්ඤාණම්පි
අනාගතාරම්මණං භොති, තං පන සත්තදිවසබ්බන්තරෙ උප්පජ්ජනකචිත්තමෙව
ආරම්මණං කරොති. ඉදං අනාගතෙ කප්පසතසහස්සෙ උප්පජ්ජනකචිත්තම්පි
ඛන්ධෙපි ඛන්ධපට්ඨද්ධම්පි. රූපාවචරතිකචතුක්කජ්ඣානාදීනි
අතීතානාගතපව්වුප්පන්තෙසු එකධම්මම්පි ආරබ්භ අප්පචත්තිතො
එකන්තනචත්තබ්බාරම්මණානෙවාති චෙදිතබ්බාති.

1435. අප්‍රකාශිතවූ අනිත්‍යයබද්ධරූපඤ්ච නිබ්බානඤ්ච බහිද්ධාති
 ඉදං යථා ඉන්ද්‍රියබද්ධං පරපුග්ගලසන්තානෙ බහිද්ධාති වුවුවමානමපි තස්ස
 අත්තනො සන්තානපරියාපන්නත්තා නියකප්‍රකාශනං භොති, එවං න කෙනච
 පරියායෙන අප්‍රකාශනං භොතීති නියකප්‍රකාශනපරියායස්ස අභාවෙන බහිද්ධාති
 වුත්තං, න නියකප්‍රකාශනමත්තස්ස අසම්භවතො. නියකප්‍රකාශනමත්තස්ස පන
 අසම්භවමත්තං සන්ධාය අප්‍රකාශනාරම්මණත්තිකෙ බහිද්ධාරම්මණතා වුත්තා.
 අප්‍රකාශනධම්මාපගමමත්තතොව ආකිඤ්චඤ්ඤායනනාරම්මණස්ස
 අප්‍රකාශනභාවමපි බහිද්ධාභාවමපි අප්‍රකාශනබහිද්ධාභාවමපි අනනුජානිත්වා
 ආකිඤ්චඤ්ඤායනනං න වත්තබ්බං අප්‍රකාශනාරම්මණත්තිපිතිආදි වුත්තං.

තත්ථ න කෙවලං තදෙව නවත්තබ්බාරම්මණං, තස්ස පන ආවජ්ජනම්පි,
උපචාරවිත්තානිපි, තස්සාරම්මණස්ස පච්චකේඛණවිත්තානිපි, තස්සෙව
අස්සාදනාදිවසෙන පවත්තානි අකුසලවිත්තානිපි නවත්තබ්බාරම්මණානෙවාති.
තානි පන තස්මිං චුත්තෙ චුත්තානෙව භොන්තීති විසුං න චුත්තානි. කථං
චුත්තානෙව භොන්තීති? එතඤ්භි ආකිඤ්චඤ්ඤායනනං, යඤ්ච තස්ස
පුරෙචාරිකං ආවජ්ජනඋපචාරාදිවසෙන පවත්තං, තෙන සහ එකාරම්මණං

අභිධම්මපිටකෙ

ධම්මසංඛගණි-අට්ඨකථා

අට්ඨකථාකණ්ඩො

හවෙය්‍යා. තං සබ්බං අතීතාරම්මණත්තිකෙ ‘කාමාවචරකුසලං, අකුසලං, කිරියතො නව චිත්තුප්පාදා, රූපාවචරචතුත්ථජ්ඣාන’න්ති එවං චුත්තානං එතෙසං චිත්තුප්පාදානං ‘සියා න චත්තබ්බා අතීතාරම්මණාතිපි’ති ආදිනා නයෙන නවත්තබ්බාරම්මණභාවස්ස අනුඤ්ඤාතත්තා, ආකිඤ්චඤ්ඤායතනස්ස ච ‘ආකිඤ්චඤ්ඤායතනං, චත්තාරො මග්ගා අපරියාපන්නා, චත්තාරි ච සාමඤ්ඤඵලානි, ඉමෙ ධම්මා න චත්තබ්බා අතීතාරම්මණාතිපි’ති එවං එකන්තෙන නවත්තබ්බාරම්මණත්තචචනතො නවත්තබ්බාරම්මණත්ති චුත්තං. ඉදානි තං අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ එකමිපි චුච්චමානං යස්මා හෙට්ඨා තෙන සහ එකාරම්මණභාවමිපි සන්ධාය කාමාවචරකුසලාදීනං නවත්තබ්බාරම්මණතා චුත්තා, තස්මා ඉධාපි තෙසං නවත්තබ්බාරම්මණභාවං දීපෙති. කො හි තෙන සහ එකාරම්මණානං නවත්තබ්බාරම්මණභාවෙ අන්තරායොති? එවං තස්මිං චුත්තෙ ‘චුත්තානෙව භොන්ති’ති වෙදිතබ්බානි. සෙසමෙත්ථ අජ්ඣත්තාරම්මණත්තිකෙ පාළිතො උත්තානමෙව.

ආරම්මණවිභාගෙ

පන

විඤ්ඤාණඤ්චායතනං

නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනන්ති ඉමෙසං තාව කුසලවිපාකකිරියවසෙන ඡන්තං චිත්තුප්පාදානං අත්තතො සන්තානසම්බන්ධං හෙට්ඨිමසමාපත්තිං ආරබ්භ පවත්තිතො අජ්ඣත්තාරම්මණතා වෙදිතබ්බා. එත්ථ ච කිරියආකාසානඤ්චායතනං කිරියවිඤ්ඤාණඤ්චායතනස්සෙව ආරම්මණං භොති, න ඉතරස්ස. කස්මා? ආකාසානඤ්චායතනකිරියසමඨගිතො කුසලස්ස වා විපාකස්ස වා විඤ්ඤාණඤ්චායතනස්ස අභාවතො. කුසලං පන කුසලවිපාකකිරියානං තිණ්ණමිපි ආරම්මණං භොති. කස්මා? ආකාසානඤ්චායතනකුසලං නිබ්බත්තෙන්වා ධීතස්ස තතො උද්ධං තිව්ධස්සපි විඤ්ඤාණඤ්චායතනස්ස උප්පත්තිසම්භවතො. විපාකං පන න කස්සපි ආරම්මණං භොති. කස්මා? විපාකතො චුට්ඨගිත්වා චිත්තස්ස අභිනිභාරාසම්භවතො. නෙවසඤ්ඤානාසඤ්ඤායතනස්ස ආරම්මණකරණෙපි එසෙව නයො. රූපාවචරත්තිකචතුක්කජ්ඣානාදීනං සබ්බෙසමිපි නියකජ්ඣත්තතො බහිද්ධාභාවෙන බහිද්ධාභූතානි පථවිකසිණාදීනි ආරබ්භ පවත්තිතො බහිද්ධාරම්මණතා වෙදිතබ්බා.

සබ්බෙව කාමාවචරා කුසලාකුසලාඛ්‍යාකතා ධම්මා, රූපාවචරං චතුත්ථං ඥානන්ති එත්ථ කුසලතො තාව චත්තාරො ඤාණසම්ප්‍යුත්තචිත්තුප්පාදා අත්තතො බන්ධාදීනි පච්චවෙක්ඛන්තස්ස අජ්ඣත්තාරම්මණා. පරෙසං බන්ධාදිපච්චවෙක්ඛණෙ පණ්ණත්තිනිබ්බානපච්චවෙක්ඛණෙ ච බහිද්ධාරම්මණා. තද්වහයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා. ඤාණවිප්ප්‍යුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්ඡි තෙසං නිබ්බානපච්චවෙක්ඛණං නත්ථි. අකුසලතො චත්තාරො දිට්ඨිසම්ප්‍යුත්තචිත්තුප්පාදා අත්තතො බන්ධාදීනං

අභිධම්මපිටකෙ ධම්මසංගීතණ්ඩ-අට්ඨකථා අට්ඨකථා කණ්ඩො
අස්සාදනාහිනන්දනපරාමාසගහණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස
බන්ධාදීසු වෙව අනින්ද්‍රියබද්ධරූපකසිණාදීසු ව තථෙව පචත්තිකාලෙ
බහිද්ධාරම්මණා, තදුහයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා.
දිට්ඨිවිජ්ජප්පයුත්තෙසුපි එසෙව නයො. කෙවලඤ්ඤි තෙසං පරාමාසගහණං නත්ථි.
ද්වෙපි පටිසසම්පයුත්තා අත්තනො බන්ධාදීසු දොමනස්සිතස්ස
අජ්ඣත්තාරම්මණා, පරස්ස බන්ධාදීසු වෙව අනින්ද්‍රියබද්ධරූපපණ්ණත්තිසු ව
බහිද්ධාරම්මණා, තදුහයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණා.
විචිකිච්ඡුද්ධච්චසම්පයුත්තානම්පි චුත්තපකාරෙසු ධම්මෙසු
විචිකිච්ඡනඑන්දනභාවවසෙන පචත්තියං අජ්ඣත්තාදිආරම්මණතා වෙදිතබ්බා.

ද්විපඤ්චවිඤ්ඤාණානි, තිස්සො ච මනොධාතුයොති, ඉමෙ තෙරස චිත්තජපාදා අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පචත්තියං අජ්ඣාත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පචත්තා බහිද්ධාරම්මණා, තදුභයවසෙන අජ්ඣාත්තබහිද්ධාරම්මණා. සොමනස්සසහගතඅහෙතුකච්ඡාකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාලෙ සන්තීරණතදාරම්මණවසෙන අත්තනො පඤ්ච රූපාදිධම්මෙ, මනොද්වාලෙ තදාරම්මණවසෙනෙව අඤ්ඤෙපි අජ්ඣාත්තිකෙ කාමාවචරධම්මෙ ආරබ්භ පචත්තියං අජ්ඣාත්තාරම්මණා, පරෙසං ධම්මෙසු පචත්තමානා බහිද්ධාරම්මණා, උභයවසෙන අජ්ඣාත්තබහිද්ධාරම්මණා. උපෙක්ඛාසහගතච්ඡාකාහෙතුකමනොවිඤ්ඤාණධාතූද්වයෙපි එසෙව නයො. කෙවලං පනෙනා සුගතියං දුග්ගතියඤ්ච පටිසන්ධිභවච්ඡිගච්ඡිතිවසෙනාපි අජ්ඣාත්තාදිහෙදෙසු කම්මාදීසු පචත්තන්ති.

අටිය මහාවිපාකවිත්තානිපි තාසංයෙව ද්විත්තං සමානගතිකානි. කෙවලං පනෙනානි සන්තීරණවසෙන න පවත්තන්ති. පටිසන්ධිභවඳිගවුතිවසෙනෙව ඵ්ථානි සුගතියංයෙව පවත්තන්ති. සොමනස්සසහගතාහෙතුකකිරියා පඤ්චද්වාරෙ අත්තනො රූපාදීනි ආරබ්භ පභට්ඨාකාරකරණවසෙන පවත්තියං අප්ඤ්ඤාත්තාරම්මණා, පරස්ස රූපාදීසු පවත්තා බහිද්ධාරම්මණා. මනොද්වාරෙ තථාගතස්ස ජොතිපාලමාණවමසදෙවරාජකණ්ඨනාපසාදිකාලෙසු අත්තනා කතකිරියං පච්චවෙක්ඛන්තස්ස හසිතුප්පාදවසෙන පවත්තා අප්ඤ්ඤාත්තාරම්මණා.

මල්ලිකාය දෙවියා සන්තතිමහාමත්තස්ස සුමනමාලාකාරස්සාති එවමාදීනං කිරියාකරණං ආරබ්හ පවත්තිකාලෙ බහිද්ධාරම්මණා. උභයවසෙන අප්ඤ්ඤාමහිද්ධාරම්මණා.

උපෙක්බාසගතකිරියාගෙනුකමනොවිඤ්ඤාණධාතු පඤ්චද්වාරෙ
වොට්ඨබ්බතවසෙන මනොද්වාරෙ ව ආවජ්ජනවසෙන පචත්තියං
අජ්ඣත්තාදිආරම්මණා. අට්ඨ මහාකිරියා කුසලචිත්තගතිකා එව. කෙවලඤ්ඨි
තා ඛිණාසවානං උප්පජ්ජන්ති, කුසලානි සෙක්ඛ්‍යුප්පජ්ජනානන්ති
එත්තකමෙවෙත්ථ නානාකරණං.

චුත්තජපකාරෙ රූපාවචරවතුත්ථජ්ඣානෙ සබ්බත්ථපාදකවතුත්ථාදීනි පඤ්ච ඥානානි ඉමස්මිං තිකෙ ඔකාසං ලභන්ති. එතානි හි කසිණපණ්ණත්තිනිමිත්තාරම්මණත්තා බහිද්ධාරම්මණානි.

‘ඉද්ධිවිධවතුත්ථං’ කායවසෙන චිත්තං, චිත්තවසෙන වා කායං පරිණාමනකාලෙ අත්තනො කුමාරකවණ්ණාදිනිමිමානකාලෙ ච සකායචිත්තානං ආරම්මණකරණතො අජ්ඣත්තාරම්මණං, බහිද්ධා හත්ථිඅස්සාදිදස්සනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, කාලෙන අජ්ඣත්තං කාලෙන බහිද්ධා, පවත්තියං අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බසොතවතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිසද්දසවනකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරෙසං සද්දසවනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ‘චෙතොපරියඤ්ඤාණවතුත්ථං’ පරෙසං චිත්තාරම්මණතො බහිද්ධාරම්මණමෙව. අත්තනො චිත්තජානනෙ පන තෙන පයොජනං නත්ථි. ‘සුඛිබ්බනිවාසවතුත්ථං’ අත්තනො ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරස්ස ඛන්ධෙ, අනිද්‍රියබද්ධරූපං, තිස්සො ච පණ්ණත්තියො අනුස්සරණතො බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං.

‘දිබ්බවක්ඛවතුත්ථං’ අත්තනො කුච්ඡිගතාදිරූපදස්සනකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, අවසෙසරූපදස්සනකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ‘අනාගතංසඤ්ඤාණවතුත්ථං’ අත්තනො අනාගතක්ඛන්ධානුස්සරණකාලෙ අජ්ඣත්තාරම්මණං, පරස්ස අනාගතක්ඛන්ධානං වා අනිත්ථියබද්ධස්ස වා රූපස්ස අනුස්සරණකාලෙ බහිද්ධාරම්මණං, උභයවසෙන අජ්ඣත්තබහිද්ධාරම්මණං. ආකිඤ්ඤාදිඤ්ඤායතනස්ස නවත්තබ්බාරම්මණතාය කාරණං හෙට්ඨා චුත්තමෙව.

දුකඅත්ථුද්ධාරවණ්ණනා

1441. හෙතුගොච්ඡකනිද්දෙසෙ තයො කුසලහෙතුතිආදිනා නයෙන හෙතු දස්සෙත්වා පුන තෙයෙව උප්පත්තිට්ඨානතො දස්සෙතුං චතුසු භූමිසු කුසලෙසු උප්පජ්ජන්තිතිආදි චුත්තං. ඉමිනා උපායෙන සෙසගොච්ඡකෙසුපි දෙසනානායො වෙදිතබ්බො.

1473. යත්ථ ද්වෙ තයො ආසවා එකතො උප්පජ්ජන්තිති එත්ථ තිව්ධෙන ආසවානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බො. තත්ථ චතුසු දිට්ඨිවිජ්ජප්පුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන, දිට්ඨිසම්ප්පුත්තෙසු දිට්ඨාසවඅවිජ්ජාසවෙනි සද්ධිත්ති කාමාසවො දුට්ඨෙන එකතො උප්පජ්ජති. භවාසවො චතුසු දිට්ඨිවිජ්ජප්පුත්තෙසු අවිජ්ජාසවෙන සද්ධිත්ති එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. යථා චෙත්ථ එවං යත්ථ

ද්වෙ තිණි සංයොජනානි එකතො උප්පජ්ජන්තිති එත්ථාපි සංයොජනානං උප්පත්ති එකතො දසධා භවෙ. තත්ථ කාමරාගො චතුධා එකතො උප්පජ්ජති, පටිසො තිධා, මානො එකධා. තථා විචිකිච්ඡා වෙච භවරාගො ච. කථං? කාමරාගො තාව මානසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි වෙච, දිට්ඨිසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ව, සිලබ්බතපරාමාසඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ච, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙතෙව ච සද්ධිත්ති එවං චතුධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිසො පන ඉස්සාසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි වෙච, මච්ඡරියසංයොජනඅවිජ්ජාසංයොජනෙහි ච, අවිජ්ජාසංයොජනමත්තෙතෙව ච සද්ධිත්ති එවං තිධා එකතො උප්පජ්ජති. මානො භවරාගාවිජ්ජාසංයොජනෙහි සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. තථා විචිකිච්ඡා. සා හි අවිජ්ජාසංයොජනෙත සද්ධිං එකධා උප්පජ්ජති. භවරාගෙපි එසෙව නයොති. එවමෙත්ථ ද්වෙ තිණි සංයොජනානි එකතො උප්පජ්ජන්ති.

1511. යං පනෙතං නිවරණගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තිණි නිවරණානි එකතො උප්පජ්ජන්තිති චුත්තං, තත්ථාපි අට්ඨධා නිවරණානං එකතො උප්පත්ති වෙදිතබ්බො. එතෙසු හි කාමච්ඡන්දො දුට්ඨා එකතො උප්පජ්ජති, ඛ්‍යාපාදො චතුධා, උද්ධච්චං එකධා. තථා විචිකිච්ඡා. කථං? කාමච්ඡන්දො තාව අසඬ්ඛාරිකචිත්තෙසු උද්ධච්චනිවරණඅවිජ්ජානිවරණෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙසු ටීනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි සද්ධිං දුට්ඨා එකතො උප්පජ්ජති. යං පනෙතං ද්වෙ තිණිති චුත්තං, තං භෙට්ඨිමපරිච්ඡෙදවසෙන චුත්තං. තස්මා චතුත්තමිපි එකතො උප්පජ්ජන්තිති වචනං යුජ්ජති එව. ඛ්‍යාපාදො පන අසඬ්ඛාරිකචිත්තෙ උද්ධච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙ ටීනමිද්ධඋද්ධච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි, අසඬ්ඛාරිකෙයෙව උද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි, සසඬ්ඛාරිකෙයෙව ටීනමිද්ධඋද්ධච්චකුක්කුච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි සද්ධිත්ති චතුධා එකතො උප්පජ්ජති. උද්ධච්චං පන අවිජ්ජානිවරණමත්තෙත සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති. විචිකිච්ඡුද්ධච්චඅවිජ්ජානිවරණෙහි සද්ධිං එකධාව එකතො උප්පජ්ජති.

1577. යමිපිදං කිලෙසගොච්ඡකෙ යත්ථ ද්වෙ තයො කිලෙසා එකතො උප්පජ්ජන්තිති චුත්තං, තත්ථ ‘ද්වෙ කිලෙසා අඤ්ඤෙහි, තයො වා කිලෙසා අඤ්ඤෙහි කිලෙසෙහි සද්ධිං උප්පජ්ජන්ති’ති එවමත්ථො වෙදිතබ්බො. කස්මා? ද්විත්තං තිණිණංයෙව වා එකතො උප්පත්තියා අසම්භවතො.

තත්ථ දසධා කිලෙසානං එකතො උප්පත්ති හොති. එත්ථ හි ලොභො ඡධා එකතො උප්පජ්ජති. පටිසො ද්විධා. තථා මොහොති වෙදිතබ්බො. කථං? ලොභො තාව අසඬ්ඛාරිකෙ දිට්ඨිවිජ්ජයුත්තෙ

වීරං තිට්ඨතු සද්ධම්මො, ධම්මෙ භොන්තු සගාරවා;
සබ්බෙපි සත්තා කාලෙන, සම්මා දෙවො පවස්සතු.

යථා රක්ඛිංසු පොරාණා, සුරාජානො තථෙවිමං;
රාජා රක්ඛතු ධම්මෙන, අත්තනොව පජං පජන්ති.

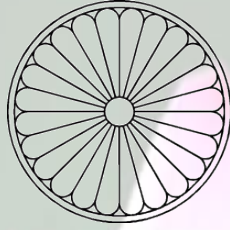
පරමවිසුද්ධසද්ධාබුද්ධිවීරියපටිමණ්ඩිතෙන
සීලාචාරජීවමද්දවාදිගුණසමුදයසමුදිතෙන
සකසමයසමයන්තරගහනජ්ඣෙක්ඛාගාහණසමත්තො
පඤ්ඤාවෙය්‍යත්තියසමන්තාගතෙන තිපිටකපරියත්තිජ්ජහෙදෙ සාට්ඨකථෙ
සත්ථුසාසනෙ අජ්ජට්ඨනඤාණජ්ජහාවෙන මහාවෙය්‍යාකරණෙන
කරණසම්පත්තිජනිතසුඛවිනිශ්චිතමධුරොදාරවචනලාවණ්ණයුත්තෙන
යුත්තමුත්තවාදිනා වාදීවරෙන මහාකචිනා පහිත්තපටිසම්භිදාපරිවාරෙ
ජලහිඤ්ඤාදිජ්ජහෙදගුණපටිමණ්ඩිතෙ උත්තරිමනුස්සධම්මෙ
සුජ්ජතිට්ඨිතබුද්ධිනං ථෙරවංසජ්ජපදිපානං ථෙරානං මහාවිහාරවාසීනං
චංසාලඤ්ඤාකාරභූතෙන විපුලවිසුද්ධබුද්ධිනා බුද්ධසොසොති ගරුහි
ගහිතනාමධෙය්‍යෙන ථෙරෙන කතා අයං අට්ඨසාලිනී නාම
ධම්මසංඝගණිට්ඨකථා.

තාව තිට්ඨතු ලොකස්මිං, ලොකනිත්ථරණෙසිනං;
දස්සෙන්ති කුලපුත්තානං, නයං පඤ්ඤාවිසුද්ධියා.

යාව ‘බුද්ධො’ති නාමමිපි, සුද්ධචිත්තස්ස තාදිනො;
ලොකමිහි ලොකජෙට්ඨස්ස, පවත්තති මහෙසිනොති.

අට්ඨසාලිනී නාම

ධම්මසංඝගණි-අට්ඨකථා නිට්ඨිතා.

සබ්බදාතං ධම්ම දාතං ජිනාති,
සබ්බරසං ධම්ම රසං ජිනාති;
සබ්බරතීං ධම්ම රතීං ජිනාති
තණ්හාක්ඛයො සබ්බදුක්ඛං ජිනාති

(ධම්මපදය තණ්හා වග්ගො)

ධම්මාරාමො ධම්මරතො - ධම්මං ධුත්ථිච්ඡන්දයං;
ධම්මං ධුත්ථස්සරං නික්ඛු - සද්ධම්මා හ පරිනායති.

(ධම්මපදය නික්ඛු වග්ගො)

ධම්මො පතොසො සුගතාප්පසන්ථො,
තරණීච සංසාර මහණ්ණවස්ස;
බ්‍රහ්මාසුරාදීනි අමස්සනීයෙතා,
රසො රසානං පරමො තිලොක්කො.

මහාගඳො මච්චුපරා පහානො,
සබ්බිනිනාසාය විසෙසමන්තො;
සබ්බන්ති දානෙත ච කප්පරුක්ඛො,
චිත්තාමනී අද්දසටොච ධම්මො.

ධම්මං විනා තන්ති ජිනාච මානා,
තමෙව තාණං සරණං පනිට්ඨා;
තස්මා හි තො කිච්චමඤ්ඤප්පනාය,
සුභාවි ධාරෙච්ච වරාවි ධම්මෙ.

(භස්වාහිනී)

චිරං නිට්ඨතු ලොකස්මිං - සම්මා සම්බුද්ධ සාසානං!

ධර්ම උත්තම පිණිසයි.....